JANET WALLACH

ÇÖL KRALİÇESİ

Gertrude Bell'in, Arap krallarının danışmanlığından Arabistanlı Lawrence'ın akıl hocalığına uzanan, olağanüstü yaşamöyküsü.

Çeviri: PÜREN ÖZGÖREN

2. BASKI
can biyografi

JANET WALLACH

ÇÖL KRALİÇESİ

GERTRUDE BELL'İN OLAĞANÜSTÜ YAŞAMI

Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell, Janet Wallach
© 1996, Janet Wallach
© 2004, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Bu eserin Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı ve Goldfarb & Associates aracılığıyla alınmıştır.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2004
2. basım: Haziran 2015, İstanbul
Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Seçkin Selvi

Düzelti: Tuğba Eriş, Ebru Aydın
Mizanpaj: M. Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2
Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş Merkezi, Bağcılar, İstanbul
Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2582-1

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 31730

JANET WALLACH, Ortadoğu konusunda ayrıntılı araştırmalar yapan ve bu araştırmalar sonucunda çeşitli incelemeler ve romanlar yazan Amerikalı bir gazetecidir. *Çöl Kraliçesi: Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı* kitabının yanı sıra *Arafat: In the Eyes of the Beholder* (Arafat: İzleyicinin Gözüyle), *Still Small Voices* (Henüz Yükselmeyen Sesler) ve *Seraglio* (Saray) Ortadoğu olaylarıyla ilgili kitaplardır. Bunların dışında *The Richest Woman in America: Hetty Green in the Gilded Age* (Amerika'nın En Zengin Kadını: Altın Çağda Hetty Green), *Chanel: Her Style and Her Life* (Chanel: Stili ve Yaşamı), *Working Wardrobe: Affordable Clothes That Work For You* (Sonuç getiren Gardrop: Size Katkı Sağlayan Giysiler), *Looks That Work* (İşe Yarar Görünüm) adlı kitapları vardır. Eşiyle birlikte kurduğu "Barışın Tohumları" örgütünün yönetim kurulu üyesi ve fahri başkanı olarak barışçıl eylemleri destekleyen Wallach'ın yazıları, *The Washington Post Magazine*, *Smithsonian Magazine* ve daha birkaç dergide düzenli olarak yayımlanmaktadır.

PÜREN ÖZGÖREN, 1957'de Adana'da doğdu. Avusturya Lisesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra Miami Üniversitesi'nde eğitim gördü. F. Scott Fitzgerald, Doris Lessing, D.H. Lawrence, Roald Dahl, Patricia Highsmith, Yukio Mişima, Henry Miller, Lawrence Durrell, Ernest Hemingway, Toni Morrison, Susan Sontag, Khaled Hosseini, Janet Wallach, Roman Polanski, Truman Capote gibi yazarların eserlerini dilimize kazandırdı.

Beni sevgiyle kuşatan John, David ve Michael'a

Yazarın teşekkürü

Gertrude Bell ilk kez, yirmi küsur yıl önce dikkatimi çekti; Ortadoğu'ya ilişkin bir kitabı okurken, Victoria döneminin bu yürekli kadınının cesareti beni fena halde çarptı. Dünyanın o yöresine ilk yolculuğuma hazırlanıyordum ve kitap içimdeki bütün endişeleri, ürküntüleri silip attı; tam tersine, Gertrude Bell'in 1900'lerin başlarında tek başına gezdiği Ortadoğu'yu anlatış biçimi, etrafı yalnızca Arap erkeklerle çevrili bir halde, neredeyse tek sözcük İngilizce konuşmadan, çadırlarda uyuyarak, son derece tehlikeli yörelere devesi ya da atının sırtında, yağmaları hatta ölümü bile göze alarak yaptığı yolculukların öyküsü merakımı kamçıladı. Kitabı yerine, rafına koydum ama o korkusuz, azimli gezginin ruhu peşimi hiç bırakmadı.

Gertrude Bell'in yeniden hatırlanması, gündeme gelmesi yıllar sonra, 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nda mümkün oldu. Gazetelerde, kitap ve dergilerde boy gösteren adını görünce kitabını ve ona duyduğum hayranlığı anımsadım. Modern Ortadoğu, özellikle de Irak için taşıdığı hayati önemi kavrayınca yaşamöyküsünün mutlaka yazılması gerektiğini anladım; Gertrude Bell ideal bir biyografi kişisiydi. Ama ne kadar olağanüstü, keyifli bir kişilik olacağının henüz farkında değildim.

Gertrude Bell yaptığı işin, çalışmalarının öneminin tam anlamıyla bilincindeydi, ana babasına mektuplarının birer tarih kaydı, arşiv değeri taşıyan tarihsel birer belge olduğunu sık sık anımsatırdı. Bu mektupların binlercesi ve günceleri şimdi Newcastle Üniversitesi'nin Robinson Kütüphanesi'nde saklanıyor; ben de hazırlıklarımın, araştırmalarımın büyük bir bölümünü bu kitaplıkta yaptım. Ve bu belgelere elimden geldiğince sadık kaldım; *Çöl Kraliçesi*'ndeki konuşmaların, diyalogların tamamı Gertrude Bell'in güncelerinden ve ailesine, dostlarına ve meslektaşlarına yazdığı

mektuplardan alındı. Bazı, özellikle de Arapça sözcüklerdeki ufak tefek telaffuz değişikliklerinin amacı, kitabı daha bütünlüklü ve daha kolay okunur kılmaktır.

Gertrude Bell'i yazmanın bana verdiği armağanlardan biri de, onun izinden giderek onunla aynı yolculukları yapmak oldu. Çölde Bedevilerle buluştum, İngiltere, Kahire, Şam, Kudüs, Amman ve tabii en ilginci de Bağdat'ta arkeologlar, diplomatlar, yazar ve tarihçilerle görüştüm. Onu ailesinden, dostlarından dinlemiş olan düzinelerce kişiyle, onunla bizzat tanışmış olan (onunla aşk yaşadığını iddia eden kişi dahil) en az bir düzine insanla konuştum. Kimileri onun (hâlâ çok iyi hatırladıkları) sesindeki yetkeyi, bakışlarındaki sertliği, giysilerinin şıklığını anlattı. Kimileri de o coğrafyanın ruh halini, Arapların yaklaşımını, Britanya'nın konumunu, aşiretlerin, kabilelerin önemini, petrolün çarpıcı etkisini, Hindistan'ın rolünü daha iyi anlamamı sağladı. Bana zamanlarını, anılarını ve bilgilerini cömertçe sunan bütün bu insanlara müteşekkirim.

Büyükelçiler Nizar Hamdun ve Sadun Zübayidi'nin büyük yardımları olmasa Bağdat'a gidemezdim. Coşkulu arkeolog Bahnam ebu Suf, Muhammed Gani Hikmet, Abdürrezak el-Hassani, Müeyyed Seyid Damevci, Esman Geylani, Yusuf el-Geylani, Emin el-Mümeyyiz ve Ali Salah, beni Irak kültürünün ve tarihinin ender rastlanan özellikleriyle tanıştırdılar.

Amman'da krallık ve aşiretler hakkında derin bilgileri olan Prens Raad, Süleyman Musa, Talat el-Batcaci, Abdülaziz el-Huri'yle tanışma fırsatını buldum. Mervan Murvaşa her zaman olduğu gibi yüce gönüllü dostluğunu gösterdi. Kahire'de Leyla Mansur eski fotoğrafları bulmama yardımcı oldu. Kudüs'te Val Vester, yalnızca "Gertrude Teyze"yi anımsamakla kalmadı, Hugh Bell, Florence Bell ve Valentine "Domnul" Chirol'ü de hatırladı. Hayfa Üniversitesi'ndeki Amatzia Baram yüzlerce sayfa elyazmasını tarayan ve engin bilgisini seve seve paylaşan bir öğretmendi.

Londra'da BBC'den Roger Hardy, Lamya Gailani, Renee Kabir, Nazha Akraui, Salma Satı el-Husari ve Naha Rahdi, Bağdat'taki yaşam tarzını kurgulamamı sağlayan bilgileri verdiler. Büyükbabası David Hogarth'ın belgelerinden ve Oxford St.Anthony Koleji'ndeki belgelerden yararlanmama izin veren Caroline Barron'a teşekkür ediyorum. Lady Plowden'a ve Trevelyan ailesi belgeleri mütevelli heyetine özellikle teşekkür borçluyum. Newcastle'da, Lesley Gordon üniversitenin Robinson Kitaplığı'ndaki özel koleksiyonda bulunan Bell belgeleri konusunda yardımcı oldu; Jim Crow, Gertrude Bell'in çektiği altı bin fotoğrafı benimle birlikte taradı.

Lynn Ritchie değerli fikirlerini benimle paylaştı, Robin Gard, Newcastle'da bana rehberlik etti. Jane Hogan, Durham Üniversitesi Kitaplığı'nın Yeşil Saray Bölümü'nde bana yardımcı oldu. Oxford Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Jeremy Johns arkeoloji ve daha başka alanlardaki düzinelerce sorumu cevapladı. Sally Chilton, babası Philip Graves'i etkileyici bir biçimde anlattı.

New York'ta, arkeoloji konusundaki yardımları için Selma Rahdi'ye ve Valentine Chirol'un ruh eşi olan ve onunla ilgili incelemeler yapan Linda Fritzinger'e teşekkür ederim. Boston'da Süheyr Raad el-Mümeyyiz görüşmem gereken kişileri bulmama yardım etti. Washington D.C.'de Ortadoğu Enstitüsü'nden Christine Rourke ve Betsy Folkins, bilinmeyen gerçekleri ve kitapları araştırmamı sağladılar; Nancy Wood dağcılıkla ilgili harika bir araştırma yaptı. Edmond Ghareeb ve Nameer Jawdat, sabırlı birer okuyucu ve öğretmen oldu. İyi bir dost ve akıllı bir danışman olan Simon Serfaty'ye şükranlarımı sunuyorum. Ghida Askari büyükbabasının çarpıcı anılarını aktararak beni neşelendirdi; Tamara Weisberg her zaman dinlemeye hazırdı; Sue Glaser bir psikolog olarak çocukluk dönemi hakkındaki görüşleriyle katkıda bulundu; Amos Perlmutter İngiliz büyükleriyle ilgili bilgi verdi; Geoffrey Kemp de Hindistan'ın ve petrolün rolünü anlamama yardımcı oldu. Christine Helms ve Clovis Maksud beni paha biçilmez değerdeki kaynaklara yönelttiler. Tania Hanna hevesli ve yetenekli bir araştırma asistanıydı.

Yayın ajansı temsilcilerim Ron Goldfarb ve Linda Mihaels, başından beri projeye coşkuyla inandılar ve desteklediler. Sonu gelmeyen ayrıntılar konusunda gösterdiği sabır için Jesse Cohen'e teşekkür ediyorum. Bu proje konusunda beni yüreklendirmesi, esin vermesi ve titiz desteği için Nan Talese'e şükran borçluyum. En çok da anlayışı ve sevgisiyle bu kitabı yazmama olanak yaratan kocam John'a teşekkür ediyorum.

JANET WALLACH
New York, Şubat 1996

Önsöz

Çevresi her zaman erkeklerle sarılıydı; zengin, güçlü erkekler, diplomatlar, şeyhler, âşıklar ve akıl hocaları. Onu gözünüzde canlandırmak için Victoria döneminden alımlı, duruşuyla kendine güvenini belli eden, kızıl saçlı bir kadın düşünün: insanı delip geçen yeşil gözler, uzun, sivri uçlu bir burun, nerede olursa olsun, ister Londra, Kahire, Bağdat isterse çölde, daima bir erkek halkasının tam merkezinde duran, son derece şık, incecik bir beden. Dolayısıyla 4 Nisan 1927'de, ölümünden bir yıl kadar sonra çisentili bir akşam Londra'daki Kraliyet Coğrafya Kurumu'nda ona saygılarını sunmak üzere toplananların tamamının erkek olması kimseyi şaşırtmadı. Beyaz papyonlu, fraklı, göğüsleri madalyalı bu göz alıcı topluluğun toplantı salonunda bulunma nedeni, hem kendilerinin hem de onun keşiflerini anmaktı.

Adı salonda uçuşuyordu: "Gertrude Bell. Gertrude Bell." Hepsinin de kabul ettiği gibi o, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Britanya İmparatorluğu'nun en güçlü kadınıydı. Alçak sesle de olsa, ona "Irak'ın taçsız kraliçesi" deniyor, onun Arabistanlı Lawrence'ın arkasındaki beyin olduğu fısıldanıyordu. Aralarından birkaçı da, çöldeki sınır çizgilerini onun çizdiğini, çölü Winston Churchill'e hazırladığını söylemeyi göze alabiliyordu.

Kimileri onun kendini beğenmiş, kibirli ve gözünü hırs bürümüş bir zorba olduğunu söylerken kimileri de çiçeklerle çocuklar karşısında yüreğinin nasıl yumuşayıverdiğini, bir eş ve bir anne olmayı dünyada nasıl her şeyden çok, umutsuzca istediğini biliyordu. Bir kere nişanlandığını, daha sonra da hüsranla biten bir aşk yaşadığını duymuşlardı; neden hiç evlenmediğini merak ediyorlardı.

Bir avuç erkek, onun modern Irak devletini yaratarak mutlak bir mucize gerçekleştirdiğini kabul ederken, onu Arapları körü körüne desteklemek, kaprislerine boyun eğmek, Britanya'ya bir sürü

sorun ve masraf açmakla suçlayanların sayısı daha fazlaydı. Bu yaşam dolu, coşkulu kadının melankolik Arap Prensi Faysal'a *âşık* olduğunu, bir genç kız gibi aklının başından gittiğini ileri sürenler çıkmıştı elbette, ama elde ettiği başarıları hiç kimse yadsıyamıyordu: Oxford'da Modern Tarih dalını üstelik parlak bir dereceyle bitiren ilk kadın; yedi kitabın, akademik bültenlerden *The Times*'a kadar pek çok ciddi yayın organında yayımlanan sayısız makalenin; Britanya hükümeti tarafından bir başyapıt olarak değerlendirilen *Beyaz Kitap*'ın yazarı. Büyük Savaş'ta "Siyasi Subay" rütbesi alan, savaştan sonra da "Doğu sekreterliği" makamına getirilen tek kadın. Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun altın madalyası, Britanya İmparatorluğu'nun şeref nişanı sahibi, Bağdat Müzesi Eski Eserler Bölümü'nün Onursal Müdürü.

Coğrafya Kurumu'nun üyeleri onun Büyük Savaş'tan önceki yaşamını da andılar: Ortadoğu'nun Müslüman, erkek dünyasında, tek başına bir İngiliz kadını, Araplar hakkında yazan ünlü bir yazar, bilgili bir arkeolog, çok şık giyinen, sofrasından porselenleri ve kristalleri eksik etmeyen gözüpek bir gezgin, deveye de ata da aynı ustalıkla binen, Arap çöllerinin en tehlikeli yörelerinde gönlünce gezinen bir maceracı. Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya adına bilgi toplamak için düşman hatlarının gerisine sızan bir casus olduğunu da, 1926'da onu Irak'ta ziyaret eden Vita Sackville-West'in onu nasıl tanımladığını da duymuşlardı: "Dizginlenemez bir enerji. Canlılığını, coşkusunu bir anda karşısındakine de aşılama yeteneği; yaşamın dolu dolu, zengin, heyecan verici olduğunu hissettirme gücü." Ama yine aynı ziyarette, dostunun ne kadar halsiz, bitkin göründüğü de Vita'nın gözünden kaçmamıştı. Gertrude Bell'in yaşamı bundan birkaç ay sonra, elli sekizinci doğum gününe iki gün kala, trajik bir biçimde sona erecekti.

Onuruna düzenlenen toplantıda, bu seçkin gruba seslenen babası, seksenlerindeki Sir Hugh, pek çok kişinin zaten bildiği benzersiz ilişkilerine değindi. "Bence," dedi, "bizim kurmayı başardığımız o özel, mahrem ilişki bugüne kadar hiçbir baba kıza nasip olmamıştır." Aynı akşam bir konuşma yapan, Gertrude Bell'in yol göstericisi ve Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun Başkanı David Hogarth, onun Arap dünyasındaki serüvenlerini şöyle özetledi: "T.E. Lawrence bize 1917 ve 1918 Arabistan seferlerine başlama işaretini, Gertrude'un raporlarına dayanarak verdi." Gertrude Bell'in çöl yolculuğu, yaşam yolculuğundaki sayısız kilometre taşından yalnızca biriydi.

BİRİNCİ BÖLÜM

Victoria döneminden bir muhafazakâr

1

Büyük ve onurlu bir soy

Büyük insanlar tıpkı büyük imparatorluklar gibi, tarihte iz bırakır. Bütün zamanların en büyük imparatorluğu, ister okyanuslara yayılma isterse sahip olduğu yüzölçümü ve nüfus açısından, kendisinden önceki bütün imparatorlukları geride bırakanı, Kraliçe Victoria dönemindeki Britanya İmparatorluğu'ydu. Kraliçe'nin olağanüstü gücü, Avrupa'dan Avustralya'ya, Hindistan'dan Amerika'ya, Afrika'dan Asya'ya, Adelaide'den Wellington'a, Bombay'dan Rangoon'a, Ottawa'dan Virgin Adaları'na, İskenderiye'den Zanzibar'a, Aden'den Singapur'a bütün kıtalara ve kıta parçalarına damgasını basmıştı. Britanya donanması denizleri denetliyor, Britanya kömürü gemileri, fabrikaları çalıştırıyor, Britanya bankerleri iş dünyasına para sağlıyor, Britanya tüccarları ticareti yönetiyor, Britanya gıdaları mideleri doyuruyor, Britanya işlikleri dünyanın her yanında yaşayan, çalışan, eğlenen insanların dörtte birini giydiriyordu.

Britanya'nın evrenin merkezinde bulunduğunu en iyi kanıtlayansa, 1851'de Londra'da açılan ve dünyanın ilk fuarı olan "Muhteşem Sergi"ydi. Hyde Park'taki yeni Kristal Saray'da düzenlenen açılış gününe, "Bütün Ulusların Sanayi Ürünleri Büyük Sergisi"ni görmeye, (sergiyi tam kırk kez gezen) Kraliçe Victoria'nın yanı sıra, yarım milyon insan geldi – işadamları, sanayiciler, toprak sahibi soylular, diplomatlar, yöneticiler, tüccarlar ve işçiler. Bunu, çoğunluğu demiryoluyla ge-

len ve cam kubbenin altında, halı döşenmiş koridorlarda yürümek, hem Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya gibi yakın ülkelerden hem de Rusya, İran, Türkiye ve Çin gibi uzak yerlerden gelen malları görmek isteyen altı milyon kişi izledi. Akla gelebilecek bütün ürünleri, hayal bile edilemeyecek bazı ürünleri gördüler: kumaşlar, işlenmemiş deriler, dokuma tezgâhları, mücevherler, porselen, çikolata, kahve, çay, halı, otomatik tabanca, hidrolik pres, mekanik biçki, buğday öğütme makineleri, altın kuvars mengeneleri, yüksek basınçlı buharlı motorlar, yirmi dört tonluk, yekpare bir kömür kütlesi ve telgraf denen mesajları gönderen bir makine. Fuarı tasarlayan Prens Albert'in de belirttiği gibi serginin amacı, insanoğlunun nerelere geldiğini göstermek ve gelecekteki gelişmelere yön vermekti. Hiçbir ülke, Sanayi Devrimi'nin öncüsü ve "dünyanın atölyesi" olan Britanya'yı geçemedi. İmparatorluğun vatandaşları, dünyada kişi başına düşen en yüksek gelire sahipti ve Kristal Saray'daki on dört bin sergi pavyonunun yarısından çoğunda Britanyalı işçilerin emeği vardı. Britanya'ya ait pavyonlarda, sömürgelerden gelen ürünlere ek olarak Lancashire'dan İngiliz pamuğu, Yorkshire'den dayanıklı yünlüler, İskoçya'dan ketenler, Birmingham'dan kesme aletleri ve süslü gümüşler, Sheffield'den cam ve çatal bıçak takımları, Northumbria'dan dev boyutlu makineler sergileniyordu.

Britanya'daki fabrikaların en çalışkanı, en işleği ise Northumbria'dakilerdi. İngiltere'nin kuzeydoğusundaki bu gözlerden ırak yörede, bir zamanlar bacalardan fışkırıp havayı boğan ve gökyüzünü dolduran kapkara dumanların yadigârı olan gri bulutlar, sararıp solmuş hayaletler gibi hâlâ havada salınır. Northumbria. Sırf adı bile tatsız, iç karartıcı kasabaların, ıssız kırların ve karanlık denizlerin kasvetiyle uğulduyor. Northumbria'nın fabrikalarından, tersanelerinden çıkan gemiler, trenler, demir ve çelik, dünyanın toplam ihtiyacının yüzde kırkını karşılıyordu. Yeraltından çıkan tuz, kurşun, şap, demir cevheri ve kömürse, dünya gereksiniminin üçte ikisini. Kıyılara yanaşan dev boyutlu, buharlı gemiler taşı-

dıkları mallarla Northumbria halkını, imparatorluğun en uç noktalarına bağlıyordu.

Northumbria, İngiltere'nin sanayi merkeziyse, Middlesbrough da örnek kentiydi. Çıplak tuz bataklıklarının üzerinde, 1801 yılında yirmi beş kişiyle kurulan kent, demiryollarının döşenmesinden ve demir fabrikalarının açılmasından sonra akıl almaz bir hızla gelişip büyüdü; 1851'de 7.431'e çıkan nüfusu, 1861'de 19.416'ya, 19. yüzyılın sonundaysa 90.000'e ulaştı. Madenlerden çıkan kömürü kokkömürüne dönüştüren kömür ocakları (1840 yılında Middlesbrough yılda bir buçuk milyon ton kömür çıkartıyordu), cevheri eritip demire dönüştüren tasfiye fırınları (1873'te üretilen demir cevheri, beş buçuk milyon tondu), gümüşsü demirle rafine kokkömürünü karıştırıp çelik üreten dökümhaneleri (1879'da çelik üretimi 85.000 tonun üzerindeydi), demiryolları, fabrikaları, çanak çömlek imalathaneleri, değirmenleri, gemileri, tersaneleri ve depoları, kente imparatorluğun dört bin yanından işçi çekiyordu. Sefil madenlerde ya da cehennemden farksız dökümhanelerde çalışmaya can atan genç erkeklerle kadınlar, Batı Midlands'tan, Galler'den, İskoçya, İrlanda, Doğu Hint Adaları, hatta Amerika Birleşik Devletleri'nden akın akın geliyor, bacalardan fışkıran parlak alevlerin aydınlattığı gece göğüne huşuyla bakakalıyor, buhar püskürterek kentten ayrılan lokomotifleri, Britanya'nın belli başlı kentlerine kömür, demir, çelik, çanak çömlek taşıyan tıka basa dolu vagonları hayranlıkla seyrediyordu. İş bulmaya gelenler, kahverengi tuğladan yapılma, kurum kaplı sıra evlerin önüne yığılıyor, isli havayı içlerine çekiyor, Galler prensine yaptığı konuşmada, Middlesbrough'nun dumanından kıvanç duyduğunu söyleyen belediye başkanını coşkuyla alkışlıyordu: "Duman, alınterinin göstergesidir... Refahın, zenginliğin ve her sınıftan emekçinin iş güvencesinin simgesidir... Dolayısıyla dumanımızla gurur duyuyoruz."

Hızla gelişip zenginleşen insanlar –sanayiciler, tüccarlar, avukatlar, doktorlar ve eşleri– arada bir doğum günü ya da evlenme yıldönümü gibi özel kutlamalar için kırk beş kilo-

metre kuzeye, Newcastle'a giderlerdi. Tyne Irmağı'nın üzerindeki bu büyük kent, Kuzey İngiltere'nin başkenti, canlı bir ticaret merkezi, işlek bir limandı; tiyatro izlemek, alışveriş yapmak, şık bir otelde akşam yemeği yemek için gidilecek tek yerdi.

Middlesbrough geçmişi olmayan, hızla serpilen bir kentken, Newcastle zengin bir tarihe sahip, çok eski bir kentti. Taze kır havasının özlemiyle yanıp tutuşan Newcastle halkı arabalarla Wallsend'e çıkar, İmparator Hadrianus tarafından Romalı askerleri Kelt savaşçılardan korumak için yaptırılan surların kalıntılarını inceler ya da İngilizlerin bir zamanlar kuzeyden gelen İskoçlar, Almanya'dan gelen Anglosaksonlar, Danimarka'dan gelen Vikingler ve Fransa'dan gelen Normanlarla savaştığı otlakları, sahilleri gezerlerdi. Bu 19. yüzyıl kentsoyluları kente dönünce de, Fatih William'ın oğlu tarafından ta 1080'de yapılmış olan şatonun zindanına tırmanabilir ya da bir zamanlar esnafın, zanaatçıların toplanıp genç çırakların maaşını saptadığı lonca merkezini dolaşabilirdi. Toprak ya da vergiler konusunda bir türlü anlaşamayan erkekler, artık İdare Meclisi'nde tartışmıyordu, ama Eyalet Sarayı'ndaki toplantılar hâlâ sürüyordu; Girişimci Tüccarlar Binası'nda özel kutlamalar yapılıyor, beş yüz yıllık Saint Nicholas Kilisesi'nde hep birlikte dua ediliyordu.

Kentin sanayisi de Newcastle'ın uzun tarihinin bir parçasıydı. Geçmişi 16. yüzyıla dayanan maden ocakları, Londra'ya 163.000 ton kömür sağlamış, kentin tersaneleri deniz taşımacılığı için sayısız araç üretmişti – önceleri ahşap yelkenliler, 1838'den sonra buharlı, demir vapurlar, daha sonra görkemli, çelik gemiler. Kentin eski iskelesi hareketli, cıvıl cıvıl bir rıhtıma dönüşmüştü; imparatorluğun dört bir yanındaki limanlara gidip gelen gemilerin limanıydı artık. Günün yirmi dört saati, yılın üç yüz altmış beş günü Newcastle'dan yola çıkıp Kuzey Denizi'ne açılan gemiler Eskimo Burnu, Cape Town ya da Karaçi gibi yerlere yanaşıyor, Britanya'dan götürdükleri işlenmiş mallara karşılık, memlekete gıda ve hammadde getiriyordu. Açık denizlerde cirit atıyor, donanmaya kö-

mür, demiryollarına ray, fabrikalara imalat makineleri, toprakları savunan askerlere malzeme, insanlara binek araçları ve giysiler taşıyordu; geriye getirdikleri mallar içinse birkaç örnek vermek yeterli: Hindistan'dan ipek, pamuk, kauçuk, pirinç, çay, Kanada'dan balık ve kürk, Afrika'dan kakao ve fildişi, Avustralya'dan altın ve koyun eti, Güney Afrika'dan elmas, ananas, muz, Seylan'dan çay, Arabistan'dan baharat, Karayipler'den şeker, limon ve (çorba yapmak için) kaplumbağa.

Middlesbrough kalabalık ve pisti, oysa kozmopolit Newcastle kent tasarımcılarının övünç kaynağıydı; işlek yolları, geniş meydanları ve Avrupa'nın en zarif bulvarlarından biri sayılan, iki yanı ağaçlı, şık Grey Caddesi'yle ferah, düzenliydi. Klasik üsluptaki yapıları, görkemli binaları, birinci sınıf Royal Tiyatrosu'yla alkışlanası bir kent. Hareketli ticaret merkezi, girişimcilere bankalardan kredi alma olanağı ya da Merkez Borsa'nın kubbeli binasında şansını deneme olasılığı sunuyordu. Dükkânları dünyanın her yanından gelen mallarla dolup taşmaktaydı: Keşmir şalları, Yukon fok kürkleri, Güney Afrika elmasları, Hint yakutları, Çin çayı, Fransız şarabı. Kitapçılarda Suriye, Mısır ve Hindistan gibi sayısız ülkenin tanıtım kitaplarını bulmak mümkündü.

Hindistan neredeyse herkesin bir akrabasının, bir dostunun ya da bir tanışının bulunduğu yerdi elbette. Yaklaşık yirmi bin İngiliz görevli, çoğunluğu Hindu ve Müslüman olan, iki yüz elli milyon Hintlinin yaşamını denetliyordu; hem ihraç ettiği tarım ürünleri hem de neredeyse her şeyini Britanya topraklarından getirtmesi, Hindistan'ı imparatorluk tacının en parlak, en gözde mücevheri yapıyordu. Britanyalılar bu ülkeye sürekli gidip gelmekteydi; Ümit Burnu'nu dolaşan gemilerle dört ayda yapılabilen bu yorucu, çetin deniz yolculuğu 1869'da Süveyş Kanalı'nın görkemli açılışıyla üç haftaya inmiş, Newcastle dükkânlarına çok daha fazla malın çok daha kolay akmasını sağlamıştı.

Kentin tüccarları, buraya alışverişe gelen milyonerler sayesinde iyice zenginleşti. Newcastle'a ithal Mısır pamuğundan yapılma gömlek ya da karısına armağan olarak Afrika malı,

fildişi bir kolye almak için sıkça gelenlerden biri de, Gertrude Bell'in büyükbabası, tanınmış sanayici Isaac Lowthian Bell'di.

* * *

Lowthian Bell tam da dönemin gereksindiği kişiydi: bilimsel eğitimle işlek bir sanayi dehasının az rastlanır bir bileşimi. 1816'da doğmuş, Almanya, Danimarka, Edinburgh Üniversitesi, Sorbonne ve Marsilya'da fizik, kimya ve maden mühendisliği eğitimi aldıktan sonra, yirmi dört yaşındayken, babasının Newcastle'daki demir fabrikasında çalışmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra, demir cevherini eritecek ocakların açılmasına öncülük etti ve İngiltere'nin ilk alüminyum üretim fabrikasını kurdu. 1844'te iki kardeşiyle birlikte Bell Kardeşler'i kurdu; giderek büyüyen şirket demir filizi imalathanelerinin, kömür ve kireçtaşı ocaklarının, çelik işletmelerinin sahibi oldu. Daha çok Lowthian Bell'in olağandışı enerjisi ve öngörüsünden beslenen şirket, 1870'lerde kuzeydoğunun en büyük, en önemli demir işleme tesisi oldu. Kırk yedi binden fazla çalışanıyla İngiltere'de kullanılan bütün demirin üçte birini üretiyordu.

Lowthian Bell gittiği her yerde büyük saygı gören biriydi. Northumbria'nın demiriyle kömürünü kimse onun kadar bilemezdi; işin ister sayısal veri kısmı olsun, isterse bilimsel yanı, yamtlayamayacağı tek bir soru yoktu. Meslektaşlarının tamamından kat kat eğitimli biri olarak (zamanın girişimcileri eğitimi, birikimi pek önemsemezdi), Northumbria sanayisinin sözcüsü, Kuzeydoğu Demiryolları'nın yöneticisi, kimya ve maden mühendisliği alanındaki beş ayrı sivil kurumun başkanıydı. Ayrıca, çok sayılan bir bilimadamıydı ve ülkenin en saygın bilimcilerini barındıran Kraliyet Derneği'nin üyesiydi; fen, maden mühendisliği ve sanayi çalışmaları için aldığı pek çok ödülün yanı sıra, ilk Bessemer altın madalyasını kazanmıştı. Sayısız makalesi, demir çelik üretimine çok önemli katkıları olan, iki kitabı yayımlanmıştı: *Chemical Phenomena of Iron Smelting* [Kimyasal Bir Fenomen: Demir Tasfiyesi]

ile *Principles of the Manufacture of Iron and Steel* [Demir ve Çelik Üretiminin İlkeleri].

Yaşadığı toplumla çok yakından, derinden ilgilenen Bell, iki kez Newcastle belediye başkanlığına seçildi, Durham ilçesinin polis şefliğini yaptı ve liberal bir milletvekili olarak, parlamentoda beş yıl boyunca yer aldı. Ancak Northumbria'ya duyduğu büyük bağlılığa karşın yerinde duramayan, sürekli yolculuk eden bir insandı; gözünü rakiplerinden ayırmaz, özellikle Amerika'daki gelişmeleri yakından kollardı – Amerikan Felsefe Kurumu'nun onursal üyeliğine bile getirilmişti. Tam dünya adamıydı; bu dünyadaki yerini çok iyi bilen ve gözeten biri. Lowthian Bell salt dünyanın en büyük "demircisi" unvanını kazanmakla kalmamış, Britanya İmparatorluğu'na yaptığı paha biçilmez katkılara karşılık, Britanya'nın en görkemli servetlerinden birini de elde etmişti. Zamanı gelince parası, pırıl pırıl zekâsı, meraklı, sorgulayan kişiliği ve taşkın yaşama sevinci, torunu Gertrude Bell'e miras kalacaktı.

Lowthian Bell 1842'de bir kimya üreticisinin kızı olan Margaret Pattinson'la evlendi; birkaç yıl sonra da Newcastle'm birkaç kilometre dışındaki Washington'da, kayınpederiyle ortak bir kimya fabrikası açtı. Genç karıkoca, George Washington'ın atalarının Ortaçağ'da yaşadığı evin az ilerisine, vitray camlı pencereleri, pişmiş tuğladan, hayvan başlı oluk ağızları ve dört köşe, geniş kulesiyle çarpıcı, gotik bir malikâne yaptırdılar. Kırmızı tuğla yapıda, ardı arkası kesilmeyen konuk selini ağırlayacak bollukta oda ve sık aralıklarla doğan beş çocuğa yetecek kadar hizmetkâr vardı. Margaret üç kız, iki oğlan doğurdu; 10 Şubat 1844'te doğan en büyük oğlan havuç saçlı, mavi gözlü, güzel bir bebekti: Gertrude Bell'in babası, onu tanıyan herkesin, yalnızca "Hugh" diye seslendiği, Thomas Hugh Bell.

Bell ailesinin evi canlı, cıvıl cıvıldı. Ziyaretçi hiç eksik olmaz, genç Hugh'un salonda bulunmasına, babasının arkadaşlarıyla tanışmasına izin verilirdi. Charles Darwin ve Thomas Huxley evrime ilişkin fikirlerini açıklarken, sanat eleş-

tirmeni ve toplumsal reformcu John Ruskin, estetik sosyalist William Morris devrimci görüşlerini belirtir, insanın salt sanayiyi geliştirmesi değil, sanayinin de insan yaşamını dönüştürmesi gerektiğini tartışırken, genç Hugh dinlerdi. Bir patronun, bir sanayi devinin evinde bunlar radikal, aşırı sözlerdi ama Lowthian Bell sıradan bir adam değildi. Sağlam bir altyapının, yani eğitimin ve kendini topluma adamanın önemine inanan bir serüvenciydi.

Muhteşem Sergi'nin açıldığı yıl Hugh on bir yaşındayken, Edinburgh'a okula gönderildi. Dört yıl sonra, Sorbonne'da kimya okumak üzere Fransa'ya, daha sonra da organik kimya ve matematik eğitimi almak için Almanya'ya gitti. On sekiz yaşında, biraz gönülsüzce de olsa İngiltere'ye döndü ve babasının şirketine katıldı. En az babası kadar coşkulu, çalışkan ve meraklı olan bu delikanlı gün gelecek, *The Times* tarafından "kömür ve demir ticaretiyle bağlantılı her konuda yetkin bir uzman" olarak tanımlanacaktı. Ama Hugh'un bakış açısı da, algı yeteneği de bundan çok daha genişti. Bell Kardeşler Demircilik'in Newcastle'daki merkezinde işe başlayan delikanlı, kısa zamanda şirketin Middlesbrough şubesinin başına getirildi, bir süre sonra da bütün işi yönetmeye başladı. Ama zamanının çoğunu sivil hizmetlere, özellikle de ortaöğretimin güçlendirilmesine harcıyordu. Middlesbrough Lisesi'ni kurdu, Açık Kütüphane Komitesi'nin ve Okul Yönetim Kurulu'nun başkanlığını üstlendi. Etkili bir konuşmacı olarak eğitimin önemi, kamu sağlığı ve askerî reformlar gibi konularda ülke çapında konferanslar verdi; gurur duyduğu çalışmalarından biri de, çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmasını yasaklayan yasanın çıkmasına öncülük etmesiydi.

Hayat dolu ve iyi huylu, geçimli bir insan olan Hugh Bell, anlattığı (İngilizce, Fransızca ve Almanca) gülünç öykülerle arkadaşlarını eğlendirir, nükteleri, sözcük oyunlarıyla konuklarını güldürürdü. Bazen kahvaltıya elinde bir kâğıt parçasıyla inerdi – dün akşam yapılan bir sohbetten türettiği, iğneleyici bir kinaye ya da bileyip keskinleştirdiği bir taşlama. Okumaya bayılır, konusu ne olursa olsun her tür soh-

betten hoşlanır, konuşmasını çağdaş düşünürlerden yaptığı alıntılarla ya da o anda buluverdiği esprilerle süslerdi. Kocaman bir yüreği olan bu cömert, girgin ve konuşkan erkek, gerçek bir Victoria beyefendisinin zarafetine, inceliğine sahipti. Ama, kendisinin de kabullendiği gibi, "katı bir serbest ticaret yanlısı" idi ve İrlandalıların özerklik istemine de neredeyse aynı katılıkla karşı çıkıyordu; kışkırtıldığı zaman lafını sakınmaz, dobra, hatta kırıcı olabilirdi. Fiziksel güçlüklerden yılmaz, atlı, tazılı sürek avlarına çıkmaya, sarp kayalıklara tırmanmaya bayılır, sık sık şöyle derdi: "Engeller aşılmak içindir." Parlak, keskin zekâsıyla karşısındakinde cilalı çelik izlenimi bırakırdı.

Hanımlara düşkün bu uzun boylu, yakışıklı bekâr, sonunda Miss Mary Shield'le tanıştı. Zarif, ince bir yüzü, iri, duyarlı gözleri ve çok biçimli bir ağzı olan bu narin genç kız, Newcastle'ın önemli gıda tüccarlarından birinin kızıydı. 1867 yılında evlendiler. Kız tarafının İskoçya adacıklarındaki yazlık evinin yakınındaki küçük kilisede yapılan düğünden sonra Washington'a, Lowthian Bell'in yeni odalar eklediği ve son modaya uygun bir Türk hamamı yaptırdığı malikâneye döndüler; Noel geldiğinde Mary hamileydi.

* * *

The Times'ta duyurulduğu gibi, Gertrude Margaret Lowthian Bell, 14 Temmuz 1868'de dünyaya geldi. Hugh ve Mary Shield Bell'in ilk çocuğunun kızılımsı saçları, keskin, mavi gözleri vardı; kavisli dudaklarıyla yuvarlak çenesini annesinden, oval yüzüyle sivri burnunu babasından almıştı. Onurlu bir soyun genlerine, Northumbria'nın yürekliliğine, baba tarafının enerji ve zekâsına, Bell erkeklerini böylesine çarpıcı kılan azim ve kararlılığa sahipti.

Gertrude, dadısı Miss Ogle'ın sıkı gözetiminde çabucak serpildi, külot pantolonlar, iç eteklikleri, pamuklu elbiseler giymeye, yulaf ezmesi ve bol sebze yemeye, dışarıda, açık havada oynamaya teşvik edilen bir çocuk oldu. Ana babasına

(ve Miss Ogle'a) itaat etmeyi, dik oturmayı, çatalıyla bıçağını doğru biçimde kullanmayı ve büyüklerle salt ona seslenildiği zaman konuşmayı öğrendi. Ulusu için en yüce örnek olan Kraliçe Victoria'nın "iyi bir eş, iyi bir anne ve iyi bir kadın olduğu... bunu da, Tanrı'nın gözetiminde, çocukken ve genç kızlığında aldığı eğitime borçlu olduğu", Gertrude'un kafasına iyice sokuldu. Kraliçe kendini asil kocasına, çocuklarına ve imparatorluğuna adamıştı; doğruluğun, özdenetimin, çalışkanlığın en kusursuz örneğiydi.

Bell ailesinin servetini demir üretiminden ve çok çalışarak elde etmiş olması, dönemin koşullarıyla birebir örtüşüyordu. Britanya'nın görkemli gücü de donanmasından, ticaretinden, kömürü ve demirinden gelmiyor muydu? Bu güce Bell erkekleri kadar katkıda bulunansa azdı. Sırf kendi toplumlarını kalkındırmak için değil, Britanya'nın gücünün devamı için de çalışıyorlardı. İmparatorluklarından ve onun "evrenin gözcüsü" rolünden gurur duyuyorlardı. İster sömürgelerin gözbebeği, dev boyutlu Hindistan olsun, isterse Karayipler'deki minicik bir ada, İngilizler kendilerini yerli halkı korumak, yerel ticareti geliştirmek, doğruluğu, dürüstlüğü yaymak ve sahip oldukları toprakları ne pahasına olursa olsun savunmak zorunda hissediyorlardı. Aksi halde bunu bir başkası yapmaya kalkışırdı; oysa bu işi hiç kimse (ne Almanlar ne Fransızlar ne de gözünü Hindistan'a dikmiş olan Ruslar) onlar kadar iyi yapamazdı. Onlarınki, inisiyatif almayı bilen, gözüpek, kararlı erkeklerin yönettiği ve –evden bile olsa– İngiliz ırkını en az onlar kadar sıkı kollayan, gözeten kadınların zenginleştirdiği bir dünyaydı.

Kendi sınıfındaki diğer genç kadınlar gibi, Gertrude'dan da büyüdükçe evde oturması, (Eton'a okumaya gönderilen erkek kardeşinin aksine) evde mürebbiyeler tarafından eğitilmesi ve bazı beceriler edinmesi bekleniyordu. Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur, düsturu gereği, ata binmeyi, yüzmeyi, tenis oynamayı öğrenecek, en az iki yabancı dili (tercihen Almanca ve Fransızca) akıcı bir biçimde konuşacak, edebiyatta oldukça derin, müzikle sanattaysa yeterince

bilgi sahibi olacak, süslü, zarif elişleri, biraz da resim yapacak ve bir müzik aletini çalmayı öğrenecekti. Her şeyden önemlisi de, iyi bir eş ve anne olmayı hedefleyecekti. Ama Gertrude kendi sınıfından olan öteki genç kadınlardan farklıydı: Onun, bir yuvanın sınırlarını aşan, çok daha ötelere uzanan emelleri vardı. Babası ve büyükbabası gibi, onun da içi mücadele arzusuyla, aklı, zekâyı zorlayan savaşımlara girme dürtüsüyle doluydu. O, üniversiteye gidecek, kapsamlı, anlamlı yolculuklar yapacak ve birkaç başarılı mesleği birden sürdürecekti. Tıpkı babası ve büyükbabası gibi, imparatorluğun görkemini, egemenliğini sürdürmesine, hatta genişletmesine yardım edecekti. Babasıyla büyükbabası gibi, bilinmeyene cesurca dalacak, yeni yerler keşfedecekti. Ama onun, Hugh ve Lowthian Bell'den ayrıldığı bir nokta vardı: Gertrude'un dünyasını Northumbria'da kurmaya hiç niyeti yoktu. Onun dünyası Doğu'da; Arabistan, Mısır, Suriye, hepsinden önemlisi de Irak'taydı – tarihe iz bırakacağı yerde.

* * *

Gertrude iki yaşındayken, ana babasının Middlesbrough yakınlarında yaptırdığı yeni, görkemli malikâneye, Red Barns'a taşındılar. Evin çocuklara ayrılan kanadındaki yüksek, çift kanatlı pencerelerden bahçeyi seyretmeye bayılırdı; Papa'sının[1] bahçesinin hemen bitişiğinde, çiçeğe durmuş düğünçiçekleri, sümbüller ve güllerle dolup taşan, kendine ait, küçük bir bahçesi vardı. Günleri tarlalarda koşmak, ağaçlara tırmanmak ya da binicilik dersleriyle geçiyordu. Göz alabildiğine uzanan, yemyeşil çimenliğin ötesinde tenis kortu, bisiklet kulübesi ve ufak göl vardı; onların ilerisinde de daha sert, daha haşin bir manzara. Redcar sahil kasabasındaki Red Barns Malikânesi, İngiltere kıyılarını döven hoyrat Kuzey Denizi'ne yakındı. Gertrude, yanında tiril tiril giyinmiş da-

1. (İng.) Baba. (Y.N.)

dısıyla deniz kıyısında durur, ayak parmaklarını tuzlu dalgalara sokar, uzak limanlara yelken açan büyük gemilere bakardı. Kipling gibi, sorardı:

"Ah, nereye gidiyorsunuz Koca Gemiler,
İngiliz kömürüyle, tuzlu denizlerde bir aşağı
bir yukarı?"
"Size ekmeğinizle yağınızı,
Domuz ve koyun etinizi, yumurta,
elma ve peynirinizi getirmeye."[1]

Evdeki on dört yatak odasına dalıp çıkar, aşçıyla gevezelik etmek için mutfağa uğrar, bazen de limonluğa bir göz atardı; ama en hoşlandığı eğlence, annesiyle gezmeye gitmekti. Mary'nin kucağına kıvrılmak, tafta elbisesinin hışırtılı kıvrımlarına sokulmak ve kendine özgü kokusuna sığınmak. Gertrude'un bu güvenli, korunaklı yaşamı kaşmir battaniyesi kadar yumuşak, pürüzsüzdü. Ama hüzün yakında bu örtünün güzelim desenini bozacaktı.

* * *

Annesinin 1871 kışında yatağa düşmesinin üstünden neredeyse üç hafta geçmişti. Başta, yeni bir erkek bebeğin doğduğu haberi evi coşkuyla doldurmuştu. Ama küçük kız çocuk odasında bekler, annesinin kollarına dönmek, yeni bebeği, Maurice'i görmek için sabırsızlanırken, Kuzey İngiltere'nin çıplak, kasvetli mart göğü, Red Barns'ın üstüne kapkara bir hayalet gibi çöktü. Erkek kardeşinin çığlıklarına karışan fısıldaşmalar, annesinin odasının önünde, kapalı kapının eşiğinde kötücül bir rüzgâr gibi esiyordu. Narin Mary yatağından çıkamayacak kadar hastaydı; doktorun ziyaretle-

1. İngiliz yazar Rudyard Kipling (1865-1936) tarafından C.R.L. Fletcher'in *A School History of England* (İngiltere'nin Eğitim Geçmişi) adlı eseri için özel olarak yazılan "Big Steamers" (Koca Gemiler) isimli çocuk şiiri. (Y.N.)

ri sıklaşmıştı, ayak sesleri şimdi daha hızlı, daha toktu; ama hasta, bırakın iyileşmeyi, gittikçe kötüleşiyordu. Zatürree gecikmedi, sonra doktorun ayak sesleri bir anda kesiliverdi. Annesine kavuşmayı özlemle bekleyen küçük kız, umutlarının –avına saldıran bir kuzgunun hızıyla– elinden alınıverdiğini gördü.

Annesinin yası için siyah bir elbise giydirildiğinde Gertrude, henüz üç yaşına bile basmamıştı. Mary, Lowthian Bell tarafından yaptırılan yeni malikâneye, Rounton Grange'ın arazisine gömüldü – yıllar sonra genç Gertrude cenaze törenini birkaç kez daha yineledi. (Sevdiği kedilerden ya da hayvanlardan biri ölünce, yasını ta yürekten tutar, hayvanı bahçedeki bir mezarlığa gösterişli bir törenle gömdürürdü.)

Annesinin öldüğü yıl çekilen bir fotoğrafta, kıvırcık saçlı çocuğun çatık kaşları, dertli ruhunun üstünde bir kemer oluşturuyor. Korku dolu gözleri ısrarla, yanıt ararcasına bakıyor; hemen her fotoğrafında görülen o uzak, mesafeli anlamsa, arayışla geçecek bir yaşamın habercisi. Yine de ayağını bir tabureye yaslamış, her an taburenin üzerine sıçrayacak ya da onu bir tekmede devirecekmiş gibi objektife küstahça bakarken yüzündeki kararlı anlam, güçlü iradesini ve azmini ele veriyor.

Öfke, aldatılmışlık, terk edilmişlik duygusu, annesini ya da babasını yeni kaybeden her çocuğun içini dolduran duygulardır. Ama Gertrude yine de şanslıydı, çünkü babasının yoğun, sınırsız sevgisiyle kuşatılmıştı. Üç yaşındaki bir kızın babasına duyduğu aşkı zaten kimse yadsıyamaz; üstüne üstlük, babası onun için örnek insandı. O, Gertrude'un benzemeye, olmaya çalıştığı, attığı her adımda onayını aradığı kişi olacaktı. Müthiş özgüvenini ve engelleri aşma kararlılığını da babasından alacaktı.

Karısının ölümüyle üzüntüden çılgına dönen Hugh, teselliyi kızının sevgisinde aramaya, bazı zevklerini onunla paylaşmaya başladı; baba kız uzun yürüyüşlere çıkıyor, kayalara tırmanıyor, ata biniyor, tavşan yetiştirip çiçek tarhlarıyla ilgileniyorlardı. Doğum gününde Gertrude'a süzgeçli bir ko-

va armağan etti; kız bir süre sonra, bahçesindeki bütün yaban güllerinin açtığını haber verdi. Bir başka sefer, bir çiçek buketi yaptığını, gülleri *kendi* bahçesinden topladığını anlattı gururla. Buluğ çağına geldiğinde babasına yolladığı mektupta bir komşunun bahçesini uzun uzun tanımlıyordu: Parlak kızıl dalyaları, sarımsı kahverengi akasyayı, ince uzun kasımpatıları övüyor, ekliyordu: "Ama bizimkileri yetiştirme biçimimizden daha çok hoşlanıyorum." Yetişkin bir kadın olarak Bağdat'ta yaşarken bile, bahçesindeki gelişmeleri babasına aktarır, keşke gelip yardım etsen, derdi. Öte yandan, çiçekler babasıyla arasındaki güçlü bağın yalnızca küçük bir parçasıydı; yaşamı boyunca babasının övgülerinden büyük bir mutluluk duydu; onu bitmek tükenmek bilmez bir bilgelik, anlayış ve sevgi kaynağı olarak gördü.

* * *

Erkek kardeşi Maurice, en iyi oyun arkadaşı ve gönlünce biçimlendirebildiği kusursuz bir kalıp oldu. Ablasının sivri dilinden, azarlarından ödü kopan oğlan, sakar bir köpek yavrusu gibi onun peşinden ayrılmıyordu. Gertrude onu iki metrelik bir duvarın üzerine çıkarıp atlamasını buyurduğu zaman, küçük oğlan hiç ikiletmedi ve kafa üstü yere çakıldı; oysa Gertrude ayaklarının üzerine zarifçe inmeyi başardı. Son derece tehlikeli bir biçimde seranın çatısına tırmanan Maurice kırılan camdan aşağıya yuvarlamrken, Gertrude camekânların arasında güvenle ilerledi. Kumsalda, dadının bir anlık dalgınlığından yararlanan iki çocuk sessizce sıvışır, bir kovuktan ötekine koşar ya da kıyıya çekilmiş teknelerin arasına saklanırlardı. Kötü havalarda içeride oynar, pastel boyayla resim yapar, küçük projeksiyon makinesinden slayt izler, trenleri, bebekleriyle oyalanırlardı.

Gertrude sekizine basıncaya kadar, hâlâ karısının yasını tutan Hugh, iş dışında bütün zamanını evde geçirdi. Kız kardeşlerinin ısrarlarına aldırmadı, yeniden evlenmeyi reddetti. Ama 1874 yazında İskoçya'ya yaptığı bir gezide, kız kardeş-

lerinin arkadaşı Florence Olliffe'le tanıştı. Yirmi dört yaşındaki bu oyun yazarı yıllarca Fransa'da yaşamıştı; tanınmış bir doktor ve cemiyet adamı olan babası, Deauville sahil beldesinin yaratıcısıydı. Genç kız Paris'te diplomatlarla, edebiyatçılarla tanışmıştı; aile dostlarının arasında Charles Dickens ve Henry James gibi yazarlar vardı. Babasının ölümünden sonra, annesiyle birlikte İngiltere'ye dönmüş, görmüş geçirmiş tavırları, geniş kültürüyle tanıştığı herkesi etkilemeye başlamıştı; Hugh onun zarafetine ve derin, mavi gözlerine çarpıldı. Florence ise ilk kez, gülle kaplı bir patikanın ucunda dururken gördüğü bu erkeğin beyefendiliğini fark etmekle kalmadı, güzelliğinden ve hüznünden de fazlasıyla etkilendi.

İlişkileri iki yıl sürdü; 1876 baharında durum ciddileşince Florence, Gertrude'a bir mektup yazdı. Gertrude'un özenle kaleme aldığı yanıt, "Çok sevgili Miss Olliffe," diye başlıyor, çiçekleriyle ve beslediği bir çift vahşi kuzgunla ilgili soruları yanıtlıyordu. "Mektubunuza çok teşekkür ederim. Kuzgunlar şimdi biraz daha evcil, çok da tatlılar. Bahçeyi çok seveceksiniz; bütün çiçekler açtı." Mektubu şöyle imzalamıştı: "Sizi seven Gertrude."

Florence'ın yazdığı bir opera o haziran, Londra'da, Lady Stanley'in Harley Caddesi'ndeki evinde sahnelendi. Bertrand Russell'ın büyükannesi, Hugh'un kız kardeşinin de kayınvalidesi olan kültürlü, aydın Lady Stanley bunu parlak, göz alıcı bir kutlamaya dönüştürdü. Gecenin sonunda, Florence'ı Sloane Sokağı, 95 numaradaki evine kadar geçiren Hugh ona evlenme teklif etti. "Lady Olliffe," dedi kızın annesine, "kızınızı eve getirdim; şimdi sizden onunla yeniden görüşmek için izin istiyorum."

İki ay sonra, 10 Ağustos 1876'da, Sloane Sokağı'ndaki küçük bir kilisede evlendiler. Şimdi insana çok garip, hatta biraz zalimce geliyor, ama çocuklar düğüne götürülmedi. Onun yerine, Gertrude bir not gönderdi: "Çok sevgili Miss Olliffe. Bu mektubu size düğün gününüzde yazıyor ve Papa'yla ikinize en büyük sevgimizi ve öpücüklerimizi gönderiyorum. Bebeğime yolladığınız elbiseye çok teşekkür ede-

rim, üzerine tam uydu... Sizi çok seven Gertrude." Yeni evliler balayını Amerika'da geçirdi; Florence'ın ablası Mary'yle eniştesi Frank Lascelles, Washington'da Britanya Büyükelçiliği'nde görevliydi. Gertrude'un, gönderdiği madalyona teşekkür etmek için Florence'a yolladığı bir sonraki mektubun başlığı artık farklıydı: "Sevgili anne."

Florence, daha düğünden önce küçük kızın kalbini kazanmaya çalışmış, ona bir sürü armağan, oyuncak bebeğine giysiler göndermişti. İlgi görme isteğiyle yanıp tutuşan Gertrude, babasının zamanını çalan bu yeni kadına karşı yine de tedirgindi. Balayındaki ana babasına yazdığı mektuplarda, onları çok merak ettiğini, ölen kuzgunları rüyasında gördüğünü ve bir an önce dönmeleri için dua ettiğini dile getirdi. Florence'la Hugh sonbaharda Red Barns'a döndüler, yaşam da az çok eski temposuna. Edward Poynter tarafından yapılan portrede, sekiz yaşındaki Gertrude babasının kucağında oturuyor, babasının kolu onun omzunda, parmakları kenetlenmiş, yüzleri sevgiyle, hayranlıkla ışıldıyor. Resmin özü yaşamları boyunca hiç değişmeyecekti; yaşamlarının hangi ânında yapılsa, yine aynı sevgiyi, hayranlığı yansıtırdı.

Hugh yeni eşiyle nisanda Londra'ya gidince, Gertrude kahroldu. "Sevgili, biricik anneciğim," diye yazdı Florence'a. "Eve gelemeyişine çok çok çok üzülüyorum.... Papa'ya sevgilerimi yolluyorum. Sana da, canım, canım anneciğim. Seni çok seven Gertrude." Kısa bir süre sonra, ana babasının yakında döneceği haberini aldı: "Sevgili anneciğim, dönmenize çok çok çok sevindim... Bana bir bebek getirin, hiç bebeğim kalmadı... Sevgili, biricik, canım anneciğim, eve dönmeniz beni ne kadar mutlu etti anlatamam. Sizi çok çok çok seven, Gertrude."

Florence'ın sevgisini kazanmak için çıldırıyor, onu hoşnut etmek için çırpınıyordu. Florence ona kitaplar, tiyatro, sanat ve ilginç kişilerle dolu, rengârenk bir dünyanın kapılarını açmıştı. Çocukken Gertrude'un en sevdiği şey onun yanında oturmak, kitap okuyuşunu dinlemekti – Lewis Carroll'dan *Alice Harikalar Diyarında* ya da *Binbir Gece Masal-*

ları'ndan, *Ali Baba, Denizci Sinbad, Alaaddin'in Sihirli Lambası*. Gertrude büyüdükçe, Florence'da hayran olunacak başka özellikler de keşfetti: yazar olarak yeteneği, sosyal adalet için harcadığı çabalar, bir ev sahibesi olarak becerileri, edebiyatçı dostları, şıklığı, ince zevki. Dahası, ona gösterdiği ilgi ve sağladığı aile yaşamı için Florence'a minnettardı.

Ama üvey annesinin kusursuzluk saplantısı, hoşgörüsüzlüğü Gertrude'a sivri bir diken gibi batıyordu. Gertrude dokuz yaşındayken çekilmiş bir fotoğraf, aralarındaki gerginliği az da olsa ele veriyor. Florence kenarı kürkle çevrilmiş, koyu kadife, göz alıcı elbisesiyle vitray camlı bir pencerenin önünde oturuyor; elindeki büyük kitaba bakarken, yüzündeki anlam sert, ürkütücü. Bir yanında düğmeleri ilikli takım elbisesiyle Maurice, öteki yanında yalın, yün elbisesiyle Gertrude; çocuklar kadına sokulmuşlar ama kilometrelerce uzakta gibiler. Temas yok; ne bir dokunuş ne duygusal bir bağ. Küçük Maurice ağlamamak için dudağını ısırıyor sanki; gözlerini uzak bir noktaya dikmiş olan Gertrude'unsa mahzun bir hali var. Gözyaşlarının, aralarındaki koyağı doldurmaya yetmediği anlaşılıyor.

Gertrude'un inatçılığı, dadıların işi bırakıp gitmesine neden oluyordu. Küçük kızın "dik başlılığı" Florence'ın da sabrını zorlamaktaydı. Kendi çocuklarını doğurmaya başlayınca (üç çocuğu olacaktı: Elsa, Molly ve Hugo), on yaşındaki Gertrude uzun ziyaretlere gönderildi; kuzenlerinin yanına (en sevdiği kuzeni, Horace Marshall'dı) ya da büyükbabasıyla büyükannesinin Rounton Grange'deki yeni evine. Florence'a küçük kızın haylazlığına, dik kayalara yaptığı tehlikeli tırmanışlara, akrabaların ödünü koparan, gözüpek serüvenlere ilişkin haberler ulaşıyordu.

Gertrude nerede olursa olsun kitaplarına sığınırdı. Kitaplar onun uçan halısıydı, ama okuduğu her şeyin Florence tarafından onaylanması gerekiyordu. On bir yaşındayken, John Richard Green'in *History of the English People*'ını [İngiliz Halkının Tarihi] okuyup bitirdi. On dördünde, kuzeni Horace'a, Browning'in yeni şiir kitabını okuyup okumadığı-

nı sordu. "Okuduğunu sanmıyorum," diye ekledi, tatlılıkla. Sonra da böbürlendi: Mozart, Macaulay ve Mrs. Carlyle'ın ciltler dolusu yaşamöykülerini, destelerce mektubu bir haftada yalayıp yutmuştu. On altısında, George Eliot'ın *Silas Marner*'ını bir solukta okudu, alçakgönüllülükle sordu: "Onun başka hangi kitaplarını okuyabilirim?" Yirmi üç yaşına bastıktan sonra bile, Florence'a danışmayı sürdürdü; bir hizmetçinin baştan çıkarılmasını anlatan, çok satan bir romanı ısmarladıktan sonra, üvey annesine özür dileyen bir not gönderip kitabı iade etmesini istedi: "Okumadan önce sana sormam gerekirdi elbette."

Gertrude'la aynı sosyal sınıfa mensup olan kızlar, ne kadar zeki olurlarsa olsun okula gönderilmezdi; evde eğitilir, on yedisine basınca da saraya ve sosyeteye takdim edilirlerdi. Bunu izleyen üç mevsim içinde de bir koca bulmaları beklenirdi. Ama Gertrude'un zekâsının ve öğrenme hırsının, eve hapsedilemeyecek kadar sıra dışı olduğu ortadaydı. Her ikisi de ilerici fikirlere sahip olan Florence'la Hugh, radikal bir adım atıp onu Londra'daki bir kız okuluna göndermeyi kararlaştırdılar. Böylece hem evdeki enerji seviyesi düşecek hem de Gertrude'un aç zekâsı doyacaktı. Harley Caddesi'ndeki Queen's Koleji, 1848'de "Genç Hanımları Eğitmek" amacıyla kurulmuştu.

Burası Red Barns'la Rounton Grange'daki korunaklı dünyadan bambaşkaydı. Ama aynı zamanda da bir hayal kırıklığıydı. Öncelikle, sınıf arkadaşlarının hepsi kızdı. Sonra, Londra'daki kurallar evdekinden çok daha katıydı. Zekâ açısından Gertrude'un en küçük bir kaygısı yoktu. Birinci yarıyıldaki notları ne kadar başarılı bir öğrenci olduğunu kanıtlıyordu zaten: İngiliz Tarihi'nde sınıf birincisi, Dilbilgisi'nde sınıf ikincisi, Coğrafya'da üçüncü, Fransızca ve Antikçağ Tarihi'nde dördüncü. Dersler çok kolay gelince, bir üst sınıfa alınmayı istedi ve ağırlaşan ders yükünü keyifle sırtlandı. Ama on altı yaşındaki bu genç kız öğrenme hevesine, olanca başarısına karşın, Queen's Koleji'ndeki yaşamı yalnız ve acı verici buluyordu. "Dün korkunç derecede mutsuzdum," diye

yazdı, yeni ders yılının başında, "ilk günler hep en kötüsüdür." Yuvasından, sevdiklerinden kopartılmış bir halde, arkadaşlık ettiği erkekleri özlüyor –kardeşi Maurice, kuzeni Horace ve babası– okuldaki kızların dostluğundan hiç zevk almıyordu. Onları ilginç bulmuyor, yapmacık olduklarını, kendi dengi olmadıklarını düşünüyordu. Büyükbabası daha geçenlerde "baron" unvanıyla onurlandırılan bu ayrıcalıklı genç hanım, sonuçta kalabalığın üstünde olmadığını öğreniyordu: "Sıradan halk yığınlarından daha üstün olmadığını öğrenmek, son derece tatsız bir süreç. Koleje geldiğimden beri bu zorlu deneyimden geçiyorum, buysa hiç hoşuma gitmiyor." Birbirini izleyen, "hiçbir beklenti olmaksızın, amaçsızca, bomboş uzanan" haftalardan nefret ediyor, günlerini çeşitli okul etkinlikleriyle doldurmaya çalışıyordu. En sevdiği ders tarihti; İngiliz monarşisini irdelerken, Britanya'nın dünyadaki güçlü rolünü de kavramaya başladı.

Kent yaşamından hoşlanmıyordu; Londra gelip geçici bir flört, kahkahalarla başlasa da gözyaşları içinde, yapayalnız son bulan bir akşamdı yalnızca. Gertrude için gerçek aşk, taşraydı – kucak dolusu gülleriyle onu kuşatan, tomurcukları, ağaçlarıyla onu okşayan. "Şu anda evde olmayı öyle çok isterdim ki," diye yazdı sonbaharda, özlemle. "Şimdi oralarda kim bilir ne nefis bir güz kokusu vardır; sonra o sarılı kırmızılı, gevrek yapraklar... Ah, sırf düşüncesi bile yüreğimi burkmaya yetiyor!" Açık havayı ne kadar sevdiğini bilen Florence, onun okuldaki odasını çiçeksiz bırakmıyordu. Bir kez savsaklayınca Gertrude yakındı: "Bu hafta bana çiçek göndermedin! Unuttun mu?"

Okul günlerinin yalnızlığında, kendini mektuplarla oyalıyordu. Çelik uçlu tahta kalemi, bir şişe mürekkep ve kâğıt onun ayrılmaz yoldaşları olmuştu. Yaşamı boyunca onları yanından hiç ayırmadı, bazen de, hiç kimseyi bulamadığında, onlar aracılığıyla ailesiyle dertleşti, saatlerce konuştu. Yıllar geçtikçe üvey annesine kısmen görev gereği, kısmen de dostu saydığından sürekli yazdı, onu bir tür günce yerine koydu. Ana babası sık sık ayrı düştüğü için, her ikisine de

yazıyordu. Kolu hiç yorulmuyordu; sözcükler kalemi kâğıdın üzerinde kaymaya zorluyor, Gertrude'un herhangi bir çaba harcamasına gerek kalmıyordu sanki. Bilinmesi gereken her şeyi anlatıyordu; daha sonra, Britanyalılar çölü öğrenmek istedikleri zaman, Gertrude onlara çiğnediği her kum tanesini anlattı; tanıştığı insanları sordukları zaman, o kişinin yüzündeki benleri, kişiliğindeki en küçük kusurları bile tanımladı.

Aradaki uzaklığa karşın Florence bekçiliği elden bırakmadı; Gertrude'un davranışlarını dikkatle gözlüyor, toplumsal yaşamını denetliyordu. Genç kız, Florence'ın iyi tanımadığı birini ziyaret etmeden önce, onun iznini almak zorundaydı; bütün iyi ailelerin henüz evlenmemiş genç kızları gibi yanında bir refakatçi olmadan sokağa çıkması da yasaktı. Hemcinslerine yönelik bu kurallara korkunç bozuluyordu. Bir müze ziyareti bile, bir eşlikçi gerektiriyordu. "Ulusal Müze'ye gitmek istiyorum, ama beni götürecek biri yok. Erkek olsaydım, o eşsiz yere her hafta giderdim; kız olduğum için bütün güzel şeyler bana yasak!"

Öte yandan annesinin denetimine uysalca boyun eğdiği dönemler de vardı; işin doğrusu, ana babasına ömrü boyunca itaat etti. Florence'ın Londra'ya gelmesini istiyor, onun arkadaşlarına çaya gitmekten zevk alıyordu. Bu dostların evinde pek çok kişiyle tanıştı: tanınmış romancı Mrs. Humphrey Ward, tarihçi Green'in dul eşi, William Thackeray'ın kızı Anne Ritchie ve onun etkin bir diplomat olan kocası Richmond Ritchie, İsveçli soprano Jenny Lind, aktris Fanny Kemble daha sonra da Henry James ve şair Robert Browning.

Bazen de çok eleştirildi; kaleminden adeta kan damlıyordu. Florence'ın üç sayfalık suçlayıcı mektubunu, "Oldukça kırıcıydı," diye yanıtladı; sonra neşeyle ekledi: Mektubu okur okumaz yakmış, öcünü almıştı. Annesi yazım hataları ve dilbilgisi kısaltmaları yüzünden onu sürekli paylıyordu; sert bir mektubun ardından Gertrude üvey annesinin "kendini beğenmiş" tavrından yakındı. "Kraliçeden her söz edişimde, 'İngiltere, İskoçya ve İrlanda kraliçesi, Hindistan imparatoriçesi, İmanın Savunucusu' dememi mi bekliyorsun?"

diye sordu on altısındaki genç kız. "Ömrüm, her şeyi bütün unvanlarıyla birlikte sayıp dökecek kadar uzun değil." Bir başka sefer, sızlandı: "Bunları bana o kadar sık yineledin ki, hepsini ezberledim... Dolayısıyla bir kez daha söylemene gerek yok. Genellikle, mektubunda ne yazdığını daha zarfı açmadan tahmin edebiliyor, okuyunca da yanılmadığımı görüyorum!" Babası için yaptığı yorumlarsa öyle farklıydı ki: "Beni yeterince eleştirmiyorsun... Senin tarafından paylanmadığım zaman daha çok üzülüyorum."

Gertrude, Hugh'a yazdığı mektuplarda, onu Florence'ın zorla aldırdığı piyano derslerinden kurtarması için yalvarıyor, dersler konusunda öğüt istiyor, tarihle ilgili düşüncelerini bildiriyor, İrlanda'nın özerklik istemi, Başbakan William Gladstone'la Liberal Parti'nin kaderi gibi konularda görüşlerini soruyordu. Florence'a onun ilgi alanına giren edebiyat, moda ve sanat gibi konularda yazarken, Hugh'a politika ve dünya meselelerine değinen mektuplar yazıyordu. Bütün bu alanlara duyduğu kişisel ilgiyse artmakta, yavaş yavaş gelişmekteydi. Hugh'a meslek olarak (açıkça belirtmiyordu ama, en azından evleninceye kadar) tarihi seçebileceğini yazdı; son ders yılında bir öğretmeninin önerisiyle, eğitimini Oxford'da sürdürmek için babasından izin istedi. Hugh onun üniversiteye gitmesine izin verirse radikal bir adım daha atmış olacaktı. Gertrude sırf evle sınırlı bir dünyadan kurtulacak, seçkinlerin, güçlülerin diyarına, neredeyse bütünüyle erkekler tarafından yönetilen, salt erkeklere özgü bir dünyaya ayak basacaktı. "Tek korkum," diye yazdı babasına, "oraya bir kez girdim mi, beni oradan bir daha asla çıkaramamanız!"

2

Erkeklerin dünyası

Oxford Üniversitesi'ni gri, taş duvarlar kuşatır, demir kapılar sıradan olanı, yavan olanı dışarıda bırakıp ayrıcalıklı olanı içeriye, o inceltilmiş, arıtılmış havasına alırdı. İçeride seçilmiş bir insan topluluğu yaşıyordu; entelektüeller, soylular birbirlerinin üstünlük duygusunu besliyor, farklılığını, seçkinliğini pekiştiriyordu. Okula kabul edilmesi Gertrude'un zaten güçlü olan özsaygısını iyice biledi. Orta karar kadınlar dünyasına hapsolduğu Queen's Koleji'nde, olanca mutsuzluğuna karşın, ne kadar başarılı bir öğrenci olduğunu kanıtlamıştı. Şimdi çok daha çekici bir atmosferde, ünlü Bell enerjisiyle kararlılığını güzelce kuşanmış olarak en tepeye yükselmeye hazırdı.

Devlet adamları, krallar, başbakanlar, diplomat, düşünür, bilimadamı ve akademisyenler yeni fikirlerin taze havasını solumak, bir düşünce şöleninin tadına bakmak için, ta 12. yüzyıldan beri Oxford'un duvarlarının ardına sığınmıştı. Her binada, her salonda, kaldırım taşı döşeli her patikada, güçlü liderlerin ve öncü düşünürlerin ayak sesleri yankılanıyordu. Roger Bacon gibi erkekler, 13. yüzyılda, araştırma yapmanın deneysel yöntemlerini tartıştı. 16. yüzyılda Sir Thomas More, Katolik kiliseyi VIII. Henry'ye karşı burada savundu; 17. yüzyılda ülkenin lideri Oliver Cromwell bu üniversitede rektörlük yaptı. Yeni bir kuyrukluyıldız keşfeden Edmund Halley ve 19. yüzyılda, Darwin'in evrim kuramını göz kamaştırıcı

bir biçimde savunan Thomas Huxley gibi bilimciler, Sheldonian Tiyatrosu'nun mimarı Christopher Wren, vitraylı camları Christ Church Katedrali'ni aydınlatan Edward Burne-Jones ve William Morris gibi sanatçılar, okulun sivri kulelerini ölümsüzleştiren Matthew Arnold gibi şairler, John Ruskin gibi kitapları Radcliffe'in okuma salonundaki rafları süsleyen düşünürler, ülkenin gelmiş geçmiş en zeki delikanlıları, ama bir tek erkekler Oxford'da eğitildi; düşünme özgürlüğüne karşılık, kendilerini adeta bir manastırı andıran bu katı, haşin ortama kapattılar, yalın cüppelere büründüler ve bekârlığı kabullendiler. 1874'te, erkek öğrencilerin evlenmesine izin verilince Oxford'un havası biraz değişti. 1879'da, şair Wordsworth'ün torunu Miss Elizabeth Wordsworth, genç hanımlar için açılan Lady Margaret Hall'un ilk müdiresi olunca, daha da büyük bir değişim yaşandı. LMH, yalnızca birkaç yıl sonra, 1886'da, Gertrude'a da yurt görevi yapacaktı.

Miss Wordsworth kızlar okulunun müdiresi olarak ilk görevinin öğrencilerini evliliğe hazırlamak olduğuna inanıyordu. Tanrı'nın kadını "Âdem'e hizmet edecek eş" olarak yarattığından en küçük bir kuşkusu yoktu; bu rolü hakkıyla yerine getirmek için de, genç bir kadının "güzel yazı yazmak", "kusursuz el işleri yapmak" ve "kapıları zarifçe açıp kapamak" gibi "önemsiz beceriler" edinmesi şarttı. Kızlar derslere girmekte, özel hocalardan ders almakta özgürdü; ama entelektüel fikirlerin peşinde koşmak hâlâ kuşkuyla karşılanıyordu – salt kızlar değil, bütün ülke için. Çağdaş düşünür Herbert Spencer'ın belirttiği gibi düşünmek kadınlar için tehlikeliydi. "Beyinlerini aşırı zorlamak," diyordu, "doğurganlıklarını zayıflatabilir." Gertrude geldiğinde, New College Şapeli'nin duvarları hâlâ Dekan John Burgon'un son vaazıyla çınlıyordu: "Tanrı sizi bizden aşağıda yarattı; zamanın sonuna kadar da aşağıda kalacaksınız." Oysa Gertrude Bell kendini kesinlikle aşağıda hissetmiyordu: Henüz on sekizinde olmasına karşın, kendini herhangi bir erkekle eşit görüyordu; bundan kuşku duyan varsa babasına başvurabilirdi; o kızına arka çıkmaya hazırdı.

* * *

Oxford, diye haykırıyordu, Mayıs 1886'da eve yazdığı ilk mektupta. Yüzlerce erkeğin arasındaki bir avuç kızdan biri olmaktan alabildiğine hoşnuttu. Yuvarlak yüzlü, etine dolgun, coşkulu, yerinde duramayan bu "yarı çocuk, yarı kadın"ı yeni arkadaşı Janet Hogarth şöyle tanımlıyor: "Biraz dağınık, kestane rengi parlak saçlar, yeşilimsi gözler, zeki bir yüz ve uzunca, sivri bir burun." Dikkatini çeken bir başka şeyse, Gertrude'un bütün tartışmaları, "çok çekici bir biçimde, 'Şey, babam şöyle der...' diyerek" noktalamasıydı.

Gertrude okuldaki ilk gününde sınıfına doğru hızla seğirtirken, yanında tarih dersinden arkadaşı Mary Talbot ve olmazsa olmaz, hafif bunak refakatçisi Miss Wordsworth vardı. Uzun, bol, siyah elbiseleri, siyah bağcıklı botları, kafalarına sıkıca geçirdikleri dört köşe, siyah kepleriyle genç kadınlar gergin, beklenti dolu sesleriyle gevezelik ediyor, eski, taş kaldırımlarda canlı adımlarla yürüyorlardı. Harikalar diyarındaki Alice'ler gibi, kaldıkları yurttan çıkıp çimenlikleri aşmak, Oxford'un ta öteki ucundaki binalara "uçmak", Balliol'daki tarih dersine tam zamanında yetişmek zorundaydılar.

Basamakları çıkınca mermer kaplı salona ulaştılar ve karşılarında öğretmenin kürsüsüne dikey olarak dizilmiş uzun, yeşil keçe kaplı sıraları ve bu sıralara yerleşmiş iki yüz erkeği buldular. İki genç kadın için hiç yer ayrılmadığı gibi, salonda onlara yer açmaya yeltenen de olmadı. Onun yerine, profesörün oturduğu yükseltiye götürüldüler. Oradaki iskemlelerine geçtiler, İngiliz tarihini anlatmakta olan zayıf, uzun boylu Mr. Lodge'u dikkatle dinlemeye koyuldular. "Müthiş bir olay yaşadığımızı hissettik!" diye yazdı Gertrude ana babasına. Ama ne ilk dersin heyecanı ne de tanınmış öğretmenin varlığı, genç kadının sivri dilini köreltebildi; profesörün söylediği her şey, kitaptakinin tekrarıydı, diye burun büktü: "Bize kitaptaki ilk birkaç bölümü okusaydı, çok daha iyi konuşmuş olurdu."

Kız ve erkek öğrenciler arasındaki ayrım öyle aşırıydı ki, sanki kızların sırf varlığıyla bile havayı zehirlemesinden kor-

kuluyordu. Ama Gertrude için yükseltideki o ayrı sıra, bir Oxford dersine katılmanın huşu dolu saygınlığını daha da artırıyordu. Tarih profesörü Mr. Bright'ın onları salonda, sırtları kendisine dönük oturtmasıysa Gertrude'u kahkahalarla güldürdü. Ona kalırsa, sorun adamdaydı. Kendisi, salon dolusu erkekle "omuz omuza" oturmaktan gocunmazdı ki!

* * *

Günlük programından hoşnuttu: Sabah derslere giriyor, öğlen Lady Margaret Hall'da yemek yiyor, sonra da Radcliffe Kütüphanesi'ne kapanıp bol bol okuyordu; cumartesi günleri özel hocalarla yapılan derslere ayrılmıştı. Mary Talbot'la birlikte, Bodleian'ın erkek dolu salonlarına sızıyor, kütüphanecinin dikkatli bakışları altında kitap arıyorlardı. İstettiği kitapları alınca, eve şöyle yazdı: "Kendimizi üniversitenin *gerçek* üyeleri gibi hissediyoruz artık." Başlarda, yeni geldiği ve öğrenci pasosunu henüz almadığı günlerde, Radcliffe'in okuma salonundan fena halde ürkmüştü. İstediği her şeyi elde etmeye alışmış olan genç kadın için bir şoktu bu. Ama artık kendini rahat, güvenli hissediyordu. Başbakan William Gladstone'un yeğeni olan, uzun boylu, koyu gözlü Mary Talbot kısa sürede Gertrude'un en yakın yoldaşı oldu. Yan odada kalan, Queen's Koleji'nin eski mezunlarından olan Edith Langridge ise onunla ilgileniyor, onu kolluyordu. Ağabeyi David, Oxford'un öğretim üyelerinden ve Doğu'da çalışan bir arkeolog olan Janet Hogarth'la da, ömür boyu sürecek bir arkadaşlık kuracaktı.

"Çok kibar" dediği Miss Wordsworth'ün ilgisinden hoşnuttu; oysa müdirenin Gertrude'a ilişkin derin kuşkuları vardı. Onun bir arkadaşına sormuştu: "Gertrude, hastayken başucunda olmasını istediğin türden biri mi?" İşin aslı Gertrude, babası hariç, başkalarının dertlerine karşı oldukça kayıtsızdı. Çalışmalarını öven özel öğretmeni Profesör Hassall'ın saygısından hoşnuttu; çocukluk arkadaşı Horace Marshall'la beraber olduğu için de şanslı. Kuzeni, Oxford'daki Trinity

Koleji'ndeydi ve Gertrude onunla baş başa "gizli, küçük yürüyüşlere" çıkmak için Miss Wordsworth'ten izin koparmıştı. Yaşamına başka genç erkekler de girdi; eski kız arkadaşlarından biri nişanını ilan etmiş, bir başkası da çoktan evlenmişti, oysa Gertrude bu masum flörtlerle yetiniyordu; bunlar onun için cinsel uyanışın ilk kıpırtılarıydı. Florence'a, onu buzda kaymaya götüren, "iyi arkadaşı" Mr. Raper'dan, onu odasına çaya davet eden (mutlaka bir refakatçinin eşliğinde, elbette) "büyüleyici" Mr. Cockerel'dan söz ediyor, Londra'ya yaptığı gezilerde de, aileye evlilik yoluyla katılmış olan, yakışıklı kuzeni Billy Lascelles'la görüşüyordu.

Oxford'da serpildi, gelişti; Horace'm annesinin de fark ettiği gibi, "biraz zayıfladı". Duruşu, endamı henüz olgunlaşmamıştı, omuzlarıysa sürekli kambur durmaktan düşüktü. Ama halasının öğüdüne uyup bir sırt tahtasıyla her gün yarım saat yürümesi, Florence'ı umutlandırıyordu: "Çocuğu her görüşümde, biraz daha hoş, biraz daha çekici buluyorum. Oxford ona çok yaradı."

Oxford, kendine duyduğu güveni daha da artırmıştı. "İnsan aklına koyduğu yere gider," diyordu büyük bir inançla; kendisinden söz ettiği açıkça belliydi. Karma yatakhaneleri ve ortak banyolarıyla günümüzün üniversiteleriyle kıyaslanamasa da, kadınları katı Victoria gelenekleriyle kıskıvrak kuşatan Queen's Koleji'nin boğucu dünyasından epeyce farklıydı. Oxford erkekler dünyasıydı, erkeklere uygulanan kurallarsa çok daha gevşekti; Gertrude bunlara uyum sağlamakta hiç zorlanmayacaktı.

Her iki-üç günde bir ailesine yazıyor, ruh halinin sıkça değişmesine karşın (bazen delice bir mutluluk, bazen açıklanamaz bir hüzün), ev özlemine neredeyse hiç değinmiyordu. Derslerini, spordaki başarılarını anlatıyordu: Oxford'daki ikinci kadınlar koleji olan Somerville'e karşı tenis oynamak, Münazara Kolu'yla katıldığı tartışmalar, kadınların seçme hakkını savunarak, takım halinde kazandıkları tartış-

ma (birkaç yıl sonraysa, süfrajetlere[1] karşı mücadele edecekti), yüzme, kürek çekme, hokey, tiyatro oyunculuğu, dans etmek ve hiç dindar biri olmasa da, kiliseye gitmek. Kız kardeşi Elsa daha sonra, Gertrude'un mektuplarındaki özgüvene değinecekti: "Gelecek kaygısından en küçük bir iz yoktu. Neden olsun ki? Gertrude'un yaşam deneyimine göre, bir şeye sahip olmak için onu istemesi yeterliydi."

Okuyacağı romanlar için hâlâ Florence'tan akıl alıyor, giyim kuşam konusundaysa ona gittikçe daha sık başvuruyordu. "Bu yaz alacağım elbise için bana fikir ver," diye yalvardı. "Çok şık olmalı." Gertrude kendini, kişiliğini buldukça, Florence'la arasındaki gergin ilişki de yumuşadı. Florence'ı anne kabul ediyor, yüceltiyordu. Bir arkadaşının ailesiyle taşrada geçirdiği bir hafta sonunun ardından, "Mrs. Kynston gibi olmadığına çok memnunum," diye yazdı. "Kızlarının ne yaptığıyla *hiç mi hiç* ilgilenmiyor."

Florence bir oyununun sahnelenmesine yardım etmek için Londra'dayken, Gertrude, Hugh'a tarih, felsefe ve politika konularında uzun, ayrıntılı mektuplar yazdı. "Rekabet denen şeye kesinlikle inanmadığımı söylesem, beni evlatlıktan çıkarır mısın?" diye takıldı, büyük sanayiciye. "Hayır; iktisat bilgimin yalnızca üç haftalık olduğunu söyleyerek beni dümdüz edersin!" Hugh'un annesi ölünce, Gertrude ona bir başsağlığı notu yazdı ama postalamayı unuttu. Babası alınmıştı; Gertrude onu sevecen bir dille yanıtladı: "Mektubu al alma, seni üzen her şeyin beni daha çok üzdüğünü, önemsediğin şeyleri belki senden de çok önemsediğimi bilmelisin." Birkaç ay sonra, kömür madeninin müdürlerinden biri ölüp de Hugh adamın yanında olamadığına hayıflanınca, Gertrude onun acısına katıldı: "Ona yetişememiş olman, gerçekten çok üzücü. Ah sevgili babacığım, sen yanımda olmadan ölmenin ve seni bir daha görememenin ne demek olduğunu o kadar iyi biliyorum ki!"

1. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında kadın örgütü hareketinin özellikle Büyük Britanya'daki militanlarından oluşan üyelerine verilen isim (Ç.N.).

* * *

Ders yılı ilerledikçe dersler ağırlaşmaya başladı: Bir hafta içinde katıldığı bir düzine derse ve özel profesörü için yazdığı altı denemeye ek olarak, III. Richard'ın yaşamöyküsünü, VIII. Henry'nin iki ciltlik biyografisini ve Stubb'ın IV. Edward'dan V. Edward'a kadar olan tarihini okumakla görevlendirilmişti. "Sorarım size, mümkün mü bu?" diye inledi; ama ses tonu bu yükün altından kolayca kalkabileceğini ele veriyordu. "Hoşuma gitmediğini sanma," diye yazdı annesine. Bundan daha çok hoşlandığı bir şey olamazdı; üstün zekâsını kanıtlıyor, kendine duyduğu güveni güçlendiriyordu; biri onun görüşlerine karşı çıktığında da, en sevdiği yorumla kestirip atıyordu: "Eh, babam böyle söylüyor." Janet Hogarth'ın daha sonra belirttiği gibi: "Gertrude hep olgunlukla çocuksuluğun tuhaf bir karışımıydı; erkekler ve olaylar hakkında yetişkin yargılarda bulunurken, o kesin, diretken tavrı çocuksuydu; babasına ve yetiştiği parlak, entelektüel dünyaya duyduğu mutlak inançsa gerçekten çekiciydi."

İkinci yılının sonunda (ve müfredatın on iki ay ilerisinde), Oxford'daki son yazılı sınavlarına büyük bir hevesle hazırlandı. "Delice bir heyecan," diye yazdı ebeveynine. "Kendimi, son meteliğini masaya süren bir kumarbaz gibi hissediyorum!" Sınavların ilk günü ötekilerle birlikte giriş holünde endişeyle beklerken kampana çaldı, bir ses gürledi: "Tarih Okulu'nun, Kuzey Okulu'nun beyefendileri! Soldan beyler!" Erkekler uzaklaşırken, Gertrude kimseye hissettirmeden geride kaldı, sonra da arka merdiveni bir koşu tırmandı. Salonun en arka sırasındaki kadınlar masasına oturdu, önündeki sınav kitabını çabucak açtı. Soruların çoğu, daha sonra ana babasına naklettiği gibi "sevimliydi"; sınavı hiç zorlanmadan tamamladı, hatta bir tenis maçı yapıp beş çayı içecek zamanı bile oldu.

Sınavların bitişini kuzeni Horace'la birlikte bir hafta süren eğlencelerle, danslı partilerle kutladı. Akademik törenlerin en görkemlisi, bütün öğrenci ve öğretim üyelerinin ren-

gârenk cüppeleriyle geçit yaptıkları, Ortaçağ uygulamalarının son kalıntısı olan *Encaenia* idi; Oxford'a başlarken dış görünüşünü şu kadarcık dert etmeyen Gertrude, artık giysilere aşırı düşkün bir kadındı. Giyeceği elbiseleri seçmek için törenlerden çok önce alışverişe çıkmış, LMH'ye dönüşünde Janet Hogarth'ın odasına dalmıştı: "Bir şapka aldım Janet, ama ne şapka! Gel de bak." Çarşamba günkü öğle yemeğinde taktığı kenarı güllerle çevrili, hasır şapka yüzünü neredeyse tamamen gizliyordu. "Anma törenlerinin yapıldığı hafta giydiği giysiler, hepimizin ilgi odağı olmuştu," diye anıyor Janet Hogarth. "Giyim zevki gerçekten gelişkindi."

Başı şenliklerden hâlâ dönerken, sıra sınavların en zor kısmı olan sözlülere geldi. Sözlü sınavların başladığı gün yeni, şık elbisesi ve son modaya uygun kahverengi ayakkabılarıyla sırasına yerleşti, sakince oturdu; kendine güvenin canlı bir portresiydi. Çoğu ana baba gibi Florence'la Hugh da bu olayı izlemek için Oxford'a gelmişti; Gertrude onları arkasına almış, yüzünü erkek profesörlerden oluşan kurula büyük bir serinkanlılıkla çevirmişti. İlk sözü, seçkin tarihçi S.R. Gardiner aldı ve I. Charles'a ilişkin bir soruyla *viva voce*'yi[1] başlattı. Ebeveyni kaygıyla dinlerken, Gertrude fikrini belirtti: "Korkarım, I. Charles'a beslediğiniz saygıyı paylaşamayacağım." Ünlü öğretmen dehşete kapılmış bir halde sorgulamayı kesti ve değneğini sıranın sonundaki erkeğe doğru salladı. İmtihan daha sakin bir perdeden sürdü, ta ki bir başka profesör, Gertrude'a yönelttiği bir soruda, Ren Irmağı'nın sol kıyısındaki bir kasabaya değininceye kadar. Oysa Gertrude o köyü bir yıl önce ziyaret etmişti. Hiç duraksamadı: "Özür dilerim, ama ırmağın sağ yakasında. Biliyorum, çünkü orayı gördüm." Bütün salon soluğunu tuttu.

Bütün bu küstahlıklarına karşın, sonuçlar açıklanınca Modern Tarih sınavında birinci olduğunu öğrendi; bunu başaran ilk kadındı. Duyuru *The Times*'ta yayımlandı; ailesinin

1. (Lat.) Sözle, sözlü olarak. (Ç.N.)

taşkın övgülerinin yanı sıra, arkadaşlarından da bir yığın kutlama mektubu aldı. Zaferi, hep savunduğu görüşünü kanıtlamıştı: "Aklından geçeni ve doğru bildiğini açıkça söylemelisin." Florence buna, "Gertrude'un katıksız dürüstlüğü ve bağımsız yargılama gücü," diyordu. Kimilerinin taze, canlandırıcı, kimilerinin de patavatsız bulduğu bu açıksözlülük, bazılarını eğlendiriyor ama pek çok kişiyi de sinirlendiriyordu. Gertrude pek çok kapalı kapıyı açtı, ama "kibirli, mağrur" yaftasını da yedi.

Aceleci ve toydu; okulda kazandığı göz kamaştırıcı başarılara karşın, en önemli sınavı geçememişti: Eski arkadaşlarının pek çoğunun aksine Gertrude hâlâ bir evlenme teklifi alamamıştı. Yirmi yaşındaydı; kendini beğenmiş, okumuş, "çalımlı" bir kadındı; gururlu, kendini önemseyen tavrı genç bekârlara hiç de çekici gelmiyor, ona kur yapmayı göze alabilenler de zaten kısa bir süre sonra onun tarafından uzaklaştırılıyordu. Flört ettiği birkaç erkek, okul bitince ortadan kayboldu. Mr. Raper'ın adı buzlarla birlikte eridi, Bob Cockerel ise iyi bir sohbet ve dans arkadaşı, "ama hepsi bu kadar" sözleriyle defterden silindi. Florence'ın kız kardeşi Mary'nin oğlu olan, üvey kuzeni Billy Lascelles'a gelince; Gertrude onu eğlenceli buluyor ama "kayıtsız, gelişigüzel davranışlarına" sinir oluyordu.

Duruma el koyma zamanı gelince Billy'nin annesi, Florence'a akıl verdi. Lascelles ailesi Bükreş'te yaşıyordu; Mary'nin kocası Frank, Romanya'da Britanya elçisiydi. Yabancı diplomatlarla geçirilecek bir kış mevsimi Gertrude'u şu "Oxford tavırlarından" kurtarabilirdi.

3

Talihsiz bir evlilik girişimi

Oxford Gertrude'un zihni için bir okul olduysa, Romanya da hal ve tavırları için bir okul olacaktı. Oxford onu diplomalıların dünyasına sokmuştu, Romanya ise diplomasi dünyasına girmesini sağlayacaktı. Ya da öyle umuluyordu. Gertrude işte bu niyetlerle Bükreş'e gönderildi; Paris tren garında babasıyla cesurca vedalaşırken, içi korku ve endişeyle doluydu. "Senden ayrılmak beni çok üzdü," diye yazdı Hugh'a ertesi gün, "beni azıcık da olsa özlemeni umuyorum."

Kuzeni Billy'nin eşliğindeki tren yolculuğu onu Noel'de, kış mevsiminin en civcivli döneminde Bükreş'e taşıdı. Şu âna kadar kendini hep bir öğrenci olarak tanımlamıştı; gündeminde danslar, partiler olsa da, öncelik her zaman derslerindeydi. Ama rolü değişmişti; artık evlenmeye hazırdı ve birincil görevi bir koca bulmaktı. Florence ve Hugh Bell'in kızı olarak, kusursuz bir eş adayıydı. Aradığı kısmeti burada bulamasa bile, en azından koca avı konusunda eğitilmiş olacaktı.

Bükreş'in sosyal yaşamı yılbaşında iyice hızlandı. Zengin akşam yemekleri, konserler, tiyatrolar, balolar, gün doğumuna kadar süren gece yemekleri, partiler, yapılacak fazla bir şey bulunmayan kentte birbirini kovalıyordu. Romanya, 1829 yılına kadar üç yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir devletti, bunu izleyen yarım yüzyıllık süreyi de Rusya'nın denetiminde geçirdi. Bağımsızlığını ancak 1881'de (Gertrude'un gelişinden yedi yıl önce) kazanabildi; bu genç ülkenin ken-

dini dünyaya kabul ettirmek için daha epeyce çaba harcaması gerekiyordu. Ama coğrafi konumu, Rusya'nın kapı komşusu, Karadeniz'in karşı kıyısından da Türkiye'nin komşusu olması onu mükemmel bir dinleme noktası haline getiriyor, tarımsal kaynakları ve petrolü de dört dörtlük bir dost yapıyordu. Diplomat Frank Lascelles için Romanya çok elverişli bir görev yeriydi. Burada hem Doğu hem de Batı'yla güçlü ilişkiler geliştirebilirdi.

Davetiyeler, Britanya Büyükelçiliği'ne peş peşe yağıyor, Gertrude teyzesi, eniştesi ve Billy'yle birlikte davetten davete koşuyordu. Mary Lascelles'ın, kız kardeşi Florence'tan çok daha rahat, esnek bir kadın olduğu ortaya çıktı ve Gertrude "Mary teyze"ciğinin kanatları altında inceldi, zarif bir hava kazandı. Üzerinde sert balinalarla çelik karışımı korseleri, itile çekile giydirilen gösterişli, dekolte gece elbiseleri, elinde devekuşu tüyü yelpazesiyle flört etmeyi, sigarasını tüttürmeyi, karnını havyar ve şampanyayla doyurmayı, tırnaklarını yememeyi (bir aile alışkanlığı), buklelerini parmağına dolamamak için kendini tutmayı, aklına gelen her şeyi pat diye söylememeyi öğrendi. Teyzesinin umudu, bütün bunlar sayesinde, kendini beğenmiş bir entelektüel olmaktan çıkıp cilalı bir *ingénue*'ye[1] dönüşmesiydi.

Ama Gertrude katıldığı eğlencelere ilişkin iğneleyici yorumlar yapmaktan kendini alamıyordu. Eve aktardığı bir akşam yemeğindeki konuklardan Mr. Mawe "çok ukala" idi; yaşlıca bir diplomat olan Mr. Demos ise öyle "çelimsiz," öyle "kadidi çıkmış"tı ki, "hiçbir ülke onu çağırarak başına dert almak istemez"di. Bir başka davetteki yemekler için: "Balığın kokusunu, daha mutfaktan çıktığı an aldık; ete gelince, kayış gibiydi." Bir grup diplomatın ortasında, saygın bir Fransız devlet adamını, Alman halkını hiç mi hiç anlamamakla suçladı. Dehşete kapılan teyzesi daha sonra Gertrude'a gereken dersi verdi elbette. Birkaç hafta sonra, bir İngiliz diplomat

1. (Lat.) Saf, toy kız. (Ç.N.)

Lascelles ailesine konuk geldiğinde, genç kız sözcüklerini "büyük bir özenle" seçtiğini belirtti.

Bükreş, Gertrude için toplumsal yaşamı ilk gerçek tadışıydı, ama daha da önemlisi, dünyayla ilk gerçek temasıydı – Britanya sınırlarının ötesinde uzanan bir dünyayla. Sarayda, bir Hohenzollern olarak doğan Kral Carol'la tanıştı; kralın mistik karısı, şair Carmen Sylva olarak tanınan Elisabeth' le uzun sohbetler yaptı. Daha sonra Almanya başbakanı olan Kont von Bülow'la ve geleceğin Avusturya Başbakanı Kont Goluchowski'yle tanıştı. Avrupalı aristokratlarla, Asyalı sefirlerle yemek yedi, Britanyalı diplomat (geleceğin Hindistan valisi) Charles Hardinge'le bir gün geçirdi; Hardinge'in Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki engin bilgisi, Gertrude'u bütünüyle habersiz olduğu sorunlarla tanıştırdı.

Lascelles ailesinin yakın dostu olan ve Bükreş'e onları ziyarete gelen Valentine Chirol'la çok keyifli haftalar geçirdi. O sıralarda *The Times*'ın dış ülkeler muhabiri olan otuz yedi yaşındaki Chirol, Paris'te İngiliz ana babadan doğmuş, bir Katolik olarak yetiştirilmişti; öğrenimini daha çok Fransa'da yapmış, Sorbonne'u bitirmiş, Dışişleri Bakanlığı'nda eğitilmiş ve on altı yıl boyunca, belirgin herhangi bir görevi olmaksızın Avrupa'nın her yanını ve Doğu'yu gezmişti. Son derece zeki ve kültürlü bir erkekti, bir düzine dil biliyordu; etkin ilişkiler kurmuş, Whitehall'a bilgi sağlamıştı. Kimse ona casus demiyordu, ama devletine kusursuzca hizmet ettiği herkesçe malumdu. Bir seksen boyunda, iriyarı, kızıl saçlı, kızıl sakallı, iyi yiyeceklere ve iyi şaraba bayılan, Romanya seyahati sırasında "Domnul"[1] lakabını alan Chirol, Gertrude' un en iyi dostlarından biri oldu.

Gertrude 1889 kışının dört ayını geçirdiği Bükreş'te bol bol güldü, dans etti, cilveleşti; kimseden evlenme teklifi almamış olsa da gördüğü ilgiden memnundu. Ayrıca mavi gözlü Billy Lascelles neredeyse her an yanındaydı; genç kadın

1. (Rumence) Centilmen. (Y.N.)

onu "fazla mesafeli" buluyor ama çok iyi bir dansçı olduğunu kabul ediyordu. "Eğlendiğini itiraf etmekten ödü kopuyor," diye yakındı eve yolladığı bir mektupta. "Bana gelince, her balonun başından sonuna kadar dans ediyor, her ânın tadını doyasıya çıkarıyorum." Yine de, iki genç giderek yakınlaştı. Kış karları erimeye başlarken arkadaşlıkları da ısındı. Sonra, nisan sonunda, sürekli seyahat eden Domnul'un rehberliğinde Konstantiniye'ye gitmek üzere Romanya'dan ayrıldılar.

* * *

13. yüzyılda kurdukları Türk devletini genişletip büyüten Osmanlı Türkleri, Bizans İmparatorluğu'nun doğusuna, Küçük Asya'ya, batıda da Avrupa'nın Balkan Yarımadası'na ilerlemiş, 16. yüzyılda da başkenti Konstantiniye olan, Irak'taki Fırat'tan Avusturya'daki Tuna'ya kadar uzanan bir imparatorluk haline gelmişti. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlılar doğuda Mısır, Arabistan, Mezopotamya, Suriye, İran ve Türkiye'ye, batıda Macaristan ve Balkanlar'a (Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna, Hersek, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya) hükmediyordu. Osmanlı İmparatorluğu yüzlerce yıl dengeleyici bir güç olmuş, doğuda Rusya'yı, batıda da Britanya ve Fransa'yı dizginlemişti. Britanya ve Fransa için, kârlı alışverişler yürüten Batılı tacirleri Arap saldırılarından koruyan bir müttefikti – Arap Körfezi ve Mezopotamya'daki şeyhliklerde Britanyalılara, Suriye'de de Fransızlara koruma sağlıyordu.

Ama 19. yüzyılda yozlaşma, açgözlülük ve aşırı gevşek yönetim biçimi yüzünden zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu hem küçülmüş hem de bozulmuştu. Mısır'la Yunanistan'ın kaybı, sıfırı tüketen bir ekonomi, Babıâli'yi, yani Osmanlı hükümetini Batı'ya bağımlı hale getirdi. Ruslar sıcak denizlere açılan bir liman arayışıyla 1878'de İstanbul'a yürürken, Türkler onları ancak Britanya ve Fransa'nın yardımıyla durdurabildi. Ama savaş Türklere çok pahalıya mal oldu. Balkanlar'ı etkisi altına alan milliyetçilik dalgası yüzünden Bul-

garistan, Romanya, Bosna Hersek'i kaybettiler. Batı için Osmanlı İmparatorluğu artık "Avrupa'nın Hasta Adamı", yazgısı Balkanlar'a bağlı olan, can alıcı önem taşıyan bir "Doğu Sorunu" idi.

Britanya'yı en çok kaygılandıran da, Rusya'nın Konstantiniye'yi bir kez daha kuşatmasıydı; İngiltere'nin kesinlikle göz yumamayacağı bir tehditti bu. Hindistan'a ulaşan yollarda Türk koruması elzemdi; Osmanlı Ruslara yenildiği takdirde, Britanya'nın tacındaki en değerli taş düşebilirdi. Böylece Britanyalılar Türkleri desteklemek için kesenin ağzını açtılar.

* * *

Ama "Doğu Sorunu" Gertrude için fazlaca önem taşımıyordu; en azından şu an için. Onun ilgisi Konstantiniye'ye, Avrupa'yla Asya'yı birleştiren bu kozmopolit kente odaklanmıştı; Boğaz'm iki kıyısında uzanan, Bizans'ın tarihî başkenti, Hilafet'in merkezi ve Osmanlı'nın gücünün simgesi olan bu muhteşem kente. Bükreş'teyken, ucundan da olsa, Türk lezzetinin tadına bakmıştı; burada, İstanbul'daysa kendine bir Doğu ziyafeti çekebilirdi. Karşısında, olağanüstü renklerden ve egzotik biçimlerden oluşan bir şölen sofrası uzanıyordu, "Tam anlamıyla nefis," diye yazdı eve; alçalan güneş suyun üzerinde titreşir, solmuş Türk bayraklarına yeniden renk verirken. "Güneş *Stamboul*'daki beyaz minareleri, göz kamaştırıcı, mermer sütunlara dönüştürüyor." Bir zamanlar, Doğu'dan Batı'ya rüzgâr gibi esmiş olan Müslüman orduların dinsel lideri halife sultanın, ender olarak ayrıldığı sarayından, camiye gitmek üzere haşmetli bir törenle çıkışını seyretti. Bir zamanlar lüks ve şehvet içinde yüzen, Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma* operasına hayat veren Topkapı Sarayı'nın kulelerini, Bizans'ın mucizesi Ayasofya'nın görkemli kubbesini hayranlıkla süzdü.

Billy'yle birlikte bir *kayığa* binip Altın Boynuz'un (Haliç) sularında gezindiler; Çamlıca Tepesi'ne tırmandılar; göz

kamaştırıcı Marmara Denizi'ni seyrettiler; eşeklere bindiler, çarşıların daracık geçitlerinde hoplaya zıplaya ilerlediler. Türk giysilerine bayıldı; türbanlı, bol pantolonlu erkeklere, yüzleri peçeli, ipeklere bürünmüş kadınlara. Kafesli Türk evlerini, değişik yemekler sunan Türk lokantalarını çok sevdi; Billy *nargile*sini fokurdatırken, Gertrude Türk kahvesini keyifle yudumladı. Kendini bütün bunların egzotik duygusallığına öylesine kaptırdı ki, gezinin sonunda az kaldı Billy'yle nişanlanıyordu. Alabildiğine mutlu, hoşnut bir halde eve dönmek üzere Şark Ekspresi'ne bindiler. Kız kardeşi Elsa'nın yorumuna göre: "Bu, Gertrude'un yaşamında katıksız bir mutlulukla dolu, son dönemdi. Yirmi yaşındaydı, zeki, çekiciydi; gözünün içine bakan bir kavalyesi vardı... Önlerinde, her türlü olasılıkla dolup taşan bir gelecek uzanıyordu."

* * *

Billy Lascelles aranan bütün niteliklere sahipti: Bir diplomatın oğlu, ünlü bir doktorun torunuydu, gösterişli ve zengindi, Standhurst'ü bitirmişti, askerî kariyerine başlamak üzereydi, kısacası dört dörtlük bir koca adayıydı. 1889 yazında, birlikte döndükleri Londra'da Gertrude'a açıkça kur yaptı. Beş çaylarma, akşam yemeklerine çıktılar, ay ışığında bahçede oturdular, sohbet ettiler, sabahın ikisine kadar, en sevdikleri oyun olan bezik oynadılar. Ama Billy, Gertrude'a gereken ruhsal uyarımı ya da duygusal coşkuyu sağlayamıyordu. Görüş açısı fazla sınırlı, yaşama yaklaşımı fazla bıkkındı. Gertrude ise Bell erkeklerinin derinliğine, yürekliliğine, zekâsına ve serüvenci ruhuna alışıktı. Daha İstanbul'dan Londra'ya döner dönmez, babasının dostluğunu özlemeye başlamıştı. "Sevgili, biricik babacığım," diye yazdı, "keşke burada olsaydın. Aslında seni burada bulmayı umuyordum. Lütfen çabuk gel." Billy'ye duyduğu ilgiyi, birkaç ay sonra yitirdi.

Temmuzda yirmi birine bastı; beklentilerin yoğunlaştığı, anlamlı bir yaş. İngiliz sosyetesine takdim edilen kızlar-

dan üç yaş büyüktü artık; sosyeteye tanıtımı daha fazla geciktirilemezdi. Bükreş balolarında tatlı tatlı gülümsemişti, ama artık resmen sahneye çıkmanın zamanı gelmişti. Saraydaki bir takdim töreni ve ana babasının verdiği resmî bir parti, dünyaya onun başarılı bir genç kızdan evlenme çağına gelmiş, uygun bir gelin adayına dönüştüğünü duyurdu. 1890'ın hareketli kışında ve sonraki iki mevsim boyunca, Gertrude evlilik pazarında boy gösterdi, ya Florence'ın ya da bir teyzesinin eşliğinde balodan baloya koştu. Pembe yanakları ve dolgun göğüsleriyle, refakatçilerin önünde yan yana dizilen diğer genç kızların arasına katıldı, genç bir erkeğin onu dansa kaldırmasını bekledi. Gülümsedi, güldü; nefis bir kayıtsızlık sergilerken, onu inceleyen erkekleri o çok daha büyük bir dikkatle inceledi. Aslında Gertrude için zor bir dönemdi. Erkeklerin pek azı onun kadar zeki, parlaktı. Pek azı Oxford ya da Cambridge'te okumuştu. Pek azı Doğu'ya seyahat etmişti. Onun merakına, bilgisine, gözüpekliğine ya da cüretine sahip olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmezdi. Babası ve büyükbabasının ölçütlerine erişebilenlerin sayısı azdı; onu arzulayanların sayısıysa –ne yazık ki– çok daha azdı.

Bu "bir avuç" erkekten biri olan Bertie Crackenthorpe, bir hafta kadar inatla Gertrude'u kovaladı; onu ana babasının evine akşam yemeğine davet etti ve babasının gönülsüzlüğüne karşın, genç kıza yoğun bir ilgi gösterdi. "Ondan hoşlanıyorum," diye yazdı Gertrude, Florence'a; gayet uysal davrandığına güvence vererek. Bertie onu görmek için yalvarıyor; ama genç kadın utangacı oynuyordu, içten içe de şansının yaver gitmesini diliyordu. "Bakalım zaman ne gösterecek," diyordu istekle. Oysa bir hafta sonra, Bertie'yle birlikte bir arkadaşlarını görmeye gittiklerinde, "Keşke gelmeseydi," diye düşündü. Bertie'den çoktan sıkılmıştı bile.

Sonbaharda Red Barns'a döndü – rutubetli, serin, kasvetli bir kaçış. Mutluymuş rolü yapıyor, ama sık sık itiraf ettiği gibi sıkıntıdan patlıyordu. Genç Bell kızlarına öğretmenlik yapıyor (Hugo uzakta, okuldaydı), maden işçilerinin karıları için sosyal çalışmalarda bulunuyor, oburcasına oku-

yordu. Böylece, en azından hayal gücü süslü fantezilere kanat açabiliyordu. Browning, Wordsworth ve Mary Shelley'in yaşamöykülerini yalayıp yuttu, Livingstone'un Afrika'daki keşiflerini paylaştı, Kipling'in imparatorlukla ilgili şiirlerini ezberledi, Fitzgerald'ın 1859'da çevirdiği *Ömer Hayyam Rubaileri*'nin tadına vardı:

> Şafağın sol eli gökyüzündeyken, düş görüyordum
> Birden meyhanede bir haykırış duydum,
> "Uyanın, evlatlarım, kadehleri doldurun!
> Yaşam içkisi kadehinde kurumadan."

Bahar gelip de bekâr kızlar için yeni av sezonu açılınca, Gertrude ailesinin Londra'daki evine döndü. Zaman geçirmek için MacPherson'ın jimnastik salonunda eskrim dersleri aldı, Harvey mağazasında, Brompton Yolu'nda alışverişe çıktı, annesini dehşete düşüren bir şey yapıp metroya bindi ve Whitechapel'da hayır işleriyle uğraşan Mary Talbot'u görmeye gitti. Gertrude'un böyle başına buyruk davranması, Elsa'nın daha sonra belirttiği gibi, Florence'ı "çılgına çeviriyordu". Annesinin hoşlanacağı şeyler de yapıyordu elbette; aile hizmetçisiyle birlikte sergilere gidiyor, yine bir refakatçi eşliğinde arkadaşlarını ziyaret ediyordu: Ressam Caroline Grosvenor, kocası Norman Grosvenor, Lord ve Lady Arthur Russell'ın kızı Flora Russell. Russell'ların ev davetlerine bütün Londra gıpta ederdi. Audley Meydanı'ndaki (camları büyük bir savurganlıkla her hafta yıkanan) Mayfair salonlarında, Leslie Stephen'le kızları Virginia ve Vanessa, Mrs. Humphrey Ward, bazen yanında dostu, tartışmalı *Madame X* tablosunun ressamı olan John Singer Sargent'i getiren Henry James gibi pek çok ünlüyü ağırlıyorlardı. Ama arada bir yapılan ilginç bir sohbetin dışında, günler Gertrude'un deyişiyle "aman aman bir şey sunmaksızın" akıp gidiyordu.

* * *

Genç bir hanım koca bulması için tanınan süre, yalnızca üç mevsimdi. Gertrude payına düşen zamanı kullanmıştı. Kimse ona evlenme teklif etmemiş, o da zaten evlenmeyi arzulayacağı birisiyle karşılaşmamıştı. Genç erkeklerin arkadaşlığından hoşlanmıyor değildi; buna bayılıyordu. Ama sivri dili onların egosunu dilimliyor, doymak bilmez beyni, sahip oldukları üç-beş damla bilgiyi bir çırpıda emip tüketiyordu. Onların önünde eğilmeyi reddediyordu: Bırakın uysal ve sessiz olmayı, söyledikleri her şeye karşı çıkıyordu. Bir başkasına uyum sağlamak için kişiliğini değiştirmeye yanaşmıyordu. Onların beklentilerini karşılamıyor mu? Eh, öyle olsun. Bu gergin dudaklı erkeklerin hiçbiri onun efendisi olamayacaktı.

Üç yıllık eş bulma oyunu onu perişan etmişti, ama yalnız bir yaşam olasılığı da gözünü korkutuyordu. Russell'lardaki bir gecenin sonunda, Florence'a yakındı: "Sensiz hayat öyle yavan ve çirkin ki! Umarım kocan senin için bir teselli kaynağı oluyordur; bildiğin gibi, benim teselli bulabileceğim bir kocam yok." Yaşamını evde kalmış bir kız kurusu olarak sürdürmekten ödü kopuyordu; mektubunu şöyle bitirdi: "Sevgili anneciğim, üç yıl çok uzun bir süre, öyle değil mi?"

Tek çözüm yolculuğa çıkmak gibi görünüyordu; İran hep görmek istediği bir yerdi. Yirmi üç yaşında, Farsçayı öğrenmekle geçirdiği kış aylarının ardından, nemli, soğuk İngiltere'ye veda etti ve teyzesi Mary Lascelles'la birlikte Doğu'ya hareket etti: Şark Ekspresi'yle Paris'ten Konstantiniye'ye, oradan gemi ve karayoluyla İran'a. Şah Nasreddin'e kısa bir süre önce Britanya elçisi olan Frank Lascelles'ın Tahran'daki konutuna 7 Mayıs 1892'de vardı. Eve yazdığı ilk mektupta, sevinçten uçuyordu: "İran bir cennet!"

* * *

Elçiliğin arazisine hayran kaldı: "Cennetten farksız. Güzelliğini tahmin edemezsiniz – dışarıda ağaçlar, ağaçlar, ağaçlar, evden bahçe duvarına kadar yoğun bir gölge oluşturuyor;

altlarında, köpük köpük pembe güller, sarı, beyaz ve kızıl, gür sarmaşık fundalar, koyu kırmızı Van gülleri, altın sarısı, kocaman çiçeklerle dolu tarhlar. Yırtıcı bir bahçe; tam bir gül kâbusu." Düzensizce yayılmış, soluk, taş evin uzun koridorlarında ilerlerken, özel üniformalı hizmetkârlar onu eğilerek selamlıyordu. Geniş, uçsuz bucaksız yemek salonlarını, kabul salonlarını, bilardo odalarını, sayısız oturma odasını, aile ve konuklara ayrılmış yatak odalarını dolaştı; nereye gitse güllerin kokusunu alabiliyor, bülbüllerin şarkısını duyabiliyordu.

Tahran'a yaptığı bu bir aylık gezide, bütün elçilik ona kucak açtı: Danışmanlar, askerî ataşeler, telgraf çözücüler; birinci, ikinci hatta üçüncü sekreterler onu görmeye geldi. İçlerinden biri ilgisini çekmiş gibiydi: "Mr. Cadogan kızıl saçlı, zayıf, uzun boylu; sevimli, kültürlü bir erkek; çok iyi bir tenis oyuncusu, müthiş bir bilardocu, bezik meraklısı, bana söylendiğine göre, hiç beceremese de, ata binmeye düşkün, zeki, şık; bizi özenle bakılması ve hoş tutulması gereken özel mülkü gibi görüyor. Ondan hoşlanıyorum," diye yazdı ailesine.

Tahran'da hoşlandığı başka insanlarla da tanıştı; özellikle Alman maslahatgüzarı Friedrich Rosen ile karısı Nina. Üvey annesinin bir arkadaşının kızı olan Mrs. Rosen zeki, eğlenceli bir kadındı; bir Doğubilimcisi olan, çekici Doktor Rosen, Gertrude'a kısa bir sürede Pers kültürünü tanıttı, Araplara ilgi duymasını sağladı. Gertrude, Rosen çiftiyle yakın dost olacak, daha sonra Kudüs'e atandıklarında, oraya ilk seyahatini yapacak, hem onları ziyaret edip hem de Arapça öğrenecekti.

Ama Tahran'da, herkesten ayrılan biri vardı. Gelişinden bir hafta sonra, eve yeniden yazdı: "Mr. Cadogan gerçek bir hazine; ta Tahran'a kadar gelip de böylesine keyifli birisine rastlamak, hem beklenmedik hem de hak edilmemiş bir sürpriz. Florence da [Lascelles'ların kızı] ben de, onunla olmaktan çok hoşlanıyoruz; bizimle ata biniyor, bizim için planlar yapıyor, sevmemiz için köpeğini getiriyor... Pazarlarda bize nefis şeyler gösteriyor, ona ne zaman ihtiyacımız olsa

yanımızda, onu istemediğimiz zamansa asla değil." Erkek salt çekici değil, son derece kültürlüydü de, Fransızca, Almanca ve İngilizcede okunmaya değer ne varsa okumuştu.

Mr. Cadogan onları atla çöllere götürdü; Gertrude çölün enginliğinin ve boşluğunun gücü, yemyeşil vahaların güzelliği karşısında soluğunu tuttu. "Ah, Tahran'ı çevreleyen çöller! Kilometrelerce, kilometrelerce uzanan, *hiçbir şeyin* yetişmediği o boşluk; çölleri kuşatan, zirvesi karlı, çıplak, rüzgârlı dağlar, dağları delen, derin akarsular... Çölün ne olduğunu buraya gelinceye kadar hiç bilmezdim; olağanüstü bir seyirlik..."

Yan bindiği atıyla, Şah'ın kampına gittiler; vahşi hayvanlarla dolu bahçeyi, saraylı hanımlara ayrılmış olan özel sarayı, *enderun'u*[1] gördüler. Bahçıvanlardan biri saray kapısını açtı, içeriye girdiler ve kendilerini "*Binbir Gece Masalları*'nın ortasında" buldular. Çini döşeli zemine açılmış incecik kanallarda sular şırıldayarak akıyor, suyun yansıları tavandaki minik ayna parçacıklarına vuruyordu. Dört bir yandaysa güller, güller. "Burada kadın olmak, yanından geçenlerin içini çeşit çeşit zevkle, İngiltere'de adını bile duymadığım şaraplarla doldurduğu, boş bir sürahi olmak gibi," diye yazdı.

Doğu'nun şehvet yüklü havasından etkilenmiş, kendisinden on yaş büyük, dünyayı tanıyan, yakışıklı talibinin ilgisinden başı dönmüştü. Erkek ona Pers şairlerin gizemli dizelerini okuyor, kolunu onun beline doluyordu. Onu tuhaf, değişik yerlere götürüyordu; Zerdüştlerin kuşlar tarafından yenilmek üzere ölülerini attıkları, apak Sessizlik Kulesi'nde, korkuyla ürperen genç kadını sımsıkı kucakladı. Ona şahin avını gösterdi; hizmetkârların bıldırcınları gökyüzüne salışını, ardından da, onları avlayacak olan şahinleri özgür bırakışını izlediler. Onu bir bahçeye götürdü, ağaçların altındaki otlara uzanıp ayaklarını küçük dereye sarkıttılar, öpüştüler, sonra da karlı dağlara vuran, sürekli değişen ışığı seyrettiler.

1. Kitapta İtalikle yazılan Türkçe sözcükler, kitabın aslında da Türkçe olarak kullanıldığı için italik yazıldı. (Y.N.)

Erkek cebinden Catullus'un küçük bir kitabını çıkardı, Romalı ozanın lirik şiirlerini yüksek sesle okudu. "Nefisti," diye yazdı Gertrude eve, hülyalı. Birkaç gün sonra, bir bahçeye kurulmuş olan çadırda beş çayı içtiler, öpücükler arasında *Rubailer*'den şehvetli dörtlükler okudular.

Tam da çölü tarladan ayıran
bu yemyeşil, gümrah topraklarda benimlesin.
Kölenin de sultanın da unutulduğu kırlardan,
altın tahtındaki Mahmud'a selam olsun!

Geniş dalların altında, bir şiir kitabı
bir testi şarap, bir somun ekmek – ve sen
yanı başımda, bu ıssızlıkta şarkı söyleyen sen
Ah, bu ıssızlık artık cennet!

Ülkeyi kasıp kavuran, binlerce insanı öldüren kolera salgını sürüp giderken, o ve Cadogan yaşamı kutluyordu. Browning ile Kipling'in şiirlerini ezberliyor, Henry James'in kısa öykülerini okuyorlardı. Tenis oynadılar, atla dağlara tırmandılar, yürüyüşlere çıktılar; bir ağustos öğleden sonrası, Lar Irmağı'nın kıyısını izleyerek, Mr. Cadogan'ın uşağının mükellef bir çay sofrası hazırladığı yere yürüdüler. Aç ve ani bastıran sağanaktan ıslanmış bir halde su geçirmez sayvanların altına sığındılar, tereyağlı, çilek reçelli ekmeklerini iştahla yediler. Çaydan sonra ırmak kıyısında gezindiler, Cadogan balık tutarken Gertrude anlattı; sonunda el ele eve döndüler. "Harika bir akşamüstüydü," diye şakıdı, bir sonraki mektubunda.

Artık gelecekten söz ediyor, birlikte kuracakları yaşamı saatlerce, neşeyle tasarlıyorlardı: Cadogan bir diplomat olarak dünyanın herhangi bir yerine atanabilirdi; Güney Amerika'yı görmüş, hoşlanmamıştı, her ikisi de onun Ortadoğu'da kalmasını arzuluyordu. Gertrude kendini teyzesi Mary gibi hayal etmekte zorlanmıyordu: etkin bir elçinin çekici, kendini kocasına adamış eşi; İran işi giysileriyle, buharlı gemiler

ve debdebeli trenlerle lüks yolculuklara çıkan, başbakanlar, krallar gibi ilginç kişilerle tanışan, Şam ve Bağdat gibi egzotik yerlerde yaşayan. Günleri, Doğu masallarından süzülüp gelen düşlerden farksızdı.

Cadogan, Gertrude'la evlenmek istediğini Hugh'a yazdı, iznini istedi; Gertrude da haberi vermek için hem annesine hem de babasına yazdı. İki hafta sonra her ikisinden de yanıt gelmeyince, bir mektup daha yolladı; babasının damat adayını soruşturmakta olduğunu biliyordu. Bu uzun bekleyişin iyiye işaret olmadığının farkındaydı; babası kızının evleneceği kişi konusunda aşırı titizleniyordu ve Mr. Cadogan onun kafasındaki resme tam uymuyordu. Hugh Bell kızı için iyi geliri, parlak geleceği olan, zengin bir eş istiyordu. Henry Cadogan, asil Frederick Cadogan'ın en büyük oğlu, üçüncü Lord Cadogan'ın torunuydu, ama aileden kalan herhangi bir serveti yoktu. Kıdemli bir diplomat olarak maaşı Gertrude'a bakmasına yetmezdi; üstüne üstlük, epeyce borcu olan bir kumarbazdı. İyi eğitim almıştı, deneyimliydi, ama onun akrabaları ve Tahran'daki dostlarıyla temas kuran Hugh Bell'in öğrendiğine göre, Cadogan aynı zamanda dediğim dedik, inatçı ve hayatına hiç kimseyi karıştırmayan biriydi.

Gertrude babasının yanıtını beklerken, annesine şöyle yazdı: "Babam bu evliliği onaylamazsa Cadogan'ın yapabileceği tek şey, İran'da kalıp terfi etmeyi beklemek." Bir elçilik ya da eşdeğer bir görev alabilirse, bu bekleyişe değecekti. "Neyse ki, bu meslekteki insanlar hızla yükselip rahatça yaşamalarına yetecek kadar para kazanabiliyor. Öte yandan," diye ekledi, "oldukça pahalı bir yaşam tarzı bu elbette."

Sonunda, eylülde babasının mektubu geldi. Yüreği hızlı hızlı atarken zarfı açtı ve en derin korkularının gerçekleştiğini gördü. Hugh Bell onay vermiyordu. Bir süreliğine ayrılmalarının iyi olacağını, Gertrude'un fikrini değiştirebileceğini düşünüyordu. Genç kadının kalbi kırılmıştı. Üvey annesiyle dertleşti: "Bu konuyu anlatamayacağım kadar önemsiyorum; fakirlikten ya da beklemekten korkmuyorum – her ne kadar beklemenin başlarda tahmin ettiğimden çok daha

zor olacağını anlasam da. Çünkü insan başta, sürekli bir beraberliğin, evliliğin sağladığı kutsal güvencenin önemini kavrayamıyor. İşte şimdi, buradan uzaklaşmaya hazırlanırken bu gerçek, kafama olanca şiddetiyle dank etti... Çok güç bir durumdayız, çok da mutsuzuz."

Birbirlerine besledikleri tutkuya karşın, toplumsal kurallara saygı gösterdiler. Artık buluşmaya hakları olmadığını düşünüyor, daha az görüşüyorlardı. Gertrude, Henry Cadogan'ı desteklemesi için annesine yalvardı. Ana babasının erkeği "soylu, kibar ve sevecen" biri olarak görmemesi, akıl alır gibi değildi. Onun gördüğü erkek, buydu çünkü. "Düşündüğüm, yazdığım her şey bana onunla konuştuklarımızı anımsatıyor; onun keskin kılıçlar gibi parlayan sözlerini... Biliyor musun, son üç aydır yaptığım ya da düşündüğüm her şeyde, her şeyin özünde o var."

"Şu anda çektiğim acıya, yaklaşan korkunç ayrılığa karşın, hiçbir şeyden pişman değilim," diyordu: "Hepsini aynen yaşardım, hiç kuşkunuz olmasın." Ona kalırsa, bütün bunlara değerdi. "Değerden de öte. Bazı insanlar koca bir ömrü, bu harika duyguyu tadamadan tamamlıyor; en azından ben yaşadım ve yaşamın bütün olasılıklarının önüme seriliverdiğini gördüm – sırtını dönüp o eski, dar yaşama dönmek insanı ağlatıyor elbette... Ah anne, anne!" diye inledi.

* * *

Memlekete dönerken gemide, güvenilir dostu Domnul Chirol'a yazdı, acısını, şaşkınlığını dile getirdi: "Yaşadıklarımdan şöyle böyle haberlisin – şu anda *ben de* bir belirsizlik içindeyim, ama korkarım durum çok kötü. Bu tehdit edici, fırtınalı bir belirsizlik; umut dolu bir bekleyiş değil. Mr. Cadogan çok yoksul, sanırım babası iflas etmiş; kendisi bir melek, benim için dünyada her şeyi yapmaya da hazır; ama ikinci bir evi geçindirmesi olanaksız, oysa bizim ondan istediğimiz şey, aynen bu." Babasıyla durumu karşılıklı tartışma fırsatı bulamamışlardı, ama kendisi Henry Cadogan'ın baba-

sıyla görüşmeyi, bir karara varmayı umuyordu. Bu arada, Cadogan'la ikisinin kendilerini nişanlı saymalarına izin yoktu; evlilik olasılığı şimdilik uzak bir hayal gibiydi. "Bu konuda yazarken gayet olgun bir üslup kullanıyorum, ama kendimi hiç de olgun filan hissetmiyorum... Bu kötü, kahrolası günlerde bir an geliyor, susmaktan başka her şey bu kötülüğü körüklüyor."

Londra'ya ekim sonlarında vardı, bu uzun ayrılığın ardından annesiyle kucaklaştı. Yorkshire'da olan babasına bir mektup yolladı: "İnanılır gibi değil ama bu deneyim seni bana daha da yaklaştırdı," dedi. "Belki de nedeni, gerçek aşkı tanımış olmamdır," diye açıkladı; böylece babasının sevgisini eskisinden çok daha iyi anlayabiliyordu. Birkaç gün sonra Hugh, Londra'ya gelince, Gertrude bütün umutlarını, korkularını, endişe ve arzularını sayıp döktü, babası sessizce dinledi. Domnul'a da itiraf ettiği gibi yüreğinin derinliklerinde, babasının haklı olduğunu biliyordu; Cadogan uygun bir koca değildi – en azından şimdilik. Yine de, karısı olmak için çıldırıyordu, bekleyebilirdi; ne kadar gerekiyorsa o kadar bekleyecekti.

Sekiz ay boyunca sabretti, günübirlik yaşadı ve Florence'ın da yüreklendirmesiyle, Doğu'daki deneyimlerini anlattığı *Persian Pictures* [Pers Resimleri] adlı kitabının üzerinde çalıştı. Ağustos 1893'te annesiyle birlikte Yorkshire'a, Kirby Thore'u ziyarete gitti. Orada, annesine "Ölümün Gölgesi" başlıklı bölümden kolera salgınını okuyordu ki, bir tür Pers büyüsü gibi kitabın sayfalarından fırlayan bir gölge, yüreğini kararttı verdi. Tahran'dan bir telgraf gelmişti. Gertrude katlanmış kâğıdı heyecanla açtı, okumaya başladı: Henry Cadogan alabalık avlarken kaymış, Lar Irmağı'nın buzlu sularına düşmüş (kazara mı yoksa isteyerek mi olduğu belirtilmiyordu) ve iliklerine kadar işleyen buz gibi su yüzünden zatürreeye yakalanmıştı. Cadogan'ın öldüğünü üzülerek bildiriyorlardı.

* * *

O yıl Gertrude, Hâfız'ın şiirlerinin çevirisini bir kitap halinde yayımladı; İranlı ozandan yaptığı çeviriler, hâlâ en iyilerinden biri kabul edilir.

Ölmüş gülüşlerin şarkısı,
bir zamanlar alev alev yanan aşkların şarkısı,
Bir zamanlar pembe kırmızı şarapla yanan kadehin şarkısı,
Güzelliği unutulan gülün şarkısı,
Ötüşü susturulan bülbülün ilahî tınısı:
Ve hâlâ alttan alta süren, daha yürekli bir müzik.
Ve sana adanan şarkıların dokunaklı aşk notaları,
Ah, Yaşam ve Ölüm anahtarının Arayıcısı!

4

Kaçış

Gertrude bir sevgiliden daha fazlasını yitirmişti; umutlarını, yaşamını yaslayacağı dayanak noktasını kaybetmişti. Hemen hemen bir yılı, ne yapacağını bilemez durumda geçirdi; bazı kararlar alıyor, sonra vazgeçiyordu; babasının onu tasarılarından caydırmaya çalışacağından korkuyor, ama hayallerini dokumayı da sürdürüyordu. Yirmi beş yaşındaydı ve kaskatı gerçekle yüz yüzeydi: Geleceği paramparça olmuştu. Henry ölmüştü. Tek çare çalışmak ve yolculuk etmekti. O da öyle yaptı. Bundan sonraki beş yıl boyunca dünyayı dolaşacak, Fransa, İtalya ve İsviçre arasında mekik dokuyacak, gittikçe uzayan dünya seyahatlerine çıkacaktı; sırf yola çıkmak bile ona her şeyi unutturacaktı sanki. Oysa anılar peşini bırakmıyor, baktığı her yerde Cadogan'ı görüyordu: Fransa'da, trendeki yeni evli çiftin mutlu yüzlerinde, Floransa'da *Davut*'un kusursuz bedeninde, İsviçre'deki bir otelin önüne dizilmiş nar saksılarında. Daldan dala konan, çabucak da bıkan bir ruh haliyle, sinirli, gergin enerjisini yeni alanlara kaydırdı. Kendini çalışmaya verdi; Farsçasını ilerletmeye, yeni kitabı için canla başla araştırma yapmaya koyuldu; hayaletleri kovmaya çalışıyor ama yaptığı her şey onu yine Cadogan'a bağlıyordu. Dil öğrenmek, yazmak, acısını çoğaltmaktan başka işe yaramıyordu.

"Yaşam! Yaşam! Cömert, muhteşem yaşam!" diye haykırmıştı, 1894'te yayımlanan *Persian Pictures*'ta. Ama o sözcükleri hâlâ İran'dayken, Cadogan'ın yanındayken yazmıştı.

Ölüm çok erken gelmişti. Yaşama sevincini tükettiği bu dönemde, teselliyi Billy Lascelles'da aradı, buldu da. O eski duygusal yakınlaşmanın yerini dostluk, tutkunun yerini anlayış almıştı. Erkek onu Sloane Sokağı'nda görmeye geliyor, iki genç, büyük bir olasılıkla "keşke yıllar önce evlenselerdi" diye düşünen Florence'ın soğuk bakışları altında uzun sohbetlere dalıyordu. Gertrude ona içini döküyor, az da olsa rahatlıyordu.

Alp Dağları'na ailece yapılan bir gezide, acısını Tahran' dan dostları Friedrich ve Nina Rosen'le paylaştı. Doktor Rosen'le *Persian Pictures*'ı ve İran edebiyatını tartıştı, Cadogan'la geçirdiği İran günlerini andı; geceleri de odasında, kaztüyü yorganının altında Jonathan Swift'le aşkı Vanessa'nın mektuplarını okudu. Dünyada Vanessa'nın dile getirdiği duyguların değerini bilecek bir erkeğin bulunduğundan kuşkuluydu, oysa onları anlayamayacak tek bir kadın bile çıkmayacağından emindi. "Swift ona değer vermiyor," diye gözlemledi. "Bunlar, umursamayan bir erkeğin mektupları. Buysa bir kadını nasıl da yaralar, sakat bırakır! İnsan, böyle mektuplar yazmamaya her gece ant içmeli – ya da en azından postalamamaya." Önemseyen, değer veren bir erkeğin sözcüklerini tanımıştı; Henry Cadogan'ın birinci ölüm yıldönümünde bu sözcükler belleğini yakıp kavurdu. "Dün gece hep onu düşündüm; benim için taşımış olduğu... hâlâ da taşıdığı anlamı." Böylesine güçlü bir arzuyu ancak yıllar sonra yeniden duyabilecek, alacağı mektuplar hem bedenini hem de ruhunu derinden sarsacaktı.

* * *

Cadogan'la birlikte okudukları bütün İranlı yazarların içinde, en karmaşık olanı ateşli, tutkulu şair Hâfız'dı. Mistik gazelleri hâlâ Tahran'daki çayhanelerde, salonlarda yüksek sesle okunur, alegorileri saatlerce tartışılır, yorumlanır. Onun sözcüklerinin tadına varabilmek için dili bütün incelikleriyle, en üst düzeyde bilmek şarttır; iç içe geçmiş, karmaşık

iletileri pek az kişinin üstesinden gelebildiği bir çözümleme gerektirir; ama kendini bir an önce işe gömmek için sabırsızlanan Gertrude kolları sıvadı, onun şiirlerini çevirmek gibi zorlu bir mücadeleye girdi.

Sonraki iki yılın büyük bir bölümünü Hâfız çevirilerine adadı ve 1896'da kitabı bitirdi. 13. yüzyılın Hâfız'ını, Dante gibi Batılı şairlerle ve Goethe gibi daha çağdaş ozanlarla karşılaştırdığı kapsamlı denemesiyle birlikte, ertesi yıl yayımlattı. Kitap övgüyle karşılandı, çarpıcı eleştiriler aldı. 1974'te bile, ünlü bilimadamı A.J. Arberry şöyle diyordu: "Hâfız'ı İngilizceye kazandırmak için en az yirmi kişi uğraştı, ama onun çevirisi hâlâ en iyisi!" Cadogan'ın imgesi zihninde olanca canlılığıyla dururken, oğlunun ölümüyle yıkılan şairin, *Hafız Dîvânı*'nda dile getirdiği, yürek burkan acısıyla özdeşleşmekte hiç zorlanmamıştı.

Gözümün nuru, yüreğimin meyvesi,
ve artık, yalnızca değişmez belleğimde sahip olduğum!
Ah! Çekip gitmeyi seçtiği zaman,
bu uzun ve çileli yolculuğu bana bırakan!
Ey, deveci! Kervan çoktan yola çıktıysa bile,
Allah aşkına, devrilen yükümü kaldırmama yardım et;
bana acı, yol boyunca yoldaşlığını esirgeme benden!

O artık mezarı mesken tuttu – daha şimdiden!
Henüz kaleyi alamamıştım; zaman uçup gitti.
Ben şimdi ne oynayacağım
bu Geceyle Gündüz satrancında?
Ölüm, oyunu kazandı bile – yazık!
Neyse ki, kayıtsız Hâfız'ın da artık
kaybedeceği hiçbir şey kalmadı.

Doğu'daki yaşamın tadı damağından gitmiyordu; Friedrich Rosen'in önerisiyle Arapça öğrenmeye başladı – Rosen bu dili çocukluğunu geçirdiği Kudüs'te öğrenmişti. Başlarda kolay geldi; gün boyu çalışır, masalları okurken, Cadogan'la

aşkını yeniden yaşar gibiydi. Londra'daki yalnızlığını Grosvenor'lar, Stanley'ler ve Ritchie'ler gibi varlıklı dostlarıyla yemek yiyerek, Portsmouth ailesinin, Mrs. Green ve Mrs. Ward'ın, Russell Meydanı'ndaki gösterişli evlerine giderek dolduruyordu. *Persian Pictures*'la ilgili olumlu eleştirilerle, övgülerle avunuyordu.

Ancak bir yazar olarak kazandığı başarıya, toplumdaki yerine ve artık yirmi sekiz yaşında, koca bir kadın olduğu gerçeğine karşın, hâlâ Victoria İngiltere'sinin katı kurallarıyla boğuşmaktaydı. "Salı günü Lady Pollock'a gidemedim," diye yakındı. "Audley Alanı'ndaki partiye de katılma sözü vermiştim, ama refakatçim olmadığı için ikisine de gidemedim!"

Onu refakatçi, eşlikçi prangalarından kurtaracak tek şey evlilikti. 1896 kışının ortasında, Oxford'dan arkadaşı Mary Talbot, Vaiz Winfrid Burrows'la evlenerek özgürlüğüne kavuştu. Otuz dört yaşındaki Mary hemen gebe kalmıştı ve Gertrude'un Londra'da çay içmek için buluştuğu Janet Hogarth'a da aktardığı gibi "ışıldıyordu." Janet'in arkeolog olan erkek kardeşi David Hogarth ilk önemli kitabını, *A Wandering Scholar in the Levant*'ı [Doğu Akdeniz'de Gezgin Bir Bilgin] yeni yayımlatmıştı; iki kadın, ortak tanışlarından, Doğu'yla ilgili yazılardan, gezilerden söz ederek nefis bir akşamüstü geçirdi.

Mary Talbot, Gertrude'un en yakın arkadaşıydı. Londra'da gece gündüz beraber olmuş, birlikte İtalya'ya gitmişlerdi; Gertrude trene atladı, Yorkshire'a, Leeds'teki dostunu görmeye gitti. Evlerini İngiliz taşrasında kurmakta olan yeni evli çifti seyretti ve Henry Cadogan'la baş başa çizdikleri evlilik portresini anımsadı. Gelecek karşısına başka talipler çıkarırdı belki, ama onunla paylaştığı hayali pek azı gerçekleştirebilirdi; Mary'nin yaşamından çok farklı, Doğu'da egzotik maceralarla dolu bir yaşam hayaliydi bu. Yine de evlenmekten umudu hâlâ kesmemişti.

Ama karşısına bir tek uygun erkek çıkmıyordu. O da babasıyla İtalya'ya gitti; Padova'nın dar sokaklarında gezindi, San Marco Meydanı'na girince, ağlamamak için kendini zor

tuttu: "Orkestra çalıyordu," diye yazdı güncesine, "Piazzetta insan kaynıyordu, çok aptalca biliyorum ama bütün meydan Henry Cadogan'la dolu gibiydi; öyle güzeldi ki, hüzünlenmemek elde değildi."

Aylar sonra İngiltere'ye dönünce iç karartıcı bir görevle burun buruna geldi: ablalık. Gertrude hizmetçilerin yardımıyla bir baloya hazırlanırken, kız kardeşleri hayranlıkla onu izlerdi: Korsesinin çengellerini tutturmak, iç etekliğinin kaytanını çekip belini sıkmak, bele sımsıkı oturan elbisesinin düğmelerini iliklemek, uzun, beyaz eldivenlerini düzeltmek. Ama artık Elsa ile Molly kendi balolarına davet edilecek yaşa gelmişti; Gertrude elbise seçmelerine, hazırlanmalarına yardım etti, ama baloda vals yapan o değil, onlar oldu. "Bir banka ilişip onların dansını seyrettim ve Oxford'da senin neler hissettiğini anladım," diye yazdı Florence'a. İyi ama, Oxford balolarında ona göz kulak olan Florence yuvasına, Hugh'a dönmüştü. Gertrude ise bomboş bir eve.

Mary ve Frank Lascelles onu Berlin'deki elçilik konutuna davet edince, Gertrude bu kaçış fırsatını kaçırmadı. Avrupa'nın her yanındaki insanlar gibi Almanlar da, Kraliçe Victoria'nın tahta geçişinin altmışıncı yılı olan Elmas Jübilesi'ni kutluyordu. Hem Alman Kralı Kayser II. Wilhelm'in hem de Rus Çariçesi Aleksandra'nın büyükannesi olan, dünyanın her yanında tanınan kraliçe, evlilik yoluyla Romanya, Danimarka ve Yunanistan krallıklarıyla akrabaydı; İngiltere'nin cisimleşmiş hali, imparatorluğun simgesi kabul ediliyordu; 1897 yılı, yani tahttaki altmışıncı yılı bütün kıtada görkemli törenlerle kutlanıyordu. İngiltere'de de, dünyanın dört bir yanındaki görevliler geri çağrılmıştı; ileri gelenler davetler düzenliyor, askerler yürüyor, zenginler deli gibi konyakla puro tüketiyor ve herkes dünyanın en büyük, en zengin imparatorluğunun bir parçası olduğu için kendini kutluyordu.

Gertrude Almanya'da Kraliçe'nin Jübilesi için düzenlenen, birbirini izleyen baloların, şölenlerin, konser ve operaların tadını doyasıya çıkardı; ama iki krallık arasındaki kan bağına karşın, İngilizlerin kuşkuyla kollandığı da gözünden

kaçmadı. İki ülkenin Güney Afrika'daki Boer Savaşı sürüyordu; Doğu'da Almanya, Hindistan'ı şehvetle arzuluyor, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun artıklarını ağzı sulanarak süzüyordu; Avrupa'daysa Almanya ile İngiltere ticaret ve ulaşım alanlarında kıyasıya çekişiyordu.

Gertrude sarayın davetlisi olarak Mary teyzesi ve Frank enişteyle bir oyun izlerken, bir telgraf destesinin imparatora iletilişine tanık oldu. Alman hükümdarıyla Britanya büyükelçisi olan Frank Lascelles arasında ateşli bir konuşma geçti. İmparatorun bazı sözcükleri, bölük pörçük de olsa Gertrude'un kulağına çalındı: "Girit", "Bulgaristan", "Sırbistan", "seferberlik". Avrupa'nın savaşın eşiğinde olduğuna hiç kuşku yoktu. Ruslar, Fransızlar ve Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışıyla başlayacak olan yağmadan pay kapmak için sabırsızlanıyordu. Savaş çıkarsa, Britanya ile Almanya karşı cephelerde yer alacaktı.

Savaş söylentisi Gertrude'un içinde bir heyecan dalgası yaratmıştı; ama bunun dışında Almanya gezisi sıkıcıydı, mart başında İngiltere'ye döndüğüne memnundu. Dört hafta sonra en sevdiği teyzesi, onu İran'a götüren ve Henry Cadogan'la tanışmasını sağlayan Mary Lascelles'ın ölüm haberini alınca kahroldu. Bunu izleyen haberler Gertrude'un duygularını bir tahterevalli gibi salladı: En yakın arkadaşı Mary Talbot'un ikiz doğurduğu müjdesini aldı. Hemen ardından da, doğum sonrası çıkan sorunlar yüzünden Mary Talbot'un öldüğünü öğrendi.

Bunaltıcıydı: Ölümler, keder, yas; kapkara bir bulut gibi tepesine çöreklenmiş onu gözyaşlarına boğuyordu. Kederine donuk, anlık bir parıltı veren "jübile" sayılmazsa, İngiltere'de kalması için hiçbir neden yoktu. Sonbaharda, güneş Londra sokaklarını kavurmayı kesip yerini tıpkı Gertrude'un hüznüne benzeyen, kamçılayıcı rüzgârlar alınca genç kadının bir kez daha kaçmaktan başka çaresi kalmadı. Yine de hâlâ törelere bağlı bir kadın olarak geleneksel yöntemi seçti: Erkek kardeşi Maurice'le birlikte Cook Seyahat Şirketi'nin düzenlediği dünya turlarından birine yazıldılar. Aralık 1897'de buharlı gemiyle yola çıktılar; bir serüvenden çok bir dinlenceydi.

Southampton'dan demir alıp Atlantik'i geçtiler, Guatemala'da mola verdiler, Pasifik Okyanusu'na açıldılar. Tokyo ve Hong Kong'da rıhtıma yanaştılar. Dönüş yolunda, Gertrude dağlara tırmanmak için Fransız Alpleri'ne uğradı. Tırmanmak için verilen fiziksel mücadele, o meydan okuma, sabır ve dayanıklılık sınavı, yeni ve zor bir şeyi fethetme duygusu Gertrude'u çekiyordu. "Engeller aşılmak içindir," derdi babası sık sık; Gertrude ona inanıyordu. Yurtdışında geçirdiği altı ayın sonunda, yaz başı İngiltere'ye döndü.

Yaşam boş, anlamsızdı; partiler, elbise provaları; arada bir, slaytlar eşliğinde, İran hakkında konferanslar veriyordu. Otuzuncu yaş gününü evde, ailesiyle kutladı; ufukta herhangi bir evlenme teklifi görünmüyordu. Acısını çalışarak boğmayı deniyor ama Cadogan'ı bir türlü unutamıyordu; onun ruhunu Doğu'da aramayı sürdürdüğü için, sonraki yılın büyük bir bölümünü Farsça ve Arapçayla boğuşarak geçirdi. Şimdi Kudüs konsolosu olan Friedrich Rosen'i ziyaret etmeyi umuyordu. Ama araştırmaları, çalışmaları çok vaktini alıyor, kalan zamanı da Londra'nın salonlarında geçiriyordu. Son günlerin başlıca dedikodusu Dreyfus Davası'ydı – Fransa'da devlete ihanet suçuyla askerî mahkemede yargılanan Yahudi memur.

Artık Gertrude'un yaşamı birbirini izleyen sosyal etkinliklerden ibaretti. Roma'da Mrs. Humphry Ward'ı görmeye gitti; Atina'da babasıyla buluştu; kazı yapan, yeraltından altı bin yıllık araç gereç çıkaran David Hogarth'ı seyretti. Onun bir meslektaşıyla, Mr. Dorpfield'le tanıştı, arkeologların antik dünyayı yeniden yaratmalarını izlerken, söylediklerinden etkilendi. Topraktan çekip alınan testiler, kırık çömleklerle, yere saçılmış taş parçalarıyla, eski çağlara hayat veriyorlardı. Bütün bunlar "başını döndürmüş", onu heyecanlandırmıştı; içine arkeoloji ateşinin ilk kıvılcımları düşmüştü. Konstantiniye ve Prag'a uğradı, enişteşinin hâlâ elçilik yaptığı, "sonsuz keyifli" Domnul Chirol'un da *The Times*'ın muhabiri olarak yerleştiği Berlin'de biraz mola verdi. Beş yıldır Berlin'de yaşayan Domnul'u dinledi, Alman hükümetini ve saldırgan,

genç İmparator Kayser II. Wilhelm'i eleştirdi; dostuyla dertleşti, yalnızlığından yakındı, yeni uğraşısı dağcılıktan coşkuyla söz ederken, onun uyarılarına kulak verdi.

Almanya'dan, yaklaşık dört bin metrelik Meije'ye tırmanmak için Fransa'ya geçti; bu onun ilk büyük dağıydı ve beklediğinden çok daha zorlu çıktı. Kasım 1899'da Kudüs'e yollandı; yeni yüzyılı, pek çoklarının yaşamın başladığı yer olarak gördüğü ve Cadogan'ın hayaletine karşın kendi yaşamının da başlayacağı yer olan Kudüs'te selamlayacaktı.

5

Çöldeki ilk adımlar

Kudüs. Hıristiyanlar için Tanrı'ya giden yol; İsa'nın çarmıha gerildiği ve göğe yükseldiği, son yemeğinin yendiği, Via Dolorosa ve Hac Tepesi'nin bulunduğu kent; İsa'nın doğduğu Beytüllahim'in komşusu. Müslümanlar için, Allah'a açılan kapı; İslamın üçüncü kutsal kenti; Hz. Muhammed'in efsanevi küheylanının sırtında, Mekke'den gelip mucizevi bir biçimde gökyüzüne yükseldiği yer. Yahudiler için, anayurtlarının simgesi; İbrani kavimlerini birleştiren Kral Davud'un kurduğu, eski İsrail'in başkenti; Tanrı'yla yaptıkları sözleşmeyi, "On Emir"i içeren taş tabletlerin bulunduğu kutsal sandığı koruyan şehir. Kudüs 16. yüzyıl Alman haritacıları gibi pek çok kişiye göre dünyanın merkeziydi. Bağlı olduğu Osmanlı İmparatorluğu için de, çok değerli bir mülk.

Gertrude, Kudüs'e Arapça öğrenmek için geldi; hedefi Arap dünyasına adım atmaktı. Filistin'e gemiyle gelmişti. Marsilya'dan sandıkları, yeni kürk mantosu ve fotoğraf makinesiyle bindiği gemi önce Atina'ya uğradı; orada David Hogarth'ın bir arkadaşı ona Akropolis'i gezdirdi, sonra da Grande Bretagne Oteli'nde akşam yemeği ikram etti; bir sonraki liman İzmir'di; güvenilir Domnul Chirol'un önceden haber uçurduğu Britanya Konsolosu Mr. Cumberbatch onun Türk gümrüğünden geçişini kolaylaştırdı. Gertrude, Beyrut'a giden bakımsız bir Rus gemisinde yer ayırtmıştı; kamarası olan tek yolcu oydu; çarın güvertede kamp kurmuş

üç yüz köylüsünü şaşkınlıkla seyretti; içi takviyeli, kapitone paltolarına sarınmış, yüksek konçlu botlar giymiş, *babuşka*'larını başlarına dolamış kadınlar; kalın mantolu, çizmeli, astragan kalpaklı erkekler. On binlerce insan gibi (Rus Ortodokslar, Yunan Ortodokslar, Romen Katolikler, piskoposlar, Vaftizci Protestanlar, Luther'ciler, Sünniler, Şiiler, Yahudiler), onlar da günahlarının kefaretini ödemek amacıyla Kudüs'e hac yolculuğundaydı. Bir tanrıtanımaz olan Gertrude'un inandığı tek şeyse, ailesi ve Britanya İmparatorluğu'ydu. Onun öğretisi İngiltere'nin haklı, geçerli yazgısında, Britanyalıların dünyayı yönetmek üzere seçildikleri inancında odaklanıyordu. Otuz bir yaşındaydı ve kendisine bir yaşama amacı, gayesi arıyordu.

Otel Jerusalem'de verandalı, süit bir oda tuttu; otel, Friedrich Rosen'in konsolos olarak görev yaptığı Alman Kolonisi'ne iki dakikalık yürüme mesafesindeydi. Nisan 1899'a kadar, dört ay kalmayı planlıyordu. Rosen ailesi (Friedrich, Nina ve iki küçük oğulları) ona aileden biriymişçesine kucak açtılar; Gertrude otelle onların evi arasında mekik dokuyor, öğle ve akşam yemeklerini onlarda yiyordu.

Otele gelir gelmez süitindeki mobilyaların yerini değiştirmişti; yatak odasına fazladan konmuş olan, açılır kapanır karyolayı çıkarttırdı, oturma odasını iki koltuk, büyük bir yazı masası ve üzerini kitaplarla doldurduğu, ikinci bir masa alacak şekilde yeniden düzenledi; duvara Kiepert'in dev boyutlu Filistin haritasını astı ve ailesinin fotoğraflarını iliştirdi. Yerdeki çinilerin üzerini bir halı örtüyor, oturma odasının bir köşesinde duran küçük, ahşap soba odayı ısıtıyordu; eve yazdığı gibi ortam "sıcak, samimiydi". İhtiyacı olan tek şey bir attı, onu da çabucak buldu, bir de öğretmen ayarladı.

Başlarda çok kolay gelen Arapça, şimdi onu epeyce zorluyordu. "Müthiş zor geliyor," diye itiraf etti ailesine. Bir yemekte Fransızca, İtalyanca, Almanca, Farsça, hatta Türkçe sohbet edebiliyor, bir dilden ötekine neşeyle geçiyordu ama Arapça farklıydı: "Bence en kötü kısmı, şu "H" sesini çıkarmak. Onu telaffuz edebilmemin tek yolu, bir parmağımla

dilime bastırmak, ama insan parmağı ağzındayken doğru dürüst nasıl konuşabilir?"

Bir öğretmen daha tuttu ve her sabah dört saat, akşamları da bir-iki saat Arapça çalışmaya başladı; Rosen'lerdeki iki yemek arasında çevreyi geziyor, hasır şapkası, kenarı dantelli, bele oturan, beyaz bluzuyla kenti amaçsızca dolaşıyordu – iç etekliğini ve uzun, pamuklu eteklerini kaldırarak, çamurların üstünden zarifçe atlayarak. Kudüs'te çoğunluğu Yahudi, altmış bin kişi yaşıyordu; evlerin çoğu Eski Kent duvarlarının dışına kurulmuştu. Ama Gertrude zamanının çoğunu, 16. yüzyıldan kalma Türk surlarının içinde geçiriyordu.

Kentin sekiz kapısının birinden geçince, kendini Hıristiyanlar, Ermeni, Müslüman ve Yahudiler tarafından hâlâ, aynen sürdürülen Ortaçağ yaşamının ortasında buluverdi. 1527'de kapıyı yaptıran Kanuni Sultan Süleyman'a adanmış olan Yafa Kapısı'nda, bir yıl önce, 1898'de Kudüs'ü ziyaret eden Kayser II. Wilhelm'in onuruna, Osmanlı yönetimi tarafından yenilenen, taş döşeli yolda yürüdü.

Sion Kapısı'nın yakınında, Yahudi mahallesinden geçip Batı Kapısı'na ulaştı, dar geçitlerde ayaklarını sürüyerek yürüyen, bu kavurucu sıcakta uzun, siyah, yün paltolara, keçe şapkalara bürünmüş, sakallı ihtiyarların peşine takıldı. Kaba taş döşeli, bakımsız sokaklar kir, çamur ve hayvan pisliğiyle kaplıydı; sarnıçlara, çukurlara atılmış yemek artıkları çürümek bilmiyordu. İki yıl önce Siyonist hareketin kurucusu Theodor Herzl, eski duvarı görmeye gelmiş, Yahudilerin ön tarafta, Müslümanların da az yukarıdaki camide dua ettiğini görünce yöreyi ağır dille kınamıştı: "Aşırı bir yoksulluğun hüküm sürdüğü, iğrenç, sefil, tıklım tıkış bir yer." Herzl'e göre kutsal bir yeri çirkinleştirmek, günah işlemekten farksızdı. Oysa Gertrude için bütün bunlar bir insanbilim dersiydi. Pisliği görmezden geliyor, yalnızca gelenekleri ve insanları görüyordu.

Her şeyi inceliyor, özümsüyordu; bir pazar Kutsal Kabir Kilisesi'nden çıkıp Zeytindağı'na doğru tek başına yürürken, Kodak makinesiyle bir sürü resim çekti; tepede durup bir

yanda Lut Gölü'yle Moab tepelerine diğer yanda Kudüs kentine kadar uzanan manzarayı seyretti. Tanrıtanımaz olduğu için, farklı dinlere mensup kalabalıklardan uzak duruyor, kutsal toprağın bir karışı için birbirini yiyen hizipleri hayretle seyrediyordu. Türk askerler, Hıristiyanların birbirine saldırmasını önlemeye çalışıyordu. ("Yeniden şen, dinsiz bir aileye dönmek, ne büyük rahatlık!" dedi eve dönünce.)

Duyduğu küçümsemeye karşın orada olmak, içini zevkle ürpertiyor, görüntüler, insanlar, hatta ay bile onu coşturuyordu: "Ah, ne mehtap!" Sonra ekledi: "İran'dan döndüğümden beri ay ışığını görmemiştim."

Belki de Henry Cadogan'la yedi yıl önce yaşadığı aşktan bu yana ilk kez mutluydu. Kendini derslere, çalışmalara verdi. "İnanılmayacak kadar gelişiyor, serpiliyorum; Arapçaya duyduğum ilgi öyle delice bir hal aldı ki, başka şey düşünemez oldum," diye yazdı eve. "İnsanın Arapçayı öğrenebileceği bir yerde bulunması, güzel bir rüya gibi. Tek korkum, bir sabah uyanıp her şeyin bir düş olduğunu anlamak." Alaaddin'in öyküsünü artık sözlüksüz okuyabiliyordu; Doktor Rosen'den aldığı *Binbir Gece*'yi "sırf eğlence olsun" diye okumak bile ona anlatılamaz bir zevk, bir doygunluk verdi.

Geceleri odasına sığınıyor, elinde sigara, yanı başında bir fincan koyu Türk kahvesi, şamfıstığı atıştırarak sürekli çalışıyordu. Üç-beş hafta sonra bu çetin dilin üstesinden gelmeye başladığını hissetti. Ilık günler uçarcasına geçiyor, soğuk, kasvetli İngiliz kışını şu kadarcık özlemiyordu. Ocak ayının ortasında eve yazarken, içi kıpır kıpırdı: "Şu son iki gün, İngiliz haziranı kadar sıcak, çok daha parlaktı." Ülkesinin bitmek bilmez yağmurları, gri gökleri, nemli, iç karartıcı havasıyla taban tabana zıt olan Ortadoğu havası onu canlandırıyor, zindeleştiriyordu.

Ama evden gelen haberler pek iç açıcı değildi: Maurice, Güney Afrikalı beyazlarla Britanyalılar arasında, elmas ve altın madenleri için kıyasıya süren Boer Savaşı'na gönüllü yazılmıştı. Kardeşinin Güney Afrika'ya gidip eğitimsiz, donanımsız bir orduya katılması Gertrude'u endişelendiriyordu.

"Başkalarının gidişini gayet sakin seyrederdim," diye belirtti, "ama iş benim kardeşime gelince, içim dehşetle ürperiyor."

Bir an eve dönüp dönmemeyi tartı, ama bunun hiçbir yararı olmayacağını anlayıp vazgeçti; her zamanki gibi kendini ne kadar işe verirse o kadar iyi hissedeceğini biliyordu. "Böyle sıkıntılı zamanlarda Arapça tam bir cankurtaran! Onunla uğraşmıyor olmasaydım, derhal eşyalarımı toplayıp eve dönerdim herhalde; buysa aptalca bir davranış olurdu," diye yazdı ebeveynine. "Kendini kaptırdığın bir uğraş, en iyi sığınaktır." Böylece abonesi olduğu *The Times* ve *Daily Mail*'leri okuyarak İngiltere'den gönderilen İncil'in paketinden çıkan iki düzine filme ve siyah kadife kurdelelerle çevrili, gri, fötr şapkaya sevinerek Kudüs'te kaldı.

Hacıların törenleri, ayinleri onu büyülüyordu; bir ocak günü atla gittiği Şeria Nehri'nde, vaftiz edilmeyi bekleyen muazzam bir kalabalıkla karşılaştı. Çöl Arapları, Arap köylüler, işçi ve hizmetkârlar, Türk askerler, Yunanlı rahipler, Rus papazlar ve kürk paltolu, çizmeli köylüler, boyunlarında tespihler, zincirli haçlar, yakıcı güneşin altında bekleşiyordu. Coşkularına, bu sıcakta sırtlarındaki kalın giysilere aldırmayışlarına şaşarak, aralarında dolaştı, fotoğraflarını çekti. Yarım saat kadar sonra, ellerinde yanan mumlarla birtakım rahipler suyun kıyısına dizildi. İnsan kalabalığı çamurlu kıyılara bata çıka suya indi, bellerine kadar gelen suda beklemeye başladı. Rahip elindeki haçı suya üç kez değdirince silahlar patladı ve herkes suya batarak, suda yuvarlanarak kendini vaftiz etti. "Bugüne kadar tanık olduğum en tuhaf görüntüydü," diye gözlemledi.

* * *

Kudüs'te doğup büyümüş olan Friedrich Rosen'le kafa kafaya verip Gertrude'un tek başına çıkacağı bir dizi yolculuk tasarladılar. Rosen'in serüven öyküleri Gertrude'un iştahını kabartmıştı; Friedrich daha geçen yıl çölü geçmiş, tanınmış Anaze Şefi ve Türk dostu Fahad Bey'le çadırında kahve

yudumlamıştı; Babil'i gezmiş, seçkin Alman arkeolog Dr. Koldewey'le tanışmıştı; bir süre Bağdat'ta yaşamıştı, kentin sözü geçen şeyhlerini ve önde gelenlerini tanıyordu.

Çöl yolculuğu Gertrude'un tırmandığı dağlardan, hatta üniversite eğitiminden farklı değildi; o da bir dayanıklılık sınavıydı; fiziksel gücünün, duygusal dengesinin, dil öğrenme yetisinin, merakının, zekâsının, en önemlisi de cesaretinin sınanmasıydı. Bu, kendi başına çıkacağı ilk gerçek keşif olacaktı; daha atını göz alabildiğine uzanan, çıplak tepelere doğru sürdüğü ilk an, kendini özgür hissetti. Kapısı açılmış bir kafesteki kuş gibi kanatlarını ardına kadar açtı ve gökyüzüne yükseldi.

Kiraladığı aşçıyla iki katırcıyı önden göndermişti; Kudüs'ten atının sırtında, tek başına yola çıktı, tozlu yolda ilerledi, çadırlarla, malzemeyle yüklü eşek kervanlarının, Thomas Cook seyahat acentesinin önderliğindeki İngiliz turist kafilelerinin yanından geçti. Eriha'ya ulaşan yolun ortalarında, General Allenby'ye bağlı güçlerin yaklaşık yirmi yıl sonra geçeceği yolda, rehberi Tarif'le buluştu; birlikte doğuya doğru ilerlediler: çıplak vadide, kahverengi, kıraç dağlara karşı iki küçük benek. Yorgunluktan bitkin bir halde kamp kurdular. Çadır bezinden yapılma küvetinde yıkandı, aşçısının hazırladığı akşam yemeğini yedi, bağımsızlığından ve cibinliğinden hoşnut, yatağına süzüldü.

Ertesi sabah kahvaltıdan sonra yeniden atına bindi, dar Şeria Nehri'nin iki kıyısını birleştiren tahta köprüyü geçip Ürdün Vadisi'ne girdi. Manzara değişmişti; kahverengi dağların yerini otla kaplı tepeler almış, yavan, vahşi doğa rengârenk çayırlarla canlanmıştı. Parlak çiçekleri görünce soluğunu tuttu; daha sonra eve yazdığı gibi topraktan fışkıran "çeşitli, benzersiz renk katmanları", sapsarı papatyalar, baygın kokulu, eflatun kır çiçekleri, koyu mor nefis soğanlar, beyaz sarmısaklar, mor ebegümeci, minik, mavi süsenler, kırmızı anemonlar ve kızıl düğüngiçeklerinden gözünü alamadı.

Hizmetkârları yemyeşil bir yaylada kampı kurdu; çadırın çevresi bir anda, yüzleri çivit dövmeli, her yanı mavi, pamuklu giysilerle örtülü Arap kadınlarla sarılıverdi. Peçesiz,

meraklıydılar; ona bir tavukla, *laban* dedikleri ekşi süt –yoğurt– sattılar. Aşçı Hanna'nın hazırladığı çayı içti, pirinçle zeytinyağından yapılma çorbanın ("Çok güzeldi!"), kuru üzümlü İrlanda yahnisinin ardından oturdu, o gün yaşadıklarını güncesine geçirdi, gururla ekledi: "Arapça konuşabilmem inanılır gibi değil!" Yörenin salt dilinden keyif almakla kalmıyor, yaşam biçimine de bayılıyordu.

Yolculuğuna devam edebilmek için yerel Türk yetkililerden izin almak zorundaydı; kısa süren bir çekişmenin ardından uzun boylu, orta yaşlı bir Türk göründü. Gertrude onu çadırına davet etti, büyük nezaket göstererek sigara ikram etti. ("Gördüğünüz gibi, kötü bir alışkanlığın da yararları olabiliyor!") Bu arada aşçısı adama bir fincan koyu, şekerli kahve koşturdu. Ama rüşvet işe yaramadı.

Sigaralarla kahve adamı yumuşatıncaya kadar beklemeyi kafaya koymuştu; sohbeti başka konulara çekmek, diplomatik bir dille konuşmak için elinden geleni yaptı. Fotoğraf makinesini gören yetkili, en büyük arzusunun askerleriyle birlikte resim çektirmek olduğunu itiraf etti. Gertrude fırsatı kaçırmadı, resmi çekti, basar basmaz da göndermeye söz verdi. Görevli ayrılmadan önce, ona armağanını verdi: Yarın bir asker gönderecekti. "*Size eşlik etmesi için,*" diye ekledi. "Bu küçük diplomasi oyununu, üstelik Arapça sergilemek bir başarıydı, ne dersiniz?" diye böbürlendi Gertrude, eve yazdığı bir sonraki mektupta.

Refakatçi asker ertesi sabah güçlü kuvvetli, kır atıyla çıkageldi; yakışıklı, şen bir Çerkez'di – kızıl saçlı, çilli. Mşatta harabelerini gezmek isteyen Gertrude atını bozkırlara doğru sürdü. Karınlarını çekirgelerle doyuran leylek sürülerini geride bıraktılar, Arap kabilelerin en korkutucusu ve Osmanlı yönetimine en son teslim olan Beni Sahr'ın dizi dizi, siyah çadırlarına rastladılar. Tamamlanmamış bir Pers sarayı olan Mşatta'nın güzelliğini, "Sözcüklerin ötesinde... İnsanın yaşadığı sürece unutamayacağı bir görüntü," diye niteledi.

Ama Gertrude Türk arkadaşıyla birlikte dönüş yolundayken, Beni Sahr Aşireti'nden "dişlerine kadar silahlı, kap-

kara suratlı, tehditkâr" üç atlıyı karşısında bulunca, az önceki imge kararıverdi. Dehşet içinde, öylece beklemekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Neyse ki Türk askeri gören Arap çete çabucak tavır değiştirdi, grubu selamlayıp kendi yoluna gitti. Yanındaki asker olmasaydı, bu karşılaşma bambaşka sonuçlar doğurabilirdi. Türk arkadaşı başını geriye atıp Bedevilere kahkahalarla güldü. "Şeyh Faiz'di," diye açıkladı, alayla. "Beni Sahr'ın lideri Tallal'ın oğlu. Tıpkı kuzu gibiler, *vallahi*! Bizi görünce kuzu gibi oluyorlar!"

Ertesi akşam çevresi çiçekli kamp yerinde, bir derede yıkandı; bir leğeni ekmekle doldurup ağzını bezle kapatan ve ağır taşların sayesinde suya daldırıp balık tutan adamlarını seyretti. Aç balık ekmeği kapmak için bezdeki deliklerden leğene saldırınca tuzağa düşüyor, leğenden çıkmayı başaramıyordu.

Nebatilerin antik başkenti Petra'daki Roma kalıntılarını görmeye can atıyordu; Türk yetkililerden gereken izni alınca yola koyuldu. İki günlük yolculuğun sonunda Bab-üs-Siq'e, yani Petra'ya ulaşan, eni üç metre, yarım milden uzun dar, toprak yola ulaştı. Her iki yanındaki kırmızı, kumtaşı kayalara neredeyse dokunabiliyor, otuz metreye kadar ulaşabilen, başının üstünde kemer oluşturan kayaların heybetli varlığını hissedebiliyordu. Daracık giriş patikasında atıyla ağır ağır ilerlerken, ansızın, olağanüstü bir manzarayla burun buruna geliverdi. Tam karşısında, yekpare pembe kayadan oyulmuş, muhteşem bir tapınak yükseliyordu. Dev boyutlu Korint sütunlar, "Son derece zarif, kusursuz orantılarla kayanın ta tepesine kadar uzanıyor; sütunların üzerine, daha az önce oyulmuş kadar yeni görünen, çeşitli figürler kazılmış... ve bütün bunlar pembe bir kaya kütlesinde; taşı yalayan güneş ışığıysa onu neredeyse bütünüyle saydamlaştırıyor." Bir zamanlar çöl ticaretinin tam merkezinde bulunan bu saklı kent, şimdi yedi yüz elli gömütlük bir ölüler kentiydi. Gertrude o gece kampını, üç katlı bir apartman yüksekliğindeki bir dizi mezar taşının ortasına kurdurdu ve kendini bir masal kentinde uyuyormuş gibi hissetti.

Pırıl pırıl güneşin altında geçirdiği günlerden sonra Kudüs'e döndüğünde soluk teni yanmış, bakır rengini almıştı.

* * *

Kısa bir süre sonra yine yollardaydı; bu kez Rosen'lerle birlikte Filistin'de, minicik dağ köylerinin arasından kuzeye ilerliyorlardı. Güneş kavurucuydu; sıcaktan korunmak için bir manto giymiş, büyük, kurdeleli, gri şapkasının üzerine pamuklu bezden, uzun bir eşarp türü olan, beyaz bir *kefiye* sarmıştı; yüzündeki mavi peçe bir tek gözlerini açıkta bırakıyordu. Yan oturduğu eyerin üzerinde geçirdiği uzun saatlerin ardından her yanı ağrıyordu, ama Friedrich Rosen imdadına yetişti ve ona erkek gibi ata binmesini gösterdi. "Uzun yolculuklarda kadın eyerine binmek yok artık," diye bildirdi Gertrude ana babasına. "Bir daha ata asla, asla o şekilde binmeyeceğim; at sırtında bu kadar rahat yol alınabileceğini hiç bilmezdim." Yeni eyerinin bir de ikramiyesi vardı: "Konuştuğum herkes beni erkek sanıyor, bana *efendi* diye hitap ediyorlar!" Sonra, yol yordam meraklısı annesini yatıştırdı: "Üzerimde şu ortası dikişli eteklerin en şık, en düzgünlerinden biri var, inan. Öte yandan, buradaki erkekler de buna benzer entariler giydiği için, ayırt edilmem güçleşiyor."

Erkeksi eyerinin sırtında, *kefiye*'si, ince mantosu ve eteğiyle, tıpkı bir Bedevi'ye benzeyen Gertrude, Kudüs'ün yüz yetmiş kilometre kadar kuzeydoğusunda Rosen'lerden ayrıldı. Yumuşak çöl toprağını geride bırakıp Havran Ovası'nın çıplak, volkanik kayalarının üzerinde Dürzi Dağları'na doğru ilerledi. Hiç bilinmeyen, henüz haritası bile çıkarılmamış bir yöredeydi; geçmişte yalnızca bir avuç Batılı tarafından gezilen, bir Avrupalı kadınınsa henüz ayak basmadığı bir bölgede. Celile, Lübnan ve Güney Suriye'den geçen bu şerit, ateşli savaşçıların yurduydu ve aşılması çok güçtü.

Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık öğretilerini birleştiren, Yunan felsefesinden etkilenmiş, Roma dayanıklılığını ve köy yaşamının yalınlığını benimsemiş, gizli

bir İslam mezhebi olan Dürzilik, saldırganlığı, düşmanca tavrıyla ünlüydü. Egemen Osmanlı Türkleriyle iki yüz yıldır savaşıyorlardı; Gertrude'un gelişinden dört yıl önce de Türkleri acı bir yenilgiye uğratmışlardı: Beş yüz Dürzi'ye karşılık tam bin dört yüz Türk ölmüş, bunun sonucunda da Türkler Dürzi bölgesine gitmek isteyen herkesten kuşkulanır olmuşlardı. İşin doğrusu, Türkler böyle bir yolculuğu engellemek için ellerinden geleni yapıyordu.

Ama Gertrude ne Türklerden korkuyordu ne de Dürzilerden. Tam tersine bu serüven onu müthiş heyecanlandırıyor, eve de büyük bir güvenle bildirdiği gibi, Dürzi Dağları'na tırmanma şansının çok yüksek olduğuna inanıyordu: "Son derece kararlı davranacağım; hükümet beni durdurmadığı sürece, başaracağıma eminim. Kudüs ve Eriha'daki herkes bunun olanaksız olduğunu söylüyor; bakalım göreceğiz. Hükümeti atlatmak için elimden geleni yapacağım." Türklerle Gertrude arasındaki kedi fare oyunu başlamıştı.

* * *

Havran Ovası'ndaki Basra kenti, Türkler için hem bir yönetim merkezi hem de Dürzileri dikkatle gözledikleri yerdi. "Boğazıma kadar entrikaya gömüldüm!" diye yazdı, Basra'ya vardıktan birkaç saat sonra. Dürzileri ziyaret etmek isteyen herkes, yerel Osmanlı yetkililerinde kuşku uyandırıyordu, ama Gertrude izleyeceği yöntemi belirlemişti bile. "Dolulularla iş yaparken gözünü dört açmalısın," diye açıkladı. "Hiçbir zaman doğrudan 'hayır' demiyorlar; satır aralarını okumak zorundasın." Doğruca Basra'nın Arap valisinin, yani *müdür*'ün sarayına yollandı, kahvelerini içerlerken de, Arapça olarak yolculuk pazarlığına başladı.

"Nereye gideceksin?" diye sordu adam.

"Şam'a," diye yanıtladı.

"Allah'ın bir armağanı! Batıya çok güzel bir yol var," diye önerdi adam. İlginç yerlerle dolu, "harika" bir yoldu.

"Lütfen Tanrı'm, oraları mutlaka görmeliyim!" diye haykırdı Gertrude. "Ama önce Salkhad'a bir göz atmak istiyorum." Söylediği yer doğuda, Dürzi yurdunun tam kalbindeydi – Türklerin gitmesini istemediği yerde.

"Salkhad mı?" diye yineledi vali. "Orada hiçbir şey yok ki; yolu da çok tehlikeli. Mümkün değil."

"Mümkün olmalı."

"Şam'dan bir telgraf geldi," diye uydurdu adam. "Mutasarrıf güvenliğinizden kaygı duyuyormuş."

"İngiliz kadınları hiçbir şeyden korkmaz," diye salladı Gertrude da. "Kalıntıları görmek istiyorum."

Konuşma sürdü, sonunda Gertrude o günü Basra'da geçireceğini söyledi.

"Bana şeref verdiniz!" dedi adam, onu uğurlarken.

"Tanrı sizi korusun!" diye yanıtladı genç kadın kibarca, sonra da atına atlayıp yakındaki Roma harabelerini görmeye gitti.

Bu meydan okuma oyununa bayılmıştı. "Çok eğlendik; eğlenceye hizmetkârlarım da katıldı," diye bildirdi eve. "Dürzilerle doğrudan görüşme izni koparabilirsem, ne âlâ." Beceremezse, ertesi sabah erkenden harekete geçecek ve oldubittiye getirecekti. Bölgeye bir kez ayak bastıktan sonra, Dürzilerden ödü kopan Türklerin onu yakalaması biraz zordu. O ve adamları, kendilerini suikastçı gibi hissediyorlardı.

Arap *Müdür* onun çadırına gelince, Gertrude yorganın altına gizlenip uyuyor taklidi yaptı ve uşağıyla konuşmasını dinledi.

"Hanımefendi gün doğumundan beri ayakta," dedi uşak. "Bütün gün yürüdü, ata bindi; şimdi uyuyor."

"Yarın bir yere gidecek mi?" diye sordu *Müdür*.

"Bunu bilemem efendim."

"Bir yere gitmeden önce, mutlaka bana haber vermesini söyle," diye buyurdu *Müdür*.

"Baş üstüne efendim."

Gertrude saat ikiye kadar bekledi, sonra kalktı, soğuktan titreyerek çabucak giyindi. Beş hizmetkârı yıldızların

ışığında kampı topladı; adamların çoğu hem Dürzilerin hem de Türklerin korkusuyla tir tir titrerken, kentten gizlice sıvıştılar. Kaçış başarıyla gerçekleşmişti. Haberi ev halkına verdi: "Parmaklarının arasından kayıverdim."

* * *

Cebel-i Durûz[1] denen dağların tam ortasından, küçücük köyleri birer birer ardında bırakarak, beyaz türbanlı, kara entarili erkekleri bir hayli şaşırtarak ilerledi. El-Mücmir'de atına su vermek için durdu. Uzun, mavi ve kırmızı elbiselere bürünmüş, peçeli kadınlar suya batırdıkları toprak testileri doldurmaktaydı. Gertrude atından inince, on altı yaşlarında bir oğlan ona yaklaştı; bütün Dürzi erkekleriyle kadınları gibi, kocaman gözlerinin çevresine kömürle sürme çekmişti. Güzelim oğlan onun ellerini tuttu, sonra da onu çok şaşırtan bir şey yapıp yanaklarından öptü. Öteki erkekler de gelip elini sıktı, bu yabancıyı merakla incelediler.

Oğlanın rehberliğinde dağları aşmayı sürdürdü, sağa sola saçılmış harabeleri geride bıraktı, otlaklardan, asma bağlarından, mısır tarlalarından geçti, beyaz poşulu çiftçilerle selamlaştı, kızgın Türkleri anımsadıkça da kıs kıs güldü. Era kasabasının erkekleri onu güler yüzle karşıladı. Dürzi usulü, onlarla el ele tutuştu; serçeparmakları birbirine dolanmış bir durumda kasabadaki ilk eve doğru yürüdüler. Eve girerken, insanlar ihtiyatla sordu: "Alman mısın?" "İngiliz'im," diye yanıtlayınca, onu bağırlarına bastılar. Almanları da en az Türkler kadar kuşkuyla gözlüyor, topraklarına göz dikmelerinden korkuyorlardı. İngilizler daha olumlu bir izlenim bırakmıştı; Mısır'ı yönettikleri ama kumandayı yerel Araplara bıraktıkları biliniyordu.

Era'da çok iyi ağırlandı. Altına minderler koydular, ayaklarını dayaması için bir tabure getirdiler, elini yüzünü yıka-

1. (Arapça) *Cebel*, dağ demektir; Cebel-i Durûz, Dürzi Dağları. (Ç.N.)

ması için bir testi su verdiler. Kadınlar peçelerini açamayacak, konuşamayacak kadar utangaçtı; o da erkeklerle kahve içti, Türklerden nasıl kaçtığını anlatıp onları eğlendirdi. Boer Savaşı'nı sordular, kentlerden, generallerden söz edip bilgilerini gösterdiler, kardeşi Maurice'i anlatırken anlayışla dinlediler. Sonunda, sordu: Şeyhleriyle tanışabilir miydi? Onun adına *Murray*'ın gezi kitabında rastlamıştı. "Şeyh!" dediler. "Yahya Bey bütün Dürzilerin başıdır; onu elbette ziyaret etmelisin." Beş yıldır yattığı hapisten yeni çıkmıştı; ona saygıda kusur etme, diye uyardılar.

Onların peşinden tepeye, şeyhin oturduğu verandalı eve tırmandı. Halı kaplı kabul salonuna girdi: "Ulu derebeyinin kusursuz bir örneği; iriyarı, gösterişli bir erkek, son derece yakışıklı, müthiş zarif... Ülkesi pek büyük olmasa da tam bir kral, üstelik iyi bir kral." Gertrude onun karşısında saygıyla ama kendinden emin durdu: başı yukarıda, saçları kızıl bir taç gibi, gözleri ışıl ışıl parlayan, bir çift mücevher. Beşaltı erkekle birlikte oturmuş yemek yiyen şeyh, yanına gelmesini işaret etti; Gertrude eteklerini topladı, halının üzerine bağdaş kurdu. Yufkasını *laban*'a, sonra da büyük bir kâsedeki etli fasulyeye batırdı, bir yandan karnını doyururken, bir yandan da sürekli konuştu, Cebel-i Durûz'da özgürce seyahat edebilme iznini koparma umuduyla başından geçenleri anlattı. Şeyhin fotoğrafını çekti, vedalaşırlarken, ondan bir refakatçi sözü almayı başardı. O gittikten haftalar sonra, onun nerelerde olduğunu öğrenmek isteyen şeyhin, bir ziyaretçisine şöyle sorduğu duyuldu: "Yolculuk eden bir kraliçeye rastladın mı?"

* * *

11 Mayıs 1900'de Dürzi Dağları'ndan ayrıldı, çölün başkenti Şam'a vardı. Bir tefekkür ânında, şöyle yazdı: "Dünyayı böyle tek başıma geziyor olmak bazen gerçekten garip, yadırgatıcı bir duygu ama bu durumu çoğunlukla doğal karşılıyorum, çünkü alışmaya başladım. Hiç yalnızlık çekmiyo-

rum, ama Papa'nın burnumda tüttüğü anlar oluyor elbette. Bundan gerçekten büyük bir zevk alırdı, biliyorum. Keşke onunla fikir alışverişinde bulunabilseydik." Annesi için duyguları farklıydı: "Seninle konuşmak isterdim; ama sineklerin, kapkara böceklerin uçuştuğu, tek içme suyunun da çamurlu olduğu bir çadırda değil! Bu koşullarda doğal davranabileceğini hiç sanmıyorum."

Ana babasından gelen izinle ve taze para desteğiyle (yıllık harçlığı da, kitaplarından gelen para da tükenmişti), gezisini uzattı; kocaman cepleri olan, haki renkli bir erkek ceketi aldı, bir aşçıyla bir rehbere ek olarak, üç tane de Kürt asker tuttu. Ceyrud kentine varınca, Şeyh Ahmed'in evine yollandı. "Minderlere yayıldık, beyaz dut yiyip kahve içtik," diye andı, hoşnutlukla. *Nargile* sunulunca, kesin bir dille reddetti. Kudüs'te bir kez denemişti. "Bir daha asla," dedi, "berbat bir şey."

* * *

Bir sonraki gece yeşil düzlükler silindi, yerini binlerce kilometre, dümdüz uzanan kumlar aldı. Bu onun sessiz, sonsuz çöldeki ilk gecesiydi. "Pürüzsüz, sert toprak çadırıma nefis bir zemin oluşturuyor," diye yazdı. "En baskın izlenimimi söyleyeyim mi? Sessizlik. Dağların doruğundaki sessizliği andırıyor; ama çok daha yoğun; orada en azından rüzgârın uğultusunu, uzaklardaki suyun, eriyen buzun, düşen taşların sesini duyarsınız – bir tür yankı gibi, bilirsin baba. Oysa burada çıt yok."

Gündüzleri güneş kavurucuydu, bu yüzden beş adamıyla birlikte sırf geceleri yol alıyordu; her gece on iki saat, tek damla su göremeden ilerliyorlardı. Bitmek bilmez kumların üzerinde, uzun, sıkıcı bir yolculuktu; eyerinde uyukluyor ama adamları onun uyumasına izin vermiyor, ona tüyler ürpertici Bedevi baskınlarıyla, gaddar, zalim çöl emiri Bin Raşid'le ilgili öyküler anlatıyorlardı. Bu öyküler Necid'i, gezgin Charles Doughty'nin Bedevilerle geçirdiği günleri anlattığı, yeni

ufuklar açan kitabı *Arabia Deserta*'da (Arap Çölü) okuduğu o ürkütücü, ıssız çölü görme arzusunu kamçılıyordu.

Üçüncü gece mola verip de nihayet, doyasıya uyuyabilmek için uyku tulumuna girince, böcek ısırıklarından, kum sineklerinden korunmak için yaptığı bu muslin torba için, "Bu icadımla gurur duyuyorum," diye yazdı, "ama bir *gaza*'yla, yani bir Arap saldırısıyla karşılaşırsak, son kaçabilen ben olacağım; üstelik şu çuval yarışlarındaki gibi hoplaya zıplaya!"

At sırtında geçen bir başka günün sonunda bir kaynağa ulaştılar. Temiz, soğuk suyu kana kana içti, suyun altındaki yosunları, yüzen yaratıkları görmemek için gözlerini yumdu. Aşçısı köfte kızarttı, Gertrude'un vurduğu kekliği pişirdi; yemekten sonra Gertrude bir kovuğa tırmandı ve devedikenlerinin üzerinde uyudu. Birkaç saat sonra yeniden yola düştüler; gün batarken hava buz gibi soğudu. Kamp kurunca, ısınmak için tozluk taktı, bol, büzgülü pantolonunun üzerine bir pantolon daha geçirdi, kalın, kışlık mantosunun altına da kapitone bir ceket giydi; pelerinine ve battaniyesine sarınıp uyudu.

Ertesi gün Roma kalıntıları Palmira'ya vardılar: "...eşsiz bir manzara... uzun bulvarların iki kıyısına sıralanmış, tapınakları kuşatan, devrilmiş, kumun üzerinde yatan ya da tek başına, bir işaretparmağı gibi gökyüzüne uzanan sütunlar, sütunlar... Onların ardında, görkemli Baalbek Tapınağı; modern kent tapınağın içine kurulmuş; sıra sıra sütunlar, toprak çatılardan oluşan kütleyi delip geçiyor. Hepsinin gerisinde de çöl; kum, beyaz tuz şeritleri, sonra yine kum, üstünde dönen, girdap gibi dönen toz bulutları ve beş günlük mesafedeki Fırat."

Palmira'yı gezmek için iki gün harcadı, sonra Şam'a dönmek üzere sabah erkenden yola koyuldu. Palmira antik kentinin dışında, Agail Araplarının çadırlarına rastladı; esmer tenleri, tarak yüzü görmemiş saçları ve deve kervanlarıyla, hızla serpilmekte olan başkente doğru ilerliyorlardı. Liderleri Şeyh Muhammed, Orta Arabistan'ın sert, haşin çölü Necid'den geliyordu. Ama ürkütücü Bedevilerden korkup saklanmak Gertrude'un aklına bile gelmedi; onlarla

hurma, deve sütü ve koyu, acı Arap kahvesinden ("eşsiz bir içecek") oluşan, ikinci kahvaltısını etti, onlarla Bağdat'ı, çölü konuştu. "İşin ilginç yanı, Agaillerin aslında Bin Raşid'in halkından olması," diye bildirdi, "dolayısıyla, Şeyh Muhammed' le birlikte, gelecek yıl Necid'e gitme planları yaptık." Ama yıl 1900'dü; Necid'e yapmayı umduğu yolculuğun gerçekleşmesine daha on dört yıl vardı.

"Yüce Allah'ın izniyle," demişti Agail şeyhi. O ve adamları, yola Gertrude'le birlikte devam etmek, onun askerlerinden yararlanmak istiyorlardı. Gertrude kabul etti; ona bol gelen haki ceketi, *kefiye*'sinin yarı örttüğü, güneşten yanmış yüzüyle bir erkeğe benziyordu, çevresi iriyarı Bedevilerle sarılı bir halde, yola düştü. Şam yolunda iki İngiliz hanımla karşılaştı; Kudüs'ten çıkıp bir at arabasıyla, tertemiz ve şık bir şekilde çölü geçmişlerdi; önlerinde bir rehber, arkada çadırlarını taşıyan bir katır sürüsü. Gertrude onları gördüğüne sevinmişti. "Çölde birilerine rastlamak çok keyifliydi, ama tek hörgüçlü develerine binmiş Agail çetesinin ortasında, rehbersiz filan, üstelik o kılıkla kendimi oldukça pespaye hissettim doğrusu." Kadınlar ona zencefilli kurabiye ikram etti (bunun için onlara yürekten teşekkür etti), Şam'da buluşmak üzere sözleştiler. Ama Gertrude'un açık tenli İngiliz hanımlarıyla çay içip bisküvi yemeye can attığı söylenemezdi; o, acı kahveyi ve sakallı Arap erkeklerinin macera dolu arkadaşlığını yeğliyordu. Onların dünyasını çok daha doğal buluyor, onlar da ona "çöllerin kızı" diyordu.

Ertesi gün Hasine Kabilesi'nden kalabalık bir grup gelip onların yakınına yerleşti; yirmi yaşındaki liderleri Şeyh Muhammed, Gertrude'un çadırına geldi. "Yakışıklı, kalın dudaklı, ciddi bir erkek," diye tanımladı, örgülü saçları *kefiye*'sinin altından sarkan, kocaman, gümüş kınlı bir kılıç taşıyan delikanlıyı. Şeyh hal hatır sordu, sonra da gitti. Yüzlerce çadırı, sayısız atla devesi ve Şam'da bir evi olan Şeyh Muhammed kesinlikle küçümsenmemesi gereken biriydi.

Gertrude kibarlık gereği, onun çadırına iadeiziyarette bulundu. O kahvesini yudumlarken, Hasineler *kefiye*'lerinin

yarı gizlediği gözleri, yarı çıplak, pis bedenleriyle onun çevresinde halka oldular. Deve tezeğiyle tutuşturulmuş ateş, çadırı dumana boğuyordu; adamlardan biri yayla çalınan, tek telli bir çalgı çıkardı, "tuhaf, hüzünlü" şarkılar söylemeye başladı.

Epeyce bir süre sonra Gertrude doğruldu, ama askerlerinden biri onu uyardı. Hasineler onun onuruna bir koyun kesmiş, pişiriyorlardı. Çölün nezaket kurallarına göre yemeği onlarla yemek zorundaydı, bu ayrıcalığa karşılık da onlara bir armağan vermeliydi. "Bir Arap'a silahla attan başka ne armağan edebilirsin ki," diye düşünerek çadırına döndü ve adamlarından birine ait olan bir tabancayı şeyhe götürmeyi kararlaştırdı: "Değeri tam iki pound!"

O gece yeniden Hasinelerin yanına döndü, halının üzerine bağdaş kurdu. Bu kez koyu, acı kahvenin yanında ona "beyaz kahve" de sundular – şeker ve bademle tatlandırılmış sıcak su. Bir Agailli'ye, Bağdat'tan, çölün güçlü hâkimi, tanışmayı çok istediği, gizemli Bin Raşid'den söz etti. Siyah bir köle bir su testisi getirdi, Gertrude'un ellerini yıkadı. Sonunda yemek geldi: beş adamın taşıdığı, tepeleme pilavla dolu, üzerinde pişmiş, bütün bir koyunun yattığı, dev bir tepsi. Tepsiyi yere, onun önüne koydular; ötekilerle birlikte tepsinin başına çöktü, yufkayı ve sağ elinin parmaklarını kullanarak yemeye başladı. Arkasında, elinde sürahiyle siyah bir köle duruyor, isteyene su dolduruyordu. Erkeklerin ne kadar az yediğini görünce hayal kırıklığına uğradı; onlar bitirdiğinde kendisi hâlâ doymamıştı. Yine eller yıkandı (bu kez sabunla), sonra Gertrude herkesi eğilerek selamladı, yatmaya gitti. "Oldukça pahalı bir yemek oldu," diye yazdı güncesine, "yine de bu deneyim tabancaya değdi."

* * *

Kudüs'ü ve ötesini kapsayan serüveni sona ermişti; memlekete dönmeden önce, Lübnan'ın ünlü sedir ağaçlarından birkaç kozalak kopardı. "Bir deneyelim bakalım; Rounton'da

yetiştirebilecek miyiz?" diye sordu babasına. İngiltere'de bir süre dinlenmeye can atıyordu. "Ama biliyor musun sevgili babacığım," diye ekledi, "yakında buraya yeniden döneceğim! Doğu'ya bu kadar giren biri, artık ondan uzak kalamaz." Haziranda tohumları Rounton'ın çimenliğine ekmekteydi.

6

Farklı bir mücadele

1900 yazında Yorkshire'a dönen Gertrude, bundan sonraki bir yılı kız kardeşleri Elsa ve Molly, erkek kardeşleri Hugo ve Maurice'le birlikte geçirdi; romatizması azan babasıyla ilgilendi. Arada bir trene binip Londra'ya gidiyor, arkadaşlarıyla buluşup öğle yemeğine, alışverişe çıkıyor, fırsat buldukça da Domnul Chirol'la görüşüyordu. *The Times*'ın Dış Haberler Servisi'nin başına getirilen Domnul, Gertrude'a çok düşkündü; ihtiyacı olduğu an, bir baba gibi onu dinlemeye hazırdı. İlgisi, sevecenliği, ince nüktedanlığı ve neşesiyle, Gertrude'un en sevdiği arkadaşı olmuştu. Genç kadının yabancı dillere, edebiyat ve sanata duyduğu ilgiyi paylaşıyor, yalnızlığını anlıyor (kendisi de bekârdı), aralarındaki dostluğa değer veriyordu. Ona politik konularda yol gösteriyor, onu önemli kişilerle tanıştırıyor, yolculuk için yüreklendiriyordu; Gertrude da çıktığı gezileri ona rapor ediyordu; erkek bu bilgiyi gazetedeki köşesinde kullanarak yetkililere bir altyapı sunuyordu. Gertrude'un (ister Avrupa olsun, isterse Doğu) gittiği her yerden gönderdiği haberler son derece ayrıntılıydı. Ayrıntı merakı bir saplantı gibiydi; güncelerinde aile ve akraba yazışmalarında tek bir rengi, yiyeceği, çiçeği atlamaz, bir olay ya da kişiyi uzun uzun tanımlardı.

Öte yandan, kendisiyle ilgili duygularına, yaşamının aldığı biçime ya da onu sürekli yer değiştirmeye zorlayan yalnızlığa değinmekten özenle kaçınıyordu. Yetiştiği Victoria

tarzı ortamda, ona hüzünlenip kara kara düşünmeyi değil, dertleri aklından uzaklaştırmayı, kendini başka şeylerle meşgul etmeyi öğretmişlerdi. O da tarih ve edebiyat okumanın yanı sıra mektuplar, makaleler, kitaplar yazıyor, dil öğreniyor, sanat, mimari ve arkeoloji bilgisini artırıyor, fotoğraf çekiyor, tenis ve golf oynuyor, yüzüyor, ata biniyor, briç oynuyor, kısacası her boş dakikasını *bir şeylerle* dolduruyordu. Cadogan'ın ardından yaşamına devam etmeyi nasıl başardıysa, şimdi de aynısını yapıyordu: bir uğraştan ötekine koşarak, her fırsatta da oturup her şeyi en ince ayrıntısına kadar kâğıda dökerek, iç gözlemlere ya da çözümlemelere özellikle zaman bırakmayarak.

* * *

Çöl yolculuğunu büyüleyici bulmuştu, ama dağlar da ona el ediyor, sırf varlıklarıyla bile Gertrude'u tırmanmaya çağırıyordu. 1899'da otuz bir yaşında, Meije'ye tırmanmıştı; ertesi yaz Kudüs ve Şam'dan dönünce İsviçre Alpleri'ne ve Chamonix'ye, daha önce hiç çıkılmamış zirvelere yollandı. 1900 Ağustos'unun başlarında İsviçre'deki oteline vardı, odasına yerleşti, hemen oturup babasına yazdı: "Bir Alp tırmanışına hazırlanmaktan daha zevkli bir duygu düşünemiyorum – rehberimle tanışmak, haritada öylesine kolay görünen o muhteşem tırmanışları tartışmak ve yeni, tertemiz dağ giysilerimi yerleştirmek."

Birkaç günlük alıştırma tırmanışlarından sonra, Chamonix'ye tırmandı, ardından da Mer de Glace tırmanışını gerçekleştirdi; eve yazdığı mektupta, Buz Denizi'nin gerçekten de görkemli bir kırık buz kütlesi olduğunu, kırılmayı, çatlamayı sürdürdüğünü anlattı. Koşullar güçleştikçe aldığı zevk artıyordu; bir haftaya kalmadan, eve bir telgraf çekti: "GREPONT AŞILDI!", bir hafta sonra da: "DRU AŞILDI!" Ancak hava bozunca daha dik zirveleri bir sonraki ziyaretine bıraktı.

Ağustos 1901'de, bir kez daha İsviçre'ye doğru yola çıktı, önce Londra'ya uğrayıp Domnul'la akşam yemeği yedi.

Bu tehlikeli tırmanışlar erkeği kaygılandırıyordu; Gertrude onun endişelerine gülüp geçti. Alpler'deki oteline yerleşti, odasının penceresinden baktı: "Tam karşıda koca Engelhorn, sonra Mittelhorn ile Rosenhorn – uzaklarda Pilatus ve güneşin vurduğu Jura. Bulut zemininde ilerleyen, ışıklı pustan oluşmuş bir hayalet ordu."

Ertesi sabah dörtte, sırtında mavi dağcı giysisi, profesyonel rehberleri Ulrich ve Heinrich Führer'le birlikte yola koyuldu; bu iki kardeş yetenekleri ve zirveler hakkındaki geniş bilgileriyle tanınan, sayılan rehberlerdi. Önce kendilerini aynı ipe kancayla tutturan üçlü, tırmanmaya başladı; aşınmış, iri kaya parçalarını, zaman zaman da ayak dayamaya izin vermeyecek kadar pürüzsüz olan kayaları sırayla aşmaya koyuldular: Engelhorn'daki zorlu zirveler için harika bir antrenmandı.

Karlı geçen birkaç günün ardından, Engelhorn'un beşinci zirvesinin güney yanına tırmanmak için kolları sıvadılar; daha önce hiç kimsenin çıkmadığı bir noktaydı. "Olanaksız olabilir, ama ben öyle düşünmüyorum," diye bilgilendirdi Gertrude ailesini. "Öyle diyorlar, ama uzmanların da yanılabildiğini biliyoruz." Rehberleriyle birlikte destekli, kolay bir çıkışın ardından, Küçük Engelhorn karşılarında belirdi; "müthiş cesaret kırıcı" görünüyordu; dağın eteğindeki üçte birlik bölüm, kaygan, dikey kayalardan oluşuyordu, bir sonraki kesitteyse dimdik bir kaya duvarıyla, derin bir koyak vardı: "Evet, göründüğü kadar zormuş!" Pürüzsüz, sarp kayaları tırmandılar, derin bir çatlağı "tırmalayarak" geçtiler, dışarıya doğru çıkıntı yapan bir kaya kütlesinin dibinde durdular; alabildiğine kaygan ve korunaksızdı.

Sonra sıra Gertrude'un cesaretinin sınanmasına geldi. Ulrich, Heinrich'in omzuna çıktı ama boyu, tutunabileceği bir şeye uzanmaya yetmedi. Gertrude bu deneyimi şöyle anlattı: "Bunun üzerine, ben Heinrich'in omzuna çıktım, Ulrich de benim omzuma; parmaklarını kayaya geçirdi, uzanabileceği kadar yükseğe uzandı. Yeterli olmadı. Parmak uçlarımda biraz daha yükseldim (omzumdaki Ulrich'le birlik-

te!), o da ellerini yukarıya doğru uzattı. Tek ayağı omzumdan ayrılınca, bir elimle desteklediğim kolumu uzattım ve ona basabileceği bir raf yaptım."

Gertrude'un kolunda, kendini dengede tutmaya çalışan Ulrich bağırdı: "Burası hiç güvenli değil – kıpırdarsan, hepimiz ölürüz!"

"Sorun yok," diye yatıştırdı Gertrude onu. "Burada böyle bir hafta durabilirim." Bunun üzerine erkek onun omzuyla kolundan destek alarak kayaya tırmandı.

Heinrich geride kaldı, ama Gertrude'la Ulrich tırmanışı sürdürdüler, güçbela zirveye vardılar, sonra da inişe geçtiler. Zirvenin tabanına ve Heinrich'in yanına vardıklarında akşamın yedisiydi. On beş saatlik mücadelenin ardından, geceyi dağların tepesinde, bir çiftliğin samanlığında uyuyarak geçirdiler; sabah kahvaltısını kendi ekmekleriyle reçellerine ek olarak bir çobanın verdiği koyun sütü ve kahveyle yaptılar. Serüven, ağaçların arasından yapılan keyifli bir yürüyüşle sona erdi.

Daha sonra Ulrich itiraf etti: Gertrude o kayanın üzerinde onu cesaretlendirmeseydi, Ulrich düşerdi ve üçü de ölmüş olurdu. İşin doğrusu, diye açıkladı Gertrude, kendimi hiç de güvende hissetmiyordum. O kendinden emin havayla, aslında korkusunu örtbas etmeye çalışıyordu. "Gerçekten de," dedi, "konuşurken bile, düşecek gibi oluyordum." Atlatılan tehlikelere karşın, kendinden hoşnuttu: "Alpler'de bundan daha zevkli iki gün geçirdiğimi anımsamıyorum."

On beş gün içinde iki eski zirvenin, yedi yeni zirvenin, iki zirve arasındaki yeni bir semer sırtının üstesinden geldiler ve 2800 metrelik Engelhorn'u bir uçtan ötekine kat ettiler. Başarısından güçlenmiş bir halde, babasına yeni bir Engelhorn zirvesine daha tırmanmak ve dar, sarp geçitlerden birini daha aşmak istediğini bildirdi: "Onlardan birine benim adımı vermelerini *istiyorum*! Yersiz bir hırs, öyle değil mi? Yine de, insan gerçekten hak ettiği saygıyı görmek istiyor!" Birkaç hafta sonra, eylülün ortasında, ayrılma zamanı geldi; üzgün üzgün eşyalarını topladı, ama vedalaşırken, geride

"Gertrude Zirvesi" adında bir dağ burnu bıraktığını bilmenin doygunluğunu yaşıyordu.

* * *

1902 yılının başında, Doğu onu çağırdı. Gertrude'un babası ve erkek kardeşi Hugo'yla bindiği gemi Liverpool'dan yola çıktı. (Gemi Cezayir'e uğradığında Gertrude güncesine şöyle yazdı: "İnsan daha şimdiden Doğu'yu hissedebiliyor. Burası, beni başka hiçbir şeyin ya da kimsenin başaramadığı... ve başaramayacağı kadar büyük bir güçle kendine çekiyor.") Napoli'de ailesinden ayrılmış, bir arkeoloji kazısına katılacağı Malta'ya geçmişti.

Türk adasını köşe bucak gezerken, güncesine kararlı bir not düştü: "Bir gün buraya çadırlı bir yolculuk yapacağım, ama o zaman Türkçe konuşacağım; zor olmayacak." İzmir'de, Britanya Konsolosluğu'nda yediği öğle yemeğinde keyif kaçırıcı bir haber aldı: Güçlü Şeyh Bin Raşid'in etkin amcalarından biri, Necid'e dönerken, *daha dün* bu kente uğramıştı. Keşke haberi olsaydı! "Onunla tanışmak için dünyaları verirdim." Arabistan'a yapacağı yolculuğun tohumlarını ekmeye başlamıştı bile.

İzmir'den martta ayrıldı, Cleopatra gemisiyle Hayfa'ya vardı, ünlü Haçlı kalesi Karmel'in kalıntılarına yakın, Karmel Dağı Oteli'ne yerleşti. Arapçayla mücadelesi sürüyordu; özel ders almak için iki şeyhle anlaştı; biri "müthiş sevimli" dediği Farsça, biri de acı acı yakındığı Arapça için. "Saplanıp kaldım; insan böylesine zor bir dille boğuşmayı niye seçer ki? Aklım almıyor. Otelde sürekli Arapça konuşuyorum ve her geçen gün biraz daha kötülüyorum."

Kudüs'ü ziyaret etti; günlerini dersler, geziler ve beş çaylarıyla doldurdu. Kentin ileri gelenlerini ilginç buluyordu, onlarsa Gertrude'u çok daha ilginç. "Ben bu ülkede Biri'yim," diye yazdı ana babasına heyecanla. "Ben Biri'siyim! Duyduğuma göre, herkesin birbirine sorduğu ilk soru, 'Miss Gertrude Bell'le tanıştın mı?' imiş." İki ay sonra gitme vakti gelip

çattı; 1902 Mayıs'ının sonunda İngiltere'ye döndü, ama kısa bir süre için.

* * *

İsviçre'nin yüksek doruklarını özlemişti; bir aya kalmadan Oberland'a yollandı; eve neşeyle duyurduğu gibi, Brünig treninde bir memur onu tanıdı: "Geçen yıl Engelhorn'a tırmanan Miss Bell" değil miydi? "İşte şöhret bu," dedi hafifçe böbürlenerek.

Rosenlaui'deki oteli Kurhaus'a kaydını yaptırır yaptırmaz, kendini ciddi tırmanışlara hazırlamaya koyuldu. Bir tepeyi tırmanınca bir buzulun kıyısına geldi, oturdu, burada olduğu için "ne kadar da şanslı" olduğunu düşündü.

Isıran soğuğa karşı sıkıca giyindi, rehberleri Ulrich ve Heinrich kardeşlerle birlikte bir kez daha yola düştü, Oberland'ın bazı "şirin" tepeciklerine kolay tırmanışlar yaptı. Hedefleri, "olanaksız Wellhorn Geçidi", yani Vorder Wellhorn'un başlangıcında uzanan, 3145 metrelik sarp geçitti; aşınmış, kaygan kayalarla saatlerce boğuştuktan sonra, son derece tehlikeli bir uçuruma geldiler. "Yüreğim ağırlaşıverdi," diye itiraf etti. "Asla denememeliyiz, diye düşündüm." Soğuktan titreyerek karşılarında paslanmış bir bıçak sırtı gibi yükselen, kütleler halinde kırılan kaya duvarına baktılar; altlarındaki derin yarlar, atacakları her adımı tehdit ediyordu. Ama demir bir çivinin ve çift katlı halatın yardımıyla doruğa ulaştılar, sonra da bir sonraki tırmanışı planlamak üzere, neşeyle hana döndüler.

Daha önceki gelişlerinde rehberleriyle hep, Finsteraarhorn buzulunun kayalık yüzeyine tırmanmayı tasarlamıştı. Ciddi tırmanışları sporcu dayanıklılığını artırmak, fiziksel gücünü kanıtlamak, erkeklerle olduğu kadar kendi cinsiyetiyle de rekabet etmek, en önemlisi de kendini sınamak için birer fırsat olarak görüyordu. Hangi çetin alanda olursa olsun, ulaşılabilecek en yüksek konuma, kısacası doruğa ulaşmaya kararlıydı; kadınlar için yaygın bir spor olan dağcılık

ona duru, açık seçik görevler ve oldukça edebî bir biçimde, zirvelere ulaşma şansı sunuyordu. Ama bir dağa tırmanacaksa, bunu da her şeyi nasıl yapıyorsa öyle yapacaktı: Başkalarının izinden giderek değil, kendine yeni bir yol açarak. Hiç denenmemişi, azim gerektireni bulup onun üstesinden gelecekti; aksi halde harcadığı çabaya değmezdi ki.

Finsteraarhorn'un yüzeyine tırmanmak demek, Alpler'deki neredeyse bütün zirvelerin en sarp ve en yükseğine, sekiz bin yedi yüz metrelik, dimdik bir yamaca tırmanmak demekti; daha önce kimsenin cesaret edemediği, gözüpek bir girişim. "İki zirve arasında uzanan dar ve sarp geçitler," diye açıkladı, "buzuldan bir dizi, dev boyutlu mızrak halinde yükseliyor; bu sivri kuleler dağın dik yüzüne öyle bir açıyla oturtulmuş ki, insan nasıl ayakta durabildiklerine şaşıyor; işin doğrusu, ayakta durdukları da pek söylenemez, çünkü görkemli uçları sürekli dengelerini yitirip devriliyor ve iki zirve arasındaki boşluklara yuvarlanıyor; bu kulelerin tepesine tutunmuş olan, sağından solundan taşan, gevşek taşlar her an tepetaklak devrilebilir." Tehlike büyüktü, kayalar "inanılmayacak kadar sarp"tı; üstelik 31 Temmuz 1902 günü, saat birde tırmanışa geçtiklerinde, kapkara bulutlar batıdan yuvarlanarak gelmekteydi. Ama "oyun" çoktan başlamıştı. Gertrude buzulu yara yara zirveye ulaşmayı kafasına koymuştu.

Birbirlerine sicimle bağlanmış olan üçlü, saatlerce süren bir mücadeleyle, iki zirve arasındaki sarp geçide doğru ilerledi, alabildiğine çetin yanardağ ağızlarından, yani "bacalar"dan bazısını, derin uçurumlara açılan yarıkları geride bıraktılar, tırmanmayı sürdürdüler; zirveye üç bin metre kalmıştı, son iki "kuleyi" artık görebiliyorlardı. Kar yağmaya başladı, oturup birkaç avuç kar yediler; dinlenmiş, canlanmış bir halde yeniden yola koyulup daracık bir geçidin ustura ağzı sırtında adım adım ilerlediler. Kar hızlanmış, güçlenmişti, girdap gibi dönen, gittikçe de şiddetlenen tipi yüzünden önlerini göremiyorlardı; seçebildikleri tek şey, sağ ya da sol yandaki dağın yamacıydı, taze kar dik yüzeyi daha da kayganlaştırmıştı. Geri dönmekten başka seçenekleri kalma-

mıştı. Bununsa, neredeyse tırmanmak kadar tehlikeli olduğunun farkındaydılar.

Meyilli, çıkıntılı bir kaya tabakasına ulaştılar, ama rahat bir soluk alamadılar; kendilerini yaklaşık iki metre derinliğindeki kara bırakmaları, bir başka deyişle yuvarlanmaları gerekiyordu. Fazladan bir ip daha bağladılar ve kendilerini teker teker karın üzerine bıraktılar. "Berbat bir duyguydu," diye bildirdi Gertrude eve. "O kayalık yüzeyin her bir santimetresini ömrüm boyunca anımsayacağım." Saat akşamın altısı olmuştu; amaçları, üzeri hâlâ ince bir kar tabakasıyla kaplı olan dar yarıklardan en zorlusunu inmekti. Ama kayalarla boğuşmaya başlayalı birkaç saat olmuştu ki, korkunç bir fırtına patladı. Tam anlamıyla savunmasız, korunaksızdılar. "Dev boyutlu, dimdik bir kulenin tepesinde öylece dururken, ansızın bir çatırtı duyduk, bir an sonra da tam önümüzdeki çatlaktan mavi bir alev yükseldi," diye yazdı. "Elimdeki buz baltası zıpladı, yün eldivenlerime karşın, kızgın çeliğin tenimi dağladığını hisseder gibi oldum – mümkün müydü bu? Yine de, eldivenlerimi çıkarıp bakmadım! Daha biz ne olduğumuzu anlayamadan, kayalık bir kez daha bir şimşek gibi çaktı. Bir bacadan becerebildiğimizce hızlı, birbirimize çarpa toslaya indik, buz baltalarımızı kraterin dibindeki şistli toprağa sapladık ve baltalardan çabucak uzaklaştık. Bir fırtınanın ortasında, elinde bir paratonerle dolaşmak hiç de akıllıca değildi tabii."

Karanlıkta ne yola devam etmek mümkündü ne de fırtınadan korunacak bir sığınak bulmak; yine de bir biçimde, birbirlerine iple bağlanmış olarak kayaların arasındaki minicik bir çatlağa sığışmayı başardılar, birbirlerine sokuldular. Gertrude sırtını sivri uçlu bir kaya parçasına verdi, Ulrich ısıtmak için onun ayaklarının üzerine oturdu, Heinrich de kardeşine sokuldu; iki kardeş ayaklarını bir sırt çantasına soktu; kar deli gibi yağıyor, bol şimşekli, yıldırımlı fırtına bütün hızıyla sürüyordu. "Başlarda fırtına olaya epeyce coşku, heyecan katıyordu," diye açıkladı Gertrude. "Gök gürültüleriyle şimşek çakımları birbirine öyle yakındı ki, sanki hiç fa-

sılasız, aynı anda gerçekleşiyorlardı. Ulrich'in filozofça belirttiği gibi içimizden birini yıldırım çarpar da gruptan koparır diyerek, kendimizi tepemizdeki kayaya sıkıca bağlamıştık. Çevremizdeki kayalar çatırdıyor, ıslanmış tahta gibi hışırdıyordu... Artık bundan daha büyük bir tehlike söz konusu olmadığı için, ben de kendimi fırtınanın sıra dışı görkemine kaptırdım, bu olağanüstü deneyimin tadını çıkarmaya koyuldum: Görülmeye değerdi." Bir ara uyuklamayı bile başardı. Yavaş yavaş gökyüzü açıldı, berraklaştı, yıldızlar göründü; gün doğumunu beklemeye koyuldular. Ama güneş bir türlü doğmadı, gri gökyüzü bütün gün açılmadı.

Sabahın dördünden ertesi akşamın sekizine kadar, tam on altı saat boyunca o daracık geçitte kaldılar; yanlarında iki kaşık konyakla bir yudum şaraptan başka içecek kalmamıştı, sırt çantasında kalan son yiyeceklerini de gün boyu, azar azar paylaştılar: beş tane zencefilli bisküvi, iki kalem çikolata, bir dilim ekmek, bir parça peynir ve bir avuç kuru üzüm. İniş yavaş ve zahmetli oldu, neredeyse her metrede, fazladan bir ip kullanmaları gerekiyordu: "Her on beş metrelik etapta bir, ipi dolayacak bir kaya bulmak, indikten sonra onu geri toplamak, sonra bir kez daha fırlatmak için harcadığımız çabayı tahmin edebilirsiniz."

Kar bütün gün durmadı; bembeyaz tabakaların uçurumlardan döne döne inişini seyrettiler; tipinin her an bir çığı tetikleyebileceğini biliyorlardı, ama çaresizdiler. Kendilerini bir sonraki bacaya bağladılar, buz tutmuş ip parmaklarının arasından tereyağ gibi kayıyordu; üzeri on-on iki santim karla kaplanmış, geniş yarıklarla dolu, buzlu, kayalık bir yamacı güçbela indiler. "Bu kaya parçası benim için çok zordu; yarıklar uzanamayacağım kadar genişti... Baltamı Heinrich'e verdim, düşmem an meselesi, dedim, ama o tutunmayı başaramadı ya da bunu istemedi, bir an sonraysa ikimiz birden, sel sularının oyduğu vadiden aşağıya tepetaklak yuvarlanmaktaydık." Ulrich her nasılsa tutunmayı becerdi. "Ama gerçekten de ramak kalmıştı ve ben bu duruma düşmemize neden olduğum için utanıyordum." İşte o anda, şöyle düşündü: "Aşağıya sağ salim inmemiz olanaksız."

Soğuk insanın içine işliyordu, kar yağmura dönüşmüştü; bin bir güçlükle inmeyi sürdürürken sırılsıklam olmuş, tir tir titriyorlardı; gece çöktüğünde onlar hâlâ buzulun üzerindeydiler. Fenerlerini yakacak kibritleri de, kırbaçlayan yağmurdan kaçıp sığınacak bir yerleri de yoktu. Yine de, baltalarını saplayacak bir yer buldular, baltaların üzerine yerleştiler; Gertrude biraz uyukladı, erkek kardeşi Maurice'in Güney Afrika'daki savaşta yağmurun altında nasıl uyuyabildiğini düşündü.

Sabah olduğunda ayakta zor duruyorlardı, ama birkaç adım atmayı başardılar; saat altıda artık ipi bırakacak kadar güvende hissediyorlardı kendilerini. 3 Ağustos 1902 sabahı, saat onda otele ulaştılar. Gertrude'un ayak parmakları donmuş, şişmişti, ama eve neşeyle bildirdi: "Ayak parmaklarım sayılmazsa, harika durumdayım – önemli olan, kafayı üşütmemiş olmam! İnanılır gibi değil, değil mi?" Domnul'un karamsar öngörülerini anmadan geçemedi: "Kehanetleri az kaldı gerçekleşiyordu... Her şeye karşın, kemiklerimi Alp Dağları'nın soğuğunda, sağa sola saçılmış bir halde bırakmadığıma memnunum." Zirveye ulaşamamıştı, ama ölüme meydan okumuş ve bu düellodan sapasağlam kurtulmuştu. Daha sonra, rehberi Ulrich şöyle diyecekti: "Ondaki cesaret ve kararlılık olmasaydı, hepimiz yok olurduk." Sonra ekledi: Tanıdığı bütün –kadın erkek– amatör dağcıların hiçbiri "onun soğukkanlılığı, yürekliliği ve doğru karar verme yetisiyle" boy ölçüşemezdi.

7

Çöl ve tohum

Gertrude'un ayak parmakları, 1902 Ağustos'unun ortasında bile, "iğrenç bir soğuğun" hüküm sürdüğü Londra'ya döndüğünde, dağlarda yediği soğuk yüzünden hâlâ şişti. Kendine özel bir hizmetçi (Marie Delaere) tuttu, çay davetlerine kaldığı yerden devam etti; *The Times*'ın dış haberler editörü olarak sık sık yolculuk eden Domnul'la birlikte, bir Delhi gezisi planladılar. VII. Edward'ın İngiltere kralı ve Hindistan imparatoru olarak tahta çıkışını kutlamak üzere, Hindistan Valisi Lord Curzon bir imparatorluk *durbar*'ı düzenliyordu: bütün ünlülerin, kodamanların katılacağı, görkemli bir kutlama töreni. Parlak, şaşaalı, masraflı, görülmeye değer. Sözcükler yaklaşan kutlamanın zenginliğini, debdebesini tanımlamakta yetersiz kalıyordu. Seçkinlerin, kral ve hükümdarların, aydınların bu büyük buluşması, yeryüzünün bu en kalabalık ülkesini imparatorluğun haşmetiyle dolduracak, yerinden oynatacaktı. Mücevherle kaplı fillerin, göz kamaştırıcı elektrik ışıklarının eşliğinde, zenginliğin ve ihtişamın böyle sınırsızca sergilenmesi, Britanya'nın Hint halkı üzerindeki güçlü imgesini daha da güçlendirecek, Hindistan'ın imparatorluğun malı olduğu kavramını pekiştirecekti. Ateşli bir imparatorluk yanlısı olarak Gertrude bu şenliklere katılmak için sabırsızlanıyordu. O ve çevresindekiler için ülkesinin benzersiz gücünü, eşsiz konumunu sürdürmek soylu bir görevdi. Bir başka deyişle, İngilizler ticaretleri, cesaretle-

ri ve üstünlük inançlarıyla onlar kadar şanslı olmayanları yönetmek için yaratılmışlardı.

Hindistan'a küçük kardeşi Hugo'yla gitti; amacı onu oyalamak, aldığı Kutsal Buyruk kararından caydırmaktı. Hıristiyanlığın aptalca bir zaman kaybı olduğuna inanan Gertrude, deniz yolculuğunun büyük bir bölümünü kardeşiyle tartışarak geçirdi. Ama yararı olmadı. Hugo kiliseye katılmayı kafaya koymuştu. Gemi 1902 Aralık'nın sonunda Bombay'a vardı; dikkatlerini İsa'nın dininden imparatorluğun dinine çevirince, her ikisi de derin bir soluk aldı.

Bu göz alıcı *durbar*'a "bütün dünya" gelmişti sanki; akrabalar, dostlar, yakın görevliler, tıpkı Gertrude gibi valinin ayrıcalıklı çadırlarına yerleştirildiler; geçit törenlerinde en ön sıralara oturtuldular, en önemli davetlere, en zengin partilere çağrıldılar. Basra Körfezi yoluyla gelen Domnul, Gertrude'u saygın Hindistan Sivil Hizmetler Derneği'yle tanıştırdı; Oxford ve Cambridge mezunlarının kurduğu bu nüfuzlu kulübün üyeleri, sömürgeyi ve ileri karakolları yönetmek, adalet dağıtmak, yerli halka iyi bir şarabın nasıl sunulacağını öğretmek ve bir an aksatmaksızın Britanya'nın çıkarlarını gözetmekle meşguldü. Gertrude, Hindistan'da yaşayan, o sırada Britanya'nın Maskat[1] Konsolosu olan, uzun boylu, dikkat çekici Percy Cox'la arkadaş oldu.

Sadık Domnul ve bilgili Cox'la yemek yerken, Orta Arabistan'dan son haberleri aldı; Necid emiri, yarı göçebe Şammar Aşireti'nin lideri Bin Raşid'le, Anaze Aşireti'ne bağlı Bedevi kabilesinin başı, güçlü hasmı Bin Suud arasındaki kan davasının son durumunu öğrendi. Arabistan'ın bu en güçlü iki şeyhi, Arap Yarımadası'nın ortasındaki düzlüğü oluşturan engin, boş çölün denetimi yüzünden nesillerdir savaşıyordu. Savaşla geçen yıllar 1891'de, Raşidlerin Suudları yenmesiyle sonuçlanmıştı; Britanyalıların müttefiki Kuveyt Emirliği'ne sürgüne gönderilen Suudlar hınçlarını beslemiş, Raşidlerden

1. Umman'ın başkenti. (Ç.N.)

öç almaya ant içmişti. İşte şimdi, Bin Suud'un dönüşü konuşuluyordu.

Gertrude'un Cox'la buluşması kısa ama önemliydi; Arabistan'a gitme kararını güçlendirdi, Percy Cox'la kuracağı uzun, değerli ilişkinin ilk adımı oldu.

* * *

Gertrude'la Hugo, Hindistan'dan sonra Singapur, Şanghay, Seul ve Tokyo'ya gittiler. Pasifik'i geçip Vancouver'a vardılar; Gertrude orada Rocky Dağları'na tırmandı, Louise Gölü'nün güzelliğine hayran kaldı, ama aşağıya, Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru inerken, bu manzaradan sıkıldı. Chicago'da, "çevresinin korkunçluğundan, sokakların pisliğinden, gürültü ve çirkinlikten" bunaldı. Amerika'da geçirdiği birkaç günün ardından (Niagara Şelalesi ve Boston), ülkesine dönmeye can atıyordu. 26 Temmuz 1903'te Liverpool'da karaya çıktı ve yılın kalanını İngiltere'de geçirdi.

Bir kez daha, evde kalmışlığın soğuk gerçekliğiyle karşı karşıyaydı. Kız kardeşi Molly tıpkı onun gibi, babasının geri çevirdiği bir erkeğe âşık olmuştu. Ama birkaç ay sonra Gertrude onu Charles Trevelyan'la tanıştırdı; çift Ocak 1904'te evlendi. Küçük kardeşinin mihraba doğru ilerleyişini seyrederken Gertrude'un yüreği sızladı. Onu çekici bulan tek tük erkek de, onun deyimiyle "sıradan, önemsiz" tiplerdi; tıpkı Hindistan'a giden gemide ona "tutulan" ama kendisinin hiçbir ilgi duymadığı Lord Dartrey gibi.

* * *

Martta, İngiltere'nin acımasız karı ve ayazı, içini "güneşli, güzelim çöl"ün özlemiyle doldurunca, Bin Raşid'i ziyaret etme arzusu depreşti. Ama Arabistan'a gitme umudu hâlâ çok zayıftı. Türklerin desteklediği Bin Raşid savaştaydı ve bölge gidilemeyecek kadar tehlikeliydi. Onun yerine, Londra'da bir başka düğüne katıldı; kuzeni Florence Lascelles, Diplomat Cecil Spring-Rice'la evleniyordu; Dışişleri Bakan-

lığı'ndaki arkadaş çevresini genişletti; John Singer Sargent'le dostluk kurdu. Ağustos 1904'te, Zermatt'ta yeni bir tırmanış denemesine girişti. "Evet, dediğin gibi insanlar neden tırmanır ki?" diye yazdı annesine, ama yanıtını vermedi. Yanıtı, eylemlerindeydi. Yalnızlığın üstesinden gelmek kadar, zirveleri fethetmek için de tırmanıyordu dağlara.

Yeni topraklara ilk ayak basan kişi olmaya bayılıyordu; ilgi odağı olmak, herkesin gözünü, kulağını diktiği kişi olmak istiyordu. Buna karşılık o da, özel ilgi beklediği kişileri yakından izliyor, onların düşünce ve davranış biçimlerini ilgiyle gözlüyordu. Bunun dışında, ülkesindeki yaşamı sıkıcı, donuk buluyordu. İngilizlerin neyi ne zaman yapacağını kestirmek öyle kolaydı ki; bir politikacının bir sonraki adımını ya da akşam yemeğini birlikte yediği arkadaşının ne söyleyeceğini önceden biliyordu. Bugüne kadar karşılaştığı tek farklı insanlar, Araplardı; onu heyecanlandırıyor, hayal gücünü harekete geçiriyorlardı; duygusal, fevri, egzotik, gizemliydiler; derinlikleri henüz ölçülmemişti.

* * *

Eylülde Londra'daydı, deliler gibi alışveriş yapıyor, kürk yakalıklar, manşonlar alıyordu; arkadaşlarıyla buluştu, Domnul'la akşam yemeklerine çıktı. "Hava iğrenç," dedi annesine, Doğu yolculuğu için planlar yaparken. Ama bu sefer, kendine yeni bir seyahat amacı bulmuştu. Mimariye ve eski uygarlıklara duyduğu ilgiyi pekiştirmek için Fransız arkeolog Salomon Reinach'tan özel ders alacaktı; bu Yahudi bilimadamı, uygarlığın Doğu'da başladığı, insanoğlunun en büyük fikirlerinin orada beslendiği yolundaki yaygın inanışın temelini atan kişiydi. Saygın *Revue Archéologique*'in yazışleri müdürü olan Reinach'm, Fransa'daki Romanesk ve Gotik dönemleri, kapsamlı bir biçimde irdeleyen eserleri vardı ve Paris'teki Saint-Germain Müzesi'nin[1] müdürüydü. Evliydi, Gertrude'

1. Saint-Germain'deki Ulusal Arkeoloji Müzesi kastediliyor. (Y.N.)

dan on yaş büyüktü; bu "alabildiğine yalın ama melek gibi" erkek, genç kadını kanatlarının altına aldı. Ona Mısır, Yunan ve Bizans sanatını, arkeolojiyi öğretti, ona en gözde öğrencisiymiş gibi davrandı. "Reinach... beni öyle çok seviyor ki," diye yazdı eve, neredeyse tutkuyla. "O sınırsız bilgisini hizmetime sundu; şu son üç-beş günde öğrendiklerimi, yalnız başıma olsaydım bir yılda zor öğrenirdim."

Eğitim dönemi çabucak sona erdi, Gertrude yeni bir serüvene hazırlanmak üzere Londra'ya döndü. Dostu David Hogarth son kitabını yeni yayımlamıştı; *The Penetration of Arabia*'da (Arabistan'ın Keşfi) hiç bilinmeyen, "büyük bir bölümünü Batılı gözlerden hâlâ sakınan", dev boyutlu çölü anlatıyor, Avrupalıların, ortam yumuşadığı zaman "Arabistan'ı bütünüyle keşfetmeyi başaracağını" umuyordu. Hogarth'ın dileğini gerçekleştirme konusunda hiç kimse Gertrude kadar hevesli olamazdı, ama Percy Cox'un ve başkalarının da uyardığı gibi, henüz zamanı gelmemişti. Bunun üzerine, beş yıl önceki yolculuğunu biraz daha genişletmeyi kararlaştırdı; Şeria Nehri'nin doğusundan Ömer Hayyam'ın deyişiyle "çölü tohumlanmış, ekilmiş olandan ayıran gümrah, yeşil kuşağa, o nefis yöre"ye geçecekti.

* * *

4 Ocak 1905'te Doğu'ya doğru yelken açtı; zaten var olan ilgisi, Reinach'tan aldığı eğitimle daha da güçlenmiş, haç planlı mimarinin geometrisi üzerine yazdığı bilimsel makalenin *Revue Archéologique*'de yayımlanmasıysa, bir gezgin olarak ona bir "meşruluk" kazandırmıştı. Reinach'ın da yüreklendirmesiyle, Roma ve Bizans kalıntılarında ciddi araştırmalar yapmayı, bu uygarlıkların Doğu'daki yansılarını incelemeyi hedefliyordu. Ayrıca insanlara ilişkin kapsamlı notlar alacak, Bedevi ve Dürziler hakkında ayrıntılı gözlemlerde bulunacaktı. Amacı, topladığı bütün malzemeyi (arkeolojik, antropolojik, toplumsal ve kültürel, eski ve yeni, her türlü bilgi, çekebildiği kadar fotoğraf) kitap haline getirmekti.

İngilizleri Doğu yaşamı hakkında bilgilendirmek istiyordu. Onlara Arap dünyasını ve kültürünü anlatacaktı; insanlarını, Bedevi kabileleri, eğitimli kentlileri, dilini, gösterişçiliğini ve dolaylılığını, geleneklerini, hem ilkel hem de incelmiş alışkanlıklarını, narin, kırılgan sanatını, iç içe geçmiş, karmaşık mimarisini, kutsal savaşlar ve fetihlerle dolu tarihini, simgelerle, şiirsellikle dolu edebiyatını, kıran kırana süren savaşımlardan, kabileler arasındaki kan davalarından oluşan siyasetini, İslam dinini, feryat figan müziğini, temelini yufkayla yoğurdun oluşturduğu yiyeceklerini, pazar esnafının ve uluslararası tüccarların elindeki ticaretini, buğday yetiştirmeye ve deve otlatmaya dayalı tarımını, verimli toprağını, petrolle yüklü kumunu, palmiye ağaçlarıyla, vahalarla süslü, uçsuz bucaksız çöllerini.

Kitabın onu hem bir yazar hem de bir bilimci olarak kanıtlamasını umuyordu. Daha da önemlisi, onu "biri", bir "kişi" olarak kabul ettirmesini. Bu deneyimi Doğu'da ve İsviçre'de, kısa bir süreliğine de olsa tatmıştı; şimdi de belki, kendi ülkesinde de "biri" olabilirdi.

SS Ortona gemisi Marsilya'dan yola çıktı, bir hafta sonra da Beyrut'a yanaştı. Gertrude kendini bir kez daha anlık eylemler, doğaçlama çözümler gerektiren bir tehlike türünün ortasında bulmuştu; sevinçten uçuyordu. Sandıklarına, kitaplarının yanı sıra (Charles Doughty'nin Bedevilere ilişkin, değerli bilgilerle dolu *Arabia Deserta*'sı ve Hogarth'ın *The Penetration of Arabia*'sı), ortamın gerektirdiği eşyaları da koymuştu: bir tabanca, bir tüfek, çeşitli haritalar – hepsi de, Türk topraklarında gezinen bir İngiliz vatandaşında kuşku uyandıran şeyler. Gümrükten geçişini kolaylaştırmak için, Beyrut'taki Britanya konsolosuna yazmış, bir *kavas* göndermesini istemişti. Karşısında önceden tanıdığı, gülümseyen, üniformalı bir erkek buldu; tabancasını cebine soktu, gümrük binasına doğru ilerlediler. Adamı uyardı, yanında "ülkeye sokulması yasak olan her şey" vardı; en çok da tabanca yüzünden kaygılanıyordu. Tüfeği, kutusuyla birlikte çekmeceli san-

dığına koymuş, üzerini beyaz, dantelli iç eteklikleriyle örtmüştü. Türkler tabancayı bulacak olursa, derhal el koyarlardı.

Gümrük binasında, baş görevliyi derhal lafa tuttu; onlar havadan söz ederken *kavas* herkese onun "muhterem bir hanımefendi" olduğunu duyurdu. Bavullarını aşırı bir titizlikle didiklemek gereksiz elbette, diye ekledi. Sandıklar peş peşe, hiç açılmadan geçtiler. Küçük, tahta bir kutuyu açtıkları zaman da, kamp malzemelerinden başka bir şey bulamadılar.

Ama kamarasına aldığı, çekmeceli sandık ilgilerini çekti. "Bunu aramaya kalkışmaları ne kadar yersiz," diye fısıldadı *kavas*'a Arapça, sinirle.

"Sizi duydum sayın hanımefendi," dedi gümrük memuru. Sonra da giysilerini, dantel kenarlı iç eteklerini ("saldırganca kadınsı" derdi Gertrude onlara) neşeyle kaldırıp altlarını yoklamaya koyuldu. Sonra, tam adamlardan biri çekmeceyi yerine takmak üzereyken, gözü tüfek kutusunun bir ucunu kapatan harita destesine ilişti ("Türkiye'yi fena halde işkillendiren nesneler"). Adam haritalara bakmak için öne eğilirken, Gertrude çabucak başgörevliye döndü, yağmurla ilgili bir yorum yaptı.

"Allah'ın işi, sayın hanımefendi," diye yanıtladı adam. "Sizin ekselansın dediği gibi: Yağmurun ne zaman duracağını bir tek Tanrı bilir." Sonra, bir dostluk gösterisi olarak, memura durmasını emretti.

Kavas hemen çekmeceyi itti. "*Yallah* evlat!" dedi. "Acele edin! Akşama kadar bunu mu bekleyeceğiz?" Tehlike geçmişti.

Gertrude şefi kibarca selamladı, gülümsedi. "İzninizle, gidiyorum," dedi.

Şef, "Yolunuz açık olsun," diye karşılık verdi.

Daha sonra babasına bildirdiği gibi "kusursuz bir dalavere" çevirmişti. *Kavas*'a fazladan bahşiş vereceğim, diye ekledi.

Beyrut sokakları çamurluydu, ama Doğu'ya özgü havası Gertrude'un kendini yuvasında hissetmesine yetti. Birkaç saate kalmadan, "son dedikoduları" almış, pazaryerlerinde ge-

zinmeye başlamıştı bile; Doğu Akdeniz'de olmanın keyfini ta iliklerinde duyuyordu. "Çarşılar her zaman Doğu'nun özüdür; Beyrut gibi yarı Avrupalı bir kentte bile," diye yazdı eve.

Britanyalı görevlilerle konuşurken, Bin Raşid'in Bin Suud tarafından başkenti Hail'den kovulduğunu, ama Türk askerlerin Raşid'in yardımına koşmak üzere olduğunu öğrendi. Osmanlılar Bin Raşid'e dolgun ödemeler yapıyor, sadakatini sağlama alıyordu; Hindistan'da, Lord Curzon'un idaresindeki İngilizler ise (Maskat'taki Percy Cox'un dikkatli bakışları altında), müttefikleri Kuveyt şeyhinin yanı sıra Bin Suud'u da hoş tutuyordu.

Birkaç gün sonraki akşam yemeğinde, Bin Raşid'in hâlâ Hail'de olduğunu, otuz bin kadar Arap'la birlikte direnmeyi sürdürdüğünü öğrendi. Masa komşusu olan emir şöyle dedi: "Çok girişken, çok cesursunuz. Ama Necid'de kuş uçurtmuyor; oraya girmek kesinlikle olanaksız. Diyelim girdiniz, bir daha asla çıkamazsınız." Bundan daha çekici bir kışkırtma olabilir miydi? Gertrude, Orta Arabistan'ı gelecek yıl ziyaret etmeyi tasarlıyordu, ama bu meydan okuma aklını başından almıştı.

Fakat önce, şu anki yolculuğunu düşünmesi, bazı ayarlamalar yapması gerekiyordu. Atlar, katırlar satın aldı, daha önceki katırcısı Dürzi Muhammed'i tuttu. Muhammed onunla "dünyanın öteki ucuna" gitmeye ant içmişti. Yola çıktılar, birkaç gün sonra Kudüs'e vardı.

Britanya Konsolosu Mr. Dickinson, son derece cana yakın bir çift olan Sir Mark ile Lady Sykes'ın kentte bulunduğunu haber verdi. Görünüşe göre, Gertrude ile Mark Sykes'ın pek çok ortak yönü vardı: Bu zeki, coşkulu, aynı oranda da sabırsız iki insan, son derece varlıklı Yorkshire ailelerinden geliyordu; ikisi de Britanya'nın en iyi üniversitelerinde eğitim görmüştü; özgürce seyahat edebiliyor, Doğu Akdeniz'e ilgi duyuyorlardı; her ikisinin de kaderinde, Ortadoğu'da silinmez bir iz bırakmak yatıyordu.

Bu dediğim dedik ve yarışmacı iki insanın, olanca benzerliklerine karşın, alabildiğine zıt noktaları da vardı. Gert-

rude bir tanrıtanımazdı, Sykes dinine bağlı bir Katolik; Gertrude, Oxford'a gitmişti, Sykes Cambridge'e; Gertrude ailesinin unvan kullanmasına karşıydı, Sykes soyluluğundan gurur duyuyordu; Gertrude otuz dört yaşındaydı, bekârdı ve memlekette hâlâ yeterince tanınmıyordu; Sykes ondan on yaş küçüktü, Asya'nın tamamını ve Türkiye'yi gezmiş, yayımlanan çalışmalarıyla İngiltere'de epeyce ünlenmişti. En sinir bozucu farklılıksa, Sykes'ın çöl halkına karşı yalnızca küçümseme duymasıydı, oysa Gertrude'un Araplara belli bir saygısı vardı. Bir yıl önce 1904'te Sykes, Musul ve Şam Arapları için şöyle yazmıştı: "Ağzı iyi laf yapan, kurnaz, telaşlı ve korkaklar; bana göre, insanın Doğu'da görebileceği en acıklı tabloyu oluşturuyorlar." Onlardan "hastalıklı, "kendini beğenmiş", "ıslah olmayacak kadar tembel", "çelimsiz bedenlerinin elverdiği ölçüde şiddet yanlısı", "küstah oysa zavallı" diye söz ediyordu.

Gertrude ise kısa bir süre sonra şu anlayış dolu cümleleri yazacaktı: "Doğu, çok yaşlı bir çocuk gibi... Bizim dünyayı algılayış biçimimize göre, yetkin ya da iş bilir olmayabilir; bir çocuk ne kadar becerikliyse, o da o kadar becerikli; ayrıca onun çıkarlarıyla bizimkiler aynı değil. Öte yandan, onun eylemlerini geçmişi ta uygarlığın başlangıcına uzanan gelenekler, davranış biçimleri ve ahlakçılık yönlendiriyor; bunlar hiç değiştirilmeyen ama çıktıkları ve beslendikleri yaşamdaki her önemli değişime ayak uyduran gelenekler. Bunların dışında, o da bizim gibi; insan doğası Süveyş'in doğusunda mutlak bir değişim geçirmiyor; dolayısıyla, bu bölgelerin insanlarıyla dostluk kurmanın, birbirini anlamanın önünde hiçbir engel yok. Bazı bakımlardan, bunu yapmak Avrupa'dakinden bile daha kolay."

* * *

Gertrude, Kudüs'te Mark ve Edith Sykes'ı ziyarete gitti. Onu "çok sıcak" karşıladılar; Gertrude mükellef bir akşam yemeğiyle neşeli bir gecenin ardından, "çok sevimli bir çift"

yorumunu yaptı. Gertrude gibi Sykes da kötü şöhretli Dürzi Dağları'na gitmeyi tasarlıyordu; iki gezgin farklı gezi programlarını tartıştı.

O akşam birbirlerinden fazlasıyla hoşlanmış olmalarına karşın, Sykes birkaç hafta sonra fikir değiştirdi. Karısına yazdığı uzun mektupta, Gertrude'u acı bir dille suçluyor, onu kandırdığından yakınıyordu. "Tam da benim tasarladığım rotayı izledi," diye sızlandı, "oysa başka bir yöne gideceğini söylemişti." Türkler kendisinin Dürzi topraklarına gitmesini engellemişti; bunun için de Gertrude'u suçluyor, ona *"kancık"* diyor, lanet okuyordu: "Dilimizdeki en kötü küfürler, en büyük lanetler o kahrolası sersemin başına yağsın!" Karısına dediğine göre, Gertrude bir "rezalete" yol açmış, "çölün korkulu rüyası" olmuştu. Sykes, kimilerinin alabildiğine zeki bulduğu Gertrude için, "Boş konuşan, çenesi düşük, kendini beğenmiş, yapmacık, yassı göğüslü, erkek-kadın; durmadan dünyayı dolaşıp ona buna yaranmaya çalışan bir baş belası!" diyordu.

* * *

Gertrude çoktan yola çıkmıştı bile. Serüvenin başlangıcını, "Şubat'ın beşi, fırtınalı bir sabahtı," diye tanımladı daha sonra. "Akdeniz'den gelen batı rüzgârı ortalığı kasıp kavuruyor, Kenanilerin, dağlara yerleşmeye kararlı inatçı Güney Filistin halkıyla savaştığı düzlükleri bir çırpıda geçiyor, Asur ve Mısır krallarının bir zamanlar boşu boşuna kuşattığı dağ engelini aşıyordu. Kudüs'e yağmur müjdesini verdikten sonra yoluna devam edip doğudaki çıplak bayırlardan iniyor, Ürdün'ün derin yatağını bir hışım yalayıp Moab Dağları'nın karşısından çöle dalıyor ve gözden yitiyordu. Peşinde, fırtınanın bütün av köpekleri kesik kesik havlayarak hızla doğuya akan, ilerledikçe daha da azıtan bir sürü: Hiçbir canlı bu havada dışarıda kalamazdı, ama benim için karar vermek hiç zor olmadı."

Ekibinde Mark Sykes'ın önerdiği Hıristiyan aşçı Mikhail'in yanı sıra, üç katırcı vardı: yaşlı ve dişsiz bir Hıristiyan

Marûni olan İbrahim, onun oğlu, yakışıklı, geniş omuzlu Habib ve iriyarı, tembel, sevimli Dürzi Muhammed. Doğuya, Ürdün Vadisi'ne doğru ilerledi: "Eriha'ya giden ıssız yolda, tek başıma." Cebel-i Durûz'a ulaşmak için, Ürdün Köprüsü'nden geçen yolu seçmişti; ona "çöle açılan kapı" diyordu. İlk gece çadırlarını tahta, paralı köprünün yakınına kurdular, gün doğar doğmaz yola çıktılar; tek hayali Amerika'ya gitmek olan, üstü başı dökülen bir Arap'la karşılaştılar. "Aynı hikâyeyi bütün Suriye'de duymak mümkün. Her yıl, yüzlercesi gidiyor," diye yazdı, "umarım Amerika'da küçük de olsa bir servet yapıp yeniden Doğu'ya dönerler," diye ekledi.

Atını sınır bölgesine doğru sürerken, rastladığı her kalıntıyı ya da ilginç kişiyi güncesine geçirdi. Gözlemleri salt kitabını kolaylaştırmayacak, Britanya hükümetindeki dostlarına yararlı öğütler vermesini de sağlayacaktı. O zamanlar, tıpkı şimdi olduğu gibi, arkeolog ve yazarlar başkalarının ayak basmaya korktuğu yerlere büyük bir cesaretle dalarlardı. Ayrıntıları kaçırmayan dikkatli gözleri ve dedikodulara açık kulaklarıyla Gertrude ülkesine paha biçilmez bilgiler aktardı. Son derece etkin bir kişi olan Domnul'a yolladığı uzun mektuplarla, Dışişleri'ndeki ve Hindistan Bürosu'ndaki diplomatlara gönderdiği raporlarla, onları Osmanlı yönetiminin acıklı durumundan haberdar etti. Türklerin eli Suriye ve Arabistan'a kadar uzanıyordu, ama açgözlü parmaklar rüşvet kapmakla ya da rüşvet dağıtmakla öylesine meşguldü ki, bu elin altındaki Arapları yönetmeye pek zamanı kalmıyordu.

Onları Türklere karşı silahlandıracak Avrupalı bir destekçi arayışında olan Dürziler, İngilizleri bir numaralı müttefik olarak görüyordu. Yanında zorunlu Türk refakatçi olmadan seyahat eden Gertrude, daha önce ziyaret ettiği Dürzilerin güvenini tazelemeyi, duydukları hoşnutsuzluğun derinliğini ölçmeyi ve Dürzi ordusunun görece gücünü tartmayı umuyordu. Dürzilerin yöntemini biliyordu: "Oyunu kuralına göre oynamıyor, önüne geleni kılıçtan geçirip kimseyi sağ bırakmıyorlar. Barutluklarında bir zerre barut, ellerinde de tetiği çekecek derman bulunduğu sürece, karşıları-

na çıkan her erkek, kadın ve çocuğu öldürüyorlar." Onu cezbeden de işte bu tehlikeydi; tıpkı okyanusun kıyısında duran ve gözünü dev dalgalardan alamayan bir çocuk gibi.

Atını doğruca tehlikeye sürerek çölü geçti; ekibine Arap bir rehber kattı. Hıristiyan olan Nemrut, yöredeki bütün şeyhleri tanıyordu. Bu ham, ıslak arazide çamur deryalarına bata çıka, günlerce yol aldılar; geçmişten kalanları (mezarlar, Roma sikkeleri, Kureybet-üs-Sûk'ta yıkılmış bir tapınak) dikkatle inceledi. Dürzilerle bitmek bilmez kan davasını sürdüren Beni Sahr Aşireti'nin kampına rastladılar. "Aralarında merhametin zerresi yok," diye gözlemledi Gertrude. "Bir Dürzi bir Beni Sahr'la karşılaşırsa, biri ötekini mutlaka öldürüyor." En büyük kaygısı, katırcısı Muhammed'di. O geceyi birlikte geçirdiği Beni Sahrlar onun Dürzi olduğunu öğrenecek olursa, "onu öldürmekle yetinmez, diri diri yakarlardı". Muhammed'in çabucak din değiştirip Hıristiyanlığı seçmesine karar verildi.

Ama Beni Sahrlar, Gertrude'un dostuydu – en azından şimdilik. Beş yıl önce ona "çölün kızı" demişlerdi. Şimdi, çadırında öğle yemeği yerken (iyi cins porselen tabaklarda sunulan safranlı et, yanında bir kadeh şarap), bir Beni Sahr ona katıldı; birlikte kahve içtiler, Gertrude'un Mısır sigaralarını tüttürdüler ve kana susamış Dürzilerden söz ettiler. Gece çökünce çöl soğudu, nemlendi; Gertrude kürküne sarındı, çarşafların arasına bir sıcak su şişesi yerleştirip yattı.

Ertesi akşam Dürzi bölgesine varınca şeyhin uzun, kara çadırına davet edildi. Erkeklerin obasına yöneldi, çadıra girdi. Çadırın kadınlara ayrılmış tarafına girmek aklına bile gelmemişti; harem onun için yalnızca bir merak konusuydu, şöyle bir süzüp fotoğrafını çekeceği bir yer. Kendini erkeklerden biri sayıyordu; eşit muamele görmeyi, erkek bir konuğun göreceği saygıyı bekliyordu. Gerçekten de, Araplar onu "beyefendi" diye tanımlıyordu.

Düşman kabileler arasında, zıt kültürler arasında rahatça gidip gelebilen biriydi; o gece Dürzi şeyhiyle yemek yedi; halının üzerine bağdaş kurdu, eti elleriyle parçaladı, yufkayı

yoğurda bandı. Yemekten sonra, erkeklerle birlikte ateşin karşısına geçti, kahveyle sigara içti, çölü ve Türk baskısını anlatan ev sahibine kulak verdi. Açılmış, pırıl pırıl gözlerle, Beni Sahr'ın daha geçenlerde düzenlediği *gaza*'nın öyküsünü dinledi.

Topraklara bir anda dalmış, Dürzilerin sürülerinden beş bin koyunu alıp götürmüşlerdi. (Birkaç gün sonra, iki bin Dürzi'nin Beni Sahr'a misilleme yapmaya hazırlandığını öğrendi.) O gece yemekten sonra kendi çadırında soğuktan ürperir, güncesine bir şeyler yazıp yazmamayı tartarken, bir savaş şarkısının dizelerini ve davulun karanlığı delen kulak tırmalayıcı gümbürtüsünü duydu. Başını kaldırıp bakınca, tepeyi çeviren kale duvarlarından göğe yükselen alevleri gördü – aşağıdaki Dürzi köylerine, yaklaşan düşmanı haber vermek için yakılan işaret ateşiydi. Kampında nöbet tutan Dürzi askere, ateşin başındaki milislere katılıp katılamayacağını sordu. "Elbette, şeref verirsiniz," dedi er. Kumlu tepeye tırmandılar.

Kale hendeğinin kenarında, erkek ve delikanlılardan oluşan, sopalı, kılıçlı bir Dürzi grubu sert, vahşi bir şarkı söylüyordu. Rehberiyle birlikte onlara katıldı, üst üste yinelediklerini savaş çağrısına kulak verdi:

Ey yüce Allah'ım! Senin sayende! Senin sayende!
Düşman kılıçlarımızla parça parça olsun!
Çocuklar analarından ayrılsın,
Delikanlılar ata binip kılıç kuşansın!

Şarkı bitti, erkekler el ele tutuşup halka oldu; üç genç Dürzi ortaya geçti. Halkayı yavaşça dolaşmaya başladılar; her adamın önünde durup kılıçlarını kaldırıyor, soruyorlardı: "Sen iyi biri misin? Gerçek bir erkek misin?"

Ay ışığının aydınlattığı yüzleriyle sırayla haykırıyorlardı: "Ha! Ha!" Kanı ve savaşı kutsayan bir nidaydı.

Gençlerden biri Gertrude'u fark etti. Hızla ona yaklaştı, kılıcını onun başının üstüne kaldırdı. "Hanım!" diye bağırdı. "İngiliz'le Dürzi kardeştir!"

"Hamdolsun! Biz de savaşçı bir ırkız," diye karşılık verdi, düşmanı yok etme ihtirasına kapılan Gertrude.

Sonra hâlâ el ele, erkekler tepeyi koşarak indi; Gertrude da onlarla birlikte, saldırmaya hazır bir halde koştu. Ansızın, dank etti: Şam'daki Türk vali onun bu coşkusunu duyacak olursa, bundan sonraki hiçbir gezisinin masumluğuna inanmazdı. Bunun üzerine karanlığa sığındı, koşarak çadırına döndü. Biraz kederli, şöyle yazdı: "Yeniden Avrupalı ol, huzurlu uğraşlarla yetin ve insanoğlunun çıplak, ilkel tutkularından uzak dur!"

Dağlarda üç hafta kaldı; bazı günleri kahveyle sigara içerek, yörede devriye gezen Türk görevlilerle dedikodu yaparak geçirdi. Türklerle çabucak dost oldu: Gertrude Bell canının istediği yere gidebilir ve gittiği her yerde, herkesten yardım görürdü.

İki gün sonra, Dürzi diyarından çıkmış, Şam'a doğru ilerliyordu. Çölün başkentine 26 Şubat 1906, Pazar günü vardı. Güneşten yanmış, üstü başı toz toprak içinde, çevresi pejmürde, vahşi görünüşlü, saçı sakalı keçeleşmiş, bedenleri tüfekler, hançer ve sopalarla kaplı bir Bedevi çetesiyle sarılı, peşinde bir katır ve deve katarı, nüfusu üç yüz bini bulan, zengin, üç yanı dağla, dördüncüsü de meyve bahçeleri ve akarsuyla çevrili, kalabalık, hareketli kente girdi. Dediklerine göre, Hz. Muhammed kente girince, cennete geldiğini düşünüp hemen çıkmış; ruhunun ölümden sonra cennete girme şansını tehlikeye atmak istememiş. Gertrude kentte ağır ağır ilerlerken, ulu Emevi Camii, tıpkı bugün olduğu gibi, İslam gücünün bir simgesi olarak, görkemle yükseliyordu.

Temiz bir oteldeki sıcak banyodan ve iyi bir uykunun ardından, Türk valiyle tanışmaya gitti. Vali ona endişe dolu bir not göndermişti. Görünüşe bakılırsa, bu Cebel-i Durûz yolculuğu hükümetin canını sıkmıştı. Her gün, Gertrude'a ilişkin üç telgraf almışlar, ama bir sonraki adımının ne olacağını bir türlü kestirememişlerdi. Onunla ilgilenen tek kişi vali değildi; Gertrude artık Suriye'de çok iyi tanınan biriydi. Nereye gitse, bir Arap kalabalığı onu izliyordu – daracık so-

kaklardan gürültülü çarşıya kadar. "Suriye'de 'biri' oldum!" diye duyurdu eve.

Kentin önde gelenleri otele, onu görmeye koşuyor, o da her öğleden sonra onları kabul ediyordu. "Şam akın akın kahvemi içmeye ve benimle sohbet etmeye geliyor," diye bildirdi, keyifle. Abdülkadir ailesiyle yaptığı bir görüşmede, Bin Raşid'i ziyaret planlarından söz etti ve onlardan bu geziye yardım etme sözü aldı. Fransız Doğubilimcisi René Dussaud'nun da Raşid'in Hail'deki karargâhına gitmeyi tasarladığını öğrenmesi, yarışma arzusunu kırbaçladı. "Acele etmeliyim!" diye çığırdı, adamı alt etme umuduyla.

Ama şimdilik Şam ilgisini fazlasıyla çekiyordu: "Neredeyse kapısına dayanan çölün soluğunu her esintide alabiliyorsunuz; ruhu, kentin kapısından giren her Arap deveciyle birlikte içeriye dalıyor. İşte, her şeyin özü bu."

* * *

Yolculuğunun kalanını Küçük Asya'da, Roma ve Bizans kiliselerini gezerek geçirdi. Anavarza'da, binlerce sivrisineğin ve bir-bir buçuk metrelik yılanların cirit attığı yıkıntılarda duvar yazılarını kopya etti, arkeolojik ve mimari ayrıntıları not aldı, kalıntıların fotoğraflarını çekti. Çalışması bir dizi makale halinde *Revue Archéologique*'de yayımlanacaktı.

Yolda Halep'te kendine Hıristiyan bir hizmetkâr tutmuştu – yuvarlak yüzlü, orta boylu, iyi huylu bir adam. "Fattuh; Tanrı onu korusun!" diye yazdı, Ermeni uşağından söz ederken. "Bugüne kadar sahip olduğum en iyi hizmetkâr; yemeğimi hazırlarken, katırları yüklerken ya da bir yazıtı kazıp çıkartırken, aynı şevkle çalışıyor... ve yol boyunca bana binlerce öykü anlatıyor. Katırcılığa on yaşında başlamış; Halep'ten Bağdat'a, toprağı karış karış biliyor." Fattuh en tehlikeli gezilerinde, hep Gertrude'un yanında olacaktı.

Konya'da o yörelerde kazı yapan, ünlü arkeolog William Ramsay ve karısıyla tanıştı. Karşılaşmaları tamamen rastlantısaldı; Gertrude ona, arkeologlar için Türkiye'deki çok önem-

li bir örenyeri olan Binbir Kilise'de defterine geçirdiği bazı yazıtları gösterdi; Ramsay bu çalışmayı onaylayınca, gelecekte yapacakları işbirliğinin yolu açılmış oldu.

Son durağı olan Konstantiniye'de, İngiliz memurlarla Türk politikasını konuştu, belli başlı kaygılarını tartıştı: Almanya'nın hızla artan gücü, Kayser'in Berlin-Bağdat Demiryolu projesiyle iyice açığa çıkan her yana uzanma emelleri. Almanlarla Türkler, Britanya'nın çok önemsediği bir bölgede sıkı bir ittifak oluşturmaktaydı. Bu yandaşlık, yaklaşan kanlı dünya savaşının habercisiydi. Ama şimdilik, ortalık sakindi. Bahar başında Gertrude İngiltere'ye döndü, Suriye ve Dürziler hakkındaki kitabını yazmaya koyuldu. Doğu'dan bazı güçlü fikirlerle dönmüştü:

> İslam, Batı'yla kıtanın orta kesimini birleştiren güçlü bir bağ, tıpkı duygu iletimini sağlayan bir elektrik akımı gibi herkesi etkiliyor; onu dengeleyecek bir yöresel milliyetçiliğin ya hiç bulunmaması ya da yok denecek kadar az olması da, etkisini, gücünü artırıyor. Bir Türk ya da İranlı, bir İngiliz ya da Fransız'ın düşündüğü ve kullandığı anlamda "ülkem" diye düşünmez; onun yurtseverliği doğduğu kentle sınırlıdır – ya da en fazla, o kentin ait olduğu coğrafi bölgeyle. Ona milliyetini sorduğunuz zaman, şöyle yanıtlayacaktır: "İsfahanlıyım" ya da "Konyalıyım", tıpkı bir Suriyelinin size Şamlı ya da Halepli olduğunu söyleyeceği gibi – Suriye sözcüğünün, halkın yüreğindeki herhangi bir ulusal duygusallığı ifade etmediğini, yalnızca coğrafi bir tanım olduğunu daha önce belirtmiştim.

The Desert and the Sown'u [Çöl ve Tohum], Miss Gertrude Bell'in salt Doğu'da (Suriye, Arabistan, Mezopotamya ve Türkiye) değil, İngiltere'de de "biri" olduğunu fazlasıyla kanıtlayan kitabı Aralık 1906'da tamamlayabildi. Kitabın üzerinde çalıştığı iki yıl boyunca, Rounton Grange yaşamının merkezi oldu. Hem büyükannesi hem de büyükbabası ölmüştü; Florence Bell'in taşrada pek mutlu olmamasına kar-

şın (Londra yaşamını yeğliyordu), Hugh ailesini Yorkshire'ın simgesi olup çıkan bu eve taşımıştı. Gertrude için Rounton bir sevinç kaynağıydı; burası onun her zaman gözdesi olmuştu; araziye, çiçek tarhlarına özenle baktı, pek çok ödül kazanan, büyük, kayalık bir bahçe yarattı; bu evde olmaktan, çalışma odasına kapanmaktan hoşnuttu.

Kitapla boğuşuyor, *The Times* ve *The Times*'ın edebiyat eki için makaleler, kitap eleştirileri yazıyor, Clarence kasabasındaki sosyal etkinliklere katılıp Bell Kardeşler Şirketi'nde çalışan madencilerin eşlerine yardımcı oluyordu. Ardı arkası kesilmeyen konuk seli, yalnızlık çekmesini önlüyordu: Ona kentin son dedikodularını getiren Lady Russell gibi geniş çevresi olanlar, Florence'm oyunlarında rol alan, Amerikalı aktris Elizabeth (Lisa) Robins, Washington'a atanan diplomat Cecil Spring-Rice, hâlâ Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bir üyesi olan Friedrich Rosen, Hindistan'daki Britanya Vekili Sir Alfred Lyall, Britanya'nın Malaya Büyükelçisi Sir Frank Swettenham, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nin kurucusu Doktor Daniel Bliss, Arkeolog William Ramsay ve elbette, politik analizleri büyük saygı gören, gerçek bir cemiyet adamı olan Domnul.

Konuklar büyük salonda William Morris'in tasarımı, mavi yeşil desenli, rahat divanlara yerleşir, Gertrude'un tam merkezinde yer aldığı ateşli konuşmalar yapardı; koyu renk ipekle kaplı duvarlardan seken sözcükler yerdeki kaplan postuna zıplar, oradan piyanoya, sonra da göz alabildiğine uzanan bahçeye bakan, yüksek, kemerli pencerelere sıçrardı. Tartışmalar küreselti; Japonya'nın ucuz yabancı pazarlarda Avrupalılara çelme takma becerisinden Rus ekonomisinin iflah olmazlığına ve çara karşı yapılacak bir devrim olasılığına, Alman kayserinin yarattığı tehlikeye ve Berlin-Bağdat Demiryolu'nun Britanya için oluşturduğu ekonomik tehdide kadar.

Güzel bir yaz günü bahçede çay içerlerken, Frank Swettenham başarılarla dolu diplomatlık yaşamının sırlarından birini açıkladı. "Yaşamda elde ettiğim bir başarı varsa," dedi, can kulağıyla dinleyen Gertrude'a, "onu da, kaynağı ne olur-

sa olsun, gelen her türlü bilgiye kucak açmama borçluyum. Üstelik bunun için aman aman bir çaba harcamam da gerekmedi; yalnızca bana bilgi getiren insanlara kibar, ilgili davranmak ve eğer değiyorsa, bu bilgi için onları ödüllendirmek yeterliydi. Oysa hükümet görevlileri resmî kaynaklar dışında, hiçbir bilgiyi kabul etmez. Uzakdoğu'da, onlara çok değerli bilgiler sağlayacak yüzlerce kişi tanıyorum, ama kabul etmeye yanaşmıyorlar."

Gertrude bu sözleri aklının bir köşesine özenle yazdı. Önüne gelen herkesle konuşmaya zaten bayılırdı. Karşısındaki kişi ister bir dükkân sahibi, ister bir çöl şeyhi, isterse bir İngiliz soylusu olsun, Gertrude'un özgüveni asla sarsılmazdı. Yetenekli bir diplomat gibi, hiç zorlanmadan sohbete başlar, birikimini, becerilerini yıldırım hızıyla sergiler, arada bir etkin isimlere değinir, konuşmasını doğru, isabetli bilgi kırıntılarıyla süsler, son dedikoduları sunar, cümle aralarına tanıdığı kişileri, gördüğü yerleri serpiştirirdi; bilgisini cömertçe paylaşırken, zekice bir manevrayla, verdiğinden kat kat fazlasını almayı da mutlaka becerirdi. İster resmî kabul salonlarında olsun, isterse rüzgârla çırpınan çöl çadırlarında, paha biçilmez bir yetenekti bu.

* * *

İki yıllık bir aradan sonra Doğu'ya dönmek için sabırsızlanıyordu. *Revue Archéologique*'teki yazılarını gözden geçirmesi için buluştuğu Salomon Reinach'ı kısa ziyaretinde, René Dussaud'yla karşılaştı; Dussaud ona Nebati ve Safevi yazıtlarından aldığı örnekleri gösterdi. Bin Raşid'in denetimindeki Arap Çölü Necid'de, kim bilir daha neler bulabilirlerdi?

Ama uygun zaman bir türlü gelmiyordu; çöl hâlâ tehlikeliydi, Britanya hükümeti Gertrude'a seyahat izni vermiyordu. Bunun üzerine, William Ramsay'e bir yolculuk önerdi: Birlikte Türkiye'ye gitmeyi, kazılara ilişkin ortak bir kitap yazmayı kabul ederse, Gertrude bütün masrafları karşılamaya hazırdı. Gertrude'dan çok daha deneyimli yardımcılarla

çalışmaya alışık olsa da, Ramsay teklifi kabul etti; Mart 1907'de Gertrude onunla Küçük Asya'da buluşmak üzere yola çıktı.

Yeni yayımlanan kitabı *The Desert and the Sown*'un aldığı övgülerin tadını doyasıya çıkarıyordu. Coşkulu anlatımı, özenli çözümlemeleri, ayrıntılı fotoğrafları ve kitabın başındaki John Singer Sargent'in çizdiği "Suriye Çölü'nün Bedevileri" adlı renkli resim, kitabı bir anda başarıya ulaştırmıştı. Eser David Hogarth tarafından, "Doğu yolculuğuna ilişkin, en iyi on kitaptan biri" olarak kabul edildi; Hogarth eseri, artık bir klasik olan *Arabia Deserta* kadar önemsiyordu. *The Times* tarafından "göz alıcı" diye tanımlandı; *The Times*'ın edebiyat eki ise onu "büyüleyici" buluyor, ekliyordu: "Belki de en iyi gezginler kadınlar, çünkü gerçek bir gezginin ruhuna sahip olan bir kadın, erkeklerden çok daha dayanıklı ve kulağa tuhaf gelecek ama güçlüklere, sıkıntılara karşı çok daha kayıtsız. Kadınların ayrıntıları gözlemleme yeteneği, izlenimleri algılama hızı tartışılmaz. Duygudaşlık kurmaya hazırlar, yabancılarla çok daha çabuk iletişim kurabiliyorlar." *New York Times*'ın yorumuysa şöyleydi: "İngiliz kadınları gerçekten şaşırtıcı. Belki de dünyanın geleneklere en bağlı köleleri, ama zinciri bir kez kırdılar mı, bunu öyle bir şiddetle yapıyorlar ki, onları tutabilene aşkolsun!"

Gertrude, Ramsay'le çalışmaya şiddetle değilse de büyük bir kararlılıkla başladı; bu işbirliğinin, bir arkeolog olarak ciddiye alınmasını kolaylaştıracağının farkındaydı.

Konya'da doğruca Britanya Konsolosluğu'na yollandı, birikmiş mektuplarını alıp bazı ayarlamalar yaptı ve Maslahatgüzar Binbaşı Charles (Richard) Doughty-Wylie'yle tanıştı. Sonra hemen Domnul'a yazdı: "Bildiğin gibi, şu anda burada bir İngiliz konsolos vekili var; çok tatlı, küçük bir karısı olan, sevimli, genç bir asker. Karısından çok daha ilginç elbette; iyi bir İngiliz erkeğinin kusursuz örneği, uyanık, iş bitirici, görmeye, öğrenmeye hevesli. Willie T.ye [Dışişleri Bakanlığı'ndan William Tyrell], yeni atandığı görev için tebriklerimi iletir misin?"

Ramsay'le işi bitince, yeniden Konya'ya döndü, bir süre Doughty-Wylie çiftinin yanında kaldı. Kusursuz bir ev sahibesi olan Mrs. Wylie, kilim alması için onu çarşıya götürdü, zemin planını ölçmek istediği kiliseye kadar eşlik etti. Ama Gertrude'un asıl zevk aldığı yer, konsolosluk villasıydı; aklı fikri de, Galli subaylardan, uzun boylu, mavi gözlü Binbaşı Doughty-Wylie'yle yaptığı sohbetlerde ve filizlenen dostlukta. Bu çekici maslahatgüzar, Gertrude için bir İncil olan *Arabia Deserta*'nın yazarı Charles Doughty'nin yeğeniydi. Doughty'nin yeğeniyle tanışmak, şanstan da öteydi. Cennetten inme bir armağandı. Bu sevimli, çekici erkek (dürüst, komik, zarif) onu amcasının öyküleriyle şaşırttı, bir asker ve bir devlet adamı olarak başından geçen olaylarla güldürdü. Geniş bahçedeki ağaçların altında çaylarını yudumladılar, Türkler, Araplar ve Doğu hakkında fikir alışverişinde bulundular. Gertrude Konya'dan ayrılırken, Doughty-Wylie çiftinden "sevgili insanlar, her ikisi de" diye söz ediyordu.

8

Kadın hakları

Gertrude Bell gibi yeni deneyimlerle sürekli kendisine meydan okuyan, eğitimli, kültürlü, bilgili bir kadının, süfrajet karşıtı bir harekette etkin bir biçimde yer alması şaşırtıcı, hatta ironik görünebilir. Ama yine de 1908, onunla İngiliz kadınları arasına kalın bir duvarın çekildiği yıl oldu.

İngiliz kadınları altmış küsur yıldır oy kullanabiliyordu, ama yalnızca yoksullara para yardımı yapan yerel komitelerde, okul yönetim kurulunda, belediye encümeninde, ilçe meclisinde; kısacası, eş ve anne olarak çıkarlarını temsil eden kişilerin seçiminde. Kısıtlı, yerel bir alanı ilgilendiren meselelerde. Bu kadarı yeterdi. Evrensel oy kullanma istemleri sertçe geri çevriliyordu. Kraliçe Victoria'nın kendisi, 1870'te şöyle yazmıştı: "Kadın hakları denen bu delice, iblisçe çılgınlık... Kraliçeyi kendinden geçirecek kadar sinirlendiren bir konu."

Aslında kadınlar ulusal seçimlerde oy kullanabilmek için etkin, güçlü bir eylem yürütmekteydi. Buna karşı çıkan, başını da (tuhaf ama, Oxford'a daha fazla kız öğrenci alınması için uzun süre uğraş vermiş olan) Mrs. Humphrey Ward'ın çektiği grup, 1889'da tavrını açıkça ortaya koydu: "Bu özgürleşme süreci artık, kadınların fiziksel yapısının ve onların asli görevleriyle erkeklerinkini ayıran temel farklılığın belirlediği sınıra gelip dayanmıştır." Kadınlar, diyordu Mrs. Ward, "dış siyaset, sömürge politikası ya da ciddi anaya-

sal değişiklikler" gibi meselelerde karar verecek sağlam bir yargı gücüne sahip değildir. Bu konular, kadınların "gerekli ve normal faaliyetleri"nin dışındaydı.

Yine de, süfrajet hareketi giderek yaygınlaşıyor, güçleniyordu. 1903'te Emmeline Goulden Pankhurst, kadın hareketine evrensel bir boyut katan Kadınların Sosyal ve Politik Birliği'ni kurdu. Mrs. Pankhurst'ün beş yıl süren mücadelesi başarılı olamadı. Bunun üzerine 1908'de militan yöntemleri denedi. Kızı Christabel'in yardımıyla şiddet içeren gösteriler düzenledi: Süfrajetler yüzden fazla binayı yaktı, otelleri, kiliseleri ateşe verdiler, vitrin camlarını kırıp halka açık yerleri bombaladılar ve parlamentoyu kuşattılar. Kendilerini Hanımlar Locası'nın demir parmaklığına zincirliyor, "Kadınlara oy hakkı!" diye bağırıyorlardı çığlık çığlığa.

Ama çığlıkları ters tepti. Bu davranışlar halkı tiksindirdi – özellikle de Gertrude Bell gibi geleneklere değer verenleri. Ona göre, kamu görevlilerine saldırmak dinsel öğretilere saldırmaktan farksızdı. Her şey bir yana onlar en yakın dostları, akrabalarıydı.

* * *

Süfrajet Karşıtı Kadınlar Birliği'nin ilk genel kurulu, 1908 yazında Londra'da toplandı. Verdiği destekten mutlu olan Gertrude annesine, "Her şey çok iyi gitti," diye yazdı, "derneğimizin başkanı Lady Jersey." Ama ondan bu işe zaman ayırmasını istemeleri pek hoşuna gitmiyordu. "Onursal sekreter olmak zorunda kaldım, buysa korkunç bir şey."

Her şeye karşın davaya canıgönülden katıldı. Geleneklere kesinlikle uymayan bir yaşam sürüp böylesine tutucu bir tavır almak çok garip görünebilirdi, ama değildi: Gertrude'un bağımsızlığı, sıkı sıkıya bağlı olduğu kökleri örten bir maskeydi yalnızca. O, Victoria çağının bir kızıydı; gözü imparatorluğu büyütmekten başka bir şey görmeyen erkeklerin egemen olduğu bir dünyada büyümüş, tek görevi İngiliz ır-

kını doğurmak ve gözetmek olan kadınların arasında yetişmişti. Doğu'da ne kadar gözüpek davranırsa davransın, ülkesinde geleneklerin katı sınırları içinde yaşıyordu; bunlar ayrıcalıklı, korunaklı üst sınıfa, gelişmemiş, eğitimsiz çalışan sınıfın tehdit etmediği bir tabakaya özgü geleneklerdi.

Gertrude, Bell Kardeşler'de çalışan madencilerin karılarına, annelerine yardım etmek için Florence'la birlikte saatler harcamıştı. Buysa onun şu görüşünü doğrulamıştı: Kadınlar yerel yönetimlerde görev alabilirdi, ama ülkeyi yönetecek donanımdan kesinlikle yoksundu. Gertrude, Clarence sanayi kasabasında, sabahlarını dergi kulübünün üyelerine kitap okuyarak, bakımsız, pis sıra evleri ziyaret ederek geçirirdi. Çaldığı kapıyı genellikle yaşının iki katı gösteren, otuzlu yaşlardaki bir kadın açardı: bitkin yüzü yılların yorgunluğundan kırışmış, kalın bedeni üst üste doğurmaktan ve düşük yapmaktan mahvolmuş, eli kolu süt için ağlayan bebeklerle dolu, eteğinin dibindeyse madenlere gönderilmesine yalnızca birkaç yıl kalmış, emekleyen, bağıran çocuklar. Tıklım tıkış, sefil evlerde hastalığın ağır kokusu havayı ağırlaştırır, fabrikaların yaydığı kesif kurum yatak örtüsünden mutfak masasına kadar her şeyi kaplardı. Bu çökmüş, cahil kadınlar, on binlercesi, sırf evdeki yaşantılarını düzeltebilmek için bile eğitime muhtaçtı, "Devleti ilgilendiren kararları alacak nitelikte değiller," diyordu süfrajet karşıtları.

Gertrude kendini erkeklerle eşit görüyordu, ama kadınların çoğunluğunun öyle olmadığından emindi. Kullanacakları oylar kesinlikle tartışma götürürdü, hatta tehlikeli bile olabilirdi. Annesi Florence, babası Hugh ya da dostları Lord Curzon, Lord Cromer ve Lord Robert Cecil gibi, Gertrude da kadının rolünün erkeğin rolünden tam anlamıyla farklı olduğuna inanıyordu: Kadınlar çocuk doğurmak, erkeklerse ülkeyi yönetmek için yaratılmıştı. Dahası sömürgelere hükmetmek, dış politikayı belirlemek ve anayasal konularda karar vermek için gereken sağlam yargılara bir tek erkekler sahipti, dolayısıyla oy kullanma hakkı salt erkeklere tanınmalıydı.

Devlet meselelerine katkıda bulunacak kadar bilgisi, birikimi olan kadın sayısı çok azdı. Gertrude'a gelince; bir yandan süfrajet karşıtı birlik için çalışırken, bir yandan da "Anadolu'daki Bizans" konulu kitabını yazıyor ve Arap Çölü'nün bilinmeyen, gizemli yörelerine sızmak için gün sayıyordu.

9

Lawrence

"Doğu'ya ilk kez gelen birinin, şöyle bir duyguya kapıldığı bir an vardır: Dünya bir uçta hızla küçülür, büzüşürken, öteki uçta büyümektedir. Bunun sonucunda da, yaşama bakış açısı bütünüyle değişir," diye yazdı Gertrude, 1909 kışında, Suriye'den Mezopotamya'ya uzanan keşif gezisine çıkarken. "Varoluş ansızın, alabildiğine basit bir konu olup çıkar; insan neden bir sürü plan, program yaptığını merak eder... yapmamız gereken tek şey yaşamak ve gelecek kuşağı var etmekken."

Oysa kendisi, evlenme olasılığından da, yeni bir kuşağı var etme işleminden de gittikçe uzaklaşıyordu. Buna karşılık, plan ve program yapmaktan kendini bir türlü alamıyordu: Atını tehlikeli patikalara sürmekten, siyasal girdaplara balıklama dalmaktan. Suriye'ye varır varmaz, ilk iş yerel politikacılarla haşır neşir oldu. Domnul'a söz vermişti; *The Times*'ın Londra Bürosu'na yazacak, son haberleri iletecekti; bunların gazetede yayımlanacağını umuyordu. (Konstantiniye'de Jöntürkler denen reform yanlısı bir grup, milliyetçi fikirleriyle sultanı tehdit ediyor, Suriye'de de değişim rüzgârları esiyordu.) Ama yolculuğunun gerçek nedeni, yeni bir kitap için malzeme toplamaktı. *The Desert and the Sown*'un başarısı, onu yüreklendirmişti.

Geçen kışın çoğunu, Kraliyet Coğrafya Kurumu'nda araştırma yaparak geçirmiş, araziyi incelemeyi, yer ölçümle-

ri yapmayı, gökyüzünü gözlemlemeyi ve haritacılık tekniğini öğrenmeye çalışmıştı. Orta Arabistan'a yapacağı yolculukta bu bilgisinden yararlanabilirdi, ama Londra'da Percy Cox'la yaptığı bir görüşme, Orta Arabistan yolculuğunu şimdilik rafa kaldırmıştı. Körfez'deki Britanya Büyükelçiliği onu uyarıyordu; süregelen bildik, ürkütücü baskınlar, pervasız soygunlar yetmezmiş gibi, kabileler arasında savaş çıkmıştı; çölü geçmek şu aşamada son derece tehlikeliydi.

Bunun üzerine ilgisini başka yöne çevirmiş ve Mezopotamya'nın haritası çıkartılmamış bölgelerini incelemeye karar vermişti. Yolculuğuna bir kez daha Suriye'den başladı; Roma ve Bizans kiliselerini inceleyecek bilinen en eski demircilerden olan ve İngiliz demir ustalarının da atası sayılan Hititlerin çiviyazısı tabletlerini kâğıda geçirmesini isteyen David Hogarth'a yardım edecekti.

Kırk yaşındaki Gertrude eşyalarla, tabancalarla ve kardeşi Maurice'in Boer Savaşı'ndan kalma tüfeğiyle yine tıka basa doldurduğu sandıkları, kitaplarla, fotoğraf makineleriyle yüklü heybeleriyle Halep'ten yola çıktı; Suriye Çölü'nü geçip Irak'a varacak, Fırat Nehri'nin kıyısını izleyerek Bağdat'ın altı yüz elli kilometre güneydoğusuna inecek, orada ekibini yeniden düzenleyip Dicle kıyısından kuzeye, Türkiye'ye yollanacaktı.

* * *

Halep'te becerikli, uyanık uşağı Fattuh'la buluştu, malzemelerini hazırladı: çadırlar, katlanır bir yatak, cibinlikler, çadır bezinden yapılma bir küvet, kilimler, sehpa, tencere tava, en az bir ay yetecek kadar gıda, çarşaflar, porselenler, çay takımları, doğru dürüst bir akşam yemeği için kristal ve gümüş takımlar. Eşyaları taşıyacak yedi hayvan, bir düzine at ve üç katırcı kiraladılar – Hacı Emir, Selim ve Habib. İki hizmetkâr (çizgili mintanı, Türk işi pantolonuyla, yuvarlak yüzlü Fattuh ve genç kayınbiraderi Yusuf), iki asker, bir de kendisi. İki gün boyunca, gün doğumundan alacakaranlığa

kadar engin çayırlarda, durmaksızın yol aldılar; açık, ehlileşmemiş, göz alabildiğine uzanan çöl okyanusunda olmak, oturma odalarının zincirlerinden kurtulmak, istediği her şeyi yapma, söyleme ve hissetme özgürlüğüne kavuşmak içini müthiş bir coşkuyla dolduruyordu; sevinçten çıldıracak gibiydi. Florence'a, "Gerçek olduğuna inanamıyorum," diye yazdı.

Fırat'a, bir zamanlar uygarlığın beşiği olan, şimdiyse Suriye'yi "iki ırmağın ülkesi" Mezopotamya'dan (Arapların deyişiyle Irak'tan) ayıran dar, sığ nehre vardı. "Soylu bir akarsu," diye tanımladı Fırat'ı, "eni, Thames Nehri'nin Chelsea'daki genişliği kadar"; böceklerle, yosunla, bakteriyle ve antikçağlardan kalma kumla dolu "taşkın bir su". Kullandıkları suyu kaynatması için Fattuh'u uyardı, o da hiç ikiletmedi.

Nehrin kıyısında onu İncil'de anlatılan günlerden kalma bir ulaşım aracı bekliyordu; yüksek pruvalı dar kayıklardan birine yerleşti, kayığı tıpkı eski çağlardaki gibi, uzun bir sırıkla karşı kıyıya geçiren kayıkçıyı seyretti. Hitit diyarına ve başkenti Karkamış'a ulaşmıştı. David Hogarth'ın incelemesini istediği taş yazıtları buldu, kopmuş, aşınmış iri kaya parçalarını kazmalarla, bellerle kazan adamlarının yardımıyla, saatlerce çalıştı. Akşama doğru yazıtların dökümünü çıkardıktan sonra, nehrin az yukarısına, kampın kurulduğu tepeciğe döndü. Fattuh su kaynattı, çay demledi. Gertrude çadırının önüne oturdu, porselen fincanındaki İngiliz çayını yudumladı ve derin bir hoşnutlukla ailesine yazdı: "Geniş Fırat tam önümden ağır ağır akıyor; az önce güneşin batışını, karşı kıyıdaki ak kayalıkların ardına çekilişini izledim. Dünyada benim kadar mutlu birinin bulunduğundan kuşkuluyum."

* * *

Birkaç gün sonra düzlüklerdeki köyleri geride bırakıp boş kumlara, birbirlerinin sürülerini yağmalayan, güvenilmez Arap soyguncuların cirit attığı çöle girdi. "Bütün bu topraklar, dört bin yıldır olduğu gibi, yine kanunsuz Arap kabi-

leler tarafından yağmalanıyor," diye yazdı eve. Hiçbir hükümet, kabileleri hizaya getirmeyi başaramamıştı. Bir gece yola devam etmek isteyen Gertrude, bu kana susamış eşkıyalardan ödü kopan adamlarını bir türlü razı edemedi. Bedeviler birbirlerinden korkabilirdi, ama Gertrude'un hiç kimseden korkusu yoktu. Adamlarının önüne düştü, gece havasını yakan sıcakta atını doğruca çöle, vahalarında bile içecek su yerine yalnızca çatlamış toprak sunan, kupkuru araziye sürdü. Boğazı kurumuş, tepeden tırnağa toza bulanmıştı.

Martın ortasında Bağdat'a doğru beş yüz kilometre kadar ilerlemişti ki, çok eski zamanlardan beri bir petrol kaynağı olan Hit kentine ulaştı. Babilliler, Asurlular ve başkaları bu siyah, yapışkan yakıtı lambalarını, ocaklarını yakmakta kullanmıştı. Hit çirkindi; dumanla kaplı havası, delik deşik toprağıyla Bell Kardeşler Demircilik'in bulunduğu, iç karartıcı sanayi kentinden pek farklı değildi. "Palmiye ağaçları sayılmazsa," diye yazdı, "Hit ile Clarence arasında çok az fark var." Topraktan petrol fışkırıyor, korku dört yanda kol geziyordu; adamlarıyla birlikte, eyerlerine sokulmuş tüfekleriyle, kurumuş zift kuyularının arasından geçtiler, kabuk kabuk kalkmış kapkara arazide ilerlediler.

Birlikte kamp kuracakları Arapları arıyor, çevreyi kolaçan ediyorlardı. Çöl kanunu geçerliydi: "Dostun olduğunu anlayıncaya kadar, herkes düşmanındır." Dolayısıyla çadırlarını boş bir yere kurma tehlikesini göze alamazlardı. Öldürülebilir, en iyi olasılıkla da soyulurlardı. Ama bir oymak bulup yanına ilişebilirlerse, ev sahipleri onları kendi konuklarıymış gibi korurdu. Burası amansız savaşçılar Dulayimlerin bölgesiydi; onların kara çadırlarını gören Gertrude'la adamları, atlarının dizginlerini çektiler. Dikkatle yaklaşırken, Gertrude kabileyi selamladı. Dulayimlerin şefi ("yakışıklı bir erkek") Şeyh Muhammed el-Abdullah, İngiliz kadını çadırına davet etti; birlikte ateşin karşısına oturdular, acı Bedevi kahvesini yudumladılar. Birkaç saat sonra Gertrude şeyhi kendi çadırına çağırdı, çay ikram etti. "Dostluk bağları sıkıca düğümlendi," diye bildirdi ana babasına. Gece, Fattuh'un pi-

şirdiği yemeği yedi, battaniyelere sarındı ve deliksiz bir uykuya daldı.

Mart sonuna doğru, eve coşku dolu bir mektup yazdı: Görülmeye değer, olağanüstü bir harabeye rastlamıştı; döneminin en önemli kalıntısına. "Daha görür görmez, bunun ömür boyu yalnızca bir kez karşılaşılabilecek bir fırsat olduğunu anladım." Hakkında henüz tek bir sözcük bile yazılmamıştı, onu dünyaya haykırarak ilan etme hakkı Gertrude'undu. Araplar ona "küçük, yeşil yer" anlamında Ukhaydır diyordu, oysa ne küçüktü ne de yeşil. Yuvarlak kulelerle çevrili, kalın bir dış duvarın içine oturtulmuş, taş ve ahşaptan yapılma, dev boyutlu bir kale-saraydı; surların içinde yüksek kubbeli, tonozlu, muhteşem süslemeli alçı duvarları, gizli odaları bulunan, bol sütunlu, yuvarlak nişli köşkler, kasırlar yer alıyordu. Bu sarayı incelemek ona 16. yüzyıl Doğu sanatı hakkında, okuyabileceği bütün kitaplardan daha çok şey öğretecekti.

Aralıksız çalıştı; fotoğraf çekti, çizimler yaptı, kalenin eksiksiz bir planını çıkardı. Beyaz pamukludan gömleği, iç etekliği ve uzun, bol cepli eteği, siyah çorapları, bağcıklı ayakkabılarıyla, güneş şapkasının üzerine doladığı koyu renk *kefiye*'siyle yapıyı arşınladı, ayakta kalabilmiş duvarların çevresini dolaştı, ölçüm yapabilmek için sert, serin, taş zemine uzandı. Adamları yanından ayrılmıyor, bir yandan ona yardım ederken, bir yandan da, çevrede kol gezen Bedevi haydutları kolluyordu. "Ne yaptıysam onları tüfekleri bırakmaya razı edemedim; çadırlarındayken bile," diye yakındı. "Tahammül edilir gibi değil; mezura sürekli bir tonoza dolanıyor ya da bir bitki köküne takılıyor, ama o kahrolası şeyleri bir anlığına ellerinden bırakıp mezurayı kurtarmaya yanaşmıyorlar." Bir gece çadırında yatarken, tepesinde kurşunların vızıldadığını duydu. Adamları çadırlardan fırlayıp saldırganların peşine düştü, ama karanlığa karışıp gözden yittiler.

Ukhaydır'ın bu alandaki en önemli, en yetkin isimleri bile etkileyecek bir arkeolojik bulgu olduğundan emindi. "Bugüne kadar karşıma çıkan en büyük fırsat. Başlı başına

bir kitap konusu; onu uzun bir monografi olarak yayımlayabilir, ortalığı heyecana verebilirim." Bu buluş, bir arkeolog olarak ününü pekiştirebilirdi.

Gertrude 1909 Mart'ının son günü kaleden ayrıldı; Ukhaydır'ın esintili salonları yüzünden hapşırıyor, öksürüyordu. Rüzgârlı, kumlu, kurak çölü, sağa sola saçılmış koyun ve keçi leşleriyle, insan cesetleriyle bezeli düzlüğü ağır ağır geçerken içini ani, yoğun bir hüzün dalgası kapladı.

* * *

Bir sonraki durağı, Alman arkeologların kazı yaptığı Babil'di. Kent, MÖ 18. yüzyıldaki Amorilerden bin iki yüz yıl sonraki Keldani dönemine kadar, kralların elinde kumdan şatolar gibi bir yükselmiş, bir yıkılmıştı. Doruğa MÖ 16. yüzyılda, Nebukadnezar tarafından Yeni Babil (Keldani/Arami) İmparatorluğu'nun başkenti yapıldığı zaman ulaştı. Kral, kenti çift atlı iki savaş arabasının yan yana gidebileceği kalınlıkta surlarla çevirdi; görkemli tapınaklarla, geniş saraylarla süsledi.

Gertrude, Doktor Koldewey'le ekibinin çalışmalarını izledikten sonra defterine, "Gördüğüm en olağandışı yer," diye yazdı. "Antik dünyaya bu kadar yaklaştığımı hiç hissetmemiştim." Arkeologlar Nebukadnezar'ın sarayının büyük bir bölümünü kazıp çıkarmıştı, "Belşazar'ın şölen verdiği büyük salonu... sıcak havalarda Nebukadnezar'ın oturduğu yeri... özel odalarını ve düşman bastırdığında, kralın ırmağa kaçmasını sağlayan küçük kapıyı" rahatça görebiliyordu.

Almanların önerileriyle, gezisinin kalanını tasarladı: Babil'den Silifke'ye, oradan da, Dicle'yi izleyerek savaşta Araplarn eline geçen antik Sasani (Pers) başkenti Ktesifon'a. Nisan 1909'da Bağdat'a vardı. Britanya Konsolosu Albay Ramsay onu Konut'ta ağırladı; Gertrude kale duvarıyla çevrili, Hintli askerler, on iki kervan, İngiliz ordusuna bağlı otuz Hintli er tarafından korunan ve sayısız hizmetkârın çalıştığı, Britanya gücünün göz alıcı bir simgesi olan elçiliği "bir saray"

diye tanımladı. ("Ayrılırken hepsine bahşiş vermek zorunda kaldım," diye yakındı, daha sonra.) Konsolosun eşinden nefret etti: "Sıkıcı, son derece katı, dar kafalı ve aşırı resmî bir İngiliz kadını; kendini ele vermekten ya da bir devlet memurunun karısına, kızına yakışmayacak, sorumluluk ve vakarına uymayacak bir şey yapmaktan ödü patlıyor." Doğu'da sürekli karşısına çıkacak olan kadın türünün tipik örneğiydi. Başlarda çok temkinli davranan konsolos, Gertrude'un çekiciliğine direnemedi ve Whitehall'a, Dışişleri Bakanlığı'na göndereceği gizli raporları gösterdi. Bunun sonucunda da Gertrude *The Times*'a, Basra'dan Bağdat'a uzanan ama mutlaka Britanya tarafından yaptırılması gereken demiryolunun önemini vurgulayan bir yazı gönderdi.

Bağdat ziyareti kısaydı fakat Friedrich Rosen'den aldığı adlar, mektuplar sayesinde kentin önde gelenlerinin bir kısmıyla görüşmeyi ve kentteki en önemli İslami otoriteyle buluşmayı başardı. Sünnilerin dinî lideri olan, Şiilerce de sayılan *Nakıp*, geniş Müslüman cemaatine uzanan, can alıcı bir köprüydü. Gertrude böylesine önemli bir kişilikle tanışmaktan "oldukça ürktüğünü" itiraf etti: "Aramızdaki siyasal ilişki öyle hassas, kendisiyse öyle kutsal ki!" Egemen Türklere minnettar olan ve kadınlarla çok ender konuşan *Nakıp*, gösterişli cüppesi ve sarığıyla, Gertrude'u huzuruna kabul etti ve "bir buçuk saat, hiç durmadan konuştu, içini döktü". Yine de Gertrude araya birkaç soru sıkıştırmayı başardı. Erkek onu Nuh Tufanı'ndan başlayıp günümüze kadar gelen Mezopotamya tarihiyle bilgilendirdikten sonra ailesinin yaşadığı, ırmağa bakan özel evine davet etti.

* * *

Gertrude, Bağdat'tan çıkınca kuzeyin büyük kabilesi Şammar Aşireti'nin topraklarına girdi. "Ülkeyi demir yumrukla yönetiyorlar," diye yazdı. "Tikrit'ten Musul'a giden her kervan, onlara hayvan başına haraç ödemek zorunda; benim gibi hükümet korumasında olanlar hariç elbette." Şammar-

lar güçlerinin büyük bir bölümünü Türklere borçluydu; başlarındaki şeyhlerin şeyhinin oğlu Humeydi bin Ferhan Bey, "tam bir Türk yanlısı" idi. "Osmanlı yönetimiyle temas halinde, aşiretinin çıkarını gözetecek biçimde arabuluculuk yapıyor." Gertrude genç, yakışıklı şeyhi çadırında ziyaret etti; epeyce etkilendiği bu zarif, uyuşuk erkekle çölü konuştu. Sohbetin sonunda nezaket kurallarını anımsayan İngiliz hanımefendi kartvizitini uzattı. Karşılığında genç şeyh ona bütün Şammar obalarına serbestçe girebilme hakkı tanıdı. Gertrude aklının bir köşesine not etti: "Bir gün bu ayrıcalıktan yararlanacağım. Bu çöl lordlarıyla tanışmak hoşuma gidiyor, ayrıca işime de yarayabilir."

Kuzeye doğru ilerleyip Musul'a vardı, sonra şeytana tapan Ezidilerin topraklarına geçti. Uyuması için ona bir oda açtılar, ama tepesinde dönüp duran sinek sürüsünden kaçıp çadırına sığındı. Kürt dağlarında zeytin, nar, dut, incir ve badem ağaçlarıyla dolup taşan gümrah vadilerden geçti, eski kaleleri, manastır ve kiliseleri gezdi. Özellikle Hak köyündeki kiliselerden fazlasıyla etkilendi, orada bir gün daha kaldı.

Gece yarısı çadırında bir ses duydu, uyanınca yere çömelmiş bir adam gördü. Cibinliği bir hamlede açtı, adamın üzerine çullanmak için bez yatağından fırladı, ama adam çoktan kaçmıştı bile. Hizmetkârlarına seslendi (onu korumakla görevli askerleri, horul horul uyuyordu), sırtında geceliğiyle, bir şey çalınıp çalınmadığını kontrol etmeye başladı. Ortalıkta duran her şey gitmişti. Hırsız onun giysilerini, heybelerini, botlarını ve parası dahil, sandıklardan birinin içindeki her şeyi almıştı. En kötüsü de, çaldığı heybelerden birinde not defterleriyle fotoğrafların bulunmasıydı. Çadırdaki bütün değerli eşyalar çalınmıştı. Koca bir yolculuk, dört aylık çalışma boşa gitmişti. Gertrude üzüntüden boğulacak gibiydi.

"İşin doğrusu," diye kabullendi, "böylesine tehlikeli yörelerde güvenle dolaşmaya öyle alıştık ki, tedbiri elden bıraktık. Böyle bir dersi hak etmiştik, ama bu kadar ağırını değil." Derhal harekete geçen yerel polisin, Türk yetkililerin

ve en yakın Britanya konsolosunun yardımlarıyla, endişe dolu bir haftanın sonunda hırsız yakalandı. Gertrude para dışında her şeyini geri aldı. Kendi tedbirsizliğinden utanmış bir halde, yol açtığı sıkıntı nedeniyle köy halkından özür dileyip ayrıldı. En aşağılayıcısı da haberin memlekette duyulması, *The Times*'ta ve öteki gazetelerde yayımlanmasıydı. Adının duyulması, dillerde dolaşması hep en çekindiği şey olmuştu; bunu kabalık, bayağılık olarak görür, olanca tanınma arzusuna karşın, ünün önemsediği, değer verdiği çevrelerden doğal bir biçimde, kendiliğinden gelmesi gerektiğine inanırdı.

Birkaç hafta sonra, Richard Doughty-Wylie'yle buluşma çabaları sonuçsuz kalınca (Wylie Adana'daydı, bir Türk-Ermeni sorununu kahramanca çözmeye çalışıyordu), yedi aylık yolculuğunu noktaladı. Büyük bir başarı olmuştu: "En çılgınca hayallerimi bile gölgede bırakan bir hasat derledik. Kendimi başka, yeni bir dünyayı görmüş ve tarihin hiç bilinmeyen bölümlerini okumuş gibi hissediyorum." Ama son durağı olan Konstantiniye'de yediği buz gibi bir duş, içindeki heyecan ateşini söndürüverdi. Fransız Büykelçiliği'nde akşam yemeği yerken, Ukhaydır keşfinin çalındığını öğrendi. Daha bulgularını yayımlatma fırsatı bile bulamadan, Fransız arkeolog M. Massignon *La Gazette des beaux-arts*'da Ukhaydır'la ilgili bir yazı yazmıştı. Gertrude'un düşlediği bütün o şan ve şöhret, bir gecede elinden alınıvermişti.

* * *

İngiltere'ye döndükten sonraki on sekiz ayı, Mezopotamya yolculuğunu anlatan kitabını yazarak geçirdi. *Amurath to Amurath*, tanıştığı insanların, gördüğü ören yerlerinin bir güncesiydi. Ama Ukhaydır'ı bir türlü aklından çıkaramıyordu. Uğradığı hayal kırıklığına, bir başkası tarafından atlatılmış olmasına karşın kalenin planlarını çizmiş olan tek kişi, oydu. Ocak 1911'de *Amurath*'ın aldığı karışık eleştirilerden canı sıkkın bir halde yeniden Doğu'ya yollandı: "Büyüleyici

The Desert and the Sown'un yazarından parlak, göz alıcı sahneler ve ilginç diyaloglar bekleyen okur, Gertrude Bell'in bu son çalışmasında umduğunu bulamayabilir," diyordu *The Times*, ama sonra ekliyordu: "*Amurath*, Mezopotomya'nın keşfine çok ciddi bir katkıdır."

Eyerinde tüfeği, Şam'dan çıkarken, iki yıl önce keşfettiği yıkıntıları bir kez daha görmek için sabırsızlanıyordu. İşte yine, Suriye Çölü'nü ağır ağır aşıyor, yumuşacık kumları, huzurlu, bol kokulu günleri, kış yağmurlarından kalan çamuru, su birikintilerini ve "alçak bulutları" geride bırakıyor, kıraç, ıssız topraklardan, akıncı atlıların ve konuksever şeyhlerin yaşadığı düzlüklerden geçiyordu. Kürk mantosuna sıkıca sarınmış olarak, kısrağıyla keskin, kuru şubat havasını deler, geceleri kampta yıkanırken, *gerçekten* yaşadığını hissediyordu. "Suriye Çölü'nde geçen her gün, insanın ömrüne iki yıl katıyor," diye şakıdı eve yazdığı mektupta.

1911 Mart'ının başında, "Sasani sanatının en kusursuz eseri," diye tanımladığı Ukhaydır kale-sarayına vardı. İlk günü eski sarayı ölçerek, zemin planını çıkartarak geçirdi; daha önceki hesaplamalarının doğru olduğunu görünce, sevindi. Ertesi gün örenyerinden ayrılırken içini bir heyecan ve hüzün dalgası yaladı. "Burayı bir daha görebilecek miyim; bunun kadar ilginç bir yere rastlayabilecek, bundan daha büyük bir hevesle ve keyifle çalışabilecek miyim?" diye yazdı güncesine özlemle.

Mezopotamya gezisi sürdü: İranlı ve Iraklı hacıların ziyaret ettiği, Şiilerin kutsal kenti Necef'ten geçti; antik Asur'un başkentini simgeleyen tepeyi, Kale Şarkat'ı, Yahudi kavimlerin Kenan diyarına göç etmeden önce yaşadığı Harran'ı geçti. Mayıs'm biriydi, kendini yalnız hissediyordu. "Routon' daki nergisler, yaprağa kesmiş kayınlar" burnunda tütüyordu, "Seyahat etmek eğlenceden ibaret değil, biliyorsunuz; ailemi görme arzusu hâlâ içimi yakıyor."

David Hogarth'ın kazılarını sürdürdüğü Karkamış'a yaklaşınca neşesi yerine geldi. Bir zamanların bu zengin, görkemli başkentinin kalıntıları aslında otuz küsur yıl önce bu-

lunmuştu, ama Berlin-Bağdat Demiryolu çalışmaları bu bölgeye, Yukarı Fırat'a ulaşınca örenyerine duyulan ilgi yeniden canlanmıştı. Almanların yaptırmakta olduğu bu demiryolu Britanya'nın bütün İran Körfezi'ndeki ticaretine ve etkinliğine yönelik apaçık bir tehditti. Almanların ırmağın üzerine kurdukları köprüden yalnızca beş yüz metre uzakta olan Karkamış, İngiliz arkeologlar için çok elverişli bir gözleme noktasıydı; memlekete mektuplar, fotoğraflar, kısacası rapor yağdırıyorlardı. Hogarth, *British Museum* için çalışan ciddi bir bilimadamıydı, ama bölgedeki diğer İngilizler gibi o da Almanlara ilişkin gözlemlerini, değerlendirilmek üzere Britanya hükümetine aktarmaktaydı.

Gertrude onu ziyarete gideceği gece, Hogarth'ın oradan ayrıldığını öğrendi. Ama yardımcısı Mr. Campbell Thompson hâlâ kazı alanındaydı. Dört aylık yolculuğun ardından, Gertrude artık –kim olursa olsun– bir İngiliz meslektaşıyla karşılaşmaya can atıyordu, ayrıca *Amurath to Amurath* adlı kitabında yazdığı Hitit harabelerini yeniden görmek istiyordu.

Kırk iki yaşında artık iyice ünlenmiş biri olarak uşağı Fattuh'un eşliğinde 19 Mayıs 1911 sabahı erkenden yola düştü; uzun pantolon eteği, keten ceketi, bez şapkasının üzerine doladığı *kefiye*'siyle çöl giysilerine bürünmüştü. Kendinden emin, mağrur bir havayla atını Karkamış'a sürdü; köyde kalacağı kiralık evde iki çaylak arkeologla karşılaştı: "Thompson ile Lawrence adında iki genç adam bir süredir beni bekliyormuş. Lawrence ilginç bir delikanlı, sıkı bir gezgin olacağa benziyor."

Ashmolean Müzesi'nde Hogarth'ın asistanı olan Thompson dilbilim dersi veren, uzun boylu, sessiz bir akademisyendi, yakında evlenmeye hazırlanıyor, antik yazıtların şifresini çözmekten hoşlanıyordu. Ondan yaşça küçük olan meslektaşı, ileride bir efsane yaratacak kendisi de bir efsaneye dönüşecek olan Thomas Edward Lawrence ise, Ortaçağ çömlekçiliğine ilgi duyan, yirmi üç yaşında yeni mezun olmuş bir delikanlıydı. Gertrude bu kısa boylu, sağlam yapılı, sarı saçlı erkeği tepeden tırnağa süzdü: keskin, mavi gözler, geniş

bir alın ve düz bir burun. Doğu'ya özgü her şeyden büyülendiği belliydi, son derece değişik bir giyim tarzı vardı – pembe şeritli gri, flanel ceket, beyaz, pamuklu şort, gri çorap ve kırmızı Arap yemenisi; beline bekâr bir erkek olduğunu gösteren parlak kırmızı, püsküllü bir Arap kuşağı dolamıştı. İyi bir damat adayı olduğu için köylüler ona uygun bir eş bulma görevini üstlenmiş, kolları sıvamışlardı; Gertrude'un geleceğini duyunca Lawrence'la evlenmeye geldiğini sandılar.

Thompson ile Lawrence da onu dört gözle beklemekteydi. Açıksözlülüğüyle tanınan bu ünlü kadını kaygıyla selamladılar. Bu onların ilk kazı çalışmasıydı ve pek az eser bulabilmişlerdi; Gertrude memlekete, onlara zarar verecek raporlar gönderebilirdi. Ölçülü, özenli bir nezaketle onu kendi evlerine, yani çatısı akan, nemli, zemini çamurlu, terk edilmiş bir meyankökü deposuna götürdüler, ince, perdahsız, toprak fincanlarda kahve sunarak, çeşit çeşit öykü anlatarak, değerli bulguların azlığına "ah vah" ederek etkilemeye çalıştılar; şu âna kadar üzerine başsız esirler oyulmuş bir savaşçı mızrağı, bir buçuk metre yüksekliğinde bazalt bir rölyef ve Hitit mezarlarından çıkma birkaç şarap tasından başka bir şey bulamamışlardı.

Öğle yemeğinden sonra kazıları incelemek için hep birlikte *Tel*'e gittiler. Gertrude, Karkamış'ın kuzeyindeki höyüğü *Amurath*'ta şöyle tanımlamıştı: "Roma ve Bizans kent kalıntılarını, sütunları, mermer kaideleri, taş döşeli avluları çeviren surlar ve enkaz alanını kesen, iki yanı sütunlu bir cadde... Çok uzun bir zamandır ıssız, bakımsız, ama bu olağanüstü höyük kentin görkemini korumayı başarmış."

Tepeye ulaşınca siperlerin kazılmış, taraçalar halinde ortaya çıkarılmış olduğunu gördü; Roma kalıntılarının altında, tarihöncesi dönemden kalma temeller görülebiliyordu. Yine de bulguların "çok az", çalışmanınsa "kötü" olduğunu belirtmekten geri durmadı. Daha birkaç hafta önce, bazı Alman arkeologların yürüttüğü titiz kazıları ve yeniden inşa çabalarının çok zarif örneklerini görmüştü; şimdiyse İngiliz denetimindeki seksen kadar yerlinin, bir hazine bulup vaat

edilen ödülü kazanma hırsıyla toprağı küremesini, antik uygarlıkların kalıntılarını kabaca süpürmesini izliyordu. Gertrude gözlerine inanamadı. "Çağdışı!" diye haykırdı, sonra da iki genç erkeğe modern kazı yöntemlerine ilişkin bir söylev çekti.

Genç arkeologlar böyle bir düelloya hazırlıklıydı. Lawrence ertesi gün annesine şunları yazdı:

> Bunun üzerine, onu bir genel kültür bombardımanına tutmaya karar verdik. Thompson'la lafı birbirimizin ağzından almaya, peş peşe sıralamaya başladık: Bizans, Haçlılar, Roma, Hitit ve Fransız mimarisi, Yunan folkloru, Asur mimarisi, Mezopotamya etnografyası, tarihöncesi çömlekçiliği, yeni çıkan telefoto mercekleri, Bronz Çağı maden işleme teknikleri, Meredith, Anatole France ve Ekimciler, Jöntürk hareketi, geometrik Arap mimarisi, deve fiyatları, Asurluların ölü gömme gelenekleri ve Almanların Bağdat Demiryolu'ndaki kazı yöntemleri. Bu yaylım ateşiyle, beş dakika içinde onu güzelce afallattık. Bu yalnızca bir mezeydi; bu girişin ardından (giderek daha saygılı davranıyordu), adam başı yedi-sekiz konu seçip onu sorgulamaya başladık. Bir buçuk saat sonra çay molası vermemize çok sevindi; giderken Thompson'a kazı çalışmalarında mucizeler yarattığını, saraydan çıkartılabilecek her şeyi çıkarttığımıza inandığını söyledi; özellikle not defterlerimizin eksiksizliğine hayran kalmıştı.
>
> İşte böyle. Başta, Kale Şarkat'taki Alman kazılarından çıkıp geldiği için çok eleştirildi. Ama bizim çalışma yöntemimizin, onlar kadar kusursuz olmasa da, çok daha doğru, isabetli olduğunu düşünüyorum. Biz yeniden inşa çalışması yapmıyoruz, buysa o kendini beğenmiş Germenleri sinir ediyor. İşte bunları Miss Bell'e gösterdik ve onu yumuşatıp etkilemeyi başardık. Çok tatlı bir kadın, otuz altı yaşında, çok güzel değil – bir peçeyle, belki. Çalışmalarımızı yeren yazılar yayımlatırsa çok kötü olur. Ama bunu yapacağını sanmıyorum.

Gertrude gerçekten de etkilenmişti; sohbet canlılığından hiçbir şey yitirmeksizin akşam yemeğinde de sürdü; armağan ettiği iki Meredith romanıyla (kendisi çoktan okuyup bitirmişti) Lawrence'ı derin bir sevince boğduktan sonra geceyi Karkamış'ta geçirdi. Gün doğmadan uyandı, dalga geçip eğlenmeye gelen köylülere hayretle bakarak saat beş buçukta atıyla köyden çıktı; Lawrence'ın onları yatıştırmak için, Gertrude'u evlenilmeyecek kadar "sade" bulduğunu söylediğinden habersizdi. Yıllar sonra Hogarth'tan, Lawrence'ın öne sürdüğü gerekçeyi öğrenince kahkahayı bastı.

Onun Karkamış'tan ayrıldığı günün akşamı Lawrence, Hogarth'a bir not gönderdi; yorumları annesine yazdığından çok daha olumluydu: "Thompson bu akşam son gömleğiyle yakalığını giyiyor olmanın üzüntüsü içinde olsa da çok şıktı. Ama Gerty çadırında uyumayı yeğledi. Gerçekten başarılı bir kadın, üstelik cesur da. Thompson'a 'çağdışı' dedi! (Senin kazı yöntemlerini onaylıyor, hele sonuçlarını bir görsün de...) Öyle coşkulu ve genç ruhlu ki!"

Hemen hemen aynı dakikalarda (kendi kampına dönmüş olan) Gertrude da annesine yazmaktaydı; ama T.E. Lawrence'la arasındaki çekişmeye ya da başlayan dostluğa değinmedi. "Bana kazılarını, bulgularını gösterdiler; onlarla keyifli bir gün geçirdim."

10

Dick

Gertrude yeniden İngiltere'ye dönünce, 1911 ve 1912 yıllarını Ukhaydır hakkındaki kitabını yazarak geçirdi; bilimsel dergilere arkeoloji konulu makaleler, *The Times*'a kitap eleştirileri yazacak, V. George'un Londra'daki taç giyme törenine katılacak ve süfrajet karşıtı dernekte konuşmalar yapacak zamanı da buldu. Ama şimdi asıl merakını çeken yer Asya Türkiye'siydi. Osmanlı hükümeti hızlı bir çöküntü içindeydi; ülkede Jöntürklerin iradesine (milliyetçilik adına ayaklanan, reformcu grup), Avrupa'da da Balkan ülkelerinin bağımsızlık istemine boyun eğmiş durumdaydı. Sultan 1912'de çıkan ve çok pahalıya patlayan Balkan Savaşları'nda Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ı kaybetti. Gertrude endişeleniyordu: Osmanlı'nın Asya'daki çıkarları ne olacaktı? Suriye, Mezopotamya, Arabistan kapanın elinde kalacaktı. 1912 biterken, şövalyelik unvanı alan ve *The Times*'tan emekli olup bir Hindistan gezisine çıkan Domnul'a, "Önümüzdeki on yıl boyunca, imparatorluğun Asya'da da çöktüğünü ve ilk özerk Arap devletlerinin ortaya çıktığını görürsek hiç şaşırmayacağım," diye yazdı, büyük bir öngörüyle.

Artık Konstantiniye'de yaşayan Richard Doughty-Wylie'den Türkiye'yle ilgili haberler alıyordu. O, karısı ve Gertrude sık sık yazışıyorlardı; Gertrude onlara yolculuklarını ve kitaplarını anlatıyor, Türklerin Adana'daki Ermeni kıyımını önlemek için Richard'ın gösterdiği kahramanca çabayı kutlu-

yor; onlar da Balkan Savaşları sırasında erkeğin görev yaptığı Anadolu'da ve Konstantiniye'de olup bitenleri anlatıyorlardı. Gertrude, Doughty-Wylie'yle 1908'de, kısa bir ziyaret için geldiği İngiltere'de, daha sonra da 1912'de, bir görev değişikliği için çağrıldığı Londra'da görüşmüştü. Ama Wylie hemen ardından Kızılhaç yardım ekibinin başında, yeniden Türkiye'ye döndü; Balkan devletleri birleşmiş Makedonya'yı Türk egemenliğinden kurtarmak için savaşıyordu. Gertrude 1912 yılının Noel günü, Osmanlı başkentinden bir mektup aldı; haftalar sonra, 1913 baharının başında da Doughty-Wylie çifti Londra'ya döndü. Gertrude arada bir onlarla buluşuyor, Doğu'daki gelişmelerden söz ediyorlardı.

Erkeği gördükçe, ona daha çok tutuldu. Bugüne kadar hiç kimseyi Doughty-Wylie kadar ilginç bulmamıştı. O, Britanya İmparatorluğu'nun kusursuz temsilcisi, madalyalı bir asker-diplomat, konuşmasını şiirle süsleyen, duyarlı, kültürlü bir aydın, cin gibi bir siyasal analizci, Gertrude'un en derin arzularını harekete geçiren, şehvetli bir erkekti. Temmuzda Wylie'yi Yorkshire'daki evine davet etti; karısının uzaklarda olduğu bir zaaf ânında, Richard bu çağrıyı kabul etti. Gertrude için çok cüretli bir adımdı. Rounton onun yuvası, mahremiydi. Bunun anlamı, erkeği özel dünyasının en gizli köşesine sokmak, ona en değerli duygu hazinelerini göstermek, kısacası, kendini Londra'da asla yapamayacağı bir biçimde ona açmaktı.

Onu ailesiyle tanıştırdı, ona çocukluğundan beri en sevdiği evi gezdirdi, eliyle yetiştirdiği çiçek tarhlarını, yarattığı kayalık bahçeyi, genç kızlığında bile saatlerce kapandığı, doymak bilmez bir açlıkla okuduğu kütüphaneyi gösterdi. Konuştular, konuştular; Gertrude evlenmemiş bir kadın olmanın yalnızlığından, Richard mutsuz bir evliliğin yalnızlığından; kadın yalnızlıkta bulduğu mutluluktan, erkek cinsellikte bulduğu hazdan. Erkeğin yoğun açlığını sezdi, ihtirasının titreşimlerini hissetti. Yatak odasmda birbirlerine sokuldular; Gertrude güm güm atan yüreği, kızarmış yanaklarıyla, erkek istekle parlayan mavi gözleriyle, kucaklaştılar. Gertrude'u arzuluyordu, ama o erkeği geri çevirdi.

Richard birkaç gün sonra Londra'dan, konukseverliğine teşekkür eden bir mektup gönderdi. Bu, birbirlerine yazacakları, her satırı içlerindeki şiddetli isteği ve tutkuyu yansıtan, düzinelerce mektubun ilkiydi. "Başka hiçbir çift birbirine böyle aşk mektupları yazmamıştır," dedi Gertrude, daha sonra bir arkadaşına: "Böylesine derinlikli, böylesine acılı ve güzel." Yeni bir yazışma türünü başlatan bu ilk mektupta Dick onu "yaşamsal ortamında", en sevdiği insanlarla, ev ve bahçelerle çevrili olarak görmeye bayıldığını yazdı. Onunla konuşmaya, onu tanımaya doyamamıştı. Daha Anadolu'da ilk tanıştıkları gün Gertrude'un çok yakın dostu olmayı istemişti zaten. "Şimdi sana daha da çok yaklaştığımı, gerçekten iki teklifsiz dost olduğumuzu hissediyorum... Keşke, dostun olmaktan ne büyük bir gurur duyduğumu gösterecek bir şeyler yazabilsem. Anlamlı bir şey... Yetersiz kalsa da, sevgilim, duygularım şunlar: sevgi, hayranlık, minnet, güven ve seni mümkün olduğunca çok görmek için bastırılamaz bir arzu... Ölünceye kadar senin, R."

Ama Gertrude'un umutlarını nasıl bir anda tutuşturduysa, bir anda da söndürüverdi. Ertesi gün, bir kez daha yurtdışına atandığını bildiren notu geldi. Gertrude, Rounton'daki odasına kapandı, yazdı, yazdı, sabahın erken saatlerinde, bahçesinde içini aydınlatan sevinci, onu kendine yakın hissetmenin verdiği tarifsiz mutluluğu anlattı. Mektuplarını erkeğin Londra'daki eski, bekârlık günlerinden kalma evine yolladı. Judith Galler'de olduğu için Richard şu sıralarda yine orada kalıyordu.

"Madem yalnızım, bari yapayalnız kalayım," diye takıldı erkek yanıtında. "Ah evet canım, yalnızlık için söylediklerim doğru; her tepede, her ormanda onu çağırdım, ona kucak açtım... O tanrıçayı senin de çok iyi tanıdığını biliyorum, çünkü bahçedeki şafak sessizliğini ancak ona tapan biri bu kadar iyi tanımlayabilirdi. İşte bütün bunlar yüzünden, seninle ben buluşmalı ve... hiçbir şey söylemeden, eskisi gibi yolumuza devam etmeliyiz."

Ama sık sık gördüğü bir rüya yüzünden kaygılıydı: "Rounton'un hayaletleri beni yine ziyarete geldi. Onların herhangi bir geçmişi var mı?.. Puslu bir kadın karaltısı canımı gerçekten sıktı, ben de ışığı açtım. Senin hayaletin değildi, sana hiç benzemiyordu; düşmanca, ürkütücü bir şeydi." Mektubu "Dick" diye imzalamıştı.

Kırk beş yaşındaydı; bir kocanın, çocukların özlemini çeken bir kız kurusuydu. Dick ise varlıklı, toplumda yeri olan bir kadınla evliydi. Durum olanaksız görünüyordu; hayaletlerle ve suçluluk duygusuyla kuşatılmıştı. Öte yandan, durumun umutsuzluğu erkeğin cinsel arzusunu daha da kamçılar gibiydi. Ne zaman gidiyorsun, diye sordu Gertrude. Onlara ne olacaktı? Gittikten sonra da ona yazmayı sürdürmeli miydi? Peki, Judith'e de yazmalı mıydı?

Dick her ikisine de yazmasının daha iyi olacağım bildirdi, sakin bir dille. Gertrude'un mektuplarını okumaya alışan karısı, bu ani gizliliği yadırgayabilirdi. Ne de olsa, "Yolculuklarda insan küçük yerlerde, iç içe yaşamak zorunda kalıyor – buysa, seninle bile olsa, hoşuma gitmezdi... demek istediğim, sürekli değil de, yalnızca canımız istediği zaman yakınlaşmak daha iyi değil mi? İyi ama, böyle şeyleri yazmanın ne yararı var ki?"

Dick, Balkanlar'a doğru yola çıkmaya hazırdı; Gertrude'a veda edecek, yeniden buluşma umudunu da alıp götürecekti. Yine de kadını heyecanlandırmayı, şehvetiyle ona sataşmayı sürdürdü: "Düşünce ve fantezilerimizde buluşacağız." Mektubunu şöyle bitiriyordu: "Dün gece, fakir bir kız beni durdurdu –şu bildik hikâye– ama ben ona para verip evine yolladım... Gerçekten de benim gibilerin (ya da bir zamanlar benim gibi olanların) sayısı öyle çok ki; onlara acıyorum... Öte yandan bedenin bu tür istekleri yerinde ve doğal, bildiğimiz açlıktan hiçbir farkı yok – insanın zihnini yakıp kavurabilirler; o kadar güçlü ve o kadar doyurulmaya muhtaçlar."

Sonra gitme zamanı geldi. Lütfen yaz, diye yalvardı Gertrude. Ona Dick diyecekti, erkek de ona Gertrude; karısı mektupları okusa bile, bu yakınlığı kötüye yoramazdı. Pek

çok kişi birbirine ilk adıyla sesleniyor, diye ekledi. Gertrude'un son haftalarda yazdığı o tutkulu, ateşli sözcüklere gelince, erkek söz verdi: "Bu gece mektuplarını yok edeceğim –bundan nefret ediyorum– ama doğrusu bu. İnsan ansızın ölebilir filan, ayrıca onlar başkasına değil salt bana yazılmış sözcükler. Sığındığım bu sessiz odada bile peşimi bırakmıyorlar. Hoşça kal bir tanem, ellerini öpüyorum."

Gertrude'un yaşamındaki en yoğun, en olağandışı birkaç hafta olmuştu. Sonunda yakışıklı, zeki, bilgili bir erkekle, onun Doğu, çöl, Araplar, antik dünyalar, modern siyaset, şiir, edebiyat ve yalnızlık tutkusunu paylaşan biriyle tanışabilmişti. Bütün bunları, daha önce hiç kimsenin anlayamadığı kadar iyi anlayan ve seven biriyle – tıpkı Gertrude gibi. Şimdiyse gitmiş, Gertrude'u canını acıtan bir bellekle yalnız bırakmıştı.

* * *

Çöle dönmek için hemen kolları sıvadı. Arabistan yolculuğu için bundan daha uygun bir yıl bulunamazdı – en azından Şam'da söylenen, buydu. Miss Gertrude Bell kente 27 Kasım 1913'te, tam da bu tür haberleri duyma umuduyla vardı. Kırk beş yaşındaki Miss Bell, uzun yolculuktan bitkin (gemiyle İngiltere'den Fransa'ya, Akdeniz'de bir haftalık gemi yolculuğunun ardından Beyrut'a, oradan demiryoluyla Şam'a), biraz da gergin bir halde faytondan indi, tüylü şapkasından çıkan kızılımsı sarı buklelerini yatıştırdı, dar eteğini düzeltti ve Damascus Palace Oteli'nin lobisine canlı adımlarla girdi. Çok lüks olmamasına karşın, kentin merkezinde yer alan bu oteli yeğlemişti; fiyattan, hizmetten ve onu hemen tanıyan gayretli müdürden hoşnuttu; adam onun yeşil gözlerindeki sertliği ya da burnunun sivriliğini unutmuş olabilirdi, ama sesindeki buyurganlığı, halindeki tavrındaki yetkeyi görür görmez anımsadı. Ünlü hanımefendinin (çölü tek başına geçen bu korkusuz İngiliz kadını artık bütün Şam tanıyordu) gelişinden telaşa kapılan müdür onu abartılı re-

veranslarla, *temenna*'larla karşıladı; Gertrude da duruma uygun karşılıkları verdi.

Otele kaydını yaptırdı, her zamanki gibi omuzları dik, başı yukarıda, odasına çıktı. Bir dizi entarili Arap oğlan onun ağır sandıklarını kapmak için itişerek peşinden seğirtti; hizmetçisi Marie'nin şık Fransız gece elbiseleri, aşağıya doğru daralan etekler, kürk mantolar, tüvit ceketler, saçaklı şallar, volanlı bluzlar, kuştüyüyle süslü şapkalar, güneş şemsiyeleri ve keten binici giysileriyle tıka basa doldurduğu sandıklar, yerinden kalkmıyordu. Uşaklardan biri onun gümüş saç fırçaları, kristal parfüm şişeleri, parlak, madenî kapakları sıkıca kapatılmış losyon şişeleriyle dolu tuvalet kutusunu taşıyordu. İki çocuk dantelli korselerin ve iç eteklerinin arasına özenle yerleştirilmiş olan haritaların, fotoğraf makinesi, filmler, dürbün, yer ölçüm aleti ve silahların bulunduğu bavulu sırtlamıştı.

Diğer sandıklar da ağzına kadar doluydu: Wedgewood porselenleri, kristal kadehler, gümüş çatal bıçak, masa örtüleri, battaniyeler, boş not defterleri, Shakespeare'in kitapları, Vogue ve Stryzgowski'nin arkeoloji metinleri, Oxford'daki öğrencilik günlerinden bu yana biriktirdiği tarih kitapları, Doughty'nin *Arabia Deserta*'sı, Hogarth'ın *The Penetration of Arabia*'sı, Blunts'tan *Pilgrimage to Nejd* [Zorlu Necid Yolculuğu], rehber kitaplar, kinin, kâfuru, borik merhem, ishal ilacı, pansuman bezleri, sabunlar ve pire tozu. Gertrude, Şam'da iki hafta kalacak ve çöl yolculuğu için gereken hazırlığı yapacaktı.

Yalın ama eksiksiz odasına yerleşir yerleşmez, Arap oğlanlardan birinin eline biraz *bahşiş*le birkaç kartvizit tutuşturdu, Türk yetkililerin eline geçmemesi için uyararak, (tanınmış bankacı Lütticke, Alman Konsolosu Loytved gibi) Avrupalı tanışlarına ve güvenebileceği bazı yerel Araplara yolladı.

Giysilerini elinden geldiğince yerleştirdi; ayakkabılarını çıkarıp içindeki kurşunlara dokununca, gülümsedi. "Mermileri botlarımın içine saklamama gerek yokmuş!" diye yazdı

eve. "Gümrükten geçerken tek bir kutuyu bile açmadılar." Türkleri bir kez daha kandırmıştı.

Güneş, Suriye tepelerinin ardına çekilince saçlarını topladı, elbisesini değiştirdi, gece çantasındaki sigara tabakasını kontrol etti ve aşağıya indi. Otelin lokantasında çok sıcak karşılandı; içki hariç, bütün yemekler günlüğü on frank olan oda ücretine dahildi. Garsonlar çevresine doluştu, *Murray* rehberine göre "olağanüstü değilse de güvenilir" yemekleri getirdiler. Kahveden sonra masasındaki İngiliz çifti Brunton'lardan izin isteyip odasına çekildi, yatmadan önce deri kaplı güncesine birkaç not düştü.

Kentteki ilk gecesinde yatağında, aklı fikri onu bekleyen Orta Arabistan yolculuğundaydı. Tam on küsur yıldan beri bu gezinin hayalini kuruyordu. Defalarca niyetlenmiş ama Dışişleri'nden Sir Louis Mallet ya da Willie Tyrrell gibi dostları tarafından engellenmişti. Dört yıl önce Körfez'deki Britanya vekili, Hindistan İstihbarat Bürosu görevlilerinden Percy Cox onu bir kez daha uyarmıştı: Çölü geçmek kim olursa olsun, herkes için son derece tehlikeliydi.

Ama Gertrude, Orta Arabistan'ın gizemini çözme arzusundan asla vazgeçmemişti. Necid'in bu uçsuz bucaksız, acımasız çölün bin bir tehlikeyle dolup taştığının farkındaydı. Onu tek damla su bulamadan geçecek kavurucu günlerin, günlerce dinmeyen yağmurların, geçirimsiz toprağı kaplayıp çamur deryalarına dönüştüren sellerin beklediğini biliyordu. Kışı; bazı geceler ısı sıfırın altına düşecek, öğlenleriyse güneş alev alev yanacaktı. Develerin tepesine üşüşen sinek sürüleri; kumullara gizlenen akrepler, yılanlar. Ve elbette kaçınılmaz kum; gözün görebildiği her yerde, dört bir yanda kum; bazen çıplak ve siyah, bazen de dik, sapsarı tepeler; en çok da sert, gri, bağışlamaz kumullar.

Yine de çöle âşıktı. Çünkü çöl demek, kaçmak demekti. Yıllar önce yazmıştı: "Yoğun bir toplumsal baskının altında doğup büyüyenler böyle bir coşkuyu, canlılığı ancak vahşi bir yolculuğun eşiğindeyken hissedebilir. Saklı bahçenin kapıları ardına kadar açılmış, kutsal sığınağın girişindeki zincir

indirilmiştir... İşte o an, bir masal kahramanı gibi, yüreğini sımsıkı kuşatan kayışların koptuğunu hissedersin." Gerçekten de, onun yüreğini kuşatanlar salt İngiliz toplumunun diktiği engeller değil, evli bir adama âşık olmasını yasaklayan zincirlerdi de. Yolculuk etmek onu bütün bu prangalardan kurtarıyordu.

* * *

Gün iyi haberlerle doğdu. Ona on yıldır çöl yolculuklarında hizmet eden, sadık Ermeni uşağı Fattuh, Halep'teki evinden kalkıp gelmişti. Şam'dan ayrılmadan önce yapılması gereken çok iş vardı; ona en çok yardımı dokunabilecek kişiyi, uzun zaman önce çölde tanıştığı Şeyh Muhammed Bassam'ı görmeye gittiler. Zengin, nüfuzlu Bassam hem Bedevi şeyhleriyle dosttu hem de kentin sözü geçenleriyle. Gertrude'un en deneyimli rehberi tutmasını, en iyi ve en ucuz develeri bulmasını, sürekli yer değiştiren kumullarda kendine bir rota çizmesini sağlayabilirdi.

Eve yazdığı gibi, hava "cennetten farksız"dı; bluzunun üzerine giydiği bir ceket, altında uzun bir etek, başında da fötr bir şapkayla sokaklardan hızla geçti. Bassam'ın evini çeviren, güneşte kurutulmuş tuğladan yapılma, zevksiz duvara vardı; ama onun arkasında fıskiyeli çeşmeler, rengârenk mozaiklerle süslü, göz alıcı bir avlunun bulunduğunu biliyordu. Alçak topuklu ayakkabıları iç avlunun mermer zemininde çınlarken bir an durup portakal, limon ve nar ağaçlarının baygın kokusunu içine çekti. Ah, yeniden Doğu'da olmak harikaydı!

Bassam onu, karısıyla (Necid'de doğmuş, gösterişli bir kadın) birlikte, oturma odasında karşıladı ama selamlaşma faslı biter bitmez karısı ortadan kayboldu. Bir hizmetkâr göründü; İngiliz konuğa koyu ve nefis acılıkta bir kahve sundu. Gertrude klasik, ağdalı Arapçasıyla sohbeti elinden geldiğince hızlı yönlendirdi. Kibarca sordu: Babası nasıldı? Ya oğulları? Meyve bahçeleri iyi miydi? Koyunları? Ortak arkadaş-

ları? Türkiye'den ne haber? Şam'daki dostları ne düşünüyordu? Peki, ya çöl Araplarının duyguları? Her şeyi bilmek istiyordu. Bassam da ona devrim sancıları çeken Osmanlı'nın durumunu sordu; Büyük Britanya'nın müstahkem yerleri olan Basra ve Mezopotamya'da halkın İngiliz koruması istediğini belirtti. Sonunda söz Gertrude'un çöle girme planlarına geldi.

En büyük iki Arap aşiretinin liderleriyle tanışmayı kafaya koymuştu: Orta Arabistan'ın korkutucu, hasım savaşçıları Bin Raşid ve Bin Suud. Osmanlı İmparatorluğu'nun şu andaki güçsüzlüğü düşünüldüğünde son siyasal haberleri sabırsızlıkla bekleyen bu iki şeyhin Gertrude'u hoş karşılayacağı su götürmezdi. Bu yolculuk kendi hükümeti için de çok yararlı olacaktı. Savaş çıkarsa Arabistan'ın yazgısı sallantıda kalabilirdi. Britanya, Türklere karşı Araplarla ittifak kurup kuramayacağını bilmek istiyordu.

Gertrude ev sahibine döndü. Şu âna kadar konuştuğu kişilerden çelişkili yorumlar almıştı. Şimdi de Bassam'ın görüşlerini öğrenmek istiyordu. Orta Arabistan güvenli miydi? Kaygılanmaya gerek yok, dedi Bassam; bu yıl Necid'e gitmek gayet kolaydı. Ortam sakindi; Suudlarla Raşidler arasındaki savaş durmuştu. Gertrude annesine şöyle yazdı: "Buraya inanılmayacak kadar talihli bir anda gelmişim. Her yerde barış var. Kuşaklardır savaşan kabileler anlaşma sağlamış, çöle neredeyse doğaüstü bir sessizlik egemen."

Parmaklarının arasındaki fildişi ağızlığıyla sigarasını içer, bahçeden gelen esintinin tadını çıkarırken, kafa kafaya verip Gertrude'un çok iyi bildiği bir güzergâh çizdiler: Şam'ın doğusundan engin Arap Çölü'ne, ıssız ve neredeyse ayak basılmamış, Bedevi kabileler için tam bir savaş alanı olan büyük Necid'in güneyine. Bu yolculuğu yalnızca üç ya da dört Avrupalı sağ salim atlatabilmişti, o da uzman rehberlerin ve doğru *refik*'lerin sayesinde (başka aşiretlerin topraklarından güvenle geçilmesini sağlayan, paralı kabile üyeleri). Gertrude, Necid'de cirit atan katillerden, gaddar eşkıyalardan sıyrılabileceğini umuyordu. Önce Hail'e, Türklerin desteklediği Bin

Raşid'in karargâhı olan eski kente varmayı planlıyordu. Sonraki hedefiyse daha da güneye inip Raşid'in düşmanı Bin Suud'la görüşmekti.

Hicaz Demiryolu'ndan uzak durması konusunda Bassam'la hemfikirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu karışık durumunda Türkler, Britanya'yı, Arapları isyana kışkırtmakla suçluyordu. Meraklı görevliler, sıkıntıdan patlayan polis bir sürü soru soracaktı: Gertrude burada tam olarak ne arıyordu? Dürüstçe yanıtlayıp Bizans kalıntıları arayan bir arkeolog olduğunu ya da yeni kitabı için araştırma yaptığını söylese bile, ona inanmazlardı. Sesinde aldatıcı, kaypak bir tını sezebilirler, o da aslında saklamaya çalıştığı şeyin aşk acısı olduğunu onlara asla itiraf etmezdi. Daha önce Türkleri atlatmayı başarmıştı; bunu bir kez daha becereceğinden emindi. Yine de onu bekleyen kedi fare oyununu düşündükçe belkemiğini bir ürperti yalıyordu.

Uşak kahveleri tazeledi, Gertrude kahvesini bir yudumda içti, desteği için Bassam'a teşekkür etti. Sigarasını söndürdü, veda etti.

Mektupların eve ulaşması on gün alıyordu; Gertrude bu kadar bekleyemezdi. Otelin yakınındaki postaneye gitti, Rounton'a bir telgraf çekti; gelecek yılki harçlığını yolculuk hazırlıklarına harcadığını belirtip para istedi, babasına yeni yazacağı kitabın geliriyle borcunu ödemeye söz verdi. Hugh Bell her zaman dikkatli, tutumlu bir insan olmuştu, Gertrude da söz dinleyen, genç bir eş gibi harcadığı her kuruşun hesabını verirdi. Hugh onu daha önce hiç engellememişti, ama o yine de her seferinde babasından izin alırdı. Neredeyse çocuksu bir dille babasına yalvardı: "Çöl tam anlamıyla sakin; herhangi bir güçlükle karşılaşmayacağım... Umarım 'hayır' demezsin. Bunu yapmayacağını biliyorum, çünkü sen en olmayacak taleplere bile hayır diyemeyen, sevgi dolu bir babasın... Benim bir tanecik babacığım, sakın çok deli ya da çok mantıksız olduğumu düşünme; seni sözcüklerin anlatamayacağı kadar çok sevdiğimi de hiçbir zaman unutma."

* * *

Bassam'ın çıkardığı uzun malzeme listesini aldı, görkemli Emevi Camii'nin önünden geçip Şam'ın kalabalık *sûk*'una daldı. Bu büyük, kapalı çarşıda hemen hemen aradığı her şey vardı: yiyecek, giysi, hatta deve. Sırtında Paris'ten alınma yeni bir elbise, yanında güler yüzlü, iyi huylu Fattuh, çarşının kirli, dar geçitlerinde seğirtti, üniformaları altın sırmalı paşaların, kenarı yaldız şeritli harmanilerini savuran şeyhlerin, uzun, ipek ceketli, rengârenk sarıklı Türklerin, elleri tespihli, cüppeli Hıristiyanların, Türk işi pantolon giymiş, uzun sakallı, başları takkeli Yahudilerin, tunikleri renkli nakışlarla süslü Ermenilerle Rumların, Mekke'ye, hacca gittiğini gururla duyuran yeşil sarıklar dolamış yaşlı erkeklerin, çölden yeni gelmiş, mavi çizgili *abbas*'lı ve *kefiye*'li Bedevilerin, mavi çivit dövmeli, lacivert peçeli karılarının ve neredeyse hiçbir şey giymemiş yerli oğlan çocuklarının yanından geçti.

Geçitlerde, labirentlerde ağır ağır gezinen develerin, katırların pisliğinden özenle kaçındı. Bu dar sokaklar el falına bakan falcıların, arzuhalcilerin, mühürcülerin işyeriydi; dükkâncılar avaz avaz bağırarak müşteri çekmeye çalışıyordu. Yırtık pırtık dilencilerin, terli sokak satıcılarının gürültüsüne ezan sesleri karışıyor, bu karman çorman çığlıklar Gertrude'un kulaklarında uğulduyordu. Ortadoğu yemeklerinin ağır kokusu başını döndürüyor, tepeleme şamfıstığıyla, leblebiyle, Şam tatlılarıyla, meyankökü şırası, kurabiye ve bin çeşit ekmekle dolu el arabalarından yayılan rayihalar onu çekiyordu. Parlak, kırmızı önlükleriyle şerbetçilerin, etleri sırtına vurmuş kasapların, pirinç güğümlü içecek satıcılarının arasından geçerken, şapkasının siperinin ezilmemesine özen gösteriyordu.

Emevi Camii'nin yakınındaki girişte, baharatların kokusu Ali Paşa Çarşısı'nın dışına taşıyordu; tütün tezgâhlarının, kahve çuvallarının başında durakladı, taze çöl hurmalarının tadına baktı. Kızıl sakallı, Bahai dostunun çay dükkânına uğradı, her zamanki gibi ikram ettiği tatlı İran çayını yudumla-

dı. Yıllar önce, buraya ilk gelişinde, "Ekselanslarını tanıyoruz," demişti adam. Gertrude cüzdanına uzanınca da: "Burada hiçbir şey için para ödemeniz gerekmez."

Fattuh kervanların deve alıp satmak için geldiği Sûk-el-Cemal'e yöneldi. İğrenç kokuya aldırmaksızın, tek hörgüçlü develer için pazarlık etmeye koyuldu, sonunda tanesi on üç sterline anlaştı, bitişikteki dükkânda büyük, deri eyerler, semerler ve kilimden yapılma heybeler buldu. Gertrude, Sûk-el-Arvam'da kalabalığı yararak ilerledi, dükkânlarının önüne yere oturmuş, ona silah, şal, halı ve nargile satmaya çalışan Rum tacirlerin önünden geçti. Giysi tezgâhlarındaki sıkı çekişmenin ardından, eli kolu ucuz pelerinler, *kefiye*'ler, yol boyunca armağan olarak vereceği pamuklu bezler ve mendillerle dolu, oradan ayrıldı. Gıda pazarından üç-dört hafta yetecek kadar ekmek, tereyağı, et, yumurta, peynir ve su aldılar. Ama hazırlıklar hâlâ bitmemişti. Deneyimli deve sürücüleri gerekiyordu; Şeyh Bassam'ın aracılığıyla yolda karşılaşacakları her kabilede dostu olduğu söylenen, yaşlı rehber Muhammed Muravi'yle anlaştı.

* * *

Çöl eşkıya kaynıyordu. Bırakın Avrupalıları, kendi kabilesine bile acıması olmayan bu adamlar en küçük bir yağma fırsatını kaçırmıyordu; Gertrude'un, yol boyunca yeni malzeme alımı için gereken nakit parayı yanında taşımaya niyeti yoktu. Rehberi Muhammed'le birlikte tramvaya bindi, Bin Raşid'in vekillerinden biriyle buluşmak üzere kentin hemen dışındaki Meydan'a gitti. Adama iki yüz sterlin ödeyecek, o da Gertrude'a Hail'de nakde çevrilmek üzere bir teminat mektubu verecekti.

Bin Raşid'in adamı bir esnaf lokantasında Gertrude'u bekliyordu. Çevresi güneyden gelen ve hanımefendiyi, *es-Sitt*'i merak eden bir düzine kadar Arap'la sarılıydı. Başlarına kenarı şeritli türbanlar dolamış, entarili erkekler onu selamladı: "*Selamın Aleyküm.*" "*Aleyküm selam,*" diye karşılık verdi

Gertrude; oldukça tanıdık gelen salonu (çini zeminde mozaik desenler, beyaz badanalı duvarlarda İslama uygun resimler) dolduran tahta masaların birinde ona yer açtılar. Önüne çeşitli meze tabakları kondu; zeytinyağı ve kuru nane eklenmiş, beyaz *labne* peyniri, *tabule*, zeytin, *babagannuş* ve başkaları. Yufkasını daldırdığı *humus*'u iştahla yerken, söze başladı. Bilgiliydi; eski uygarlıklardan söz etti, erkeklerin antik sikkelere ilişkin sorularını yanıtladı, onlara eski Safevi alfabesinin nasıl yazıldığını gösterdi.

Onun da bazı soruları vardı elbette: Türklerin eğilimleri, çölde arazinin ve vahaların durumu, Bedevilerin ölüm kalım oyunu olan kanlı akınlar, yani *gaza*'lar, çöl kabilelerinin güttüğü siyaset, kavim savaşları. Merakla soruyor, gözleri bu kara sakallı yüzleri dikkatle tarayıp gerçeği arıyordu. Türbanlı başlar güven verircesine sallandı: Çöl nihayet huzura kavuşmuştu; kuşaklardır savaşan aşiretler anlaşmış, çöle barış gelmişti.

Kara gözlü adamlardan biri, ateşkesin Bin Raşid ile Bin Suud arasındaki anlaşmazlığa rağmen sağlandığını söyledi. "Eski düşmanlıklar unutulabilir mi? Çöl kumuna biçim verilebilir mi?" diye sordu Gertrude, kuşkuyla. Konuşan bu genç, tuhaf adam ilgisini çekmişti. Bin Raşid'in vekili Abdülaziz'di; uzun boylu, kara kuru, seyrek sakallı bir erkekti, yaldız işlemeli bir kaftan giymiş, başına kenarı yaldızlı, devetüyünden yapılma bir örtü atmıştı. Halinde tavrında garip, rahatsız edici bir yan vardı; sırtını yastıklara dayamış, alçak, yumuşak bir sesle, klasik Arapça konuşurken yüzünde kıl kıpırdamıyor, gözlerini yerden hiç kaldırmıyordu. Sonra Gertrude onun ruh halindeki değişimi fark etti; erkek heyecanlanmış, elini kolunu sallayarak konuşmaya başlamıştı; Hail'den bu Ortaçağ kentine getirilen yabancı mücevherlerden, Kerbela'daki camilere gizlenen hazinelerden, Orta Arabistan'daki gizemli yazılardan söz ediyordu. Ötekiler onu dikkatle dinliyor, öykülerine duydukları hayranlığı dile getiriyorlardı. "*Ya Satif! Ya mancud!*": Ey her şeye kadir olan, her yerde var olan!

Gertrude'un aklı bu masallara hiç yatmamıştı; bu kurnaz görünüşlü Bedevi'yi, buluşmaya geldiği adamı dikkatle inceledi. Bir süre sonra adam öyküsünü bitirince, dostluk bağını pekiştirmek için bir ekmeği ikiye böldüler, kabilesinin sağlayacağı korumanın teyidi olarak da bir tutam tuzu paylaştılar. Gertrude bu güvenilmez yüzü dikkatle süzdü; sözünü tutmasını ummaktan başka yapabileceği bir şey yoktu.

* * *

Yolculuğa bir gün kala Fattuh kendini iyi hissetmediğinden yakındı. Ateşi iyice yükselmişti, doktor sıtmadan şüpheleniyordu. Gertrude her zamanki tezcanlılığıyla yerinde duramamasına karşın, yola çıkış tarihini erteledi; briç oynayarak, tabak tabak ekşi lor peyniri yiyerek, sinir içinde bekledi. "Şişmanladım," diye yazdı eve, "dünyanın en leziz yiyecekleri yüzünden!" Birkaç gün sonra Fattuh'un tifoya yakalandığı anlaşıldı. Bekleyiş dayanılır gibi değildi. Onun yerine başka bir uşak tutmaya ve tehlikeli de olsa demiryolunu izlemeye karar verdi. Bir hafta sonra Fattuh trenle onlara yetişebilirdi.

Geceleri oteldeki odasında, çalışma masasının başına çöküyor, ayrıntıları güncesine geçiriyordu; ana babasına ve dostlarına uzun mektuplar yazdı, meslektaşı arkeolog T.E. Lawrence'a göndereceği notu kaleme aldı: Baharda, dönüş yolunda Karkamış'a uğrayıp onu görmeyi tasarlıyordu. Deri çantasından çıkardığı yeni kâğıt destesini önüne çekti, tahta kaleminin çelik ucunu mürekkep hokkasına batırdı ve bir mektup daha yazdı. Umutsuz, keyifsizdi; yalnızlıktan bunalıyor, Dick'in özlemiyle yanıp tutuşuyor ama ona kavuşamayacağını gayet iyi biliyordu. Domnul'a içini döktü:

"Dünyayla bütün bağlarımı koparmak istiyorum; yapılacak en iyi ve en akıllıca şey, bu. Ah Domnul, son birkaç aydır cehennemi bir öne bir arkaya nasıl arşınladığımı bilseydin, her türlü çıkış yolunu denememe hak verirdin! Bunun bir kurtuluş yolu olup olmadığını bilmiyorum, ama dene-

meye değer. Daha önce de dediğim gibi, hatanın çoğu bende, ama bunu bilmek, yaşadığımız bu telafi edilemez talihsizliği hafifletmiyor – her ikimiz için de. Ama şimdi ona sırtımı dönmeye hazırlanıyorum; zaman en derin acıları bile uyuşturur, bilirsin."

* * *

Memleketten bir deste mektup aldı. Zarfları hızla karıştırdı, Balkanlar'dan, Yüzbaşı Doughty-Wylie'den gelen mektubu buldu. Çabucak açtı. Onu görmeyeli tam dört ay olmuştu! Sayfaları sabırsızlıkla taradı, o değerli sözcükleri bir solukta okudu:

Vakit geç ve ben yalnızım, bir sürü şey düşünüyorum; felsefeyi, aşkı, yaşamı –Rounton'daki bir akşamı– ve bütün bunların anlamını. Sana dünyayı bilen, ayakları yere basan bir erkek olduğumu söylemiştim... Sen çöldesin, ben dağlardayım; buralarda, bu bulutların altında söylenecek çok şey var. Duvarlara boyun eğmek budalalık mıydı; seninle ben, Tanrı'nın bizi yarattığı biçimde, erkekle kadın olup mutlu olamaz mıydık? Ama kendi sorumu kendim yanıtlıyorum ve bu bir yalan diyorum. Yaşadığımız bu bedenlerde, ben senin kocan olsaydım... bu bizi değiştirir miydi? Kesinlikle hayır. Birlikteliğimiz çok uzun sürmezdi; ayrıca, insanı korkutan o "sonrası" da var.

Hiç böyle şeyler düşünmüyor musun? Bilemiyorum – belki de düşünmüyorsun. Ama dediğim gibi, ben dünyayı tanıyan biriyim. Yine de, muhteşem bir şey bu... ister kadın olsun isterse erkek, herkesin doğuştan hakkı olan bir şey; oysa çoğu kişi bu kutsal yalınlığı kavrayamıyor. Ben bu şaşırtıcı, güçlü cinsel çekimi hep doğru, doğal ve doyurulması gereken bir duygu olarak gördüm... doyurulmadığı zaman, peki? Daha mı kötü oluyoruz? Bilmiyorum.

O gece doğru dürüst uyuyamadı; Dick'in sözcükleri beyninde çınlıyordu. Onu bekleyen yolculuğu, bunun onu dünyadan nasıl kopartacağını düşündü. Develeri hazırdı; adamları, eşyaları toplanmıştı; bir gün sonra, kuş uçmaz kervan geçmez Necid'e ve bilinmeyen Arabistan'a doğru yola çıkmış olacaktı.

11

Hail'e doğru

Gertrude dükkânların, dostların bulunduğu, İngilizce konuşulan dünyayı arkasında bırakıp Türklerden izin filan almadan, Şam'ın doğusuna yollandığında, gökyüzü gri bulutlarla kaplıydı. Üç ay sonra Bin Raşid'in üssü Hail'e varmayı ve emirle görüşmeyi umuyordu – *inşallah*. Defterine, "Kendimi bir Arap şeyhi gibi hissediyorum," diye yazdı, malları taşıyan yirmi devesi, üç deve sürücüsü (Ali, Abdullah ve Fellah), aşçısı Salim, yaşlıca rehberi Muhammed Muravi ve paralı refakatçisi *refik*'ten oluşan kervanıyla yola çıkarken. Devenin üzerinde, yüksek semerde oturuyor, gevşek yuları eldivenli elleriyle tutuyor, ince ağaç dahyla hayvanı kilometrelerce uzunluğundaki bataklık arazide sağa, sola yönlendiriyordu. Yermantarı öbeklerinin yanından geçtiler; arada bir, başlarının üstünden yabankazları uçuyor, yabandomuzları onlardan koşarak kaçıyordu; Şam ile Fırat arasındaki son uygarlık noktası olan Dumeyir'i geçtikten bir saat sonra konaklamak için durdular.

Daha önce bir Avrupalıyla hiç seyahat etmemiş olan adamları, çadırları (onun için küçük, kendileri için daha büyük iki çadırla, bir tane de mutfak çadırı) kurmak için çabalar, kazıklarla, mobilyalarla boğuşurken, sabırsızca onları izledi. Sonunda ahşap masayı, bez iskemleleri kurmayı, çadır bezinden yapılma küveti ve katlanır yatağı yerleştirmeyi becerdiler. Keçi kılından yapılma ve minderlerle, dokuma ki-

limlerle döşeli Bedevi çadırlarıyla kıyaslandığında, bütün bunlar adamlara çok yabancıydı. Eşyalarını toplayan Fattuh yanında olmayınca, sandıkları ayırmakta, yatak takımlarını, mutfak araç gereçlerini, banyo malzemesini bulmakta çok zorlandı. Daha da kötüsü, yeni aşçısının yumurta haşlamaktan bile aciz olduğunu öğrendi.

Yine de adamlar öğrenmeye hevesliydi; Şam'dan getirdikleri etin tadını "oldukça iyi" buldu.

Sonunda yola çıkabilmenin huzuruyla iyi bir uyku çekti. Ama gece rüzgâr çıktı, yağmur başladı. Sağanak ertesi gün akşama kadar sürdü; toprak develerin ilerleyemeyeceği bir balçığa dönüştü. Başka seçeneği olmadığı için kampta kaldı, titreyerek yün ceketine ve kürk mantosuna sarındı. Türk yetkililerin onu izleme olasılığını düşündükçe titremesi daha da artıyordu; eline ulaşan son *Weekly Times*'la oyalanmaya çalışsa da aklının Balkanlar'a ve Dick'e kaymasını engelleyemiyordu.

Çalışmak tek ilaçtı, biliyordu; adamlar ateş için odun kesip develer için ot toplarken, o dadısından öğrendiği gibi dikiş dikti, erzakın konulacağı bez torbalar yaptı. İki gün sonra gökyüzü nihayet açıldı, ama toprak öyle ıslanmıştı ki develer yürürken kayıyor, çamura saplandıkça umutsuzca inliyorlardı. Yine de kervan birkaç saat sonra açık çöle vardı. Siyah, volkanik toprakla kaplı tepeleri aşarken, devesinin toynakları altında çatırdayan sağlam taşlardan hoşnuttu.

Akşam aşçının kızarttığı mantarları yedi, günbatımının nefis kızıllığında, birlikte kahve içip sigara tüttürmek için adamlarının çadırına gitti. Daha sonra engin, kıraç arazi ürkütücü bir sessizliğe gömülünce sıcak su şişesini yanına alıp yatağına süzüldü, battaniyesine güzelce sarındı, masanın üzerindeki mumun titrek ışığında eve yazdı:

"Çöle döndüğüm daha bu ilk anlarda, kendimi çoktan yuvama gelmiş gibi hissediyorum; sessizlik ve yalnızlık insanın çevresine kalın, nüfuz edilemez bir perde gibi iniyor; deve sırtında saatlerce gitmenin, sabahları soğuktan üşümenin, öğleden sonraları bastıran uykunun, kamp kurma telaşı-

nın, yemekten sonra ateşin karşısına geçip Muhammed'in kahvesini yudumlayıp sohbet etmenin, uygarlığın asla izin vermeyeceği derinlikte bir uykuya dalmanın ve sabah yeniden yola koyulmanın dışında başka bir gerçeklik yok. Bir de, insanın kendini bu kanunsuz topraklarda, kendi köyündeymiş kadar güvenli ve rahat hissetmesinin şaşırtıcılığı."

Yolculuğun beşinci gününde sakin, telaşsız bir düzen tutturmayı başardılar ve ilk hedefleri olan Cebel Seis'e, o büyük, sönmüş yanardağa vardılar. "Kampıma huzur hâkim; her şey tıkır tıkır işliyor," dedi.

Ertesi sabah siyah tepeleri aşıp düz, sarı düzlüklere çıktılar, ama az sonra adamların gözüne tüten bir dumanla bir deve sürüsü çarptı: Dürzi Dağları'nın ilk işaretleri. Gertrude bir atlının onlara doğru doludizgin, havaya ateş ederek geldiğini gördü. Adam atıyla onların çevresinde dönerek "düşmanlar" diye bağırdı, silahlarına el atmamaları için uyardı. Sonra tüfeğini Gertrude'a doğrulttu ve Ali'nin –yardımcısının– tüfeğiyle kürk kaftanını kendisine vermesini emretti.

Birkaç saniyeye kalmadan kabilenin öteki üyeleri de göründü. Gertrude deliler gibi haykıran, keçeleşmiş saçları yüzlerini döven, bir düzine Dürzi'yi dehşet içinde izledi; adamlar yarı çıplaktı, bir tanesiyse çırılçıplak. Biri, çıldırmış gibi bağırarak Muhammed'in devesine yapıştı, semerin yanından sarkan kılıcı çekti; kılıcı havada rasgele savurarak etraflarında dörtnala dönmeye başladı; sonra Gertrude'un devesini, ensesine vurup yere çöktürdü. Hayvan doğrulmak için yekinip dururken, hırsızlar adamlarının tabancalarını, fişekliklerini ve kaftanlarını soyarken, Gertrude'un sessizce beklemekten başka çaresi yoktu.

Yolculuğun daha ilk haftasında bütün umutları sönmüştü. Silah ve mermi olmadan yola devam etmeleri olanaksızdı; Şam'a dönmek zorundaydılar. Tam o sırada, soyguncular dan biri Gertrude'un adamlarından birini tanıdı; hemen ardından da, Muhammed'le Ali'yi tanıyan iki şeyh ortaya çıkıverdi. Derin bir soluk alan Gertrude onları çadırına, kahve içmeye davet etti; çalman mallar iade edilince ikisine de

yüklü birer *bahşiş* verdi. Az sonra yeniden yola koyuldular, ama onları bekleyen uğursuzlukların bu ilk habercisi, kervanın yükünü biraz daha ağırlaştırmıştı sanki.

* * *

"Bu Noel sabahı neler yapıyorsunuz?" diye sordu ebeveynine. "Sizi, oturma odasında armağanları açarken ve çocuklarla oynarken hayal ediyorum." Ailenin Rounton'daki o muhteşem, taş evdeki halini gözünde canlandırabiliyordu. William Morris mobilyalı, kreton perdeli büyük salonda, tepeden tırnağa süslenmiş, büyük bir ağaç; çam iğnelerinin ve şöminede çatırdayan kütüklerin kokusuyla ağırlaşmış hava. Çocuk odasından alınıp aşağıya indirilen küçükler çoraplarının içinde buldukları şekerlemelerin keyfiyle kıkırdaşıyorlar.

Gözünün önüne babası geldi. Uzun boylu, sırım gibi kıvırcık, kızıl saçlı, düz, keskin burunlu Sir Hugh; altın çerçeveli gözlüğü gri mavi gözlerini çevreliyor, İşçi Partisi için yaptığı son konuşmaya ilişkin gülünç bir öykü anlatan yakışıklı, sakallı yüzünü aydınlatıyor; annesi Florence saçlarını toplamış, Paris'ten alınma uzun, siyah dantel elbisesi, ciddi gözleriyle torunlarını denetliyor. Erkek kardeşi Maurice en sevdiği uğraşlarından, avlanmaktan, nişan alıp balık tutmaktan söz ediyor; bir zamanlar Virginia Woolf'un tanımıyla "aynı genç erkek için çekişirken, alabildiğine güzel ve çekici" olan kız kardeşleri Molly ile Elsa artık evlenmiş, çoluk çocuğa karışmış; (Gertrude'a kalırsa aptalca bir kararla) din adamı olan erkek kardeşi Hugo uzaklarda, Güney Afrika'da yaşıyor.

Altı katlı ev her zamanki gibi orayı Florence'ın o çok zevk aldığı, renkli sohbetlerle canlandıran konuklarla dolmuş olmalı. Diplomatlar, politikacılar, gazeteciler, yazar ve aktörler; kimisi üst katta bilardo oynuyor ya da Hugh'un kırmızı halılı çalışma odasında gevezelik ediyor, kimileri dışarıda, tenis kortlarında ya da iki yanı uzun ağaçlarla kaplı yolda yürüyüşte.

Hizmetkârlar yemeği hazırlarken, aileyle dostları köydeki kiliseye yollanıyorlar; içlerinde Noel ilahileri söyleyen de var, Hugh'un gösterdiği bir ağacı ya da yeni dikilen çiçekleri hayranlıkla seyreden de. Öğle yemeğine eve dönülüyor; sofradaki yerlerini alıyor, duvardaki olağanüstü duvar halısını övüyor, aşçının gönderdiği nefis yemekleri *aah*'lar, *ooh*'larla karşılıyorlar; kızarmış hindi, ılık, erikli puding, elmalı tarttan oluşan dört dörtlük bir ziyafet. Aynı gün daha sonra, kuzenler akın akın çaya gelecek, yetişkinler aralarında dedikodu yaparken, Hugh çocuklara özel armağanlarını verecektir; torunu, –adım ailenin yakın dostu Domnul'un koyduğu– Valentin'e içinde üç boy makas bulunan deri bir kutu, şu çocuğa bir resim defteri, ötekine bir günce. Gertrude çocukken aldığı günceleri hâlâ saklıyordu.

* * *

Uzaklarda Suriye'deki Burka'da, Gertrude Noel sabahı erkenden kalktı; ısı gölgede 28 dereceye çıkarken kahvaltısını dışarıda, çadırının önünde yaptı. Sonra da günü, bu Bizans örenyerinde arkeolojik araştırmalar yaparak geçirdi: Roma işgalinin kanıtlarını buldu, Yunan, Safevi ve Kûfi yazıtlarından, kâğıda sürtme yöntemiyle bazı örnekler aldı, ölçümler yaptı, antik kalenin planını çıkardı ve kalan taşları kullanarak küçük bir maketini yaptı. Çaydan sonra kazı yerine dönüp taşların resimlerini çekti, haritası için notlar aldı. "Çok yararlı bir gün geçirdim," diye yazdı eve. "Noel mutluluğunu düşünecek zamanım olmadı."

Yılbaşı gecesini Azrak Kalesi'ndeki şato yıkıntısında kutladı. "Kim yaşamış burada?" diye sordu rehberi Hamad'a. "Kim bilir? Biz de sizden öğrenmeyi bekliyoruz," diye yanıtladı adam. Ana babasının İngiltere'de verdiği resmî balonun yerine adamlarıyla birlikte ateşin karşısına oturdu, acı kahvesini yudumladı; yeni *refik*'i Faris'in anlattığı *Binbir Gece Masalları*'nı dinlerken adamların yüzlerine baktı ve ateşin titrek ışığında birinin hülyalı bakışlarını, ötekinin gülüşünü,

bir başkasının parlak, beyaz dişlerini gördü. Kendi mavi yeşil gözleriyse hüzünlüydü. Sonunda gitmek için ayağa kalkınca, hep birden doğruldular, onu dualarla çadırına uğurladılar. Çadırının dışında incecik bir ay, develeri aydınlatıyor, ışığı palmiye ağaçlarına, kalenin yıkık, siyah duvarlarına vuruyordu. "Bu yıl da böyle bitti," diye yazdı güncesine, "Arapların, Dürzilerin, Roma imparatorlarının ve Memlukların hayaletleri arasında. Yeni yılın daha da iyi geçmesini dilerim."

1914 yılının ilk günü banyo yapamadı; onu izleyen beşaltı günde de: Su azdı. Saçları, giysileri toz içindeydi; bir daha asla temizlenemeyecekmiş duygusuna kapıldı. Ama ocak ayının ilk haftası sona ererken defterine yolculuğun gelişiminden hoşnut olduğunu yazdı; aralarında önemli Katrana Kalesi'nin de bulunduğu, çok yararlı arkeolojik çalışmalar yapmış, Kraliyet Coğrafya Kurumu için harita kerterizleri çıkarmış, tam üç yüz yirmi kilometre yol kat edip Cize'deki tren istasyonuna ulaşmıştı. Cize'de, evden gelen mektup destesinin yanı sıra zayıflamış, rengi solmuş Fattuh'u da bulunca çok sevindi. "Müthiş özledim," dediği adamı coşkuyla karşıladı, hemen alıp kampa götürdü. Fattuh da çok mutluydu.

Eldeki malzeme hızla azalıyordu. Gertrude dört adamını yiyecek, su ve başka ihtiyaçları almak üzere kente göndereli saatler olmuştu. Hâlâ dönmediklerini görünce endişelendi, ama uzun sürmedi; aklı fikri Fattuh'un Şam'dan getirdiği leziz yiyeceklerdeydi. Daha sonra Ali'yle birlikte bir saatlik mesafedeki Mşatta'ya gitti; Pers Kralı II. Hüsrev'in yaptırdığı, 7. yüzyıldan kalma kışlık sarayın yıkıntılarını inceledi. Dönüşte rehberinin gözüne bomboş arazide kıpırdayan bir şey çarptı. "Bunlar çadırlarımıza doğru giden atlılara benziyor," dedi Ali. Gertrude dürbününü kaldırdı, ufku taradı. "Evet, atlılar," diye yanıtladı ihtiyatla, asker üniformalarını seçince.

Devesini topukladı, hızlandı; kampa varınca çadırının önünde onu bekleyen on süvariyle karşılaştı. Başlarındaki sarhoş asker, Türk yetkililerin Şam'dan ayrıldığından beri onun peşinde olduğunu söyledi öfkeyle. Sonra da derhal geri

dönmesi için uyardı. Gertrude kibarca dinledi; başını devekuşu gibi kuma gömdüğü, arkasından kopacak patırtıyı hesaba katmadığı için kendine kızıyordu. "Hay Allah," diye sızlandı ana babasına, "demiryoluna bu kadar yaklaşmakla büyük aptallık ettim."

Türk askerler gider gitmez, Beyrut ve Şam'daki Britanya konsoloslarına gönderilmek üzere iki telgraf yazdı, kentteki postaneden çekmesi için Abdullah'a verdi. Ama adamı yolda durduruldu, telgraflar elinden alındı ve Cize Kalesi'ndeki hapishaneye atıldı. Birkaç saat sonra Fattuh da tutuklandı. Gertrude olup biteni çaresizce seyrederken, geri dönen askerler bütün sandıkları aradılar, silahlara el koydular ve çadırın kapısına yedi adam diktiler. Gertrude kızgın ve yorgundu, yine de boyun eğmedi. "Henüz yenilmedim," diye yazdı ertesi gün; bütün bunlar bir yarışmaymış gibi. Adamlarıyla birlikte Şam'a dönebilir, farklı bir rota izleyerek, Palmira üzerinden bir kez daha ilerleyebilirdi. Fattuh gülüyordu: "Yolculuğun ilk gecesini tren garında, ikinciyi hapishanede geçirdim; sırada ne var?" Gertrude ana babasına, "Aslında bunlar çok gülünç," diye yazdı, oysa değildi.

İçinden gülmek gelmiyordu. Postadan Doughty-Wylie'nin mektubu çıkmıştı; Londra'ya döndüğünü, Florence'ı görmeye gideceğini yazıyordu. Gertrude orada, onun yanında olmak için neler vermezdi! Bir başka mektubunda, Gertrude'un ona yolladığı günceye değiniyordu sevgiyle. "Gerçekten harika bir şey; ona bayıldım, tıpkı sana bayıldığım gibi. Ellerini, ayaklarını öpüyorum, kalbimin biricik kadını," diyordu. "Benimle evlenmek, çocuklarımı doğurmak ve hem kalbimin hem de hayatımın kadını olmak istediğini söylemen –hayır, daha da güzeli yazman– beni ne kadar duygulandırdı anlatamam. Bunu her açıdan düşünmek –seni, sen olarak, beni de ben olarak– hem özgür ve bağımsız, hem de bir bütün olarak. Evet... bunları ben de düşledim."

Yeniden çöle yollanmadan önce eline geçen son postaydı bu. Kimsesizlik içini bir kor gibi dağlarken, Dick'in sözcüklerini tekrar tekrar okudu: "Asla senin âşığın olmayaca-

ğım sevgilim, asla. O güzelim, tutkulu defteri okudum ve anladım. Bir kadınla erkek olarak, asla iki âşık olmayacağız... Ama sahip olduğumuz şeyi koruyacak, bağrımıza basacağız. Evet, tıpkı dediğin gibi, olgun ve uysal olacağız.

Seni seviyorum, ama sana hiçbir zaman sahip olamayacağım – gerçek dünyada senin tutsağın, boynu bükük kölen, sadık dostun olacağım... Ama hayallerimde kendimi hep senin âşığın olarak görecek öyle davranacağım – buysa zaman zaman zor oluyor, çünkü ben bazı zevklerin peşinde koşan, zayıf... sıradan bir erkeğim."

Gertrude'un aklı karışmıştı. Erkeğin arzularına boyun eğseydi, ne olurdu? O tutku ânında ona teslim olsaydı? Her şey farklı mı gelişirdi? Şu anda beraber mi olurlardı? Ama bir başkasıyla evli olduğu sürece bu erkekle sevişmeyi kabul edemezdi. Yanlıştı. Üstüne üstlük, hamile de kalabilirdi. O gece çadırında derin bir yalnızlığın pençesinde, duygularını Domnul'a açtı:

"Bu ıssızlık yalnızlığımı çoğaltıyor; gerçek yalnızlığı ilk kez tadıyorum... Bazen yatağa öyle ağırlaşmış bir yürekle giriyorum ki, bu yükle ertesi gün o yataktan asla kalkamayacağımı düşünüyorum. Sonra güneş doğuyor... Yatışmış, sakinleşmiş bir halde gün ışığına doğru yürüyorum – yalnızlıktan hiç olmazsa belli bir ders çıkarmış, uysallığı, alçakgönüllülüğü ve acıya sessizce katlanmayı öğrenmiş biri olarak..."

* * *

Kampını yakındaki Amman kentine taşıdı: Bir zamanlar Ammonitlerin başkenti olan, Yunanlıların Philadelphia dediği, şimdi kuzeyden gelen –dağlardaki yurtlarından Ruslar tarafından kovulunca, Türklerin buraya yerleştirdiği– kızıl saçlı, açık tenli Çerkezlerin yaşadığı Amman'a. Üç haftadır ilk kez ot, yeşil tepeler, ekili tarlalar görüyor, on dört yıl önceki ilk çöl yolculuğunda tanıştığı kişilerle, arkadaşlarıyla bir araya geliyordu. Çerkez dostlarının düğününe katıldı, kentte oturan Protestan tanışlarına çaya gitti.

Ama mutluluğu uzun sürmedi. 17 Aralık'tan beri telgrafların havada uçuştuğunu öğrendi; Konstantiniye'deki Britanya Büyükelçisi Sir Louis Mallet'in, Şam'daki Britanya Konsolosu'na bildirdiği gibi, Türk hükümeti Gertrude'un Orta Arabistan'a gitmesini kesinlikle istemiyordu. Mallet telgrafında, "Bana kalırsa, Bin Suud'la Bin Raşid'in topraklarına gitmekten vazgeçme akıllılığını gösterecektir," diyordu. Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na da bildirmişti: "Araplar arasında büyük bir huzursuzluk var... Hükümet Miss Bell konusunda hiçbir sorumluluk almayacağını açıkladı." Gertrude, Amman'dan Necid'e doğru ilerlediği takdirde kendi hükümeti bile onunla ilişiğini kesecekti.

Sigarasını öfkeyle tüttürerek Şam'daki Türk validen gelen telgrafı okudu. Mallet sayesinde bu yolculuktan haberdar olan Türkler Gertrude'dan, bütün sorumluluğu tek başına üstlendiğini belirten bir belgeyi imzalamasını istiyor, onun can güvenliğinden sorumlu olmayı reddediyorlardı. Kalemi eline aldı, kâğıdı kibirle imzaladı. Ama Amman'daki son gecesinde artık bir kanun kaçağı olduğunu düşünerek yatağında bir o yana bir bu yana dönüp durdu. "Çöl, içinde olmadığın zaman ürkütücü görünüyor," diye yazdı güncesine.

Ertesi gün Amman'dan ayrıldı, Hıristiyan Arap bir tanıdığına ait olan, üç saat uzaklıktaki çiftliğe yollandı. Onları en son 1905'te görmüştü; ama onu çok sıcak karşıladılar, gece yatısına davet ettiler. Uzun boylu, geniş omuzlu erkeklerin yüreği de cüsseleri kadar büyüktü; konukseverliklerini göstermek için koyun çevirdiler, tepeleme pilavla dolu, dev bir tabağı önüne sürdüler; adamlarından üçü korkup işi bıraktığı için, ona yeni deve sürücüleri bulmaya, kabileler arasında güvenle yolculuk etmesini sağlayacak yeni *refik*'ler ayarlamaya söz verdiler. Bu yakınlık Gertrude'un bütün korkularını silip yok etti. Doughty-Wylie'ye göndereceği yeni günceye yazdı: "Çöl bir kez daha olgun, tevekkül dolu dinginliğine büründü. Yüzümüzü Necid'e çeviriyor ve *inşallah*, bütün güçlerle ilişiğimizi kesmiş bir halde, yola koyuluyo-

ruz; kesip atmadığım tek şey, yolculuğumu sırf senin için kaydedeceğim bu küçük defterle aramdaki bağ."

* * *

"Birlikte keşif gezisine çıktığın kişileri çok iyi tanımalısın," diye yazdı, 18 Ocak 1914 Pazar günü, kervan Arabistan'a yönelirken. Bin Raşid'le defalarca yolculuk etmiş olan Muhammed Muravi'yle yeğeni, elinden her iş gelen Salim; iyimser, çalışkan Fattuh ("Herkes bir yana, o bir yana; benden bir an bile ayırmadığı gözlerinden hiçbir şey kaçmıyor"); sonra Ali ("Aylağın teki, ama bir aslan kadar cesur"); Muhammed'in bir başka yeğeni, deveci başı Said; onun emrindeki Meskin ("Agail Aşireti'nden"); Kudüslü bir köylü olan Mustafa ve erkeklerin çadırında çalışan, "herkesin takdirini kazanan", kara derili Fellah.

Sekiz adamı ve iki *refik*'iyle, yüksek araziyi arkada bırakıp Beni Sahr topraklarına girdiler, deve ve koyun sürüleriyle bezeli, çakmaktaşıyla kaplı arazide günde altıyla sekiz saat arası, durmaksızın ilerlediler. Yorucu, çetin bir güzergâhtı; adamları bitmek bilmez kabile savaşlarını, kanlı baskınların öykülerini anlatıp duruyordu. Akşamları çadırında oturup ailesine yatıştırıcı mektuplar yazdı, güncesine not düştü; Dick'e göndereceği günlükteki cümleleri çok daha uzun, çok daha mahremdi. O gün gördüğü akrepten ailesine söz etmedi. Ama Dick'e, gezinin ilk bölümünde son derece mutsuz olduğunu, geri dönmeyi ciddi ciddi düşündüğünü itiraf etti: "Tadına daha yeni yeni varmaya başladım. İki gün önce, uygarlıkla aramdaki son bağı da kesince bütün zincirlerden kurtulduğumu hissettim."

Yıllar önce karşılaştığı genç bir Arap, manzaranın ötesini görmesine, "çölü okumasına" yardım etmişti. Arap çocukların yatak olarak kullandığı, etrafı iri taşlarla çevrili, içi boş dörtgenleri, anne develerin yavruları için toprağı deşerek hazırladığı, yarımay biçimindeki yuvaları gördü. Bitkilerin adlarını, ne için kullanıldıklarını öğrendi: Arapların tereyağı-

nı tatlandırmakta kullandığı *ıtrufan*, nefis bir salata yapmak için, dikenli *kırsa'nne*, deve yemine katılan, kuru *bellân* çubukları ve sabun yapımında kullanılan *kali*.

Emevi sarayının resmini çekmek için Tabah'da durdu, birkaç gün sonra da Bair yakınındaki hisarda ölçüm yaptı. Artık Bedevi aşiretlerin en güçlüsü olan Anazelerin yurdundaydı. Kervanın su kuyularından uzaklaşmaması gerekiyordu, bu da onu kuyular için kıyasıya çekişen hasımların saldırılarına açık hale getiriyordu. Adamları gece uyumaya korkuyordu, ama Gertrude tehlikeyi elinin tersiyle itti: "Önümüzdeki haftalarda, böyle şeylerle rahatsız edilirsem daha az uyurum, olur biter."

Oysa adamların korkusu boşuna değildi. 21 Ocak sabahı bir Bedevi cesediyle karşılaştılar. "Öldürülmüş," diye gözlemledi *refik*'i Sayyah. Gertrude eğilip cesede bakınca pamuklu *kefiye*'nin kana bulanmış olduğunu gördü. "Zaman zaman, bu macerayı sağ salim atlatıp atlatamayacağımı merak ediyorum," diye yazdı Dick'e, sonra hüzünle ekledi: "Ama bu merakta korkunun gölgesi yok – müthiş bir kayıtsızlık içindeyim."

Toprak kurumuş, kararmıştı; çakmaktaşlarıyla kaplıydı – ışıl ışıl ama çıplak ve haşin. Termometre sabahları donma noktasını, öğleden sonralarıysa neredeyse otuz dereceyi gösteriyordu. Gözüne alçak arazide çiçek açmış tek bir sardunya ilişti: Ne kadar yürekli, diye düşündü. Kervanın suyu iyice azalmıştı. Günlerdir yıkanmamışlardı. Sonra bir vadiden çıkınca kumda taze deve izleri gördüler. Ali, "Yakınlarda Araplar olmalı," dedi. "Bu gece köpeklerinin sesini duyarız," diye ekledi.

Çadırlarını kurdular, Gertrude *refik*'lerinin peşinden çevreyi kolaçan etmek için bir tepeye tırmandı. Bu ona Maurice' le küçükken oynadıkları oyunları, evin çevresinde dönerek, merdivenleri bir inip bir çıkarak hizmetçilerden saklandıkları günleri anımsattı.

"Duman!" diye bağırdı Sayyah. Kıvrılarak yükselen siyah duman, bir kampın kesin işaretiydi; büyük bir olasılıkla

da saldırgan bir güruhun. Sinirleri gerilmiş bir halde yöreyi tarayınca, koyun sürülerine ve Huveydi Aşireti'nden birkaç çobana rastladılar. Huveydiler, Arabistan'dan Suriye ve Mezopotamya'ya kadar bütün Fırat havzasında korkunç *gaza*'larıyla, onları böylesine zengin ve güçlü kılan yağmaları, saldırılarıyla ünlüydüler. Önemli bir akın öncesinde bütün erkeklerle oğlan çocukları sefere çağrılır, bazen beş bin develinin toplandığı olurdu. Doğru dürüst uyumadan, karınlarını bile doyurmadan, günlerce yol alırlardı. Hedeflerine varınca da, düşman kampına bir fırtına gibi dalar, savaş naraları atarak düşmanı gafil avlar, ortalığı birbirine katarlardı. Çadırlar devrilir, koyunlar, keçiler çil yavrusu gibi dağılır, kaçamayanlar kılıçtan geçirilirdi.

Gertrude biliyordu; yapılacak tek bir şey vardı: Huveydilerin onu görüp saldırmasına kalmadan, onların himayesine sığınmak. Ertesi sabah devesini onların kampına sürdü. Kara çadırların en büyüğüne, şeyhin otağına yaklaştı. Hayvanına diz çöktürdü, bir hizmetlinin onu içeri buyur etmesini bekledi. Adamın peşinden Şeyh Harb'ın çadırına girdi; yere boydan boya halılar serilmiş, üzerine sırt yaslamak için kullanılan, koyun postuyla kaplı semerler atılmıştı. Gerçek bir Bedevi olan Harb, değerli konuğunu saygıyla karşıladı, pirinç bir demlikten küçük fincanlara doldurduğu kahveyi ikram etti, akşam yemeğine davet etti.

Günbatımında, Huveydi kuyusundan gelme suyla güzelce yıkanmış olarak (günlerdir kendini ilk kez temiz hissederek) gece elbisesini giydi, ev sahibine götüreceği armağanı alıp yeniden şeyhin çadırına yollandı. Bağdaş kurup halka oldular (o, rehberleri, Harb ve adamları); önlerindeki bakır tepside yağ ve koyun sütüyle pişirilmiş pilav, onun onuruna kesilip kızartılmış bir koç duruyordu; üzerine kuru üzüm, badem ve soğan serpilmişti. Yemeğe başlamadan, Gertrude'a yemeğin en lezzetli yeri ikram edildi: koyunun gözü. Konukseverliklerine teşekkür ederek organı çabucak yuttu, sonra elini uzatıp etten bir parça kopardı. Artanlar daha sonra diğerlerine dağıtılacaktı.

Yemek sürerken bir konuk daha geldi – Huveydi Aşireti'nin en büyük şeyhi Avda'nın kuzeni Muhammed ebu Tayyi. "Muhteşem," diye tanımladı Gertrude erkeği, "iriyarı, çarpıcı bir görüntü; Huveydilerin ünlü cesareti, korkusuzluğu yüzüne yansımış." Şammarları yağmalayan, öldürdüğü adamların çetelesini tutan, ünlü kuzeni gibi Muhammed ebu Tayyi de koyu esmerdi; çıkık elmacıkkemikli, siyah bıyıklı ve keçi sakallı. Osmanlıların temsilcisi olarak görev yapıyor, deve vergilerini topluyordu; Hicaz Demiryolu'nun bir bölümünden de o sorumluydu.

Hurmayla kaymaktan oluşan tatlıyı yediler, ama kakuleli kahvelerini içerken sohbet biraz tatsızlaştı. Türk temsilci sordu: Gertrude buraya Türklerin izniyle mi gelmişti yoksa izinsiz mi? Huzursuz olan Gertrude hemen doğruldu, ama ortamı yumuşatmaları için adamlarını orada bıraktı. Çadırında yatarken bağrışmalar, tartışmalar duydu. Sabah olunca, patırtının özel bir meseleden kaynaklandığını öğrenip rahatladı.

Bedevi âdetlerine göre Harb'ın yanında üç gün kaldı. Sonra yeni bir *refik* ve Muhammed ebu Tayyi'yle birlikte yola düştü, Ruvale Kabilesi'nin topraklarına girdi. Etkileyici, ateşli Muhammed erkeklerin çadırında kalıyordu; akşam yemeğini Gertrude'un çadırında, mum ışığında, parlak, cilalı masasında yedi. Gertrude'a armağan olarak bir devekuşu derisiyle bir kuzu getirmişti. "Kuzuyu kesmek bana öyle zor geldi ki," diye yazdı. "Ama onu Byron'ın keçisi gibi yanımda taşıyamazdım."

Birlikte Tuveyk Dağı'na doğru ilerlediler, Muhammed'in önerisiyle tarihî bir kalıntıya uğradılar, Gertrude bol bol fotoğraf çekti. Sonunda Avda ebu Tayyi'nin obasına vardılar. Kendisi orada değildi, ama yine önemli bir kişilik olan yeğeni Muhammed, Gertrude'u ağırladı. Gertrude bir an önce Hail'e doğru yola çıkmak istiyordu, fakat gördüğü bu en büyük obadan ve bu çekici erkekten etkilenmişti, bir süre daha kalmayı kabul etti. Erkek ona haremi gösterdi, karılarıyla tanıştırdı; mavi giysili kadınların esmer yüzleri mavi dövme-

li, dudakları çivit boyalıydı. Baş başa kalınca Gertrude'a, göçebe yaşamda "kadın olmanın güçlüğünden" yakındılar. Bedevi kadınlardan sabahın ilk ışığında kalkmaları, derhal işe koyulmaları bekleniyordu: koyunları beslemek, develerin sütünü sağmak, ekmeği pişirmek, çadırları onarmak, yün eğirmek, devetüyünü dokumak, bu arada sürekli bebeklere göz kulak olmak. Hareket zamanı gelince de, çadırları sökmek, denkleri toplamak ve bebekleri kucaklayıp yola düşmek yine onların göreviydi. Gertrude onların dertlerini, sızlanmalarını dinledi, dövmeli yüzlerinin resmini çekti.

Akşam yemeklerini Muhammed'le yiyordu. Yumuşak kuma yayılmış, ince kilimlere oturuyor, o sırtında Fransız elbisesi ve kürküyle, fildişi ağızlığındaki sigarasını tüttürüyor, bir koyun postuna sarınmış, beyaz, keten *kefiye*'sini kara kaşlarına indirmiş olan erkekse marpucunu kalın dudaklarının arasına kıstırdığı *nargile*'yi fokurdatıyordu. Her yaştan bir sürü adam, büyük ateşin etrafında onlara katılıyor, keskin kokulu duman havayı doldururken, saatlerce çöldeki politikalardan, Avda ebu Tayyi'nin gözüpek serüvenlerinden konuşuyorlardı. Siyah gözleri ışıl ışıl parlayan Muhammed ona Necid prenslerinin romantik serüvenlerini anlattı.

Güneş battıktan, *naka*'lar, yani anne develer yuvaya döndükten çok sonra Muhammed kalktı, kürk kaftanına sarındı, elindeki kocaman, tahta kâseyle karanlık geceye daldı ve kâseyi ağzına kadar deve sütüyle doldurdu. Getirip Gertrude'a verdi, o da iştahla içti. "Ebu Tayyi'nin kamp ateşinde, bir *nakan*'ın yeni sağılmış sütünü içince, çöl tarafından vaftiz edilmiş oluyorsun... ve artık ondan kurtulamıyorsun!" diye yazdı Dick'e. Kırağı düşmüş gecede çadırına doğru yürürken, kayan bir yıldızın hışırtısını duydu.

Ertesi gün gitme vakti geldi; Muhammed ebu Tayyi ona yarım çuval mısır armağan etti, o da adama Zeiss marka bir dürbün. Tayyi'nin kabileye yargıçlık edişini gözlemlemişti. "Tam bir erkek, iyi bir yönetici; onun çadırlarında rahatça yatıp uyuyabilir, en küçük bir korku duymazsın," dedi. "Çöl ve insanları hakkında çok şey öğrendim. Huveydiler muhte-

şem insanlar." Erkek onu büyük bir nezaketle ağırlamış, üç gün içinde "çok yakın dost" olmuşlardı. Daha sonra, T.E. Lawrence'la birlikte Türklere karşı isyanı örgütlerken, bu değerli dostluğun yararını fazlasıyla görecekti.

* * *

Hail'den yirmi gece uzaktaydılar. Toprak kızılımsı altın rengine dönmüş, kumlu bir doku almıştı; çölün grimsi yeşil çalılarında uçuk renkli çiçekler açmıştı. Gertrude, Necid'e dönmek isteyen zengin bir Şammar ailesiyle karşılaştı. Bir anlaşma yaptılar: Onlar Şammarlara karşı Gertrude'a koruma sağlayacak, o da onları yerel kabilelerden koruyacaktı. Böylece kervanına, kendi develeri ve koyun sürüleri olan Arap aristokratlar ve Şerarat Kabilesi'nin bazı üyeleri eklenmiş oldu; hep birlikte "ıssızlığı inanılmaz; Tanrı'nın da insanın da unuttuğu" bir dünyada, güçbela ilerlemeye koyuldular. Doughty-Wylie için tuttuğu günlüğe şöyle yazdı:

"Bence buraya gelen biri, geriye asla aynı insan olarak dönemez. Burası sana damgasını vuruyor; iyi ya da kötü anlamda... Yanımda olup bu engin, ıssız manzarayı görmeni, yaşam pınarından çıkıp gelmişe benzeyen bu havayı içine çekmeni isterdim." Bu, gerçek çöldü; uzun, alçak tepeler halinde uzanan, titreşen, bazen de içi boş vadilere dökülen bir kum denizi. "Olanca ıssızlığına ve boşluğuna karşın, çok güzel – yoksa bomboş olduğu için mi güzel? Ne olursa olsun, ona bayılıyorum; develer çok ağır ilerlediği, durup durup karınlarını doyurdukları halde sabırsızlık hissetmiyorum; herhangi bir yere varma arzum yok."

Fotoğrafı çekilecek kalıntılar iyice azalmıştı, ama Gertrude harita çalışmalarını sürdürdü; yürüyerek kervandan uzaklaşıyor, yönünü pusulasıyla buluyordu. Yolda karşılaştığı bir Huveydi grubundan, gaddarlığıyla ünlü Şeyh Sayah'ın doğuda, birkaç saat uzaklıkta kamp kurduğunu öğrendi. Gizlenip soyulma riskini göze almaktansa, doğruca gidip himayesine sığınmak daha doğru olacaktı. Adamın çadırına doğru

ilerledi. Tek gözlü şeyh onu çok sıcak karşıladı, kahveyle hurma sundu. Ama buraya geliş nedenini sorunca Gertrude işkillendi, sessizce sıvıştı. Az sonra şeyh, Gertrude'un çadırına geldi; ortada nezaket filan kalmamıştı. Eşkıya çadırı altüst etti, bütün eşyalarını karıştırdı ve gördüğü her şeyi istedi. Öfkeden deliye dönen Gertrude kabul etmedi; adam, erkeklerin çadırına yollandı. Birkaç dakika sonra peşinde Muhammed, geri döndü; hiçbir Hıristiyan kadının daha önce bu yöreye ayak basmadığını, onun da burada bulunmaya hakkı olmadığını haykırıyordu öfkeyle. Dürbünü, tabancayı istiyordu. Gece yaklaşıyordu, Gertrude boyun eğdi; adamın vereceği bir *refik*'e karşılık, tabancasını teslim etti.

Sabah adam yeniden çıkageldi; dürbünü istiyor, onları refakatçisiz filan geri göndermekle tehdit ediyordu. Sert bir rüzgâr çıkmıştı; Gertrude bir kenarda, sinirden ve soğuktan titreyerek oturdu, pazarlığı adamlarına bıraktı. Konuşmaları duyabiliyordu, tek gözlü haydut "kadını" gözünü bile kırpmadan öldürebileceğini söyleyince, bekleyiş daha da ürkütücü bir hal aldı. Şeyh, adamları kandırmaya çalışıyordu: Ona yardım ederlerse, ganimeti paylaşırlardı. Hizmetkârları bunu elbette kabul etmedi, ama Gertrude sonunda değerli dürbününü ve tüfeğini teslim etmek zorunda kaldı. Devesine bindi, gitmeye hazırlandı; hırsızı öfkeden parlayan gözlerle süzdü. Adam yeniden dostça tavırlarına dönmüştü. "*Hal* hatır sormak yok mu?" dedi sırıtarak. "Sana söylenecek sözüm yok," diye hırladı Gertrude. Güncesine, "Tanrı öteki gözünü de alsın," diye yazdı.

* * *

Yeryüzünün en haşin çölü Necid'e varmasına bir hafta kala Gertrude sakinleşti; artık kendini güvende hissediyordu. Ama develere su vermek için durdukları Hayzan kuyularında, kötü haberi aldı. Emir Bin Raşid, Hail'de değildi. Kuzeydeki Nufud Çölü'nde, Şammarlarla çarpışmaktaydı. Adamlarını Gertrude'u karşılamakla görevlendirmişti; iyi

ama Gertrude buraya vekillerle değil, emirin kendisiyle görüşmeye gelmişti.

Develerden biri yerinden kıpırdamaya yanaşmıyordu. Hayvanın yorgun olduğunu düşünen Gertrude ona yiyecek verdi, kaldırmaya çalıştı. Oysa deve can çekişiyordu. "Öldü," dedi Muhammed. "Onu keselim mi?" Gertrude hayvanlara her zaman çok değer vermişti. Henüz küçük bir çocukken bile beslediği hayvanların yasını tutmuş, onları cenaze törenleriyle gömdürmüştü. Ölen hayvanın görüntüsü, içini burktu. "En iyileriydi," diye hayıflandı. Muhammed hayvanın boğazını kesti.

Kuş uçmaz kervan geçmez Nufud'da ilerlerken günler sıkıcı, geceler alabildiğine yalnızdı. Kamp ateşinin çevresinde adamlarının anlattığı sinir bozucu öyküler sayılmazsa, sohbet yok denecek kadar azdı. Yapacak iş bulamamak onu deli ediyor, konuşacak bir arkadaştan yoksun olmak, bunaltıyordu. Tekdüzeliğin ve Hail'e hâlâ varamamış olmanın hoşnutsuzluğuyla, Dick'e yakındı:

> Bu maceraya değer miydi? Tehlikeyi kastetmiyorum – ona aldırdığım yok; ama bütün bunlardan elime ne geçeceğini merak etmeye başladım. Az da olsa bilinen bir ülkeyi gizlice kat etmek, haritaya birkaç isim eklemek... Çıkardığım sonuç şu ki, neyi aradığımı ve onu nasıl kaydedeceğimi bildiğim, daha uygar bir ülkede görev yapsaydım çok daha yararlı olabilirdim. Burada kayda geçirilecek bir şey varsa bile onu bulamama, ona uzanamama olasılığı hayli yüksek, çünkü ya düşman bir kabile yolunu tıkıyor, ya yolun ortasında susuz kalıveriyorsun ya da bir aksilik çıkıyor... Her şey olup bittikten sonra, yalnızca bir zaman kaybıydı, demekten korkuyorum. Ama artık olan oldu, dönüşü yok. Yine de gelmekle aptallık mı ettim yoksa?
>
> Benimle mektupların arasında öyle büyük bir boşluk var ki; daha doğrusu benimle her şeyin arasında. Kendimi hiç de –bana yakıştırıldığı üzere– bir kral kızı gibi hissetmiyorum. Arabistan'da kadın olmak, tam bir kâbus.

Gök delinmişti sanki; kasırgalar patlıyor, dolular, yağmurlar kesilmiyordu. Gertrude çadırında oturdu, *Hamlet*'i okudu; çöldeki acı kan davasına çok benzeyen, Danimarka sarayındaki hırs ve riyanın trajik öyküsünü okurken, dili acılaştı: "Arabistan'ın prensleri, güçlüleri gerçek seviyelerine indiler, dibe vurdular," diye yazdı Dick'e, "bilinçli, sorumlu insan ruhuysa onların üstünde, tepelerinde dalgalanıyor."

Birkaç günlük yolculuğun ardından Nufud'un sonuna ulaştı. Son kum bayırının üzerinde durup aşağıya baktı. Terk edilmiş arazi ürkütücüydü: yalnızca sert rüzgârın kamçıladığı, kara, cansız kumullar. İşte, Necid buydu; Orta Arabistan'ın tehditkâr çölü. "*Süphanallah*," dedi adamlarından biri. "*Cehennem*'e geldik."

12

Arabistan'da tutsak

Necid boş, ürperticiydi; sessizliği, geniş düzlükleri acımasız, bitimsizdi. Yine de Gertrude onu alt etmeyi başarmıştı; 24 Şubat 1914 Salı sabahı, adamlarıyla birlikte Hail'e bakmaktaydı. Bu eski kent Ortaçağ'da canlı bir ticaret merkezi, Arabistan Körfezi'yle Doğu Akdeniz kıyısı arasındaki baharat yolunda önemli bir duraktı. Persler yüzlerce yıl Mekke'ye, hacca giderken burada mola vermişti. 19. yüzyılın ortalarında Hail, Şammar kavminin lideri Bin Raşid'in merkezi oldu; o günden sonra da Anaze Aşireti'nden Bin Suud'la aralarındaki mücadele hiç kesilmedi.

On yıl önce Bin Raşid tarafından babasıyla birlikte, zorla sürgüne gönderilen Bin Suud elbette boş durmadı ve bir gece yarısı, on beş adamıyla birlikte Riyad'ın surlarını kuşattı, sabah kapılar açılır açılmaz kenti ele geçirmeye hazırlandı. Bu cüretli girişim ona "çöl savaşçısı" unvanını kazandırdı. Sonunda Hail'e ulaşan Gertrude'un haberi yoktu ama Suudiler kurdukları Vahhabi (köktendinci Müslümanlar) ordusuyla savaşmaya, sürgünde geçen yılların öcünü kanlı bir biçimde almaya hazırlanıyordu. Raşidlere gelince; kabileler arasındaki kan davaları onları yiyip bitirmiş, zayıf düşürmüştü; bu öylesine vahşi bir çekişmeydi ki, egemen Raşid ailesinin hayatta kalan en yaşlı erkeği, yani şu andaki emir, yalnızca on altı yaşındaydı.

Gertrude 24 Şubat gecesini dikenli akasyalarla, baygın kokulu çöl bitkileriyle bezeli, granit bir ovada geçirdi. Etrafı surla çevrili kente haber vermeden dalmamak, armağanlı elçiler aracılığıyla gelişini duyurmak çok daha akıllıca olacaktı. Gün doğumunda kalktı, sırtına keten binici giysisini geçirdi, geniş kenarlı şapkasının üzerine ipek bir *kefiye* doladı ve devesini Hail'e doğru sürdü. Yolda rehberi Ali'yle karşılaştı; Ali ona emirin amcası olan ve lider dönünceye kadar idareyi üstlenen İbrahim'le buluştuğunu anlattı. İbrahim, Gertrude'a şehre girişinde eşlik etmek üzere üç atlı kölesini göndermişti.

Kılıçlı atlıların ortasında, peşinde kendi silahlı adamlarıyla, devesinin üzerinde Hail'in Ortaçağ'dan kalma surlarına doğru ilerleyen Gertrude, bir kraliçeden farksızdı. Sonra devesinden indi, yürüyerek güney kapısından kente girdi. Karşısına çıkan ilk evin önündeki uzun rampayı tırmandı ve önce açık bir avluya, oradan da inanılmayacak kadar yüksek tavanlı, sütunlu bir salona alındı. Halılar zemini örtüyor, İslami yazılar duvarları süslüyordu; sedirler duvarların dibine çepeçevre sıralanmıştı. Burası merhum Muhammed bin Raşid'in yazlık sarayının *ruşan*'ı, yani kabul salonuydu. Gertrude'a kölelerle birlikte burada beklemesi söylendi.

Gözüne bir merdiven ilişince kente bakmak için hemen tırmandı, ama bahçelerin ve mısır tarlalarının ötesini görmesine kalmadan, indirildi. İki kadın onunla konuşmaya geldi: ona hizmet etmekle görevli, yaşlı bir dulla, canlı, güler yüzlü bir Çerkez olan Türkiye; koyu mor bir peçe takmış, parlak kırmızı, mor desenli bir elbise giymiş, boynuna dizi dizi inci dolamıştı genç kadın. Yıllar önce sultan tarafından Konstantiniye'den buraya, Muhammed bin Raşid'e armağan olarak gönderilmişti. Şimdi de görevi Gertrude'u oyalamaktı.

Türkiye ona planlarını sordu, Gertrude da daha güneye inip (Bin Raşid'in düşmanı) Bin Suud'u ziyaret etmeyi düşündüğünü itiraf etti. Kadının buraya casusluk yapmaya gönderildiğinin farkındaydı. Yine de tatlı tatlı gevezelik ederek kadının ağzından son dedikoduları almayı başardı: Hail'in toprak duvarlarının içi gizli işbirlikleri, entrikalar, sırlar ve

ölümcül tasarılarla kaynıyordu. Son sekiz yılda üç emir öldürülmüştü, köleleri ve haremağaları da onlarla birlikte katledilmiş, cesetleri saraydaki kuyulara atılmıştı. Saray kadınları önce ilk, sonra da ikinci suikastçıya eş olmuştu; İbrahim'in geçici liderliğine karşın, tahtın arkasındaki gerçek güç, emirin büyükannesi Fatima'ydı.

Öğle yemeğinden sonra gülyağının ağır kokusu *ruşan*'da hafif hafif dalgalanırken, içeriye giren köleler emirin amcası İbrahim'in gelişini duyurdular. Hint ipeğinden yapılmış harmanisi, altın kakmalı kılıcı ve buram buram parfüm kokularıyla salona giren erkek, geniş geniş gülümsüyordu. Divana, Gertrude'un yanına oturdu, uzun zaman önce Hail'e gelmiş olan Avrupalı serüvencilerden söz etti. Zeki, eğitimli görünüyordu, ama kuşku dolu gözleri fildır fildırdı; şimdiki emirin başa geçişiyle sonuçlanan bir dizi cinayeti aktarırken, Gertrude huzursuz oldu. Biraz daha konuştular, sonra İbrahim ikindi namazını kılmak için doğruldu, Gertrude'un uşağını bir kenara çekip fısıldadı: Kentin dinî liderleri, Gertrude'un niyetlerinden kuşkulanıyordu. İzin çıkana kadar *ruşan*'dan ayrılmamalıydı.

O gün yanına uğrayan olmadı; gece de öyle. Bunu izleyen iki gün ve iki gece kimseler görünmedi. Gertrude salonda bir aşağı bir yukarı yürüdü, oturdu, kalkıp salonu arşınladı, yeniden oturdu, bir şeyler olmasını bekledi. Hail'de tutsak alınmıştı.

Sonunda dördüncü akşam İbrahim'i görmesine izin çıktı. Günbatımından epeyce sonra (Hail kadınlarının sokağa çıkmasına izin verilen bu tek zamanda), atlı kölelerin eşliğinde karanlık, sessiz kentte ilerledi. Yüksek surların gölgesine sinmiş, sürünürcesine ilerleyen birkaç kişiyle karşılaştı. Ödünç verilen kısrağı, kaledeki sarayın kapılarına yaklaşınca karşısına kalabalık bir köle grubu dikildi.

Sarayın görkemli, sıra sütunlu kabul salonuna girdi, cilalı taş zeminde sert adımlarla İbrahim'e doğru yürüdü. Adam halının üzerinde, sırtını duvara vermiş oturuyor, birtakım kişilerle konuşuyordu. Gertrude'u selamlamak için doğrul-

dular, getirdiği armağanları aldılar; ev sahibi sağında yer gösterdi. Bir köle kahve doldurdu, Gertrude sırtını yastıklara dayadı, acı kahvesini yudumladı; hep birlikte Şammar Aşireti'nin tarihinden, özellikle de Raşidlerden konuştular. Ancak sözü kendi tutukluluğuna getirmesine kalmadan, kölelerden biri elinde buhurdanlıkla girdi, her konuğun önünde üç kez salladı. Tütsü kokusu, gitme vaktine işaretti. Daha sonra İbrahim onun armağanlarını iade etti.

Günler geçmek bilmiyordu. Gertrude her sabah ezan sesiyle uyanıyordu: "*Allahu ekber, Allahu ekber.*" Allah uludur, Allah yücedir. Allah'tan başka Tanrı yoktur. Her öğleden sonra, özgürlük haberini bekliyordu. Ama tek sözcük gelmiyordu. Yapacak hiçbir şey bulamayan Gertrude sinirli, gergindi; sessizlik kulaklarında zonkluyor, salonun yüksek duvarları üstüne üstüne geliyordu.

Altıncı gün bir refakatçi eşliğinde, İbrahim'in bahçelerini atla gezmesine izin verildi. Aynı akşam İbrahim onu huzuruna çağırttı. Gertrude armağanlarını bir kez daha götürdü, hiç parası kalmadığını açıkladı. Hail'e varınca sattığı birkaç devenin parası sayılmazsa meteliksizdi. Öteki develeriyse kentin dışında, otluyordu. İbrahim dinledi. Gertrude yola devam etmek istediğini söyledi, izin istedi, ama ne yolculuk giderlerini karşılayacak ne de *refik*'lere ödeyecek parası kalmıştı. Teminat mektubunu nakde çevirmesini rica etti. Sonunda İbrahim konuştu: Teminat mektubu, emir dönmeden bozdurulamazdı. Ne zaman dönecekti peki? Bir ay sonra, diye yanıtladı adam. Gertrude'un korkusu iyice arttı, bir sigara daha yaktı.

* * *

"O karanlık zihinlerinde benim hakkımda neler geçiyor, hiçbir fikrim yok," diye yazdı güncesine. Aptallık etmiş, Raşidlere, düşmanlarını ziyaret etmeye niyetlendiğini söylemişti. Onu bir hain olarak görüyor, Suudilere çok değerli bilgiler ulaştırmasından korkuyorlardı. Raşidlerin şimdi ona ne

yapacakları sorusuysa her türlü olasılığı içeriyordu. Yazgısı tamamen onların elindeydi: "Nedenini ya da nasıl sonuçlanacağını bir tek Tanrı bilir." Odasında oturmaktan, Türkiye'nin kıyımlar, tecavüzler, intikamlarla dolu, birbirinden korkunç öykülerini dinlemekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Saray ölüm kokuyor, hava ölümü fısıldıyordu. "Hail'de insan öldürmek, bir süt tasını devirmek gibi," diye gözlemledi.

Tutsaklığı bir haftayı doldurmuştu ki, adamları çeşit çeşit dedikoduyla çıkageldi. Şam'da sözü edilen barış bir yalandı; dört bir yanda savaş vardı. Emir kuzeyde vuruşuyor, Bin Suud güçlerini topluyordu. Yol kapatılmıştı, Gertrude'un güneye inip Bin Suud'la görüşmesi olanaksızdı. Bin Suud, Hail'e saldırı hazırlığındaydı. Kent kuşatılırsa Gertrude'un sağ kalma şansı çok azdı.

İbrahim'e haber gönderdi, endişeyle bir kez daha parasını sordu. Yanıtı, oldukça etkin biri olan haremağası Said getirdi: Emirin izni olmadan Hail'den ayrılamazdı. "Hiç param yok, üstelik hemen gitmeliyim," diye yalvardı Gertrude. "Gidip gelmek bizim elimizde değildir," dedi adam soğukça.

O gece, emirin genç annesi Gertrude'u çağırdı. Uğursuz karanlıkta bir kez daha kölelerin peşine düştü, dev boyutlu saraya doğru ilerledi. Haremi tam Ortaçağ'a uygun buldu: "*Binbir Gece Masalları*'ndan çıkıp gelmiş." Geniş, kemerli salonlarda, Hint brokarlarına bürünmüş, takmış takıştırmış kadınlar, tepeden tırnağa mücevhere bulanmış çocuklar, ayakta duran köleler ve hadımlar. Kadınların erkekten erkeğe geçiş öykülerini dinledi. "Kazanan, bu kadınları alıyor... daha ellerindeki kan, bu kadınların kocalarının ve çocuklarının kanı kurumadan!" Gecenin sonunda yeniden kaldığı eve götürüldü. Kapılar ardından kapatıldı; esaret kaldığı yerden başladı.

Tam dokuz günü doldurmuştu; sessizlik daha da yoğunlaşmış, odasının duvarları iyice daralmıştı. Özgürlüğü için bir kez daha yalvardı, ama dışarıya çıkmasına yalnızca bir kez izin verildi; o da, bol parfümlü iki prens kardeşin bahçelerini ziyaret etmesi için. Altın işlemeli entariler giymiş olan bu iki genç erkek neredeyse hiç konuşmadan, kara rastıklı

gözleriyle büyük bir ciddiyetle onu süzdü. Aynı gün öğleden sonra haremağası Said göründü. Emirin izni olmadan hiçbir şey yapılamayacağı mesajını yineledi. Gertrude her yolu denemişti: Türkiye'ye, Said'e yalvarmış, Fatima'yla İbrahim'e haberler göndermiş, ama hepsi sonuçsuz kalmıştı.

Akşamüstü Said'in kaldığı erkekler çadırına çağrıldı. Fakat bu kez dudaklarından Doğu usulü, tatlı sözcükler dökülmedi. Öfkeden tir tir titreyerek develerini ve parasını istedi. Hail'den derhal ayrılmak zorunda olduğunu bildirdi. Meydan okurcasına, ansızın kalktı, adamları öyle oturur durumda bırakıp çıktı. Bunun bir küstahlık olduğunu biliyordu; yalnızca en güçlü şeyhlerin yapabileceği bir şeydi. Ama sonuçlarını düşünemeyecek kadar kızgındı.

Gün batmak üzereyken develeri geldi. Karanlık çökünce Said iki yüz sterlin tutarındaki altın sikkelerin bulunduğu bir kese getirdi – teminat mektubunun karşılığını nihayet alabilmişti. Haremağası herhangi bir açıklama yapmadı, özür de dilemedi. İstediği zaman, istediği yere gidebileceğini bildirdi. "Çok teşekkür ederim," dedi Gertrude, büyük bir vakarla. Ama, diye anımsattı, neredeyse iki haftadır tutukluydu. "Dolayısıyla," diye ekledi dik dik, "kaledeki sarayı ve kenti gün ışığında görmek istiyorum."

Ertesi sabah, Mart'ın 7'sinde ona şehri gezdirdiler, gönlünce fotoğraf çekmesine izin verdiler – binalar, pazaryeri, insanlar. Daha sonra Türkiye onu çaya davet etti. Kapısında bir dilenci güruhu toplanmıştı (körler, topallar), Gertrude onlara bir kese bakır sikke fırlattı. Sonra adamlarını topladı, devesine yerleşti, derin bir soluk alıp sırtını Hail'e döndü.

"Şimdi sana Arap politikası hakkındaki genel fikrimi söyleyeyim," diye yazdı Dick'e. "Hail bende çok kötü bir izlenim bıraktı. Kadınlara ve hadımlara uygulanan kurallardan hiç hoşlanmadım... Bana kalırsa Raşidler kendi sonlarına doğru hızla yol almakta. Ailede tek bir yetişkin erkek sağ kalmamış – Emir daha on altı-on yedisinde, ötekilerse henüz birer bebek; bu kan davası işte böylesine ölümcül olmuş. Geleceğin Bin Suud'a ait olduğunu söyleyebilirim." Son derece isa-

betli yorumlardı. "Raşidlere iyi dileklerde bulunmak içimden gelmiyor. Tarihleri uzun bir ihanet ve cinayet öyküsünden ibaret – bir gün mutlaka dinlemelisin. Bin Suud'un nasıl biri olduğunu bilmiyorum, ama bundan kötü olamaz herhalde. İşte böyle! Bir sonraki Arabistan yolculuğum ona olacak. En ince ayrıntısına kadar planladım bile."

Güneye, Bin Suud'a doğru ilerleme umudu şimdilik sönmüştü. En kısa dönüş yolu Bağdat'tan geçmekti. Gertrude 8 Mart sabahı yola çıktı. Tutsaklığın gerginliğinden bitap, yolculuğunu tamamlayamadığı için de kızgındı; şimdi de onu tehlikeli kanun kaçaklarının cirit attığı, Şii kabilelerin Türk askerleriyle savaştığı Nufud'da günde sekiz-on saatlik bir yolculuk bekliyordu. Ama bütün tehlikeleri savuşturmayı başardı, üç hafta içinde Kerbela'ya, Şiilerin çöldeki kutsal kentine vardı; doğruca eski bir tanışını görmeye gitti. Saatlerce konuştular; dinden, politika ve gelecekten söz ettiler. Adam eğitimini sürdürmek için İngiltere'ye gideceğini söyledi.

"Aileni ne yapacaksın?" diye sordu Gertrude.

"Ah," diye yanıtladı, "onları burada bırakacağım. Gitmeden önce büyük bir olasılıkla karımı boşarım."

"Öyleyse," diye yazdı Gertrude güncesine, "İngiltere'de kendine yeni bir eş aramayı düşünebilir. Belki ona bir tane bulurum – hoş, sevimli birini. Bu küçük, iyi adamdan hoşlandım." En güzeli de İngilizce konuşmuş olmalarıydı; 15 Aralık'tan beri anadilinde tek bir sözcük duymamıştı.

Ertesi gün Kerbela'dan ayrıldı, birkaç saat sonra da Bağdat'a vardı. "Her maceranın sonu insanda bir yanılsama duygusu bırakıyor," dedi Dick'e. "Bir hiçlik. Avuçlarında yalnızca tozla kül, bedenindeyse bir daha yerinden hiç kalkamayacağını, dans edemeyeceğini düşündüren, sızlayan kemikler – koca bir hiç. Bunun üzerine içini çekiyor, ona sırtını dönüyorsun ve gözünü karşındaki yeni şeye dikiyorsun. Bu senaryo da başarılı olamadı. Amacıma ulaşamadım. Ama üstesinden geleceğim... Artık bu öyküyü bitirmeliyim sanırım."

Bağdat'ta, Britanya konsolosunun konutunda Gertrude'u ailesinden, dostlarından gelen bir deste mektup bekliyordu.

Dick'in mektuplarını açarken yürek atışları hızlandı: Erkek de kendini yalnız ve hayal kırıklığına uğramış hissediyordu.

"Neredesin? Bu bir düşünceye, bir düşe yazmak gibi," diyordu Dick. "Bu geceyi böylesine karartan şey, bu keder mi? Yoksa yitirilenlerin pişmanlığı mı; defterinde bulduğum o muhteşem, olağanüstü şeyleri, zihnini, bedenini ve tabii o eşsiz aşkını yitirmenin acısı mı? Sana bir aşk mektubu yazmamı ister miydin? Beynin avaz avaz haykırdığı şeyi, cılız bir fısıltıyla söylemek: Sevgilim, demek, seni düşündüğüm zaman kendimi nasıl da mutlu, doygun ve alçakgönüllü hissediyorum."

Gertrude yarı azarlanmış, yarı uyuşturulmuş gibi mektubu katladı, cebine soktu.

Kentte yapılacak işleri vardı: satılacak develer, görüşülecek önemli kişiler, yolculuğun gerisi için yapılacak ayarlamalar. Bağdat'a yeni atanan Britanya konsolosunu, Albay Ramsay'i sırf beceriksiz değil, cahil de buldu; adamın bütün sabah uyuduğunu, yemekten sonra da odasında iskambil oynadığını yazdı, küçümseyerek. Hiç yabancı dil bilmiyordu (Fransızca bile), ne Türkiye'yi anlıyordu ne de Türk Arabistan'ını. "Üstelik bu, tam da Bağdat Demiryolu'nun ve sulama projemizin gerçekleşme aşamasında buraya yolladığımız adam... Hey Tanrı'm!"

Ama bu tembel İngiliz'in aksine, Müslümanların yöredeki dinî lideri ve Türklerin sadık bir bendesi olan *Nakıp* engin bilgisi, kültürü ve yetkesiyle etkileyiciydi. Gertrude onunla daha önce tanışmıştı, bu kez yanında iki saat kaldı: "Konuşmasından daha önce hiç tatmadığım, müthiş bir keyif aldım."

İki ziyaret arasında, Dick'ten gelen yeni mektupları okuyordu. Dick, Gertrude'un gönderdiği özel günceyi bir solukta okuduğunu yazmıştı: "Harika, muhteşem bir şeydi; onu ve seni seviyorum. Ellerini, ayaklarını öpüyorum, yüreğimin sevgili kadını. Bu öyle bir an ki – pek çok düşüncede, sayısız saatte ve belki de pek çok yaşamda, hep onu anımsayacağım." Amcası Charles Doughty'den de söz ediyor, bu büyük gezginin Gertrude'a gönderdiği iyi dileklerini iletiyordu. Mektubu hayranlıkla sürüyordu:

"Çöl sana sahip – sana ve o benzersiz cesaretine. Ah benim çöl kraliçem – yüreğim seninle! Bu öylesine kusursuz bir aşk ki, beni alçakgönüllü yapıyor – belirsiz zaferleri hayal etmekten farksız... bir mucizeyi. Böyle bir armağana layık değilim. Genç ve özgür olsaydım (ve gerçek bir şövalye), o zaman seni almak, öpmek hakkım olurdu. Ama yaşlıyım, yorgunum ve yüzlerce hatayla doluyum. Ah canım, bir tanem; sözlerin insanın yüreğini ele geçiriyor – ve ruhunu."

Şehvetine değinmeden edememişti: "Haklısın; bizler zaaflarımızın kölesiyiz, ama doğru olmaması, doğal olmadığı anlamına gelmez ki. Bedensel ihtiras alev alıp ruhun tutkularına karıştığında, insanoğlu tarafından öylesine ender yakalanabilen –belki ancak Tanrı'nın *gerçekten* birleştirdiği kişilerce tadılabilen– bu düşsel kendinden geçişe, tanrısal bir anda belki biz de ulaşabiliriz... o vecit haline. Hayır, asla ulaşamayacağız. Eksik kalan o kadar çok şey var ki. Tıpkı dediğin gibi sevgilim, bilge kraliçem: Var olanın hepsini alacağız."

Mektupları Gertrude'un yaptıklarına yeni bir değer kazandırıyordu. Ona kendini cesur, güçlü, gözüpek, hepsinden önemlisi de "kadınsı" hissettiriyordu. O çöldeyken Dick ona neredeyse her gün, defalarca yazmıştı: Gertrude'un babasıyla Londra'da buluştuğunu, Etiyopya'daki yeni görevini, ona beslediği tutkulu aşkı, sırf onun için yazdığı günceyi okurken duyduğu mutluluğu. "Defterde benden 'seni seviyorum' sözcüklerini duymak istediğini söylüyorsun; herkesin göreceği, duyacağı bir biçimde, apaçık söylememi. Yaslanabileceğim, tutunabileceğim tek şey olan defterde.

Seni seviyorum – bunun orada, çölde sana bir yararı oluyor mu? Çölün ıssızlığını, yalnızlığını, yaşamın dışına düşmüşlüğünü azaltıyor mu? Belki bir gün, bir fısıltıyla, bir öpücükle söylerim...

Sen bana yeni bir dünya verdin Gertrude. Daha önce pek çok kadın sevdim; bir erkek bir kadını nasıl severse, iyisiyle kötüsüyle, azıyla çoğuyla sevdim; kanım aklımı çeldiğinde, zamana ya da çağrıya kapıldığımda, bazen de sırf macera olsun diye – neler olacağını görmek için. Ama bütün bunlar geride kaldı."

Sonra umutsuzca soruyordu: "Şu anda neredesin?" Hemen ardından acımasızca ekliyordu: "Seni yapayalnız, beni özlerken hayal etmeye bayılıyorum."

Gertrude ona bu tür aldatmacalardan hiç hazzetmediğini ve evlenmek istediğini yazmıştı. "Zihinde gerçekleşen bir evlilik, bir sadakat *var*. Ona hiçbir şey dokunamaz," diye yanıtladı erkek. "Bedensel sadakat yalnızca bir sözcük, ötekiyse onun gerçek anlamı. Bana hiçbir şey ifade etmiyor, oysa bütün dünya onun üzerinde duruyor. İffet hiç de bir erdem değil; insan sevince nabzının, yüreğinin her atışıyla bunu haykırmalı. Bunu neden yazdığımı bilmiyorum. Bu beni krallığımdan dışarıya çıkardı; artık geriye dönemem. Ama asla senin âşığın olmayacağım sevgilim, asla. O güzelim, tutku dolu defteri okudum ve iyice anladım. Asla âşığın olmayacağım; bir kadınla bir erkek, hepsi bu, ama yine de olağanüstü. Sahip olduğumuz şeyi sıkı sıkı tutacak, onu yücelteceğiz. Evet, dediğin gibi, olgun ve nazik olacağız."

Şimdilik erkeğin sözcükleriyle, hayaliyle avunmak zorundaydı. Dick, İngiltere'den ayrılmış, diplomatik bir görevle Etiyopya'ya gönderilmişti. Birbirlerini görme olasılıkları yoktu.

1914 Nisan'ının başında Gertrude, Bağdat'a veda etti, Şam'a, oradan da Elçi Sir Louis Mallet'i görme umuduyla Konstantiniye'ye geçti. Dört ay önce Gertrude'un yolculuğunu engellemeye kalkışan Mallet, şimdi onun Arabistan, Bin Raşid ve Bin Suud hakkında verdiği çok değerli bilgileri dinlemekteydi.

Yola çıkmadan önce, Domnul'a yazdı: "Beni vahşileşmiş bulacaksın; öyle kötü şeyler gördüm, dinledim ki, insanın zihnini bulandırıyor. Beni uygarlaştırmak için biraz çabalaman gerekecek sevgili Domnul. Sana karşı hiç değişmedim ama; bana katlanacağını biliyorum. Öte yandan ben İngiltere'ye katlanabilir miyim bilmem – aynı şeylere geri dönmek, hepsini sil baştan, yeniden yapmak? Neyse ki bazı şeyler bana farklı gelecek, çünkü ben onlara değişmiş bir zihinle,

bambaşka biri olarak dönüyorum. Çok şey kazandım; onları asla unutmayacağım.

"Londra'yı özlediğimi söyleyemem... Bağdat'ı seviyorum, Irak'ı seviyorum. Gerçek Doğu bu işte; insanı uyarıyor, canlandırıyor. Burada bir şeyler oluyor ve bütün bunların cazibesi beni etkiliyor, gözlerimi kamaştırıyor."

13

Savaş gümbürtüleri

Gertrude üç hafta sonra Bağdat'tan ayrıldı, gezginlerin çoğunu yıldıran güçlükleri hiç umursamayıp kuzeyden çöle daldı, Şam'a yollandı. Kervanı şimdi daha küçük, daha kıvraktı: iki küçük, yerel çadır, yatak yerine yere yayılan bir halı, hizmetli olarak da Fattuh, Sayyah ve Fellah. Anaze topraklarındaydılar; çölde durmaksızın hareket eden bu deve yetiştiricilerine, "Gerçek Bedeviler," diyordu. "Ötekiler yalnızca Arap." Onlarla olmaktan hoşnuttu; şeyhleriyle ateşin karşısına oturup kahve içmeye bayılıyordu; *refik*'lerinden biri böyle bir sohbet sırasında şöyle dedi:

"Bundan böyle ne zaman buraya gelsek, şöyle diyeceğiz: 'Buraya Miss Bell'le geldik, şurada onunla kamp kurduk.' Yıllarca sözü edilecek bir şey bu; sizin *gaza*'nız. Herkes bize sizden haber soracak, biz de söyleyeceğiz, buralara nasıl geldiğinizi anlatacağız." Neler söyleneceğini düşünmek, Gertrude'u tedirgin ediyordu: "Bütün ulusumu bana bakarak yargılayacaklar."

Onu Suriye Çölü'nden geçirecek bir kılavuzu yoktu, ama itiraf etti: "Kendi gösterimi tek başıma sahnelemek hoşuma gidiyor. Buraya kadar da her şey yolunda gitti."

Hızla ilerliyorlardı – bazı günler, günde on bir saat. İlk kez bir devenin üzerinde uyumayı başardı. Ancak yola çıkalı daha birkaç gün olmuştu ki, bir haydut çetesinin çok şey anlatan ayak izlerini gördüler. Tedbiri bir an olsun elden bı-

rakmamak gerekiyordu. Bu "düz, düz, düz" arazide mola verdikleri bir kuyu başında, yağmacıların Şammar Aşireti'nden olduğunu ve yerel Anaze Aşireti'nden kırk deve çaldığını öğrendiler. Genç bir çocuğun dediğine göre, kurbanlar hırsızların peşine düşmüş, on kısrağa el koymayı başarmışlardı. Üstüne üstlük liderlerinden birini de öldürmüşlerdi. "Yoldaşları durup onu gömdü mü?" diye sordu Gertrude, açık çölde öylece yatan cesedi düşünerek. "Hayır *vallah*," dedi delikanlı, "köpeklere yem olsun diye orada bıraktılar." Gözünün önünde beliren görüntü dehşet vericiydi. "Onu aklımdan bir türlü uzaklaştıramıyorum," diye yazdı Dick'e, "ıssız düzlüklerde yatan, köpeklerin gelip işi bitirmesini bekleyen bir ölü."

Uzaktan uzağa seçilen uğursuz beneklerin hem meraklandırdığı hem de ürküttüğü adamlarıyla birlikte, Anazelerin kara çadırlarına yaklaştı. Geceyi, otlayan deve sürüsünün yakınında küçük bir çayırda geçirdiler, gün doğunca ayazda karşılarında uzanan obayı gördüler. Düzlükte keçi kılından yapılma yüz elli çadır saydılar; bir o kadarı da dimdik bir kanyonun altındaki yeşil sırtların ardına dizilmişti. Doğruca Anaze kampına yollanan Gertrude, egemen şeyhe ait olduğunu bildiği, gösterişli çadırlara yöneldi. Devesini Bedevi'nin kahve çadırının önüne çökertti, indi, gerginliğini güzelce gizleyerek kendinden emin adımlarla Anaze'nin Yüce Şefi Fahad Bey bin Haddal'ın otağına yürüdü.

Çölün en soylu aşiretinin ünlü, korkutucu lideri Fahad Bey, acımasızlığıyla ve bunu kanıtlayan gaddarlık öyküleriyle ünlü, yaşlı bir adamdı. Çevresine yaydığı vakur, gururlu hava, kısmen Anazeler arasındaki güçlü konumundan, kısmen Kerbela yakınlarında sahip olduğu hurma bahçelerinden, kısmen de babasının Türklerden kazandığı o saygın, önemli "yüce şef" unvanından kaynaklanıyordu. Şeyh ufak tefek, zayıftı; ak sakallı yüzü güneşte geçen yetmiş yılın ardından iyice yanmıştı. Giysilerinin altında, gençliğinde katıldığı savaşların yaraları vardı. Göğsüne kocaman bir delik oyulmuştu: Sırtından girip göğsünden çıkan bir düşman

mızrağının anısı. "Böyle bir yaradan ancak bir çöl Arap'ı sağ kurtulabilirdi," diye yazdı Gertrude daha sonra.

Şeyh, Gertrude'a oturması için yere yayılmış olan iyi cins halıları işaret etti. Gertrude sırtını tahta bir deve semerine verdi; Fahad Bey'in arkasına tünemiş olan şahinle yerde, yanında yatan tazının gözleri onun üzerindeydi. Hizmetkârlar koyu kahveyle hurma getirirken, onlar konuştular. Erkek, Irak'ın sakin olup olmadığını sordu, kadın hayır diye yanıtladı, Türklerle olan rahatsızlığı aktardı. Irak'ın güneyindeki Basra kentinden ve onun tanınmış politikacısı, merhametsiz Seyyid Talib'den söz ettiler. Sonra Fahad Bey daha özel sorulara geçti. Neden yolculuk etmek istiyordu? "Müslümanlar arasında yalan çoktur," diye sürdürdü sözünü, "ama İngilizlerde, hayır. Bana doğruyu söyle. Neden çöle bu kadar çok gezgin geliyor? Ticari bir çıkarları mı var?" Gertrude asıl nedenin bilgi edinme arzusu ve merak olduğunu söyledi. Buna inanamam, dedi erkek. Gezgin "ölebilir"di; "çok tehlikeli", "çok meşakkatli" bir yolculuktu. Ama kadın, İngilizlerin çölden hiçbir çıkarı olmadığını yineledi. Evde fazla oturmaktan hoşlanmıyor, dünyayı görmek istiyorlardı. "*Sadak*," dedi: İnanın bana. "*Sadak*," dedi adam: Sana inanıyorum.

Gertrude'a haremini, kadınların kaldığı uzun çadırı gösterdi, onu son karısı ve çocuklarıyla tanıştırdı. Poz verdiler, Gertrude resimlerini çekti. Daha sonra adamlarını topladı, bir örenyerinde ölçüm yapmaya gitti. Kampa dönerlerken gökyüzü kararırdı, bir dolu sağanağı başladı. Fırtına dinince Fahad Bey onun çadırına geldi; hizmetkârları Gertrude'a o güne kadar bir Arap şeyhi tarafından sunulan en mükellef yemeği hazırladılar. Safranlı pilavla doldurulmuş, kızarmış kuzu, ekmek, yoğurt ve bir pilav yığınının üzerinde köfteler.

Daha sonra sigaralarını yaktılar, kahvelerini yudumladılar ve Gertrude ona *Nakıp*'tan, Bağdat ve Basra'daki diğer tanıdıklarından haberler verdi, kentlerdeki ruh haline, Türklere beslenen duygulara ilişkin sorularını yanıtladı. Avrupa başkentlerinden bazı bilgiler aktardı, İstanbul'un salonların-

dan Hail'deki saraya kadar, bir sürü dedikoduyla eğlendirdi. Ertesi gün yola çıkarken, şeyh onun yanına zorla bir refakatçi verdi. Gertrude adamın nezaketinden duygulanmıştı, ama ne kadar önemli bir yandaş kazandığının farkında bile değildi.

* * *

Birkaç gün sonra çölde çok daha sert bir fırtına patladı. "Kötücül yağmur atlıları toprağı dövüyor," diye yazdı güncesine; Dick'e sordu: "Shelley'in Zevk Perisi'ne söylediği şarkıyı anımsıyor musun?

> Karı seviyorum ve ışıltılı buzun bütün biçimlerini
> Rüzgârı seviyorum ve yağmur fırtınalarını,
> Doğaya ait olan ve insan acısının dokunamadığı
> neredeyse her şeyi.

1 Mayıs sabahı Şam'a vardı; asmaların, meyve bahçelerinin görüntüsüne sevinemeyecek kadar bitkindi. Kendini hiç bu kadar yorgun hissetmemişti. Erkenden yattı, bir-iki saat uyudu, ama düşleri bile ağır ağır ilerleyen deve kervanlarıyla doluydu. Kentte kaldığı sürece Hail'den korkutucu haberler aldı. Emirin amcası İbrahim öldürülmüştü; boğazı kılıçla kesilmişti.

Konstantiniye'den gelen haberse, Sir Louis Mallet'in dört gözle onu beklediğiydi. Erkek onun Arabistan'da öğrendiklerini dinlemek için sabırsızlanıyordu.

Beyrut'tan Konstantiniye'ye gemi yolculuğu dört gün sürdü; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde müthiş bir kargaşa yaşanıyordu. Jöntürkler (üniversite öğrencileriyle askerî akademiden genç subay adaylarının birleşip 1908'de Sultan Abdülhamid'i Meşrutiyet'i yeniden ilan etmeye, ardından da tahttan çekilmeye zorlayan hareket), Harbiye Nazırlığı'nı (Savaş Bakanlığı) devirmiş, hükümetin idaresini ele geçirmişti. Bir zamanlar Asya, Avrupa ve Afrika'ya uzanan, yedi yüz yıllık imparatorluk çöküyor, küçülüyordu.

Yolsuzluğun, rüşvetin delik deşik ettiği Türk hükümeti maddi açıdan tam bir darboğazdaydı. Balkan Savaşları'nda çok borçlanmıştı; ayakta kalabilmesi Avrupa ülkelerinden aldığı borca bağlıydı. Özellikle Almanlar çok destek oluyordu; Berlin-Bağdat arasındaki önemli demiryolunun hem maliyetini hem de yapımını üstlenmişlerdi. Ama Ortadoğu'da saldırgan bir Almanya'nın varlığı, Hindistan'a giden yolları koruma konusunda fazlasıyla titizlenen Britanya için bir tehditti.

Şimdi Britanya'nın bölgedeki çıkarları daha da önem kazanmıştı. Rakipsiz donanması dünyanın her yanına mal taşıyor, dönüşte de İngiltere'nin gıda ihtiyacının dörtte üçünü getiriyordu. Üstünlüğünü sürdürme adına, 1911'de Bahriye Nazırı Sir Winston Churchill büyük bir değişikliğe gitmiş, savaş gemilerinde kömür yerine petrol kullanılmasını emretmişti. Geleneksel ticaret gemilerinden kat kat üstün olan bu yeni, mazotlu gemiler çok daha hızlı yol alıyor, denizde yakıt ikmali yapabiliyordu; menzilleri çok genişlemişti; dahası, mürettebat kazanlara kömür yetiştirmekten bitap düşmeyecek, insan gücü gereksinimi de azalacaktı.

Britanya dünyanın en büyük kömür üreticisiydi, ama petrolü yoktu. Churchill 1912'de Güney İran'da petrol kuyuları, Basra yakınlarındaki Abadan'da da rafinerileri bulunan Anglo-Persian (İngiliz-İran) Petrol Şirketi adında, önemli bir ortaklık anlaşması imzaladı. Britanya bu yaşamsal yöreyi ne pahasına olursa olsun korumak zorundaydı, ama Osmanlı İmparatorluğu'nun şu andaki güçsüzlüğü bölgeyi savunmasız bırakıyor, özellikle Alman destekli bir saldırıya açık hale getiriyordu.

Gertrude çöl Arapları hakkında edindiği bilgiyi Konstantiniye'deki Britanya elçisine aktarmak için sabırsızlanıyordu. Britanya savaş çıkması durumunda Türklerin tarafsız kalacağını umuyordu, oysa Türkiye'nin Almanya'yla ittifaka hazırlandığı yolunda güçlü kuşkular vardı. Gertrude, Osmanlı'nın Arap aşiretleri üzerindeki denetiminin ne kadar gevşediğini kendi gözleriyle görmüştü; İngiltere'nin bu boşluktan yararlanabileceğine inanıyordu. Durumdan haberdar olan

bilgili dostlarının da dediği gibi, Suriye'deki Araplar, Britanya'nın egemenliğini yeğliyordu. Arabistan'da gücü giderek artan, yıllarını sürgünde, Britanya'nın dostu Kuveyt'te geçirmiş olan Bin Suud'un da İngiltere'nin müttefiki olmaya can attığı herkesçe biliniyordu.

Sir Louis Mallet, Gertrude'u dikkatle dinledi. Anlattıklarından etkilendi, derhal Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e bir telgraf çekti. Gertrude'un yolculuğunu, Bin Suud'a ve Türklerin laçkalaşmış yönetimine ilişkin yorumlarını aktardı. Ortada otorite filan kalmamıştı: "Osmanlı'nın emrindeki aşiretler başıboş kalmış. Miss Bell'in her bakımdan dikkate değer bir keşif olan yolculuğu, doğal olarak, burada çok büyük bir yankı uyandırdı."

Gertrude'un serüvenleri duyulmuş, kente çeşit çeşit söylenti yayılmıştı; daha önceki gelişlerinde tanıştığı kişiler onu dinlemeye koştular. İstanbul ziyareti kısa sürdü, yine de, *Times* muhabiri Philip Graves'in (ve sigarasını keyifle tüttüren Gertrude'u ağzı bir karış açık seyreden karısının) evinde akşam yemeği yedi, yeni evli bir çift olan diplomat Harold Nicolson ve hamile eşi Vita Sackville-West'le tanıştı.

Ama Gertrude'un amacı kibar insanlarla zaman öldürmek değildi; 24 Mayıs 1914'te Londra'ya döndü, Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun saygın altın madalyasıyla ödüllendirildi. Yolculuğun duygusal ve bedensel bitkinliğini atlatabilmek için Rounton'ın huzuruna, dinginliğine sığındı. Ama İngiltere'de de yaşamın köklü bir değişim geçirdiğini gördü: Toplum değişiyordu. Yokluğu sırasında tartışma yaratacak pek çok kitap yayımlanmıştı: Proust'tan *Kayıp Zamanın İzinde-Swannlar'ın Tarafı*, D.H. Lawrence'dan *Oğullar ve Sevgililer*, James Joyce'tan *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi*; George Bernard Shaw'un patırtılı oyunu *Pygmalion* [Çiçekçi Kız] Nisan 1914'te His Majesty's Theater'da sahnelenmiş, o şok edici "Hiç bile diil!" deyişi dillere yerleşmişti. Süfrajetlerin mücadelesi sürüyordu, ama kadınlar balinalı, çelik korselerin baskısından kurtulmuştu, lastikli sutyenlerin özgürlüğünü doyasıya yaşıyorlardı. Yine de, alttan alta

duyulan hüzünlü tını yadsınamazdı: Dünya bir karmaşanın eşiğinde, savaşın yalnızca iki ay uzağındaydı.

* * *

Gertrude evde dinlenirken sarsıcı haber İngiltere'ye ulaştı: Avusturya-Macaristan tahtının vârisi, Arşidük Ferdinand öldürülmüştü. Cinayet 28 Haziran 1914'te, Sırbistan'ın başkenti Saraybosna'da işlenmişti; suikastçı, Sırpların bağımsızlık istemini destekleyen bir Bosnalıydı. "Balkanlar'daki bu lanet olası budalalık", Alman Başbakanı Otto von Bismarck'ın da öngördüğü gibi dünyayı savaşa sokacak olan kıvılcımdı. Bu sersemletici olay, Avrupa'nın önde gelen devletlerinin imzaladığı bir dizi anlaşmayı ve ittifakı tetikledi.

1904 İngiliz-Fransız Anlaşması, İngiltere ile Fransa'yı saldırgan Almanlara karşı birleştirmişti. Bunu birbirinden fena halde kuşkulanan ama Almanlardan daha çok korkan iki ulusun, İngilizlerle Rusların imzaladığı 1907 İngiliz-Rus Anlaşması izledi. İngiltere, Fransa ve Rusya'yı üçlü bir ittifak anlaşmasına götüren şey, kesinlikle evham değildi. Alman askerî düşünürlerin önde gelenlerinden General Friedrich von Bernhardi'ye göre savaş "biyolojik bir gereklilik" idi. Almanya dünyanın ikinci büyük donanmasına sahipti (Büyük Britanya hâlâ birinciydi); pazarlarını, topraklarını genişletme ve dünyanın en büyük gücü olma hayali, Alman işadamlarıyla politikacıların ağzını sulandırıyordu. Britanya, Fransa ve Rusya (İtilaf Devletleri) savaşa aç Almanya'nın dünyayı fethetme hayaliyle Kıta'yı –doğuda ve batıda– bir uçtan ötekine ezip geçmesinden korkuyordu.

Avusturya-Macaristan veliahtının öldürülmesine tepki gecikmedi. Bosna'yla Hersek'i zaten kendine bağlamış olan Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ı da ilhak etme umuduyla Sırbistan'a savaş açtı. Ama kendini bir Slav ulusu olarak gören Rusya, Slav kökenli Sırpların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından yutulmasına izin veremezdi. Rusya'nın savaş ilanı, Almanya'nın Avusturya-Macaristan'a daha önce

verdiği yardım sözünü tetikledi. Almanya seferberlik ilan etti; Alman askerleri Fransa sınırına dayanınca ve bir Alman filosu Manş Denizi'ni geçmeye hazırlanınca Fransa ile İngiltere'nin kendi güçlerini harekete geçirmekten ve birleşip Almanya'ya karşı savaşmaktan başka çaresi kalmadı. 1 Ağustos 1914'te toplar, tüfekler Kıta'yı dövmeye başladı.

Doğu Cephesi'nde, Türkler kısa bir süre sonra Almanlarla ittifaka girdiler. Britanya hükümeti hem Hindistan'a ulaşan değerli yollarını hem de İran Körfezi'ndeki petrol sahalarını düşman saldırısından korumak zorundaydı. Bir zamanlar İngiliz görevlilerin baş belası olan Gertrude, şimdi Doğu konusunda eşsiz bir bilgi kaynağıydı. Suriye, Irak ve Arabistan hakkında öğrendiği her şeyi geniş bir rapor haline getirip derhal yetkililere sunması istendi. Raporunu 5 Eylül 1914'te Kahire'deki Askerî Harekât Dairesi'nin şefine yolladı, o da hemen Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e iletti:

> Suriye, özellikle Mısır'ın ağırlığını koyduğu Güney Suriye, tam anlamıyla İngiltere yanlısıdır. Ancak, çok zeki bir Alman olan, şu sıralar Hayfa'da bulunan eski dostum Loytved bana geçen yıl, Suriye'nin pazarlık masasına yatırılmayı asla kabul etmeyeceğini söylemişti. Ona inanıyorum...
>
> Genel olarak Irak'ın, Türkiye'yle savaşmamızı istemediğini ve böyle bir durumda pasif kalmayı seçeceğini söyleyebilirim. Ama orada Türkler büyük bir olasılıkla dikkatlerini, bizim korumamız altındaki Arap reislere çevireceklerdir. Buysa, gözünü Basralı Seyyid Talib'e, Kuveyt şeyhine ve güçlü bir önder olan Bin Suud'a çevirmiş olan Arap Birliği yanlılarının kesinlikle hoşuna gitmeyecektir. Seyyid Talib sahtekârın teki, bizden hiçbir destek görmedi, ama tüccarlarımızla arası çok iyi. Kuveyt'in yaşaması bizden alacağı yardıma bağlı, şeyh de bunu çok iyi biliyor. Bin Suud bizden daha kesin bir onay almayı, tarafımızdan kabul görmeyi şiddetle arzuluyor; bir müttefik olarak onu denetlemek çok daha kolay olacaktır. Bana kalırsa Türkleri Körfez'de adamakıllı bunaltabiliriz.

Raporu Londra'daki Savaş Dairesi'nde, Dışişleri Bakanlığı'nda ve Kahire'deki Askeri İstihbarat Bürosu'nda dikkatle incelendi. Avrupa'da çatışmalar çoktan alevlenmişti; Britanya, Fransa ve Rusya'nın Türklere savaş açmasına birkaç hafta vardı. Şimdi Eylül 1914'te, hükümet Osmanlı'ya karşı izleyeceği politikayı henüz kararlaştırmamışken, Gertrude onlara Arapları örgütleyip Türklere karşı ayaklandırmayı öneriyordu. Doğu sahnesindeki yerini almak için çıldırıyordu. Ama bir yıldan uzun bir süre ona bu izin tanınmadı; yörenin bir kadın için çok tehlikeli olduğuna inanılıyordu. Kadın olmak büyük bir engeldi.

14

Trajik bir son

Gertrude, Fransa'nın sahil kenti Boulogne'da küçük bir otel odasına yerleşti ve gündelik bir düzen tutturdu; her sabah sahilde hızlı bir yürüyüşün ardından, parke taşı döşeli sokaklardan geçip Victor Hugo Caddesi, 36 Numara'ya seğirtiyordu. Kızılhaç'ta görevliydi; kadın hakları savunucularının sesi, savaş çığlıkları tarafından bastırılmıştı. Pek çok kadın gibi Gertrude da savaşa katkıda bulunmak için gönüllü olmuş, arkadaşı Flora Russell'ın peşinden Fransa'ya gelmişti.

Kâğıtlarla, belgelerle tıka basa dolu olan çalışma odası sıkıcıydı; duvar kumaşları ve perdelerle bu kasveti örtmeye, taze leylak ve nergis vazolarıyla neşelendirmeye çalıştı, ama görevin kendisi öyle iç karartıcıydı ki, neşeye yer bırakmıyordu. Her gün muharebede yaralanan ya da kaybolan askerlerin izini bulmak için üzücü bir uğraş veriyordu. Sabahın dokuzundan akşamın dokuzuna, bazen daha da geç saatlere kadar adları dosyalıyor, listeliyor, kayıp askerlerin aileleriyle yazışıyordu. Ana babalardan gelen yürek burkucu mektuplar Gertrude'u bu sevgili evlatları daha bir şevkle aramaya itiyordu. Çabalar genellikle boş çıkıyordu; oğulları kayıptı ya da, daha kötüsü, artık sağ değildi ama ailelere tatlı bir dille yazıyor, verecek iyi bir haber bulmak için çabalıyordu. 1914 Noel'inde büronun başına getirildi ve ilk iş, bütün dosyaları yeniden düzenledi.

Yalnızca bir bekleyişti. Dick'i özlüyordu; hiçbir uğraş ayrılık acısını bastıramazdı. Dick, Etiyopya'da görevdeydi; ailesinin Rounton'a dönmesi için yaptığı baskılara direnen Gertrude, Dick'in olmadığı bir ülkeye dönmeye yanaşmıyordu. "Şimdilik İngiltere'ye gelmeyeceğim," diye yazdı Domnul'a. "Her şey bir yana, burada bütün gün çalışabiliyorum – çalışmak, uzun zamandır kıyısında gezindiğim acı uçurumunun üzerine atılmış bir kalas gibi. Bazen, o bile kırılma noktasına geliyor."

Buradan başka olmak istediği tek yer, Doğu'ydu. Türkler, Britanya hükümetinin onları etkisiz kılma çabalarına karşın, Almanlarla ittifak halindeydi. Aralık 1914'te Mısır'daki İngiliz birlikleri, Süveyş Kanalı'na yönelik Türk saldırısını karşılamaya hazırlandı. Mezopotamya'da, Hindistan'dan gönderilen, kırk yedi süvari birliğinden oluşan ve o güne kadar yollananların en büyüğü olan ordu, can alıcı önem taşıyan Basra kentini Türklerden almış, Bağdat'ı da almak için çoktan yola koyulmuştu. Daha birkaç ay önce Gertrude, Irak'ta kendini memleketindeymiş gibi hissetmişti, şimdiyse orası Gertrude'a yasaklanmış gibiydi. Doğu'da yolculuk etmekte olan Domnul'a yazdı: "Keşke şu anda Mezopotamya'ya ayak basıyor olsaydım! Bağdat'ın alınışını görmek için neler vermezdim. Göreceksin, çok az direniş olacak... Ayrıntıları çok merak ediyorum."

Kulağma gelen ayrıntılarsa, kanlı savaş halısının tüyler ürpertici, bölük pörçük desenleriydi. Kasvetli bürosundaki çalışma masasında ya da öğle yemeğini atıştırdığı, üç-beş askerin toplaştığı kahvelerde, cephedeki erkeklerin iç burkan öykülerini dinliyordu. Bu gençlerin "siperlerdeki suya, geçit vermez çamura dizlerine kadar gömülmüş" olduğunu rapor etti. "Dizlerine, hatta baldırlarına kadar balçığa batmış durumdalar. Açık arazide nişan almak için yere uzanıyor ama ateş açamıyorlar, çünkü dirsekleri, bileklerine kadar çamura saplanıyor." Kızılhaç'ta çalışan kadınların hastaneye girmesi yasaktı, ama Gertrude izni kopardı ve dehşeti gördü: bombaların neyi alıp götürdüğünü bile tam kavrayamayan, kolunu, bacağını ya da

gözlerini yitirmiş, gencecik delikanlılar. Ocak 1915'te ana babasına "mutlu bir yıl" diledi. Geceyi masasında çalışarak kutladı, yalnızca bir ara mola verip birkaç çikolata yedi.

Bürosundan az ilerideki Meurice Oteli'ndeki küçük odasında, geceleri sinirleri bozuk bir halde mektup okuyarak geçiriyordu. Dick'ten gelen bir not onu az da olsa canlandırdı. Yanıtı ateşliydi:

"Canım, canım," diye yazdı, "bu yeni yılımı ve onu izleyecek olan bütün yılları sana adıyorum. Bu zavallı armağanı kabul edecek misin – yeni yılı, beni, aklımdan geçenleri ve aşkımı? İçimi, ikimizin aşkını alabilmek için böylesine derinleşen bu sığ kadehi dolduruyorsun. Bir tanem, beni sevdiğini ve hâlâ istediğini söylediğin zaman, yüreğim şarkı söylüyor – sonra da senin özleminle ağlıyor. Dünyadaki bütün boşlukları sana duyduğum istekle doldurdum; şimdi bir sel gibi taşıyor ve yaşadığın yüksek dağlara doğru tırmanıyor. Sen bahçende yürürken, o ayaklarına değiyor. Hayır, bana teşekkür etme. Yalnızca senin olanı al, sıkıca tut ve sakla – beni yüreğinin kıvrımlarına hapset."

Onun sözcükleri ne kadar şiirselse, erkeğinkiler de o kadar şehvetli, arzuluydu. Yine de kadının korkularına kendine özgü o kaba üslubuyla karşılık verdi. "Cinsellik bu kadar mı önemli?" diye sordu. "Duyular, temas ve bütün o şaşırtıcı şeyler? Evet, önemli olabilir –ama en iyisi değiller; onlar yalnızca bir manzara–, önemli olan onları görmemizi sağlayan şey, yani güneş. Bir keresinde bana, bir düzine karım olsa bile beni yine de seveceğini söylemiştin – onları önemsemeyeceğini. Çok doğru sevgilim, güneş ışığının sana öğrettiği bir şey bu... Cinsellik o kadar da önemli bir şey değil –hiç değil– tıpkı iffet gibi, fazla abartılmış bir konu. Oysa iffet denen şey, bir erdemin ve iyi niyetin müphem, puslu başlangıcı yalnızca..."

"Ah Dick, sev beni," diye yanıtladı Gertrude. "Sırf senin için yaşıyorum."

* * *

Sonra birden açlıktan ölmek üzere olan bir çocuğa ansızın uzatılan bir kutu çikolata gibi, umutsuzluğu sevince dönüverdi. Dick, Etiyopya'dan dönüyordu. Yazdığına göre, yeni tayin emrini almak üzere İngiltere'ye gitmeden önce, Fransa'ya uğrayacaktı ama Boulogne'da göreceği kişi, karısıydı (talihin bir cilvesi, Judith aynı kentte hemşire olarak çalışıyordu). Olsun, dert etme, diye yatıştırdı Gertrude'u; Judith görevinden ayrılamazdı, onlar da daha sonra Londra'da buluşabilirlerdi.

Haberin heyecanıyla yerinde duramayan Gertrude, şubat ortasında birlikte rüya gibi dört gün geçirecekleri İngiltere'ye yollandı. Onu görmek, ona dokunmak, Gertrude'u kendinden geçirdi; artık tam anlamıyla emindi: Bu erkekte aradığı her şey vardı – zeki, anlayışlı, nazik ve ilgili, koruyucu ve güçlüydü. Onun kollarına sığındı. Kucaklaşırlarken, geçen yıldan kalma, için için tüten düşler alev alıp parladı. Erkeğin dudakları onun dudaklarını ezdi; kadın sevgili askerinin kaslı bedeninde eriyip gitti. Erkek ona yaşamın ta kendisi olduğunu söyledi... tutkuyla yanan bir ateş olduğunu. Gertrude'a ihtiyacı vardı. Onu deliler gibi arzuluyordu. Gertrude onu kendinden geçmişçesine dinledi; kendini ona vermeyi her şeyden çok istiyordu. Yavaşça, istekle teslim olmaya başladı, ama bir güç içini yakan olanca istekten bile daha güçlü bir şey ayaklandı, onu durdurdu. Dehşet içinde geri çekildi. Sonra, özleme ve cinsel isteğe bir kez daha boyun eğdi; sarıldılar, öpüştüler. Ama o güç yeniden harekete geçip Gertrude'u engelledi. Buluşmanın sonunda, aşkları bir kez daha yarım kaldı.

Birkaç gün sonra büyük bir acı içinde, şöyle yazdı:

Bir gün sana anlatacağım. Açıklamaya çalışacağım – ondan duyduğum korkuyu, dehşeti. Ah, cesur olduğumu sanıyordun, değil mi? Beni anlamalısın; korktuğum şey, sonuçları değil... Onları bir an bile dikkate almadım. Bu, bilmediğim bir şeye duyduğum korku; bunu hiçbir erkek tam anlamıyla anlayamaz, ama senin anladığından eminim, çünkü

ben anlatıyorum. Her seferinde içimi bir anda kaplıyor ve ben senin onu bir yana itmeni istiyorum – o yalnızca bir hayalet, bir hayaletin gölgesi. Yine de sana, "O iblisi içimden çıkar," diyemem. Yapamam. O son sözcüğü asla söyleyemem. Onu sen söylemeli ve bu şeytani büyüyü bozmalısın. Korku berbat bir şey; onun gölgesinde yaşamama izin verme. O bir gölge – aslında onun bir hiç olduğunu biliyorum... Beni ondan bir tek sen kurtarabilirsin; artık biliyorum, oysa son âna kadar anlamamıştım – inanabiliyor musun? Ödüm kopuyordu. Sonra en sonunda, onun bir gölge olduğunu anladım. Evet, artık biliyorum.

Kendi kendine işkence edercesine sürdürdü:

Uyuyamıyorum – uyuyamıyorum. Pazar gecesi, saat bir. Uyumaya çalıştım, ama her akşam daha da olanaksızlaşıyor. Benimle uyku arasında sen varsın; senin kollarının olmadığı yerde uyku da yok. Bana yaşam demiştin – ateş. Ben yanıyorum, yaşıyorum ve tükeniyorum. Dick, bu şekilde yaşamak mümkün değil. Her şey bittikten sonra, hakkın olanı almalısın. Bu yürekliliği göstermek zorundasın. Sana cesaret aşılaması gereken, ben mi olmalıyım biricik askerim? Bütün dünyanın önünde bana sahip çık, beni al ve sonsuza kadar da bırakma... asla... Sinsilikten nefret ederim – sonunda tepetaklak gideceğim, kendimden nefret edecek ve öleceğim. Oysa çıkıp doğruca sana gelmek; bunu yapabilir ve yaşayabilirim, kaybedecek neyim var ki? Hiçbir şeyin önemi yok benim için; soluk alır, düşünür ve senin içine taşınırım. Sen yapabilir misin peki, buna cesaret edebilir misin? Bu iş bitince, görevin tamamlanınca, benim uğruma bu tehlikeye girecek misin? Ya bu ya da hiçbir şey. Sensiz yaşayamam...

Bu şekilde davranacak olsam, beni sevenler yanımda yer alacaktır; onları tanıyorum. Ama öteki türlü, hayır. Aldatmak, yalan söylemek, kandırmak, sonunda da yakayı ele vermek – kısacası yapmamam gerekenleri yapmak. Aslında

onu da yapabilirim: her türlü numarayı çevirip kaçınılmaz sona doğru sürüklenmek... Söz konusu onursa, bu onurlu bir davranıştır, ötekiyse onursuz. Söz konusu sadakatse, bu sadakattir – aşka duyulan sadakat. Çünkü başımı dik tutacak ve farklı yollara sapmayacağım – belki sonunda evlenebiliriz. Buna bel bağladığım yok, ama böylesi benim için iyi, çok daha iyi olur...

Şimdi dinle: Bundan böyle sana bunları yazmayacağım... bitirdim. Beni seviyorsan, böyle kabul edersin; beni yalnızca bir saatliğine arzuluyorsan, bunu da sineye çeker, faturasını öderim. Bedelinin ne olacağını söylemiştim. Ne olursa, neye karar verirsen, sana gelecek ve boyun eğeceğim – öteki kavşaktan korkmuyorum... Ama bu mektupta yanan kamp ateşini gözden kaçırma – yaşamımla beslenen o duru, parlak alevi.

* * *

Gertrude yeryüzünde görmek istediği son kişiyi karşısında bulunca dehşete kapıldı: Dick'in karısı Judith, Boulogne' daki büroya, onu görmeye geldi. İki kadın Türkiye günlerinden beri mektuplaşıyordu; birlikte öğle yemeğine çıktılar, havadan sudan, işlerinden söz ettiler. Judith bu ilişkiden haberli olup olmadığını hiç sezdirmedi, ama bu buluşma Gertrude'u altüst etti. Karısını bu tür ziyaretlerden caydırması için Dick'e yalvardı. "Korkunçtu; nefret ettim," diye yazdı, "beni buna katlanmak zorunda bırakma." Pişmanlık, arzu ve suçluluk duyguları arasında bocalıyordu. "Beni unutma – beni bırakmayacaksın, değil mi? Bu olanaksız! İşkence... sınırlarını yitirmiş, bitimsiz bir işkence. Ah canım, bir esrime, bir vecit hali sanki."

İngiltere'de o dört eşsiz, iç parçalayıcı gün boyunca yaşadıklarını tekrar tekrar anıyor, yaptıklarını sorguluyor, kendi davranışlarının sonuçlarıyla uzlaşmaya çalışıyordu. Bir zamanlar çok korktuğu hamilelik, şimdi bir lütuf gibi geliyordu. Gertrude yılların tanrıtanımazı, ansızın bir dindar

gibi konuşmaya başlamıştı: "Diyelim ki öteki şey oldu, senin çok korktuğun, benim de biraz korktuğum şey başımıza geldi... Seni bana geri getirmez miydi? Şimdi ona (o korktuğun şeye) sahip olsaydım, Tanrı'ya şükreder, hiçbir şeyden korkmazdım... Sana verebileceğim son ve en büyük (aşktan da büyük) armağan, benim içinse kutsal bir tamamlanma, bir doygunluk yemini; bir esrime ânında yaratılan, bir ateşten çıkarılan bir yaşam; yaratıcısının yücelttiği ve taptığı ateşin tıpatıp aynısıyla beslenecek, aziz tutulacak, tapılacak ve uğruna yaşanacak bir canlı."

* * *

Mektupları, savaşa giden erkeği yolda yakaladı. Türkiye, Almanya'yla müttefikliğini ilan edince, Britanya'nın tepkisi gecikmemişti. Bahriye Nazırı Sir Winston Churchill'in örgütlediği bir seferberlik başladı; amaç Bağdat'a yönelecek Türk askerinin önünü kesmekti. Otuz bin Avustralyalı piyade beklenmedik bir çıkarma harekâtı için Gelibolu'ya gönderildi: Çanakkale'yi Britanya donanmasına açmak, Konstantiniye'yi ele geçirmek, müttefik Rus ordusuna gereken desteği sağlarken Türkiye ile Almanya arasındaki yardımlaşma bağını kopartmak için. Konsolos vekili olarak Anadolu'da geçirdiği günler nedeniyle Türkleri zaten çok iyi tanıyan ve Ermeni meselesinde büyük yararlılık göstermiş olan Dick Doughty-Wylie, taarruzu yönetecek subaylardan biriydi.

1915 yılının Mart ortasında Dick, Çanakkale'ye doğru yol alırken, Gertrude'dan yayımlanmamış Suriye haritalarını Savaş Bakanlığı'na teslim etmesi istendi. Gertrude ay sonunda Londra'ya döndü; görevlilere Doğu'ya ilişkin brifing verecek, bir yandan da dostu, Kızılhaç Başkanı Lord Robert Cecil'in buyruğuyla, İngiltere'de Kızılhaç'ın genel merkezini oluşturacaktı. Günler uzun, yıpratıcıydı; Sloane Sokağı, 95 Numara'daki gri evden çıkıp işyerine, Piccadilly'nin karşısındaki Norfolk Binası'na doğru yürürken Dick'in anılarıyla boğuşuyordu.

Doughty-Wylie'nin, Gelibolu'ya doğru yol alırken gemide yazdığı mektubu alınca erkeğin ona hâlâ ne kadar bağlı olduğunu anladı: "Öyle çok anı var ki sevgili kraliçem; senin, o muhteşem aşkının, öpücüklerinin, yürekliliğinin ve bana yazdığın, kalbinden kalbime gönderdiğin harika mektupların anıları – kimisini, birer kan damlası gibi bavuluma yerleştirdiğim mektuplar."

Bu aşk Gertrude için bir yaratılıştı. 21 Nisan'da bunu Dick'e de açıkladı: "... seninle aramda ölümsüz bir sır var. Seni seven kadını kimse bilmiyor, asla da öğrenemeyecek. Sıradan, ortak dünyada, insanların karşısında dolaşan kadından hem beyin hem de beden olarak çok farklı, bambaşka biri o – ikimizin aşkından doğan, biçimlenen yepyeni bir varlık. O kadını bir tek sen tanıyorsun, bir tek sen gördün... Ona sen yaşam verdin ama onu her kemiğiyle, her zerresiyle ben yarattım; onu dölleyen kişi olarak onu korkusuzca, doyasıya sevebilirsin. Seveceksin de."

* * *

Cepheden çok az haber geliyordu. Savaş Bakanlığı olup bitenlere üstünkörü değinen yazışmalara bile sansür uyguluyordu; İngiltere'ye ulaşabilen mektuplar siyah mürekkeple öyle karalanmış oluyordu ki, başlığın ve imzanın dışında okunacak neredeyse hiçbir yeri kalmıyordu. Ama 1915 Mayıs'ının ilk günü arkadaşlarıyla yediği bir akşam yemeğindeki gelişigüzel bir sohbet, Gertrude'a Gelibolu'dan sarsıcı haberler getirdi. Çıkartma harekâtı iyi gitmemişti. Britanya ordusu hedeflenen şaşırtma taarruzunu başaramamıştı; yarımay biçimindeki açık kumsala çıkarken, karşılarında Türk askerlerini bulmuş, mitralyöz ve tüfek ateşiyle delik deşik olmuşlardı. Bunu izleyen kanlı çarpışmada Dick Doughty-Wylie başından vurulmuş ve ölmüştü.

Gertrude taş kesildi. Çabucak, sessizce masadan kalktı, doğruca kız kardeşi Elsa'ya koştu. Elsa birkaç ay önce her şeye karşın kendini tuttuğu, doğru ve dürüst olanı yaptığı

için Gertrude'u kutlamıştı. Şimdi kız kardeşinin huzurlu yuvasına sığınıp doyasıya ağlayacaktı.

* * *

Bir süre sonra gözyaşları dindi, yatışır gibi oldu, ama birkaç dakika sonra başını çevirdi, kendini bir kez daha kapıp koyuverdi. Ölümle daha önce de başa çıkmıştı; üç yaşındayken annesini kaybetmiş, yirmi beşinde nişanlısı Henry Cadogan'ı, otuzunda da en sevdiği teyzesi Mary Lascelles'ı ve en yakın arkadaşı Mary Talbot'u yitirmişti. Ama Dick Doughty-Wylie katlanamayacağı kadar büyük bir kayıptı. Yaşamın ona verdiği en büyük armağanı yitirmişti. Dick'ten söz etmemek için kendini zor tutuyordu; sırrım Domnul'a, Lord Robert, kız kardeşleri Elsa ve Molly, bir de yakın arkadaşı Elizabeth Robins'e açmıştı. (Aralarında, ağzından tek sözcük bile kaçıran çıkmamıştı.) Öte yandan arkadaş çevresi ve ailesinde onu teselli edecek kimse yoktu; günlerce Domnul'dan başka biriyle görüşmeyi reddetti. "Bu acıya ancak tek başımayken katlanabilirim, aksi halde kesinlikle kaldıramam," diye yazdı Lisa Robins'e.

* * *

Birkaç günlüğüne Rounton'a sığındı. Kuzeydoğudaki bu bildik sığınak, onun için hep bir dinlenme yeri olmuştu – bahçeleriyse bir şifa kaynağı. Bu onun İngiltere'siydi; yaprağa kesmiş fundalıklarla, çiçeğe durmuş armut ağaçlarıyla çevrili bir siper. Bir yuva; büyükbabasının dostu John Ruskin'in yazdığı gibi: "Bir huzur kaynağı; salt haksızlıklara değil, bütün korku, kuşku ve çekişmelere karşı bir sığınak." Çocukluğunda, Rounton büyükbabasıyla büyükannesinin eviydi ve üç yaşında siyah matem giysileri giymek zorunda kalan bir çocuğa kucak açmıştı.

Şimdi Hugh ve Florence'ın desteğiyle bir kez daha gücünü toplamaya çalışıyordu. Florence, Lisa Robins'e onun

durumunu şu sözcüklerle bildirdi: "Biraz daha iyi görünüyor ama hâlâ umutsuzca sızlanıp duruyor." Florence'ın böyle bir tavra hoşgörüsü yoktu: "Kendisini böyle kapıp koyvermesi çok yanlış. 'Davandan asla vazgeçme,' demek, İngiliz kadınlarının görevi. Ve, 'Evet, çok kötü, ama düzelecek,' diyerek bütün ülkeye güç vermek." Ama Gertrude kof, basmakalıp laflar edemeyecek kadar büyük bir acı çekiyordu.

Lisa'nın Rounton'a geldiği bir gün Gertrude onunla birlikte kırlara doğru yürüdü. Dick'in birlikte çekip gitmelerini ne kadar istediğini anlattı; bu teklifi kabul etmediğine, Judith'e rağmen, onunla yaşamaya yanaşmadığına kahroluyordu. Gertrude bir ara durdu, sustu. Boğazına pembe bir fular dolamıştı; kollarını göğsünde kavuşturdu, gerilmiş yüzünü gökyüzüne kaldırdı ve yeni gördüğü bir düşü aktardı: "Kapkara bir kuyuya düşüyorum, keskin bir kılıç göğsüme batıyor – ve ben derine, daha da derine yuvarlanıyorum... ben ve kılıcım..."

15

Doğu'ya kaçış

Londra'nın düşman uçaklarıyla, bombalarla lekelenen göğü, 1915 sonbaharında her zamankinden de loş, kasvetliydi. Gertrude bir eylül günü Hampstead'in tepesinde gürleyen Alman uçaklarını, Elsa'nın balkonundan seyretti; saldırıyı, "Patlayan bombalardan başka hiçbir şey göremedik," diye aktardı Florence'a. "Tahminime göre fazlaca zarar veremediler."

Aceleyle karalanmış, kısa notu ne korku yansıtıyordu ne de huzur. Genelde uzun, bol tasvirli mektuplar yazan Gertrude artık duygularını dışa vurmayı beceremiyordu. Dick'i yitirmek, bu korkunç kayıp onu uyuşturmuştu. Kız kardeşi Molly'nin, kendi günlüğüne yazdığı gibi: "Bu olay onun yaşamına son verdi – önemsediği hiçbir şey, yaşamaya devam etmesi için hiçbir neden kalmamış gibi... Elinde kalan bu enkazdan herhangi bir şey inşa edebilmesi güç görünüyor. Zaten kolayca mutlu olabilen, ılımlı bir mizacı yoktu; olgunlaşmanın yerine gelen bu darbe, kişiliğindeki bütün sevecenlik filizlerini kuruttu."

Dostları onu avutamıyordu; kendini yalıtılmış hissediyor, bir zamanlar pek hoşnut olduğu yalnızlık şimdi acı veriyordu. "Dayanılır gibi değil," diye yazdı Florence'a, "yalnız olmaya alışığım, ama düşüncelerimden bir türlü uzaklaşamıyorum, buysa daha da katlanılmaz bir şey." İngiltere bir yürek sancısı olup çıkmıştı; nemli havası derisine yapışıyor, onu boğuyordu.

1915 Kasım'ında, Türklerle savaş Doğu Cephesi'nde Gelibolu'dan Mezopotamya'ya doğru yayılırken, Gertrude yerinde duramaz oldu; Doğu'ya dönme arzusunu hiç bu kadar yoğun duymamıştı. İnsanlar, iklim, artık bütün bölgeyi kaplayan o "ya şimdi ya hiç" duyusu hep birlikte Gertrude'u çağırıyordu, ama yöre bir kadın için çok tehlikeli görülüyor, hükümet ona seyahat izni vermiyordu. Ayın ortalarına doğru koşar adım Norfolk Binası'na gitti, büroyu hızla geçip arkadaşı Janet Hogarth'ı bir kenara çekti. "Ağabeyin David'den haber aldım," dedi heyecanla, "kayıpların izini herkes sürebilir, ama Kuzey Arabistan'ın haritasını senden başkası çıkartamaz, diyor. Haftaya gidiyorum."

David Hogarth, Gertrude'a Kahire'deki Askerî İstihbarat Bürosu'ndan yazmıştı. Henüz bir yıl önce kurulan bu küçük casusluk biriminde bir avuç siyasi subay, arkeolog ve gazeteci çalışıyordu. Gertrude gibi onlar da saha çalışmalarından elde ettikleri önemli ayrıntıları Dışişleri Bakanlığı'na aktarmaktaydı. Hogarth şimdi savaşın gittikçe kızıştığı ve Araplara ilişkin her türlü bilginin alabildiğine değerlendiği bu ortamda, Gertrude'u casus olarak kullanması için Deniz İstihbarat Şefi Reginald Hall'u sıkıştırıyordu.

Gertrude bir yılı aşkın bir süredir zaman öldürerek, saatlerini bürokratik işlerle doldurarak, sabırsızlıkla bu ânı beklemişti; şimdi, sonunda, onu "biri" yapan topraklara dönebilecekti. Üstelik yalnızca bir gözlemci olarak değil, bir katılımcı olarak; baş belası bir gezgin değil, bilgili bir görevli, iki yıl önce Arabistan yolculuğunu engellemek için elinden geleni ardına koymayan İngilizlerin gereksindiği bir uzman olarak. Seyahat giderleri ödenecek, konaklama harcırahı alacaktı. "Bunu hak ettiğimi düşünüyorum, sen ne dersin?" diye sordu babasına.

Sloane Sokağı'ndaki evde hizmetçisi Marie sandıkları hazırladı: tunikler, pantolon etekler, saten korseler, iç çamaşırları, jüponlar, ipek çoraplar, serin Kahire akşamları için pelerin ve mantolar, yakıcı Mısır güneşinden korunmak için

şemsiyeler. Bir hafta sonra düzgünce yerleştirilmiş giysileri, kitapları ve tuvalet malzemeleriyle yola çıkmaya hazırdı; ana babasına veda etti. Yolculuğun ne kadar süreceğini ya da Mısır'dan başka bir yere gidip gitmeyeceğini bilmiyordu. Gertrude için bu kadarı yeterliydi.

19 Kasım 1915'te, Southampton'dan SS Arabia'ya binerken keyfi yerindeydi. Marsilya'dan Port Said'e kadar fırtına dinmedi; sert dalgalar gemiyi gece gündüz salladı, silkeledi; yolcuların çoğunu deniz tuttu. Gertrude'un da kabullendiği gibi, "berbat bir yolculuktu", ama bu mücadeleden "zaferle" çıkmıştı. Gemi beş gün sonra, 25 Kasım 1915, Perşembe gecesi Port Said'e yanaştı. Gertrude ertesi gün, öğleden sonra Kahire'ye vardı; akıl hocası David Hogarth'ı karşısında görünce bütün yorgunluğunu unuttu. David'in yanında sarı saçlı, mavi gözlü genç yardımcısı vardı: T.E. Lawrence.

* * *

"Gerty!" diye haykırdı genç adam.

"Sevgili oğlum!" diye bağırdı Gertrude da. Onu karşılamaya gelen Lawrence her zamanki gibi özensizce giyinmişti – kemer yok, düğmeler cilasız. Atlı arabayla tozlu sokaklardan, Doğu'yla Batı'nın karışımı olan (Bedevi Araplar, Türk tacirler, Yahudi esnaf, Sudanlı hizmetkârlar, İngiliz memurlar ve Gelibolu'dan çağrılan askerlerle dolup taşan) Levanten (Doğu Akdeniz) atmosferden geçip şık, kibar İsmailiye Mahallesi'ne ve Hogarth ile Lawrence'ın kaldığı Continental Otel'e vardılar.

Gertrude bakımlı, gümrah bahçeleri, İngiliz gösterişçiliğiyle Doğu zarafetini birleştiren bu masraflı, tantanalı manzarayı süzdü, geniş verandada nane çaylarını yudumlayan konuklara baktı. Uzun entarili Mısırlı oğlanlar eşyalarını odasına taşıdılar; modern donanımları, özel banyosu ve üstü kapalı bir balkonu olan, iyi döşenmiş süitine yerleşti. Elbisesini değiştirdi, iki erkeğe katılmak üzere aşağıya indi ve Askerî İstihbarat ekibinin "kurmay subayı" olarak ilk akşam yemeği-

ni yedi. Birbirlerine aktaracakları çok şey vardı; Gertrude sigarasını tüttürüp Türk kahvesini yudumlarken onlara memleketten son haberleri verdi; Hogarth yapılacak işleri kaba hatlarıyla tanımladı, Lawrence da son dedikoduları aktardı.

Sabah olunca Gertrude eve acele bir telgraf çekti: Bana hemen yeni beyaz eteğimle mor şifondan gece elbisemi gönderin.

Artık güne başlamaya hazırdı.

Yakında adı Arap Bürosu'na dönüşecek olan Askerî İstihbarat'ın çalışma yeri, yakındaki Savoy Otel'in üç odasıydı. Barış zamanı Shepheard'ın rakibi olan otel, erkekler kadar kadınlar için de gözde bir buluşma yeriydi, oysa şimdi, Savaş Dairesi'nin karargâhı olarak üniformalı İngiliz erkeklerinin kalesine dönüşmüştü – ellerindeki sineklikleri sallayan, haki giysili, süet çizmeli subaylar. Gertrude uzun boyu, dik sırtı, tüylü şapkası ve aşırı özgüveniyle Savoy'a girdi, ama onu öyle soğuk bir karşılama bekliyordu ki, afalladı. Hogarth, "Buradaki subaylar ona nasıl davranacakları ve ne kadar yetki tanıyacakları konusunda hayli kararsız," diye yazmıştı karısına, Gertrude'un gelişinden birkaç gün önce. "Onlara, bunu *onun* saptayacağını, dolayısıyla dert etmemelerini söyledim!"

Haklıydı; Gertrude hiç aldırmadı. Kuşkuları görmezden geldi, erkeklere tepeden baktı ve doğruca işe koyuldu; derin bir çöküntüyle geçen ayların ardından, eski coşkusu yeniden alevlenmişti. İşte yine ait olduğu yerdeydi; erkeklerin ortasında, bir okul öğrencisi gibi harıl harıl çalışıyor, görevini kusursuzca yapıp gittikçe ustalaşıyordu. O artık bir partiden sonra yerde unutulan, sönmüş bir balon değildi, konukların tepesinde uçuşan, yükseğe, daha yükseğe çıkan bir baloncuktu. 30 Kasım 1915'te, geleli henüz birkaç gün olmuşken, heyecanla Florence'a yazdı: "Harika, müthiş eğlenceli!" Aynı gün Hogarth, karısına yeni bir mektup gönderdi: "Gertrude... dizginleri ele geçirdi bile."

* * *

Yan yan bakanlar olduğu gibi ona sevgiyle gülümseyenler de vardı. Kullandıkları geleneklere aykırı yöntemler nedeniyle, yöre halkı tarafından "Davetsiz Misafirler" diye adlandırılan istihbarat görevlilerinin çoğu, Gertrude'un eski tanışlarıydı ve Aralık 1914'te Kahire'ye yeni görevlerle gelmişlerdi: Karkamış'ta kazı yapan Lawrence şimdi harita çiziyor, coğrafya raporları hazırlıyordu; bir başka Oxford'lu arkeolog olan ve yine Karkamış'ta çalışmış olan Leonard Woolley, propagandadan sorumlu basın sözcüsüydü. İstanbul'daki büyükelçilikten pek çok kişi buradaydı: Türk ilişkilerinde uzman olan ve Hail gezisinden sonra Gertrude'un yolladığı raporu değerlendiren Wyndham Deedes; bir aile dostu ve finans uzmanı olan, ona yıllar önce sadık hizmetkârı, Ermeni Fattuh'u bulan George Lloyd; *The Times* muhabiri, Gertrude'u Konstantiniye'deki evine pek çok kez yemeğe çağırmış olan, Türkler konusunda uzman Philip Graves. Daha önceki yolculuklarında tanıştığı pek çok isim: 1903'te, dünya seyahati sırasında Tokyo'da birlikte yemek yediği, zekâsıyla ünlü, en az yedi dil bilen Aubrey Herbert; 1905'te Kudüs'te tanıştığı, tıpkı kendisi gibi bir maceraperest olan, şimdi Savaş Dairesi adına delil toplama komisyonunda görev yapan, tuttuğunu koparan Mark Sykes; Mısır'da "Doğu sekreteri" olan, görevini "Britanya temsilcisinin gözü, kulağı, yorumlayıcısı, haber toplayıcısı ve... daha pek çok şeyi," diye tanımlayan, engin bilgisiyle tanınan Ronald Storrs. Hepsinin başındaki kişiyse bir Arap ayaklanmasını destekleyen, babacan görünümlü General Gilbert Clayton'dı. Kasım 1914'te, Yemen yakınındaki Asir'in valisini Türklere karşı isyana kışkırttığından beri, bu fikrin üstünde çalışıyordu.

Büroda bir koşuşturmadır gidiyordu: sağa sola seğirten erkekler, durmaksızın çalan ziller. Hava heyecan yüklüydü.

* * *

Doğu Cephesi'nde savaş Gelibolu Muharebesi'yle başlamıştı. Bu taarruz Türkleri iki ciddi saldırıdan –biri Mısır'a ve Süveyş Kanalı'na, diğeri Mezopotamya (Irak) ve yakındaki, İran Körfezi'ndeki Abadan petrol rafinerilerine– alıkoyma amacıyla düzenlenmiş, stratejik bir girişimdi. Kahire'deki Askerî İstihbarat Bürosu önce Gelibolu'ya odaklanmıştı: Çanakkale'deki Türk ordusunun boyutu ve yeri, birliklerin sayısı ve konumu, bunlara kimlerin komuta ettiği, ellerindeki cephanenin dökümü. Ama Britanya, Gelibolu'da yenilince, büronun dikkati derhal Mezopotamya, Arabistan ve Körfez'e çevrildi.

Başarı, Araplardan gelecek yardıma bağlıydı. Yıllar önce Gertrude, Arap Birliği kavramına dudak bükmüş, Arap milliyetçiliği fikrini yadsımıştı. Ama zamanla ortaya çıkan çeşitli etkenler Arapların yaklaşımını değiştirmiş, bu da milliyetçi bir Arap hareketini başlatmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, güçten düşmesi, sultanı halifelik kozunu kullanmaya itmişti: Müslümanların dinî lideri olarak Arabistan' daki din büyüklerini tehditle sindirmeye çalışıyordu. Araplardan gelecek bir muhalefetten çekinen sultan, Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin bekçisi, kutsal hac ziyaretinin denetçisi Şerif Hüseyin'i Konstantiniye'ye sürgüne göndermişti. Osmanlı ekonomisinin içine düştüğü darboğaz ise, Araplara daha da artan vergiler ve yüksek bir enflasyon olarak yansıdı. Öte yandan, pek çok pahalı savaşla boğuşan, zayıflığına karşın geniş bir alana yayılmak zorunda kalan Osmanlı ordusu, zorla askere aldığı Araplara bel bağlamış durumdaydı. Oysa Konstantiniye'deki Türk reformcular, Osmanlı dünyasını "Türkleşmeye" zorluyordu; resmî dilin Arapçadan Türkçeye çevrilmesi, imparatorluğun dört bir yanındaki Arapça konuşan kitleleri kızdırmıştı – eğitim dili olarak Arapçayı kullanan öğrenci ve bilimadamları, Arapçayı İslamın dili olarak gören Müslümanlar. Reformcuların yeni siyasal ve etnik örgütlenmeleri yasaklamaları, mevcut Türk dışı dernekleri kapatmaları, hoşnutsuzluğu körükleyip Arap eylemcileri yeraltına itmiş oldu. Dolayısıyla Türkiye'yle savaşmakta olan

Britanya, Arap milliyetçileri Osmanlı'ya karşı kullanabileceği olası müttefikler olarak görüyordu.

İşin aslı, Arap kabileler kararsızdı; pek sevilmeyen işgalciler olsa da, tıpkı kendileri gibi Müslüman olan Türklerin mi, yoksa yeni bir yönetim biçimi vaat eden, ama ne yazık ki Hıristiyan olan İngilizlerin mi yanında yer almalıydılar? Arapların, Britanya ve Fransa'ya karşı kutsal bir *cihat* açması bile olasıydı. Ama Askerî İstihbarat doğru Arapları bulabilirse (bağımsızlık isteyen, Britanya'ya sempati duyan, sözü geçen liderler), Türklere karşı güçlü bir isyan başlatabilirdi. Bu fikir bir süredir kafalardaydı. Şubat 1914'te, Şerif Hüseyin'in oğullarından biri, Britanya Vekili Lord Kitchener'le görüşmeye Kahire'ye geldi; amacı bir Arap ayaklanmasına destek verip vermeyeceğini yoklamaktı. Kitchener herhangi bir söz vermedi, ama aynı yıl Eylül 1914'te Hail'e yaptığı yolculuk sayesinde böyle bir başkaldırının önemini gören Gertrude resmî raporunda şöyle yazdı: "Bana kalırsa, Türklerin işini Körfez'de epeyce güçleştirebiliriz."

Başarının anahtarı, bilgiydi.

T.E. Lawrence bir süreliğine Arap kabileler hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmişti. İstihbarat Dairesi, Batı Arabistan ve Hicaz'daki Araplar konusunda bilgiliydi (Hicaz'da *Harb* konfederasyonunun altı yüz bin üyesi, Şerif Hüseyin'in denetimindeydi), ama Irak, Körfez ya da Necid'deki aşiretler hakkında ellerinde birkaç ayrıntıdan başka hiçbir şey yoktu. İşte bu noktada devreye Gertrude giriyordu; çok değerli bir uzmandı, Kuzey ve Orta Arabistan'daki önemli kişileri tanıyor, güdülen siyasetleri herkesten daha iyi biliyordu, üstelik yöreyi ziyaret eden son Avrupalıydı; ayrıca altı uzun çöl seyahati sayesinde Suriye ve Mezopotamya'daki kabileleri, yaşadıkları yerleri avucunun içi gibi öğrenmişti. Bağdat'taki Britanya Vekili Mr. Lorimer, Gertrude için, "Bu uluslara ondan daha yakın birini tanımadım," diyordu.

Böylece Hogarth'ın bürosundaki bir çalışma masasına yerleşti, kolları sıvadı, dosyalardaki boşlukları doldurmaya

koyuldu. Birkaç hafta sonra ona ayrı bir çalışma odası verdiler, o da aşiretler hakkında bilgi toplama görevini üstlendi; Lawrence ise kendi ifade biçimiyle, "demiryollarının durumu, askerî birliklerin hareketleri, söz konusu ülkelerin doğası, iklimi, sahip olduğu atların, develerin, koyunların ve sineklerin... sayısını belirlemek, bütün bunların yerini gösteren haritalar çizmekle" meşguldü.

Gertrude dört bir yana saçılmış kâğıtların, ağzına kadar dolu kül tablalarının arasında her akşam yediye kadar çalışıyor, Arap aşiretlerin listesini çıkarıyordu. Paha biçilmez ayrıntı düşkünlüğünün semeresini görüyordu: Kabileler ve çöller hakkında öğrendiği her şeyi kaydetmiş, kamp yerlerini, su kuyularını, demiryolu hatlarını, topografya verilerini, arazinin durumunu, kabilelerin nüfusunu, şeceresini, şeyhlerini not etmişti; liderlerin karakterlerini çözümlemiş, aralarındaki siyasal ittifakları değerlendirmişti. Kan davası güdenler de vardı, gergin bir dostluğu sürdürenler de; kimilerine güvenilebilirdi kimilerine asla; gücünü hızla yitirenler olduğu gibi, yükselişe geçenler de vardı. "Bazılarının," diye yazdı, "örneğin gittikçe zayıflayan Bin Raşid'in toprakları Mezopotamya sınırlarına yakın; bunların kesesini Türkler dolduruyor; şimdiki karargâhları olan Hail'i bir zamanlar Osmanlı, Arabistan'daki nüfuzunu artırmak için merkez olarak kullanıyordu." Bin Suud ile Mekke Şerifi Hüseyin'e gelince; bunlar şimdi "Arabistan'ın en güçlü reisleri" olabilirdi, ama 'çöldeki otoriteleri' kişisel ve geçiciydi, kesinlikle kalıcı değildi; birbirlerine duydukları saygının kökeninde "kıskançlık ve korku" yatıyordu.

Kaydettiklerinin çoğunu, kişisel deneyimlerinden biliyordu; bilmediklerini de Britanya'nın desteğini istemek için büroya gelen Arap milliyetçilerden öğreniyordu. "Odama gelip saatlerce oturuyorlar," dedi, şimdi Dışişleri'nde parlamento müsteşarı olan Lord Robert Cecil'e gönderdiği sansürsüz mektupta. Onların yardımıyla yerlerin, kişi ve kavimlerin adlarını düzeltti; "hayal meyal anımsıyorum" dediği

kişiler hakkında iyice bilgilendi. Milliyetçilerin kimisi Arabistanlıydı ve Şerif Hüseyin'in izindeydi; Aziz el-Mısri gibi Mısır'da yaşayan ve koyu bir Türk düşmanı olanlar da vardı, düzenbaz Basralı Seyyid Talib, yüzsüz Şerif Muhammed el-Faruki, feleğin çemberinden geçmiş Nuri Said ve askerî uzman Cafer el-Askari gibi Mezopotamya kökenli olup Osmanlı İmparatorluğu'nda subayken Irak'ta Türklere karşı gizli bir komite kurmuş olanlar da. Onlarla konuşmak, Gertrude için eski yolculuklarını yâd etmek demekti. "Bu sohbetlere doyamıyorum," diye yazdı.

Her sabah "sevimli, ufak tefek" Arapça öğretmeniyle bir saat çalışıyordu; balkonda oturuyor, okuyor, tanıdıkları insanlardan ve yerlerden konuşarak alıştırma yapıyorlardı. Günün kalanını büroda geçiriyordu, ama Kahire'ye gelişinden bir hafta sonra Florence'a yazdığı mektupta hayal kırıklığını dile getirdi: "Öyle üzgünüm ki, Mr. Hogarth yarın gidiyor. Dostluğunu, desteğini çok arayacağım." Meslektaşlarıyla yaptığı gizli toplantılara bayılıyordu; akşamları, otele döndükten sonra da yalnızlık çekmiyordu: "Akşam yemeklerini Albay Wright, Lawrence hep birlikte yiyoruz; sofrada başkaları da oluyor."

Taban tabana zıt katmanlardan gelmelerine karşın (kendisi İngiltere'nin en önemli ailelerinden birinin kızıydı, Lawrence ise aşağı orta sınıftan, gayrimeşru bir çocuk), fazlasıyla benzeşiyorlardı. Değişik, hatta garip, sürüden ayrılmış, boş bir çölde kendini kalabalık bir oturma odasına göre çok daha rahat hisseden iki bekâr. Bedevileri İngilizlerden çok daha hoşgörülü buluyorlardı. Gertrude'un daha önce yazdığı gibi: "Doğu'da... daha büyük bir çeşitliliğin getirdiği, daha engin bir hoşgörü buluyorsun. Bir Avrupalı olarak en vahşi yerlerde bile gönlünce gezinebilirsin ve karşılaştığın şey, biraz merak, belki biraz da eleştiridir. Getirdiğin haberleri, görüşlerini ilgiyle dinlerler, ama eylemlerin de, düşünce biçimin de etrafını saran bu insanlardan bütünüyle farklı olmasına karşın, kimse senin acayip ya da deli olduğunu, hatta yanıldığını bile düşünmez." Kendisinden ve Lawrence'tan söz ediyordu.

Hogarth'ın himayesi altındaki bu iki kişi Doğu'ya tıpatıp aynı gözlerle bakıyordu. Akşam yemeklerinde kafa kafaya verip Şerif Hüseyin'i, onu nasıl hizada tutacaklarını konuşuyor, Fransızlardan tiksiniyor, onların Suriye'deki rollerini sınırlamanın yollarını arıyor, Hindistan'daki hükümet için kaygılanıyor, onların bir çöl isyanında Araplara destek vermeye nasıl razı edilebileceğini düşünüyor, Dışişleri Bakanlığı'yla Savaş Dairesi, Hindistan hükümetiyle Kahire'deki büro arasındaki çekişmeden yakınıyorlardı. Sansür yüzünden bu sohbetlerin pek azı memlekete ulaşıyordu.

* * *

Gelibolu'da felaketle sonuçlanan taarruza, şimdi Mezopotamya'da süren savaşa ve Süveyş Kanalı'na yönelik Türk tehdidine karşın, Kahire'yi meşum bir şenlik havası sarmıştı; kent sakinleri, yetişkinlerin dünyasındaki huzursuzluklardan habersiz, oyuna dalmış çocuklar gibiydi. Zengin siviller, yüzünden kurnazlık akan memurlar tenis kortlarında, polo sahalarında ya da *Spor Kulübü*'nün koşu yolunda gününü gün etmekteydi; çarşamba akşamı demek, Majestic Otel'de dans demekti; Shepheard'daki zengin şölenlerin ya da gösterişli ev partilerinin ardı arkası kesilmiyordu. Kahire bir cümbüşteydi. Büyük Britanya Yüksek Komiseri Henry McMahon ve "şirin, iyi huylu" karısı, Gertrude'a canı istediği zaman akşam yemeğine gelebileceğini gösteren daimi bir davetiye bile vermişti.

Onları ziyarete gidiyor, Sir Henry'ye yararı tartışılmaz öğütler veriyordu; ana konu, Türklere karşı bir Arap başkaldırısıydı. Sir Henry McMahon, Haziran 1915'te Lord Kitchener'ın yerine Kahire'ye atanmasından bu yana, Arap Bürosu'nun aracılığıyla Mekke Şerifi Hüseyin'le müzakere halindeydi. Şerif Hüseyin, Bin Suud ile Bin Raşid'in yanı sıra, Arabistan'ın en güçlü üç adamından biriydi; onun kontrolünde bulunan Hicaz yöresi Arabistan'ın batısında geniş bir alanı kaplıyor, Mekke ve Medine kutsal kentlerini, hızla gelişen Cidde Limanı'nı ve dağ yerleşim bölgesi Ta'if'i içeriyordu. Hz.

Muhammed'in soyundan gelmesi ve Mekke'nin muhafızı olması, Şerif Hüseyin'i dinî açıdan bir numaralı lider yapıyor, bu da Britanya'nın onu bir müttefik olarak kucaklaması için yetip de artıyordu. Çöldeki bu mektup ve mesaj trafiği, Kitchener'ın zamanından beri sürüp gitmekteydi; şimdi de McMahon sabırsızca, güçlü bir ittifakın koşullarını müzakere etmekteydi. Buna göre Şerif Hüseyin, İngilizlerin desteğiyle Türklere saldıracaktı. Bu yardıma karşılık olarak da Britanya, savaştan sonra kurulabilecek bir Arap krallığına dair yuvarlak, bulanık sözler veriyordu. McMahon bir iyi niyet gösterisi olarak, şerife yirmi bin sterlinlik bir ödeme yapmıştı bile.

"Şerifle görüşmeler... büyük bir ustalıkla yürütüldü," diye yazdı Gertrude, Lord Robert Cecil'e. Gerçekten de öyle ustacaydı ki, Britanya'nın şerife verdiği sözlerin bir türlü saptanamayan kesin boyutları, Arap milliyetçilerle Britanyalı sömürgeciler arasında yıllar süren kırıcı tartışmalara neden oldu. Ama Gertrude'u asıl kaygılandıran Şerif Hüseyin'di. "Gelen bütün bilgiler, Arabistan'da son derece önemli bir konumu olduğunu doğruluyor, ancak bu manevi bir güç, askerî değil," diye karşı çıkıyor, Hüseyin'in rakibi Bin Suud'un da mutlaka Britanya tarafına çekilmesini öğütlüyordu. Onun ısrarı, başkalarının da önerisiyle Britanya Bin Suud'u ayda yaklaşık on bin sterlinlik bir maaşa bağladı. Bin Suud savaştan sonra Bin Raşid'i Hail'de yenecek, 1925 yılında da Şerif Hüseyin'i tahttan indirip bütün Arabistan'a egemen olacaktı.

Kahire'de İngiliz dadıların besleyip büyüttüğü Arap isyanı gerçekleşmek üzereydi, ama Gertrude'un Lord Robert'e de belirttiği gibi, iki can sıkıcı etken "şimdilik" önlerini tıkıyordu: Suriye'nin büyük bir bölümünü denetleyen Fransızlar ve Mezopotamya ile Körfez'de askerî birlikleri bulunan, Arabistan'da bir savaş istemeyen Hindistan hükümeti.

McMahon'm Şerif Hüseyin'e gönderdiği mektuplar dolaylı sözler içeriyor, Arabistan'ın zaten denetlediği bazı bölümlerinden başlayıp ta Mezopotamya'ya ve Büyük Suriye'nin çoğuna uzanan, eski Ürdün'ün tamamını, Filistin'in de bir bölümünü kapsayan bir krallıktan dem vuruyordu. Oysa

Britanya bu bölgeleri Fransızların onayını almadan Şerif Hüseyin'e ikram edemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Fransa, Haçlı seferleri sırasında Suriye'de, Halep, Şam ve Beyrut *vilayet*'lerinde geliştirdiği güçlü politik ve ekonomik bağları hâlâ, özenle koruyordu.

Sir Henry McMahon gelecekteki Arap krallığına ilişkin puslu bir tablo çizerken, Mark Sykes da bir Fransız-İngiliz işbirliği anlaşmasına zemin hazırlıyordu. Dışişleri tarafından 1915 yazında, bölgede savaş sonrası bir Arap devleti için nabız yoklamak üzere altı aylık bir görev gezisine gönderildi. Gertrude ile Lawrence, Sykes'ı ikna etmeye çalıştılar: Fransızlara mümkün olduğunca az toprak verilmeliydi.

Ortadoğu ve Hindistan'a yaptığı yolculuktan dönen Sykes, Gertrude'la saatlerce konuştu; Arapları, onların İngiliz ve Fransızlara besledikleri duyguları tartıştılar. Gertrude, Lord Robert'e yazdığı bir mektupta, "Araplar kendi kendilerini yönetemez" görüşüne Sykes'ın da katıldığını yazdı: "Benden başka kimse bunun farkında değil." Arapların Britanya'ya ihtiyacı olduğuna, savaştan sonra yeni devleti yönetmek için İngilizlere sık sık akıl danışacaklarına inanıyordu. Onu asıl kaygılandıran Fransızlardı. Fransızlar, Arapların gereksinimlerini görmezden gelerek onları kışkırtabilir, buysa ileride Batı'ya karşı bileşik bir Arap savaşının patlamasına yol açabilirdi. Sykes'ı ikna etmek için çok uğraştı: Fransa'ya, er geç kazanacağı zaferin sarhoşluğu henüz geçmeden, Kuzey Suriye'nin bir köşesiyle, nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan olan Lübnan verilmeliydi, hepsi bu. Ancak Gertrude'un bütün çabalarına karşın Sykes, Aralık 1915'te İngiltere'ye döndüğünde, Fransız yetkili François-Georges Picot'la anlaşmaya hazırdı. Picot, Akdeniz'den Dicle'ye kadar uzanan Suriye'nin Fransızlara verilmesini istiyordu.

Fakat Sykes –Basra ile Bağdat'ı da içeren– Mezopotamya konusunda Gertrude'la hemfikirdi. Orada Arap milliyetçilerden Türkleri alt etmekte yararlanılabilirdi, ama bu kararı vermek ikisine düşmüyordu; Mezopotamya ile Arabistan'ın politik ve askerî sorumluluğu Mısır'daki büroda değil, Hindistan'daki Britanya hükümetindeydi.

* * *

Kasım 1914'te Hindistan Keşif Gücü D, Basra'yı Türk askerlerinden almaya gönderilmiş ve başarıya ulaşmıştı, şimdi de General Townshend'in komutasında, Bağdat'a doğru çarpışarak ilerliyordu. Sykes'ın Delhi'deki görevi, Genel Vali Lord Hardinge'i bir Arap isyanına maddi ve manevi destek sağlamaya razı etmekti; bu hareket, Mezopotamya'yı da içine alan bir Arap krallığının kurulmasıyla sonuçlanacaktı. Ama Hardinge böyle bir ayaklanma fikrini çok tehlikeli buluyordu. Büyük Britanya dünyadaki en büyük Müslüman imparatorluğuydu. Çünkü imparatorluğun bendesi olan milyonlarca Müslüman Hintli, Sünni mezhebindendi ve dinî liderleri olan halife de İstanbul'daki sultandı. Hardinge'i endişelendiren şey, şuydu: Hintli Müslümanlar Arap olmadıkları için dindaşlarına, yani Sünni Türklere karşı patlayacak bir Arap isyanına sıcak bakmaz, kutsal İslam kentlerinin çevresinde en küçük bir karmaşaya tahammül göstermezlerdi. Hardinge işte bu gerekçelerle milliyetçi bir Arap hareketini desteklemeyi reddediyordu.

Ama asıl tepesini attıran şey, McMahon'ın Mezopotamya'yı Şerif Hüseyin'e altın bir tepside sunmaya hazırlanmasıydı. Basra Limanı, Britanya için yaşamsal önem taşıyordu. Britanya bu stratejik noktadan, İran'ın petrol sahalarını ve dünyanın en büyük petrol rafinerisi olan Abadan'ı koruyordu; ayrıca Basra, Hindistan yolundaki belki de en stratejik bağlantı noktasıydı. İngilizlerin ta 1600'lü yıllardan beri yerleşmiş olduğu Bağdat kentiyse, önemli bir ticaret merkeziydi ve Britanya'nın Körfez'deki bütün ticaretini belirliyordu. Hindistan hükümetinde görev alan bütün İngilizler, Kahire'deki Arap yanlılarının bir "Frankenstein canavarı" yarattığına inamıyordu.

Hindistan hükümetinin arzusu Mezopotamya'yı ilhak etmekti. Kahire'deki meslektaşlarına ateş püsküren Genel Vali Hardinge, öfkesini Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta kustu: "Önerdikleri Arap devletinin yaratılsa bile, kısa

sürede paramparça olacağını biliyorum, bunu içtenlikle de diliyorum. Ortadoğu'da hiç kimse İngiliz çıkarlarına bundan daha çok zarar verecek bir proje üretemezdi. Bunun anlamı kötü yönetim, kaos ve yozlaşmadır, çünkü Arap aşiretler arasında bir tutarlılık ya da işbirliği bugüne kadar asla olmamıştır, bundan sonra da mümkün değildir... Kahire'deki bu haddini aşan girişimin ve yol açtığı sonuçların ülkemize ne büyük zararlar verdiğini anlatacak sözcük bulamıyorum."

1915 sonunda, Arap Bürosu çaresizlikten deliye dönmüş durumdaydı. Mısır'daki Britanya yönetimiyle Hindistan'daki Britanya hükümeti birbirini düşman gibi görüyordu. Kahire Bürosu, Mısır ile Sudan'dan sorumluydu, Hindistan ise İran Körfezi'ndeki şeyhlikler ve emirliklerden. Her iki hükümet de geleceğin Ortadoğu'sunu yönetme telaşındaydı. Hindistan Arabistan'daki otoritesini sürdürmek ve Irak'ı kendi topraklarına katmak istiyordu, Mısır'daki yönetimse Arabistan'dan Irak'a kadar uzanan ve Britanya'nın güdümündeki bir Arap krallığı kurmak.

Kahire ile Delhi arasındaki iletişim kopma noktasındaydı; gönderilen telgraflar zorunlu formalitelerden ibaretti. Gertrude diplomatik posta çantasıyla babasına yolladığı bir mektupta şöyle dedi: "Arap sorunu, Hindistan ile Mısır arasında büyük bir sürtüşme konusu, oysa bu sorunu aşmak, her iki ülkedeki haber alma servislerinin ciddi bir işbirliğini gerektiriyor; çekişme uzadıkça durum kötüleşiyor."

Kahire, Arap isyanı planını sürdürmek için Hardinge'in desteğine muhtaçtı. Gereken adamları, parayı ve silahları bir tek genel vali sağlayabilirdi. Onun fikrini değiştirtebilecek tek kişiyse, Gertrude'du. Hardinge'i gençken gittiği Bükreş'ten tanıyordu; Domnul'la birlikte eniştesini, Büyükelçi Frank Lascelles'ı görmeye gelmişlerdi. Şimdi, şefi General Clayton'ın yüreklendirmesiyle, Hardinge'in yakın arkadaşı olan ve Hindistan'da hükümet adına özel bir projede çalışan Domnul'la birlikte Hardinge'i görmeye gidecekti.

"Evet, gidiyorum," diye yazdı babasına. "Bu görevin beni az da olsa ürküttüğünü itiraf etmeliyim... ama bu yolculu-

ğun gayriresmi bir havaya sokulması iyi oldu; başaramasak bile, durum bundan daha kötüye gitmeyecek."

* * *

"Sonunda, bir son dakika emriyle Süveyş'ten kalkan bir asker gemisine yetiştim," diye yazdı 24 Ocak 1916'da, gerginliğini kesinlikle belli etmeyerek. "Hep en olmayacak şeyleri yapıyorum." SS Euripides, Hindistan'a gitmekte olan askerlerle doluydu tıka basa. "Gemide üniformalı olmayan iki canlı var; bir ben, bir de kedi," diye yazdı Florence'a. Beş günlük deniz yolculuğu Karaçi'de son buldu; oradan trenle Delhi'ye yollandı. Buz gibi soğuk bir sabah, üstü başı toz içinde, Delhi'ye vardı; Domnul peronda onu bekliyordu; hâlâ kızıl saçlı ama biraz daha tombul.

Domnul onu resmî bir araçla kalacağı yere götürdü: oturma odası, yatak odası ve banyosu bulunan lüks bir çadır. Gertrude kahvaltısını ederken, konuştular. Az sonra genel vali göründü. Gertrude onu selamladı, geliş nedenini açıkladı. "Beni kendi oyun bahçeme postalamak için sabırsızlanıyordu," diye yazdı eve neşeyle, Irak'ı kastederek.

Valinin konutundaki öğle yemeğinden sonra, Hindistan ile Mısır'ın arasını düzeltmek için neler yapılabileceğine ilişkin görüşlerini içeren bir rapor sundu. Hindistan'ın başındaki adam olarak olanca gücüne karşın, Hardinge devre dışı bırakılmaktaydı. Kahire'de ona danışılmaksızın eylem kararları alınıyor, izlenecek politikalar saptanıyordu. Vali iletişimin iyileştirilmesinden yanaydı; Gertrude onun yardımıyla işe koyuldu, Hindistan İstihbarat görevlileriyle Simla'daki karargâhta buluştu, aşiretlerle ilgili dosyasını geliştirmek için istihbarat dosyalarını inceledi, Hindistan Dışişleri'ndeki memurlarla işbirliği yaptı ve bir Arap isyanına destek sözü alabilmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı. "İngiliz görevlileri insanı şaşırtacak kadar konuşkan... Beklediğimden çok daha hevesli buldum onları." Hindistan Haber Alma Servisi, Gertrude'dan hazırlamakta oldukları Arabistan Atlası'nın editö-

rü olmasını istedi. Üç hafta sonra gezisinin başarıya ulaştığına inandı, babasına gururla yazdı: "Delhi ile Kahire'nin arasını az da olsa düzelttim sanırım. Hindistan ile Mısır'ın sıkı bir temas halinde olması şart, çünkü ikisi de aynı sorunun iki ucuyla uğraşıyor."

Ama onun asıl odaklandığı yer, Mezopotamya'ydı. Deniz İstihbarat Şefi Albay Hall'a gönderdiği notta şöyle diyordu: "Parmağınızı haritada Bağdat'ın üzerine koymuş, savaşın nihai başarısının orada yaptıklarımıza bağlı olduğunu söylemiştiniz. Bizi bekleyen sorunların ciddiyetini fark eden bir avuç insandan birisiniz."

Ne olursa olsun Britanya'nın Irak'a ihtiyacı vardı. Dev boyutlu tahıl stokları orduyu besleyecek, petrolü donanmayı yüzdürecekti; coğrafi konumu onu Hindistan'a giden karayolunun tam merkezine yerleştiriyordu. Mezopotamya, Britanya'nın Osmanlı ordusuna karşı kışkırttığı Arapların sayesinde, Türkleri bertaraf edeceği yer olacaktı. Gertrude 1916 Şubat'ının sonunda Domnul ile Hardinge'e veda etti, Hindistan ile Mısır arasındaki iletişim hattını tazelemiş biri olarak, genel valinin hayır dualarıyla uğurlandı, Basra'ya yelken açtı.

Körfez'in tam tepesindeki konumuyla ve Irak, Kuveyt, Arabistan ve İran'ın kesişme noktasına yakınlığıyla Basra'dan daha elverişli bir dinleme noktası bulunamazdı – ne de Gertrude kadar donanımlı bir dinleyici. Hardinge'in yönlendirmesiyle, bunu izleyen üç-beş haftayı Araplardan bilgi toplamanın yanı sıra, Kahire İstihbaratı'yla Delhi İstihbaratı arasında irtibat sağlamakla geçirdi.

O, Büyük Britanya'nın gözü, kulağı, ağzı ve eli olacaktı; gözleyecek, dinleyecek, anlatacak ve Iraklı Arapları okşayacaktı. Arap kabileleri İngilizlerle işbirliği yapmaya razı edecekti. Ama bütün bunları, resmî bir sıfatı olmaksızın yapacaktı.

Gertrude Bell 3 yaşında, annesinin ölümünden hemen sonra, 1871.

Gertrude 8 yaşında, kardeşi Maurice'e kitap okuyor.

Dört yaşındaki Gertrude, ona sık sık, "Engeller aşılmak içindir," diyen sevgili babasıyla.

Gertrude (9) ve kardeşi Maurice, üvey anneleri Florence Bell'le.

Gertrude 16 yaşında; Londra'daki Queen's Koleji'ne gitmeden önce.

Billy Lascelles; Gertrude'un ilk aşkı.

Gertrude, Rounton'da bir tenis maçından sonra ailesi ve dostlarıyla. Ortada: Gertrude, Hugh Bell. Solunda: Molly Bell, Maurice Bell, Valentine "Domnul" Chirol (denizci kepli), Gerald Lascelles, Florence Bell.

Viskonsül Dick Doughty-Wylie ve karısı Judith Konya'da, bahçelerinde, Temmuz 1907. Dick ile Gertrude'un yakınlaşması, arkadaşlığı aşacaktır.

Dick Doughty-Wylie, 1914. Gertrude'un bir erkekte düşlediği her şeye sahipti; asker, devlet adamı, şair, serüvenci.

Gertrude hizmetkârı Fattuh'la Türkiye'deki çadırında, Haziran 1907.

Gertrude, en büyük keşfi olan Ukhaydır'da ölçü yapıyor, 1909.

Hail'de, Gertrude'un tutsak edildiği yüksek sütunlu konuk odası, 1914.

Bin Raşid'in karargâhı Hail'den ayrılmaya hazırlanan Gertrude'un kervanı, kent surlarının önünde, 1914.

Gertrude Bell ve Percy Cox, Arap savaşçı Bin Suud'a Basra'yı gezdiriyor, Kasım 1916.

Hugh Bell, Gertrude'un Bağdat'taki evinde gazete okuyor, 1920.

Arnold T. Wilson, 1920. Gertrude'un Bağdat'taki yaşamını zehir eden baş düşmanı.

Sir Percy Cox, Bin Suud'la Irak-Kuveyt sınırını tartışıyor, 1920.

Gertrude'un hizmetkârları ve köpekleri, Bağdat'taki evinin bahçesinde, 1920.

Gertrude tüylü şapkası ve kürk yakalığıyla.

Gertrude Bell, 1921 Kahire Konferansı sırasında, (solunda) Winston Churchill, (sağda) T.E. Lawrence'la, piramitlerin önünde. Fotoğrafın çekilmesinden az önce, Churchill deveden aşağıya yuvarlandı

Gertrude'la Lawrence, Kahire, 1921.

1921 Kahire Konferansı. Gertrude Bell kırk kişilik heyetteki tek kadın.

Şerif Hüseyin; Hz. Muhammed'in soyundan gelen Mekke muhafızı, Irak Kralı Faysal'ın babası.

Şam'da Fransızlar tarafından tahttan indirilen Faysal (sağda) baş yardımcısı Nuri Said'le Kahire'de dolaşırken, 1921.

Basra Reform Komitesi Başkanı Seyyid Talib; Faysal'ın hasmı.

Kral Faysal, Bağdat'ta taç giydikten hemen sonra, 1921.

Kral Faysal'ın tahta çıkış töreni, 23 Ağustos 1921. (Soldan sağa) Sir Percy Cox (beyaz üniformalı), Kinahan Cornwallis (miğferli), Faysal, General Aylmer.

Bir Bağdat bahçesinde parti, 1921. Lady Cox (beyaz şapkalı), solunda Gertrude, sağında Kral Faysal.

Gertrude, elli üç yaşında.

Gertrude, Faysal'la bir piknikte, 1921.

Bağdat *Nakıp*'ı, Sünnilerin kutsal lideri, 1921.

Gertrude ile babası Hugh Bell, Gertrude'un Bağdat'tan Ziza'ya uçtuğu çift kanatlı uçağın önünde, 1922.

Gertrude Bell (solda), Sir Percy Cox'un veda partisinde, 1923.

Bağdat'ta bir bahçe partisi, çimenliğe yerleştirilmiş sedirler, kilimler.
Ön planda: Gertrude ile Kral Faysal.

(Bir önceki fotoğraftan detay:) Kral Faysal, Gertrude'un şemsiyesi altında.

Düşünceli ve yalnız Kral Faysal, Bağdat, 1923.

Gertrude Bell bazı meslektaşlarıyla; Bağdat, 1924. Oturanlardan, soldan ikinci ve üçüncü: Kinahan "Ken" Cornwallis, Sasun Eskail Efendi.

16

Son derece zeki bir kadın

İngiliz askerlerini taşıyan buharlı gemi Hint Okyanusu'nu geçti, Karaçi'nin ılık, bulanık sularını arkada bıraktı, kuzeye, İran Körfezi'nin daha ılıman iklimine doğru ilerledi. 1899'da şeyhiyle bir himaye anlaşması imzaladığı, yandaşı Kuveyt'i geçti, çıkardığı petrolün çoğu Britanya gemilerinde kullanılan, Anglo-Persian Petrol Şirketi'nin rafinerisi Abadan'a el salladı, dost Muhammara Şeyhliği'ni selamladı. Sonra da Dicle ile Fırat'ı birleştiren, Körfez'i Mezopotamya'nın can alıcı limanı Basra'ya bağlayan Şattülarap Irmağı'nın sarı sularına girdi.

Gertrude geminin güvertesinden kıyıyı seyretti; hurmayla yüklü, tanıdık palmiyeleri, Arap kulübelerini, kayısı bahçelerini çeviren toprak duvarları. Irmağın her iki kıyısı binlerce yıldır, selleri dizginlemeyi öğrenen, verimli toprağı işleyip pirinç, arpa, buğday, mısır, hurma ve pamuk yetiştirmeyi başaran insanların yuvasıydı. "İlk uygarlıkların burada yeşermesinin nedeni, hiç kuşkusuz toprağın verimliliği," diye yazmıştı, bu kıyıları ilk keşfettiğinde. Âdem ile Havva'nın yaşadığı Cennet Bahçesi yakınlardaydı; Nuh Peygamber'in gemisini inşa ettiği, Babil Kulesi'nin yükseldiği, Babil İmparatorluğu'nun geliştiği ve Sümerlerin dili yazıya dökmeyi başardığı yerler, buralarda bir yerdeydi. Ortaçağ'da bir dizi fatih, askerlerini buraya, *Binbir Gece Masalları*'nın yurduna

göndermişti: Önce ilk Müslümanlar, sonra Abbasiler, ardından Selçuklular hüküm sürmüş, 1258'de, Cengiz Han'ın torunu, çılgın Moğol Hanı Hülagû yöreyi kasıp kavurmuş, Bağdat'ı yerle bir etmekle kalmayıp bütün aydınları kılıçtan geçirmiş, İslam halifesini ortadan kaldırmış, ekili toprağı ve antik sulama sistemini yok etmişti. Üç yüz yıl kadar sonra, 1534'te Kanuni Sultan Süleyman, Irak'ı Osmanlı topraklarına katmıştı.

Gertrude için Irak'ı anlatan tek sözcük "sevda" idi. "Baktığın her yerde onu görüyorsun. Şanlı adlarıyla ulu, ikiz ırmaklar, uçsuz bucaksız Babil düzlükleri, bir zamanlar dünyanın bahçesi olan şimdiki çöller, zamanın karanlık oyuntularına uzanan tarih – hepsi sevdayı haykırıyor."

* * *

3 Mart 1916 sabahı Gertrude, Basra'daki rıhtıma dikkatle çıktı; bir eliyle uzun eteğini, ötekiyle şapkasını tutuyor, çevresinde dört dönen karasinekleri, sivrisinek sürülerini kışkışlamaya çalışıyordu. Su kıyısına dizilmiş, sarı pişmiş tuğladan yapılma, ilginç Basra evlerini görebiliyordu; kafesli, ahşap balkonlar Arapların doldurduğu çamurlu sokaklara mütecessis insanlar gibi eğilmişti. Babasına çabucak karaladığı notta da belirttiği gibi, bütün bunları yeniden görebildiği için mutluydu: "Kendimi bir kez daha memleketime dönmüş, ne kadar çirkin olsa da, yuvama kavuşmuş gibi hissediyorum." Öte yandan hâlâ kaygılıydı; görevinden emin değildi, nasıl karşılanacağını bilemiyordu. Ona bir iş bulacaklar mıydı, yoksa bir an önce başlarından savmaya mı çalışacaklardı? "Bakalım, göreceğiz," diye yazdı, kuşkuyla.

Delhi ve Kahire'deyken, Büyük Savaş çok uzaklardaymış gibi geliyordu, oysa Basra'da savaşın titreşimleri kenti sarsmaktaydı. Kasım 1914'te düşmandan alınan bu otuz üç bin Arap nüfuslu Türk *vilayet*'i, artık Britanya'nın işgali altındaydı; kent binlerce İngiliz askeriyle kaynıyor, askeri idarey-

le yönetiliyordu. Kentin yönetiminden sorumlu olan (Gertrude'un babasına "çok iri bir erkek" diye tanımladığı) Sir Percy Cox, Hindistan hükümetinin Buşehr'deki karargâhını ziyarete gitmişti, ama Gertrude yine de oldukça sıcak karşılandı. Basra'daki İngiliz eşlerin sayısı çok azdı, neredeyse konuşacak hiç kimse yoktu; daha önceden tanıdığı Lady Cox ona oturdukları eski Arap evini gezdirdi, gece orada kalabileceğini belirtti.

Sabah olunca Gertrude kabarık iç etekliği, şık elbisesi ve şapkasıyla yola koyuldu, hurma bahçelerinden, sulama kanallarından geçip karargâha yollandı. Bir kanalın kıyısına kurulmuş olan büyük, tuğla binada kendini Askerî İstihbarat'ın başındaki Albay Beach'e tanıttı, en son Karkamış'ta gördüğü şimdiyse Beach'in asistanı ve Türk telgraflarının deşifre edilmesinden sorumlu olan Campbell Thompson'la dostluk tazeledi. Florence'a bildirdiği gibi her ikisi de onu çok iyi karşıladı, ama personelin geri kalanı hoşnutsuzluğunu gizleme nezaketini bile göstermedi.

Hardinge onu Basra'ya belirsiz, bulanık bir görevle göndermişti. Ne belirgin bir işi vardı ne de unvanı; askerî maaşa bile bağlanmamıştı. Hindistan Keşif Gücü D'nin katı erkek dünyasında Miss Bell, her şeye burnunu sokan, maymun iştahlının teki olarak görülüyordu; işlere karışmasına izin verilmemeliydi. Ona askerî kurallara ilişkin bir söylev çektiler; mektupları sıkı bir sansürden geçecek, girip çıkacağı yerler, yapacağı şeyler sınırlanacaktı: Sayısız çöl şeyhinin çadırlarına girmiş olan bu kadına, yanında bir eşlikçi olmadan hiçbir yerel eve ayak basamayacağı söyleniyordu. Gertrude sigarasını söndürdü, sabırsızca dinledi.

Delhi ile Kahire arasında bir bilgi köprüsü olacak, Arap coğrafyasına ilişkin bildiği ve öğrenebildiği her şeyi Delhi'ye aktarırken, Mısır'da da bir Arap isyanına destek toplayacaktı. Ama (Hint güçlerine eklemlenmiş olan) Basra askerî idaresi, Kahire'nin niyetlerini açıkça küçümsüyordu. "Mezopotamya'nın bir sömürge olarak Hindistan'a ilhak edildiğini gör-

mek istiyorum," demişti Yüzbaşı Arnold T. Wilson, Kasım 1914'te: "Bölgeyi Hindistan hükümeti yönetecek, engin, boş düzlüklerini, çöllerini yavaş yavaş tarıma açıp Pencap'tan göndereceği cesur yerleşimcilerle dolduracaktır." Sir Percy Cox'tan sonra ikinci adam olan inatçı, dik kafalı Wilson, ne Miss Bell'i ne de Kahire'den buraya taşıdığı fikirleri kabule hazırdı.

Neyse ki Albay Beach işbirliğinden yanaydı. Gertrude onun yardımıyla, atlas çalışmalarında yararlanacağı istihbarat dosyalarına ulaştı. Ama Basra'daki bu kalabalık askerî personel yüzünden, ona bir çalışma masası ayrılması söz konusu değildi. Aşiretlere ilişkin malzemeyi, yaşamının çoktan bir parçası olup çıkmış olan kişilerin, yerlerin listesini eline tutuşturdular ve onu Albay Beach'in odasına, Mr. Thompson'ın yanına kışkışladılar. "Bu düzenleme ikimize de uymuyor," dedi Gertrude, ekşi bir sesle.

Çay zamanı aralarında yakışıklı St. John Philby ile uzun boylu, siyah gözlü A.T. Wilson'ın da bulunduğu subaylara katılıyor, onlara bir dedikodu ziyafeti çekiyordu. Onları Kahire'den taze haberlerle besliyor, meze olarak da Sir Henry McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki görüşmeleri sunuyordu. "Söyleyecek çok sözü vardı," diyor St. John Philby anılarında.

Akşamları Cox'ların evindeki yatak odasında Gertrude eve yatıştırıcı mektuplar yazıyordu. "Bence müthiş ilginç olacak," dedi babasına, neşeyle. "Kendime bir uşak arıyorum – ah Fattuh!" diye inledi. "Hava nefis, ama Basra zaten böyledir! Kurbağaları, çamuru, pis kokulu balçık dereleri ve tıklım tıkış sokaklarıyla insanı sersemletir – yine de hoşuma gidiyor!"

Yaşamı günlerce hep aynı seyri izledi, sonra 8 Mart'ta, Sir Percy Cox döndü. Onunla daha önce 1902'de Hindistan'da tanışmıştı; 1909'da ortak dostları Ritchie'lerin evinde karşılaştıkları zaman Sir Percy onu Arabistan'a gitmemesi, Bin Raşid'le ya da Bin Suud'la görüşmeye kalkışmaması için uyarmıştı. Gertrude da onun öğüdüne uymuş, Arabistan ye-

rine Suriye Çölü'nü geçip Ukhaydır'a ulaşmıştı. O sırada Cox'un sözleri hevesini kırmıştı, ama şimdi onu gördüğüne seviniyordu.

Gertrude'dan dört yaş büyük olan, elli bir yaşındaki Percy Cox siyasi kimliğini gösteren beyaz şeritli üniformasıyla zarif, uzun boylu, zayıf bir erkekti; dalgalı kır saçları, kararlı çenesi, iri, kanca burnu ve karşısındakini delip geçen gözleri dikkat çekiciydi. Soğukkanlı, sakin bir asker politikacı olarak tanınıyordu; Harrow ve Sandhurst'te eğitim görmüş, Hindistan hükümetinin vekili olarak yörede on yıl kadar görev yapmış ve İngilizlerin olduğu kadar Arapların da saygısını kazanmıştı. Gertrude'un ününden haberdardı elbette, ama bu ketum erkek ona Chirol, Hogarth, hatta Hardinge'den gördüğü babacan desteğin zerresini göstermedi. Gertrude'un Kahireli meslektaşlarına beslediği kuşkuları saklamıyor, McMahon'ın Şerif Hüseyin'e verdiği sözleri rezilce değilse de akılsızca buluyordu. Basra'ya bir kadın göndermeleri onu ikna etmeye yetmeyecekti. Öte yandan, Genel Vali Hardinge'den gelen bir mektup, Gertrude'u ciddiye almasını öğütlüyordu: "Erkek beyni taşıyan, son derece zeki bir kadındır."

Sir Percy Cox, siyasi subayların şefi olarak Mezopotamya'daki yeni yönetimin başıydı. Yerel aşiretlerle iyi ilişkiler kurmak, yaşamsal önem taşıyordu: Araplar Britanyalılara gıda ve barınak sağlamanın yanı sıra, Türkleri yenmelerine de yardım edebilirdi. Ama zenginliğini Osmanlılara borçlu olan kabile şeyhlerinin çoğu, İtilaf Devletleri yerine Türklerin yanında yer almayı seçebilirdi; böyle bir durum Britanyalılar için felaket demekti. Yerel kabileler Britanya'nın iletişim ağlarını engelleyebilir, petrol borularını tıkayabilir, gıda ve su akışını kesebilir, binlerce adamıyla silahını Osmanlı ordusunun emrine verebilirdi.

Daha şimdiden, pek çok hüsran yaşanmıştı bile. Önemli şeyhlerden biri, Britanya adına aracılık eden bir Amerikalıya şöyle dedi: "Türkler, onlara katılmam karşılığında bana yüz yirmi beş bin dolar teklif etti." Ama sonra ekledi: "İngi-

lizler bana iki yüz bin dolar verirse, Türklere sırt çevirirliz." Bu rüşvetten tiksinen İngilizler adamın isteğini kabul etmedi. Arap reis başını esefle salladı: "Üzgünüm. Bence Britanyalılar kazanacak, kazananın yanında olmayı yeğlerdim doğrusu."

Bir başka reisle, elinde dört bin Türk tüfeği bulunan Ajaimi Sadun'la görüşmek istendiğinde, güçlü Arap mırın kırın etti; geçerli bir neden olmaksızın Türklere sırt çevirmesi, ününü tehlikeye atabilirdi. Yine de bir gerekçe bulunabilir elbette, dedi. Türklere güvenmediğini kabul ediyordu, ama ona Basra *vilayet*'indeki bütün Osmanlı tımarını (imparatorluğa ait emlak ve arazinin gelirini) söz vermişlerdi. Oysa Britanya hükümetinin ne gücünden emindi ne de kararlılığından. Dolayısıyla karar vermekte zorlanıyordu. Sonunda kararını bildirdi: Türkleri seçiyordu.

Bu tür kaypaklıklar, İngiliz generallerin yerel Araplara duyduğu küçümsemeyi artırıyordu; Araplar Basra'daki orduya ait depoları yağmalıyor, aşiretleri kazanmaya çalışan kibirli subaylara hiç yardımcı olmuyorlardı. Cox genel komutayı beğenmiyor, beceriksizlikle suçluyordu. Son üç aydır, Hindistan Keşif Gücü D kuzeyde, Bağdat'a doğru ilerlemek için savaşıyor, ırmak taşımacılığı için gereken tekne, uçak, doktor, ilaç ve gıda sıkıntısı çekiyordu; Osmanlı topraklarındaki bu mücadeleyi daha da güçleştiren şeyse, Gertrude'un daha sonra belirttiği gibi, Türklerin kazanacağını düşünen Arapların "olası galiplere arka çıkması" idi: "Askerî birliklerimizin çevresinde çakallar gibi dolanıyor, kamplarımızı yağmalıyor, yaralılarımızı öldürüyor, ölülerimizi soyuyorlardı." Cox'un askerî önderlere tahammülü kalmamıştı; özellikle de baştaki General Lake'e. Ama yararlı bir yandaş olacağını düşündüğü Gertrude'a karşı kibardı; onu faydası dokunabilecek Araplarla görüştürmeye söz verdi.

* * *

Gertrude, Cox'la yaptığı görüşmenin ertesi günü öğle yemeğinde bölge komutanı General Lake'le buluştu; yemekte General Cowper, General Money ve Hindistan Keşif Gücü'nün komutanı General Offley Shaw da vardı; subay kantinine giren Gertrude'u kolalı haki üniformaları, uçları briyantinli bıyıklarıyla dimdik karşıladılar; o da başı yukarıda, omuzları dik, eteğini yerden hafifçe kaldırarak ilerledi, yerine yerleşti. Oxford'daki sınavlarda yaptığı gibi, iskemlesinde gururla, uzun saplı bir gül gibi oturdu ve gözlerini bu dört demir adama dikti.

Desenli, ipek masa örtüsünün üzerindeki kadehlerini kaldırdılar, Almanlardan kalma mahzenlerde ele geçirdikleri Ren şarabını yudumladılar. General Lake, zayıf yüzündeki gür kaşlarının altından Gertrude'un sakin yüzünü süzdü; sonra subaylar giderek artan bir saygıyla onu Arap Bürosu hakkında soru yağmuruna tuttular. Tıpkı Delhi'deki meslektaşları gibi onlar da Arap milliyetçiliğine, Türklere karşı bir Arap isyanına, Mekke şerifine ve Mezopotamya'nın kontrolünü devretmeye karşıydılar. Hepsinden önemlisi de, bir kadının işlerine burnunu sokmasına.

Ama yine de onun yardımına muhtaçtılar. Karşısında eşit güçte bir Türk ordusu bulan Britanya birlikleri, Bağdat'a ulaşmak için haritası çıkarılmamış bir arazide ilerlemek zorundaydı – çöl, bataklıklar, hurmalıklar. Arapların onları sırtlarından hançerlemeyeceğini bilmeleri gerekiyordu; bunun için de yerel rehberlere, güvenilir adamlara ve gidecekleri yönü gösteren haritalara ihtiyaçları vardı.

Gertrude'un yeşil gözleri salonu taradı; konuşmaya başladığında sesinde bütün kuşkuları yok eden, derin, kendinden emin bir tını vardı. Generaller için yapabileceği çok şey vardı; Araplarla temas kurmak çok önemliydi, ama ne yazık ki, çabaların sonuçsuz kaldığını biliyordu. Şeyhlerle ve nüfuzlu kişilerle Gertrude kadar iyi ilişkiler kurabilmiş biri yoktu; çoğunu adıyla seslenecek kadar tanımakla kalmıyor, oğullarını ve erkek kardeşlerini de tanıyordu, onların çadır-

larında, salonlarında oturmuş, kahvelerini içmiş, ekmeklerini paylaşmıştı. Onun yardımıyla Arap şeflerin desteği alınabilirdi; onun yardımıyla askerî birliklere yiyecek ve barınak sağlanabilirdi; onun yardımıyla haritalar çizilebilir, böylece ordu Bağdat yolunu bulabilirdi.

İyi haber, tatlılar yenirken geldi. Aynı gün öğleden sonra Gertrude annesine yazdı. "Beni, defterlerimi ve haritalarımı, kocaman, muhteşem bir verandaya açılan, serin bir odaya taşıdılar; bütün gün rahatça çalışabileceğim." Beklenmedik bir saflıkla ekledi: "Herkes inanılmayacak kadar kibar."

Savaş Gertrude'la ülkesi arasındaki mesafeyi iyice açmıştı. Avrupa cephesinden hastalık izniyle eve dönen kardeşi Maurice'i merak ediyordu, ama mektupların Basra'ya ulaşması bir aydan da uzun sürüyor, postanın büyük bir bölümü de düşmanın batırdığı gemilerle birlikte denizin dibini boyluyordu. "İnsan kendini korkunç uzaklarda hissediyor; Fransa'daki savaşın, sizin neredeyse kulaklarınızı sağır eden yankıları burada, Mezopotomya'daki savaş tarafından bastırılmış durumda," diye yazdı babasına.

Mektuplarında verebileceği yerel haberler, sansür nedeniyle çok kısıtlıydı. Sayısız komuta hatası yüzünden, Basra'dan Bağdat'a doğru bataklıklarla, balçıkla boğuşarak, adım adım ilerleyen binlerce İngiliz askerinin kuşatıldığı yarımadaya, Kut-ül-Ammare'ye çok az değinebildi. Hedefine yalnızca altmış beş kilometre kala, Ktesifon'daki çarpışmayı bırakıp kaçmak zorunda kalmış, Kut'a çekilmişlerdi. Dicle kıyısındaki bu çamurlu kasabada kuşatılmışlardı; yiyeceksiz, ilaçsız ve cephanesiz direniyor, çemberi yarmaya çalışıyorlardı. Çoğu yaralı olan, büyük bir bölümüyse dizanteri ve sıtmayla boğuşan askerler tam üç ay boyunca umutsuzca takviye beklediler. Ama yardıma gelen birliklerin önü, kendi gücünün on katı Arap'la desteklenmiş olan Türk ordusu tarafından kesildi. Irmaktan peş peşe, tekneler dolusu İngiliz askeri gönderildi, cesetleri her seferinde suda sürüklenen mavnalarla geri geldi. Yine de hava, Türklerin pes edeceğine ilişkin beklentilerle yüklüydü.

Annesinin sorularını yanıtlarken, burada ne kadar kalacağını, buradan sonra nereye gideceğini ya da ne yapacağını bilmediğini söyledi. Göründüğü kadarıyla Mezopotamya'da tasarladığından çok daha uzun kalacaktı. İki ay ötedeki nemli, puslu yaz, onu yeni isteklerde bulunmaya zorluyordu: yıkaması kolay, açık renk, yazlık giyecekler, pamuklu iç etekleri, ipek gömlek ve çoraplar, krem rengi, dantelli, uzun bir gece elbisesi, boynuna dolayacağı dar, siyah kadifeden bir şerit, diz altından büzgülü, keten bir pantolon ve bir çift ince korse. Son olarak da, bir güneş gözlüğüyle, şu an kullandığından daha güçlü, numaralı bir gözlük; bütün o harita çizimleri gözlerini yoruyordu.

* * *

Bahar yağmurları tam da beklendiği gibi bastırdı, kenti kaplayan taşkınlar yüzünden yollar çamur deryasına döndü. Yağmurun bardaktan boşanırcasına yağdığı bir sabah Gertrude, Cox'ların evinden çıktı, her an kayıp düşmekten korkarak, çamur derelerinin üstünden bir atlet gibi atlayarak, devrilmiş hurma ağaçlarının üstünde "bir ip cambazı gibi" ilerleyerek karargâha doğru yürüdü.

Albay Beach onu görmek istemişti. Beach, eline bazı bilgilerin ulaştığını söyledi: Kuzeydeki Britanya birliklerinin yakında kuşatmayı yarıp Bağdat'a doğru ilerleyeceği anlaşılıyordu; bu durumda yerel kabilelerle yakın temasa girilecekti. Gertrude'un yardımına ihtiyaç vardı. Albay kentteki Araplarla buluşmak ya da onun haritalarından ve aşiret çizelgelerinden yararlanmak için zaten sık sık Gertrude'a başvuruyordu. Dicle ile Fırat arasındaki arazide elli küsur aşiret yaşıyordu; aralarında pirinç yetiştiricisi Ebu Muhammed, iyi cins atları ve develeriyle ünlü, göçebe Beni Lam, Kut kökenli, baş belası Beni Rabia, gevşek Müntefik Konfederasyonu'nu ortaya atan Sadun, Halep'ten Orta Arabistan'a kadar bütün Suriye Çölü'nde gezinen, iki yüz elli bin kişilik Bedevi kabilesi

Anaze ve Fırat'ta, Ramadi'nin hemen yukarısında yaşayan, hayvancılıkla uğraşan Dulayimler vardı. Aşiret örgütlenişi bir düzine kuşak önce, göçebe kabileler Arabistan'dan çıkıp kuzeye doğru hareket ettiklerinde nasılsa, hâlâ aynıydı; şeyhlerin gücü kökleşmiş, kabile yasaları ve gelenekleri sıkıca korunmuştu; kabileler arasındaki kan davasıysa bitmek bilmez kanlı akınlar için gereken gerekçeyi sağlıyordu.

Beach bu kez Gertrude'dan düşman hatlarının gerisine bir mesaj göndermesini istiyordu: Mezopotamya'da Osmanlı'nın adamı olan ama Türklere karşı gizli bir örgüt kuran Nuri Said'le Anazelerin efsanevi lideri Fahad Bey'i Türklerden kopmaya teşvik edecek bir "dostluk sözü". Beach bunun "denemeye değer" bir girişim olduğunu söyledi. Bu arada, diye ekledi, Dulayim Aşireti'nden bir şeyhe ulaşmakta zorlanıyordu. "Neden ona Fahad Bey aracılığıyla haber göndermiyoruz?" dedi Gertrude. "Yılın bu zamanı hep birlikte kamp kurarlar." Daha iki yıl önce, Hail'den dönerken Fahad Bey'in Kerbela yakınlarındaki obasında kalmış, yıllarca önce de Dulayim çadırlarında kahve yudumlamıştı.

Akşamları yine çamurları yararak Cox'ların evine dönüyordu; Sir Percy ile karısının dışında onu akşam yemeğine davet edenlerin sayısı azdı. Kantindeki öğle yemeklerinde bile, çoğunluğu ona hâlâ kuşkuyla bakan subaylar tarafından dışlanıyor, horlanıyordu. Yalnızca, bir aile dostu olan Siyasi Subay Henry Dobbs'la yardımcısı Reader Bullard'dan yakınlık görüyor, onlarla hurma ağaçlarının altında yürüyüşe çıkıyordu. Onların sayesinde Dorothy ve John van Ess'le tanıştı; bu Amerikalı misyoner çift, en iyi dostlarından ikisi olup çıkacaktı.

John van Ess bataklık araziyi karış karış gezmişti; yöredeki köyler ve kabileler konusunda uzman sayılırdı. Britanyalıların Basra'yı aldığı andan başlayarak onlara bilgi sağlamış, Türk hatlarının gerisinde Arap ajanlar bulmalarına yardım etmişti. İnsanları dine teşvik eden bir misyoner olmasına, Gertrude'unsa inançsızlığına karşın, pek çok ortak noktaları vardı; çok geçmeden Gertrude sık sık ona başvurmaya,

aşiretler konusunda akıl danışmaya başladı. Daha sonra, Gertrude için nükteli bir şiir yazdı:

Gertrude, Araplar için bir Kraliçe,
Ona *Ümm-ül-Müminin* diyorlar,
Eğer cennete giderse (ben de cennetlik olduğundan eminim),
Allah'a bile soracaktır: "Hangi kabiledensin?"

* * *

Araplara duyduğu onca hayranlığa karşın, Arap kadınları Gertrude'u pek ilgilendirmiyordu. Obalardaki haremlere nadiren giriyor, kentteki kadınlarla neredeyse hiç görüşmüyordu. Aynı şekilde, İslama da aldırmıyordu; tıpkı Hıristiyanlığı umursamadığı gibi. Bu aldırışsızlık, Arap erkeklerinin kişiliğini ve ruh halini anlamak için haremi tanımanın şart olduğunu ileri süren Dorothy van Ess'i kızdırıyordu. İslamın sosyal ve politik alanlardaki derin etkisini de göz ardı edemeyiz, diyordu kadın. Gertrude ona katılmıyor, Dorothy de çileden çıkıyordu. "Zekâna fazlasıyla saygım var," diye paylaştı onu, "ama bu iki konuda azıcık fikrin olsaydı çok daha farklı düşünürdün." Gertrude güldü: "Tuş!"

İki kadın aslında çok iyi dost olmuştu. "Erkek görmekten bıktım," diye yakındı Gertrude annesine, "Lady Cox hiçbir ölümlünün işine yaramaz – öyle aptal ki!.. Dünyanın en nazik insanı, ama onunla konuşacak hiçbir şey bulamıyorum. En büyük can simidim, Mrs. van Ess." Arap kadınlarına gelince; onlara yalnızca belli belirsiz bir merak duyuyordu, hepsi bu. Kafesin ardından da olsa belli bir etkileri olduğu gerçeğini kabul edebilirdi, ama siyasal irade, toplumu doğrudan etkileyen, Gertrude'u da fazlasıyla heyecanlandıran o ham ve yoğun güç, erkeklerin elindeydi.

* * *

"Mektuplar en büyük mutluluk!" diye yazdı Hugh'a özlemle. Basra'daki odasında tek başına otururken, dört gözle beklediği başka bir şey yoktu; posta eline geçer geçmez oturup yanıtlıyor, sevdikleriyle, nüfuzlu dostlarıyla arasındaki can damarının kesilmemesine özen gösteriyordu. Lord Cromer, Hindistan Dışişleri Bakanı Mr. Montagu, Başbakan Mr. Asquith; hepsine ayrı ayrı yazıyor, Mezopotamya'daki gelişmeleri aktarıyordu. Haber Alma'nın şefi Yüzbaşı Hall'a, Delhi ve Basra'daki insanların Irak'ın geleceğine ilişkin görüşlerini açıklayan, uzun bir mektup yolladı – özet olarak, Irak'ın Hindistan'la değil de Mısır'la bağlantılı olarak yönetilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Daha sonra, babasına rica etti: "Bir ara gizlice, Hall'un mektuplarımdan hoşlanıp hoşlanmadığını araştırır mısın? Ona yararı dokunabileceğine inandığım şeyleri yazıyorum."

O sırada Kahire'de bulunan T.E. Lawrence'la da yazışıyordu; Kahireli meslektaşları küçük de olsa, kazandıkları başarıyı kutlamaktaydı. 9 Mart 1916'da Britanya Kabinesi, Şerif Hüseyin'e bir yılı aşkın bir süre için, ayda yüz yirmi beş bin sterlin tutarında İngiliz altını ödemeyi onaylamıştı; ek olarak, Türklerle savaşırken kullanması için beş bin tüfekle bir milyon civarında mermi gönderilecekti.

Mezopotamya'da da işler kızışıyordu; Albay Beach'in de belirttiği gibi, askerî birliklerin yakında Bağdat'a doğru yola çıkması bekleniyordu. "Yapılması gereken öyle çok şey var ki; işlerin nasıl gelişeceğini izlemek ilginç olacak," diye yazdı Gertrude, Lawrence'a. "Hayıflandığım tek şey, burada olmaman; lütfen önerilerini mektup ya da telgrafla bana ilet... Geceleri bir dakikanı ayır ve bana mutlaka yaz."

Hindistan ile Mısır arasındaki iletişimsizlik canını sıkıyordu: "Oysa farklı birimlerdeki insanların bilgi alışverişinde bulunmasında büyük yararlar var... Senin buraya gelmenin de projeye katkısı olacaktır, eminim." Lawrence'a yazdığı mektubu bitirmeye hazırlanırken hüzünle ekledi: "Bu satırları okurken, karşında ânın sorunlarını ciddiyetle tartan,

ayakları yere basan, gerçek bir insan bulunduğunu düşüneceksin, oysa kendimi hiç de gerçek biri gibi hissetmiyorum – daha çok, amaçsızca, oradan oraya, bir girdaptan ötekine sürüklenen, sorumsuz bir gemi enkazı gibiyim, sonunda bir yerde karaya vuracak ve bütün bu ayları anarken, bunca zaman ne yaptığımı merak edeceğim. Ve bir yanıt bulamayacağım. Savaştan nefret ediyorum; ah, öyle bıktım ki – savaştan, hayattan. Hayır, Basra'dan değil; bir başka yerde olmaktansa burayı yeğlerim... buranın dışındaysa, İngiltere hariç, herhangi bir yerde. Orası olmaz. Henüz değil."

İKİNCİ BÖLÜM

Hatun

17

Karmaşık bir durum

Londra'da hükümet, Kahire'deki Askerî İstihbarat Bürosu'nu yeniden örgütlemekteydi; ilk iş adını Arap Bürosu'na çevirdiler, başına da David Hogarth'ı getirdiler. Büronun birincil görevi yaklaşan Arap isyanına odaklanmaktı; Hogarth öncelikle, Basra'da bulunan ama Kahire'dekiler için eşi bulunmaz bir bilgi kaynağı olan Gertrude'dan Kahire'ye gelmesini istedi. Bir hafta sonra Lawrence, Basra'da Gertrude'dan boşalacak yere birini bulmak üzere Irak'a gönderildi; daha sonra ikisi birlikte Kahire'ye dönecekti.

Lawrence'm resmî görevinin yanı sıra örtük bir misyonu daha vardı. Kısa bir süre önce General Clayton, Kut'taki İngiliz askerlerini kurtarmak için, Osmanlı ordusunun eski subaylarından Aziz el-Mısri'yi bölgeye göndermeye yeltenmişti; el-Mısri, durumdan hoşnut olmayan Arapların aklını çelmeye, onları Türk birliklerinden koparmaya çalışacaktı. Ancak Basra'daki komutanlar bu öneriyi hiç de gerçekçi bulmamış, omuz silkmişti. Ama şimdi durum gerçekten umutsuzdu. Gertrude'un haberi yoktu, ama General Townshend ortaya çok daha tatsız bir fikir atmıştı. Kut'ta ezici bir Türk gücüyle mücadele etmekte olan İngiliz komutan, Türk ordu kumandanına rüşvet teklif etmeyi önermiş, Whitehall da İngiliz askerlerinin özgürlüğüne karşılık bir milyon sterlin tutarında fidye ödenmesini onaylamıştı. Bu parayı taşıyacak olan kişi, T.E. Lawrence'tı.

1916 Mart'ının başında Lawrence annesine, sansürden geçeceğini çok iyi bildiği, kısa bir not gönderdi: "Dört ya da altı haftalığına gidiyorum; bazı kişilerle görüşecek, bazı önerilerde bulunacağım. Evet, yeterince muğlak mı? Bu arada Miss Bell'i de görmeyi umuyorum; ne de olsa aynı teknedeyiz."

Ayın sonunda gemiyle Irak'a doğru yol almaktaydı; annesine Basra'dan mektup yazamayacağını bildirdi. Açıklayamayacağı nedenlerle "çok meşgul" olacaktı. "Ama," diye ekledi, "Gertrude'la birlikte döneceğim; böylece Arap büromuz tamamlanmış olacak." Hiç yapmadığı bir şey yapıp bir kadından ilk adıyla söz etmesi, aralarındaki alışılmadık yakınlığın işaretiydi.

Lawrence 5 Nisan 1916 akşamı, Gertrude'un Campbell Thompson'la paylaştığı çalışma odasına girdiğinde vakit hayli geçti, yağmur yağıyordu. Limandan buraya kadar olan üç yüz metrelik yolu, "ıslak sabunla erimiş karameladan oluşmuşa benzeyen toprak" yüzünden bin güçlükle alabilmişti. Eski dostlarını gördüğüne sevinen Gertrude ile Thompson onu hemen karargâha, Sir Percy Cox'a götürdüler. Lawrence, siyasi subay şefine, Sir Henry McMahon'ın mektubunu verdi ve "Savaş Bakanlığı'ndan Arap meselesine hizmet etme emri" aldığını belirtti.

Türklere rüşvet verme tasarısı, onurlu ve vakur Sir Percy Cox'u dehşete düşürüyordu. Hayır, Lawrence'a verilecek herhangi bir talimatı yoktu. Ayrıca Albay Beach'e yolladığı sert mesajda da belirttiği gibi, adının böyle bir işe bulaştırılmasını kesinlikle istemiyordu: "Gördüğünüz gibi, ben bir göçmen değilim – Körfez'de yerleşik bir görevliyim; sorunlar çözüldükten sonra da uzunca bir süre burada kalacağım anlaşılıyor. Söz konusu proje er ya da geç ortaya çıkacaktır, özellikle de başarısızlığa uğrarsa. İşte o zaman, Hindistan hükümetinin siyasi subaylarının şefi olarak böyle bir rezillikle özdeşleştirilmeye tahammül edemem."

Lawrence, Kut'a yapacağı üç yüz elli kilometrelik yolculuğa çıkmadan önce Gertrude'la epeyce zaman geçirdi, Reader Bullard gibi, Gertrude'un hayran olduğu kişilerle tanıştı.

Arap bürosunu ve Ortadoğu'nun geleceğini enine boyuna tartıştılar; bir isyana önayak olabilecek yerel Araplarla görüştüler. Basra'da bir Pan-Arap partisi kurulmuştu; partinin başkanı, etkin ama gözü dönmüş bir milliyetçi olan Seyyid Talib, Cox tarafından "devlet konuğu" olarak Hindistan'a gönderilmişti; Lawrence'ın buluştuğu diğer yetkililerse projeye hiç yüz vermediler; Lawrence onlara "çakallar" dedi.

Gertrude, Lawrence'ın Basra'dan ayrıldığı 10 Nisan günü babasına "Mr. Lawrence sayesinde alabildiğine canlı" bir hafta geçirdiğini yazdı. "Nefis sohbetler yaptık, evrendeki bütün hükümetlere ilişkin ayrıntılı, kapsamlı planlar yaptık. Gelişmeleri ne büyük bir endişeyle izlediğimizi sana anlatamam."

Lawrence'ın gidişiyle müttefiklerinin sayısı iyice azalmış oldu. Aile dostları, dilbilimci Aubrey Herbert, Basra'ya geliyordu, ama yalnızca bir günlüğüne; sonra kuzeye çıkıp Türklerle rüşvet pazarlığı yapan Lawrence'a katılacaktı. Herbert bir yıl önce, istihbarat görevlisi olarak çalıştığı Mısır'da, Gelibolu'ya gitmeye hazırlanan Doughty-Wylie'yle akşam yemeği yemişti. Şimdi Basra'da baş başa yemek yerlerken, Gertrude onunla Dick'ten söz etme fırsatını bulacaktı. "Ah, Aubrey'yi göreceğime öyle seviniyorum ki!" diye yazdı. "İnsan, yakınları olmayınca kendini daha da yalnız hissediyor. İşte Mr. Lawrence'ı bile benim için Tanrı'nın bir lütfu yapan da buydu. Onunla aynı dili konuşuyoruz." Lawrence onun sınıfından olmayabilirdi, ama en azından bakış açıları aynıydı.

Yeni dairesinden ırmağa bakan Gertrude, moralinin düzeldiğini hissetti. Bahar yağmurları kesilmişti, kent artık bir çamur deryası değildi, o çok özlediği çiçekler şurada burada boy göstermeye başlamıştı. "Nisanda Basra bile ışıldıyor," diye yazdı babasına coşkuyla. "Hurma bahçeleri gümrah, bereketli, narlar çiçek açtı, dutlar neredeyse olgunlaştı; kaldığım evin bahçesindeki güllerin güzelliğini tanımlayamam. Basra'daki tek gül bahçesi; çok şanslıyım."

Sabahları beş buçukta kalkıyor, atına atladığı gibi en sevdiği yolda gezintiye çıkıyordu. Hurmaların arasından ge-

çip çölün kıyısına kadar uzanıyor, "her türden İngiliz askeri, Hint birlikleri, manda arabaları, katırlar, otomobiller, son modaya uygun kamyonlar, develer... saz kulübeler ve telefon telleriyle" karşılaşıyordu. Saat sekiz buçukta yıkanmış, kahvaltısını etmiş olarak çalışma odasındaydı; kızgın güneşin dışında hiçbir şikâyeti yoktu. Atlas çalışması neredeyse tamamlanmıştı, ama başka alanlarda daha yapılacak çok iş vardı; günleri karargâha gelen Arapları sorguya çekmek, haritaları düzeltmek, Kahire ile Delhi arasında bilgi akışı sağlamakla geçiyordu: Hogarth'ın Gertrude, Mısır'a döndükten sonra, bir başkasına yaptırmayı düşündüğü görevler.

İşin doğrusu Gertrude, Basra'da çalışmayı Kahire'deki işe yeğliyordu. Mısır'da bir masaya mahkûm olacak, başını kâğıtlardan kaldıramayacaktı. Oysa burada yoğurduğu malzeme ham, taze ve el değmemişti. Bu görev için gereken niteliklere sahip olan tek kişiydi; Arapçayı akıcı bir biçimde konuşup okuyabiliyordu, bölge politikasına hâkimdi. İstihbaratta bu işi hakkıyla yürütebilecek, güvenilir birini bulmak çok zor, dedi Hogarth'a. Bu görev için Mr. Bullard'ı önermişti; onu Lawrence'la tanıştırmış, onayını almıştı; ama görevi devretmekte duraksıyordu, kaygılarını Hogarth'la paylaştı: "Burada olduğum sürece, yeni malzemenin tamamına erişebiliyorum, çünkü malzeme genellikle iki ayaklı ve Nasıriye ya da başka bir yerden çıkıp gelen bir şeyh biçiminde. Ama gidersem, burada onu karşılayacak kimse kalmayacak."

Yerini alabilecek bir diğer akla yatkın seçenek, Campbell Thompson'dı, ama Gertrude onu toy ve beceriksiz buluyordu. Şefine sunduğu raporda, ünlü dobralığıyla şöyle dedi: "Fikrimi sorarsanız, beş para etmez – daha önce böyle biriyle hiç karşılaşmadım; bu kadar sevimli ama bu kadar... boş." Yeni haritalarla, yani Thompson'ın çoktan tamamlamış olması gereken işle boğuşup duruyordu: "Haritadan nefret ediyor, onları görmeye bile tahammülü yok!"

Hogarth'a da bildirdiği gibi, Türk ordusunda görev yapan Arap askerler durumdan hoşnut değildi, üstlerinden hızla soğuyorlardı, ama Kut'taki sorun çözülmeden Gertrude'un

durumu araştırmak üzere kuzeye gitmesine izin yoktu. Neyse ki, o kendi Arap şebekesini oluşturmuştu bile; gereksindiği haberleri onlardan alıyordu. Yanına verilen refakatçileri uzun zaman önce sepetlemişti; bahardaki genç bir kuş gibi, kentteki evlerin birinden ötekine uçup duruyordu. Birkaç gün sonra Hogarth'a bildirdi: "Yarın şeyhlerle ve öteki kodamanlarla görüşmeye Zübeyir'e gidiyorum."

* * *

Çamuru, suyu aştı, çölün başladığını gösteren sert kuma vardı. Ez-Zubeyr Vahası on iki kilometre kuzeydeydi – bir zamanlar, Fırat henüz yatağını değiştirmemişken, Denizci Sinbad'ın doğduğu, *Binbir Gece Masalları*'ndaki Bağdatlı Prens Ali'nin gömüldüğü, özgün Basra kentinin bulunduğu yerdi. Şimdiyse: "Gördüğüm en şirin kasaba; Hail'e benziyor." Yerel siyasi subayın yardımıyla postanede yatacak bir yer buldu, yanında getirdiği kamp yatağını, iskemle ve küveti çamurlu zemine yerleştirdi.

Kasaba asırlardır Bedeviler için canlı bir alışveriş merkeziydi. Arabistan'dan gelen kervanlar kasabaya akıyor, Bin Raşid'in satın alma memurları dükkânlarda giysiler, ev eşyaları, tüfek, tahıl, yağ, kahve ve şeker için pazarlık ediyordu; bu malların çoğu Türklere gidecekti. Kabile dedikoduları, bir gül bahçesindeki işçi arılar gibi uçuşuyordu havada.

Gezgin konuklarını sahibi olduğu kahve ocağında ağırlayan Zübeyir şeyhi, çöl politikalarının yöredeki temsilcisi, bir numaralı otoritesiydi. Zenginliğini hurma bahçelerine, deve sürülerine ve topladığı vergilere borçlu olan bu varsıl adamın Britanyalılarla arası çok iyiydi; Gertrude'u defalarca yemeğe davet etti. Gertrude onu sarayında ziyaret etti, alçak kemerli kapıdan geçip geniş bahçeye çıktı, sundurmayı kaplayan Acem halılarının üzerindeki uzun sedirlerden birine, şeyhin yanına yerleşti. Başlarına kahverengi kukuletalar geçirilmiş şahinler duvarın dibine sıralanmıştı; altın işlemeli kaftanına bürünmüş, sakallı şeyh kibar ve şıktı. Kuzu çevir-

me, pilav, lahana dolması, çeşitli sebze, tavuk ve haşlanmış yumurtadan oluşan Bedevi yemeğinden sonra, şeyh onur konuğuna kuzunun gözünü ikram etti, bir yandan da onu son haberlerle tıka basa doyurdu. Gertrude, Türk birliklerinin yerlerini öğrendi, Bin Raşid'e sırt çevirip develerini, çadırlarını Mezopotamya sınırına taşıyan Hailli bir grubun etkinliklerini dinledi.

Şeyh, İngilizlerle Araplar arasındaki bilgi akışına çok uzun zamandır aracılık ediyordu – arabuluculuğu, Gertrude'un Basra'ya gelişinden çok önce başlamıştı. Bir keresinde Percy Cox ondan Bin Raşid'e bir mesaj iletmesini istemişti; Gertrude, Lawrence'a yazdığı mektupta bunu "bir dostluk eli uzatmak" olarak yorumladı, "Aynı zamanda da, bizimle iyi geçinmediği takdirde, gelecekte, yani ticaret merkezleri bizim yönetimimize geçtiğinde, epeyce sıkıntı çekeceği konusunda uyarmak. Mesaj benden önce gönderilmiş," diye belirtti, "ez-Zubeyr'e uğrayan, küçük bir Şammar kervanıyla."

Şimdi, Bin Raşid'le ilgili yeni bilgiler ediniyordu. "Niyeti oldukça... karanlık," dedi, daha sonra yazdığı raporda, "ama fazlaca zarar verecek durumda olduğunu sanmıyorum. Yine de, emin olduğum bir şey var: Onunla aramız iyi olursa, çok daha rahat ederiz." Gertrude bu genç lidere özel bir mektup göndermek istiyordu. Hogarth'a da vurguladığı gibi, Bin Raşid ile Bin Suud'u barıştırmanın zamanı gelmişti. Tek sorun, silah yardımındaki ikilemdi. "Her ikisini de silahlandıramayız; bu apaçık bir akılsızlık olur. Öte yandan, her ikisiyle de dost olacaksak, yalnızca birini silahlandıramayız. Bu durumda, benim asıl istediğim noktaya geliyoruz: ikisine de silah vermemek."

* * *

Şeyh İbrahim'in haremine yaptığı kısa bir nezaket ziyaretinden sonra (kahvesini yudumladı, *nargile*'lerini fokurdatan, peçesiz, dövmeli kadınlarla sohbet etti), çölün temiz, kuru havasından ayrıldı ve karargâha döndü; posta onu bek-

liyordu. Ana babasından iki mektup gelmişti, ama babasının mektuplarından biri kaybolmuştu. "Ne yazık ki, 23 Mart tarihli mektubu Sussex'le birlikte suya gömülmüş," diye yazdı Florence'a, "ve tabii, bana yolladığın giysiler de öyle! Şansımız gelecek sefere daha yaver gider umarım."

Basra'yı nemli, kavurucu bir sıcak dalgası kapladı. Gertrude güneşe karşı kapısı, pencereleri sımsıkı kapatılmış olan odasına, çalışma masasına, elektrikli pervanenin dönen kanatlarına sığındı. Rounton'ın güzelim zerrinlerini görmeyeli tam üç yıl olmuştu. "Ah, sevgili ailemin nasıl olduğunu çok merak ediyorum; haberlere açım," diye yazdı, neredeyse duyulabilir bir iç çekmeyle. "İnsan böylesine uzaktayken bir tür komaya giriyor ve arada bir, sıçrayarak uyanıyor."

Onun canını sıkan şey sıcak değil, giysileriydi. İstedikleri an yeni, temiz bir üniforma edinebilen meslektaşlarının aksine, yeni elbise diktirebileceği biri yoktu. Giysileri adamakıllı yıpranmıştı. "Tamam, neredeyse hiçbir şey giymiyorum, ama o hiçbir şeyin de deliksiz olması gerekiyor elbette." Bir de, arkadaşsızlık vardı tabii; ne Lawrence dönmüştü ne de Aubrey. "Irmağa açıldılar ve gözden yittiler. Tanıdığım biriyle oturup konuşmayı, neler olup bittiğini öğrenmeyi çok özledim; öyle az haber alabiliyoruz ki."

* * *

İngiltere, Kut Kuşatması'nın haberiyle çalkalanıyordu; babası, bu felaketten Hindistan hükümetini sorumlu tutan makaleyi *The Economist*'ten kesip yollamıştı. Gertrude, Basra'nın alınması sırasında, Bağdat'a yürüme emrinin (bu vakitsiz emrin) General Townshend'den çıktığını, Londra'nın da bunu, gönülsüzce de olsa onayladığını bilmiyordu. Makaleye ateşli, öfkeli bir karşılık vermeden duramazdı. Hemen kâğıda kaleme sarıldı; Hugh'un bu mektubu Whitehall'daki dostlarına göstereceğinden emindi. Bu askerî felaketin suçunun tek başına Hindistan hükümetine yıkılamayacağını yazdı:

Politik açıdan da her zamanki gibi acele ettik ve bu işe kapsamlı bir araştırma yapmadan körlemesine daldık. Mezopotamya'ya ayrı, yalıtılmış bir birimmiş gibi yaklaştık; Arabistan'ın bir parçası olduğunu, o büyük ve geniş çaplı Arap meselesiyle ayrılmaz siyasi bağları bulunduğunu, Arap meselesinin ise farklı açılardan bakıldığında farklı yüzeyleri olan ama aynı zamanda da tek ve görünmez bir blok olduğu gerçeğini göz ardı ettik. Bir Arap politikası oluşturmak, yöredeki politikaları düzenlemek, Londra'ya düşerdi; bu ön hazırlık ancak memlekette yapıldığı zaman buradaki harekât başarıya ulaşabilirdi. Bunu yapacak kimse yok, bunu düşünen kimse yok; tartışarak halletme işi Mısır'daki adamlarımıza kaldı – üstelik, Hindistan ve İngiltere'den gelen yoğun muhalefeti göğüslemek ve bence, son tahlilde Araplarla ilişkimizin temelini oluşturacak olan, geniş, titiz bir proje hazırlamak da öyle. Oysa memlekettekilerin cahilliğine ve kayıtsızlığına karşı verilen savaşım, şu an bile bütün hızıyla sürüyor – hâlâ kazanılmış değil. Milton'ın sonesi sık sık aklıma takılıyor: Önderlik edecek kimse yok. Rüzgârla kabaran, kesif siste güçlükle ilerliyoruz...

Eh, bu kadar politika yeter. Ama insanlar yalpaladığımızı söyleyince, kendimi kaybediyorum. Her şeye karşın gemiyi yüzdürmek! Evet, aynen öyle yapıyoruz; asla akmaması gereken kanı, gözyaşını yararak güçbela ilerliyoruz.

General Townshend'in Türk yetkiliyle buluşup Lawrence ile Herbert adına Halil Paşa'dan randevu istediği güne kadar (Gertrude'un yukarıdaki mektubu yazmasından iki gün önce), ölen İngiliz takviye askerlerinin sayısı yirmi üç bindi. Townshend'in isteği kesin bir dille geri çevrildi. Türkler İngiliz askerlerinin Kut'u derhal boşaltıp teslim olmasını istiyordu. 29 Nisan 1916'da Kut'taki telsizci veda mesajını gönderdi; on üç binden fazla İngiliz ve Hintli piyade esir alınıp kentten çıkarıldı, meçhul bir sona doğru gönderildi. Kut'un düşüşü, Britanya tarihindeki en korkunç yenilgilerden biriydi.

Teslim kararından habersiz olan Lawrence, Herbert ve Albay Beach siperden çıktı, ellerinde beyaz bir bayrakla Türk tarafına doğru iki yüz metre kadar ilerledi. Bir düşman askeri ne istediklerini öğrenmek için yaklaştı, gözlerini bağladı ve onları Halil Paşa'ya götürdü. Yurttaşlarının teslim olduğu haberiyle afallayan üçlü, hiç olmazsa esir değiştokuşunu görüşmeyi önerdiler, oysa İngiliz hasta ve yaralılara karşılık Türk savaş esirlerinin salıverilmesi için bir anlaşma yapılmıştı bile. Birbirinden nefis Türk yemeklerinin sunulduğu akşam yemeği sayılmazsa, tam bir fiyaskoydu. Dünyanın dört bir yanındaki gazeteler bu küçük düşürücü, üstelik boşa çıkan rüşvet girişimini yazdı; 8 Mayıs'ta Lawrence ile Beach, Basra'ya döndü.

* * *

Kut'ta gördüklerinden deliye dönen Lawrence, Kahire' ye zehir zemberek bir rapor gönderdi. Irak baştan aşağıya bir "gaflar ülkesi" idi; "sevimli" bulduğu Sir Percy Cox'la "birinci sınıf' dediği Miss Bell dışında beş para etmezdi. Kahire'ye Gertrude'la birlikte dönmeyi kafasına koymuştu; ama önce, onun Basra'daki görevini devralacak, Arap Bürosu'nu temsil edecek birini bulması gerekiyordu. Sir Percy Cox'a danıştı, siyasi subay şefiyse konuyu Albay Beach'a havale etti.

Lawrence diretti, Cox'a Arap Bürosu'nun "Dışişleri Bakanlığı'nın meselesi" olduğunu onu temsil edecek kişinin "işin siyasal boyutuyla haşır neşir olması" gerektiğini açıkladı. Şimdilik, onlar bir halef ararken, Miss Bell'in aşiretlerle ve coğrafyayla ilgili çalışmalarını sürdürmesi konusunda anlaştılar. Ama onun yerini en az iki kişinin doldurabileceğini düşünüyorlardı. "Bütün ihtiyaçlarımızı karşılayacak birini bulabileceğimizden kuşkuluyum," diye yazdı Lawrence. Koparıp almayı, dilleri çözmeyi sağlayan o kadınsı çekicilik bir tek Gertrude'da vardı: "Bence Miss Bell cinsiyeti, enerjisi ve kendine güveniyle asker politikacılardan istediği her şeyi alma becerisine sahip."

Öte yandan Gertrude'dan boşalacak yeri kapmak için sıkı bir çekişme yaşanıyordu. Kahire, George Lloyd'u göndermişti, Hindistan da kendi adayını. Ama birincisi Arapça bilmiyordu, öteki de daha önce Doğu'da hiç bulunmamıştı. Gertrude 14 Mayıs'ta Hogarth'a yazdığı mektupta, Arapçayı iyi bilmenin önemini vurguladı: "Bize Siyasal Büro'dan gelen bilgi bile, bu dili anlamayı gerektiriyor. Kabilelerin, insanların, kavimlerin adlarının öyle farklı telaffuzları var ki, bazen söylenişi birbirinden tamamen farklı olan iki sözcüğün aslında aynı anlama geldiğini ancak bu dile hâkim olan biri anlayabilir. Yerlilerle birebir temas kurabilmek için de (ki onların artık çoğunu tanıyorum) mutlaka Arapça konuşmak gerekiyor."

Ne kadar zor görünse de, Gertrude bütün yüreğiyle Irak'ta kalmak istiyordu.

* * *

Basra'da yapılması gereken epeyce iş vardı; öncelikle de, Bin Raşid'in "kandırılması" ve tarafsızlaştırılması. Gertrude kendisiyle görüşmeye gelen adamlarına, emire iletilmek üzere uzun bir mektup verdi. Artık Basra ile Kahire arasındaki bütün irtibattan o sorumluydu; bu görevin onu Percy Cox'a daha da yakınlaştırmasını umuyordu. "Ondan çok hoşlanıyorum," diye yazdı babasına, "kocaman bir adam; onunla çalışmak çok zevkli olacak."

Yazdığı raporlar *The Arab Bulletin*'de de yayımlanıyordu; Kahire'deki Arap Bürosu tarafından basılan ve yalnızca en üst düzeydeki istihbarat görevlilerine dağıtılan bu gizli yayın, Ortadoğu'daki önemli kişiliklere ve izlenen politikalara ilişkin, ciddi bir haber kaynağıydı. Gertrude'un bilgi kaynaklarıysa, babasına yazdığı gibi, yerel halk ve "Bağdat'tan kopup gelen, Türk baskısından kaçan" göçmenlerdi. Çoğunu tanıyordu; henüz tanışmadıklarıyla da ortak arkadaşları vardı. Neredeyse hepsi onun adını duymuş olduğu için, onlarla "eşit koşullarda" görüşüyordu. "Müthiş eğlenceli," diye yazdı. "Üstelik bazen inanılmayacak kadar da yararlı oluyor; insana Doğulu zihninin gizli oyuntularına girmenin yolunu gösteriyor."

Yaptığı tahlillerden biri geleceğe yönelik, dikkatli bir gözlemdi: "Çadırlarda ya da saz kulübelerde yaşayan insanlar, çadırın kendisi kadar seyyar; kof ve hayalî bir Türk otoritesinin dışında, hiçbir denetim tanımamışlar... Kişisel bir bağımsızlık geleneği olan, bataklığın ve otlağın dışındaki dünyadan habersiz... Bu dünyanın çıkarlarına ve sunduğu olanaklara kayıtsız olan bu insanlar Avrupalı emellere –tek bir günlüğüne bile– ayak uydurmayacak, Avrupalı yöntemleri benimsemeyecektir. Bunun için onları zorlamak, sıkıştırmak da olanaksız. Onlara öğreteceklerimizin mutluluklarına herhangi bir katkıda bulunması, bilgilerin ya da kaçınılmaz derslerin onları, eğitimin mutlak sonucu olan bilgeliğe götürmesi, çok uzun ve sabırlı bir işlemi gerektiriyor – başarılı bir sonuç alınmak isteniyorsa elbette."

* * *

Gertrude'un yaza, yani Kut Kuşatması bitinceye kadar Fırat'ta yolculuk etmesine izin yoktu, ama bir an önce toplanması gereken o kadar çok bilgi vardı ki, dostu General MacMunn'la birlikte buharlı gemiye bindi, sırtını döven yakıcı güneşe, yüzünü kavuran rüzgâra elinden geldiğince aldırmamaya çalışarak, bataklıkların arasından ilerlemeye başladı. İnsan eliyle yapılmış saz adaların (ırmağın suyuyla birlikte yükselip alçalan köylerin) önünden geçip Nasıriye'ye doğru ilerlediler; oradaki bazı kabilelerin üyeleri, Britanya adına casusluk yapmayı kabul etmişti. Haziranın ilk günlerini kenti keşfederek, yazacağı raporlar için not alarak, aşiretler hakkındaki eksik bilgileri tamamlayarak geçirdi; akşamları kentin kodamanları tarafından ağırlanıyor, Türkler hakkında istihbarat topluyordu.

Basra'ya dönüş yolundaki bir uğrak yerinde, Sukk-üş-Şüyuh'ta, maliyeden sorumlu Deniz Albayı Dickson'la tanıştı. Britanyalılar işgal masraflarını karşılayabilmek için tıpkı Türklerin yaptığı gibi, yerel kavimlere vergi uyguluyordu; parayı toplama işi belli bir yüzde karşılığında şeyhlere veril-

mişti. Dickson bütün meslektaşları gibi, yerel Arapların kurnazlığıyla boğuşmaktaydı. Vergi toplamaya çalıştığı yaşlı bir şeyhin öyküsünü keyifle aktardı.

Seleflerin, yani Türklerin topladığı verginin herhangi bir kaydı olmadığı için, Dickson tanıştığı ilk şeyhe, Osmanlı yönetiminden beri vergiye bağlanmış olan hurma ağaçlarının sayısını sorar. "Allah aşkına Dickson, nereden bileyim," diye yanıtlar yaşlı şeyh.

"Palavra," der Dickson. "Tabii ki bilirsin. Pekâlâ, 1914'te kaç ağaç parası ödedin?"

"Başın üstüne, gözlerim üstüne yemin ederim, bilmiyorum," diye karşılık verir şeyh. Sonra buyurur: "Bin beş yüz yaz!"

Dickson bu rakamı defterine not eder ve adamdan buna uygun vergiyi alır. Birkaç gün sonra bir muhbir Dickson'a Türklerden kalma, eski bir vergi makbuzu gösterir; burada şeyhin beş bin ağacı olduğu yazılıdır. Dickson şeyhi hemen bürosuna çağırtır, açıklama ister.

"Beş bin mi dedin canım?" diye sorar şeyh. "Hay Allah, bak bu çok garip işte!" Sonra elini şöyle bir sallayıp Dickson'a emreder: "Ya Allah! Altı bin yaz dostum. Tartışmaya değmez."

Ancak aradan aylar geçip de şeyhle iyice dost olduktan sonra, Dickson ona gerçekte ne kadar hurma ağacı olduğunu sorar.

"Bir tek Allah bilir," diye yanıtlar şeyh. "Ama tahminimce doksan binden az değildir."

* * *

Fırat gezisinden Basra'ya dönen Gertrude kendini yine küçümseyen, hor gören meslektaşlarının ortasında buldu; en kötüsüyse, resmî bir sıfattan yoksun olarak çalışmanın güçlükleriydi. Görevini sürdürmesinin tek nedeni, Sir Percy Cox'tan gördüğü yakınlık, sevecenlikti. Cox'a duyduğu sadakat gittikçe güçlenirken, dostu Hogarth'a, yani ona bir unvan ve maaş vermeye yanaşmayan Kahire şefine olan bağ-

lılığı zayıflıyordu. Yaşadığı bir dizi olumsuzluk yüzünden içi utanç ve öfkeyle doldu; 15 Haziran'da Hogarth'ın bir mektubunu yanıtlarken kibarlığı bir yana bıraktı ve eski akıl hocasına ateş püskürdü:

"Kusura bakmazsan, canımı epeyce sıkan bazı duygularımı dile getireceğim. Mektubunda bazı eski, özel mektuplarımı *Bulletin*'de yayımlatmayı düşündüğünü söylüyorsun; duyduğuma göre, bunu pek çok kez yapmışsın zaten." Cox, Hogarth'a yolladığı telgrafta bu malzemeyi yayımlamamasını istemiş, Gertrude da ona katılmıştı. "Bana yolladığın özel mektupların bir bölümüne Basra raporlarında rastlasaydın, hiç hoşuna gitmezdi, öyle değil mi? İşte bu iki durumun birbirinden hiçbir farkı yok!"

Daha da kötüsü, Kahire için yaptığı işin resmî bir görevden çok Hogarth'a yapılan bir iyilikmiş gibi algılanmasıydı.

> Kahire konusunda burada hiçbir resmî konumum yok; çünkü bana vermedin. Senin resmî muhabirin değilim; dolayısıyla elime ilgini çekebileceğini düşündüğüm bir şey geçince, sana gönderilmesini *rica etmek* zorunda kalıyorum. Ayrıca buraya senin tarafından gönderilmedim; beni genel vali *bütün* gizli belgeleri görmem ve aşiret tarihini gönlümce inceleyebilmem için gönderdi. Ama resmen senin muhabirin olsaydım bile, yolladığım hiçbir şey resmî raporlarda kullanılamazdı – Albay Beach ve Sir Percy Cox'un aracılığıyla gönderilenler hariç. Özel mektuplar, adı üstünde, özeldir. Resmî bir ağırlık taşımazlar. Şu anda işimi fazlasıyla güçleştirdiğini hissediyorum... Görevlerimi en kısa zamanda çok daha belirgin bir sıfatla tanımlamanı bekliyorum. Elimde, seni ilgilendireceğini çok iyi bildiğim bazı bilgiler var, ama onları sana yollamayacağım, çünkü burada görevi onları yollamak olan biri yok.

Hogarth'a iletmek istediği bazı önemli istihbarat vardı, ama bunun için Sir Percy'nin izni gerekiyordu. "Bu tür ko-

nularda son derece olumlu davranıyor, hiçbir güçlük çıkarmıyor, ama yine de, sana bu tür notları rica minnetle göndermek zorunda kalmasaydım, her ikimizin işi de kolaylaşırdı.

Fırat boyundaki bazı etkin kişiliklerin dosyasını hazırladım, daktiloya çekecek birini bulur bulmaz göndereceğim. İşte, yine Sir Percy'nin kibarlığına kalan bir konu – kendime bir daktilocu tutma *yetkim* yok. Ayrıca Mr. Lawrence'a da dediğim gibi, buradaki giderlerim ayrı bir sorun." Bir maaşı yoktu; ev sahipleri ondan kira almıyordu, ama, "Resmî bir görevin olsaydı, durum kolaylaşırdı, diyorlar. Maaş filan istemiyorum, biliyorsun, ama bu iyi insanlara yük olmak, onları sırf şirketten aldıkları 'konuk ağırlama harçlığına' mahkûm etmek, korkunç bir şey." Cox, Kahire'nin ona hem resmî bir unvan tanıması hem de maaş ödemesi gerektiğini söylemişti. Gertrude, Hogarth'a da dediği gibi fazla bir şey istemiyordu, "yalnızca geçimimi sağlayacak kadar".

Bu konuları Lawrence'la da tartışmıştı. Ama, "Mr. Lawrence her şeyi askıda bıraktı; aradan iki ay geçmesine karşın, çözüm yolunda hiçbir olumlu adım atılmadı."

İki gün sonra, Hindistan'daki görevini tamamlayıp Londra'ya dönen Domnul'a yazarken, öfkesi hâlâ dinmemişti: "Ne kadar zorlandığımı bilemezsin; ama burada olduğum için hâlâ çok mutluyum."

On beş gün sonra ısrarlarının ve kararlılığının nihayet işe yaradığını öğrenince ruh hali değişiverdi. Konumu resmîleşmişti: Gertrude Bell, Sir Percy Cox'a bağlı siyasal ekibin, Hindistan Keşif Gücü D'nin bir elemanıydı. Ayda üç yüz rupi maaşla ve "irtibat subayı" rütbesiyle, Kahire Muhabiri Binbaşı Bell, Britanya Siyasi Subaylar kadrosunun tek kadın üyesi olmuştu.

18

Bağımsız bir kadın

Körfez'deki Arapların nabzını tutup Hindistan'a bildirmek, Bin Raşid'le Bin Suud'u izlemek ve Alman casusların etkinliklerini gözlemek, Sir Percy'nin göreviydi. Basra'dan Bağdat'a, bütün Mezopotamyalı kabileler ve komşu İran aşiretleri hakkında bilgi edinmesi, şeyhleri tanıması, ruh durumlarını bilmesi gerekiyordu. Daha sonra anılarında belirttiği gibi, istihbarat biriminin bir üyesi olarak, "tutuklu ve casusların sorgulanmasına, bilgilerin elenmesine, muhbir ve tercümanların bulunmasına" da katkıda bulunmuştu.

Ekibinde bu iş için Gertrude'dan daha donanımlı biri yoktu. Ama onun da karşısında, takındığı düşmanca tutum açısından –daha yeni kurtulduğu– Askerî Haber Alma'dan hiçbir farkı olmayan siyasi subaylar hizbi vardı: Albay Leachman kendini beğenmişti; Hubert Young ona burun kıvırıyordu; Cox'un parlak yardımcısı, yolladığı destelerce raporu Eski Ahit'ten ya da Bacon, Milton ve Shakespeare'den yaptığı alıntılarla süslemeye bayılan A.T. Wilson ise onun Kahire, Delhi ve Londra'daki etkin kişilerle kurduğu dostluğu kuşkuyla karşılıyordu.

Gertrude subay kantininde onun karşısında otururken Delhi ve Londra için hazırladığı politika ziyafetinden yalnızca birkaç kırıntı kopartabiliyordu, o da St. John Philby ya da ötekilere yönelttiği kötücül imalar sayesinde. Gertrude'un Irak'ın geleceğiyle ilgili tasarılarından kaygı duyan Wil-

son, onu karar verme sürecinden tümüyle dışlamaya özen gösteriyordu. Londra'ya yollanan bilgiye ulaşmasını engelliyor, gelen yazışmaların ve gizli telgrafların şifrelerini ondan gizliyordu. Gerçi üstün hizmet madalyası kazanmıştı, ama ona bu ödülü getiren yardımseverlik, paylaşımcılık gibi nitelikleri Gertrude'dan esirgiyordu. Neyse ki George Lloyd'un geçici bir süre için Sir Percy'nin ekibine atanması Gertrude'un yalnızlığını az da olsa hafifletti. Bazı sabahlar birlikte atla gezmeye çıkıyor, bilgi alışverişinde bulunuyorlardı.

İşini seviyor, son derece ilginç buluyordu, ama hiç arkadaşı olmadığı için yalnızlık çekiyordu. "Kendimi senden bütünüyle kopmuş hissediyorum," diye yakındı babasına. "Ortalarda bir yerde buluşabilmeyi, haftada bir-iki kez seninle konuşmayı öyle isterdim ki!" Siyasi subayların şefi, "nazik" ve "verici" Sir Percy Cox hâlâ biraz soğuk, mesafeliydi; haftada birkaç kez görüşseler de, Gertrude'un akıl danışabileceği ya da dedikodu yapabileceği biri değildi.

Günlük olaylar duygularını altüst ediyor, onu mutluluktan hüsrana, sonra yine mutluluğa savuruyordu. 5 Haziran 1916 Pazartesi günü Şerif Hüseyin yürekli bir adım atıp Hicaz'daki adamlarını Türk askerlerinin üzerine gönderdi. Gertrude birkaç hafta sonra zaferle belirtti: "Eğer Mekke'deki çarpışma bir başlangıçsa, bunu Mısır'a ve oradaki sevgili şeflerime borçluyuz... Kutsal yerlerdeki bir ayaklanma, hem moral hem de siyasal açıdan çok büyük bir önem taşıyor." Ona bu ayaklanmayı kışkırtıp kışkırtmadığını soran babasını, dürüstçe yanıtladı: "Hayır, şerifi ben harekete geçirmedim! O kendisi harekete geçti. Ama bu kısmen Hindistan'a gidiş nedenimle ilintili."

Fakat heyecanı uzun sürmedi; Hindistan genel valisi Arap isyanını "tatsız bir sürpriz" diyerek açıkça eleştiriyordu; Hindistan'daki Müslümanların bunu "Hıristiyanların İslam dinine müdahalesi" olarak yorumlayacaklarından korkuyordu.

Temmuzda bunu başka hayal kırıklıkları izledi. George Lloyd, Bağdat'a ulaşmaya çalışan İngiliz askerlerinin hâlâ Türklerle çarpıştığı Ammare'ye yaptığı ziyaretten kötü ha-

berlerle döndü: kavurucu sıcak, komuta kademesindeki sinir bozucu karışıklık ve yetersizlik, askerlerin çektiği su ve yiyecek sıkıntısı. "Hiçbir şey, bir yöneticinin örgütleme becerisinin ve öngörüsünün önemini, bu başarısız harekât kadar iyi kanıtlayamazdı," diye yazdı Gertrude eve. "Bir gün size bütün öyküyü anlatacağım ve bana inanmayacaksınız. Olacakları bir kişi bile göremedi. Hindistan hükümetinin suçlamalardan kaçabileceğini sanmıyorum; kaçamamalı da zaten." Ama daha özenli bir politika oluşturmadığı için Londra'daki hükümeti de suçluyordu: "Bu ihmalin, dar görüşlülüğün faturasını kanla ve acıyla, bir daha geri getirilemeyecek hayatlarla ödedik."

Erkek kardeşinin İngiltere'de, güvende olduğunu öğrenince rahatladı, Mezopotamya'daki savaşa gönderilmediğine şükretti: "Buradaki asıl sorun, bu ülkede tam olarak ne yapmayı tasarladığımızı bilmememiz. İnsanlar, sular durulduktan sonra hâlâ burada, yanlarında olup olmayacağınızı bilmeden, sizin yanınızda yer almayı kabul eder mi? Onları buna nasıl razı edersiniz? Duraksamalarına hiç şaşmamalı; onları aynı tarafta olduğumuza inandırmak için epeyce uğraşmamız gerekecek." Ne Londra'daki ne de Delhi'deki hükümetin, geleceğe yönelik kesin bir planı vardı. Yetmezmiş gibi, Suriye'deki bir ayaklanmaya bel bağlayan Şerif Hüseyin'in kendini bütün Arapların kralı ilan etmesi, Araplar arasında büyük bir huzursuzluk yaratmıştı.

Dahası Gertrude ile Sir Percy'nin Bin Raşid'i yansızlaştırma çabaları boşa çıkmıştı. "Bin Raşid'i kandırmayı başaramadık," diye bildirdi, keyifsizce. Ama sonra ekledi: "Beni asıl düşündüren, şu andaki savaş değil; savaştan sonra çıkacak sorunlar ve onları çözmek için bize herhangi bir yardım elinin uzanıp uzanmayacağı. Yine de, bu sorunları şimdiden tartmanın, neler yapabileceğimi düşünmenin bir zararı olmaz. Yaz bana," diye yalvardı babasına. "Fikirlerine ihtiyacım var."

Kısa bir süre sonra Sir Percy yeniden ırmağın kuzeyine yollandı, Gertrude'u da aksi yardımcısı A.T. Wilson'a devretti. Yaz iyice bastırınca, becerebilenler Basra'nın bunaltıcı sı-

cağından kaçtı. Agustos geldiğinde aşırı yorgunluktan yakınan Mr. Dobbs, Hindistan'a, George Lloyd da Kahire'ye gitmişti. "Bir sürü tanıdığım var ama Mr. Dobbs ile General MacMunn'un dışında hiç dostum yok," diye yazdı Gertrude eve. Haberleşme Müfettişi General MacMunn'la ("hayat dolu, enerjik ve cana yakın") arası çok iyiydi. Sık sık erkeğin teknesiyle ırmakta gezintiye çıkıyorlardı. "Ama," diye ekledi hüzünle, "yanımda daha önceden tanıdığım ya da beni tanıyan birinin olmaması nasıl bir duygu, size anlatamam." Tek kadın arkadaşı, Dorothy van Ess de tatil için Hindistan'a gitmişti. Gertrude ondan birkaç ince giysi getirmesini rica etti. Mrs. van Ess, Taç Mahal Otel'in yakınlarındaki şık bir mağazada gözüne gerçekten güzel elbiseler çarptığını söylemiş, ama çok pahalı olabilir, demişti. "Canım," dedi Gertrude, "kaç paraysa öde; bana elbise *gerek!*"

* * *

Sıcak dayanılır gibi değildi; kent kalın, yün bir battaniyenin altında boğuluyordu sanki. Bütün Basra damlarda uyuyordu. Açık havada, gece yarısı kırk dereceyi aşan sıcakta Gertrude uyanıyor, bedenini, ipek geceliğini tere batmış buluyordu. "Dokunduğun her şey, bütün cisimler yanıyor; saçın (bu bir cisimse elbette), yediğin kurabiye, giydiğin giysiler, hepsi." Sıtma ve tifo almış başını gidiyor, kâtipler, daktilocular, hizmetkârlar "göz açıp kapayıncaya kadar" kırılıyordu. Temmuzla ağustosta Gertrude da sık sık ateşlendi, eylülde sarılığa yakalandı.

Irmak kıyısında subaylara ayrılmış bir dinlenme evinde iki hafta külçe gibi yattı. Daha önce hiç bu kadar hastalanmamıştı. Ama 20 Eylül'de, hastanenin verandasında oturacak kadar güçlendi; karnını doyurmak, uyumak ve kitap okumak dışında, hiçbir şey yapamıyordu. Okuma yelpazesi genişti; duygusal romanlardan felsefi fantezilere, Anthony Hope'tan *The Crock of Gold*'a [Altın Kâse]. Londra'daki en

beğendiği kitapçıdan, her ay dört-beş kitap göndermesini istemişti.

İki hafta sonra hâlâ dinlenme evindeyken büyük bir mutlulukla ilk yün elbisesini giydi. Boğucu sıcaklar geçmişti, hava artık otuz derecelerdeydi ve Gertrude ürperiyordu. Havalar giderek serinleyeceği için, aklına doğal olarak bir kez daha giysiler düştü. Kışlık, eflatun bir şapka, siyah satenden bir gece elbisesi, birkaç kalın, ipek gömlek, mor bir hırka, beyaz şayaktan gündelik bir manto, bir de akşamları sırtına almak için Çin tarzı, nakışlı, saten bir manto istedi. Babasına, sonunda *The Times*'ı almaya başladığını bildirdi, ama Smith&Sons nedense haftalık edebiyat ekini yollamayı savsaklıyordu. "Lütfen kendilerine bu rezilliğin ne anlama geldiğini sorar mısın?" diye tısladı.

İşten tam bir aydır uzaktaydı; ekim başında geri dönünce resmî raporlarının Londra'da büyük bir övgüyle karşılandığını öğrendi. Birkaç hafta sonra Hugh'a, pek çok kişiden övücü mektuplar aldığını bildirdi, gururla – aralarında Austin Chamberlain de vardı. 16 Aralık 1916'da, Mısır'dan ayrılmaya hazırlanan Sir Henry McMahon onu göklere çıkardı: "Miss Gertrude Bell'in hizmetlerine duyduğum hayranlığı dile getirme fırsatı bulduğum için gerçekten mutluyum. Arabistan hakkındaki derin, dolaysız bilgisi, becerisi ve enerjisi, verdiği hizmete paha biçilmez bir değer katmaktadır. Kendini Arap Bürosu'na adayış biçimi, görevini çok uzun zamandır, üstelik ülkenin ve iklimin çetin koşullarına karşın şevkle, kesintisizce sürdürüşü saygıyı hak ediyor."

Yeni görevlerinden biri de, Sir Percy Cox'la Araplar arasında aracılık yapmaktı; işin ona en doyurucu gelen kısmı da buydu: "Giderek, aklı karışmış ve çoğunluğu güvenilmez, zalim şeyhlerle nihai otorite arasında bir tür tampona dönüşüyorum." Aklı bir anlığına Doughty-Wylie'nin anılarına kayınca, hüzünle ekledi: "Evet, bütün bunlar Tanrı'nın bir lütfu. İşim olmasaydı ne yapardım bilmem. Üstelik geleceğe yönelik bir iş bu – gerçi geleceği düşündüğüm yok; günü atlatmak ve uyumak, bu kadarı yeterli."

Fahad Bey'e yolladığı mektubun meyvesini yakında almayı umuyordu. Anazelerin yüce şefi, Fırat'ın batı kıyılarını elinde tutan bu önemli lider, İngilizlerin dostluk girişimlerine direniyordu. Britanya davasını anlatmak için gönderilen elçiyi bile kabul etmemişti; o eskisi gibi yine Türklerden yanaydı. Osmanlılar Fahad Bey'in babasını yıllarca önce "kaymakam" yaparak, yani topraklarından geçen her kervandan vergi alma hakkı tanıyarak, bağlılığını kazanmıştı; bu unvan ve sağladığı gelir Fahad Bey'e miras kalmıştı. Gertrude, emrindeki beş bin tüfekli adam nedeniyle, ne yapıp edip onun dostluğunu kazanmak gerektiğine inanıyordu; mektubunu aşiret reisine 1916 sonbaharında yollamıştı. Ama yanıt aylar sonra gelecekti.

* * *

Aşırı sıcaklar ve savaşın gerginliği etkisini göstermeye başladı. Saçları kırlaşmıştı, daha da kötüsü, yıkarken avuç avuç dökülüyordu. Sloane Sokağı'ndaki Rudolfe'tan "iki şişe saç toniği" istemişti, ama mektubunun SS Arabia'yla birlikte denizi boyladığından kuşkulamyordu: "Rudolfe'a mektubumu alıp almadığını sorun; aksi halde kel kalacağım."

Kel ya da değil, kasım ortasında yolculuğa çıkacak kadar toparlanmıştı; yanına biraz yiyecek, giysi ve taşınabilir birkaç parça mobilya aldı el-Kurna'ya giden gece trenine bindi, karnını boş vagonda söğüş dil ve konserve armutla doyurdu; ertesi gün öğle yemeğini yerel şeyhlerle yiyip bilgi toplamaya çalıştı. Ertesi hafta, Fırat'a arkeolojik bir geziye çıktı; Nasıriye'nin kuzeyindeki, Keldanilerden kalma Ur'a gitti. İbrahim'in kaçtığı bu antik kentin kalıntıları, demiryolu mühendislerinin ve ordu generallerinin tehdidi altındaydı; örenyerini bu tür yıkımlardan kurtarmayı kafasına koydu. Ama acil bir durum onu hemen karargâha dönmeye zorladı: Uzun zamandır ziyaret etmek istediği Şeyh Bin Suud, Basra'ya geliyordu.

* * *

Altmış beş karısıyla ünlü, aralarında Kuveyt'ten kaçışı, Riyad'ı alışı ve 1914'te Hasa'da Türkleri yenişinin de bulunduğu gözüpek serüvenlerin, yiğitlik öykülerinin kahramanı efsanevi lider Suud bin Abdülaziz, "çöl savaşçısı" unvanının yanı sıra iyi bir devlet adamı olarak da görülüyordu. 26 Kasım 1916 gecesi Basra'ya geldi; beyaz giysisi, damalı *keffiye*'siyle saygın, buyurgan bir figürdü; kırk yaşında, bir doksanı geçen boyuyla, iri yapılı, esmer tenli, siyah saçlı, siyah, sivri sakallı bir erkekti; burnu düz, burun delikleri genişti.

Sir Percy Cox'la birlikte, Kuveyt'ten geliyordu; orada Britanya'yla bir barış anlaşması imzalamış, Hindistan hükümetinden "şövalye komutan" rütbesi almıştı. Bin Suud'a üç bin tüfek, dört makineli tüfek ve ayda beş bin sterlin para yardımı sözü verilmişti; Vahhabilerin, yani köktendinci, Müslüman Bedevilerin lideri olan Bin Suud da bunun karşılığında Britanya'nın yeni müttefiki, Mekke'nin bekçisi ve Türklere karşı isyanın önderi olan Şerif Hüseyin'e saldırmayacaktı. Hüseyin'in gücündeki en küçük bir artış bile, bu iki emir arasındaki düşmanlığı körüklüyordu; Şerif Hüseyin'in son olarak kendini Arapların kralı ilan etmesi, Bin Suud'u çileden çıkarmıştı.

Bin Suud'un gelişinin ertesi günü, önemli kişilerden oluşan bir izleyici topluluğu önünde, yeni ordu komutanı General Maude, çölün hâkimine değerli taşlarla bezeli bir kılıç armağan etti. Bir zamanlar Bin Suud'un Arapları ayaklandıracağı umulmuştu, ama 1915 kışında Yüzbaşı Shakespear onunla görüşmeye giderken, yolda pusuya düşürülüp öldürülünce bu olasılık ortadan kalkmış, emirle Britanya arasında anlaşma sağlanamamıştı. Sir Percy ve Hindistan hükümeti, Bin Suud'u Türklere karşı kullanılabilecek en büyük silah olarak görüyordu. Osmanlı'ya karşı kazanacağı bir zafer, bir anda bütün Arabistan'ın kontrolünü ele geçirmesini sağlardı; dahası, Mezopotamya'yı Hindistan hükümetinin himayesine sokardı. Ama artık çok geçti. Çünkü Londra ve Kahire'deki

İngiliz hükümeti, Türklere karşı Şerif Hüseyin'i desteklemeye başlamıştı. Şimdi Kuveyt'te imzalanan anlaşmayla en azından Bin Suud'un Şerif Hüseyin'e saldırması engellenecekti. Bu durumda emirin, dikkatini Bin Raşid'e çevirmesiyse çok daha iyi olacaktı.

Bin Suud'un şerefine Basra'da görülmemiş bir gezi programı düzenlendi; amaç, bir Britanya teknoloji gösterisiyle adamın gözünü kamaştırmaktı. İngiliz güçlerinin geçit töreni saatlerce sürdü: göstermelik bir siperi havaya uçuran, güçlü patlayıcılar, uçaksavarların havada patlayan bombaları, vesaire. Yeni döşenmiş bir demiryoluna götürüldü, arabayla çölde gezdirildi; Muhammara şeyhinden ödünç alınan sarayda kurulan hastaneyi dolaştı, röntgen cihazında o ince, uzun eline baktı, hemen ardından da gökyüzüne büyük bir hızla, dimdik yükselen uçağı seyretti. İpek kenarlı bir şapka takmış, şık bir ceketle etek giymiş, fotoğraf makinesini omzuna asmış olan Gertrude onun hemen yanında duruyor, klasik Arapçasıyla, erkeğe oldukça yabancı gelen bir aksanla, işaret ediyordu: "Abdülaziz, şuna bak," ya da, "Abdülaziz, buna ne diyorsun?"

Geçit töreninden etkilendiği belliydi, ama hiçbir şey onu Gertrude kadar şaşırtmış olamazdı. Daha önce Avrupalı bir kadınla hiç karşılaşmamıştı; önceden uyarılmış olmasına karşın, sırf onun huzuruna çıkmasına değil, istediği her yere girip çıkmasına, bütün görüşmelere katılmasına izin verilen, ister Arap politikalarının tartışıldığı toplantılar olsun isterse onun onuruna düzenlenen toplumsal etkinlikler, her an, her yerde bulunan bu peçesiz kadına kesinlikle hazır değildi. Ağır gözkapaklarının altından, her yerde ama her yerde karşısına çıkan bu İngiliz kadını dehşetle süzdü.

Oysa Gertrude onu "son derece çarpıcı bir kişilik" olarak tanımladı; gördüklerini "şaşkınlıkla değil, hayranlıkla" izlemişti. "Sayısız soru sordu, zekice yorumlar yaptı... Büyük adam," diye gözlemledikten sonra alayla ekledi: "Keşke ona barış adına yaptığımız ilerlemeleri sergileyebilseydik, ama önce şu savaşı bitirmek zorundayız – iyi şeylerin arkadan

geleceğini umarak. Gelecek mi peki? Yanıtı tartışılabilir; bu insanlara iyilikten çok kötülük yaptığımızı düşünmeden edemiyorum; uygarlığımızın böyle paramparça olduğunu görmekse çok umut kırıcı. Ama onları yalnız bırakamayız, bırakmayacağız da zaten; sonuçta ne hissedersen hisset, hayat devam ediyor, dünya ilerliyor – Arabistan'da bile."

Gertrude Dışişleri'ne ve *The Arab Bulletin*'e göndereceği bildiride, "Bin Suud politikacı, yönetici ve savaşçı olarak tarihsel bir portre çiziyor," diye yazdı. "Her toplumda onun gibilerin sayısı çok azdır, ama böylesi insanlar, özellikle Arap ırkı tarafından ısrarla dar bir alana sıkıştırılmaya ve kendilerini o alanda ifade etmeye zorlanırlar... Bütün Arap tarihinde gücün tek kaynağı, komutanın kişiliği olmuştur. İster bir Abbasi halifesi olsun isterse Necid emiri, ülkenin siyasal varlığı onun kişiliğinde cisimleşir, onun yok oluşuyla da dağılır gider." Bu sözcükler, Cemal Abdül Nasır, Yaser Arafat ve Saddam Hüseyin gibi adlarla birlikte yüzyılın sonuna kadar yankılanacaktı.

Gertrude, Bin Suud ve Britanya-Arabistan ilişkileri hakkındaki ayrıntılı raporunu 1916 Aralık'ının ilk haftası tamamladı, İngiltere, Mısır ve Hindistan'daki en üst düzey yetkililere gönderdi. Raporları, yorumları alabildiğine önemseniyordu, ama o kendini eli kolu bağlanmış hissediyordu; T.E. Lawrence bir ay önce, şerifin ordusuyla Arabistan'daki ilk macerasına yollanmıştı. Ama Gertrude kadın olduğu için masasından hiçbir yere ayrılamıyordu. Derin bir hayal kırıklığıyla şunları yazdı: "Bir kadın olarak, yapabileceğim tek şey oturup yazmak, yapılanları kayda geçirmek. Allah kahretsin! Bu durumda, hiç olmazsa doğru bir biçimde kaydetmeye özen gösteriyorsun; amaçsa, ileride bu kayıtları okuyanların, farkında bile olmadan olayları hak ettikleri biçimde değerlendirmesini, yargılamasını sağlamak. Ama öyle küçük bir katkı ki bu."

* * *

1916 Noel'ine on gün kala, babasına yazdığı haftalık mektupta, "Biliyor musun," dedi, "dün oturdum, hayatım boyunca beni en çok mutlu eden şeylerin bir dökümünü yaptım ve ilk sıraya, seninle çıktığımız İtalya yolculuklarını, o çok gerilerde kalan, nefis gezileri koydum. Büyük olaylarda son derece mutsuz, küçük şeylerde alabildiğine mutlu oldum... Bir tek, aileme duyduğum o büyük, katıksız sevgi ve güven hiç değişmedi – ona her zaman sahip oldum, asla da yitirmeyeceğim. Sense onun eksenisin."

Babası hep gücünün ana kaynağı olmuştu. Çocukluğundan başlayarak ondan katıksız, hiç eksilmeyen bir sevgi görmüştü; kendine saygısını ve güvenini, uzanabileceği kadar ileriye uzanma cesaretini ondan almıştı. Üvey annesinin daha sonra yazdığı gibi: "Babasıyla ilişkisi, yaşamındaki en kesintisiz etkileşimdi. Babasına olan bağlılığı, içten hayranlığı, aralarındaki yakın ve doyurucu dostluk, derin, karşılıklı sevgi – her ikisi için de yaşamlarının temel taşıydı."

Babasının sevgisi en güçlü yaşam iksiriydi; hayal kırıklıklarını alıp götürüyor, yaşama sevincini güçlendiriyordu. Hugh kızına beslediği güvene karşılık kızının her konuda, en güvendiği kişiydi. Gertrude için son söz, babasındaydı; Henry Cadogan'la nişanlanmasına karşı çıkarak ona acı çektirmiş olsa da, babasının kararına boyun eğmişti. Kendini bildi bileli babasıyla arkadaştı; yeri gelmiş, Hugh Bell'in çocuğu olmuş, yeri gelmiş, dostu olmuştu; hangi rolü oynarsa oynasın babası hep onun koruyucu meleği olmuştu.

* * *

Yirmi yıl sonra bir dost daha buldu: çekici, sevimli St. John Philby. A.T. Wilson'a karşı ortak bir nefret besliyor (Philby adamı "despot" buluyordu), kafa kafaya verip aşiretlerin çizelgesini, şeyhlerin soyağacını çıkarmaktan keyif alıyorlardı. Giderek yakınlaştılar. 21 Aralık 1916'da Gertrude ailesine, St. John'la birlikte Dicle'de yolculuğa çıkacağını duyurdu. Cox, Philby'den ırmağın kuzeyindeki göçebe kabi-

lelere ilişkin bir rapor istemişti. Gertrude, Basra'daki Noel kutlamalarına katılıp katılmamakta kararsızdı, dolayısıyla bu geziye can simidi gibi yapıştı ve kendini Philby'nin teknesine attı. Yabancı topraklardaki dördüncü Noel'iydi. "Arabistan, Boulogne, Kahire ve son Noel'imi geçireceğim Salih Kalesi. Beni kentteki kutlamalardan kurtaran bu fırsata minnettarım." Sahip olamadığı kocayı ve aileyi anımsatan bayramlar acı veriyordu.

Ilık ve güneşli bir gün, kıvrılarak akan Dicle'de yelken açtılar; saz kulübeli köylerden geçtiler, Üzeyir Peygamber'in yattığı söylenen gömüde uğradılar, sonunda Salih Kalesi'ne, ortak dostları Bullard'ın onlara tahsis ettiği villaya vardılar. Gertrude yakışıklı Philby'le baş başa, saatlerce sohbet ettiği bu küçük kaçamağı coşkuyla tanımladı: "Kendimizi minicik bir evde, asker tayını ve konserveyle beslenmeye hazırlamıştık. Ama benim küçük hizmetkârın dâhi bir aşçı olduğu ortaya çıktı; beş gün boyunca krallar gibi yaşadık."

Bataklıklardaki keşif gezileri onları, Gertrude'un daha önce hiç görmediği yörelere götürdü: saz kulübelerden oluşan köyler, Dicle kıyısındaki kanalların suladığı çeltik tarlaları. Bataklık Araplarıyla tanışarak yerel şeyhlerin sofrasına konuk olarak geçen bir haftanın sonunda, Philby, Hindistan'dan yeni gelen karısını karşılamak üzere karargâha döndü. Gertrude bataklık arazide birkaç gün daha kaldı, Basra'da onu epeyce uğraştıran kabilelere, ailelere ilişkin bilgi topladı. Eve yalnız döndü; onu bekleyen tek şey, İngiltere'den gelen postaydı.

* * *

1917 yılı yağmuru, çamuruyla geldi; yollar bir kez daha yürünmez bir hal aldı. Ama Percy Cox tarafından verilen yeni ikametgâhı (Siyasi Büro'daki iki odalı süit) ve tuttuğu iki hizmetkâr, Gertrude'un yaşamını kolaylaştırmıştı. Dairesi büyük bir oturma odasıyla bir giyinme odasından oluşuyordu; yatağı bir paravanın arkasındaydı; "bir nimet" diye

yazdı eve, çünkü epeydir, geceleri çalışabileceği bir yeri olmadığı için "felaket rahatsız"dı. Ufak tefek sıkıntılar hâlâ sürüyordu elbette; konserve tereyağla süt öyle tatsızlaşmıştı ki, onları artık ağzına süremiyordu; kaleminin kılıfı kırılmıştı, İngiltere'den yeni, geniş uçlu bir dolma kalem istedi; saçları hâlâ dökülüyordu; Thomas Cook&Oğulları tarafından İngiltere'den yollanan giysi sandığına Bombay'da el konulmuştu.

Sonunda Basra'ya getirilen sandığı telaşla açtı. İçindeki siyah, saten gece elbisesini bir an önce denemek için ambalaj kâğıtlarını yırtarcasına araladı, ama o dolgun, kaygan kumaşa dokunmayı bekleyen eli küçük, karton bir kutuya değdi; içinden siyah bir ceket, sarı bir çiçek, bir parça da tül çıktı. Florence'a, neredeyse gözyaşları içinde, sandığın Hindistan'da talan edildiğini yazdı. "Gece elbisesini aşırmışlar! İnsan öfkeden çıldırmaz da ne yapar?" diye haykırdı. On gün sonra, öfkesi hâlâ yatışmamıştı: "Siyah saten elbisemin başına gelen bir trajedi değil mi? Üstelik sandıkta en çok istediğim şeydi... Kendimi *Emperor's New Clothes* [Kral Çıplak] oyununda, başroldeymiş gibi hissediyorum." Ama elbisesinin kaybından daha da kötü olan, saçlarının kaybıydı. "Çok yakında senden güzel bir peruk istemek zorunda kalacağım. Şapkamı iğneleyecek saçım bile kalmadı," diye sızlandı.

Fakat emeklerinin boşa gitmediğini görmek, övgü almak bu tür aksilikleri önemsizleştiriyordu. 13 Ocak 1917'de, "Sözlerimin Londra'da fırtınalar kopardığını duymak beni çok mutlu etti," diye gururlandı ana babasına. Bir hafta sonra, Hindistan Bürosu'ndan aldığı takdir yazısında şöyle diyordu: "Kendisine Hindistan Resmî Sırlar Yönetmeliği hakkında bilgi verildi ve mektupları sansürden geçirildi. Onun konumundaki bir kadın için son derece sıkıcı bir durum olmalı, ama uyum sağlamayı başardığını, Basra'nın Kahire'ye ve Britanya hükümetine olan politik tavrındaki gelişmeyi onun çabalarına borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz."

Gertrude'un fikirleri şimdi Kahire'deki meslektaşlarından çok, Basra'daki Hindistan yetkilileriyle uyuşmaktaydı.

Hogarth'a gönderdiği bir mesajda, Arap Bürosu'nun izlediği siyaseti desteklemekle birlikte kendini Sir Percy'nin ekibinin bir parçası olarak gördüğünü belirtiyordu. "Bence şerifi desteklemeyi sürdüreceğiz," diye yazdı. "Eylemleri meyve vermeye başladı gibi; bu bizim için çok yararlı olacak." Ama tıpkı Sir Percy Cox gibi, Bin Suud'u da destekliyor, Türklere karşı şerifle birleşmesini umuyordu. "Ondan bunu açıkça istemeliyiz; şimdi tam zamanı." Merhametsiz akrabaları tarafından bir süre Hail'de tutsak alındığı, can düşmanı Bin Raşid'e gelince; vezir konumundaki kayınbiraderinin, zalim emiri öldürmeye hazırlandığı duyumları geliyordu.

Bin Suud'a ilişkin makalesi yayımlanmak üzereydi. "Bin Suud hakkındaki yazımı yakında gazetelerde göreceksiniz," dedi ailesine, sonra az çok alayla ekledi: "Tahminime göre, Hindistan Bürosu yayımlatacak. Hayır, sanırım okuyamayacaksınız, çünkü bu tür şeyleri genellikle kimsenin okumadığı gazetelerde yayımlatıyorlar."

1917 Şubat'ının ortalarında, aşiretlerle ilgili kitabı da yayına hazırdı; son düzeltmeleri yapmak için okuyunca, çalışmasından hoşnut kaldı. Babasına da yazdığı gibi ona kesintisiz, hatta giderek artan bir doygunluk sağlayan bir çalışma olmuştu. *The Arab of Mesopotamia* [Mezopotamya Arapları], askerî ve siyasal çevrelere, yerel kabileler hakkında dört dörtlük bir zemin sunacaktı.

Kış ilerlerken, Britanyalı birlikler General Maude'un başarılı komutasıyla nihayet Kut'u aldılar ve Bağdat'a doğru ilerlediler. Gertrude'un Basra'daki işi tamamlanmış sayılırdı; 2 Mart 1917'de, gelişinden bir yıl sonra eve, istihbarat biriminin ondan modern Arap tarihi hakkında bir taslak hazırlamasını istediğini yazdı: "Tam da hoşlanacağım türden bir çalışma... Dolayısıyla, kolları sıvadım bile. Geçen yıl yazdıklarım müthiş bir hacim oluşturuyor... Şu ya da bu konuda öyle çok malzeme birikmiş ki, inanılır gibi değil... Ama çöle çıkmak, adını duyduğum yerleri görmek, onları bir kez de kendi adıma keşfetmek için böylesine sabırsızlanırken, bir masaya çakılıp kalmak canımı sıkıyor."

En kötüsü de Basra'da boş boş oturmaktı; öte yandan, Lawrence ile Hogarth'ı hayal kırıklığına uğratan bir tavırla, Kahire'deki işe dönmek için kılını bile kıpırdatmıyordu. Mezopotamya'ya ve Sir Percy Cox'a duyduğu bağlılık giderek artıyordu. Hogarth kız kardeşine şöyle yazdı: "Gertrude Bell'den oldukça sık haber alıyorum – hâlâ var gücüyle çalışıyor ve her zamanki gibi şefine giderek daha çok bağlanıyor. Ruh hali sıkça değişiyor, bunu bekliyordum zaten... Öte yandan, sahne gerisinde onun kadar çok kalınca, işlerin sunulduğu kadar harika olmadığını fark ediyorsun; neşesinin çok yakında kaçacağını söyleyebilirim. Son zamanlarda bazı öfke nöbetleri geçirdiğini duyuyorum; bir süre Hindistan ya da burada kalması çok iyi olacak... ama son ilahını terk etmeye yanaşmayacaktır."

Britanya artık Bağdat'ı işgal etmişti, Gertrude, Cox'a katılmaya can atıyordu. 10 Mart 1917'de, askerî birliklerin kentin alındığını resmen açıklamalarından birkaç dakika önce, güncesine çok yakında oraya çağrılmayı umduğunu yazdı. Bağdat'ın alınması hem Britanya'nın savaştaki ilk büyük zaferi hem de Almanya'nın Ortadoğu'ya egemen olma hayalinin sonuydu. "Orayı Arap uygarlığının muhteşem bir merkezi, bir refah simgesi yapacağız, buna inanıyorum ve bu sürece katılmayı umuyorum; gözümü bu kentten bir an olsun ayırmayacağım." Bağdat'ı sürekli anıyor, şu andaki halini öğrenmek için çıldırıyordu. Arabistan'dan oraya gitmesinin üstünden tam üç yıl geçmişti: "Bana üç ömür gibi geliyor."

Ailede onun sıla özlemi çektiğinden kuşkulananlar olabilir diyerek, onları yatıştırdı: "Doğu'da, benim için ilginçliğini bir an bile yitirmeyen bir çevrede, belleği keskin olmayan insanların ve yerlerin arasında olmayı fazlasıyla yeğlerim... Kolay olmadı elbette. Ama güçlüklerin çoğunu aştığıma inanıyorum; meslektaşlarımın giderek artan samimiyetiyse benim için ayrı bir mutluluk kaynağı."

Ona en içten davrananssa, General MacMunn'dı. Bağdat'tan ona anlatacağı bir heybe dolusu öyküyle dönmüştü; neredeyse her akşam buluşuyor, ya tekneyle ırmağa açılıyor

ya da arabayla çöle çıkıyorlardı. Bir akşam erkeğin yatında yemek yerken, MacMunn ona döndü ve Mezopotamya'nın geleceğinde nasıl bir rol oynamak istediğini sordu. "Gözüm üstünde olmalı," diye yanıtladı Gertrude. Birkaç gün sonra Bağdat'a çağrıldı. Sir Percy Cox ona "Doğu sekreteri" unvanını vermişti – istihbaratın kilit göreviydi bu. Evet, artık gözü Mezopotamya'nın ve geleceğin üstünde olabilirdi.

19

Bağdat

Bağdat bir gece esintisi kadar hafif, *Binbir Gece Masalları* kadar büyüleyici görünüyordu. MS 10. yüzyılda, Harun Reşid devrinde, Şehrazat kana susamış kocasını burada dizginlemiş, baştan çıkarıcı kadınların, şehvet düşkünü erkeklerin masallarını burada dokumuş, altın sarayları, gümüş gölleri, haremağalarını ve köleleri, Ali Baba ve Alaaddin'i burada anlatmıştı.

Abbasi Halifesi Mansur tarafından, İsa'nın doğumundan sekiz yüz, Hz. Muhammed'in ölümünden yüz yıl sonra Dicle kıyısına yaptırılan kale, beş yüz yıl boyunca serpilip gelişmişti. Abbasi İmparatorluğu'nun kalbi, dünyanın en büyük, en zengin kenti oldu. Akla gelebilecek her ırk, renk ve dinden, bir küsur milyon insan kentin dar sokaklarında koşturmuş, dükkânlarında çalışmış, hamamlarında yıkanmış, kahvehanelerinde sohbet etmişti. Görmüş geçirmiş, gelişkin ve kozmopolit Bağdat bin yıl önce bile kitapçılarla, edebiyat salonlarıyla, bankalar, ticarethaneler, bahçeler ve hayvanat bahçeleriyle dolup taşıyordu. Yazarları, şairleri Arap dünyasının en büyük edebiyat eserlerini yarattı, Eukleides, Platon ve Aristoteles'in yapıtlarını Arapçaya çevirdi. Matematikçileri dünyaya "sıfır" kavramını tanıttı; bilimadamları bir rasathane inşa edip yer yuvarlağını incelediler; tıp okullarından mezun olan doktorları kamu hastanelerinde çalıştı; işadamları çeklerini, Çin gibi uzak ülkelerde bile şubeleri bulunan banka-

larda bozdurdu. Irmakta cirit atan yük gemileri Afrika'dan altın, Hindistan'dan gümüş ve baharat, Çin'den porselen, Körfez'den inci taşıdılar. Doğu Afrikalı tacirler fildişi getirdi, Türkistan'dan gelen kervanlar da köle. Dönüşte Bağdatlı tüccarların bütün dünyaya ihraç ettiği, en iyi cins pamuklu gömlekleri, kalın, pamuklu havluları, renkli ipekten göz alıcı türbanları, şifalı yağlarla iksirleri, kusursuz kılıçları, kaliteli deri eşyaları, kâğıdı götürdüler.

Ama tarih bütün bunların neredeyse tamamını silip süpürdü. Zorba Moğol akıncılar, feodal Pers yönetimi, yozlaşmış Türk işgali, 19. yüzyılın veba salgınları ve selleri, şehrin büyük bir bölümünü yok etti. Mart 1917'de Bağdat'a giren Britanya güçleri, karşılarında çoğunluğu Sünni Müslüman ve Yahudi olan, yıkık kent duvarlarının içindeki harap binalarda yaşayan iki yüz bin kişi buldu yalnızca. Ama yine de yemyeşil bahçelerin gerisinde, şurada burada, sarı tuğladan yapılma iki ya da üç katlı, olağanüstü Osmanlı yapıları uzanıyordu; ince minareler, kubbeli camiler güneşte parlıyor, görkemli, mağrur hurma bahçeleri, tıpkı bugün olduğu gibi kenti süslüyordu. İnsanları yakıcı güneşten koruyan gümrah bahçeler; yasemin, gül, portakal, limon, şeftali ve nar kokuları taşıyan sabah esintileri.

İngilizlerin kenti at yarışları, polo karşılaşmaları, briç ve domino oyunlarıyla, beş çayları ve tenis maçlarıyla canlandırması uzun sürmedi. Gertrude kente nisanda, gelişmelerin bir parçası olmaktan alabildiğine hoşnut bir halde geldi. O kadar da kolay olmamıştı ama: Mezopotamya başkomutanlığına getirilen General Maude, onu uzak tutmaya kararlıydı. Bağdat'ta bırakın resmî bir görevi olan, herhangi bir İngiliz kadınını bile istemiyordu. Ama Sir Percy Cox hemen Gertrude'un imdadına yetişti. Generale, ekibindeki erkeklerle eşit muamele göreceğini, çünkü onun vereceği hizmetleri başka hiç kimsenin sağlayamayacağını söyledi: Cox'un sivil bir yönetimi örgütlemek, gevşek Osmanlı kurallarını yeni, katı yasalarla değiştirmek, yeni kurumlar, yeni temsilci-

likler oluşturmak için verdiği mücadelede Gertrude'a ihtiyacı vardı; insanlarla arasındaki bağlantıyı Gertrude sağlayacaktı. Ayrıca o, öteki kadınlara benzemezdi.

* * *

Hail'den çıkıp Bağdat'a gelişinin üstünden tam olarak üç yıl geçmişti. 1914'te, zorlu Arabistan yolculuğundan bitkin, önemli bir arkeolojik bulgu yapamamış, savaşçı Bin Suud'la görüşememiş olmanın hüsranıyla, çölden çıkıp buraya geldiğinde müthiş bir yenilmişlik duygusu içindeydi. Oysa şimdi Bağdat'a bir fatih olarak geliyordu; istihbarat alanındaki başarısından kıvançlıydı, kenti almayı başaran ülkesiyle gururlanıyordu. Türk karşıtı Araplar, Britanya sayesinde kazandıkları bağımsızlığı kutlarken, Gertrude'u deste deste güllerle ve sevinç çığlıklarıyla karşıladılar.

Öte yandan karışıklık sürüyordu. Cox'un karşı çıkmasına karşın, Londra'dan gelen ve yüksek sesle okunan tumturaklı bir bildiri, Mezopotamya Araplarını yeni hükümete katılmaya ve diğer Arap halklarıyla bütünleşmeye çağırıyordu. Ama Mezopotamyalılar için bildiri, yanıttan çok soru doğurdu. Ne tür bir hükümet kurulacaktı? Araplara ne kadar bağımsızlık tanınacaktı? Onlarla Suriye halkı ve (bugünkü Suudi) Arabistan arasında nasıl bir bağ olacaktı? Onları nasıl bir gelecek bekliyordu? Türkler geri döner miydi? Pek çok Arap'ın bakış açısına göre, ülkelerine yine yabancı, üstelik farklı dinden ve Batılı bir işgalci gelmişti; Müslüman işgalcileri kovmuş, yöre halkının özgürleştiğini ileri sürmüş, sonra da tıpkı ötekiler gibi, kendini "egemen" ilan etmişti.

Endişeler Mezopotamya'nın dört bir yanından kente akan insanlarla birlikte arttı. Dicle kıyısında yükselen bir Osmanlı yapısı olan Britanya Konutu'nun kapısına bir ziyaretçi kalabalığı yığıldı. Eski tanışlar, kaygılı ricacılar dıştaki geniş avluyu doldurdu. İçeride, kümeler halinde yere çömelmiş kara çarşaflı kadınlar; divanların üzerinde bekleyen, uzun entarili, başlarına şeritli, sutaşlı *kefiye*'ler dolamış şeyh-

ler; ak saçlı yaşlılar; koridorlarda gezinen, beklenti dolu kodamanlar, sarıklı imamlar; iç avluda toplaşan, toprak sahibi seyitler.

Gertrude, Sir Percy'nin çalışma odasının hemen dışında kendine bir yer açtı ve –yerel halkın seslendiği biçimiyle– *Kokus*'un "resmî süzgeci" olarak Arap ziyaretçilerle tek tek görüşmeye başladı. İşi, onları yatıştırmak ve bireysel etki alanlarını ölçmekti. Yeni oluşturulan kurumlarda çalıştırılacak, güvenilir sivillere ihtiyaç vardı. İleri gelenler, din adamları, zengin ve nüfuzlularla dostluk kurulmalı, bağlılıkları kazanılmalıydı. Kabile şeyhlerine, kalabalık grupların liderlerine parasal destek sağlanacak, ittifaklar oluşturulacaktı. Verimli Fırat Vadisi'nin bilinmeyen kabileleri, sivil halkı ve orduyu besleyecek tahılı yetiştiren insanlar elekten geçirilip önem sırasına göre sınıflandırılmalıydı.

Ana babasına da yazdığı gibi, onun görevi "bilgi toplamak ve ayıklamak"tı; aynı zamanda eski eserlerin sorumluluğunu (bir tür müze müdürlüğü) üstlenmiş olsa da, asıl unvanı "Doğu sekreteri" idi. Bir istihbarat uzmanı ve Arap ilişkileri başdanışmanı olarak, yerel liderlerin gücünü ve politikasını tartıyor, onlarla düşman Türkler arasındaki ilişkiyi kestirmeye çalışıyor, Britanya'ya muhtemel bağlılıklarını değerlendiriyordu. Geleli henüz iki hafta olmuştu, ama haritalar çizmiş, aşiretlerin listelerini çıkartmış ve Bağdat'ın önemli kişilikleri hakkında gizli tutanaklar hazırlamıştı bile. "Hiç de fena gitmiyor," diye övündü. Son derece hassas görevine ilişkin daha fazla ayrıntı vermesine izin olmadığı için, ailesine mutlu olduğunu, sonunda taze tereyağ ve yoğurt yiyebildiğini, süt içebildiğini, işinse Basra'dakine kıyasla "binlerce kez daha ilginç" olduğunu yazmakla yetindi. Kısa bir süre sonra Savaş Bakanlığı'na gönderilmek üzere Türkiye'ye ilişkin kapsamlı raporlar hazırlamaya girişti; bir yandan da, Mezopotamya ve Küçük Asya hakkında makaleler yazmak, istihbarat verilerini derlemek, gizli *The Arab Bulletin*'e denemeler yollamak, aşiretleri, Şii geleneklerini ve daha bir sürü şeyi tahlil etmekle meşguldü.

Özene bezene giyindi (farbalalı etek, çiçekli şapka, vesaire), Bağdat'ın yaşlı *Nakıp*'ını görmeye gitti. Sünni cemaatin dinî lideri olan, soyu ta Hz. Muhammed'e kadar uzanan, ak sakallı Abdülkadir el-Geylani'nin, bu saygın kişinin kentte son derece önemli bir rolü ve neredeyse dünya çapında bir gücü vardı. Peçesiz bir kadının *Nakıp*'ın huzuruna çıkabilmesi bile, çok az tanınan bir ayrıcalıktı, oysa Gertrude geçmişte onun Dicle kıyısındaki görkemli evine pek çok kez girip çıkmıştı. Yüksek sütunlu, tuğla döşeli avluya girince kaftanlı, sarıklı din adamı onu açık kollarıyla karşıladı – bu sıcak karşılama şimdi gerçekten önemliydi. Gertrude'un hükümette üst düzeyde yer alması, buralarda zaten var olan "saygıdeğer insan" konumunu pekiştirmişti. Yerliler ona saygıyla "*el-Hatun*" diyordu; kimileri için "hanımefendi", kimileri için de "devleti kollayan, gözünü, kulağını dört açan, soylu hanım"dı. Ama günün karmaşık politikaları hakkında bilgiyle, zekice konuşurken, Araplar onun kadın olduğunu bütünüyle unutuyordu. Onunla görüşen erkeklerden biri, Gertrude'u şöyle anıyor: "Son derece zeki bir kadındı; çok çok çok ama çok zeki."

Gertrude hayatından memnundu; her ânın tadını doyasıya çıkarıyordu. Gelişinden birkaç gün sonra, ona ayrılan evi "küçücük, boğucu bir kutu" diye niteledi ve kendine yeni bir yer aramaya koyuldu. Kentin kalabalık bir mahallesinde gezinirken, İngiliz ithalat-ihracat şirketi The Lynch Company'nin büyük, kemerli binasının karşısındaki boş bir duvarın arkasına bakınca, bir gül bahçesine oturtulmuş, üç küçük yazlık ev gördü. Onarıma ihtiyacı vardı. Evin sahibi, kentin en önemli ailelerinden, varlıklı bir toprak sahibi olan Musa Paçacı'nın yardımıyla ana binaya bir mutfakla bir banyo ekledi, bir aşçı, bir uşak, bir de bahçıvan tuttu. Mayısta, kendi parasıyla aldığı bu ilk eve keyifle yerleşti; gül goncalarının arasında olmaya, yalnızca bir sokak ilerideki ırmaktan gelen tatlı esintilere bayılıyordu.

Kendine keyifli bir yaşam düzeni tutturdu. Saat altı olmadan uyanıyor, pantolonunu ve melon şapkasını giyip en

sevdiği atıyla ırmak kıyısında gezintiye çıkıyordu; atını bazen çöle, bazen de Hacı Naci'nin bahçelerine doğru sürüyordu. Kent merkezinin altı-yedi kilometre dışındaki bu geniş bahçeler şimdi diplomatik elçiliklerin çoğunu, Bağdat'ın iş merkezlerinin de bir kısmını barındırıyordu. Ev sahibi Hacı Naci, bu sırım gibi yakışıklı Şii, Gertrude'la çabucak dost oldu, onu Şiilerin görüşleri, yaklaşımları gibi bilgilerin yanı sıra, kendi bahçelerinden gelme taze meyveler ve balla besledi. Sabahları baş başa yaptıkları piknikler, kısa süre sonra kentin diline düştü; arkadaşlıkları, bugün hâlâ süren romantik dedikodulara yol açtı.

Bir kadının erkeklerle böyle rahatça haşır neşir olmasına hiç alışık olmayanlar için, bu ilişkinin cinsellik içermediğine inanmak güçtü. Gerçekten de o süslü püslü elbiseleriyle çevresine buram buram dişilik yayıyordu: dışadönük, girişken tavırları, rahatlığı, baştan çıkarıcı bir çekicilikle, belli belirsiz cilveleşmesi. Onu ziyarete gelen bir imam, bu peçesiz yüze doğrudan bakmayı reddetmişti. Ama Gertrude'la özel meselelerini tartışmaktan da geri kalmamıştı. "Sonuçta," diye yazdı eve, neşeyle, "bana bir-iki kez, etrafa çaktırmamaya çalışarak göz kırptığım itiraf etmeliyim; bir dahaki karşılaşmada onu anımsamam için yaptı herhalde."

Gertrude altı ay önce Anaze Aşireti'nin yüce şefi Fahad Bey bin Haddal'a bir mektup göndermiş, Arap ayaklanması ve Britanya ittifakı için desteğini istemişti. Fahad Bey, Irak'ın batı sınırındaki göçebe kabilelerin en büyük reisiydi; emrindeki beş bin tüfekli adamla, Suriye ile Fırat Nehri arasında uzanan dev boyutlu çölün tek hâkimiydi. Çölün karşı ucuna sinmiş, silah ve malzeme trafiğini denetleyen Almanlar, Türkler ve Suriyeliler düşünüldüğünde İngilizler Fahad Bey'in desteğine muhtaçtı. Düşmanı durdurduğu sürece ona yüklü bir ödeme yapmaya hazırdılar. Ama Batı sınırlarını hâlâ ellerinde tutan Türklerin de eli ona karşı gayet açıktı. Fahad Bey aile servetinin büyük bir bölümünü borçlu olduğu Türkleri çok iyi tanıyordu, oysa İngilizler yabancıydı. İngilizlerin tarafını tutmak demek, çok büyük bir riski göze almak demekti.

Gertrude ondan yardım istediği mektubu, alabildiğine özenli bir dille kaleme almıştı.

Şimdi 1917 Mayıs'ının sonunda yetmiş beş yaşındaki şeyh, Bağdat'a geliyordu. Gertrude onu en son üç yıl önce görmüştü; mağrur, güneşten yanmış, bir omzunda bir şahin, ayağının dibinde bir tazı, çadırında otururken. Sıcak, sevecen bir kavuşma oldu; meslektaşlarından birinin şakacı yorumuyla "neredeyse bir barışma" gibi. Konutta Gertrude ve Cox'la buluşan Fahad Bey, onu asıl yumuşatan şeyin, Gertrude'un "ikna gücü" olduğunu itiraf etti. Geçirdiği dönüşümü uzun uzun anlattı.

Gertrude'un etkileyici, dokunaklı mektubunu alınca, çöldeki adamlarını toplamış, mektubu yüksek sesle okumuştu. Sonra sadık bendelerine dönmüştü: "Kardeşlerim bu kadının bize söylediklerini duydunuz. O yalnızca bir kadın, ama kudretli ve yiğit bir kadın. Allah'ın kadını erkekten aşağı yarattığını hepimiz biliyoruz. Ama eğer bütün İngiliz kadınları bunun gibiyse, erkekleri birer aslan kadar güçlü ve mert demektir. Dolayısıyla, onlarla iyi geçinmemizde yarar var."

Hiçbir sözcük Gertrude'u bundan daha fazla gururlandıramazdı. İster İngiltere'de olsun isterse Irak'ta, kadınların erkeklerden sonra geldiği savı, acı vericiydi. Ama Arapların ve Cox'un gözünde, herhangi bir erkeğe eşdeğer olduğunu, artık hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde biliyordu.

* * *

Fahad Bey'i kazanma konusu başarıyla halledilmişti, ama Gertrude'un Kahire'deki meslektaşlarıyla ilişkisi tam bir çıkmazdaydı. Henry MacMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki yazışmanın ışığında, Arap Bürosu kimseye danışmadan şerife bir söz vermişti: Türklere karşı örgütleyeceği bir isyana karşılık Arap krallığı. Mısır'daki İstihbarat Şefi Ronald Storrs, Şerif Hüseyin'e teslim edilecek para, silah ve altın saatleri yük-

lenip Hicaz'a, şerifin karargâhına gitmişti. Bu buluşmadan birkaç gün sonra da Arap isyanı başlamıştı. Şerifin adamları Mekke'yi ele geçirmiş, Türkleri Cidde'de teslim olmaya zorlamıştı.

Sir Percy Cox, Mark Sykes ile M. Georges Picot arasında, Osmanlı Ortadoğu'sunu Britanya ile Fransa arasında paylaştırmaya yönelik bir sözleşme imzalandığını daha geçenlerde, Nisan 1917'de öğrenmişti. Aslında bir yıl önce yapılan Sykes-Picot Anlaşması, Türk topraklarını Britanya'yla Fransa arasında bölüştürmeyi öngörüyordu: Mezopotamya'da, Fırat ve Dicle nehirlerinin çevresinde, Basra, Bağdat ve Hanekin'i içeren bir İngiliz kuşağı oluşturulacaktı; Suriye'deyse Suriye kıyısını, Beyrut'u, Kilikya ile Yukarı Dicle arasında uzanan toprakları kapsayan bir Fransız kuşağı. Anlaşma ayrıca, Şerif Hüseyin'e verilen sözler için de, Fransa ile İngiltere'nin "bir Arap şefin başkanlığında... bağımsız bir Arap devletini ya da bir Arap devletler konfederasyonunu tanımaya ve korumaya hazır" olduğunu belirtiyordu. Filistin'in idaresi de uluslararası bir kurula bırakılacaktı.

David Hogarth bir yıl önce 1916'da, Sykes-Picot Anlaşması'nı öğrenince hemen İstihbarat Şefi Yüzbaşı Hall'a bir mektup yazmış, uyarmıştı: Bundan hiç kimsenin haberi olmamalıydı. "Bu anlaşmanın sonuçları, burada sürdürdüğümüz Arap politikasına şu anda hiçbir katkı sağlamayacağı gibi, çok vahim zararlar da verebilir; dolayısıyla bir süre için son derece gizli tutulmalıdır." Böylece anlaşma Sir Percy ile Gertrude'dan neredeyse bir yıl gizlendi.

Cox, Sykes-Picot Anlaşması'nı öğrenince öfkeden deliye döndü. Salt kandırıldığına kızmakla kalmıyor, Mezopotamya'nın geleceği için de kaygılanıyordu. O, Irak'ın Hindistan hükümetine bağlanmasını, başına da Bin Suud'un getirilmesini bekliyordu. Oysa MacMahon ile Arap Bürosu bu taç için Şerif Hüseyin'e söz vermişti. Şimdiyse Sykes-Picot koşulları gereği, Bağdat'ın yerel bir yöneticiye teslim edileceği, Basra'nın Britanya'ya, Musul'un da Fransızlara verileceği konuşuluyordu. Cox derhal bir açıklama istedi.

Arap Bürosu'nun tezini savunmak üzere Haziran 1917'de Bağdat'a gelen Ronald Storrs, bir hücumbotla Cox'un evine götürüldü. Ellerinde kokteyl kadehleri, Dicle'ye bakan balkonda dururlarken, Gertrude ile Cox onu soru yağmuruna tuttu. Akşam yemeğinde sorgulama derinleşti. Kahire'de neler düşünülüyordu? Arabistan'da neler oluyordu? Storrs, başka şeylerin yanı sıra onlara Hicaz'ı da anlattı. T.E. Lawrence'ın da yardımıyla oraya pek çok kez gitmiş, çölü ateşe veren adamla görüşmüştü. Bu adam, Şerif Hüseyin'in üçüncü oğlu Faysal'dı; zayıf, asabi ama çok yetenekli bir liderdi; zeki bir strateji uzmanı, güçlü, gözüpek bir savaşçıydı. Gertrude onu dinlerken, karizmatik Faysal'la ilgili bazı notlar aldı.

Ertesi sabah büroda Storrs'u bilgilendirme sırası ondaydı. Mezopotamya'daki durumu ayrıntılarıyla tanımladı, aşiretlerle şeflerin listesini tek tek ele alıp alışkanlıklarını, geleneklerini, düşmanlarını ve emellerini bir uzman rahatlığıyla betimledi. Sonra dersi kıran bir öğrenci gibi, konuğuna kentte hızlı bir tur attırdı, onu şeyhlerle, önde gelenlerle görüştürdü; bir yandan da, sıkça yaptığı gibi, çarşı esnafının nabzını yokladı. Ziyaretin sonunda Gertrude yakında Kudüs valisi olacak olan adamı etkilemeyi başarmıştı. Irak hakkındaki bilgisi, insanlara yakınlığı, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya Arapları arasındaki ilişkiyi kavrama yetisi eşsiz, diye yazdı Storrs güncesine. Gertrude'un "birinci sınıf beyni", "evrensel" bilgisi, "ölçülü" yargı yeteneği benzersizdi. Sonra, bilgece bir gözlemde bulundu: Olanca güçlülüğü ve enerjisine karşın, dikkatli olmalı, yaz sıcağına dayanmak istiyorsa "kırılgan bedeni"ni dinlendirmeliydi.

Gertrude için bu ziyaret, gündelik yaşamına düşen parlak bir kıvılcımdı. Gertrude'un ikna çabaları sayesinde, Sir Percy Cox, St. John Philby'yi yeni yardımcısı olarak atamıştı; sevgili dostu Philby'nin Bağdat'a gelişi, Gertrude'u sevinçten çıldırttı. Mezopotamya'ya faydası dokunduğunu hissettikçe de mutluluğu katlanıyordu. "Böyle bir coşkuyu daha önce hiç tatmadım," diye yazdı babasına. "İnanılır gibi

değil. Bu, yeni bir dünya yaratmak." Whitehall için hazırladığı plan taslağına not düştü: Ülkenin geleceğinde "önemli bir rol" oynamak istiyordu. "Bunu yapabilmeliyim, yapacağım da," diye bastırdı. "Görev böylesine büyükken, başka neyin önemi kalır ki?"

Yıllardır ilk kez, bir sonraki dönemeçte onu neyin beklediğini merak ediyordu. İşinden yepyeni bir heyecan duyuyor, küçük evinin gitgide gerçek bir yuvaya dönüştüğünü hissediyordu. Philby ve Bullard gibi dostları sık sık akşam yemeğine geliyordu; iyi pişmiş bir rostoyu yer, uygun şarapları yudumlarken yararlı sohbetler yapıyorlardı; Türk yönetiminin güçlü yönleriyle zaaflarından İngiltere'deki İşçi Partisi'nin durumuna, Bağdat'taki et fiyatlarından ona yeni armağan edilen ceylanın beslenme alışkanlıklarına kadar, çok geniş bir yelpazede görüş belirtmeye bayılıyordu. İngiltere'den gelen giysilerin beklediği gibi çıkmaması bile (İçlerinden biri için, "Gece elbisesi değil de kürk manto sanki," diye yakındı. "Havalar ısınınca akşam yemeğine dışarıya çıkamayacağım anlaşılan.") neşesini kaçırmadı; kent halkının cana yakınlığı, ılık güneşin tatlılığı, çiçek ve taze meyve bolluğu, bütün hayal kırıklıklarını fazlasıyla telafi ediyordu. "Burası harika," diye yazdı babasına, "burayı ne kadar sevdiğimi sana anlatamam."

Tatilini İngiltere'de geçirmesini öneren Hugh'a olumsuz yanıt vermesi, ailesini şaşırttı. Bu kadar çok şey olup biterken Irak'tan ayrılmamam, dedi. Ama, diye ekledi, devam etme gücünü sevginden alıyorum. Babasına yazdığı bütün mektuplarda hissedilen, küçük kız şımarıklığıyla kadınsı tutkunun karışımı olan o tuhaf üslubuyla aralarındaki ilişkinin ne kadar özel olduğunu belirtti: "Benzersiz. Evet, gerçekten öyle bir tanem. Dünyada sana danışamayacağım, ister küçük olsun isterse büyük, sana açamayacağım hiçbir meselem yok, çünkü senden duygudaşlık, anlayış ve gerekirse bağışlayıcılık göreceğimi biliyorum. Zaman zaman öyle acılı anlarım oldu ki, bir insanın bunları atlatıp yaşamaya nasıl devam edebildiğine en çok ben şaştım, hâlâ da şaşıyorum – özellikle de ya-

nımda sen yokken. Şimdi çevremde hızla oluşan bu yeni dünyanın ortasında tek üzüntüm, onu seninle birebir paylaşamamak." Doğu için: "Bu yeni bir yaşam, yeni bir varoluş biçimi... Buna bayılıyorum, biliyorsun; işime âşığım, şefimden gördüğüm güvense beni mest ediyor."

* * *

Yaz, bir maden eritme ocağı gibi bastırdı; gündüzleri hava sıcaklığı elli dereceye yaklaşıyor, Gertrude'un güneş şemsiyesi işe yaramıyordu; güneş açık tenini kavuruyor, girdap gibi dönen toz yanaklarına batıyor, deli rüzgâr gözlerini yakıyordu. Hava geceleri bile doğru dürüst serinlemiyordu. Uyuyabilmesinin tek yolu döşeğini dama çıkartmak, açık havada, ıslak çarşafların arasında debelenmekti; çarşaflar kuruyunca uyanıyor, bedenini yeniden soğuk suyla ıslatıyordu. Tropik bir hastalığa yakalanması uzun sürmedi; bir kez daha hastaneye yattı, babasının doğum gününde yolladığı zümrüt broşu geceliğinin yakasına iğneledi.

Ağustos geldiğinde, savaştan önce Türklere ait bir askerî hastaneyi ziyaret eden İngilizin öyküsüne kahkahalarla gülecek kadar toparlanmıştı. Hastanenin resmî kayıt defterine, hastalar şu şekilde kaydediliyordu: "'Yatanlar'; 'İyileşenler'; 'Ölenler'; 'Kaçanlar'." Adam, defterin son sayfasındaki toplamı görünce, gözlerine inanamamıştı: "Yatan: 6. İyileşen: 0. Ölen: 2. Kaçan: 4."

İşyerinde, ordu komutanıyla Cox arasında geçen çirkin tartışma yüzünden nahoş bir hava esiyordu. General Maude olağanüstü bir komutan olmasına karşın kimseye söz hakkı tanımayan, despot bir insandı; Sandhurst'ten sınıf arkadaşı olan Cox'a karşı kibirli, Araplara karşı hoşgörüsüzdü. Siyasal konulara karışıp durması, yumuşak huylu Cox'u bile çileden çıkarmış, istifa etme noktasına getirmişti. Sir Percy'nin bir akıl hocası, bir baba figürü ve bir meslektaş olarak varlığı Gertrude için çok şey ifade ediyordu, dolayısıyla bu duruma kayıtsız kalamazdı. Cox'a işinden çok daha fazlasını borç-

luydu; yaşamı onun yaşamıyla doğrudan bağlantılı bir hal almıştı. Birlikte, yan yana ve aynı yöne bakarak çalışmanın, kusursuz bir uyumla hareket etmenin yarattığı cinsel enerji Gertrude'u besliyordu. (Cox'a beslediği duygularda cinsel bir çağrışım asla söz konusu değildi, buna daha çok hayranlık denilebilirdi, ama etiketi ne olursa olsun, güçlü bir bağdı.) Cox'un izniyle, Hindistan Bürosu'nun daimi müsteşarı olan, arkadaşı Arthur Hirtzel'e sert bir mektup yazdı ve karargâhın adeta bir "tımarhaneye" döndüğünü belirtti.

Gertrude'un dostluklarının ve sözcüklerinin gücü hafife alınamazdı. Hirtzel bu mektubu dış ilişkiler bakanına iletti. Curzon, en kötü kuşkularım doğrulanmış oldu, dedi ve konuyu Savaş Kabinesi'ne götüreceğini söyledi (Miss Bell'e hiç değinmeden elbette). Ama uyarılmasına kalmadan, General Maude hastalandı. İki gün sonra, 16 Kasım 1917'de koleradan öldü.

* * *

General Maude hasta yatarken, Faysal'ın komutasındaki Arap ordusu harekete geçti. Ana hedefi Hicaz'daki Medine'den Suriye'deki Şam'a kadar uzanan Türk demiryollarını işlemez hale getirmekti. Başıbozuk Arap çeteleri, bu tür gerilla savaşları için biçilmiş kaftandı, ama şerifin ordusu tek başına bu işin altından kalkamazdı. Düşmanlığının kökeni çok eskilere dayanan kabilelerin omuz omuza çarpışmaya razı edilmesi gerekiyordu. Faysal'ın lider olacağını öğrenen Billi, Cüheyna, Harb, Ravalla ve Beni Sahr aşiretleri Arap isyanına katılmayı kabul ettiler.

1916 yazında ayaklanma başladı; Cidde, Rabih, Yenbu ve Mekke'nin kontrolünü ele geçirdiler. Altı ay sonra, Ocak 1917'de Arap ordusu, Faysal'ın politik danışmanlığını yapan Lawrence'la birlikte, Britanya donanmasının da yardımıyla el-Vech Limanı'nı aldı. Sonra, Mekke'nin bin dört yüz kilometre kuzeyine kadar ilerleyip mutlak bir zafer kazandılar. Taarruzu yönetenler Gertrude'un dostlarıydı; özellikle de,

Kuzey Arabistan'dan Huveydi Aşireti'nin başı Ebu Tayyi. Bu başarı, Araplarla birlikte çarpışan T.E. Lawrence'ı bir kahraman yaptı. Eylülde Arap ordusu, Hicaz'daki Mudavvara'daki demiryoluna saldırdı, Türklere ait bir lokomotifi havaya uçurup yetmiş Türk askerini öldürdü, otuzunu yaraladı, doksan askeri de esir aldı. Sonbaharda, Yarmuk Vadisi'ndeki bazı ciddi aksiliklerin ardından, Suriye valisi ve bir Türk müfrezesinin komutanı olan Cemal Paşa'nın da içinde bulunduğu bir tren raydan çıkarıldı. 1917 Kasım'ının sonunda, iki Iraklı subayın, yetenekli askeri uzman Cafer el-Askari ile uyanık politikacı Nuri Said'in desteğiyle Arap ordusu, Britanya Generali Allenby'nin geçeceği yolu açmaktaydı: Süveyş'ten Kudüs'e, oradan da (Lawrence'la Faysal'ı arkasına alıp) Şam'a. Lawrence'tan aldığı, Britanya'nın desteğini gelecekte de sürdürme sözüyle güçlenen Faysal, Suriye hükümdarlığına giden yolda ilerliyordu.

David Hogarth daha sonra, Arap ayaklanmasının başarısını büyük oranda Gertrude Bell'e bağlayacaktı; "Hicaz Demiryolu ile Nufud arasında uzanan aşiret unsurları, özellikle Huveydi grubu hakkında" sağladığı "kütlesel bilgiler" nedeniyle. Hogarth bu bilginin önemini şöyle vurguluyordu: "Lawrence 1917 ve 1918'deki Arap seferberliklerini, Miss Bell'in raporlarına dayanarak örgütledi."

Lawrence devesinin sırtında, Amerikalı yazar Lowell Thomas'ın yardımıyla şöhrete doğru koşarken, Gertrude reklamın her türünden özenle kaçınıyordu. Ekimde Britanya İmparatorluğu'nun deniz binbaşısı rütbesiyle onurlandırıldı; ama bütün söyleşi isteklerini geri çevirdi, ana babasını gazetecilerle görüştükleri için payladı. "Lütfen, lütfen basına benimle ilgili bilgi vermeyin," diye uyardı. "Bunu size öyle çok söyledim ki, artık şu tanıtım işinden ne kadar nefret ettiğimi anlamış olmanız gerekir." Ona göre kendi reklamını yapmak "iğrenç" bir şeydi. Öte yandan, bu konuda kendisini de suçlamıyor değildi. En iyi siyasi subaylardan biri olan Albay Leachman ona, "Sınırsız kibrin bütün Irak'ın dilinde," demişti.

Gertrude yıl sonunda halka açıklanan Balfour Bildirisi'ne şiddetle saldırdı. Dışişleri Sekreteri Sir Arthur Balfour, İngiltere'deki Yahudi cemaatinin başkanı Lord Rotschild'e bir mektup yollamış, Yahudi halkına "Filistin'de bir vatan" sözü vermişti. Balfour Bildirisi, Filistin'de yaşamakta olan Arapların "sivil ve dinsel hakları"na zarar gelmeyeceğini taahhüt ediyordu.

"Mr. Balfour'un Siyonist bildirisinden nefret ettim," diye yazdı Gertrude ana babasına, kinle. "Bunun kesinlikle gerçekleştirilemeyeceğine inanıyorum, çünkü ülke Yahudilerin beklentilerini kesinlikle karşılayamaz; yoksul ve kıraç bir arazi, büyük atılımlara, gelişimlere uygun değil, ayrıca nüfusunun üçte ikisini oluşturan Müslüman Araplar, Yahudilerden hiç mi hiç hazzetmez. Bence bu, bölgesel olgulardan bütünüyle kopuk, tam anlamıyla yapay, zorlama bir proje; umarım hak ettiği başarısızlığa uğrar – uğrayacak da zaten." Kehaneti kısmen doğru çıktı; Araplarla Yahudiler arasında çıkacağını gayet iyi tahmin ettiği çatışma, beş kuşak boyunca sürdü; iki Filistin halkının (Yahudilerle Araplar) birbirinin aynı topraklarda yaşama hakkını kabul etmesi, neredeyse 20. yüzyılın sonunu buldu. Ama Yahudilere bir vatan verme sözü, bu "tam anlamıyla yapay proje" gerçekleşti. Ve ne yazık ki İsrail, Ortadoğu'daki tek demokratik devlet oldu.

* * *

Filistin konusunda endişelendiği gibi yaşadığı ülkeyi ilgilendiren sorunlarla da bunalıyordu. Fırat Vadisi'ndeki Şii aşiretler Türklere yardımcı oluyordu; Cox düşmanla iletişimi kesmelerini emretti. Hatta yöreyi bizzat ziyaret etti. Ama sorun sürdü, Gertrude Aralık 1917'de durumu araştırmak için kolları sıvadı: Bölgeyi onun kadar iyi tanıyan yoktu.

Bavullarını, kamp eşyalarını yüklediği üstü açık Ford'a yerleşti, direksiyondaki uşağıyla birlikte duru, güneşli bir ocak sabahı yola çıktı; güneybatıya, Kerbela'ya doğru tanıdık çölde hoplaya zıplaya ilerlemeye başladılar. Bu yoldan daha

önce de geçmişti: yıllar önce, keşfettiği görkemli Ukhaydır saray kalıntılarının planı cebinde, gayet şen ve zinde; bir kez de, Hail'deki tutsaklığından kurtulmuş, son derece keyifsiz, Bağdat'a dönerken. Yine aynı havayı soluduğu duygusuna kapıldı; çoktan silinip gittiğini bilse de, o günlerin olanca masumluğunu içine çekti. Yolculuklarının ayrılmaz bir parçası olan Fattuh'un, o yumuşak, sadık uşağının bile Türklere kurban gittiğinden korkuyordu.

Saatler süren yolculukta aklı fikri hep geçmişteydi; toprak yol uçsuz bucaksız, yalnızca iki küçük kasabanın kestiği, boş arazide kıvrılarak ilerliyordu. Toz bulutlarının arasında yalpalayan otomobilin topraktan kurtulup ekili araziye çıkması öğleden sonrayı buldu; çöle özgü çalı öbeklerinin yerini palmiyeler, söğüt ağaçları aldı. Fırat'ı izleyerek bir gün daha ilerleyince kutsal Kerbela kentine vardılar. Kardeş kenti Necef gibi, o da bir zamanlar fanatizmin yuvası olmuş, Şiiler kâfir Hıristiyanlara burada *cihat* açmıştı. Çoğunluğu İran kökenli olan sofu Şiiler ölülerini hâlâ buraya, Hz. Muhammed'in damadı Ali'yle torunu Hüseyin'in canice katledildiği yere getiriyordu. (Müslümanların Şiiler ve Sünniler olarak bölünmesi fazla uzun sürmemişti. Şiiler, Muhammed'in damadı Ali bin Ebu Talib'in Muhammed'den sonraki halife olmasını isterken, Sünniler Muhammed'in halefi olarak onun yakın dostu Ebubekir'i seçmişti.)

Buraya başka gezginler de geliyordu: Almanlar ve Türkler adına casusluk yapan İranlılar, Şam ve Halep'ten yiyecek, mal almaya gelen düşman kervanları. Kerbelalı tacirler bu alışverişten iyi para kazanıyor, şeyhleri yüklü kervanlara ağır vergiler kesiyordu. Dahası, Suriyeli alıcılar kent halkını Britanya'ya karşı kışkırtıyordu. Hem de hiç zorlanmadan. Çünkü İngilizler (askerleri besleyebilmek için) onların kaynaklarını kurutuyor, koyun ve inek sürülerine el koyuyor, yönetim giderlerini karşılamak adına yüksek vergiler istiyordu; yetmezmiş gibi, Türklerle ilişkilerini engellemek amacıyla yollara barikatlar kurmuşlardı. Kerbelalı Araplar öfke içindeydi.

Gertrude kentin dar sokaklarında gezindi, önemli kişilerle buluştu; kentin en ünlü, en saygın din adamının karanlık, nemli hücresine giren ilk Avrupalı kadın oldu. İleri sürdüğü savlar ne kadar güçlü olsa da, bütün ikna yeteneğini son damlasına kadar kullanması gerekti. Yine de sözlerinin herhangi bir etki yaratıp yaratmadığını çözemedi.

Necef'te durum daha da kötüydü. Birbirine tünellerle bağlanan yeraltındaki evlerin oluşturduğu bir örümcek ağına benzeyen kent bağnaz, kötücül bir yerdi; gizemi ve güzelliğiyle Gertrude'u kendine çekti. "Burada," diye yazdı, "kutsal erkekler geçmiş çağlardan kalma bir atmosferde yaşıyorlar; yılların tozu öyle birikmiş, kalınlaşmış ki önünü göremiyorsun – onlar da öyle."

Kaçakçılık ve Türklerden gelen yüklü rüşvetler, kırk bin kişilik Arap nüfusun düşmanla haşır neşir olmasını sağlıyordu. Dolayısıyla yöre halkı büyük miktarlarda tahıl almaya, gıda stoklarını tüketmeye gelen, İngiliz yanlısı kabilelere nefretini açıkça sergiliyordu. Gertrude'un kentteki şeyhlerle görüştükten sonra belirttiği gibi, "durum hiç de iç açıcı değil"di.

Dönüş yolunda kısa bir süreliğine Babil'e uğrayınca, içi daha yalın günlere duyduğu özlemle doldu. Yıkıntıların arasında dolaştı, burada Alman arkeologlarla birlikte kamp yaptığı günleri andı. Savaş dünyayı altüst etmişti; eski meslektaşları şimdi düşmandı. Fattuh'un çadır mobilyalarını koyduğu, Almanlarla Babil ve Ukhaydır planlarını hevesle tartıştığı boş, tozlu salonda dururken yüreği sızladı. "Yarım kalan dostluklarla dolu, ne korkunç bir dünya yarattık," diye yazdı.

Bağdat'a ve Dicle kıyısındaki çalışma odasına döndüğünde, sinirleri iyice gerilmişti. Ellisine yaklaşıyordu ve bu yaştaki kadınların çoğuna musallat olan sıkıntıları yaşamaktaydı. Akıl danışacağı tek bir kadın arkadaşı olmadığı için, ona neler olduğunu anlayamıyordu. Fırat'a yaptığı iki haftalık gezi öncesinde halsizlikten ve kansızlıktan, hatta geçici unutkanlıktan yakınmıştı. Sık sık bir şeyleri unutuyor, buysa

çalışmasını yavaşlatıp işlerin geceye sarkmasına neden oluyordu. Bitkindi, morali bozuktu ve bir dosta onunla ilgilenecek, dertlerini dinleyecek birine ihtiyaç duyuyordu. "Asıl gereksindiğim şey, bir eş," diye yazdı ana babasına. "Buradaki erkeklerin neden karşılarına çıkan ilk kadınla evlendiğini çok iyi anlıyorum!" Oldubitti sabırsız biriydi, şimdiyse sabrının çok daha çabuk taştığını görüyordu. İngiltere'ye ısmarladığı yeni botları zamanında gelmeyince, on beş yıllık ayakkabıcısını "dolandırıcılıkla", "mesleğin yüz karası" olmakla suçladı. Kantinde öğle yemeği için masaya oturup da önüne konan konserve sığır etini görünce sinirleri geriliveriyordu. Taze sebze kıttı, biliyordu, ama tam on dört gündür bu tatsız tuzsuz şeyi yiyordu. Önündeki asker tayınına baktı, çatalını fırlattı ve gözyaşlarına boğuldu.

Ama derinde, usul usul iltihaplanan yaraya kıyasla bu şikâyetler, solda sıfırdı. Doughty-Wylie'yi kaybetmenin acısı hâlâ geçmemişti. "Ah baba, sevgili babacığım," diye yazdı, "biliyor musun, bu gece (22 Şubat) D.yle ayrılmamızın üçüncü yıl dönümü... Üç yıl önceki o dört günü bir kez daha, dakika dakika yaşıyorum." Babası yaz tatilinde onu yine eve çağırdı, Gertrude yine duraksadı. "Bir tanem, seni ne kadar sevdiğimi biliyorsun, ama her şeyi örten bu keder elimi kolumu bağlıyor, beni her şeye karşı duygusuzlaştırıyor; memlekete dönmekle Doğu'da kalmak arasında bocalıyorum... Ama ister yanında olayım isterse uzağında, benim için her zamanki gibi gerçek bir teselli kaynağısın."

Evini ve bahçesini, korunaklı bir ana rahmine dönüştürmüştü. Rahat, kreton kaplı koltuklar, İran halıları, şömine rafına dizilmiş çanak çömlekle döşediği oturma odasında saatlerce oturup dostlarına mektup yazıyor, arada bir, elinde kalem durup camdan dışarıya, ceylanına bakıyordu. Keldani uşağı evi, giysilerini tertemiz tutuyordu; aşçısı mutfaktan sorumluydu, bahçıvanıysa onun titiz talimatlarına uyuyor, getirttiği tohumlar sayesinde Rounton'daki sevgili çiçeklerinin aynısını yetiştiriyordu. Keşke nergis ve zerrin soğanları da getirtseydi! Yine de çiçeğe durmuş süsen ve mineçiçeği tarh-

larını, saksılardaki cesur menekşeleri, yediveren gülleri gülümseyerek seyrediyordu. Kaçınılmaz yaz sıcağı yaklaşırken tavana pervaneler ve yeni ampuller taktırdı; kendini yaza hazırladı. Yıl sonunda eve bir oda daha ekleyecekti.

Bir arkadaşına Doğu'yu gittikçe daha çok sevdiğini yazdı – görüntülerini, seslerini, insanlarını. Burayı bir sürgün yeri olarak değil, ikinci vatanı gibi görüyordu. Ailesi Yorkshire'de olmasaydı, en küçük bir dönme isteği duymazdı.

Irak yavaş yavaş onun gerçek yuvası oluyordu; İngiltere hortlaklarla, anılarla dolu, tozlu bir tavan arasıydı artık.

20

Karışıklık

A.T. Wilson'la pek de iyi başlamayan ilişkisi, aradan geçen iki buçuk yılda bambaşka bir biçim almıştı. Özellikle de 1918 baharında, ayaklanma başlayıp da Necef'te gizli çalışan yüz küsur Arap'tan oluşan bir İslami komitenin Fırat boyundaki kabileleri Britanya'ya karşı kışkırttığı ortaya çıkınca. İlk eylemleri bir siyasi subayın öldürülmesiydi; suikast listelerinde üç kişinin daha adı vardı. O sırada Percy Cox yurtdışındaydı, Whitehall'u Mezopotamya hakkında bilgilendiriyordu (Londra, ciddi ciddi Irak'tan çekilmeyi düşünüyordu), ama Sivil Komiser Vekili A.T. Wilson bu krizle gayet iyi başa çıktı. Suç ortaklarının bir kısmı sınırdışı edildi, sanıklar idam edildi.

Gertrude ana babasına Wilson için, "Kişiliğini tam anlamıyla kavrayabildiğimizden emin değilim," diye yazdı. "Son derece ilginç bir yaratık; otuz dört yaşında, yetenekli, göz alıcı becerilere ve çok az bulunan bir şeye sahip: ruhsal ve fiziksel gücün bileşimine." Olağandışı belleği ve tükenmez enerjisiyle tanınan Wilson, edebiyat bilgisi ve çalışkanlığıyla Gertrude'la boy ölçüşebilen tek kişiydi: Cebinden hiç eksik etmediği klasikleri, Bacon, Shakespeare, Milton, Vergilius ve Socrates'ten yaptığı alıntılarla süslü mektup ve raporları, akşam yemeklerinde İran şiiri ya da Hindu lehçelerine ilişkin bilgisiyle büyülediği konukları. "Ona büyük bir saygı duyuyorum," diye sürdürdü Gertrude mektubunu, "kusursuz bir

meslektaş; önünde harika bir meslek yaşamı uzanıyor. Onun kadar güçlü, dayanıklı birine hiç rastlamadım."

Kendisinin de kabullendiği gibi, Basra'daki ilk günlerinde Wilson'la yıldızı bir türlü barışmamıştı. Erkek onu kantinde görmezden gelmiş, işinden uzak tutmuş, hatta Londra ve Hindistan yazışmalarında kullandığı şifreleri ona açıklamayı bile reddetmişti. Bağdat'a, Gertrude'un sevgili dostu Philby'nin yerine geldiği zaman da (Philby Arabistan'daydı; Britanya'nın müttefiki Şerif Hüseyin'e saldırmaması için Bin Suud'u kandırmaya çalışıyordu), Gertrude'la birbirlerini kuşkuyla kollamayı sürdürdüler. Wilson onu "doğuştan mütecessis" olarak görüyor, Gertrude da ona güvenmiyordu. Ama şimdi, sivil komiser vekili olarak sergilediği soğukkanlı lider tavrıyla Gertrude'un hayranlığını kazanmıştı.

* * *

Gertrude 1918 yazında işlerin ülkeden ayrılmasına izin vermeyecek kadar kritik olduğunu öne sürerek İngiltere'ye gitmekten kaçındı. *Hatun* giderse Araplar onları terk ettiğini düşünecekti. "Ben, azıcık da olsa onları rahatlatan kişilerden biriyim," diye yazdı Hugh'a. Kendisiyse ülkenin geleceğinden "anlatılamayacak kadar büyük bir kaygı" duyuyordu ama, "Bazen seni öyle çok özlüyorum ki, bu özleme güçlükle dayanabiliyorum." Belki Hugh, Bağdat'a gelirdi?

Sağlığı için Bağdat'ın sıcağından kaçması gerektiğini biliyordu. Bunun üzerine İran'a gitmeye, keyifli bir tatil yapmaya karar verdi: bir ortam değişikliği, biraz dinlenme, biraz da iş elbette. Doğudaki komşu, şahın ülkesi sorun çıkarmaya hazırlanıyordu. İran şahının tarafsızlığı sallantıdaydı; savaşta Almanları tutma tehdidi savuruyordu. Dahası, kasımdaki Bolşevik Devrimi'nden sonra nereye saldıracağını bilemez halde ortalarda dolanan Türkler, Almanlar ve Ruslar, Irak sınırında karışıklık yaratıyordu. Britanyalılar ise istikrarı sağlamak için umutsuzca çabalıyordu. Sınırda barışı, huzuru koruma kaygısına şimdi bir de, İran'ın tepesine bir heyula gibi

dikilen yeni Bolşevik devlet eklenmişti; Abadan'daki petrol sahalarının ve Hindistan'a giden yolların güvenliği nasıl sağlanacaktı? Tahran'daki güçsüz Britanya elçisiyse durumu daha da kötüleştiriyordu.

Savaş Bakanlığı sınırların açık seçik belirlenmesini isteyince, Gertrude 1918 baharında Mezopotamya ve İran haritalarını önüne çekti, haftalarca durup dinlenmeden çalıştı, yaşamsal önem taşıyan hudut çizgileri oluşturdu. Bağdat'taki çalışma odası serin, ferahtı; Dicle'ye bakan pencerelerin panjurları tamamen indirilmişti, tuğla zemin iyi cins Acem halılarıyla kaplıydı; yüksek, beyaz badanalı duvarlara haritalar asılıydı. Siyah, ahşap kitaplığın raflarında İran vazoları, beyaz bir divan, birkaç beyaz iskemle, yazı masası ve üzerine eğilip çöllerin dış çizgilerini incelediği, büyük bir harita masası. Binayı çepeçevre dolanan balkonda *kavas*'lar oturuyordu – dosyaları getirip götüren ya da çay servisi yapan, yüksek, fötr şapkalı hizmetliler. Konutun birinci katında, hemen bitişiğindeki oda Wilson'ın ofisiydi; uzun boylu, geniş omuzlu komiser vekilinin odasına sıkça girip çıkıyor, onunla konuşuyordu.

Haziran sonunda tatile çıktı: Bir hafta Tahran'da kaldı, birkaç haftayı dağlarda kamp yaparak, bir süre de atla taşrada gezinip bilgi toplayarak geçirdi. Ağustos sonunda dinlenmiş, tazelenmiş olarak Bağdat'a döndü, İran hakkında geniş bir istihbarat raporu derlemeye hazırdı; Cox'la yeniden buluşmayı dört gözle bekliyordu.

Ama aldığı haberle beyninden vurulmuşa döndü. Kara gözlü Wilson onu odasına çağırdı, karşısına oturttu. Sir Percy Cox ayrılıyor, dedi; gelişmeleri izlemek üzere İran'a atanmıştı. Gertrude için sarsıcı bir darbeydi. Ama Britanya İmparatorluğu için yararlı olacağını biliyordu. Gerçekten de öyleydi. İran tehlikeliydi, durum Cox'un zekâsını, olgunluğunu, az konuşup çok iş yapma ve insanları ustaca idare etme becerisini gerektiriyordu. Odasına öfkeyle dalan pek çok ricacıya karşılık, Cox'un yanından kızgın ayrılan tek bir kişi olmazdı. Yine de akıl hocasını kaybetme düşüncesi Gert-

rude'u kahretmişti. A.T. Wilson yorulmak nedir bilmeyen, parlak bir görevli olabilirdi ama yalnızlığı seven, mesafeli, dik kafalı ve dediğim dedik biriydi; Sir Percy'nin kibarlığından, anlayışından eser yoktu onda.

Birkaç hafta sonra konuşmaktan pek hoşlanmayan, ketum Cox, Irak'tan ayrılmadan hemen önce Gertrude'u görmeye geldi. İngiltere'deyken onun annesiyle babasını ziyaret etmişti, şimdi ona karşı çok daha babacan bir tavrı vardı. Gertrude'a iyi bakılıp bakılmadığını sordu endişeyle. Mutlu muydu? Alışılmadık bir duygusallıkla eğildi, onu sıkı sıkı kucakladı ve vedalaştı. Sonra karısını, papağanını ve yardımcısı Mr. Bullard'ı aldı, kalabalık bir konvoyla Tahran'a yollandı; geride A.T. Wilson'ı sivil komiser, Gertrude Bell'i de "Doğu sekreteri" olarak bıraktı. "Yüzbaşı Wilson ile ikimiz kusursuz birer meslektaş, iki iyi dostuz," diye bildirdi ailesine, "insanlarla görüşerek, onlarla uzun sohbetler yaparak Wilson'a büyük faydam dokunacağını biliyorum." Haklıydı; konuşulması gereken sayısız insan vardı. Ama Wilson'la arasındaki bahar havası pek uzun sürmeyecekti.

* * *

Hastalanmasının nedeni belki Cox'un gidişiydi, belki de yalnızca hava koşulları; sonbaharın büyük bir kısmını yatakta kinin yutarak, sıtma nöbetleriyle boğuşarak geçirdi. Ama aldığı bazı umut verici haberler neşesini yerine getirdi. General Allenby emrindeki Arap ordusuyla Şam'ı almış, şerifin oğlu Faysal peşindeki yüzlerce Arap atlıyla, 1 Ekim'de kente girmişti. T.E. Lawrence'ın yardımıyla üç gün sonra Suriye'de bağımsız bir Arap meşrutiyet yönetimi kuruldu, başına da zayıf, uzun boylu Faysal getirildi. Fransızlara ve Sykes-Picot Anlaşması'na atılan bir şamardı, ama Arap Bürosu ve özellikle Lawrence tarafından Şerif Hüseyin'e, Türklere başkaldırma karşılığında verilen sözün yerine getirilmesiydi.

31 Ekim 1918'de müttefiklerin Türkiye'yle bir ateşkes imzaladığını öğrenince Gertrude'un morali daha da düzeldi.

"Buradaki savaş sona erdi," diye yazdı eve, rahat bir soluk alarak. "İnsanın inanası gelmiyor!"

Anlaşmanın verdiği sevinçle (hâlâ bütünüyle toparlanamamış olsa da), dostu General George MacMunn'un çağrısını memnuniyetle kabul etti. Başkomutan zaten en sevdiği sofra arkadaşıydı, şimdi de onu bir gemi yolculuğuna davet ediyordu. MacMunn'un lüks gemisinde keyfine baktı, roman okudu, çok güzel yemekler yedi ve arkadaşıyla biraz da flört etti. Dicle'de keyifle yol alırken, Avusturya-Macaristan' la anlaşmaya varıldığı haberini aldılar, birkaç gün sonra, 11 Kasım 1918'de Almanya'yla ateşkes imzalandığını öğrenince de iyice rahatladılar.

Gelmiş geçmiş en vahşi savaşlardan biriydi; on milyona yakın kişi ölmüş, yirmi milyon insan yaralanmıştı; uluslar yok olmuş, imparatorluklar çökmüştü. Gertrude sayısız yaralı asker, acıdan değişmiş yüzler, mahvolmuş cesetler görmüştü. Kendisi de gıdasızlıkla, aşırı sıcaklarla yalnızlık, dışlanmışlık, hastalık ve bitkinlikle boğuşmuş, en önemlisi de sevgili Doughty-Wylie'nin ölüm acısını tatmıştı. Ama artık Büyük Savaş'ın bitişini kutluyordu. Barış yakındı. Ya da öyle görünüyordu.

* * *

Bütün savaşları bitiren savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nu tam bir kaosa sürüklemişti. Avrupa'nın artık ölümle pençeleşen "hasta adamı" çocuklarını terk etmiş, onları başkalarının ellerine bırakmıştı. İngilizler ve Araplar, Doğu'nun geleceğine duydukları ortak kaygıyla çekip durdukları tespihlerini, 8 Kasım 1918'de ilan edilen İngiliz-Fransız Bildirisi'ni duyunca, daha da sert çekiştirmeye başladılar. Basra, Bağdat, Halep, Amman, Kudüs ve Şam'da radyo yayınları, gazete ve duvar ilanları bir ağızdan haykırıyordu: İngiltere ile Fransa el ele verip "Türk boyunduruğunda yaşayan halkların mutlak bağımsızlığına kavuşmasını ve halkın seçtiği ulusal hükümetlerin kurulmasını" sağlayacaktı. Yeni, bağımsız oluşum-

lara yardım edilecek, kurulan hükümetler derhal tanınacaktı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson tarafından ortaya atılan yeni bir deyim, "kendi kaderini tayin etme hakkı" çıldırmış bir rakkase gibi sokaklarda dönüp duruyordu. Öte yandan, bu bağımsızlık ilanı Araplardaki "Türklerin geri dönme" korkusunu bastırmakla birlikte, yeni endişeler doğuruyordu: Onları kim yönetecekti? Hangi yolu seçmeliydiler? Bir buçuk yıl önce İngilizlerin onları nasıl yöneteceğinden endişe duyan Araplar, şimdi de kendi kendilerini nasıl yöneteceklerini düşünüp kaygılanıyorlardı.

Gertrude için bu, beklenmedik ve zamansız bir açıklamaydı; babasma belirttiği gibi sırf Bağdat'ta bile "bütün kenti telaşa verdi. İnsanlara, bir devlet olarak geleceğiniz sizin elinizde, deyip ne istediklerini sormak, sık rastlanan bir şey değil. Her kafadan bir ses çıkıyor; görüşlerini bir an önce açıklama sabırsızlığıyla, doğruca bana koşuyorlar. İki konuda tam bir fikir birliği içindeler; ilişkileri bizim sürdürmemizi ve Sir Percy'nin bir tür büyükelçi olmasını istiyorlar. Gerisi tam bir uzlaşmazlık."

Uzlaşmazlığın gerisinde de pusuya yatmış kuşku. "Halk diken üstünde; en beklenmedik şeyler kenti bir anda allak bullak ediyor, neredeyse çocuksu bir öfkeye sürüklüyor. Ağzımızdan çıkan her sözcüğü, yüreğimizden geçen ama dile getiremediğimiz emellere yoruyorlar... Ben elimden geldiğince açık, samimi konuşuyorum, bana inanıyorlar. Onların çıkarlarını her şeyin üzerinde tuttuğumu biliyor, bana güveniyorlar – tıpkı Sir Percy'ye güvendikleri gibi."

Gertrude'un öncelikli görevi, yerel halkın nabzını tutmaktı. Hindistan dışişleri bakanı ona farklı seçim bölgelerinde esen siyasi rüzgârlar hakkındaki fikrini sordu: Kentteki eğitimli Sünniler, taşradaki Şii çoğunluk, Bağdat'taki geniş Yahudi cemaati, Musul'daki Hıristiyanlar; Britanya tacını mı istiyorlardı yoksa bir Arap kral mı? "Kent halkının çoğunluğu bir Arap emir istiyor, ama bunun kim olması gerektiğine karar veremiyor," diye yazdı eve, kasım sonunda. Kimileri Şerif Hüseyin'in oğullarından birini yeğliyordu, kimileri Mu-

sul'daki önemli bir ailenin reisini; Mısır kraliyet ailesinden birini uygun görenler de vardı, Bağdat'taki Sünni lider *Nakıp*'ı da. Ancak *Nakıp*, böyle bir görevi istemediği gibi, şerifin oğullarına da karşıydı; o kesinlikle İngiliz yönetiminden yanaydı. Şiilerin yaklaşımına gelince; onların duygularını anlayabilmek için biraz beklemek gerekecekti. Bunca karışıklığa bir de, Araplar tarafından yönetilmek istemeyen ve İngiliz vatandaşlığına başvuran Yahudi toplumuyla savaş sırasında esir düşen, şimdiyse Bağdat'a dönen binlerce Türk yandaşının başlattığı Britanya karşıtı kampanya eklenmişti.

Gertrude elinden geldiğince çok kişiyle görüşüyordu. Sabahları konutta, yüksek tavanlı çalışma odası kimisi uzun, pamuklu entariler, kimisi Batılı takım elbiseler giymiş, Türk fesi takmış genç erkeklerle dolup taşıyordu. *Hatun* onlara kahve söylüyor, konuklar Hintli uşağın getirdiği içecekleri yudumlayıp konuşurken, o da sigarasını içiyor, dinlediği siyasi görüşleri not alıyordu. Bazı günler arabayla Bağdat'ın dışına çıkıyor, kabile şeyhlerini ya da tanıdıklarını ziyaret ediyordu – kentin en önemli tüccar ailelerinin birinden gelen, ev sahibi Musa Paçacı ya da ona bahçelerinden toplattığı meyveleri yollayan Hacı Naci gibi. Bilgi topluyor, akıl danışıyor, her iki erkekle de aşk yaşadığı dedikodularını umursamıyordu. Öğleden sonraları kentin diğer önde gelenlerine ulaşabilmek için karılarını ziyarete gidiyordu. Salıları kabul günüydü. "Akın akın geliyorlar," diye övündü Domnul'a, "peçeli kadınlar bile. Burada bunu benden başkası başaramazdı, biliyorsun."

Çoğunluğu Müslüman, bir kısmı Yahudi olan kadınlar peşlerinde çocukları, Gertrude'un duvarla çevrili evine akıyordu. Yüzlerindeki peçeyi kaldırıp uzun, siyah *abaye*'leri çıkartıyor, Türk ipeklilerinden yapılma ya da *Vogue* dergisindeki patronlara göre dikilmiş giysileriyle, pek de tanımadıkları bir dünyaya adım atıyorlardı. Gertrude bahçenin gerisinde uzun, ipek elbisesi, meyveli şapkasıyla dimdik duruyor, konuklarını karşılıyordu. Miss Bell tartışmasız herkes için Britanya otoritesinin saygın bir simgesiydi.

Hizmetkârları bahçeye yerleştirilen iskemlelerdeki konuklara gümüş takımlardan çay sunuyor, kurabiyeleri, kekleri dolaştırıyordu; bir de, aşçının pek gururlandığı, içi kremayla doldurulup yanmış şekerle kaplanan ceviz tatlısından. Hava serin ya da yağmurluysa konuklar içeride, salona halka biçiminde dizilen otuz kadar (salona bu kadarı sığabiliyordu) iskemlede ağırlanıyordu. İki saat boyunca, porselen fincanlardaki çaylar yudumlanıyor, kadınca sohbetler, geleceğe ilişkin duygular havada kanat çırpıyordu. Gertrude en küçük bir politik değişimi bile algılamayı öğrenmiş olan deneyimli kulaklarını açıyor, dinliyordu.

Bu çay davetlerinin, yerel hanımlara olduğu kadar Gertrude'a da olumlu bir etkisi oldu. Bir keresinde Mrs. van Ess'e de dile getirdiği gibi Arap kadınlarına duyduğu küçümseme silindi. Hareme bilinçli olarak gösterdiği ilgisizlikten vazgeçti, yerini bilgi ve anlayış aldı. Bir İngiliz eğitim uzmanı olan Humphrey Bowman modern bir eğitim sistemi kurmak üzere Bağdat'a gelince, karşısında Arap kızlarının geleceğiyle yakından ilgilenen bir Gertrude buldu.

Bowman çalışma odasının kapısına vurunca, yere oturmuş, küllükte yanan sigarası, dizlerinin altına sıkıştırdığı etekliğiyle, başını haritalara ve çevresine saçılmış kâğıtlara gömmüş olan Gertrude, "Girin," diye seslendi sertçe. Gelişi epeydir beklenen Bowman kendini tanıttı, getirdiği tavsiye mektubunu uzattı; Gertrude şöyle bir göz gezdirdiği mektubu öteki kâğıtların arasına fırlattı, röntgen ışınlarına benzeyen keskin gözlerini ziyaretçisine dikti. "Gelmenize çok sevindim," dedi birden. "Arkadaş olacağımızı görebiliyorum." Sonra bir iskemle gösterdi; kendisi yerden kalkmadı ve Bowman'a Irak'm tarihiyle, toplumsal koşullarıyla ilgili uzun bir söylev çekti.

Araplar için kaygılanıyordu elbette, ama onun en büyük derdi Müslüman kızlardı. Gayrimüslimlere tanınan haklardan yararlanan, İngilizce, Arapça, İbranice ve Fransızca öğrenen Yahudi kızlara karşın, Müslümanlar eğitim göremiyordu. Birkaç istisnanın dışında okuma yazma bilen yoktu. Bu

kadınların ne kadar çaresiz olduğunu, erkekler tarafından nasıl hoyratça ezildiğini gözleriyle görmüştü.

"Kızlara kendilerini ifade etme fırsatını vermeliyiz," dedi kararlılıkla. "Haremleri benim kadar iyi tanısaydınız, bu kadınlara acırdınız. Onlar için hiç kimse kılını bile kıpırdatmamış – hiç kimse." Ama işte sonunda bir fırsat doğuyordu. Gertrude kızlar için okullar, ev idaresi, aile ve sağlık konulu dersler istiyordu. Öğrenmeye istekli, hevesli olacaklardır, diye güvence verdi Bowman'a; ama öğretmenlerin kadın olması şarttı elbette. Böylece görüşmeyi noktaladı. Gertrude'un yorumları göz ardı edilmedi; Bowman tarafından Irak'ta oluşturulan ve Arap dünyasının hâlâ en iyisi olan eğitim sistemi, topluma kadınların eğitilme kavramını dayatan, radikal, birleştirici bir güç oldu.

Gertrude kadınların hak ettiği değeri göremediğine, küçümsendiğine yakından tanıktı. Birkaç gün sonra Florence' tan, Mezopotamya hakkında yeni yayımlanan çok önemli bir raporu gerçekten de onun mu yazdığını soran mektubu alınca, kalemi eline aldı, sert bir dille yanıtladı: "Evet, *Mezopotamya Arapları*'nı elbette ben yazdım. Raporun isimsiz yazarı olduğu varsayılan erkeklere, bilirkişilere filan ilişkin yorumlara bayıldım! Bilirkişi olmak eğlenceli öyle değil mi?"

Londra'daki iktidar, onun hazırladığı tutanakları fazlasıyla önemsiyordu; kapsamlı yolculuklarının, Araplarla kurduğu sıra dışı dostlukların ürünü olan, yazınsal beceriyle "ince ayarlı" politik algıyı birleştiren bu belgeler tarihsel perspektifin, ayrıntı zenginliğinin ve derinlemesine bir kültürel kavrayışın ürünleriydi. Ne kadar az kişiye nasip olan ilişkiler kurabildiği, Eylül 1918'de Bağdat'ta toplanan şeyhler ve seyitler kongresinde iyice ortaya çıktı. Çoğu uzak eyaletlerden gelme, bırakın İngiliz yetkililerin, ülke halkının bile tanımadığı seksen aşiret reisi, Britanya komiserinin başkanlığında, halka açık toplantı yerlerinde bir araya geldi. General açılış töreninde hepsinin elini tek tek sıktı. Gertrude yükseltinin ta öteki ucunda, son iskemlede oturuyordu, ama onu gören şeyhler ağır ağır ilerleyen kuyruktan çıkıp doğruca ona yöneldiler, onunla tokalaştılar.

Önemli kişilerin çoğu onun ofisine geliyor, ilişkilerdeki olumlu değişimden, son bir yıldaki yumuşamadan söz ediyordu. "İçtenliğin, dostça yaklaşmanın semeresini görmek, her şeye değiyor," diye yazdı güncesine.

İşte bu dönemde, göçebe bir kabilenin şeyhiyle oldukça ilginç bir görüşme yaptı. Adam, Britanya işgalinden sonra kaybolduğunu öne sürdüğü yüz baş sığır için tazminat ödenmesini istiyordu. Gertrude ona hükümetin hayvan başına iki sterlin ödeyeceğine söz verdi. Makul bir teklif, dedi Arap neşeyle. Ama kulağı delik *Hatun*, adamın hayvanları bir başka yere taşıdığını, bir bölümünü de yeni eşlerine başlık parası olarak verdiğini biliyordu. Gitmek üzere doğrulan, selam veren erkeğe Arapça sordu: "Şu anda kaç hayvanın var peki sayın şeyh?"

"Beş yüz," diye yanıtladı adam.

"Biz buraya gelmeden önce kaç taneydi?"

"Elli."

"Irmaklı Ali," dedi Gertrude, ciddi bir sesle, "sözünü ettiğin yüz hayvan hariç, sürülerini çok iyi korumuşuz. Paranı, yani iki yüz sterlini alacaksın. Ama sen de İngiltere kralına dört yüz elli baş hayvan için, üç yıllık koruma parası ödeyeceksin; her elli hayvan için on sterlin."

Yaşlı şeyh bir an durakladı, sonra şöyle dedi: "Ah hanımefendi, sizden para filan istemiyorum. Alacağımı unuttum gitti."

Kapıdan çıkarken, Gertrude onun mırıldandığını duydu: "Bu kadın *şeytan*'ın ta kendisi."

* * *

Öğleden sonraları genellikle Dışişleri Bakanlığı için çalışıyordu: Yeni bir devlet ilan edilmişti, ama yeni ülkenin sınırları hâlâ çizilmeyi bekliyordu. Whitehall'un isteği üzerine İran, Türkiye, Suriye, Kuveyt ve Mezopotamya haritalarını inceledi, çok iyi tanıdığı toprakların her santimini gözden geçirdi. Bulanık hudutlar karşısında başını esefle sallayarak

büyük bir dikkatle sınır çizgileri çekti, Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini Irak topraklarına katmaya özen gösterdi. Ana babasına dediği gibi: "Ülkeyi benim kadar yakından tanıyan ve Tanrı'ya şükür, tamamını bilen biri için, gerçekten eğlenceli bir oyun. Bu toprakları karış karış gezmiş olmam ne büyük bir talih."

Yine de sınırları saptamanın keyfi, yepyeni bir devlet yaratıyor olmanın coşkusuyla kıyaslandığında hiç kalıyordu. Bağımsız bir Irak hiçbir zaman var olmamıştı – ne siyasal bir varlığı ne de bir yönetim birimi olabilmişti. Buna benzer sınırlara antikçağlardan beri (ki onlar bile yalnızca Bağdat ile Basra arasındaki yöreyi kapsıyordu) sahip olmamış, üstünde tek bir Batılı bayrak dalgalanmamıştı. Şimdi Gertrude salt bir harita çizmekle kalmıyor, ülkenin biçimini, bileşimini de tasarımlıyordu; onu kimin yöneteceğini, hükümet şeklini, vatandaşlığına kimlerin dahil edileceğini, yasalarını ve anayasal kurumlarını belirliyordu. Hem bir sömürge yanlısı hem de bir Doğu uzmanı olarak İngiltere için değerli bir mülk yaratıyor, Araplar için de bir kimlik inşa ediyordu. Baş döndürücü bir güçtü bu; Aralık 1918'de eve şöyle yazdı: "Bazen kendimi o bir haftanın ortasındaki Yaradan[1] gibi hissediyorum. O da tıpkı benim gibi, ortaya nasıl bir şey çıkacağını merak etmiş olmalı."

Yeni ülkenin başına bir Arap kralın getirilmesi düşünülüyordu, ama Gertrude Britanya otoritesinden vazgeçilmesine şiddetle karşıydı. Monarşinin güçlüklerinden dem vuruyor, Londra'yı bu fikirden caydırmaya çalışıyordu. "Burada yepyeni bir krallık kurmanın düşüncesi bile yoruyor beni," diye yazdı, "ama şu andaki eğilimler bu yönde." Büyük bir olasılıkla tek bir kişi üzerinde anlaşmaya varamayacak ve Cox'u çağırmak zorunda kalacaklardı. "O zaman tek yetkili Sir Percy olacak; buysa harika." Daha da gururlandırıcı haberse: "Duyduğuma göre burada yüksek komiserliğin ikinci

1. Hıristiyanlıkta, Tanrı'nın dünyayı yedi günde yarattığına inanılır. (Ç.N.)

adayı benmişim!" Ama başı yine şu can sıkıcı cinsiyet meselesiyle dertteydi: "Bu öneriye buradaki daimi yetkililer ne der acaba? Aslında bu bir erkekten çok bir kadına uygun düşen bir görev, çünkü insanlarla tek tek ilgilenmeyi gerektiriyor." Ailesine yazdığı mektubu şöyle imzaladı: "Sizi çok seven Yüksek Komiseriniz, Gertrude."

Hindistan hükümetindeki İngiliz görevliler bütün kış boyunca Bağdat'taki subay kantininde, öğle yemekleri, çaylar ve akşam yemeklerinde "yetke sorununu" tartıştı; Arapların bağımsızlık istemini hazmetmekte zorlanıyor, yerel yönetimin istikrarı sağlayıp sağlayamayacağını merak ediyorlardı. Londra'nın isteği üzerine Wilson halkın eğilimlerini öğrenmek için bir kamuoyu araştırması yaptırdı. Ama safça bir girişimdi. Halkın çoğunluğu kesin bir görüşten yoksundu, bir görüş sahibi olacak durumda da değildi. Gertrude'un daha sonra iğneleyici bir dille belirttiği gibi, "Kabile üyelerinin, çobanların, bataklık sakinlerinin, Fırat ve Dicleli pirinç, arpa ve hurma yetiştiricilerinin arasında böyle bir anket yapmak olanaksızdır, çünkü bu insanların devletçilik geleneği bütünüyle varsayımlardan ve yan komşularının ne yapacağını kestirmeye çalışmaktan ibarettir." Nitekim taşrada ve kırsal bölgelerde fikri sorulan kişiler, yalnızca şeyhler ve kodamanlardı.

Veriler kafaları daha da karıştırdı. Musul'un Bağdat ve Basra'yla birleştirilmesi konusunda herkes hemfikirdi, ama gerisi yağmur mevsimindeki toprak kadar çamurluydu: Sünni milliyetçiler bir Arap krallığı istiyordu, Şiilerse İslami bir şeriat devleti; kuzeydeki Kürtler bağımsız bir Kürt devletinin peşindeydi; sultan sayesinde zenginleşen tüccarlar ve esnaf, Türklerin geri dönmesini istiyordu. Bütün bu yoklamalardan çıkan ve Sivil Komiser Vekili'ni fena halde hayal kırıklığına uğratan sonuçsa, hiç kimsenin Hindistan'ın himayesine girmek istemediğiydi. Ama ülkenin denetimini yerel halka bırakmak, hem A.T. Wilson hem de Gertrude için söz konusu bile edilemezdi. Mutlak gücü Araplara vermek demek, dizginleri binicisiz bir ata bırakmak demekti. Wilson

yeni ülkenin bir Britanya yüksek komiseri başkanlığında, Arap bakanlardan oluşan bir kabineyle ama İngiliz danışmanların gözetiminde yönetilmesini öneriyordu; Gertrude onunla aynı fikirdeydi.

Gertrude için en mantıklı çözüm buydu. Yıllar önce 1907'de şöyle yazmıştı: "Doğu çok yaşlı bir çocuk gibi." Aile kurumuna duyduğu derin saygı ve güçlü sorumluluk duygusu, onu çocuğunu başıboş bırakmaktan alıkoyuyordu: Tam tersine onun çocuğu salt dünyaya getirilmekle kalmayacak, çok iyi bakılıp beslenecek, eğitilecek ve kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenecekti. Evlenip bir çocuk doğurma şansını kaçırmış olabilirdi, ama Irak'ı o döllemiş, doğmasını o sağlamıştı. Bu çocuğu en iyi İngiliz yöntemleriyle büyütecekti: Britanyalı bir yüksek komiser onun babası, İngiliz danışmanlar onun dadısı, kendisi de onun annesi olacaktı. Karşılığında da Mezopotamya'nın her hayırlı evlat gibi emekleri boşa çıkarmamasını, büyüklerine minnet ve sadakat göstermesini bekliyordu: Hindistan'a ulaşan karayolunun güvenliğini sağlamak; bütün tarımsal, arkeolojik zenginliklerini ve tabii petrolünü ana babasma, yani Britanya'ya sunmak.

* * *

Ama milliyetçiliğin körüklediği birtakım Araplar daha fazlasını istiyordu. Ocak 1919'da, "Küçük fakat gürültücü bir grup... Bizsiz, tek başına gayet iyi becereceğine ve kendi aralarında çok daha fazla eğleneceğine inanıyor. Bir süre müthiş eğleneceklerdir, tamam, ama çok kısa bir süre," diye yazdı Gertrude. Sonuysa "anarşiye ve kan dökülmesine" varacak, diyordu. Haklı çıktı.

Londra'da Araplar hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmeyen yetkililer politika belirliyor, Ortadoğu'nun kaderini tayin ediyordu. Hükümette Mezopotamya'da kalmanın maliyetine karşı çıkan öfkeli sesler yükseliyordu. Buna karşılık da çekilme ve bölgeyi Araplara bırakma fikri, bölgedekileri korkuyla ürpertiyordu. Whitehall'u uyaracak, bilgili, du-

ruma vâkıf birine ihtiyaç vardı; ocak sonuna doğru Wilson, Gertrude'dan Londra'ya gitmesini ve baştakilere birkaç ay süreyle "rehberlik" etmesini istedi. Irak'ta derledikleri deneyimleri, bilgileri Londra'ya aktaracak, İngiltere'deki gelişmeleri de kendisine bildirecekti. Gertrude da artık geri dönmek, dinlenmek, dostlarını görmek ve gerçek koyun eti yemek için sabırsızlanıyordu: "Evet, şiirsel değil, ama sürekli beslendiğimiz eti bir görmeli... Daha doğrusu bir tatmalısın. Hayvanın neresinden çıktığını hâlâ anlayabilmiş değilim." Memlekete dönmek için toplanırken, yeni elbiseler alacağı ve babasını göreceği için yüreği kıpır kıpırdı.

21

Paris ve Arap meselesi

General Allenby, Britanya hükümetinden aldığı talimata uyarak Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Suriye'nin yeni yöneticiliğine atadı – bu bölge, içteki Şam, Humus, Hama ve Halep'i kapsıyor, Beyrut'u ve Lübnan'ın kıyı şeridini dışarıda bırakıyordu. Ancak Allenby'nin Faysal'a da açıkladığı gibi Suriye, Sykes-Picot Anlaşması'na göre, Fransa'nın nüfuz alanında olacaktı. Prens ülkeyi Arap valiler ve bir Arap kabinesiyle birlikte yönetecek ama denetim Fransızlarda olacaktı. Hükümet bir Arap bayrağına sahip olmakla birlikte, kabinede Fransız danışmanlar bulunacak, mali ve siyasi kararlar doğrudan Fransa tarafından alınacaktı.

Oysa Faysal'a verilen senaryo çok farklıydı. Çok güvendiği İngiliz arabulucusu, askerî ve siyasal danışmanı, dostu T.E. Lawrence, Arap ayaklanmasının komutanına söz vermişti: Suriye'ye dışarıdan yapılacak tek müdahale, Britanya'nın duyarlı eliyle yapılacaktı. Ama fazla bir seçeneği olmayan Faysal, Allenby'nin önerisini kabul etti. Gelişmelerden tiksinen (ve kendi düzenbazlığından utanan) Lawrence, memlekete dönme izni istedi ve Şam'ı derhal terk etti. Hayal kırıklığına uğrayan, Fransızların rolünden kaygı duyan, tedirgin Faysal ülkenin başına geçti.

* * *

Irak'a komşu ülkelerden ulaşan raporların sayısı çok azdı; 1919 başında Reuters'in geçtiği haber, yani Faysal'ın Suriye'nin başına getirildiği haberi tam bir sürpriz oldu. Bir Arap kral, Hıristiyanlarla Musevilerde zaten var olan, Müslüman çoğunluk tarafından ezilme korkusunu artırdı; zenginliğini Türklere, İngiliz ya da Fransızlara borçlu olanları huzursuz etti; kendi topraklarında da bir Arap yönetimi için mücadele edenlerinse iştahını kabarttı. Faysal'ın Paris'te başlayan uluslararası barış müzakerelerinde babasım "Arapların kralı" olarak sunduğuna ilişkin duyumlar, bu karmaşık duyguları daha da körükledi.

* * *

Gertrude, Bağdat'tan ayrılmadan önce topladığı bütün siyasal verilerin bir derlemesini yapıp kapsamlı bir özet çıkardı. Wilson tarafından Hindistan Bürosu'na gönderilen "Mezopotamya'nın Kendi Kaderini Tayin Hakkı" başlıklı bu ciddi, önemli rapor Arap bağımsızlığına ilişkin İngiliz-Fransız Bildirisi'nin ilanından önce, Iraklıların çoğunun "ülke Britanya'nın kontrolünde kalacak" fikrini benimsediğini belirtiyordu. Ancak bu bildirge, "neredeyse evrensel bir endişeyle karşılanan başka olasılıkların kapısını aralamış ve daha katı, daha dengesiz, daha fanatik unsurlara, politik dalaverelere bulaşma fırsatı tanımıştı".

Irak'taki halat çekme yarışmasının bir ucunda, çıkarları Britanya'nın çıkarlarıyla örtüşen grup duruyordu. Öteki ucundaysa, İngiliz güçlerinin çekilmesini (ya da devrilmesini) ve Arapların kendi kendilerini yönetmesini isteyen milliyetçiler.

Gertrude milliyetçi bir parti er ya da geç ortaya çıkacaktı, diyor, ekliyordu: "Ama İngiliz-Fransız Bildirisi bunu çabukaştırmış oldu." Öte yandan, bu vakitsiz gelişme Arap milliyetçiliğine karşı çıkan –aşırılığından korkan– "dengeli, ılımlı unsurları" Britanya bayrağının altına sığınmaya itmişti.

İngilizlerle özdeşleşen kişilerin içinde, bir tanesi gerçekten önemliydi. Bağdat *Nakıp*'ı, Sünnilerin dinî lideri, etkisi ta Hindistan ve Çin'e kadar uzanan, yıllardır bilge, güvenilir bir dost olan bu kutsal adam politik konularda halka herhangi bir demeç vermeyi kabul etmese de, duygularını Gertrude'a açmıştı. Bir Arap emirine kesinkes karşıydı ve ülkenin henüz Araplar tarafından yönetilecek olgunluğa erişmediğine inanıyordu. Barışı sağlamak için İngiliz birliklerine ihtiyaç vardı; bir İngiliz hükümetinin Arapları yavaş yavaş bünyesine katarak, yönetime alıştırmasını umuyordu. Ona göre, hasım hiziplerin (kent halkına karşı kabile üyeleri, Sünnilere karşı Şiiler, Britanya yanlılarına karşı Arap yanlıları) yakınlaşması ancak zamanla mümkündü; Iraklıların kendilerini yönetmeyi öğrenmesi için de zaman gerekiyordu.

Nakıp, Britanya ordusunun nazik buyruğuyla ırmağa bakan geniş malikânesini işgal subaylarına devretmişti. Şimdi saygın atası, ünlü İslam dinbilimcisi Abdülkadir el-Geylani'nin gümüş sandukalı türbesinin bulunduğu, muhteşem Geylani Camisi'nin karşısındaki, daha küçük evinde oturuyordu. Gertrude, *Nakıp*'tan görüşme talebinde bulundu ve 6 Şubat 1919'da onu ziyarete gitti.

Avludan birinci katın balkonuna çıkan tanıdık basamakları tırmandı, erkeğin beyaz badanalı çalışma odasına girdi, odayı çepeçevre dolanan, sert, beyaz divanlardan birine doğru ilerledi. Camlardan, avludaki portakal ağaçlarını görebiliyordu; odanın bir köşesindeki pencere girintisinde, bu dindar adamın oturmaktan hoşlandığı cumbada, beyaz örtülü bir rahlenin üzerinde bir kitap duruyordu. Gertrude, *Nakıp*'ın büyük oğluyla bir süre sohbet etti, sonra kutsal adam göründü, Gertrude onu selamlamak için ayağa kalktı. Yaşlı, ak sakallı *Nakıp*'ın bedeni romatizmadan bükülmüştü; beyaz astarlı, siyah, uzun bir cüppe giymiş, başına taktığı kırmızı Türk fesinin üzerine beyaz bir türban dolamıştı; kadına doğru ağır ağır ilerledi, oğluna rahatsız edilmemelerini tembihledi; Gertrude'u güler yüzle karşıladı, sert sedirlerden birine oturttu.

Gertrude onu Bağdat'a yaptığı ilk gezilerden beri tanıyordu, Nisan 1917'de, Cox'la çalışmak için buraya gelir gelmez de onu ziyaret etmişti. Oturdular, Gertrude'un İngiltere yolculuğundan ve Irak'ın geleceğinden konuştular. *Nakıp*'ın kültürünü çok sevdiği ama hükümetinden nefret ettiği Fransızlardan söz ettiler, onları hükümetine hayran olduğu, politikalarını katı ama adil bulduğu İngilizlerle karşılaştırdılar; *Nakıp*'ın ağzından, Irak'ta kalıp ülkeyi yönetmenizi istiyorum, sözlerini duymak Gertrude'u sevindirdi.

"*Hatun*," dedi Arapça, "senin ulusun büyük, zengin ve güçlü; bizim gücümüz nerede?.. Sen yönetensin, ben yönetilen. Bana Britanya idaresinin sürekliliği için ne düşündüğüm sorulduğunda, ben zafer kazananın emrindeyim, derim. Sen *Hatun*, sen devlet işinden anlıyorsun. Bir zamanlar tanıdığım biçimiyle Türk idaresinden çok memnundum. Eski günlerdeki gibi olsa, Türk sultanlarının idaresine bir an düşünmeden geri döner, başka bir seçenek aramazdım. Ama şu andaki Türk hükümetinden nefret ediyorum; o iblise lanet okuyor, beddua ediyorum. Türk öldü; yok oldu. Dolayısıyla sizin uyruğunuz olmaktan hoşnutum."

Öte yandan kalıcı bir Britanya varlığına karşı onun bile bazı çekinceleri vardı. Savaş bitti, dedi ellerini hafif hafif ovuşturarak; Britanya'nın askerî idareye son verme zamanı gelmişti, şimdi sivil bir hükümet kurma zamanıydı. Gertrude'un brifing vermek üzere Whitehall'a gideceğini biliyordu; *Kokus*'un (Percy Cox) Bağdat'a dönmesini sağlaması için, Gertrude'a yalvardı. "İngiltere'de İran'a elçi olarak gönderilecek yüz adam, bin adam vardır," dedi. "Ama Irak'a Sir Percy Cox kadar uygun biri yok. Irak halkı onu tanıyor, seviyor, ona güveniyor. Olgun, aklı başında bir adam." Londra'nın talimatlarına göre davranan A.T. Wilson için de şu yorumda bulundu: "Sir Percy Cox Bağdat'ta olsaydı, insanlara gelecekle ilgili arzularını sorma çılgınlığını yaşamazdık."

Yaşlı *Nakıp* ona Whitehall'a tam olarak ne iletmesi gerektiğini söyledi: "Sir Percy Cox tarafından yönetilmek istiyoruz. Ama," diye öğütledi, "doğru bile olsa, sakın senin bir Bağ-

datlı olup çıktığını ve aklının fikrinin Irak'ın iyiliğinde olduğunu söyleme, çünkü bu, Londra'da sözlerinin hafife alınmasına neden olur, biz de senden yeterince yararlanamayız."

Kendi kaderini tayin hakkı için, "yersiz, küstahça" bir fikir, diyor, ortaya attığı için de Amerikan başkanını suçluyordu. "Şeyh Wilson, Doğu'yu ve Doğu'nun halklarını tanıyor mu?" diye sordu. "Bizim yaşam biçimimizi, düşünme alışkanlıklarımızı biliyor mu? Siz İngilizler Asya'da üç yüz yıl hüküm sürdünüz; sizin yönetim biçiminiz bütün insanlar için bir örnektir. Bu şekilde devam edin. Şeyh Wilson'ın rehberliğine ihtiyacınız yok. Sizin rehberiniz bilgi ve deneyimdir."

Gertrude sohbeti yeniden Bağdat'taki son olaylara getirdi. "Aleyhinizde konuşanların çoğu, soyu da onuru da olmayanlardır," dedi *Nakıp*. "Ama size söylüyorum; Şiilerden sakının." Sonra çabucak Gertrude'u yatıştırdı: "Şii mezhebine karşı hiçbir düşmanlığım yok." Gertrude başıyla doğruladı, için için kıpırdayan kuşkularını belli etmedi. *Nakıp*, "Beni sever, sayarlar," diye sürdürdü sözünü, "hatta şeyhleri gibi görürler. Ama tarihin sayfalarını karıştırırsan, Şiilerin en göze çarpan özelliğinin, *kifah*'ları (kaypaklık) olduğunu görürsün. Şimdi Tanrı diye taptıkları Musa bin Ali'yi kendileri öldürmedi mi? Onlarda putlaştırmayla döneklik bir aradadır. Onlara sakın güvenme."

Sohbet hassas bir zemine kaymıştı; Gertrude adımlarını çok dikkatli atması gerektiğinin farkındaydı. Şerif Hüseyin gibi *Nakıp* da Sünniydi ve Hz. Muhammed'in soyundandı. Özenli bir dille, şerif için ne düşündüğünü sordu. *Nakıp*, uzaktan akraba olduklarını söyledi. "Aynı soydan geliyor, aynı dinsel görüşleri paylaşıyoruz," dedi. Sonra itiraf etti: "Onun ya da oğlunun emir seçilmesini asla onaylamazdım." Şerif ailesi Irak'a yabancıydı; onlar Hicaz'dan, Orta Arabistan'dan, yani Irak'la yakından uzaktan ilgisi olmayan bir ortamdan geliyordu. "Hicaz başka şeydir, Irak başka şey; aralarında iman dışında hiçbir ortak nokta yoktur. Bizim usullerimiz, ticaretimiz, tarımımız Hicaz'dakilerden bütünüyle farklıdır."

Yaşlı adam bir kez daha yineledi: Şu andaki laik, milliyetçi Türk hükümetine duyduğu olanca nefrete karşın, "Şerifi ya da oğullarını burada görmektense, Türklerin dönmesini bin kez yeğlerim."

Gertrude sordu: Başa geçme konusunda *Nakıp*'ın kendisi ne düşünürdü peki? Eli, kanepenin ahşap kolçağındaydı, erkek onun parmaklarına sitemle, hafif hafif vurdu. Öne doğru eğildi, güldü: "Böyle bir soruyu bana nasıl sorarsın? Doğrudan siyasete girmek, bir devletin siyasal lideri olmak, imanımın en temel ilkelerine karşı gelmektir. Ayrıca," diye ekledi, "ben yaşlı bir insanım. Geride kalan beş-altı yılımı tefekkürle, ibadetle geçirmek isterim." Sonra sesini yükselterek vurguladı: "Irak'ı mutlak bir felaketten kurtarmak adına bile olsa, ağzımdan çıkanı bir daha değiştirmem." Gertrude için bu kesin bir ret cevabıydı. Arap dünyasındaki bunca deneyimine karşın, adamın ondan ısrar bekliyor olabileceği aklına bile gelmedi.

Gertrude gitmek için izin istediğinde, doksan dakikadır konuşuyorlardı. *Nakıp* ona beslediği hayranlığı dile getirdi, uzun dostluklarını anımsattı. Gertrude bu dostluğa büyük değer verdiğini söyledi, güvenine teşekkür etti. "Umarım beni bir baba kabul edersin," dedi *Nakıp* duygusallıkla: "İngiltere'den sağ salim dönmen için dua edeceğim." Sonra Gertrude'u hayır duasıyla uğurladı.

* * *

Whitehall "Miss Bell'in gelişine kadar harekete geçmemeye" söz vermişti; böylece Gertrude, Bağdat'tan ayrıldı ama doğruca İngiltere'ye gitmedi; önce Fransa'ya uğrayacaktı. Orada, Paris Barış Konferansı'nda, Avrupa'nın liderleri Birinci Dünya Savaşı'nın ganimetini bölüşmek ve üç imparatorluğun (Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı) artıklarını paylaşmak için toplanmıştı. Gertrude'un görevi –A.T. Wilson'ın isteğiyle– konu Mezopotamya'ya geldiğinde Britanya'nın çıkarlarının en iyi şekilde temsil edilmesini sağla-

maktı. Ama bunun, sivil komiser vekilinin sandığından çok daha karmaşık bir görev olduğu anlaşıldı. Çölde Türklere karşı omuz omuza savaşan Lawrence ile Faysal, şimdi de Paris'te müttefiklere karşı siyasal bir mücadele vermekteydi. Gertrude'un görüşleri kısa bir süre içinde Wilson'dan ayrılıp onlara doğru kayacaktı.

* * *

Avrupa yolculuğu Mısır üzerinden gerçekleşti. Bindiği Ormonde'un Port Said Limanı'na yanaştığı sabah, Gertrude büyük bir özenle hazırlandı. Bileğine kadar uzanan açık renk elbisesini giydi, başına çiçekli bir şapka geçirdi ve heyecanla David Hogarth'ı beklemeye koyuldu. Dostu ve eski akıl hocası, onu görmeye Kahire'den gelmişti; karısına yazdığı gibi Gertrude'u "her zamankinden de cana yakın" ama "biraz yaşlanmış" buldu; "yine de hâlâ hayat dolu ve dışadönük"tü. Birlikte iki saat geçirdiler, erkeğin kafasındaki bazı soruları aydınlattılar, kadının Whitehall'a sunacağı raporu tartıştılar.

Gertrude Paris'e 1919 Mart'ının yedisinde vardı. Fransız başkenti gergindi; gücün ve uluslararası komplonun heyecanı havayı bir elektrik akımı gibi doldurmuştu. Her ulus kendi gündemiyle gelmişti: İtalyanlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu parçalamak; Fransızlar, Almanları silahsızlandırmak, Alsas, Lorraine ve Saar bölgelerini yeniden kendi topraklarına katmak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan (Suriye'nin denetimi dahil) irice bir parça koparmak; İngilizler, Afrika ve Güney Pasifik'teki Alman sömürgelerine konmak, Mezopotamya'nın kontrolünü almak, İran'la Mısır'ın yönetiminde söz sahibi olmak ve Alman deniz gücünü bitirmek; Amerikalılar da Milletler Cemiyeti hayallerini gerçekleştirmek için. Bütün bu taleplere ek olarak hepsi de petrolün denetimini istiyordu. Her ülkenin en üst düzey yetkilileri gelmişti; kiralık arabalarıyla caddeleri tıkıyor, Fouquet ve Pré Catelan'ın masalarını dolduruyor, Paris Operası'nda sohbet ediyor, otel lobilerini küresel planlarının mırıltılarıyla

kaplıyorlardı. Domnul Chirol, "Dünyanın daha önce hiç görmediği, hayal bile edemediği bir uluslar buluşması," diye yazdı ocak ayında, kış konferansının başında; Britanya hükümeti adına Fransız basınında kulis yapmak üzere Londra'dan gelmişti.

Kır saçlı liderlerin oluşturduğu daha imtiyazlı halkaysa, her gün Faubourg St. Honoré Caddesi'ndeki Elysée Sarayı'nda toplanıyordu. Ağır, deri çantaları, bakımlı, eflatunumsu saçlarıyla askerî danışmanlar, tercümanlar ve yardımcılardan oluşan ordularıyla, parke kaplı zeminde cakayla ilerliyor, Fransa dışişleri bakanının en iyi cins halılarla kaplı, muhteşem çalışma odasına açılan kalın kapılarından geçiyorlardı. Picot'nun olağanüstü lambrileriyle dikkat çeken, avizelerin ışıldadığı, daktilo şeridi, cilalı mobilya ve gizlilik kokan odasında kırmızı, ipek perdeler, tek bir fısıltının bile bu ayrıcalıklı odadan dışarıya sızmaması için sıkıca kapatılmıştı. Üzeri kurutma kâğıtları, kopya kâğıtları ve haritalarla kaplı uzun masanın iki yanına altın yaldızlı, gösterişli koltuklar sıralanmış, onların gerisine de sekreter ve danışmanlar için iki sıra varak iskemle dizilmişti.

Yeşil keçe kaplı geniş masanın başında Fransa Başbakanı Georges Clemenceau oturuyordu; sırtını dev odunların yandığı görkemli şömineye dönmüş, ötekiler gibi siyah, yünlü bir takım elbise giymişti; beyaz gömleğinin yakası ve kol ağızları kolalıydı. Gri eldivenli ellerini koltuğunun kolçaklarına dayadı, doğruldu; karşısındakilere seslenirken, başı geride, omuzları düşüktü. Sarkık bıyıkların yarı örttüğü ağzından başlarda yavaşça, tane tane dökülen sözcükler giderek hızlandı, bir makineli tüfeğin takırtısına dönüştü. "Bir karar taslağı çoktan hazırlandığına göre herhangi bir tartışmaya gerek yok," dedi ve daha sözlerinin meslektaşlarına ulaşmasına bile kalmadan, "*Adopté*,"[1] deyip yerine oturdu; gür kaşlarının altındaki yarı kapalı gözleri odayı tarıyordu.

1. (Fr.) Kabul edilmiştir. (Y.N.)

Kaplan'ın bir yanında, Paris'e metresi Frances Stevenson'la birlikte gelmiş olan Britanya'nın çekici Başbakanı David Lloyd George, öteki yanında da idealist fikirlerini, yeni ortaya attığı Milletler Cemiyeti kavramında ve manda sisteminde yoğunlaştırmış olan, diğerlerinin anlamakta güçlük çektiği Amerikan Başkanı Woodrow Wilson oturuyordu. "Dünya halklarının gözü açıldı ve dünya halkları dizginleri ele geçirdi," diyordu Wilson, Almanlara ve Türklere ait olan bölgelere, kendi kaderlerini belirleme hakkının verilmesini savunurken.

Clemenceau'nun hizasına İtalya, Belçika, Yunanistan, Romanya, Çin, Japonya ve Avustralya liderleri sıralanmıştı – eksik olan tek ülke, Rusya'ydı. Görüşmeler salonun karşı ucundaki yüksek pencerelerin baktığı bahçeler kadar resmîydi, tartışmalarsa dışarıda uçuşan kar taneleri kadar zarif. Konuşmaların odak noktası Avrupa'ydı; Doğu yalnızca bir yan gösteriydi.

İşin aslı, delegeler Mezopotamya ya da Suriye'de "kendi kendini yönetme" kavramına burun büküyordu; üst düzey üç yöneticinin arasında geçen konuşma, daha sonra kulaktan kulağa aktarıldı:

1. Bakan: "Ülkenin çok kötü yönetilmesinden korkuyorum."
2. Bakan: "Ülke çok kötü *yönetilecek.*"
3. Bakan: "Ülkenin çok kötü yönetilmesi *gerekiyor.*"

Kısacası Suriye ve Mezopotamya'ya özerklik verilmesi söz konusu değildi; onun yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki vilayetleri gibi orası da ya Britanya ya da Fransa'nın mandasına sokulacak ve Wilson'm kuramına uygun olarak denetlenmeye çalışılacaktı.

Ama bu tarihî kararın alınmasına daha vakit vardı; Elysée Sarayı'ndaki müzakereler sürerken, birkaç sokak aşağıdaki Crillon Otel'in süitlerinde Amerikan heyeti harıl harıl fikir alışverişinde bulunuyor, Majestic Otel'le bitişiğindeki Asto-

ria Otel'de İngiliz heyetleri özel toplantılar yapıyordu. Lobilerdeki saksılı palmiyelerin altında, özel odaların köşelerinde sürüp giden bütün sohbetlerin olmazsa olmaz konusuysa petroldü. Petrol yaşamsal çıkarların özü olmuştu; o olmadan hiç kimse savaşı kazanamazdı – ne Britanya ne Fransa ne de Amerika. "Müttefikleri zafere bir petrol dalgası taşıdı," demişti Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon. Petrolün stratejik bir gereklilik olduğu ortadaydı; ulusal güvenlik artık petrole bağlıydı. "Her gün yoğun bir trafik yaşanıyordu," diye gözlemledi Chirol, "özellikle İngiltere'den çağrılan uzmanların ardı arkası kesilmiyordu: milletvekilleri, hukukçular, bankerler, ekonomi uzmanları, sanayi ve ticaretin kaptanları; kısacası ülkenin bir araya getirebildiği en iyi beyinler." Arthur Balfour, Arthur Hirtzel ve Edwin Montagu gibi önemli isimler Doğu'yu, yani değerli petrolün gelecekteki kaynağını tartışırken, kaygan ipeklere bürünmüş, egzotik Faysal, zarif ve vakur bir simge gibi koridorlarda kayarcasına ilerliyordu – dirseğinin dibinde de, Lawrence'ın haki giysili, *kefiye*'li, ufak tefek, aykırı karaltısı.

Oğlu Faysal'la birlikte, Britanya'nın Türkleri yenmesine yardım eden Şerif Hüseyin savaş bitince, hak ettiği biçimde ödüllendirilmeyi beklemişti. Açıkça belirttiği gibi gönlünde yatan aslan Arabistan, Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak'ı kapsayan bir Arap krallığıydı. Kendisi Arabistan'daki oyun bahçesini, yani Hicaz tacını korurken, iki oğlunun da resmen kuzeye yerleştirilmesini istiyordu: Faysal'ın (zaten oradaydı) Şam'a, büyük oğlu Abdullah'ın da Bağdat'a. Nüfusun çoğunluğu Hıristiyan olan Lübnan'ın Fransa'ya verilmesini kabul edebilirdi, ama Suriye'yi istiyordu. Oysa Fransa'nın Suriye'den vazgeçmeye niyeti yoktu, Britanya da henüz Irak'ı teslim etmeye hazır değildi.

Faysal ile Lawrence buraya Londra'dan gelmişti; Faysal'ın orada, 3 Ocak 1919'da Siyonist lider Haim Weizmann'la imzaladığı anlaşma, Filistin'de Yahudilere ait bir vatan ilkesine dayanıyordu. Daha sonra Paris'te üçü yeniden bir araya geldi. Faysal, General Allenby'nin istihbarat şefi olan ve Bri-

tanya ekibinde bulunan Albay Richard Meinertzhagen'in yardımıyla, Amerikan Siyonist delegesinin başı Felix Frankfurter'e bir mektup yazdı:

> Araplarla Yahudilerin iki akraba ırk olduğuna inanıyoruz... Bizden daha güçlü olanların yumruğu altında, benzer acılar çektik... Biz Arapların, özellikle eğitimli olanlarımızın yüreği Siyonist hareketten yana atmaktadır... Yahudilere tüm içtenliğimizle, "Hoş geldin," diyoruz. Ne yazık ki her iki tarafın liderleri kadar bilgili ve sorumlu olmayanlar, bir Arap-Siyonist işbirliğinin gerekliliğini anlayamamakta ve bu tasarıyı engellemek için, gelişmelerin ilk aşamalarında Filistin'de çıkması doğal olan yerel sorunları öne sürmekteler.

Faysal'ın imzasını taşıyan bu mektup düşmanca duyguların, acılı yazgıların parçaladığı bir tarihten kopan, küçük bir parça oldu.

Yahudi devletinin kurulmasına, yani 1948 yılına kadar, Siyonistlerle Araplar arasında (yaklaşık otuz yıl boyunca) şiddetli ayaklanmalar, kanlı savaşlar yaşanacak, İsrailli Yahudiler ile Filistinli Arapların birbirlerine "vatan hakkı" tanımasıysa neredeyse bir yarım yüzyıl daha alacaktı. Ama bu ilk mektup, diğer pek çok Arap lider gibi Hüseyin ailesinin de Yahudilere karşı beslediği iyi niyetin göstergesiydi. Nitekim, hem Faysal'ın ağabeyi ve eski Ürdün'ün ilk kralı olan Abdullah'ın hem de onun torunu ve halefi olan, Ürdün Kralı Hüseyin'in Yahudi devletini kabul edişlerindeki gönüllülük, bu iyi niyeti kanıtlayacaktı.

Ama Çöl Prensi Faysal'ın Paris'e gelirken çok daha büyük bir emeli vardı: Lawrence'la birlikte Fransızları ikna etmek ve Şam'da çoktan kurulmuş olan hükümeti dikkate alarak, Faysal'ı Suriye kralı ilan etmelerini sağlamak. Paris barış görüşmeleri, 23 Ocak 1919'da başlamıştı; iki hafta sonra da, Lawrence ile Faysal, bu renkli ikili, Dörtler Konseyi'nin karşısına çağrıldı. Beyaz entarisi, kenarı sırma işli *kefiye*'siyle Lawrence'ın resmî bir sıfatı yoktu; bütün gösterişçiliğine karşın oldukça utangaç biri olan bu sıra dışı adam, görünürde

yalnızca Faysal'ın tercümanıydı. Ama Arap lideri böyle canı-gönülden savunurken, kişiliği soru işaretleri uyandırıyordu; Britanya Dışişleri'nde pek çok kişi onu güvenilmez buluyor, hatta küçümsüyordu. Odası bile, daha sıradan bir otel olan Continental'de ayırtılmıştı.

Clemenceau, Wilson, Lloyd George ve İtalyan Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando'nun dikkatle dinlediği kişi, altın işlemeli bir kaftana bürünmüş olan Faysal'dı. Arap komutan notlarına bakmadan, duraksamadan, akıcı, tannan bir sesle ve kulağı okşayan bir ahenkle konuşuyordu. Batı kökenli hiç kimse, Lawrence bile, emirin gizemli çekiciliğiyle boy ölçüşemezdi. Görüşmelerde hazır bulunan Amerikalı bir avukat, "Faysal ağzını açtığı zaman," diyordu, "sesinden bir tütsünün kokusu yayılıyor; insanın aklına koyu renkli divanları, yeşil türbanları, altının ve değerli taşların ışıltısını getiriyor." Konuşmasını Arapça yaptı, Lawrence onun sözlerini çevirdi, ama eğitimini Türkiye'de yapmış olan Faysal soruları akıcı bir Fransızcayla yanıtlayarak herkesi şaşırttı; elektromanyetik bir alan kadar çekici olan varlığı, Lloyd George'u da etkiledi. Lloyd George'un, Britanya'nın Arap müttefiklerini yarı yolda bırakmayacağını kesin bir dille belirtmesine kızan Clemenceau, meslektaşına Sykes-Picot Anlaşması'nı anımsattı sertçe. Bu arada yaşanan beklenmedik bir gelişme, bu anlaşmanın yazgısını belirlemişti sanki: Mark Sykes daha birkaç gün önce, 2 Şubat'ta, Paris'teki grip salgınında ölmüştü.

Doğu sorunu, haftalarca masada kaldı. Faysal ile Lawrence Avrupalı liderleri kandırmak, ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar; dil döktüler, hatta gözdağı verdiler: Faysal Suriye ve Hicaz'daki Arapları Fransa'ya karşı *cihat*'a çağırma tehdidinde bulundu. Ama bu salt Fransızları kızdırmakla kalmadı, kendilerini iki arada bir derede bulan İngilizleri de çileden çıkardı. Hem Faysal'ın babası Şerif Hüseyin'e hem de Fransızlara çeşitli sözler vermiş, her ikisine de Suriye'nin denetimini vaat etmişlerdi. Oysa çıkabilecek bir başka pahalı savaşta, ikisinden birini desteklemeye hiç niyetleri yoktu. Sorun bir çıkmaza girmişti: Kendini kral ilan eden Faysal tacı

bırakmaya yanaşmıyordu; Suriye üzerinde çok uzun zamandır hak iddia eden Fransa ise Suriye'den vazgeçmiyordu.

Gertrude 1919'da, Paskalya günü Arap davasını savunmak üzere Majestic Otel'e gelince, aklı karışmış Faysal'la tanıştırıldı. Faysal'ın geçmişini çok az kişi biliyordu: Ana babası, kardeş çocuklarıydı; babası Mekke muhafızı, annesi aynı kentten bir Arap köylüsüydü. Faysal çölde doğmuş, babası Osmanlı İmparatorluğu tarafından Hicaz bekçiliğine getirilince, Konstantiniye'ye gönderilmişti. Hastalıklı bir çocukluk geçirdi. Delikanlılığında yemek seçer, sigaranın birini söndürüp birini yakardı, klasik Arap şiirine hayrandı; bir yandan da aslına, yani Bedeviliğe yaraşır bir biçimde çok iyi ateş etmeyi, at ve deve binmeyi öğrendi. Uzun boylu, zayıf, esmer ve duygusaldı; soylu bir aileden geliyordu; bir çöl Arap'ının yiğitliğine, kozmopolit bir Türk paşasının görgüsüne, inceliğine, bir liderin cazibe ve karizmasına sahipti. Gertrude'la konuşurken onun kadın yanını nasıl pohpohlayacağını, siyasal hırslarıyla onu nasıl heyecanlandıracağını çok iyi biliyordu.

Yalnızca üç-beş dakika konuşabildiler; Faysal'ın bir toplantıya gitmesi gerekiyordu. Onun doktoru ve özel sekreteri (Faysal gibi Fransızca konuşan, Sorbonne eğitimli) Rüstem Haydar'la baş başa kalan Gertrude, duyduklarını anlattı. Muhbirleri Suriye'deki durumun pek parlak olmadığım bildirmişti. Günlük yaşam iyice güçleşmişti. Faysal Fransızlarla mutlaka bir anlaşmaya varmalı, diye öğütledi. Amerikalılar yardım edemezdi, İngilizler ise karışmak istemiyordu. İki erkek daha sonra bu konuşmayı Lawrence'a aktardı. "Miss Bell çok dar görüşlü," diye burun büktü Lawrence. "Söylediklerini o kadar da önemsemeyin." Oysa Lawrence'ın bu fevri, duygusal tavrı sonunda Faysal'ı hüsrana uğratacaktı. Gertrude'un yaklaşımı çok daha gerçekçi, çok daha akılcıydı.

Faysal ile Lawrence'tan gördüğü yakınlık (Lawrence'ın yaptığı çirkin yorumdan habersizdi) ve Mezopotamya'da oynadığı rolün önemi Gertrude'u coşturmuştu; ama kendini öyle bir cinnet ortamında buldu ki, coşkusu uzun sürmedi. Araplarla ilgili asılsız iddiaların, Mezopotamya üzerinde oy-

nanan oyunların pis kokusu Paris'i kaplamıştı: beceriksizlikler, yanlış anlamalar, Suriye'yi Fransızlara veren Sykes-Picot Anlaşması'nın kafaları karıştıran vaatleri, McMahon'ın Hüseyin'e yazdığı ve bir Arap krallığından dem vuran mektuplar, Yahudilere Filistin'de bir vatan sözü veren Balfour Bildirisi. Ve bütün bunlara eklemlenen petrol hırsı: Mezopotamya'nın zengin petrol yatakları ağızları sulandırıyordu. Bu cadı kazanı karşısında konuşkan, hatta geveze biri olan Gertrude'un dili tutulmuştu.

Birkaç gece sonra içini babasına döktü: "Öylesine inanılmaz bir dünyanın içine düştüm ki, ağzım açık seyretmekten başka bir şey yapamıyorum; tek sözcük bile yazamaz oldum. Durumu sana nasıl anlatacağımı bilemiyorum, çünkü ben de doğru dürüst anlayamıyorum – ama azıcık da olsa aydınlanıyor gibi. Doğu meselesi, zaten sözcüklerle ifade edilemeyecek kadar karmaşık, üstelik ben gelinceye kadar, Mezopotamya tarafının derdini ilk ağızdan anlatacak bir kişi bile çıkmamış." O gün Lord Milner'la görüşmüştü; kafasında soru işaretleri uyandıran Mr. Balfour'la bir öğle yemeği yemeyi tasarlıyor, ne yapıp edip Lloyd George'la görüşmeyi umuyordu. "Bunu başarırsam, onu davamıza çekebilirim belki."

"İlk işim," diye sürdürdü mektubunu, "Fransız heyetiyle görüşmek. Mezopotamya'daki yerleşim Suriye'nin durumuyla öyle birebir bağlantılı ki, onları ayrı ayrı ele alamayız. Suriye açısından hesaba katılması gereken şeyse, Fransa'nın tavrı." Yapılması gereken o kadar çok şey vardı ki, mutlaka yardım almalıydı. A.T. Wilson Bağdat'tan geliyordu; Gertrude, Hogarth'ı da çağırtmıştı. Onlar gelir gelmez, Mr. Lawrence'ı da aralarına alarak, sağlam bir Ortadoğu cephesi oluşturmalıydılar. Bu arada o da öyküsünü Paris'te mümkün olduğunca çok kişiye anlatacaktı – dostları Domnul Chirol ile Sir Robert Cecil de dahil. Boşboğazlığına karşın T.E. Lawrence, yandaş listesinin en tepesindeydi.

İngiliz yetkililerin çoğu Lawrence'tan da, onun bir Arap emirle yakınlığından da tiksiniyordu, oysa Gertrude ondan hoşlanıyordu. Herkesin "zor biri" dediği erkeği, o dinamik,

çekici buluyordu; çoğu kişi için sağı solu belli olmayan biri olabilirdi, oysa Gertrude için büyüleyiciydi. Görüşmelerden önce bir dostuna Lawrence için "huysuz, megaloman" dediği doğruydu, ama onun Doğu sevdasını anlayabilen tek kişi de Lawrence'tı. *The Times*'ın yazışleri müdürü olan Wickham Steen'in evinde, Domnul'la birlikte yedikleri akşam yemeğinden sonra, babasına onu öven bir mektup yazdı; Lawrence'ın açıklamasını, Faysal ile Suriyelileri bir yanda, Fransızları öteki yanda değerlendirmesini beğenmişti: "Sunuşu gerçekten hayranlık vericiydi. Çekiciliği, yalınlığı ve içtenliğiyle dinleyicilerini derinden etkiledi ve kendine inandırdı."

Gertrude ile Lawrence bazen birlikte, bazen ayrı ayrı kentte dört dönüyor, Majestic ile Crillon ve Elysée Sarayı arasında mekik dokuyor, bir konferanstan ötekine koşuyordu. Gertrude, Arthur Hirtzel'in ofisindeki buz gibi bir sabah, sıcak kalorifer borularına yaslanıp raporları okuduktan sonra öğle yemeğinde bir koşu Lawrence'la buluştu. Holde, ayakta dururlarken gözüne Lloyd George'un danışmanı Lord Milner çarptı. "Hadi git, yemeğe davet et," diye sıkıştırdı Lawrence. Gertrude doğruca bakanın yanına gitti ve onlara katılıp katılamayacağını sordu. Milner daveti kabul etti. Resmiyetten uzak, keyifli bir yemek oldu, diye yazdı babasına; ama çok fazla konuştuğunu fark eden Milner her ikisinden de sözlerinin dışarıya yansıtılmayacağına dair söz aldı. "Merak etmeyin, birlikte yemek yediğimiz herkes bizimle çok açık konuşur, dedik," diye yazdı Gertrude. "Mr. Lawrence'ta, insanların dilini çözmek gibi bir yetenek var galiba."

Lawrence da yazmayı düşündüğü kitaptan söz ederek Gertrude'a açıldı. Amacı, Lowell Thomas'ın ortaya attığı efsaneleri aydınlığa kavuşturmaktı. Gertrude'a akıl danıştı, bu masallara nasıl yaklaşması gerektiğini sordu: Arabistanlı Lawrence olarak kazandığı efsanevi ünü başka öykülerle beslemek mi doğruydu, yoksa gerçekleri biraz budayarak kendini geri plana çekmek mi? Her zaman gerçekten yana olan Gertrude, kitabın olağanüstü bir fikir olduğunu söyledi, *Bilgeliğin Yedi Sütunu* adlı çalışmasına devam etmesi için dostunu yüreklendirdi.

Hafta sonunda onu görmeye, Paris'e gelen babasını bir öğle yemeğinde "sevgili oğlum" dediği Lawrence'la tanıştırdı; üçü birlikte Suriye'deki durumu tartıştı. Amerikan heyetinde bazı dostları bulunan Hugh da kızını Başkan Wilson'ın kurmaylarıyla tanıştırdı; Gertrude onlarla yediği pek çok yemekte onlara Arapları anlattı – yeterince bilgi edinirlerse, dizginleri Fransızlardan almaya razı olabilirlerdi. Olumlu bir sonuç almış gibiydi: Amerikalılar 25 Mart'ta, durumu araştırmak üzere yöreye bir komisyon göndereceklerini açıkladılar. Haberi duyan Faysal pek içki içmeyen biri olmasına karşın, onlarla birlikte kadeh kaldırdı. "Araplar Fransız güdümüne girmektense ölümü yeğler," dedi bir Amerikalı yetkiliye. (Ama Amerikalı komisyonun raporunu hazırlaması üç yıl sürdü; Birleşik Devletler'i bu siyasi cadı kazanından uzak tutma kaygısı yüzünden, iş işten geçmişti; bu araştırmanın gelişmelere hiçbir etkisi olmadı.)

Gertrude babasını yolcu ettikten sonra, Harold Nicolson'la buluştu. Nicolson ile karısını 1914'ten, yeni evli bir çift olarak geldikleri İstanbul'dan beri tanıyordu. Şimdi adam Britanya heyetinin bir üyesiydi, karısı Vita Sackville-West ise kısa bir süre için kocasına katılmayı gönülsüzce kabul etmişti. Evlilikleri zor bir dönemeçten geçmekteydi. Violet Markham adında bir kadınla aşk yaşamakta olan Vita, sevgilisinden ayrılmaya yanaşmıyordu; üç yıl sonra da yazar Virginia Woolf'la ilişkiye girecekti. "Mrs. Vita bir günlüğüne geldi," diye yazdı Gertrude. "Son derece çekici bir yaratık; bu kadar çok pudra kullanmasa, daha da çekici olacak."

Bu tür ufak tefek dedikodular sayılmazsa, bütün zamanını Doğu'yu konuşarak geçiriyordu. Koridorlarda, lobilerde, lokanta ve konferans salonlarında dört dönüyor, uzanabildiği her kolu çekiştiriyor, Arapları anlatıyordu. Çölü ve çöl insanlarını herkesten (Domnul'a kalırsa, Lawrence'tan bile) daha iyi tanıyordu. 20 Mart'ta Paris'e gelen A.T. Wilson, Gertrude'un işinin ne kadar zor olduğunu gördü. İnsanların yöre hakkında ne kadar az şey bildiğini görünce canı sıkıldı:

"Batı Arabistan uzmanları, hem askeri hem de sivil uzmanlar oradaydı, ama Miss Bell hariç, Irak ya da Necid, hat-

ta İran hakkında doğrudan bilgi sahibi olan bir kişi bile yoktu. Uluslararası üne sahip bir 'uzman', Irak'taki Şii nüfusu hayal gücümün bir ürünü olarak niteledi; Miss Bell'le ikimiz, hem Savunma hem de Dışişleri Bakanlığı'nın heyetlerine, Musul *vilayeti*'ndeki Kürtlerin sayıca kabarık olduğunu ve sorun çıkarmaya meyilli olduklarını, Bin Suud'un önemsenmesi gereken bir güç olduğunu ve bizlerin, Suriye meselesine sırf Arap Bürosu'nun gayretlendirmesiyle yaklaşanlarla aynı kefeye konulamayacağını bir türlü anlatamadık." Gerçekten de, Wilson Paris'teyken, Irak'ın kuzeyinde görev yapan yardımcı siyasi subayın Kürtler tarafından pusuya düşürülüp öldürüldüğü haberi geldi. Olay örtbas edildi, ama bu, kuzeyli aşiretlerin yaratacağı sorunların bir habercisiydi.

Wilson'ın Gertrude'a yağdırdığı övgülerin ömrü uzun olmadı. Mezopotamya için tek çözümün bir Britanya yüksek komiseri olduğuna inanıyordu, oysa Gertrude artık bir Arap devletinden yanaydı. Lawrence ve Faysal'la geçirdiği saatler, şerif soyundan gelen bir hükümdarın salt Suriye için değil, Irak için de en iyi çözüm olduğuna inandırmıştı onu.

Mezopotamya'yı Britanya'nın yönetmesi için mücadele veren sömürgeci A.T. Wilson'la, Fransızlarla İngilizlerin arasını açmakla suçladığı Lawrence arasında kıyasıya bir kavga sürüyordu. Wilson müzakerelerin sonunda Lawrence'ın İngiltere'ye dönüp emekli olacağını öğrenince, rahat bir soluk aldı. Konferans bitip petrol anlaşmaları yapıldıktan, Milletler Cemiyeti kurulduktan, Doğu Avrupa'dan arta kalanlar güzelce paylaşıldıktan ve Osmanlı'nın eski toprakları üzerindeki mandaları belirleyen sözleşme imzalandıktan sonra, delegeler dağıldı. Ama "Arap meselesi" dev bir soru işareti gibi havada asılı kaldı. İşin aslı, pek az şey sağlama alınmıştı; müzakereciler, Suriye ile Mezopotamya'yı Fransızlar ile İngilizlere bırakmak yerine, konunun öyle bir çırpıda çözülemeyecek kadar karmaşık olduğunu öne sürerek, kısacası tam da diplomatça bir tavırla kararı iki yıl sonraya ertelediler – bir başka zamana ve bir başka yere.

* * *

Gertrude tatil yapmak, biraz dinlenmek için Belçika'da bulunan babasıyla buluştu, sonra onunla birlikte ülkesine döndü. Bağdat'tan ayrıldıktan bir ay sonra nihayet Londra'ya varmış oldu; yeni kitaplar, yeni giysiler edinmek için sabırsızlanıyordu. Modanın çarpıcı bir değişim geçirdiğini daha Paris'teyken keşfetmişti; çok sevdiği uzun elbiselerin yerini, dizin altında biten etekler almıştı; yerlerde sürünen gece elbiseleri bile kısalmıştı. Kendine son modaya uygun, devekuşu tüyleriyle süslü bir elbise ısmarladı; eski, sert kumaşların yerine, parlak çoraplar ve yeni, bağsız, hafif ayakkabılarla giyilen ipeklileri, yün jarseleri denedi. Şapkacıda kenarı kuş tüyleriyle çevrili bir şapkayla piyasaya daha yeni çıkan, üç kenarı kalkık şapkalardan birini seçti.

Alışveriş yaptı, okudu, dostlarıyla akşam yemeklerine çıktı. Onları dört yıldır görmüyordu; Oxford'lu arkadaşlarından biri –David Hogarth'ın kız kardeşi Janet– onu daha sonra şöyle tanımladı: "Biraz yaşlanmış, o parlak saçları kırlaşmış. Ama çok iyi işlenmiş çeliğe benziyor."

1919 Haziran'ının başında Rounton'a çekildi. Babasıyla uzun yürüyüşlere çıkarak ya da engebeli arazide atıyla gezerek, yüzerek, bahçeyle uğraşarak, arkadaşlarıyla sohbet ederek, uzun savaşın ve yıpratıcı Doğu politikalarının gerginliğini üstünden atmaya çalıştı. Rahatlamak, kafasını toplamak için bolca zamanı vardı; çocukluğunu geçirdiği odadaki masanın başına geçti, Wilson'a uzun uzun yazdı:

"Bu bir iş mektubuydu, ama onu azıcık da olsa duygusallıkla bitireceğim... Kitaplarla kaplı, nefis bir kır manzarasına bakan bu güzelim odada son oturuşumdan bu yana olup bitenleri düşündüm. Bu odanın ve bu kitapların temsil ettiği o eski dünyayı gözümde bir türlü canlandıramıyorum, ama onunla bu dünya arasında uzanan acıları unutmayı da başaramıyorum. Yine de, yeni dünyanın bana verdiklerini hayretle ve minnetle kabullenmeyi becerebilirim, beceriyorum da. İşte bu dünyada, sen büyük bir rol oynuyorsun – hem sen hem de bana verdiğin, kendimi yararlı hissetmemi sağlayan görev."

Eylül sonuna doğru sandıklara düzgünce yerleştirilen yeni giysileri ve peşinden hiç ayrılmayan hizmetçisi Marie' yle birlikte bir kez daha Doğu'ya hareket etti. Nevasa suyun üzerinde ağır ağır kayarken, ılık bir sabah rahat, muslin elbisesini giydi ve öteki yolculardan uzaklaşabileceği bir yer aradı. Sessiz bir köşe buldu, tahta şezlonga yerleşti, yazı takımını çıkardı ve babasına yazdı: "Yeniden Arap politikalarına dalmaktan ve kendimi bir kez daha 'biri' gibi hissetmekten çok memnunum. Resmî Doğu'nun ayrılmaz bir parçası olmak öyle tuhaf bir duygu ki! Buraya böyle bir gemiyle çıkıp gelmek, ama bir yabancı olmamak gerçekten şaşırtıcı. Bunu her seferinde çok eğlenceli buluyor ve hiç bıkmıyorum."

Bağdat'a, Kahire, Kudüs, Şam ve Halep üzerinden dönmeyi tasarlıyordu. Yerel sorunları kendi gözleriyle incelemesi önemliydi; Arapların Fransızlara, İngilizler, Türkler ve Siyonistlere besledikleri duyguları, Arap milliyetçiliği için neler düşündüklerini görmeli, dinlemeliydi. Mısır ve Suriye yolculuklarının sonunda resmî bir rapor hazırlayacaktı. Yaklaşan belanın farkında bile değildi.

22

Arapların ruh hali

Gertrude, Kahire'ye vardığında havada begonyaların kokusunu ve Arap dünyasında bir yeniden doğuşun kırılgan umudunu taşıyan, ılık bir esinti vardı. İnce *cellabiye*'lere bürünmüş Mısırlılar, Nil'in her iki kıyısındaki kumlu sokaklarda geziniyordu; sokak satıcılarından şekerkamışı almak için duranlar, tepelerine üşüşen sineklere aldırmıyordu; üst üste yerleştirdikleri sepetleri başlarında taşıyan kadınlar, kemikleri sayılan eşeklere, aşırı yüklenmiş, üzgün gözlü öküzlere sürtünerek ilerliyordu. Antikçağlardan kalma Mısır tekneleri *feluka*'lar ırmakta sessizce yol alıyor, modern tramvayların ve otobüslerin homurtusu seyyar satıcıların tekdüze seslenişleriyle, ezan sesleriyle yarışıyordu.

Kentin varsıl kesiminde, Britanya Büyükelçiliği'nin de bulunduğu el-Gize, Zamalek ya da Garden City'de üst sınıftan Müslümanlar, Kıpti Hıristiyanlar ve Yahudiler Avrupalılarla yan yana, görkemli villalarda ya da Nil'e bakan, yeni, bakımlı apartmanlarda yaşıyordu. Erkekler hareketli bir iş yaşamı sürer, pamuk ve tüketim mallarının ticaretiyle, Kahire borsasında hisse senetleriyle uğraşırken, kadınlar büyük Yahudi mağazası Cicural'dan iyi cins kumaşlar alıyor, yiyeceklerini kentin en eski ve en iyi Yunan manavı olan Vazelakis'ten getirtiyor, tanınmış Ermeni kuyumcularla altın ve mücevher pazarlığı yapıyordu.

Kahire'nin köklü, Doğulu geleneklerinin üzerini kaplayan Britanya sömürgeciliğinin, İngiliz hal ve tavırlarının, alışkanlıklarının ince kabuğu sırıtıyordu. İngilizce konuşan doktorlar, avukatlar, banker ve tüccarlar *The Egyptian Gazette*'teki dedikoduları okuyordu: Seylanlı kuyumcu Mr. Macan Murkar, Shepheard Otel'de işlenmiş ve işlenmemiş taşlardan oluşan muhteşem bir seçki sergiliyordu; Los Angeles'lı Mr. ve Mrs. England, Los Angeles Müzesi yararına, Britanya Doğu Afrika'sını kapsayan bir atıcılık yarışması düzenliyordu; Alba dükü ile düşesi kente gelmişti; Siyam Veliaht prensi ve ailesi Luxor Winter Palace Oteli'ne yerleşmişti.

Kozmopolit Kahireliler, Helvan'daki kaplıcada dinleniyor, elektrik ampulleri ya da ince delikli duşlarla uygulanan tedavilerden yararlanıyorlardı; kimileri de, çimenlere zarar gelmemesi için kadınlara uzun etek giymeyi yasaklayan el-Cezire Spor Kulübü'nde golf oynuyordu. Golf sahasındaki kumlu kısımlar özenle tırmıklanmış, süpürülmüş ve ıslatılarak pürüzsüz bir yüzey elde edilmişti.

Şık, gösterişli gruplar güneşli öğleden sonraları arabalara doluşup Mena House'a yollanıyordu. Bir zamanlar Hıdiv'in av köşkü olan, daha sonra otele dönüştürülen ve 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına gelen özel ziyaretçileri ağırlayan otelin terasında oturuyor, çaylarını yudumlarken piramitleri seyrediyorlardı. Gertrude geldiğinde 1919 sezonu kapanmıştı; oysa mevsimlerden kış ya da bahar olsaydı, uzun kuyruklu elbiseler giymiş, göz alıcı başlıklar takmış, alımlı kadınların ve fraklı, beyaz papyonlu erkeklerin arasına karışır, bir gece mutlaka Kahire Operası'na giderdi. Orada, *Tosca* ya da *La traviata*'da rol alan dünyaca ünlü sanatçıları dinler, West End'deki en son oyunları sahneleyen Sybil Thorndike gibi, konuk İngiliz oyuncuları izlerdi. Ya da Shepheard'da yediği akşam yemeğinde, balo salonunun parke zemininde dans ederken Avrupa'dan ziyarete gelmiş –en az– bir saray mensubuyla burun buruna gelirdi.

Ancak Gertrude bütün bu şaşaaya karşın, 1919 Eylül'ünde, şiddetin alttan alta duyulan iğrenç kokusunu alabi-

liyordu. Başkaldırı bulutları Nil'in üstünde hâlâ salınmaktaydı. Britanya'nın korumasındaki Mısır, Türklerle savaşta kullanılmak üzere asker ve malzeme sağlamaya, dört milyon sterlin tutarında ödeme yapmaya zorlanmıştı. Savaşın sonunda Arap bağımsızlığını duyuran İngiliz-Fransız Bildirisi yayımlanınca, Mısırlılar "kendi kaderini tayin etme hakkı" istediler. Londra bu taleplere kulak asmayınca Mısırlılar da silaha sarıldı. Kızgın kalabalıklar önce İngilizlerin mülklerine, sonra da İngiliz yanlısı Mısırlıların arazilerine saldırdılar. İşler giderek çığrından çıktı; salt evlerle dükkânları yakıp yıkmakla kalmadılar, trenleri basıp İngiliz askerlerine saldırdılar, öldüresiye dövüp cesetlerini ortada bıraktılar. Gücü isyancıları kat kat aşan Britanya ordusu ayaklanmayı bastırdı, ama olup bitenler, İngilizlere onları neyin beklediği konusunda tatsız bir fikir vermişti. İçişleri Bakanı General Gilbert Clayton'dan dinlediği öyküler, milliyetçiliğin ve direnişin acı gerçekleri, Gertrude'un bakış açısını fazlasıyla etkileyecekti.

Nil kıyısında, muhteşem bir neoklasik bina olan Britanya Konutu'nun bahçesinde oturuyorlardı; Clayton konuşurken Gertrude sigaranın birini söndürüp birini yakıyordu. Clayton, Londra'daki hükümetin eylemleri düşünüldüğünde, Mısırlıların genelde haklı olduğuna inanıyordu. Bazı güvenlik mevkilerinin Britanyalıların elinde kalması gerekiyordu, tamam, ama ötekiler derhal Araplara bırakılmalıydı. Aksi halde ok yaydan çıkacak, bir felaket yaşanacaktı. "Süveyş Kanalı'nın ve Nil'in kontrolü, askeriye ve güvenlik güçleri bizde olmalı," diye açıkladı Clayton; yönetime gelince, "Mısırlı bakanlara İngiliz danışmanlar gerekmiyor, ama yüksek komisere her birimde mutlaka bir İngiliz danışman verilmeli. Mısırlılar pek çok hata yapacak, birimlerde ciddi tıkanmalar olacak"tı kuşkusuz, ama adil bir biçimde yargılanmaya hakları vardı. İngiltere bu cesur adımları atmayı reddederse, karşısında "Doğulu bir İrlanda" bulurdu.

Gertrude ona Irak için ne düşündüğünü sordu. Clayton daha ilk baştan doğru adımları atmalarını öğütledi: "Nasıl başlarsan, öyle sürdürürsün. Buradaki rezilliğe baksana," dedi.

"Ne pahasına olursa olsun işlerin bu hale gelmesini engelleyin." Ama Gertrude başını karşı çıkarcasına salladı. Iraklı Araplar, aralarındaki geçimsizlik yetmezmiş gibi, devlet yönetme konusunda da çok deneyimsizdiler. Yeni doğmuş bir ülke, yeni yeni serpilen bir varlık onlara nasıl emanet edilirdi? Mezopotamya 19. yüzyılın başından beri modern bir devlet olan Mısır'dan farklı olarak, üzerine bir yapı inşa edilebilecek sağlam bir temelden yoksundu. Gerçekten de Britanya, üç ayrı Osmanlı vilayetinden (Basra, Bağdat ve Musul) bir ülke yaratmaya çalışıyor, çıkarları birbirinden farklı olan Sünni, Şii, Yahudi, Hıristiyan ve Kürt toplumlarından tek bir ulus oluşturmaya çalışıyordu. Ama Clayton, eldeki malzeme ne kadar yetersiz olsa da, bağımsız Arap bakanlardan kurulu bir kabineyle ona rehberlik edecek bir Britanya yüksek komiseri (ve ona bağlı danışmanlar) projesinde ısrarcıydı. Bakanlar Kurulu'na başkanlık eden Arap lider, daha sonra –işi kavrayınca– devlet başkanı olurdu. Gertrude onu dikkatle dinledi. Zihnine Lawrence ve Faysal tarafından ekilen Arap özerkliği tohumları, Clayton sayesinde filizlenmeye başlamıştı.

Clayton'ın onu tanıştırmak istediği Iraklı milliyetçiler vardı. Bunlardan biri de, Seyyid Talib Paşa'ydı. Basrah nüfuzlu bir aileden gelen bu eski politikacı, milliyetçi bir Arap hareketine daha savaştan önce öncülük etmişti, şimdi de bu hareketin sözcüsüydü. Talib, sakinliği ve zekâsıyla geniş bir yandaş kitlesi kazanmıştı. Ama uyguladığı yöntemler çirkindi. Kimilerine göre bir Robin Hood, kimilerine göre bir katil ve şantajcıydı; yoksullara para dağıtıyordu ama başkalarının parasını; evinde düşmanlarını kapattığı bir zindan bulunduğu bile söyleniyordu. Gertrude bu adama hiç güvenmemesine karşın, Clayton'ın öğüdüne uydu ve onu görmeye gitti. Çekici, yol yordam bilen, hırslı Talib ona Basra'ya, memleketine dönmek ve topraklarını ekip biçmek istediğini söyledi. Gertrude daha sonra, "Oysa tek karış toprağı bulunmadığını gayet iyi biliyorum," dedi alayla. Ona göre bu "kurnaz" adam Irak emiri olmak için yatırım yapıyordu.

Clayton'ın listesindeki öteki kişiler, son derece zeki ama aşırı milliyetçi Yasin Paşa'yla, Arap ayaklanması sırasında Faysal'la omuz omuza çarpışan, şimdi de onunla birlikte Suriye'nin başında bulunan, iki etkin Iraklıydı: Cafer el-Askari Paşa ve kayınbiraderi Nuri Said Paşa. Gertrude, Şam'a geçtiği zaman onlarla görüşmeyi aklının bir köşesine not etti.

Gündemindeki bir başka madde Kahire'deki Arap Bürosu'ydu. Gelen istihbaratı Fransız ve İtalyanlarla paylaşmak, savaş boyunca Britanya teşkilatını zayıflatmıştı; şimdi de neredeyse yok olma aşamasındaydı. Haber alma ağının onarılması gerekiyordu. Gertrude'a Mısır'la Irak'taki İngiliz karakolları arasındaki bilgi akışını düzenleme görevi verilmişti. "İstihbarat alışverişi her zaman en önemsediğim konu olmuştur," diye belirtti.

* * *

Mısır'dan Kudüs'e geçti. Konuştuğu düzinelerce Arap kadından yalnızca bir tanesi peçeyi yerden yere vurdu. "Dikkat çekici, Müslüman bir kadın" olan, yirmi beş yaşındaki, alımlı Nasirah Haddad, dul kaldıktan sonra bir avukatla evlenmişti ve yoksullar adına hayır işleri yapıyordu. "Ama," diye yakındı Nasirah, "peçe attığım her adımda ayağıma dolanıyor;" bir sonraki kuşağın peçeyi ortadan kaldıracağını umuyordu. "Kudüs'te böylesine ilerici düşünceler taşıyan tek kadındı," diye gözlemledi Gertrude.

Öte yandan, herkesin aklı fikri Siyonizmdeydi. Balfour Bildirisi'ndeki "Yahudilere ait bir vatan" sözü, yerlerinden olacağına inanan Arapları dehşete düşürmüştü. Oysa Polonya ve Rusya'daki kıyımlardan kaçıp Eski Kent'in dar sokaklarını dolduran Doğu Avrupalı Yahudiler kendilerine ait, kalıcı bir yerleşim yerine gereksiniyordu. Gertrude durumu, şimdi Kudüs valisi olan Ronald Storrs'la saatlerce görüştü. Storrs'un dediğine göre Araplar, yeni gelen Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini engellemek için Siyonizm karşıtı bir ey-

lem başlatmıştı. Kudüs'teki Müslüman bir liderin, Yafa'da da Hıristiyan bir liderin önderliğindeki bu hareket, Britanya vekiliyle sürekli temas halindeydi. Ama Araplar, Britanya'yı Siyonizmi yaratmakla suçluyordu; varlık nedenini salt Siyonizm düşmanlığına borçlu olan grup, Britanya'ya da tavır almaktaydı. Örgüt giderek yörede gürültücü, şiddet yanlısı bir güç haline gelecek, hem İngilizleri hem de Yahudileri hedef alacaktı.

Gertrude'un buluştuğu onca insanın içinde bir tanesi öne çıkıyordu: Kudüs Müftüsü Emin-el Hüseyni. Kentin dinsel ve politik açıdan en ağırlıklı ismiydi; bu göreve İngilizler tarafından atanmıştı ve ateşli bir Fransız karşıtıydı. Filistinli Arapların çoğu gibi bir Arap milliyetçisiydi; kendisini Suriyeli kabul ediyor, şu anda Şam'da hüküm süren Faysal'ı destekliyordu.

Filistin'deki bu umutsuz bölünmeyi Gertrude ailesine yazdığı bir mektupta şöyle özetledi: "Kudüs'te şu anda tek sorun, Siyonizm. Buna bütün Müslümanlar karşı; Yahudileri kayırdığımız, kendilerine de yeterince arka çıkmadığımız için bize kızgınlar. Bizim tavrımızsa, ikisinin ortasında durmak ve en iyi kararın ne olacağını düşünmek. Baştakiler gibi ben de, her iki tarafı da anlıyorum ve sorumluluğun her iki taraf arasında eşit olarak paylaşılması durumunda, ikisinin de korkmasına gerek kalmayacağına inanıyorum. Ama mantıklı davranmıyorlar, bizse görebildiğim kadarıyla dindışı bir huzursuzluğun tohumlarını ekmekteyiz."

* * *

Gertrude, Şam'a 7 Ekim 1919 akşamı vardı; gelişinin konsolosluğa bildirilmediğini görünce canı sıkıldı; "personelin hatası" diye karaladı güncesine. Beş yıl önce Hail'e gitmeden önce kaldığı otelde, Damascus Palace'ta bir odaya yerleşti; ertesi sabah kentte yürüyüşe çıktı. Suriye yalnızca üç yıl içinde Türklerden Arap yönetimine geçmiş, Şam bu belalı ve karmaşık süreçte oldukça değişmişti. Ulu Emevi Camii'nin

yakınındaki kapalıçarşının çatısı kaldırılmış, dükkânların güneş alması sağlanmıştı; Faysal'ın atadığı Arap Vali Cafer Paşa başka gelişmeler de kaydetmişti; kalabalık sokaklar genişletilmiş, yeni caddeler açılmıştı. Genel olarak, insanların pek de dostça davranmadığını, kentinse hiç görmediği kadar pis olduğunu gözlemledi, ama Arapların kendi kendilerini yönetebildiklerine hiç kuşku yoktu.

Ne yazık ki, savaş pek çok kişiyi yoksullaştırmıştı. Yine de, eski dostu Şeyh Muhammed Bassam'ı ziyarete gidince, duydukları karşısında gülümsedi: Gertrude'un Mezopotamya'dan Suriye'ye mal kaçakçılığını durdurmak için harcadığı onca çabaya karşın, dostunun serveti inanılmayacak kadar büyümüştü. 1914'te Arabistan yolculuğuna hazırlanırken ona çok yardımcı olan Bassam, savaş sırasında ülkeye başarıyla soktuğu malları akıl almaz fiyatlara satmıştı.

Arap hükümeti bir yıldır işbaşındaydı, ama Fransızlar Faysal'ı hâlâ Suriye'nin yasal, bağımsız yöneticisi olarak tanımamakta direniyordu. Şu ara İngiltere'de bulunan Faysal destek arayışını sürdürüyordu; en yakın yardımcılarını köşebaşlarına getirmiş, hükümeti de geçici bir süre için en küçük kardeşi Zaid'e teslim etmişti. Gertrude, Zaid'i ziyarete gitti. Ev, haki üniformalı Arap subaylarla ve hükümdara hizmet etmek üzere Mekke'den getirilen siyah, Habeş kölelerle doluydu. Gertrude on dokuz yaşındaki Zaid'i "tatlı bir çocuk" ve "çok cana yakın" diye tanımladı. Irak hakkında konuşurlarken, Gertrude'a şöyle dedi: "Sir Percy'nin Mezopotamya'ya dönüşü herkesi çok sevindirecektir."

Faysal'ın hükümeti, neredeyse tamamı Mezopotamya kökenli olan, bilgili, kendine güvenen milliyetçilerden oluşuyordu; bir zamanlar Türk ordusuna hizmet ederken Faysal'ın tarafına geçmişlerdi. Gertrude'un en çok görüşmek istediği kişiler de, işte Şam'da yaşayan bu güçlü, Iraklı çekirdek kadroydu. Yasin el-Haşimi Paşa, Cafer el-Askari Paşa ve Nuri Said Paşa'nın bir gün Irak'taki Arap hükümetinin nüvesi olacağını düşünüyordu – tahmininde haklı çıktı. Otuzlu yaşlarda, kısa boylu, tıknaz bir adam olan Yasin Paşa, en büyük

hedefi Mezopotamya'daki Arap bağımsızlığı olan, aşırı milliyetçi el-Ahd-ül-Iraki örgütünün başıydı. Ülkeyi yabancı boyunduruğundan kurtarmak ve şerif ailesinin yönetiminde, Suriye'nin müttefiki yapmak istiyorlardı. Yasin Paşa'dan dinledikleri Gertrude'un hoşuna gitti: Paşa, Iraklıların en azından üç-beş yıl süreyle Britanya'nın danışmanlığına ihtiyaç duyacağını kabul ediyordu; Sir Percy Cox yüksek komiser olarak, Arap kökenli bir krala destek vermeliydi. Faysal'ın ağabeyi olan ve Irak kralı olması önerilen Abdullah'ın da, Cox'tan bile daha çok sevilip sayılacağından emindi.

Gertrude, Faysal'ın evinde Cafer Paşa'yla da tanıştı. Bu şişman, neşeli adam hem Türkler hem de İngilizlerden askerî madalyalar kazanmış, son derece seçkin bir asker ve sağgörülü bir devlet adamıydı; Musulluydu ve Kürt kökenliydi; tam yedi dili anadili gibi konuşuyordu (İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Türkçe, Kürtçe ve Farsça); Gertrude'u hepsinden smava çekti. (Gertrude ilk beşinde gayet başarılı oldu, ama Kürtçeyi hiç öğrenmemiş, Farsçayı da neredeyse bütünüyle unutmuştu.) Onun Araplara olan sevgisini bilen paşa, Irak'a dönebilmek için yardımını istedi. Gertrude elinden geleni yapmaya söz verdi. "Bize yararlı olabilecek, dürüst bir adam," diye yazdı, doğru bir saptamayla. "Arap hükümetindeki en yetkin yönetici olduğu söyleniyor."

Nuri Said Paşa'ya gelince; Arap ordusunda Faysal'ın en üst rütbeli kurmay subayıydı, şimdi Faysal'ın sarayında da benzer bir görev üstlenmişti. Bağdat'ta, avukat bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmişti; Cafer Paşa'ya göre çok daha içedönük ve mesafeliydi ama tıpkı onun gibi fazlasıyla Batılılaşmıştı. İki erkek çok iyi bir takım oluşturuyordu. Askerî okulda tanışmış, aralarındaki güçlü bağı, birbirlerinin kız kardeşleriyle evlenerek daha da pekiştirmişlerdi. Cafer halka yakın, sevimliydi, Nuri'yse kurt bir politikacı. Gertrude'un yorumu çok isabetliydi: "İçlerinde en yamam o; yabana atılmayacak bir zekâsı var."

Ana babasına yazdığı bir mektupta, kentte gördüklerini tanımladı. Nereye gitse, kendi kaderini belirleme istemiyle

karşılaşıyordu, "1919 Ruhu" her şeye egemen olmuştu. "Fransızlar bunu görmezden gelirse ayaklanmalar, katliamlar, Tanrı bilir daha neler çıkacaktır."

12 Ekim'de Şam ziyaretini tamamlayıp Halep'e geçti; orada eski hizmetkârı, sağ kolu Fattuh'u buldu; karısıyla birlikte minicik, kiralık bir evde yaşıyordu. Savaşın cefasını hâlâ çekmekteydi. "Türkler, bana hizmet etmesinin acısını adamcağızdan çıkarmışlar," diye yazdı Gertrude güncesine. Fattuh zayıflamış, o toparlak yüzü çökmüştü; fena halde yaşlanmıştı. Britanya'nın önde gelen istihbarat ajanlarından biri olan bu kadının yanında yıllarca çalışmış olması, ona pahalıya patlamıştı. Yine de Gertrude'u gördüğüne çok sevindi; coşkulu kucaklaşmaların ardından olup biteni anlattı. Türk ordusuna iki kez, zorla alındıktan sonra, özgürlüğünü satın almayı başarmıştı; ama sonra Türkler onu hapse atmış, elindeki avcundaki her şeye el koymuşlardı. İki evini, bahçesini, atlarını, hatta at arabasını kaybedince beş parasız kalmıştı; odunculuk yaparak güçbela geçinmeye çalışıyordu.

Çöl yolculuklarından kalma kamp araç gereçlerinin bir kısmını saklamıştı; eski tabakları ve fincanları çıkardı, Irak'a yapacağı araba yolculuğunda kullanması için Gertrude'a verdi. Eski eşyalar mutlu günleri anımsatmıştı. "Ah Fattuh," dedi, "savaştan önce, seyahat ederken yüreklerimiz nasıl da hafifti; şimdiyse öyle ağırlaştı ki, tek bir deve bizi taşıyamaz."

Adam gülümsedi: "Yo hanımım, hayır, bir deve sizi asla taşıyamaz."

Fattuh'un haline çok üzülen Gertrude ona biraz para verdi, bir bahçe kiralamasına yardım etmek için Müslüman yetkililerle görüşmeye söz verdi. Yeniden kucaklaştılar; sonra Gertrude, Bağdat'a doğru yola çıktı; A.T. Wilson'ın onun yokluğundan yararlanıp otoritesini kullandığından ve Bağdat'taki Arap Bürosu'nu feshettiğinden habersizdi. Wilson, Londra'daki bir meslektaşına yolladığı kötücül mektupta şöyle diyordu: "Miss Bell buraya gelince ne yapacak, çok merak ediyorum. Onunla biraz ilgilenmek gerekecek."

23

Fikir değişikliği

Otomobil, evini çevreleyen duvara yaklaşırken Gertrude'un içine bir mutluluk dalgası yayıldı. Paris Barış Konferansı için buradan ayrılalı sekiz ay olmuştu; bahçesini görmek için sabırsızlanıyordu – bir zinya, kadifeçiçeği ve krizantem cümbüşü. Önü ince sütunlu villası, eklenen yeni odalarla genişlemişti; dönüşüne sevinen hizmetkârları onu karşılamaya koştular. *Hatun*'un döndüğü haberi kente yıldırım hızıyla yayıldı; geleli birkaç saat olmuştu ki, ilk konuklar göründü. Yuvasındaydı; Dicle'nin tanıdık görüntüsü, hurma ağaçları, Victoria tarzı faytonların Bağdat sokaklarında çınlayan sesleri, yeni pişmiş ekmeğin ve şalgam kompostosunun Mezopotamya havasında salınan, bildik kokusuna kavuşmaktan mutluydu.

Şimdi tanıdıklarıyla buluşmanın yanı sıra, en çok yapmak istediği şey, Suriye raporunu kaleme almaktı.

İşyerinde günlerini dolduran, zamanının çoğunu alan ziyaretçi akınından yakındı. Kutsal *Nakıp*'ı görmeye gitti, ona Paris, Londra ve Doğu gezisinde derlediklerini aktardı; Arap dostlarından birinin, Abdülrahman Cemil'in ailesine başsağlığına gitti. Cemil öleli bir ay olmasına karşın ailedeki kadınlar hâlâ yastaydı; siyahlar içindeki karısıyla kız kardeşleri saçlarını tutam tutam yoluyor, gözyaşları yanaklarından sel gibi yuvarlanıyordu. "Ölümüne çok üzüldüm," diye yazdı Florence'a; sonra, aksi aksi ekledi: "Ama bir kez daha ölmeyeceği için de şükrettim; böylece bir başsağlığı ziyareti daha

yapmam gerekmeyecek. Korkunçtu!" Bir insanın böyle "tam bir ay boyunca, hiç ara vermeksizin" ağlayabilmesini aklı almıyordu. Doughty-Wylie'nin yasını ne kadar uzun süre tuttuğunu unutmuştu.

* * *

Savaştan sonra kente gelmesine izin verilen eşler, çocuk ve akrabalardan oluşan beş yüz elli kişilik kafile, İngiliz görevlilerin yaşamını çarpıcı bir biçimde değiştirmişti. "Koca bulmak isteyen genç kadınlar buraya sürüler halinde üşüşüyor," diye yazdı Gertrude. Dönüşünden bu yana, iki düğün yapılmıştı bile. Sosyal etkinlikler birbirini izliyor, Gertrude da yeni giysileriyle İngiliz, Müslüman ve Yahudi kadınların yarışırcasına verdiği davetlere, çay partilerine katılıyordu. Bir halk kütüphanesinin inşaatı sürüyordu; bir hukuk okulu açılmış, sivil hastaneye kadınlar için yeni bir koğuş eklenmiş, Müslüman kızlar için bir okul açılmıştı. Ama kısa bir süre sonra meslektaşlarının eşleri sıcaktan, tozdan, yapışkan çamurdan, iğrenç yiyeceklerden, korkunç Araplardan yakınan, mızmız bir ordu olup çıktı. "Bu aylak kadınlar" Gertrude'un sinirine dokunuyordu; Gertrude'u evlerine çağırıyor ama onun Araplar için düzenlediği davetlere katılmayı reddediyorlardı. "Hakkımda ne isterlerse düşünebilirler; bundan böyle onlar için kılımı bile kıpırdatmayacağım," diye yazdı Florence'a öfkeyle.

O, İngiliz kadınların değil Arap erkeklerin arasında rahat ediyordu. Meslektaşı Sir Edgar Bonham Carter, kasım başında Arap kodamanlar için verdiği şölene yalnızca beş İngiliz çağırdı; bunlardan biri de Gertrude'du. Yüksek yakalı, uzun kollu gece elbisesi ve farbalalı şapkasıyla eşikte durup salonu süzdü: Elli Arap erkek, halka biçiminde dizilmiş iskemlelerde, alışıldık usulde oturuyordu. Onu görünce hemen doğruldular; salona girdi, tanıdığı, adlarını bildiği erkeklerle tek tek tokalaştı, her birine uygun bir şeyler söyledi. Karısı nasıldı? En büyük oğlunun sağlığı düzelmiş miydi? Bu yılki mahsul iyi miydi? Politik durum hakkında ne düşünüyordu?

Arap erkeklerle bir arada olmaktan (ve bu dostluklardan işinde de istifade etmekten) hoşlanıyor, ayrıca bu ayrıcalıklı konumu, "züppe" yanına da hitap ediyordu. Kasım sonuna doğru, Bağdat'ın en eğitimli Müslümanının evine davet edildi. Bu saygın kişi İngilizlerden hiç hazzetmemekle birlikte, Gertrude'a her zaman dostça davranmıştı. "Avrupalılarla kesinlikle arkadaşlık etmiyor," diye yazdı eve, "ama benimle tanışmak için küçük, seçkin bir parti verdi. O evde teklifsiz bir dost olarak otururken içimi kişisel bir zafer duygusunun kapladığını itiraf etmeliyim."

Kendi eviyse artık gerçekten rahat bir yuvaydı: Çarşıda yaptığı sıkı bir pazarlığın ardından siyah, göz alıcı bir dolapla bir komodin almıştı; gemiyle yeni gelen hizmetçisi Marie yeni perdeler dikiyor, odalara harıl harıl çekidüzen veriyordu; yeni aşçısı bahçeden topladığı sebzeleri pişiriyordu. Gertrude'un tek dileği, İngiltere'deki Maples'a ısmarladığı mobilyaların ve tabak çanağın bir an önce gelmesiydi; böylece yemek davetlerini sıklaştırabilecekti. İyi yetişmiş hizmetkârlarının sayesinde dostlarını güzelce ağırlıyordu; Bağdat'ın yeni valisi Frank Balfour, Adalet Bakanı Bonham Carter, Başkomutan General MacMunn gibi. Konuklar kim olursa olsun, sohbeti yöneten Gertrude'du. Tütünden kalınlaşan sesi, ışıl ışıl gözleri, sınırsız coşkusuyla dikkatleri mıknatıs gibi çekiyordu. Fransızcadan İngilizceye, oradan Arapçaya geçerek akla gelebilecek her konuda konuşuyordu: siyasetten dedikoduya, Whitehall'un tutumundan Araplar için en uygun yönetim biçimine, son danslardan iyi bir Acem halısında santimetrekareye düşmesi gereken ilmek sayısına, bir şeyhin çadırında yemek yeme adabından Babil'deki kazılara, General MacMunn'un armağan ettiği attan Fahad Bey'in yeni gönderdiği bir çift ince uzun, ipek tüylü av köpeğine. "Ortaya atılan her konuda," diyordu, büyülenmiş Sir George MacMunn, "ilginç ve oyalayıcı bir konuşmacıydı."

* * *

Bir yandan da raporunu hazırladı. Gördüklerini, duyduklarını Dışişleri Bakanlığı için bir kez daha süzgeçten geçirdi; Siyonizmden milliyetçiliğe, hiçbir ayrıntıyı atlamadı; Şam'dan Halep'e uzanan Arap hükümetini ve aşırı milliyetçi hizbin önemini vurguladı. Üç hafta boyunca, gece gündüz uğraşıp didindi. Suriye'ye ilişkin kapsamlı bir analizle noktaladığı rapora 15 Kasım 1919 tarihini attı ve "G.L.B." diye imzaladı.

Bu yolculuk düşüncelerini kökten değiştirmişti. Arapların kendi kendilerini asla yönetemeyeceğine inanırken, Suriye'de nasıl yönettiklerini görmüştü. Tek bir Arap halkından oluşan bir Arap ulusu kavramını yadsırken, Filistin ve Suriye'deki bileşik Arap milliyetçiliği heyecanına tanık olmuştu. Britanya'nın mutlak kontrolünü sürdürmek zorunda olduğunu savunurken, otoritenin büyük bir bölümünden vazgeçmesi gerektiğini anlamıştı. Kahire'de General Clayton'ın yardımıyla ışığı görmüştü: Uzlaşma Britanya'nın önemini azaltmayacak, tam tersine daha uzun ömürlü olmasını sağlayacaktı. Britanya, Arapların özerkliğe kavuşmasına yardım ettiği sürece ekonomik ve siyasal nüfuzunu da sürdürecekti. Rapor Gertrude'un fikirlerindeki değişim filizlerini açıkça sergiliyordu.

Suriye'deki mevcut durum yüzünden –Fransızlar dizginleri isterken, İngilizlerin başa bir Arap hükümetini geçirmesi– suçlu aramak yararsızdı; nedenlerini sorgulamak da. "Suriye'deki bağımsız Arap devletinin bu on iki aylık varoluş sürecinde (varlığını sürdürmeyi başaramasa bile), Mezopotamya'yı nasıl etkilediğini ve nasıl etkileyeceğini düşünmek, çok daha yararlı bir uğraş olur. Arap yönetiminin pek çok konuda eksik, yetersiz kaldığı doğru; şerife yaptığımız maddi yardımlar sayesinde ayakta kalabildiği de doğru, ama her şeye karşın ulusal bir hükümet portresi çizdiği de yadsınamaz. Kamu hizmetleri sürdü, tramvaylar çalıştı, sokaklar aydınlatıldı, insanlar alışveriş yaptı; kısacası, yaşamın normal bir biçimde akması sağlandı." Faysal'ın hükümeti Suriye'de başarısız olsaydı, Araplar destek vermediği için İngilizleri, ortalığı karıştırdığı için de Fransızları suçlayacaktı: "Hükümet çökseydi, hatayı

kendisinde aramayacak... Başarısızlığı Britanya'nın kayıtsızlığına ve Fransa'nın açgözlülüğüne yoracaklardı!"

Kasım 1918'de yayımlanan ve Araplara özerklik vaat eden İngiliz-Fransız Bildirisi'ne de değindi: "Suriye ve Mezopotamya'da yerel hükümetlerin ve yönetimlerin oluşumuna katkıda bulunacağımızı açıkladık. Bence, geçen yılki olaylar bize Mezopotamya'da başka seçenek bırakmadı zaten." Öte yandan, diye sürdürdü sözünü, kolay bir seçenek değildi. "Yerel koşullar, ülkenin ağızları sulandıran zengin kaynakları, siyasi kadrolar yetiştirmek için gereken altyapının yokluğu, sorunun çözümünü (diğer yerlere oranla) fazlasıyla güçleştirecektir." Yine de başka bir çözüm yolu göremiyordu. "Bu tür itirazlara verilecek tek yanıt, izlenecek farklı bir yolun daha da çetrefil sorunlara yol açacağıdır... Her geçen gün bunu daha iyi anlıyoruz."

Sonra kaçınılmaz yargısı geldi: "Mezopotamya'da bir Arap devleti... Birkaç yıl içinde, pekâlâ mümkün. Şu anda Mezopotamya'da çizmeye çalıştığımız sınırlar dahilinde, mantıklı bir hükümet projesinin tanınması/yaratılması hem yerinde hem de herkesçe kabul gören bir adım olur."

* * *

Gertrude'un raporu Wilson'ı küplere bindirdi. Bağdat'taki öteki meslektaşlarını da pek hoşnut ettiği söylenemezdi. Britanya'nın Mezopotamya'daki ticari çıkarları, geçmişi eskiye dayanan, köklü, gözden çıkarılamayacak çıkarlardı; bu bölge mallarının neredeyse yarısını (kömür ve demir dahil, tekstil ürünleri, işlenmiş ürünler) İngiliz üreticilerden ithal eden, ihracatının (hurma, incir, zeytinyağı ve tahıl) yüzde otuz beşini de Britanya'ya yapan bir pazardı. Buna ek olarak Britanya donanmasının ve yeni yeni gelişen hava güçlerinin, bol miktarda petrole ihtiyacı vardı. İngiltere'nin, yılda 376 milyon varil petrol üreten Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı olarak kendi petrolü yoktu; bağımsızlığını sürdürebilmesi için, kendine yeni petrol yatakları açmak zorundaydı.

Gertrude'un Mezopotamya'nın kendi kaderini tayin hakkını savunduğu günlerde, Bağdat'taki Genelkurmay, Mezopotamya'nın Britanya İmparatorluğu için can alıcı önemini vurgulayan bir muhtıra yayımladı: "Dünyanın gelecekteki gücü, petroldür," diyordu. "İran'ın güneyinde bulunan ve şu anda Britanya'nın kontrolündeki petrol yataklarının, dünyanın en verimli sahaları olduğu kanıtlanmıştır. Musul yöresiyle Orta Fırat havzasının zengin petrol yatakları barındırdığı bilinmekle birlikte, tam kapasitesi henüz kesin olarak belirlenmemiştir... Akdeniz'de önümüzdeki on yıl içinde yapılması planlanan bir demiryolu ve boru hattıyla, İngiltere donanmasının Akdeniz'deki gücü iki katına çıkabilir; böylelikle Doğu'yla iletişim hattımızda bizim için zayıf, kırılgan bir nokta olan Süveyş Kanalı'na olan bağımlılığımız da önemli ölçüde azaltılmış olur."

A.T. Wilson petrolün değerinin farkındaydı elbette; Mezopotamya'yı kaybetme tehlikesini göze alamazdı. Gertrude'un raporu masasına gelince öfkeden köpürse de, raporu Whitehall'a gönderirken eklediği kapak mektubunda, kibarca şöyle diyordu: "Ekte, Miss G.L. Bell tarafından hazırlanan, 'Suriye, 1919' başlıklı ilginç ve değerli raporu sunmaktan onur duyuyorum." Sonra kendi gözlemlerini aktarıyordu elbette:

"Eklemeliyim ki, hem bu rapor hem de Londra'dan elime ulaşan son yazışmalar, temel olarak Mezopotamya ve çevresinde bir Arap devletinin kurulacağını varsaymaktadır; bu olasılığın birkaç yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşeceğine inanılıyor. Bu sınırlar dahilinde yaratılacak, akla yatkın bir hükümet projesi... bizim yararımıza olur, yöre halkının sempatisini kazanmamızı sağlar, deniyor... Bir başka deyişle 18 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız Bildirisi'nin yakın gelecekte izlenebilir, elverişli bir politika sunduğu iddia ediliyor. Oysa bu ülkede ve başka yerlerdeki gözlemlerim beni, bu varsayımın bütünüyle yanlış olduğu sonucuna götürüyor."

Dönüşü olmayan bir yol ayrımıydı; Gertrude ile A.T. Wilson'ın aralarına kurdukları derme çatma köprü yıkılmıştı.

24

Çöl fırtınaları

Suriye raporuna şiddetle karşı çıkan çalışma arkadaşlarının çoğu tarafından dışlanan Gertrude için akıl danışmak üzere ofisine doluşan Araplar bir teselli kaynağıydı. Ona "Ümm-ül-Müminin" diyorlardı: Müminlerin Anası. "Bu lakabı taşıyan son kişi, Muhammed'in karısı Ayşe'ymiş," diye yazdı Hugh'a gururla. Ama 1919 yılının bu Aralık ayında, bin türlü sorunla boğuşuyordu. Örneğin, fena halde gereksindiği ev eşyaları: çarşaflar, battaniyeler, yastık yüzleri, havlular, yeni yemek masası için keten örtüler. Sonra savaşın ardından fırlayan fiyatlar! Artık ordudan tayın almayan bir sivil olarak, bir anda hayat pahalılığıyla karşı karşıya kalıvermişti; et çok pahalıydı, yumurtaysa biraz daha ucuz. Aşçısına yılda yüz seksen sterlin ödüyordu; maaşına zam bekleyen uşağına ise seksen dört sterlin. Harrods mağazası daha geçenlerde, dört sterlinlik bir fatura göndermişti; faturayı "bir biçimde!" ödemeyi başardığını yazdı.

Cömert ev sahibi Musa Paçacı'nın ani ölümü de onu sarsmıştı. Bağdat'ın en önemli ailelerinden birine mensup olan bu adam, *Nakıp*'la birlikte, Gertrude'un Bağdat'taki en eski dostlarından biriydi. "O hiç eksilmeyen, sevecen kibarlığının yanı sıra," diye açıkladı babasına, "son derece dürüst ve değerli siyasal yorumlarını, eleştirilerini de esirgemezdi. Korkusuz ve açıksözlüydü, sözlerini süzgeçten geçirmezdi; ne zaman bilgi ve öğüde ihtiyacım olsa, doğruca ona gider-

dim. Onu kaybetmek beni çok üzüyor – onsuz Bağdat aynı yer değil artık."

Musa'nın bilge, isabetli öğütleri olsaydı, kuzeyde baş gösteren karmaşa Gertrude'u bu kadar huzursuz etmeyebilirdi. Ama o artık yoktu ve Fırat boyundaki kabileler kaygı uyandırıyordu. Önemli bir isyanın başlamak üzere olduğuna dair işaretler vardı. Bir Arap birliği, Bağdat'ın beş yüz altmış kilometre kuzeyindeki Deyrizor kentini ele geçirmişti; Suriye'yle sınırın henüz kesinleşmediği bir bölgeydi. Suriye'deki milliyetçilik akımına yerel kabileler de kapılmıştı. Yöreyi kim yönetecekti? Mezopotamya'da görev yapan İngiliz siyasi subay mı, yoksa Suriye'deki Arap hükümetinin bir temsilcisi mi? Arap milis güçlerinin kuzeyden saldırmaya hazırlandığı duyulunca, Deyrizor'daki "siyasi subay" durumu araştırmak için hemen söz konusu bölgeye koştu. Alışılmadık bir hareketliliğe rastlamayınca görev yerine dönmeye karar verdi, ama yolda kabile üyeleri tarafından pusuya düşürülüp kurşun yağmuruna tutuldu. Büyük güçlüklerle kente ulaşmayı başardı.

Ciddi bir sorun çıkacağını sanmıyordu ama ne olur ne olmaz, diye düşünerek Bağdat'ı durumdan haberdar etti ve isyancılarla işbirliği yaptığından kuşkulandığı Deyrizor belediye başkanını tutukladı. Ertesi sabah gün doğar doğmaz güneyden şehre giren bir kabile birliği, kent halkıyla birleşip kenti yağmalamaya başladı: Hastaneye, kiliseye, camilere ve Siyasi Büro'ya saldırdılar, kasaları kırıp içini boşalttılar. Petrol rafinerisini havaya uçurup doksan kişinin yaralanmasına neden oldular, hapishanedeki bütün tutukluları serbest bıraktılar ve Britanya kışlasına saldırdılar. Şeyhler kentte huzuru sağlamaya çalışan siyasi subayın üzerine çullandı. Tam onu öldürmek üzereydiler ki, havalanan iki İngiliz uçağı kenti makineli tüfek ateşine tuttu. "Şeyhlerin tavrı bir anda değişti," diye kaydetti Gertrude. Uçakların gidişinden birkaç dakika sonra kentin ileri gelenleri İngilizlerle bir ateşkes imzaladı. Ama yalnızca geçici bir barıştı.

Aynı gün öğleden sonra Mezopotamya kökenli bir lider olan ve milliyetçi el-Ahd-ül-Iraki örgütünün üyelerinden

Ramazan üş-Şallaş, Şam'dan kalkıp geldi. İngiliz subaylara güvenli geçiş sözü verdi, ama sonra fikrini değiştirip onları esir aldı. Çabucak dizginleri ele alıp Fırat çevresindeki yerel şeyhleri topladı, yüklü ödemeler yapıp Britanyalılara karşı ayaklanmaya kışkırttı. Hatta Hindistan'a savaş açmaları için yüreklendirdi. Neyse ki, yüce Anaze Şefi Fahad Bey'in de aralarında olduğu bazı şeyhler Britanya'ya sadık kaldılar.

Deyrizor'daki aşırı gerginlik iki hafta sürdü. Bağdat'taki hava da pek berrak sayılmazdı. Gertrude ile Wilson'ın arasındaki uçurum gittikçe açılıyordu. Erkek onu kantinde görmezden geliyor, meslektaşlarının önünde küçümsüyordu. Wilson bir arkadaşına yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Miss Bell'le başım dertte. Siyasi konularda tam bir fanatik." Hemen hemen aynı günlerde, 20 Aralık'ta, Gertrude da eve şöyle yazdı: "Oldukça yorucu bir haftaydı; A.T. çalışmaması gereken bir durumda olmasına karşın –âdeti olduğu üzere– hiç durmadan çalışıyor, sonuçta da saldırganlaşıp aksileşiyor; buna bağlı olarak bizim yaşamlarımız da adamakıllı güçleşiyor."

Bir ara durum düzelir gibi oldu. Faysal'ın Suriye'deki hükümeti, Deyrizor'daki Arap isyanını şiddetle kınadı; 25 Aralık'ta da Britanyalı subaylar salıverildi. Aynı akşam Wilson bütün siyasi subaylarla eşlerine bir Noel partisi verdi. Gertrude soğuktan titreyeceğini bile bile, en şık gece elbisesini giyip davete gitti. Ama meslektaşlarını toplu halde görmek, fena halde canını sıktı. "Görünüşe bakılırsa, çoğunun iki karısı var," diye söylendi, "adlarını ve yüzlerini ezberlemeyi bir türlü beceremiyorum." Müzik başlayıp da konuklar dansa kalkınca iyi geceler dileyip ayrıldı. "Artık dans etmiyorum," diye açıkladı.

* * *

Ertesi sabah yeni yılı kutlamak için trenle Babil'e gitti. Bir haftalık tatilinde, askerî hücumbotla Fırat'ın aşağısına, Şamiyye'ye indi; şeyhler İngilizlerin zorla aldığı vergilere ateş

püskürüyordu. Oradan kutsal Necef kentine geçti, *cihat*'la ilgili, dile getirilmeyen sözlere kulak verdi. Kuzeydeki asi aşiretler düşünüldüğünde, huzursuzluğun nerelere kadar yayıldığını, kutsal savaş tehdidinin ciddiyetini kestirmeye çalıştı.

Bu gezi ona yeni bir bakış açısı kazandırdı. Şeyhlerle ve diğer kodamanlarla görüşmek, düşüncelerini billurlaştırdı. Bağdat'a dönünce babasına bir not gönderdi: "Edwin Montagu'ye [Hindistan dışişleri bakanı] burada kurmamız gereken hükümet biçimine ilişkin, kapsamlı bir mektupla bir de anayasa taslağı gönderdim... İzlenecek yöntemleri toparlayıp en iyi şekilde sunmak için elimden geleni yaptım. Gerisi burada dediğimiz gibi, *alla Allah:* Tanrı'ya kalıyor. Bu ülkenin düzgün bir biçimde yönetildiğini görmek dışında, hiçbir şey umurumda değil."

Gertrude'un Montagu ve diğerleriyle sürdürdüğü özel yazışmalar, Wilson'ı çileden çıkarıyordu. Gertrude salt Whitehall'a bir Arap hükümeti kurulmasını tavsiye etmekle kalmıyor, amirine açık açık meydan okuyordu; yüksek mevkilerdeki dostlarına yazdığı mektuplar, Wilson'ın yetkesini hiçe saymaktı. Wilson yüksek sesle söylemiyordu ama asıl hazmedemediği şey, bunları yapanın bir kadın olmasıydı. Bir kadın! Burnunu her şeye sokan, erkeği iğdiş eden bir kadın! Wilson resmen onun amiriydi; Gertrude'un haddini bilmezliği, Hindistan teşkilatında yetişmiş bu katı subayı öfkeden kudurtuyordu. Cox'a, Gertrude'un kovulmasını öneren bir mektup yolladı.

* * *

Evden gelen haberler üzücüydü. En sevdiği eniştesi, onu Bükreş ve İran'da ağırlayan, Domnul Chirol, Lord Hardigan, Henry Cadogan ve daha pek çok kişiyle tanışmasını sağlayan, daha da önemlisi onu Doğu'yla tanıştıran Frank Lascelles ölmüştü. "Ölümü beni öyle üzdü ki," diye yazdı Florence'a, Ocak 1920'de. "Ona ne kadar çok şey, ne keyifli

deneyimler borçlu olduğumu, ondan her zaman ne büyük bir sevgi gördüğümü anımsadıkça, yeterince karşılık veremediğimi düşünüp daha çok üzülüyorum."

Mezopotamya'nın içine düştüğü duruma da üzülüyordu. Kuzeyde, Britanya ve Fransa'yla hâlâ bir barış anlaşması sağlanamamasına sinirlenen Türkler, Bolşevik propagandadan etkilenmekteydi; Kürtlere gelince, kapıları, Hıristiyan kâfirleri katletmeye gönüllü olan herkese açıktı. Batıda, Suriye'deki maddi destek kesildiği an çökmeye mahkûm Arap hükümeti, kızgın olduğu Fransızlardan en küçük bir yardım almaya yanaşmıyordu; milliyetçi özlemleri savaşın bitiminden bu yana Londra tarafından görmezden gelinen Mısır'sa ikiye bölünmüştü. "Daha çok bizim budalalığımız yüzünden ikinci bir İrlanda olup çıktı," diye yazdı Gertrude. Mezopotamya yağmaya açıktı:

"Bu ülke onu ayartmaya, karıştırmaya çalışan bunca aç kurtla sarılıyken, nereye gidecek?" diye sordu. "Memlekettekilerin doğru yönlendirilmesi ve şunu bir an önce anlaması için dua ediyorum: Buradaki tek şansımız, halkın siyasal eğilimlerini kabullenmek ve Arapları kendi kalıbımıza sokmaya çalışmaktan vazgeçmek. Karar en geç bir yıl içinde verilmeli – belki daha da çabuk, kim bilebilir; dünya öyle hızlı ilerliyor ki, kuzeyde ve doğudaki kaosun yansıları Mezopotamya'yı da boğuyor. Keşke daha fazla ağırlığım olsaydı. Edwin'e yazdım, bu hafta da Sir A. Hirtzel'e yazacağım. Ama gerçek şu ki, Mezopotamya siyasetinde küçük bir rolüm var; öte yandan, haklı olduğumdan öyle eminim ki sonuna kadar direteceğim. Londra'dakiler gerçeği görmeli, anlamalı. Dünya gözlerinin önünde böyle tepetaklak olurken, duvardaki bu dev yazıyı göremeyecek kadar kör olamazlar."

Ama Gertrude, Irak'ta bir Arap hükümeti için ne kadar büyük bir kararlılıkla bastırıyorsa, Wilson'la ekibi de buna o kadar büyük bir şiddetle karşı koyuyordu. Subay kantininde onu dışlayan, duvarlarla çevrili evinden "bekâret kemeri" diye söz edip onunla alay eden meslektaşlarından kaçtı, evine

sığındı. Camdan dışarıya bakıyor, köpeklerini okşuyor, bahçesini, yaprak döken dut ağacını seyrediyordu.

* * *

Kuzeydeki karışıklık sürüyordu. Faysal'ın hükümeti tıpkı Britanyalılar gibi, sınır çizgileri çekerek Deyrizor çevresindeki aşiretleri bölmek istemiyordu. Ama kumandayı ele geçiren ve İngiliz askerlerini kentte esir alan, gözü dönmüş asi Ramazan üş-Şallaş, Faysal'a meydan okuyor, giderek de güçleniyordu. Britanya işgal güçlerinin Anah'taki mevcut hatlarını seksen kilometre güneye çekmesini buyurdu ve saldırgan birliklerini daha da kuzeye, Musul'a gönderdiğini açıkladı. Britanya'ya ait bölgede vergi topluyor, siyasi subaylara tehdit mektupları gönderiyor, Britanya yanlısı şeyhleri suçluyor, kabileleri yağmaya, soyguna teşvik ediyor, Suriye Çölü'nden geçen kervanlara, Bağdatlı altın tacirlerine saldırıyordu. İngilizler de buna misilleme tehditleriyle ve makineli tüfek ateşiyle karşılık veriyordu.

Gerginlik 1920 Şubat'ında da sürdü; Ramazan üş-Şallaş'ın yerini, milliyetçi el-Ahd-ül-Iraki örgütünün daha da önemli bir üyesi olan Mevlud el-Kalaf alınca, ortam iyice gerginleşti; durum çok daha düşmanca ve tehlikeliydi artık. İşler gitgide, bütünüyle çığrından çıktı, bulanıklaştı. Faysal'ın Şam'daki hükümeti, milliyetçi baskıya boyun eğip Irak'taki İngilizlere savaş mı açmıştı, yoksa sorun Faysal karşıtı, aşırı milliyetçi hiziplerden mi kaynaklanıyordu?

Daha da kötüsü, Kahire'deki yetkililer Gertrude'un bütün yalvarmalarına karşın, Mısır ve Suriye'ye ilişkin güncel bilgileri yollamamakta direniyordu. "Mısır'dan hiç haber alamıyoruz," diye yakındı Londra'daki Domnul'a, "oysa Suriye hakkında bizden çok daha bilgililer. Faysal'ın dönüp dönmediğinden de, Fransızlarla anlaşıp anlaşmadığından da habersiziz." Neyse ki Halep'ten, eski günlerden tanıdığı bazı aşiret üyeleri –sayıları az da olsa– haber taşıyordu. Muhbirleri ona, bazı resmî istekler karşılığında Suriye ile Türkiye'den bilgi ulaştırıyordu.

"Bağdatlı Agail Aşireti'yle aramda kusursuz bir istihbarat ağı var," diye yazdı Domnul'a, şubat başında. "İlginç kişilerin gidiş gelişlerinden mutlaka haberim oluyor." Mezopotamya'daki koşullar için: "Eğer sivil bir hükümet kurarsak, bunu gerçekten liberal bir zeminde yapmalı ve hiç *korkmamalıyız*, çünkü bu ülke her zaman bizim yanımızda olacak." Çözüm yoluysa kırsal, göçebe kabileleri kollamak, onları aşiretleri tanımayan ve umursamayan Bağdatlılardan korumaktı. Arap yöneticiler kesinlikle –Bağdatlı ve Suriyeli– kentlilerden seçilmeliydi, çünkü onların dışında eğitimli bir sınıf yoktu: "Ama (çoğunluğu Şii olan) aşiretler onlardan nefret ediyor."

Çoğunluğu Sünni olan eğitimli kentlilerle, daha çok Şii olan göçebe aşiretler arasındaki ilişki, husumet ve güvensizlikle sınırlıydı. Tıpkı Gertrude ile Wilson arasındaki ilişki gibi. 9 Şubat 1920'de İran'da bulunan Sir Percy Cox'tan bir mektup aldı; tarihi üç ay öncesine ait olan zarfı aceleyle açtı:

"Sevgili *Hatun*, döndüğüne sevindim; bir araya gelip baş başa konuşabilmeyi nasıl da isterdim. Yüce Kişi'nin yapıp ettikleri hakkında kim bilir neler biliyorsundur!.. Dört gözle beklediğim, 7 Ağustos tarihli mektubunun elime geçmesi tam üç ay sürdü."

Cox'un mektubunun altına, kısa bir not karalanmıştı; el yazısı Wilson'a aitti: "Miss Bell – postadaki bu gecikme gerçekten de olağandışı bir durum." Wilson onun mektuplarını okuyordu!

Yetmezmiş gibi Cox'a Gertrude'u şikâyet etmiş, önce aralık, sonra da ocakta, Gertrude'un hükümetteki kodamanlara yolladığı mektuplardan yakınmıştı. Gertrude ülkesine yazdığı şeyleri gayet normal buluyordu. Oysa Wilson onun her satırında bir bit yeniği arıyordu. Gertrude'u eve göndermek istiyordu. Durum öyle gerginleşmiş, Gertrude öyle bunalmıştı ki, Sir Percy'nin mektubuna verdiği yanıtta kendisi de aynı isteği dile getirdi.

* * *

Seyyid Talib, Wilson'ın daveti üzerine Bağdat'a geldi. Irak doğumlu ve Basra Nakıbı'nın oğlu olması, ayrıca Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi pek çok Arap'ın, hatta bazı İngilizlerin bile onu bu ülke için "en mantıklı lider adayı" saymasına neden oluyordu; ama ondan korkanların, nefret edenlerin sayısı da hayli fazlaydı. Gertrude onunla 1919'da, Kahire'de tanışmış, Talib, Irak'a dönmek istediğini belirtmişti. Gertrude bu adama hiç mi hiç güvenmiyordu. O hâlâ Gertrude'un fena halde küçümsediği, çıkarcı bir milliyetçiydi. Yine de adamın güvenini kazanmaya niyetliydi; Gertrude'un arkasında sinsice dolanıp duracağına, eteğindeki taşları dökmesinde yarar vardı. Onun onuruna büyük bir davet düzenledi – şölendeki tek kadın kendisiydi.

Yemeğe hem İngilizler hem de Araplar çağrılıydı; Sir Edgar Bonham Carter, Albay Humphrey Brown, Bağdat valisi ve *Nakıp*'ın oğlu konuklar arasındaydı. Mumlar titreşir, şarap kadehleri şerefe kaldırılırken sohbet koyulaştı. Çok gezmiş, yıllarca yurtdışında yaşamaktan incelmiş, bıyıklı Talib alabildiğine vakur ve çekiciydi, ama yoluna çıkanı gözünü kırpmadan öldürdüğü çok iyi biliniyordu. Konuşmayı Gertrude yönlendiriyordu; Suriye'den, kuzeydeki aşiretlerden, (Talib'in son beş yıldır sürgün olduğu) Mısır'daki sorunlardan ve Bağdat'ın son durumundan konuştular. Sonra Gertrude işveli bir kadın edasıyla sağına, onur konuğuna döndü: "Söylesenize paşa, kaç kişinin ölümüne neden oldunuz?" Seyyid Talib kibarca yanıtladı: "Ama *Hatun*, bunca yıldan sonra tam bir sayı verebilmek öyle güç ki."

Gertrude onu, "Darağacından kurtulmayı başaran en zeki ve belki de en büyük haydut... Mezopotamya'nın büyük bir olasılıkla en tanınmış, en nefret edilen ama en sayılan adamı," diye tanımladı. "Cin gibi gözünden hiçbir şey kaçmıyor; Bağdat'a havayı koklamaya geldiyse, buyursun koklasın bakalım." Talib geçmişe oranla çok daha soğuk karşılanmıştı. Daha sonra Gertrude onu bütünüyle defterden silecekti.

Şimdilik can sıkıcı ama önemsiz bir ayrıntıydı; Gertrude'un aklında çok daha ivedi meseleler vardı. Güneyde, Kerbe-

la ve Necef'teki Şii din adamları kuzeyli bazı şeyhlerle, Deyrizor ve Musul'un önde gelenleriyle birleşmiş, Britanyalılara karşı ayaklanma hazırlığındaydı. 1920 Mart'ının başlarında Şam'da toplanan Arap Kongresi'ne temsilcilerini yolladılar.

Dinî liderlerin nüfuzu yadsınamazdı; cemaatlerinin üzerindeki etkileri çok güçlüydü. İngilizler onlarla temas halinde olmak istiyordu, ama iletişim kurmak olanaksızdı. Şii din adamları düşmanlıklarını gizlemiyordu; siyasi subayların bütün girişimleri sonuçsuz kaldı. Gertrude'la bile bağları kopardılar, nedeniyse –Gertrude'a kalırsa– peçe takmamasıydı: "İnançları, peçesiz bir kadına bakmalarını yasaklıyor, benim öğretilerimse peçe takmayı – bu konuda haklı olduğuma eminim çünkü örtünmek, onlardan aşağıda olduğumu açıkça kabullenmek olur, buysa aramızdaki müzakereleri daha en baştan bulanıklaştırır." Bu durum, kadın arkadaş edinmesini de güçleştiriyordu. "Erkekmişim gibi, karşıma peçeyle çıkıyorlar," dedi. Cinsiyet sorununun ne kadar kafa karıştırıcı olduğunu şu sözlerle özetledi: "Bir cins için fazla kadınsıyım, öteki cins için de fazla erkeksi."

Ama iletişim elzemdi. Şii din adamları, Hıristiyan kâfirlere karşı kutsal savaş çığırtkanlığı yapmaktan vazgeçirilebilse, ya da en azından Britanya'yla görüşmeye razı edilebilse barışçı bir çözüme doğru ilk adımlar atılmış olacaktı. Aylar süren gönül alma çabalarından sonra, Gertrude martta, önemli bir Şii aile tarafından Kazimeyn'e davet edildi. Irak'ın en kutsal üçüncü kenti, Bağdat'ın yalnızca on üç kilometre uzağındaydı, ama "fena halde Pan-İslamcı" ve "fena halde Britanya karşıtı"ydı. Gertrude, Bağdatlı bir Şiinin eşliğinde kentin dar, kıvrımlı sokaklarında dolaştı; karalara bürünmüş kadınların arasında tek Avrupalıydı; küçük, gizemli, kemerli bir geçidin girişinde durdu, biraz durakladıktan sonra kırk metrelik, zifiri karanlık tonozlu geçitte ilerleyip İmam Seyyid Hasan'ın evinin avlusuna vardı.

Ev en az yüz yıllıktı; çepeçevre kafes işiyle kaplı üst kattaki bütün odalar sessiz, dingin iç avluya açılıyordu; dış dünyadan tam anlamıyla kopuk bir hali vardı. Din adamının

oğlu göründü; siyah cüppeli, siyah sakallı ve siyah sarıklı, uğursuz görünüşlü adam Gertrude'u selamladı. Göğsüne kadar uzanan ak sakalı, başındaki büyük, koyu renk sarığıyla görkemli bir görüntüsü olan, yaşlı, saygın imam onu içeride bekliyordu.

Gertrude eteğini topladı, halının üzerine bağdaş kurdu. Böylesine saygın bir din adamıyla bugüne kadar kahve içen, sohbet eden ilk kadındı. İyi bir izlenim bırakmak istiyordu. Âdet olduğu üzere, ilk önce yaşlı adam konuştu. Ama Gertrude susup oturacak biri değildi; az sonra sohbete katıldı, bir sürü şeyden söz ettiler: Seyyid Hasan'ın ailesinden, bütün Şii dünyasında en bilgili, en okumuş aile kabul edilen Sadr Aşireti'nden, onun İran, Suriye ve Mezopotamya'daki kollarından; kitaplardan, Kahire, Londra, Paris ve Roma'daki kitap koleksiyonlarından. Gertrude'a çeşitli kentlerden gelen kütüphane kataloglarını gösterdi: "Öyle büyük bir coşkuyla konuşuyordu ki, sarığı sık sık öne, kaşlarına doğru kayıyor o da sabırsızca geriye itmek zorunda kalıyordu." Neredeyse iki saat konuştular, sonunda Gertrude sözü Suriye'ye getirdi. Eline yeni geçen ve Faysal'ın Şam'da taç giymeye hazırlandığını bildiren telgraf da dahil, bildiği her şeyi anlattı imama.

"Denize kadar, bütün Suriye mi?" diye sordu adam.

"Hayır," diye yanıtladı Gertrude. "Beyrut, Fransızlarda kalıyor."

"O zaman iyi olmaz," dedi Hasan, ellerini ovuşturarak. Konuyu enine boyuna tartıştılar. Suriye'den Bolşevizme geçtiler, Gertrude onu "yoksulluğun ve açlığın doğurduğu çocuk" diye tanımladı. *Mücahit* ona katıldı, "İyi de," diye ekledi, "savaştan beri bütün dünya yoksul ve aç." Gertrude, Bolşeviklerin bugüne kadar yapılmış her şeyi yıkmak istediğini söyledi, ama sorun şuydu ki, yerine yenisini yapma becerisinden yoksundular. Seyyid Hasan onu bir kez daha onayladı.

Sohbetin sona ermek üzere olduğu anlaşılıyordu. Gertrude kalkmaya hazırlandı, ama imam onu durdurdu. "Zamanının en okumuş, en bilgili kadını olduğun herkesçe biliniyor," dedi. "Okumuş insanların sayısını artırmak için çaba

harcadığın da. İşte, bugün burada olmanın nedeni bu." Gertrude ona içtenlikle teşekkür etti ve imamın "yine gel, bekliyorum" sözleriyle uğurlandı. Etkin Şii liderle bir bağ kurmayı başarmış, ziyareti büyük bir başarı olmuştu.

* * *

Bağdat'a dönünce Şam'da toplanan Arap Kongresi'nin gerçekten de Faysal'ı Suriye kralı ilan ettiğini öğrendi. Bunu takiben toplantıya katılan Mezopotamya temsilcileri, Faysal'ın da onayıyla erkek kardeşi Abdullah'ı Irak kralı ilan etmişti. Ancak Abdullah'ın kişiliğine ilişkin veriler yetersizdi. Onunla hiç tanışmamış olan David Hogarth, bir yıl önce çektiği telgrafta Abdullah'ın aykırı kişiliğini şöyle tanımlamıştı: "Tembel, zevk düşkünü... ama erkek kardeşlerin en katısı... diğerlerine göre daha acımasız." Hogarth, "'Baskın bir kişiliği' olmadığı gibi 'fazlaca bir iktidar hırsı' da yok," diyordu, "yönetici olmak için doğmamış." "Öte yandan," diye ekliyordu, "becerecekmiş gibi görünüyor ve Arap aydınlarınca ailenin en kültürlü üyesi sayılıyor." Hogarth, Abdullah'ın "gerçekleri, olguları kavrayacak ve onlara göre davranacak kadar zeki" olduğuna inanıyordu: "En azından görüntüyü kurtarır... Salt unvandan ibaret bir lider olur." Sonra uyarıyordu: "Mezopotamya'da öne çıkan başka bir Arap önder göremiyorum."

Gertrude bu oldubittiye, Faysal ile Abdullah'ın krallıklarına karşı temkinliydi. "Eh, karşı değiliz," diye yazdı Florence'a, Mart 1920'de, "ayrıca, bu ülkenin kaosa sürüklenmesini engellemek için etkileyici kişiliklerin her bir zerresine, dostça müzakerelerin her bir saniyesine ihtiyacımız var."

25

İngiltere'den bir esinti

Abdullah'ın Irak emiri olduğu haberi, kentteki bildik taşkınlıkları cinnete çevirdi. Gertrude haftayı harıl harıl rapor yazarak, gergin vatandaşlarla görüşerek geçirdi; gündüzleri durmaksızın çalışıyor, akşamları da heyecanlı konuklarını ağırlıyordu. Saatine bir göz atınca yüreği korkuyla sıkıştıverdi. Hemen hizmetkârlarına seslendi, bavulunu çabucak toplamalarını buyurdu; Basra trenine geç kalmıştı, evden aceleyle çıktı. Şoförü haftalardır yağan yağmurun neredeyse bataklığa çevirdiği, dolambaçlı yollarda becerebildiğince hızlı ilerledi, yine de Gertrude'un trenini kaçırmasına ramak kaldı. Bir koşu trene atladı, kompartımanını buldu, yerleşti. Soluğunu salıverdi. Babası aylarca süren mektuplaşmalardan, hazırlıklardan sonra nihayet Mezopotamya'ya geliyordu, Gertrude da onu karşılamaya gidiyordu.

Yeni açılan demiryolunda Bağdat-Basra yolculuğu otuz saat sürüyordu; engebeli, bol kıvrımlı bir serüven. Trenin sarsıntısına hiç aldırmadı, vagona dolan, sinir bozucu kumu eliyle süpürdü ve Basra'ya tam zamanında, sırtında en şık elbisesiyle vardı. Ama onu bekleyen şey yalnızca bir telgraftı: Hugh Bell, Karaçi'den ayrılamamıştı, buraya birkaç gün sonra gelecekti. "Hay Allah!" diye söylendi Gertrude. Neyse ki yanında bitirmesi gereken birkaç iş getirmişti; hem yeni atlattığı soğuk algınlığından sonra biraz dinlenmiş olurdu. "Her işte bir hayır vardır," diye yazdı Florence'a. Bu bekleyiş

sayesinde yerel şeyhlerle buluşup gelecekteki hükümetin biçimini de tartışabilirdi.

Amerikalı misyoner arkadaşları Dorothy ve John van Ess çifti ona evlerini açtı; günün büyük bir bölümünü onların çalışma odasında, bir koltuğa kıvrılıp ayaklarını (Arap usulü) altına alarak, peş peşe sigara içerek, John van Ess'le Irak'ın yönetimini konuşarak geçirdi. John, Arapların kendi kendilerini yönetemeyeceği konusunda A.T. Wilson'la hemfikirdi. Kabilelerle yıllardır içli dışlı olan bu din adamına göre Irak bağımsızlığa hazır değildi. Wilson gibi o da, başta Britanyalı bir yüksek komiserin bulunmasını, kabineyi oluşturacak Arap bakanların da İngiliz danışmanlarca eğitilmesini istiyordu. Gertrude, Britanyalı danışmanların gerekliliğine katılıyordu, ama devletin başında bir Arap liderin bulunmasından, devleti Arap bakanların yardımıyla yönetmesinden yanaydı.

"Ama Gertrude," diye yalvardı van Ess, onun geçmişe duyduğu saygıya seslenerek, "Irak'ın çevresine bir çizgi çekip buna siyasal bir varoluş dersen, dört bin yıllık bir tarihe karşı gelmiş olursun! Asur her zaman batıya, doğuya ve kuzeye, Babil ise güneye bakmıştır. Bunlar hiçbir zaman bağımsız birimler olmadı. Entegre olmaları, bütünleşmeleri için onlara zaman tanımalısın; bu, aşama aşama gerçekleşmeli. Henüz bir ulus kavramından yoksunlar."

Kabileleri, eğilimlerini tartıştılar, bütün aşiret reislerinin onaylayacağı bir Arap lider bulunup bulunmadığını sorguladılar. Van Ess, Seyyid Talib'i destekliyordu. Herkesçe tanınmanın ve Hazreti Muhammed'in soyundan geliyor olmanın sağladığı dinsel avantajın yanı sıra, Talib çalışkan, becerikli ve doğal bir lider, diye anımsattı. Ama bu olasılık Gertrude'un tüylerini diken diken ediyordu. O, Irak için ya hâlâ Suriye'de bulunan Faysal'ı ya da ağabeyi Abdullah'ı istiyordu. "Abdullah her sabah kahvaltıda *Le Figaro* okuyan bir beyefendi," diye yazdı eve, daha sonra. "Onunla gayet iyi anlaşacağımızdan en küçük bir kuşkum yok." Oysa Amerikalı dostu, aşiretlerin şerif ailesinden gelen bir yöneticiyi asla onaylamaya-

caklarından emindi; nedeniyse dışarlıklı olmalarıydı – onlar Irak topraklarına ve halkına yabancıydı.

"Ah, alışırlar!" diye atıldı Gertrude, tam bir güvenle.

* * *

Onlar Irak'ın kaderini tartışırken Irak, Whitehall'un da birinci gündem maddesiydi. Mezopotamya'nın Britanya'ya zaten çok pahalıya ve cana mal olduğunu ileri süren (Irak'ta 17.000 İngiliz ve 44.000 Hintli asker vardı; Filistin'deki 23.000 askerle birlikte bu orduyu yaşatmak İngiltere'ye yılda 35.5 milyon sterline patlıyordu) güçlü muhalefete karşılık, Mezopotamya'nın bir petrol kaynağı olarak önemini kimse yadsıyamıyordu. Petrol, donanmayı ve yeni gelişen Hava Kuvvetleri'ni beslemenin yanı sıra, sanayi sektörünün de yeğlediği yakıt olup çıkmıştı; şimdi fabrikaları, tarım makinelerini işleten, gemilerin daha rahat yol almasını, trenlerin, uçakların, otomobil, tank ve kamyonların çalışmasını sağlayan oydu. Petrol bağımlılığı İngiltere'yi Mezopotamya'yla dost olmaya zorluyordu.

Parlamentoda William Ormsby-Gore, İngiltere'nin Irak'taki konumunu savundu. Savaşta mahvolan yedi bin dönümlük ekilebilir araziyi ıslah edip eski verimliliğine kavuştururlarsa dünyanın en büyük tahıl ambarlarından birine sahip olabilirlerdi:

"Mezopotamya'nın gelişimi, fiyatların ucuzlaması ve dünya üretiminin artması açısından, öncelikle ele alınması gereken bir projedir," diyordu, sömürge ilişkileri uzmanı.

Mr. Asquith ona karşı çıktı: Britanya'nın Irak'taki yükümlülüklerini Basra'yla sınırlandırması yeterliydi. Basra, limanı ve Abadan'a yakınlığıyla, üç eski *vilayet*'in en önemlisiydi.

Ama Başbakan Lloyd George onunla aynı fikirde değildi. Osmanlı'ya ait eski illerin üçünü de elinde tutmaktan yanaydı:

Ülkenin tamamını da bırakabiliriz. Ama Mezopotamya'nın en can alıcı ve en gelecek vaat eden yöresinden vazgeçmemizi anlayamıyorum. Musul büyük olasılıklar barındıran bir bölge. Zengin petrol yatakları var... Doğal kaynakları, dünyadaki bütün ülkelerden kat kat zengin... Şu anda iki milyonu geçen bir nüfusu var. Çekilirsek ne olur? Bu ülkeyi Türk baskısından kurtarmak için yaptığımız onca harcamadan sonra, onu anarşiye ve karmaşaya teslim etmek, gelişimine katkıda bulunmaya, sorumluluk almaya yanaşmamak, savunulacak hiçbir yanı olmayan cahilce bir davranış olur.

Sonunda Milletler Cemiyeti'nden bir manda kararı aldırması için bir İngiliz komisyonu kurulmasına karar verildi.

* * *

Gertrude 29 Mart 1920'de babasını Basra'da karşıladığında parlamentodaki tartışmaların yankısı hâlâ sürüyordu. Hugh Bell ağarmış saçlarıyla sakalına karşın, hâlâ sırım gibiydi; pembe, sağlıklı bir yüz, kızınınki gibi parlak, canlı mavi gözler. Gertrude sevinçten uçuyordu; hem onu gördüğü hem de yetmişini çoktan geçen erkeği böyle zinde, sapasağlam bulduğu için. Ez-Zubeyr'de şeyhle kahvaltı yaptılar; akşamüstü de Gertrude'un davet ettiği kodamanlarla, kentin önde gelenleriyle çay içtiler. Babası zarafeti ve asaletiyle herkesi etkiledi. "Onu gezdirmek, sözcüklerle ifade edilemeyecek kadar büyük bir keyif!" diye haykırdı Gertrude. "Kendimi bir rüyadaymış gibi hissediyorum."

Basra'dan trenle Nasıriye'ye, oradan el-Hille'ye geçtiler –orada babasına tarımsal yenileme projesini gösterdi– sonra kutsal Necef kentine gittiler. Babasını Kazimeyn'e götürdü, belediye başkanıyla çay içtiler; çölde şeyhleri ziyaret ettiler; kuzeye, Musul'daki petrol yataklarına kadar çıktılar. Babasına sevgili Irak'ını gösteriyordu, Irak'a da sevgili babasını. Ülkesiyle övünüyor, babasıyla gururlanıyordu: Hugh onun soylu köklerini anımsatan, onu her konuda onaylayandı – özel-

likle kendini dışlanmış hissettiği çalışma ortamında. Bağdat'ta şeftali ve vişnelerle süslü hasır şapkasını başına iğneledi, babasını öğle yemeklerine, beş çaylarına, akşam yemeklerine götürdü; onu tanıdığı herkesle tanıştırdı (Araplar, Yahudiler ve İngilizlerle): toprak sahibi Hacı Naci'den kutsal *Nakıp*'a, Lynch şirketinin mümessili olan Tod çiftine, meslektaşı Bullard'a ve can düşmanı Wilson'a kadar. Wilson, Hugh'a kızının biraz dinlenmeye ve İngiltere'ye dönmeye ihtiyacı olduğunu fısıldadıysa bile, Gertrude duymazdan geldi.

Bu tadına doyulmaz bir ay boyunca havada uçuşan bıçaklara hiç aldırmadı, yalnızca babasına odaklandı; iyi bir terzinin elinden çıkma tüvit takımları, cilalı Oxford ayakkabıları, şöminenin karşısındaki çiçek desenli koltuğa oturup uzun uzun okuduğu *The Times*'ıyla, İngiltere'den nefis bir esintiydi. Gertrude onu evinde ağırlamanın mutluluğunu doyasıya yaşadı. Baba ve kız, Gertrude'un hizmetçisi Zaiya'nın getirdiği çayı yudumlar, İranlı aşçısının yeni pişirdiği keki yerken, saatlerce sohbet ettiler; A.T.nin Araplar konusundaki inatçılığı, Gertrude'un dostluklarına duyduğu kıskançlık, parlamento, Mezopotamya'ya ilişkin politik tartışmalar, aşiretler, milliyetçiler, manda olasılığı. Babasının yargılarına her zaman güvenmişti; onu böyle meselelere bütünüyle vâkıf, sorunları enine boyuna irdelerken izlemek, Gertrude'un güvenini bir kez daha tazeledi.

"Buraya çok kritik bir dönemde geldi," diye yazdı Florence'a. "Tahminime göre Arap milliyetçiler, aslında oldukça sıcak baktığım, geniş çaplı bir gösteriye hazırlanıyor." Ama bu gösteri Britanya'yı Mezopotamya'dan çekilme kararına zorlayabilirdi. Bunun sonuysa felakete varırdı: "Bu ülkeyi başıboş bırakırsak, bütün Asya'daki pozisyonumuzu yeniden gözden geçirmemiz gerekebilir. Mezopotamya giderse, kaçınılmaz olarak İran da gider, ardından da Hindistan. Ve boşalttığımız yerler, gelişimizden öncekileri bile aratacak kişilerin eline geçer." Mezopotamya'nın düşüşünün Hindistan'ın sonu olacağını, Hindistan'ı yitirmeninse Britanya İmparatorluğu'nun sonunu getireceğini görebiliyordu.

Ama şimdilik her şey yolunda gibiydi. 25 Nisan 1920'deki San Remo Konferansı'nda iki başbakan, Lloyd George ile Georges Clemenceau, eskiden Osmanlı'ya ait olan Arap topraklarını paylaşma konusunda nihayet bir anlaşmaya varabildi. Arabistan olduğu gibi, yani bağımsız bir yarımada olarak kalacak, ama Britanya tarafından yönlendirilecekti. Suriye (ve Lübnan) Fransa'nın, Mezopotamya (ve Filistin) Britanya'nın güdümüne bırakılıyordu – ta ki, "kendi ayaklarının üzerinde duruncaya kadar". Kuzey Irak'taki Musul'un (Fransa'nın onayıyla) Britanya'ya verilmesine karşılık, iki Avrupalı devlet Irak'ın petrolünü çıkartma ve işletme hakkını paylaşacaktı. Yöre halkının aklı fikriyse petrolde değil, şu "manda" konusundaydı.

Haber Bağdat'a 1 Mayıs'ta ulaştı, birkaç gün sonra gazetede yayımlandı ve Sir Percy Cox'un yorumuyla "herkesin çenesini meşgul etti". Wilson'ın yayımladığı bildiriyse amacı şöyle açıklıyordu: "Bilge ve uzak görüşlü bir gardiyan" gibi hizmet edecek olan Britanya'nın gözetiminde, "bütün etnik grupları birleştiren, sağlıklı bir ulus kurmak". Zaten, "bağımsız bir Irak Arap devletine giden yolu açmak için" adımlar atılmıştı, daha da atılacaktı.

Her gün, gece yarılarına kadar süren gizli toplantılar yapılıyordu. Pazaryerlerinde, kahvehanelerde, Araplar "manda" sözcüğünün anlamını tartışıyordu. Milliyetçiler iktidarı elinde tutan üstün bir güç olduğu için, din adamları da doğrudan onların varlığını hedef alan, örgütlü, laik bir yönetim biçimi olduğu için ona karşı çıkıyordu. Kimileri için rahat bir soluktu; oysa çoğunluk için on sekiz ay önce İngiliz-Fransız Bildirisi'nde vaat edilen "kendi kaderini belirleme hakkına" ihanetti.

Bu beklenmedik gelişmeler, Wilson'ın bir Arap hükümetinin oluşumunu engelleme çabalarını altüst etmişti. Bunun üzerine, en azından ılımlılara ulaşmak amacıyla son bir girişimde bulundu ve Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekti; meşrutiyetin şu aşamada zamansız olduğunu düşünse de, bir anayasa taslağı için önerilerde bulunma izni istedi. Ama

Londra onun isteğini geri çevirdi; bunun üzerine yaptığı, derhal Percy Cox'la yer değiştirme başvurusu da reddedildi. "Türkiye'yle bir barış anlaşması yapmadan ne meşrutiyet önerisi getirilebilir ne de Cox yeniden bölgeye atanabilir," diyordu Whitehall.

* * *

Britanya, Milletler Cemiyeti'nden Mezopotamya'nın mandasını, Fransa da Suriye'nin mandasını alınca Fransızlar Sykes-Picot Anlaşması'na dayandırdıkları Musul taleplerinden vazgeçmişti. Ama bu araziye karşılık Musul'un petrolünden pay istiyorlardı. İngilizler ile Fransızlar, dünyada "Bay Yüzde Beş" olarak tanınan Ermeni işadamı Kalust Gülbenkyan aracılığıyla "sanayi ve ticari amaçlar için sürekli petrol tedarikini" öngören bir imtiyaz anlaşması imzaladılar. Petrol ihtiyacı öyle çarpıcı bir hızla artıyordu ki, anlaşmada "mevcut miktarın giderek yetersizleştiği" belirtildi. İngiltere ve Fransa ortak bir gelişim politikası belirleyecek, boru hatlarının yapımı, yeni petrol kuyuları için arazi istimlakleri, rafineriler, yükleme limanları türünden zorunlu masrafları paylaşacaktı.

Bu iki devletin rakibiyse Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Dünya petrol üretiminin üçte ikisini elinde tutan Amerikan hükümeti, öz kaynaklarının yakında tükenmesinden korkuyordu. Başkan Wilson'ın Milletler Cemiyeti önerisini onaylamayı reddeden, Osmanlı topraklarının bir bölümünün Amerikan mandasına alınmasını kabul etmeyen, oy çokluğuyla diğer ülkelerden ayrı hareket etme kararı alan Amerikan Kongresi, müttefiklerinin bu açgözlü tavrına ateş püskürüyordu. "İngiltere dünyanın bütün petrolüne el koymaya çalışıyor!" diye kükredi Henry Cabot Lodge, soylu Massachusetts senatörü.

Tartışma yıllar sürecekti, ama Britanya'nın durumu açıktı: Yaşamsal çıkarları ve askerî gücü için derhal, şiddetle petrole gereksiniyordu. Irak petrolünün denetimi, İngiliz halkı-

nın geceleri rahat uyumasını sağlayacaktı; kömürün güvenli battaniyesinin yerini petrolün kaygan, akıcı yorganı almalıydı.

* * *

Babasının ziyareti Gertrude'un neşesini yerine getirmişti. Onun gidişinden sonra yazdığı mektupta, "Senin gibi babası olan biri nasıl olur da herhangi bir şeyden yakınabilir, aklım almıyor," dedi hayranlıkla. "Gördüğün ve duyduğun şeyler ne kadar yabancı ya da karmaşık olursa olsun, yalan olanı bir anda algılayacağından hiç kimse kuşku duyamaz; bunu düşününce, insanın senin zekânın kıvraklığına sahip olmasının ne demek olduğunu daha iyi anlıyorum. Buradaki genel yapıyı en az bizim kadar iyi tanıdığını biliyorum, buysa aklımı başımdan alıyor, çünkü çalışmamı, yaptıklarımı anladığını bilmek, işime bambaşka bir tat katıyor; ayrıca memlekette bizim adımıza birkaç söz söyleyebilmen, hepimize öyle iyi gelecek ki."

Babasının Mezopotamya'nın avukatlığını yapmasına ne kadar ihtiyacı varsa, kendisine vereceği moral desteğe de o kadar ihtiyacı vardı. A.T. Wilson, Gertrude'un yaşamını cehenneme çeviriyordu. Konuttaki çalışma odasında geçen bir başka kavganın ardından, kadının yüzüne haykırmıştı: "Sen hayatımda gördüğüm en küstah ve en hoşgörüsüz insansın!" Birkaç gün sonra Gertrude öğle yemeklerinin çekilmez hale geldiğinden yakındı: "A.T. masanın başına geçiyor ve bir ayı gibi homurdanıp duruyor; bu durumda en iyisi onu yalnız bırakmak, ona hiç bulaşmamak ama bundan da hoşlanmıyor. İyi ama ne yapmalı?"

Onu gündelik programından dışlayan Wilson'ın yanı sıra, şeflerine körü körüne bağlı olan siyasi subaylar da toplu halde Gertrude'a cephe almıştı. Üstüne üstlük, birkaç güvenilir dostundan biri olan Frank Balfour nişanlanmış, evliliğe hazırlanıyordu. "Bu habere çok sevindim. Kızdan hoşlandım," dedikten sonra iğnelemekten kendini alamadı: "Onca boyanm altından yüzünü görebilseydim, belki daha çok hoş-

lanırdım." Florence'ın Hugh'a gönderdiği mektuplar gelmeyi sürdürüyordu. Durumu babasına bildirdi: "Annemden gelen mektupların arkası hiç kesilmiyor; hepsini tek tek geri yolluyorum. Umarım yakında sana değil de bana yazmaya başlar." Her şeye karşın, aklına koyduğunu yapma kararlılığıyla başını dik tuttu ve çalışmaya devam etti.

26

Kavga

Miss Gertrude Bell'in geleneksel "Keyifli Pazar Çayları" ya da Britanyalı subayların deyişiyle KPÇ'leri, 1920 Mayıs'ının ortalarında başladı. Gertrude kahvaltıdan ve at gezintisinden sonra eve dönüp bahçesini süslüyordu. Ağaçların arasına eski Bağdat fenerleri asar, iskemleleri halka biçiminde dizer, dört gözle erkek konuklarını beklerdi. Balfour, Bonham Carter ve birkaç subaydan başka kentin aydın Arap siyasetçilerinden (çoğu Faysal'ın ve şerif ailesinin destekçileri) otuz kadarı, peş peşe sökün ederdi. Soğuk içecekler, meyve ve kekler eşliğinde günün politik meseleleri konuşulurdu: Siyonizm ve Balfour Bildirisi, İngiliz-Fransız Bildirisi, Musul ve Türk sorunu, manda... En önemlisi de, umutlarını ve korkularını dile getirirlerdi. Gertrude dertleri ilk ağızdan dinlemenin yararına inanıyordu. Balfour'un yorumuyla: "Kusursuz bir yöntem"di. Gertrude, Wilson'ın bu toplantılara karşı çıkacağını bildiği için, daha baştan onayını almak istemişti. "Her iki tarafı da kolaçan etmekte yarar var," dedi Wilson.

Ancak hiçbir Arap konuk onu, 23 Mayıs Pazar günü ansızın çıkıp gelen ziyaretçi kadar sevindiremezdi: eski uşağı Fattuh. Memleketi Halep'ten buraya gelen birinin şoförlüğünü yapmıştı; sinsice fırsat kollayan soyguncuların cirit attığı, tehlikeli çöl yolculuğunun ardından doğruca Gertrude'un evine koşmuştu. Fattuh onu kucakladı, babasını sordu: "Asil babanız hâlâ burada mı?"

Gertrude şaşırmıştı: "Buraya geldiğini nereden biliyorsun?"

"Ah," dedi Fattuh, "çöldeki Bedevilerden biri, *Hatun*'un babasıyla birlikte çok mutlu olduğunu söyledi."

"Demek ki," diye yazdı Gertrude babasına, "Arabistan bizi konuşuyor." Babasını çok özlüyordu; ne zaman bir demiryolunun yanından geçse onu düşünür, ülkeyi bir uçtan ötekine kat ettikleri tren yolculuklarını, termostaki çayı paylaşırken yaptıkları sohbetleri, antik eserlerin bolluğundan, yerel liderlerin kıtlığından yakınışlarını, Wilson'ı çekiştirişlerini anardı. Can düşmanı, Hindistan hükümeti tarafından "şövalye binbaşı" yapılmıştı – Gertrude'dan biraz daha yüksek bir unvan. Mektubundaki satırlar, incinmişliğini ele veriyordu: "Çok memnun oldum. Bunu fazlasıyla hak ediyor. Yalnız ona şövalyelik unvanı verirken bir şövalyeye yaraşan, geleneksel terbiyeyi de verebilselerdi keşke!"

* * *

Sadık Fattuh bundan daha uygun bir zamanda gelemezdi. Mayıs sonunda, otuz derecelere ulaşan sıcaklık henüz dayanılabilir gibiydi, ama camilerdeki ısı giderek yükseliyordu. İngiliz-Fransız Bildirisi'nin üzerinden on sekiz ay geçmiş, manda kararı çoktan açıklanmıştı, ama ortada hâlâ bir Arap hükümetinden eser yoktu. Ramazan ayı yaklaşıyordu, Şiilerin en yüksek otoritesi olan *mücahit*'ler mimberlerden *cihat* ateşini körüklüyordu. Sünniler bu tür kutsal savaş vaazlarını her zaman yan gözle, kuşkuyla süzmüş, sonunun İslami bir şeriat devletine varmasından endişe etmişlerdi. Ama belki de ülke tarihinde ilk kez, Sünni kent halkıyla Şii aşiret üyeleri katı önyargıları bir yana bırakıp, ortak düşmana karşı birleşiyordu: İngilizler. "Temelde yatan düşünce," diye açıkladı Gertrude, "kâfiri kovmak." Frank Balfour (Bağdat valisi), genç ve ateşli bir konuşmacıyı tutuklattı. Gertrude ona hak vermekle birlikte, "Öyle hassas ve ince bir karar çizgisi ki," dedi. Genellikle bu tür tutuklamalar, ateşi daha da beslerdi.

Ertesi akşam 30 Mayıs 1920'de, Yeni Cadde'deki caminin önünde büyük bir kalabalık toplandı. Bir ayaklanmadan korkan Balfour, çevre yolları denetlemek üzere iki zırhlı araç gönderdi. Bir Arap kışkırtıcı üniformalı sürücülerden birine taş atınca, sürücü tabancasını çekti. Gertrude silah seslerini yatağından duydu. Ona bu tür mitinglerden haber taşıyan Arap muhbiri, sürücünün kalabalığın üstüne ateş ettiğini, çıkan arbedede kör bir Müslümanın ezildiğini, diğerlerinin da çabucak dağıldığını bildirdi. Balfour aynı gün liderleri topladı, camilerin politik nutuklar için kullanılmasını yasakladı. Ama olan olmuştu. Suriye'nin aşırı uçları kışkırtan propagandasıyla beslenen ve meşrutiyet önerisini bir türlü getirmediği için Britanya hükümetine iyice kinlenen milliyetçiler gemi azıya almıştı; şiddetli gösteriler birbirini izliyordu. Genel grev ilan edildi; Gertrude çarşıyı gezince bütün dükkânların kapandığını, ticaretin durduğunu gördü.

3 Haziran 1920'de Wilson, Hindistan'a gönderilen General MacMunn'un yerine gelen, yeni ordu komutanı General Sir Aylmer Haldane'le konuştu ve onu uyardı: Aşağı Fırat'ta "birkaç hafta içinde" yeni çatışmalar bekleniyordu. Wilson'a göre bütün bu huzursuzluklar onun iddiasını doğruluyordu: İngiliz-Fransız Bildirisi'nin basiretsizliği ve Arapların kendilerini yönetmekten aciz olduğu.

Hummalı söylentiler, gazyağı yemiş alevler gibi yayılıyor, milliyetçilerin hırsını ta Kerbela'daki camilere, Basra'daki saz kulübelere kadar tutuşturuyordu. Abdullah'ın önderliğinde Suriye'den çıkan Arapların yolda olduğu haberleri, kuzeyli aşiretlere bağlı milliyetçilerin umutlarını güçlendirdi. Aynı öyküler yabancı bir devlet ve bir monarşi tarafından yönetilme olasılığına ateş püsküren güneyli Şiileri de kışkırtıyor, Fırat boyunca bir dizi kanlı saldırının fitilini ateşliyordu.

Fattuh, Gertrude'a kahvehanelerde konuşulanları aktardı; halk Albay Leachman'dan acı acı yakınıyordu. Siyasi subay kışkırtıcıların hakkından gelmek üzere, tehlikeli baskınlara sahne olan Dulayim'e gönderilmişti. Daha çok bir maceracı ve gezgin olarak tanınan Leachman sert yöntemle-

re başvurmaktan çekinmeyen biriydi; katı, aşağılayıcı tavrı yüzünden kabileler ona düşman kesilmişti. Duydukları nefreti açıkça dile getiriyorlardı. Wilson'ın kaba tavrına aldırmayan Gertrude bu bilgiyi ona iletti.

4 Haziran'da Fırat ile Dicle arasındaki çölde fırtına gibi esen üç büyük Sünni aşiretin en büyüğü olan Şammarlar, Musul'un altmış kilometre kadar kuzeyindeki Telafer kentine saldırdı. Cemil el-Midfay önderliğindeki Şammar şeyhleri, Abdullah'ın tahta geçmek amacıyla Bağdat'a doğru ilerlediği haberini yaydılar. Bu yalan, ayaklanma için yeterli bir gerekçeydi; yerel halkı Arap milliyetçilerle işbirliğine ve bulabildikleri her İngiliz'i öldürerek bu dayanışmayı kanıtlamaya çağırdılar. Altı kişi öldürüldü: iki memur, iki şoför, savaş sırasındaki üstün hizmetleri nedeniyle madalya almış olan Levazım Subayı Yüzbaşı Stuart ve Yardımcı Siyasi Subay Yüzbaşı Barlow. Wilson karşılık vermekte gecikmedi.

Yörenin mitralyöz ateşiyle taranmasını, kışkırtıcıların tutuklanmasını, liderlerin de sınır dışı edilmesini emretti. Kent halkının tamamı evlerinden çıkartıldı, evler yerle bir edildi. İngilizler kentin yeniden yapılmasına da izin vermedi. Bu, Wilson'ın daha sonra defalarca başvuracağı bir cezalandırma yöntemiydi.

Cinayet haberlerinin geldiği gün Gertrude, General Haldane'la öğle yemeği yemekteydi. General sivil yöneticileri kızdıran bir kararla, İran'da uzun bir tatil yapmaya karar vermişti; ekimden önce dönmeyecekti. Londra'daki ortak tanışlarından filan söz ettikleri yemeğin sonunda Gertrude gitmek üzere doğruldu. Sonra sordu: Aşiretlerin Bağdat'ı ele geçirdiğini duyarsa, ekimden önce döner miydi?

General omuzlarını silkti. "Ah, ben burada yokken olup bitenlerden herhangi bir sorumluluk hissetmiyorum!"

Haldane'ın kayıtsızlığı karşısında donup kalan Gertrude ile Wilson, kısa bir süre için yakınlaşır gibi oldular. Adamın hali tavrı ikisini de tiksindiriyordu. Ama bu bile aralarındaki çekişmeyi gideremezdi: Wilson, Britanya askerî varlığının güçlenmesini isterken, Gertrude bir Arap hükümetinin ku-

rulmasını istiyordu. Arapların kültürlü, eğitimli Abdullah'ın emirliğini kabul edeceğini umuyordu. Bu, özerkliğe karşı çıkan İngilizler de dahil olmak üzere, herkesin ikilemini çözerdi. Faysal'a Şam'da akıl veren Iraklı liderler (Cafer el-Askari, Nuri Said gibiler), derhal Bağdat'a getirilir ve hükümet kurulurdu; Gertrude bunların "oldukça deneyimli, becerikli kişiler" olduğuna inanıyordu: "Onlarla eşit koşullarda görüşürsek, makul davranmalarını sağlayabiliriz."

Bağdat'ta milliyetçi bir grup Wilson'la temas kurdu, o da 7 Haziran'da salt onlara değil, bütün önde gelenlere (Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan) açık bir toplantı düzenledi. Uzun boyu, kalabalığı delip geçen kara gözleriyle Wilson, sivil hükümete geçişteki gecikme için üzgün olduğunu söyledi. Bu gecikmeden Britanya sorumlu değildi; nedeni, manda kararının mayıs başında açıklanmasına karşın, manda koşullarının henüz saptanamamasıydı. Yine de, diye uyardı, eğer delegeler halkı isyana kışkırtırsa kentler kontrolden çıkar, bunun sonu da bütün umutların yitirilmesine varırdı. Delegeler buna karşılık 1918'de söz verilen Arap hükümeti için hazırlık yapacak bir komitenin derhal kurulmasını istediler. Wilson, manda koşulları belirlenir belirlenmez bir anayasa kurulu oluşturulacağını söyledi. Söz veriyordu: Gelecekteki hükümet biçimi saptanırken onların da fikri alınacaktı. Böylece görüşmeler noktalandı.

Fattuh'un kahvelerden derlediği bilgilere bakılırsa, toplantı başarılı geçmişti. Gertrude raporuna, "A.T.nin sözleri, yelkenlerin suya indirilmesini sağladı," diye yazdı, derin bir soluk alarak; halk, "Kendimizi aptal durumuna düşürdük," dedi. Gerçekten de, Wilson ertesi gün hava güçlerine ait bir uçakla el-Hille ve Necef'e gittiğinde en küçük bir ayaklanma hazırlığı görmedi. "Bu arada," diye gözlemledi Gertrude, "karşıtlarımız birbirine düşmüş durumda." Şiilerle Sünniler arasındaki ittifak bozulmuştu.

General Haldane'a yolladığı bir notta, "Göründüğü kadarıyla, tahrikçiler dayanak noktalarını yitirdi," dedi. Kahvelerdeki konuşmalardan, muhbirlerinin günlük ziyaretlerin-

den ve "kalpten kalbe" yaptığı görüşmelerden çıkardığı sonuç şuydu: "Liderler olup bitenleri bir an önce unutmak istiyor." Ortalık sakindi. Ramazan bitmek üzereydi; dolayısıyla, camilerdeki ateşli toplantıların, hutbelerin sonu yakındı. General Haldane, Wilson'ın daha önceki öğüdüne boş verip Miss Bell'i dinlemeyi yeğledi ve orduya yeni askerî eylemlerde bulunmama emri verdi.

* * *

Gertrude ılımlı Arapları yüreklendirme umuduyla, anayasal bir hükümete ilişkin bazı gizli belgeleri, kimi etkin Arap milliyetçilere sızdırdı. Ertesi gün Wilson'ın ofisindeki toplantıda, gelişigüzel bir dille, yaptığı şeye değindi. A.T.nin tepesi attı. "Kabul edilemez bir düşüncesizlik," diye haşladı kadını. "Bundan böyle çalışma odanda tek bir belge bile göremeyeceksin!" Miss Bell özür diledi. "Buraya hiç kimse senin kadar zarar vermedi," diye sürdürdü Wilson sözünü. "Buradan gidiyor olmasaydım, seni aylarca önce kovdururdum – seni ve emirini!" Öfkeden boğulacak gibiydi.

Wilson'ın davranışı, Gertrude'u çıldırttı. "Bütün bunların kökeninde neyin yattığını çok iyi biliyorum," diye yazdı babasına, hazırladığı Suriye raporunu kastederek. "Ben haklı çıktım, o ise haksız; bunu açıkça dile getirememek bana acı veriyor elbette ama olsun, hepsi o kâğıtlarda."

Wilson'm suyu ısındı, dedi Hugh'a. Wilson, 1918 İngiliz-Fransız Bildirisi'nde dile getirilen Arap özerkliği yanlısı resmî politikayı asla desteklememişti. "Aslında onu hep yok saydı. Bunu bilen halk da ona hiç güvenmedi."

Sonra itiraf etti: "Beni de sepetlemeyi düşünüyor olabilirler elbette. Ama istifamı vermeyeceğim. Gitmemi istiyorlarsa beni kovmak zorundalar. Tanrı'ya şükür, Sir Percy önümüzdeki hafta, İngiltere'ye dönerken buraya uğrayacak; gerekirse ona akıl danışabilirim."

Ramazan, haziranın ortasında bitti, ama kabileler bir türlü durulmadı. Gertrude bir sabah Şii dostu Hacı Naci'yi gör-

meye gidince onu çok dertli buldu. Aşırı milliyetçiler adamı hırpalamış, tehdit etmişti: Harekete katılmadığı sürece başına daha da kötüsü gelecekti. Hacı Naci boyun eğmiyor, evini silahlı bekçilerle koruyordu ama çok kaygılıydı. Gertrude'a daha sık ziyarete gelmesi için yalvardı. O da "hiç aksatmamaya" söz verdi.

Pek çok kentte, kapalıçarşılarda asılan duyurular halkı Britanya'ya karşı isyana kışkırtıyordu. Ramazanın bitişinin kutlandığı dinî bayram için binlerce hacının toplandığı, kutsal Kerbela kentinde aşırı İslamcılar halkı galeyana getirmeye çalışırken, birtakım şeyhlerle sözü geçenler de bir şeriat ayaklanması örgütlüyordu. Kazimeyn'de, Gertrude'un ziyaret ettiği İmam Seyyid Hasan'ın oğlu şimdi kenti tutuşturmakla meşguldü. Necef yakınında İranlı hacıları soymakla ünlenen küçük bir kabile yolu kesmiş, önüne gelene saldırmaktaydı. Kuzeyde iki büyük kabile ciddi bir savaş halindeydi; Fırat'ın güneyinde, ed-Divaniye yakınlarında vergi ödemediği için havadan bombalanan aşiretler isyan bayrağını açmış, demiryolunu üç noktada kesmişti. Wilson misilleme olarak köyleri bombaladı, evleri yaktı; asiler makineli tüfek ateşine tutuldu, tahrikçiler sınır dışı edildi, elebaşıları tutuklandı.

Gertrude, Wilson'ın yöntemlerini çok sert buluyordu. İşin aslı, bütün bunlar ters tepiyordu: O, isyancıları ezdikçe, onların öfkesi daha da bileniyordu. Ama Gertrude azınlıktaydı. İşyerinde, Araplara fazla yumuşak davrandığı için dışlanıyordu; Wilson onunla azarlarcasına konuşuyor, kantinde onunla aynı masaya oturmayı reddediyordu.

Birkaç hafta içinde ayaklanma doruğa ulaştı. Sorun Rümeyda'ya sıçradı, Güney Fırat yöresinden sorumlu olan Binbaşı Daly, kodamanlardan ikisini tutuklayıp trenle Basra'ya gönderdi. Durumu öğrenen Fıratlı kabileler trene saldırdı, tutukluları kurtarıp demiryolunu havaya uçurdular. Zor durumdaki askerlerin yardımına iki yüz kişilik bir birlik yollanınca, Araplar yardıma gelen trenlerden birini ele geçirip içindeki silahlara el koydu. Mezopotamya'daki demiryolu araçlarının sayısı sınırlı olan İngilizler havayoluna başvurdu;

alçaktan uçan uçaklar birliklere yiyecek atmaya başladı. Ama Araplar ele geçirdikleri cephaneyle uçaklara ateş açtı. "Çıkarabildiğim kadarıyla," diye yazdı Gertrude, "mesele başta çok yanlış ele alınmış, nedeni de kısmen, İran dağlarına odaklanan başkumandanlığın isyanın ciddiyetini kavrayamaması."

Gertrude ayaklanmaya yeterli tepki vermediği için orduyu suçluyordu, Wilson ile ekibiyse Gertrude'u. General Haldane'a daha önce verdiği, ortalığın yatışacağı güvencesini şimdi meslektaşları ona pahalıya ödetiyordu. Wilson onların bağlılığını, hayranlığını kazandığı için onlar da Gertrude'a karşı aynı küçümseyen, aşağılayıcı tavrı takınmıştı. Siyasi subayların tamamı, onun Arap bağımsızlığına duyduğu sempatiye karşıydı. Onlara göre Wilson'ın sert politikası yüzde yüz doğruydu; Gertrude ise Arapların elinde oyuncak olmuştu. Mezopotamyalıların özgürlük çığlığı, İngilizlerin sömürgeci kulaklarını tırmalamaktan başka işe yaramıyordu. *The Times*'ın Wilson'ı "Mezopotamya'yı Hindistanlaştırmaya kararlı, çelik iradeli bürokrat" diye tanımlaması boşuna değildi.

27

Tatsız bir zafer

Percy Cox, Bağdat'a haziranın sonuna doğru geldi ve Gertrude'a kısacık bir süre de olsa, rahat bir soluk aldırdı. Cox, fırtınalı bir denizde tırmanabileceği bir kayaydı. Sabah kantinde onu karısıyla birlikte kahvaltı yaparken görünce, "yüreğim hafifleyiverdi" dedi. Ertesi gün öğleden sonra Cox onu görmeye geldi. Gertrude olup biteni kısaca aktardı: yangına körükle giden hutbeler, aşırı, radikal milliyetçiler, kabileler arasında tırmanan gerginlik, (Savaş Bakanı Winston Churchill'in bile dayanamayıp sert bir telgrafla payladığı) General Haldane'ın acayiplikleri. Gertrude, "Arap meselesine genel ve doğru bir bakış" dediği gözlemini onunla paylaştı: Daha sonra babasına da yazdığı gibi, bir Arap hükümetinin kurulması ve başa bir Arap yöneticinin geçirilmesi fazlasıyla gecikmiş, üstelik İngilizler işi "son sekiz aydır" ellerine yüzlerine bulaştırmıştı. Ama Gertrude, Wilson'la arasında geçen çirkin sahneye hiç değinmedi. Olayı "tam bir cinnet" olarak görüyordu.

Ama Cox, Wilson'la yaptığı görüşmede, Miss Bell'le aralarının nasıl olduğunu sordu. Wilson onun Asquith'le diğerlerine hâlâ gizli gizli yazdığından yakındı. Bu yazışmalar onu fena halde telaşlandırıyor, dedi Gertrude. Yine de, Wilson'la geçici bir ateşkes imzalamışlardı: Adam ona bildik belgeleri yolluyor, kantinde onunla aynı masada oturuyor, elinden geldiğince kibar davranıyordu – Gertrude da ona.

Birbirlerinin damarına basma korkusuyla, Gertrude onun ofisinden uzak duruyor, o da kadının çalışma odasına gittiği zaman gereken nezaketi gösteriyordu. "Benden sürekli bir şeyler istediği için, sık sık odama geliyor," diye burun büktü Gertrude. "İçimden kahkahalarla gülüyorum, çünkü bana muhtaç. İşin ash, bu eli ben kazandım."

Sir Percy iki günlük Bağdat ziyaretinde Wilson'ın hazırladığı, bir anayasa kurulunun oluşturulmasına yönelik taslağı onayladı. Duyuruda, Mezopotamya'nın Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında ve Büyük Britanya'nın güdümünde, bağımsız bir devlet yapılacağı açıklanıyordu; Sir Percy geçici bir Arap hükümeti kurmak üzere yeniden buraya dönecekti.

Cox ertesi gün İngiltere'ye doğru yola çıktı; papağanını Gertrude'a teslim etmiş ama onun parlamentoya sunulmak üzere hazırladığı, Mezopotamya'daki sivil Britanya yönetimini enine boyuna irdeleyen önemli raporu yanına almıştı. Irak'ta kalmanın maliyeti Londra'nın canını öyle sıkıyordu ki, Gertrude, "Önlerine, şu âna kadar yapılan muazzam işleri gösteren, elle tutulur bir belge sürülmeli," diyordu. Babasından parlamentoda onun adına kulis yapmasını istedi. "Lütfen, yapabildiğin kadar propaganda yap," diye yalvardı. Sonra ekledi: "Beni sevmeyi de sakın ihmal etme."

* * *

Gertrude, Faysal'ın yakın çevresinden Cafer el-Askari Paşa'yı Bağdat'a çağırıp onunla Suriye'deki durumu görüşmesi için Wilson'ı aylardır sıkıştırıyor, Wilson ise ayak diriyordu. Ama artık Arapları yatıştırmak için bazı adımlar atılması gerektiğini o bile anlamıştı. Bir anayasa meclisi oluşturmak için Whitehall'dan resmen izin alınca Cafer Paşa'yı Bağdat'a davet etti. Ama konuyu Gertrude'la tartışmaya yanaşmadı.

"Bu konuda tam anlamıyla karanlıktayım, çünkü A.T. bana hiçbir şey söylemiyor," diye yazdı eve. "Amacı elimi kolumu bağlamak; buysa hiç kimsenin haddine düşmemiş!" En

iyi politika, Cox dönünceye kadar Wilson'a bulaşmamaktı. Öte yandan, Wilson'ı başıboş da bırakamazdı; ona Bağdatlı Sünnilerle Şiilerden kurulacak karma bir komiteyi isyancı kabileleri bastırma göreviyle kutsal kentlere göndermesini önerdi. A.T. onu duymazdan geldi; Gertrude yolladığı pusulanın çöpü boyladığından emindi.

Seyyid Talib anayasa kurulunun toplantısına katılmak için Bağdat'a geldi. Bir zamanlar, sultana karşı ayaklanan Türklerin destekçisi olan bu adamın daha sonra onlara sırt çevirmesi Mezopotamyalılar arasında kuşkulara yol açmıştı. Uyguladığı rezilce yöntemlere karşın, usta bir politikacı sayılıyor, Suriye'ye sürgüne gönderilen bazı Iraklı milliyetçiler de onu sözcüleri olarak görüyordu. Gertrude'u ziyarete gelince, kendi çıkarlarıyla Britanya'nın çıkarlarının örtüştüğünü söyledi. Britanya'nın desteğiyle ılımlı bir parti kurmak istiyordu. Ama yerli halktan bile daha kuşkucu olan, bu erkeğe günahı kadar güvenmeyen Gertrude ona arka çıkmayı reddetti, biraz da içtenlikten uzak bir ifadeyle şöyle dedi: "Biz Arap hükümetini kurarız, ama başına seçeceği kişiye karışamayız."

* * *

Milliyetçi liderlerin Bağdat'ta toplanması, ülkenin geri kalanını sakinleştirmeye yetmedi. Orta Fırat boyundaki aşiretlerin gemi azıya aldığı, Sünnilere ait çiftlikleri yerle bir ettiği haberleri geliyordu. Kûfe'deki siyasi subay tutuklanmış, el-Hille yakınlarında pusuya düşürülen dört yüz İngiliz askerin neredeyse yarısı esir alınmıştı. Alevler her yana sıçramış, Britanya'nın gücünü yitirdiği haberleri, binlerce kişiyi silaha sarılmaya itmişti. İsyan kontrolden çıkmıştı.

Bağdatlılar panik içindeydi: Taşradaki geniş topraklar yağmalanıyordu; yetmezmiş gibi, bir şeriat devleti tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Sünnilerle Şiiler arasındaki köklü nefret daha da şiddetlenmişti. Gertrude'un da işaret ettiği gibi mayısta (ramazan boyunca) Şiilerle birlikte sürdürdüğü

başkaldırı, şimdi kent halkının korkulu rüyası haline gelmişti. Bağdat'ın saygın, nüfuzlu kişilerinden ikisi *Hatun*'u ziyarete geldi, öğüt istedi. Gertrude türbanlı kodamanları gayet kibar karşıladı, kahve ikram etti, nasıl yardım edebileceğini sordu.

"Bağdat'taki herkes sizi sayar. '*Keşke İngiliz erkekleri de kadınları gibi olsaydı!*' diyorlar." Bütün bu pohpohlamalar, bir şey istediklerine işaretti. Gertrude aşiretleri uzlaştırmak için akıl danışmaya geldiklerini anlamıştı.

Sünni ve Şiilerden oluşacak ortak bir komite kurmalarını ve Kerbela, Necef gibi kutsal kentlerin liderleriyle görüşmelerini öğütledi. Wilson'a on gün önce yaptığı önerinin aynısıydı, ama bunu öyle bir sundu ki, Sünni kodamanlar fikrin kendilerinden çıktığına inandı; yerel Şiilerle güç birliği yapma fikrinden nefret etseler de, Gertrude'un tavsiyesine uymayı kararlaştırdılar.

Gertrude bu gelişmeyi Wilson'a iletince, erkek öfkeden köpürdü. Ondan bu konuda tek kelime bile duymak istemiyordu. Öneriyi ancak doğru kanallardan geldiği sürece dikkate alabilirdi – yani, kendi (erkek) ekibinden biri, örneğin Yüzbaşı Clayton tarafından iletildiği takdirde. Gertrude'un buna bir itirazı yoktu, ama (Gertrude'un Mısır'daki dostu Clayton'm erkek kardeşi) Clayton buraya daha yeni atandığı ve yerel Araplarla henüz tanışmadığı için, Gertrude müzakerelerde kendisinin de hazır bulunması gerektiğine inanıyordu. Wilson bu mantıklı yoruma boyun eğmek zorunda kaldı. Görüşmeler başlayınca, Gertrude kendisinin ortaya attığı fikri hem Wilson'ın hem de kentin önde gelenlerinin sahiplendiğini gördü. Oysa işin aslını biliyordu. Yine de, sıkça yaptığı gibi sesini kesti, durumu sineye çekti. "Baştan sona benim projemdi," diye yazdı babasına.

* * *

Faysal'm neredeyse iki yıldır süren yalvarmalarını duymazdan gelen ve Arap hükümetini tanımayı reddeden Fran-

sa yüzünden, Suriye'de işler çığrından çıkmak üzereydi. 14 Temmuz 1920'de, Beyrut'tan Şam'a doğru ilerleyen, geliştirilmiş Fransız ordusunun başındaki General Henri Gouraud, Faysal'a bir ültimatom çekti ve Fransız mandasını kabul etmesini istedi: Arap ordusunun, ekonomi ve demiryollarının mutlak denetimi Fransa'nın elinde olacaktı. Bunun üzerine Faysal birliklerine dağılma emri verdi; kimileri emre uymayıp umutsuz bir mücadeleye girdiyse de, bu işin bittiği görülebiliyordu.

20 Temmuz'da Emir Faysal'la erkek kardeşi Zaid sessizce Şam'ı terk ettiler. Arap hükümetinin ömrü yalnızca yirmi bir ay sürmüştü. Gertrude'a kalırsa, şerif ailesine verdiği sözü tutmayan İngilizlerin ihanetine uğradığını düşünen kızgın Faysal, yakında ordusunu toplayıp bir kez daha geri dönmeyi deneyecekti. Sonuç ne olursa olsun, bu duygular bütün çöle yayılacaktı. Fransızlar Suriye'den çıkmaya zorlanırsa, Britanya da Irak'ı bırakmak zorunda kalabilirdi. "Eh," dedi babasına, "Britanya, Mezopotamya'yı boşaltsa bile, ben burada huzur içinde oturup gelişmeleri beklerim. Çok da güzel olur... eski günlerdeki gibi!"

Gertrude için eski günler geri gelmiş olabilirdi. Ama Hugh için değil. Bell ailesinin asla tükenmeyecek sanılan serveti ansızın, hızla erimeye başlamıştı. Demirden gelen bu muazzam servet on yıl içinde yok olup gidecekti. Savaştan sonra İngiltere'nin belini büken ekonomik kriz ve ardı arkası kesilmeyen grevler Bell şirketini fena vurmuştu. Hugh ve ortağı, şirketi ayakta tutabilmek için borç para aramaktaydı. Gertrude'a yolladığı mektupta, banka kredisi için, ekteki vekâletnameyi imzalamasını istedi.

"Seninle aynı gemide batmaya hazırım," diye yanıtladı Gertrude neşeyle, *Kral Lear*'den alıntı yaparak. "Birlikte yoksullar yurduna düşünce, oturup anılarımızı yazarız." Belgeleri imzalayınca bankaya yetmiş iki bin sterlin borçlanacağının farkındaydı; bu parayı Dorman Long hisselerindeki artıştan çıkarabileceğini umuyordu. Bu arada masraflarını iyice kıs-

maya söz verdi. Maaşı geçinmesine yetmiyordu, evde verdiği pahalı davetlerse işinin bir parçasıydı, ama yine de, İngiltere'den gelen harçlığını ayda otuz sterline indirebilirdi.

Ne olursa olsun Bağdat'tan ayrılmaya hiç niyeti yoktu. En kötü olasılıkla, diyordu, Britanya, Mezopotamya'dan çekilir, arsa fiyatları ucuzlar, o da oturduğu evin tamamını nihayet satın alabilirdi. Her şeyde bir hayır vardır, diye düşünüyordu.

Öte yandan, böylesine sıkıntılı bir dönemde babasının yanında olamadığı için suçluluk duyuyordu: "Sevgili babacığım, umarım mektuplarımı okurken benim yazarken aldığım keyfi alıyorsundur! Sözlerim sana çılgınca geliyorsa, tek gerekçem, tam anlamıyla çılgın bir dünyada yaşadığımdır. Buna bir de, insanı sersemleten sıcağı ekle. İnsan burada her şeyi olduğu gibi kabullenmeyi, olup bitenlere şaşmamayı öğreniyor."

Gertrude kendinden böylesine hoşnutken, 6 Ağustos 1920'de Edwin Montagu'den gelen telgraf karşısında donup kaldı. Sandığı gibi, elli ikinci doğum gününü kutlayan bir tebrik mesajı değil, resmî bir kınama, Wilson'ın ilettiği bir şikâyete yanıttı. Üzerinde "Özel ve Kişisel" ibaresi bulunan telgrafta Montagu şöyle diyordu:

> Mezopotamya'nın içinde bulunduğu bu kritik ortamda, ülkenin geleceği sallantıdayken, birlik ve beraberlik içinde hareket etmemizin öneminin sanırım farkındasındır. Dikkate almamızı istediğin görüşlerin, önerilerin varsa ya buraya iletilmesi için sivil komisere başvurmanı ya da izin isteyip buraya gelmeni ve bizzat sunmanı yeğlerim. Görüşlerinin dikkate alınacağından en küçük bir kuşkun olmasın, ama bir siyasi subay, söz konusu meselelerde birebir yetkili olmayanlarla yaptığı özel yazışmalarda çok dikkatli olmak zorundadır. Sorumsuzca davranışlar, mevcut uygulamalara ve yöntemlere ilişkin soru işaretleri doğurmanın yanı sıra sonuç almamızı zorlaştıracak, senin fazlasıyla hayıflanacağını çok iyi bildiğim, yeni sorunlar yaratacaktır.

Gertrude'un yanıtı hiç gecikmedi:

Nisandan beri izlenen politikayı yüzde yüz onaylıyorum. Arap meselesine genel yaklaşımımı biliyorsun – uygulamaya daha önce konulmadığına ne kadar esef ettiğimi de. Ancak bu görüşü şimdi kamuoyuna açıklamanın hiçbir değeri olmayacağı gibi, zararlı bile olabilir. Yazışmalara gelince; babama yazdığım özel mektupların dışında, gayriresmi kişilere politik konularda yazılmış olup da önce Albay Wilson'a gösterilmemiş tek bir mektup bile anımsamıyorum. Yine de, sözlerin benim için yararlı bir uyarı oldu.

* * *

Yanıtını, Montagu'nün telgrafıyla birlikte A.T. Wilson'a gönderdi ve ekleyeceği bir şey olup olmadığını sordu. Wilson'dan kısa bir pusula geldi:

Miss Bell. Sir Percy Cox buraya uğradığında yılın başlarındaki olaylara atfen, aramızın düzelip düzelmediğini sormuştu. Düzeldiğini söyleyemem, demiştim – karşıt görüşlerinizin kamuoyu tarafından bilindiğini, üstelik benimsendiğini söyledim. (Seyyid Talib daha bugün, oldukça anlamlı bir biçimde buna değindi.) Durumun savunulacak bir yanı olmadığını, ancak yakın zamanda bir görev değişikliği umduğumu belirttim. Bir birey olarak, canınızın istediğini (istediğiniz kişiye) yazma hakkını her zaman korudunuz ve kabul etmeliyim ki, bazı mektuplarınızı, örneğin Asquith'e yazdıklarınızı bana gösterdiniz; ancak onların yazılmasından kesinlikle hoşlanmadığım gibi, onlardan haberdar olmam demek, onları onayladığım anlamına da gelmez. Ekleyecek başka bir yorumum yok.

Wilson ertesi gün bir toplantı istedi. İncecik bedeni, erkeğin iri cüssesiyle tam bir karşıtlık oluşturan Gertrude onun aksi, kaba saba tavırlarını, öfkeden alev saçan bakışlar-

la süzdü. "İnsanların aramızdaki uyuşmazlığı öğrenmesi kaçınılmazdı, çünkü bunu hiç saklamadım, açıkça belirttim – ilk önce de sana," dedi. "Ama her şeye karşın, başkumandanlığın duyurularına hiç karşı çıkmadım, en küçük bir muhalefet göstermedim." Sonra yapıştırdı: Wilson'ın Seyyid Talib' den, şu rezil düzenbazdan alıntı yapması "büyük bir saçmalık"tı. Eğer Gertrude, "muhalefetin asılacağı bir elbise kancası yapılmak" isteniyorsa, en iyisi onu bir an önce (Sir Percy' nin dönüşüne kadar) izne, Hindistan'a göndermekti. Hindistan'da bir tatile gerçekten de ihtiyacı vardı.

Ama Wilson ona izin vermedi. "Yakında memlekete dönüyorum," dedi. Ayrıca, diye kabullendi, Araplarla iyi ilişki kurmanın anahtarı Gertrude'da olduğu için, görevi devralacak kişiye yardımcı olabilirdi. Gertrude dinledi, kendi kendine gülümsedi.

Sonra sıra Gertrude'un dostlarıyla yaptığı yazışmalara geldi. "Yazdığın not beni hayretler içinde bıraktı," dedi Wilson'a. Geçen hafta Mr. Asquith'e yazdığı mektubu ona göstermişti, öyle değil mi? Şimdi kalkıp bu yazışmalardan yakınması "hiç de adil değil"di. O zaman hiç sesini çıkarmamıştı; gönderilmesini istemediğini belirtebilirdi. Ama Wilson'ın tek derdi, Asquith'e yazdığı mektup değildi: Domnul Chirol'a ve Hindistan Bürosu'na neler yazdığını da merak ediyordu.

Gertrude, Domnul'un en yakın dostlarından biri olduğunu anımsattı; ona yazdığı mektuplar özeldi. Sir Arthur Hirtzel'e yazdığı zaman da, "neredeyse her seferinde" Wilson'ı haberdar etmiş, genellikle de onayını almıştı; hatta bir keresinde, diye anımsattı, Wilson'ı savunmak için yazmış, o da bu mektup için Gertrude'a teşekkür etmişti. Dahası, diye bastırdı, "Edwin 'gayriresmi kişiler' diye özellikle vurguluyor."

Wilson, "Hindistan Bürosu'yla her türlü özel yazışmaya karşı olduğunu" belirtti.

"İnanılır gibi değil," diye homurdandı Gertrude; ama yine de, erkeğin isteğine kesinlikle uyacaktı.

Wilson ona "açıksözlülüğü" için teşekkür ettikten sonra elini sıktı. İki hasım ne kadar dostça ayrılabilirse, o kadar

dostça ayrıldılar: Gertrude onun yakında gideceğinden hoşnut, Wilson yakında bu kadından kurtulacağı için sevinçli.

"Zaman zaman hatalı davrandığımı kabul ediyorum," diye itiraf etti babasına. Wilson'ın "tahammül edilemez kabalığı" yüzünden, bazen çileden çıktığı doğruydu. Bu durumu Araplara yansıtmış da olabilirdi. Oysa ikiye bölünmüş bir cephe sergilemek, istediği en son şeydi; bu Britanyalılara zarardan başka ne getirirdi ki? Birlikte, güçlü bir görüntü sunmaları şarttı, özellikle şimdi, Mezopotamya'daki sular hâlâ durulmamışken.

* * *

16 Ağustos'ta aldığı haberler, Gertrude'un yüreğini sıkıştırıverdi. En güvendiği Agailli muhbiri onu görmeye geldi ve Dulayim'deki Siyasi Subay Albay Leachman'in, Şammar Aşireti'nin reisi Şeyh Dhari'yle şiddetli bir kavgaya tutuştuğunu söyledi. Agailli'nin anlattığına göre Leachman birkaç gün önce, Musul yolunda güvenliği sağlayamadığı için şeyhi fena halde haşlamıştı. Sonra da Şammarların yol üstündeki bir hendeği onarmalarını emretmişti. Şeyh Dhari kinci biri olarak tanınmasına karşın, adamlarına işbirliği yapmalarını buyurmuştu. Ama siyasi subay tam oradan ayrılmak için arkasını dönünce, şeyhin oğlu Leachman'ı sırtından vurmuştu. "Araplara ve Şeyh Dhari'ye öteden beri öylesine saygısız davranırmış ki, bir sürü düşman edinmiş," diye yazdı Gertrude eve. "Son derece hoyrat ve aksi bir askerdi, ama çok da yürekliydi; adı bütün Arabistan'da bilinirdi. "Şimdiyse," diye inledi, "burada neler olacağını Tanrı bilir."

Sıkıyönetim ilan edilen Bağdat'a huzursuz bir sükûnet çökmüştü. Ama ülkenin geri kalanında üç ay önce başlayan kaos hâlâ bütün hızıyla sürüyordu. Binlerce kabile üyesi ayaklanmış, Şehriban'daki bütün siyasi kadro vahşice katledilmişti. Alevler Gertrude'un çevresinde gürlüyordu; Wilson'ın gazabıysa yangını körüklüyordu. Gertrude, Londra'ya yazdığı mektuplar yüzünden kendisini paylayan Montagu'yü

sert bir dille yanıtladı: "Yersiz korkulara yol açmamak için, artık yalnızca babama ve dükkân sahiplerine yazıyorum."

Wilson'ın tersliği, memleketten gelen çirkin telgraflar, aşiretlerin vahşiliği ve dayanılmaz sıcak Gertrude'un moralini bozuyordu. 23 Ağustos'ta Florence'a yazdığı mektup, umutsuzluğunu yansıtıyor: "Burada büyük bir bozguna uğradık. Oturtmaya çalıştığımız sistemin ne kadar yanlış olduğunu hiçbirimiz göremedik. Temelden değiştirilmesi gerekiyor. Bu ülkenin henüz yeterince gelişmemiş, herhangi bir sisteme sokulmaya kesinlikle hazır olmayan bir kabileler topluluğu olduğu gerçeğini göz ardı ettik. Türkler onlara hükmetmedi, bizse hükmetmeye çalıştık – ve başarısız olduk."

Bu karmaşa elini kolunu bağlıyor, onu "yarı ölü" hale getiriyordu: "Gelecek için hiçbir plan yapamadan, günü gününe yaşadığım duygusuna kapılıyorum." Yine de, bir umut ışığı vardı elbette. "Yüreğim bana, ortalık nasıl beklenmedik bir biçimde altüst olduysa yine öyle, ansızın durulacağını fısıldıyor. Ancak yanılıyor da olabilirim elbette. Belki de savaş ve devrim artık normal sayılıyordur."

Her şeye karşın, sivil yönetime ilişkin kapsamlı, isabetli raporunun ikinci bölümünü yazmayı sürdürüyordu. Neredeyse bitmek üzere, diye bildirdi babasına; bugüne kadar giriştiği en zor görevdi. "İnsan, hâlâ oluşum halindeyken ve henüz bir sonuca ulaşmamışken tarihi yazamaz ki." Sonra, ekledi: "A.T. beni hayretler içinde bırakarak raporumun 'bir başyapıt' olduğunu söyledi."

* * *

Seyyid Talib, Gertrude'a hoş bir sürpriz yaptı. Bu kurt politikacı Bağdat'taki ayaklanmayı bastırarak İngilizlere büyük bir hizmette bulunmuştu. Şimdi de ılımlı bir siyasi parti kurmak ve İngilizlerin desteğini kazanmak için canla başla çalışıyordu. Ulaşabildiği her yerde kulis yapıyordu; Gertrude'un dostu, işadamı Mr. Tod'a incelikten yoksun bir dille şöyle dedi: "Bu yönetimin en büyük gereksinimi, deneyim. Buysa

bende var. Bir doktor işini öğrenmeden önce en az iki yüz kişinin ölümüne neden olur. Ben payıma düşen iki yüz kişiyi öldürdüm – bunu da sizden iyi kimse bilemez!" Gertrude bu konuşmayı babasına aktardı: "Mr. Tod da aksini ileri sürememiş elbette."

30 Ağustos Pazar sabahı, Gertrude yumurtayla taze incirden oluşan kahvaltısını ederken, Talib çıkageldi. *Hatun*'a şatafatlı sözcüklerle sağlığını, ailesini sorduktan sonra, yavaş yavaş sadede geldi. Onu hükümetin bir üyesi değil de bir kız kardeş gibi görüyordu. Öğütlerine ihtiyacım var, dedi, utangaç bir tavırla. Gertrude kulak kesilmiş, dinliyordu. Talib, kuracağı siyasi parti için Britanya hükümetinden maddi destek alıp almamakta kararsızdı. *Hatun* bu konuda ne düşünüyordu? Gertrude kendi babasının da, tıpkı onun babası gibi çok varlıklı olduğunu, ama yine Seyyid Talib gibi kendisinin de hükümet adına değerli işler yapıp hak ettiği maaşı aldığını söyledi. "Tom, Dick ya da Harry'ye borçlanmaktansa," dedi, "verdiğin hizmetin karşılığında para alman en doğrusudur."

"Gelip bana danışması hoşuma gitti; ona saygı duydum," diye yazdı Hugh'a, safça. "Gerçek amacımn ne olduğunu hep merak ettik; oysa şu âna kadar oyunu dürüstçe oynadı – onun da bizim için aynı şeyi merak ettiğinden eminim, ama biz de aynı oranda dürüsttük. Bana başvurduğu ve açıkça konuştuğu sürece dengeyi sağlayabiliriz, ama bana duyduğu güveni bir başkasına göstereceğinden kuşkuluyum. Dolayısıyla burada kalmalıyım; yararım dokunabilir."

Talib'in de yararı dokunuyordu. Bağdat'taki varlığı kızgın kentlileri yatıştırmıştı; bu sakinliğin korkudan mı yoksa saygıdan mı kaynaklandığı şu anda önemsizdi. Yine de Gertrude onu kuşkuyla kollamayı sürdürdü: "Britanya'dan parasal destek almasaydı, istediğini tehdit yoluyla elde ederdi; ne de olsa uzmanı olduğu bir yöntem." "Her şeye karşın," dedi Hugh'a, "gelecekte çok büyük bir rol oynayacağı kesin; bize düşense, o zamana kadar onu haylazlıktan uzak tutmak." Daha sonra asıl kendisinin yaptığı bir haylazlık Seyyid Ta-

lib'in (kimilerine göre fazlasıyla) hak ettiği rolü oynamasını engelleyecekti.

* * *

Mayısta İngilizlere karşı başlayan ayaklanma, 1920 yılının sonbaharında, birkaç önemsiz olay dışında bütünüyle durulmuş gibiydi. Britanya'ya elli milyon sterline ve yüzlerce yaşama mal olmuştu. On binden fazla Arap öldürülmüştü. Manda kararının açıklanmasıyla Wilson'ın tavrı değişmişti, ama Gertrude'un da işaret ettiği gibi Araplar açısından çok geç kalmış bir değişimdi. Onlar çoktan bir protesto fırtınası başlatmıştı bile; şeyhlere kalırsa, Wilson'a geri adım attıran şey halkın sergilediği şiddet eylemleriydi. Gertrude da aynı fikirdeydi: "Hiç kimse, başkomutan bile, Araplara şu andaki kadar eli açık davranacağımızı düşünmüyordu – bu cömertlik, isyanın sonucu!" Geçici bir hükümet kurulmak üzereydi.

Eylül sonunda Wilson yola çıkmaya hazırdı. Son gece vedalaşmak için Gertrude'un ofisine gitti. Beyaz badanalı odada karşı karşıya durdular: erkek uzun boylu ve cüsseli, siyah saçları alnına dökülmüş; kadın zayıf, neredeyse kırılgan, kır lülelerini topuz yapmış. Gertrude oyunu kazandığını biliyordu, ama bir ekip olarak çuvallamışlardı. Wilson'a, "Kendimi, dile getiremeyeceğim kadar büyük bir hayal kırıklığına uğramış hissediyorum," dedi. "Bu ilişkiyi yararlı kılamadığı için" derin bir pişmanlık duyuyordu.

Wilson özür dilemeye geldiğini söyledi.

Gertrude elini kaldırıp onu susturdu. Kendisinin de en az onun kadar suçlu olduğunu itiraf etti: "Buradan kötü duygularla ayrılmanı istemem."

Wilson da aynı şeyi diliyordu. Sonra gitti. Hindistan hükümetinin gücünü genişletme hayalini inatla sürdürdü; daha sonra anılarında yazdığı gibi, Britanya'nın "Doğu'ya yönelik sorumluluklarının daha da artması gerektiğine" inanıyordu. Wilson, İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin görevlisi olarak Britanya'nın en azından petrol alanındaki çıkarlarını kollamayı sür-

dürdü. Daha sonra milletvekili olacak ve Adolf Hitler'i destekleyecekti.

Gertrude hafiflemiş, sırtındaki yükten kurtulmuştu. "A.T.nin burası hakkındaki gerçek duygularını bir tek Tanrı biliyor," diye yazdı babasına. "Bu öykudeki rolümden kesinlikle hoşnut değilim, ama ikimizin de seçim yapma özgürlüğü yoktu. Böyle bir seçme hakkımız olsaydı, fikirlerimin onunkilerle ne kadar çeliştiğini görünce buradan çekip gitmediğim için suçlanabilirdim. Öte yandan, yaklaşımımdan, tavrımdan bu kadar tiksindiğini bilseydim burada bir dakika bile kalmazdım." Neyse ki, yaşamının bu güç dönemi kapanmıştı artık.

28

Cox'un dönüşü

Gertrude çok uzun zamandır böylesine mutlu olmamıştı. Yeni ipek elbisesini giydi, kır saçlarını tepesinde topuz yaptı, birkaç bukleyi alnına düşürdü, en sevdiği şapkasını taktı, çoraplarını düzeltti, inci kolyesini yokladı, güneş şemsiyesini aldı, öksürüğüne karşı göğsüne birkaç mendil soktu ve neşeyle istasyona yollandı.

11 Ekim 1920 Pazar günü, saat henüz dört buçuk olmasına karşın, Bağdat Batı Garı'nda büyük bir kalabalık toplanmıştı bile; Gertrude'u bekleme odasına aldılar. Az sonra, yerel kodamanlarla önemli İngiliz subaylardan oluşan yirmi beş kişilik bir grup ona katıldı. Saat tam beş buçukta, İngiliz askerler on yedi pare top atışıyla selam durdular; hemen ardından bu seçkin gruba acele etmeleri ve peronda, önü parmaklıkla çevrili bölümdeki yerlerini almaları söylendi. Gertrude sağ yanda, Adli Görevli Sir Edgar Bonham Carter'ın yanında durdu; onun yanına da sivil bölümlerin yöneticileri, konsoloslar ve dinî liderler sıralandı. Solda, başkomutanla kurmay subayları duruyordu; onun yanında da Seyyid Talib ve meclis üyeleri, belediye başkanı ve *Nakıp*'ın en büyük oğlu. Karşılayıcıların gerisi –İngiliz memurlar, eşleri, Arap kodamanlar ve ötekiler– parmaklığın dışındaydı.

Havada kıpır kıpır bir heyecan dalgası vardı; Gertrude yavaşça istasyona giren treni gururla seyretti. Wilson'ın aylar süren, işkenceden farksız yönetiminden sonra Sir Percy Cox'

un dönüşünü kutluyorlardı. Ama sevinç çığlıkları atmadan önce, merasimin tamamlanması gerekiyordu. Hakilere bürünmüş olan Başkomutan General Haldane duruma yaraşır bir resmiyetle öne doğru ilerledi, yeni yüksek komiseri karşıladı; Sir Percy uzun boyu, gösterişli, kar beyazı üniforması ve sırma şeritleriyle pırıl pırıl parlıyordu; tokalaştılar, bando İngiliz milli marşı "Tanrı Kralı Korusun"u çalarken, hazırolda durdular.

Gertrude daha sonra duygularını şöyle dile getirdi: "O böyle sırma şeritleri, bembeyaz üniforması, seçkin ve yalın saygınlığıyla dimdik dururken, bu kent bundan daha önemli bir karşılamaya tanık olmadı, diye düşündüm. Hiç kimse böylesine karmaşık, çelişkili duyguların muhatabı olmadı. Umut, kuşku ve korku ama hepsinden önemlisi, Cox'un kişisel yeterliliğine ve bilgeliğine mutlak bir güven." Bütün gözlerin çevrili olduğu Cox geniş adımlarla çitle çevrili bölüme girdi. Gertrude sevinçten kızarmış yanaklarıyla, kanat takmış uçuyordu; derin bir reverans yaptı; ağlamamak için kendini tuttu.

Trenden önce Cox'un yardımcısı, kadim dostu Mr. Philby indi; sonra özel sekreteri Yüzbaşı Cheesman, ardından da Lady Cox. Tıpkı ötekiler gibi, Gertrude da yüksek komiserin eşine şaşkınlıkla bakakaldı. Toz fırtınası içindeki on saatlik yolculuğun ardından, Gertrude'un deyişiyle: "En kaliteli şapka kutusundan fırlamış gibiydi – bir mucize!" Lady Cox'u içtenlikle selamlayanların hepsi aynı görüşteydi.

Karşılama locasındakiler Cox'a takdim edildikten sonra, ünlü bir Bağdatlı hatip olan Cemil ez-Zehavi bir hoş geldin konuşması yaptı. Sir Percy ona Arapça karşılık verdi, "majestelerinin emriyle Büyük Britanya'nın gözetiminde kurulacak bir Arap hükümeti için, Irak halkıyla birlikte çalışmaya geldiğini" söyledi.

Bu, "Irak" sözcüğünün Britanya tarafından resmen ilk kez kullanılışıydı; Sir Percy gelecekteki devletin Arap kimliğini tanıdığını göstermek için özellikle kullanmıştı. Irak, Arap halkına ait olacak, Arap halkı tarafından yönetilecekti. Bu

sözler kalabalıkta gurur dolu bir uğultu yarattı; alkışlar, sevinç çığlıkları yükseldi.

Lord Curzon tarafından, "Ortadoğu'da istikrarlı bir nokta" oluşturmak, ülkeyi "karmaşa ve anarşiden temizlemekle" görevlendirilen Cox, görevini bir an önce yerine getirmeye kararlıydı. Sözlerini övücü ve onaylayan mırıltılarla kesen kalabalığa, "halk, kararlaştırılan koşulların yerine getirilmesi için onunla işbirliği yaparsa" derhal işe koyulacağını belirtti.

Sonra Sir Percy'nin evine gidildi. Lady Cox, Gertrude için bir şeyler getirmişti (aralarında, Gertrude'un kürk mantoları, kışlık bir öğleden sonra elbisesi, melon bir binici şapkası, bir çift siyah binici çizmesi, Kent ve Brydon'dan çeşitli çiçek soğanları da vardı); resmî ev sahibesi olarak konuklarını ağırlamaya girişti; ama tam hizmetkârlar çayı getirmişti ki, Lady Cox, yüksek komiser için yaptırılan yeni evi gezmek için fırlayıp gitti.

Artık Gertrude, Philby ve Cox oturup konuşabilirlerdi; Sir Percy daha ağzını açar açmaz Gertrude son birkaç aym acılarının uçup gittiğini hissetti. Yüksek komiser hiç zaman yitirmeden, ülkenin üçte birinde sürmekte olan isyanın bitmesini bile beklemeksizin, geçici bir Arap hükümeti kurmayı tasarhyordu. Yörenin önde gelenlerinden oluşan bir Arap konseyi kurulacaktı: bir başbakanla yine İngilizlerin seçeceği Arap bakanların oluşturacağı, geçici bir kabine. Cox her bakana bir İngiliz danışman atayacaktı; kabinenin bir an önce çahşmaya başlamasını ve ülkeyi ilk genel seçime hazırlamasını istiyordu. Gertrude, Philby ve Cox, başbakanlık yapacak doğru kişiyi bulmanın ne kadar zor olduğu konusunda hemfikirdi, ama Sir Percy, Basralı politikacı Seyyid Talib'in yabana atılamayacak seçmen kitlesiyle bu işi başarabileceğini düşünüyordu.

Bu aday Gertrude'u telaşlandırdı. "Önce insanlarla görüşüp sonra karar vermelisin," dedi, hoşnutsuzluğunu gizlemeye çalışarak. "Ama kararın ne olursa olsun," diye güvence verdi, "en iyi biçimde uygulanması için elimizden geleni yapacağız. Önemli olan bir şeye karar vermek ve onu hayata

geçirmek." Kaygılanmasına gerek olmadığını biliyordu. Sir Percy asla fevri biri değil, özenle, ihtiyatla ilerleyen bir insandı. Tedbirli, sağgörülü bir devlet adamı, Britanyalı diplomatın kusursuz bir örneğiydi: salt varlığıyla bile güç yayan, her sözüyle bilgeliğini sergileyen. Bazı tuhaflıkları varsa bile (kuşlara olan aşırı düşkünlüğü ya da evinde bir ayı beslemesi gibi), bunlar onun İngilizliğini daha da vurgulayan şeylerdi. Cox, Gertrude'un babasının ve yalnızca bir avuç kişinin ait olduğu o özel dünyaya aitti; Gertrude bu erkeğe sonsuz bir saygı besliyordu.

Araplar tarafından (bugün bile) sayılan, onların davasını anlayan, hatta destekleyen Cox, Gertrude'u ve bağımsızlık isteyen Arapları küçümseyen zorba Wilson'ın tam karşıtıydı. Wilson gideli yalmzca birkaç gün olmasına karşın, Gertrude kendini bir kâbustan uyanmış gibi hissediyordu. "Ne kadar korkunç, bunaltıcı bir dönem yaşadığımı ancak o gittikten sonra algılayabildim," diye yazdı eve. "Kesin olan bir şey var: Buraya dönse bile, bir daha asla A.T.yle birlikte çalışmayacağım. O geldiği an görevi bırakacağım. Onun kadar vicdansız biriyle bir daha asla çalışamam. Tek ben değilim; Mr. Dobbs da aynı görüşte." Yetenekli Mr. Philby de aynı fikirdeydi; kendini beğenmiş Wilson'la yıllar önce Basra'da çatışmış ve bir daha onunla hiçbir koşulda çalışmayacağını açıklamıştı. Gertrude, Cox'a beslediği derin hürmeti her fırsatta dile getiriyordu: "Yargılarına yüzde yüz güvendiğin birine hizmet etmenin huzurunu ve rahatlığını anlatamam," diye yazdı, çocuksu bir hayretle. "Tek arzusu, bu ülkenin insanlarının çıkarlarını kollamak."

O akşam, başkomutanın verdiği yemekte Sir Percy'yle yan yana oturtulduğunu görünce mutluluğu daha da arttı. Heyecanı, serin salonu bile ısıtıyordu neredeyse – ama bronşitinin azmasını engelleyemedi. Yine de sabah olur olmaz neşeyle konuta yollandı. Sir Percy onu hemen kabul etti. "Bazı telgrafları tartıştık," diye bildirdi babasına. "Önemli konulara dahil edilmenin, fikrimin sorulmasının benim için yepyeni bir deneyim olduğunu saklamaya çalıştım."

Kendi ofisine dönünce karşısında bir ziyaretçi ordusu ve mektup yığını buldu; hepsinin de öfke saçtığını görünce afalladı: Karşılama törenine çağrılan kodamanlar bir sürü gibi bir köşeye yığılmış, ayrıcalıklı locaya alınmayıp o tozlu, açık alanda bekletilmişti; aşağılayıcı bir davranıştı. Sir Percy'nin elini sıkma fırsatı bile bulamadık, diye yakınıyorlardı. Yaşlı bir şeyh öfkeyle haykırdı: "Biz oraya sevgimizden, saygımızdan gittik, ama majestelerine yaklaşmak isteyince oradan kışkışlandık." *Kokus*, Arapların gerçekten hayranlık duyduğu bir insandı, ama Gertrude bu tür hataların derin içerlemelere, hatta tehlikeli tepkilere yol açabileceğini biliyordu. Yaraları sarmak için bir şeyler yapılması şarttı.

"'Doğu sekreteri' olarak derhal duruma el koymaya karar verdim," diye yazdı Hugh'a. Bu unvan Wilson'm emrinde çalışırken de onundu, ama Wilson tarafından bütün içeriğinden boşaltılmıştı. Şimdi, konumundan sonuna kadar yararlanacaktı; meslektaşı Philby'yi çağırttı, birlikte, önde gelen yüz Bağdatlıya gönderilecek bir mektup taslağı kaleme aldılar ve onları ertesi gün Sir Percy'yle görüşmeye davet ettiler. Sonra neredeyse ülkenin yarısında sürüp giden ayaklanmanın epeyce yatışmış olsa da henüz bitmediğini dikkate alarak, yüksek komiserin Musul'a gidip düşüncelerini açıklamasının iyi olacağına karar verdiler. Gertrude, Cox'a da açıkladığı gibi onun Fıratlı şeyhlerle, özellikle de Anaze Şeyhi Fahad Bey'le yüz yüze görüşmesinin çok yararlı olacağma inamyordu. Yüksek Komiser Cox, Gertrude'un hiçbir önerisini ikiletmedi. "Mezopotamya'nın bütün meselelerini tek başıma sırtlanacak değilim," dedi Gertrude babasına, "ama şimdilik bunu yapacak başka biri yok; ayrıca yitirilecek tek bir saniyemiz bile olmadığı için bu işi üstlendim."

Ertesi gün Cox'la kafa kafaya verip olası Arap bakanları değerlendirdiler. En önemli soru şuydu: Kabineyi oluşturması için başbakanlık görevi kime teklif edilecekti? Gertrude, Cox'un Seyyid Talib'e duyulan kini çoktan öğrenmiş olduğunu görünce rahat bir soluk aldı. Şimdi çoğunluk, başbakanlık için *Nakıp*'ı öneriyordu. Dinî otorite olarak toplumun

en saygı duyduğu kişiydi; yaşlı ve hasta olmasına karşın, bu geçiş dönemi için kusursuz bir lider olabilirdi.

Sir Percy ona "Doğu sekreterliği"ni sürdürmek mi yoksa başka bir görev mi istediğini sorunca, Gertrude hiç duraksamadan mevcut görevini seçti. Onun için ideal bir konum olduğu kuşkusuzdu; yüksek komiser ile Arap hükümeti arasındaki irtibat görevlisi olarak, her iki tarafın da çıkarlarını kollayabilir, üstelik burnunu herkesin işine rahatça sokabilirdi. Wilson'ın emrindeyken yerini koruyabilmek için büyük bir uğraş vermişti; ama artık Wilson'ın adamları görevden uzaklaştırılmıştı ve Gertrude bir Arap devletine doğru yol alan ekibin başındaydı. Kendini yıllardır bu kadar iyi hissetmemişti, fakat bronşiti onu iyice zorluyor, öksürük nöbetleri bedenini mahvediyordu.

Hasta yatağında dinlenirken, ardı arkası kesilmeyen bir ziyaretçi akınına uğradı. Geçmiş olsuna gelen sayısız Bağdatlı, belediye başkanı, *Nakıp*'ın oğlu, seksen yaşındaki Fahad Bey'in (daha geçenlerde kendine iki yeni eş almıştı) başını çektiği Fıratlı şeyhler peş peşe geldiler, yemek salonuna girip İran'dan getirttiği yeni sedire sıralandılar ve beklentilerini, korkularını bir bir döktüler. Gertrude her günün sonunda notlar aldı, duyduğu dedikoduları, yorumları değerli raporlar haline getirdi.

İstirahati sürerken, Cox'tan bir "devlet şûrası" için toplanılacağını bildiren bir pusula aldı: Gertrude işyerine gelemediğine göre, konsey onun evine gidecekti. Sir Percy, Philby, Bullard, Bonham Carter ve iki kişi daha, geçici Arap hükümetinin anahatlarını tartışmak üzere çıkıp gitti. Toplantının sonunda Sir Percy, *Nakıp*'la görüşüp kendisine başbakanlık önereceğini bildirdi. Hiç tartışmasız en yetkin aday olan bu kutsal adamın güdüleri, iyi niyeti en küçük bir kuşkuya yer bırakmıyordu; Sünni cemaat üzerindeki etkisi tartışılmazdı; dinsel ve toplumsal konumu, evrensel bir saygı uyandırıyordu. Gertrude onu bütün yüreğiyle destekliyordu, ama *Nakıp*'ın bu teklifi kabul edeceğinden emin değildi. İki gün boyunca hiç haber alamadı. Sonra cumartesi günü Faysal'ın

kurduğu Suriye hükümetinden ayrılıp buraya ilk dönen kişi olan, heybetli Cafer Paşa'yı uğurlamıştı ki, Sir Percy heyecandan soluk soluğa çıkageldi. Gertrude sabırsızca onun konuşmasını bekledi. "Evet," dedi Cox sonunda, "kabul etti."

"Bunu Sir Percy'den başka hiç kimse başaramazdı," diye yazdı Gertrude hayranlıkla, "neredeyse bir mucize."

* * *

Ertesi hafta hava nefis bir gerilimle yüklüydü. *Nakıp*'ın görevi kabul etmesi kutlanmaya değerdi elbette, ama geçici Arap kabinesi hâlâ kurulamamıştı. Gertrude pazar günü, meslektaşlarından ikisini ve Cafer Paşa'yı akşam yemeğine davet etti. Dışadönük bir insan ve yetkin bir komutan olan paşanın, Savunma Bakanlığı'nı kabul edeceği umuluyordu. Gertrude, Arap isyanı sırasında gösterdiği, daha sonra da Suriye'de askerî vali olarak sergilediği başarıya bakarak onun asi kabileleri denetleyebilen, güçlü bir Arap ordusu kurabileceğinden emindi. Akşam yemeğinde Faysal'ın ve Mezopotamyalı subaylardan oluşan heyetinin uğradığı acı hayal kırıklığını, Şam'da kendilerini Britanya'nın desteğinden yoksun bir halde bulunca hissettikleri aldatılmış duygusunu konuştular. Paşanın gönlünü almak isteyen Gertrude, "Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin Mezopotamyalılarca emir seçileceğine eminim," dedi. Suriye'de yaşananlardan farklı olarak, Irak'ta Britanya hükümeti bu seçime karşı çıkmayacak, desteğini de esirgemeyecekti.

Ama aşırı milliyetçiler Cafer'i endişelendiriyordu. Şam' da başa bela oldukları yetmezmiş gibi Irak'ta da mantıksız, uzlaşmaz tavırlarını sürdürüyor ve İngilizlerin bu topraklardan bütün bütüne çekilmesini istiyorlardı. Öte yandan paşa, Mezopotamya'nın yeterli altyapıya sahip olmadığını da, halkın mutlak bağımsızlık deneyiminden yoksun olduğunu da biliyordu elbette. Durumu milliyetçilere güzelce açıklamıştı: "Onlara dedim ki; mutlak bağımsızlık mı istiyorsunuz? Ben de öyle. Hepimizin hayali on dört yaşında, saçları to-

puklarına değen, dünyalar güzeli, el değmemiş bir kız değil mi? Ama öyle bir kız yok! Dolayısıyla var olan koşullarda mutlak bağımsızlık diye bir şey mümkün değil." Gertrude'a döndü: "Ancak, senin iyi niyetinden ve dürüstlüğünden en küçük bir kuşku duymadığım için, ülkemin selameti adına seninle birlikte çalışmaya hazırım – ama ne yazık ki, yardım istediğim kardeşlerim yüzlerini yan dönüp bana, 'Sen İngilizsin,' diyorlar."

Gertrude onun duygularını anlıyordu. Kendisi de meslektaşları tarafından sık sık, Arap âşığı olmakla suçlanmıyor muydu? "Sıra sende," diye yanıtladı erkeği. "Geçen yıl ne zaman kardeşlerimle konuşsam, bana yüz çevirdiler ve, 'Sen Arap'sın,' dediler." "Ama," diye güvence verdi, "sonuçta vermeyi istediğimiz şey, mutlak bağımsızlıktır." Zeki General yanıtı yapıştırdı: "*Sitti*[1] bağımsızlık verilmez, alınır."

* * *

İşler iyi gidiyor ama ufak tefek aksilikler de eksik olmuyordu. Örneğin Britanya yanlısı olan, herkesçe tanınan Yahudi işadamı (Gertrude'un "buradaki en becerikli adam" dediği) Sasun Eskail Efendi'nin, Maliye Bakanlığı önerisini geri çevirmesi çok kötü olmuştu. Gertrude haberi duyunca elindeki çay fincanını masaya bırakıp doğruca Philby'ye koştu, ama adamı ofisinde bulamadı. Gözüne Sir Percy'nin odasındaki ışık çarpınca içeriye girip durumu bildirdi. Yüksek komiser üzülmüştü. Sasun'u razı edin, diye buyurdu.

Gertrude, "Irak'ın geleceğini sırtımda taşıyormuş duygusuna kapıldım," diyerek konuttan çıktı, Sasun'un evine yollandı; Philby ile Yüzbaşı Clayton zaten oradaydı, ama ev sahibinin fikrini değiştirmesini sağlayamamışlardı. Sasun Efendi, Seyyid Talib'in yer aldığı bir kabineye kesinlikle bulaşmak istemiyordu. Oysa İngilizlerin Talib'i dışlamak gibi bir

1. (Arapça) Hanım. (Y.N.)

seçenekleri yoktu. Talib peşindeki halk kitlesiyle hükümetin dışında bırakılamayacak kadar güçlüydü. Gertrude'a kalırsa, Sasun kabineye katılmadığı sürece kötü bir başlangıç yapılmış olacaktı: Girişim başarısızlığa uğramaya mahkûmdu.

Gertrude sohbetin dizginlerini çabucak ele aldı, Sasun'un aklını çelmeye girişti: Britanyalılar Talib'i zorla kabul ettirmeye çalışmıyorlardı, ama bu adama bir fırsat tanınmalıydı. İpleri verelim bakalım, dedi; başaramazsa, kendini asar. Aradan bir saat geçti, Sasun pes etmedi. Ama düşünmeye söz verdi. O gece Gertrude doğru dürüst uyuyamadı, yatağında bir sağa bir sola dönüp durdu, öne sürdüğü savları tekrar tekrar düşündü. Daha iyi bir iş çıkarabilir miydi? Adamı ikna etmek için başka şeyler mi söyleseydi? Ertesi sabah onda, ince, uzun boylu Sasun'u karşısında buldu. Görevi kabul ettiğini duyunca, rahat bir soluk aldı.

* * *

İşi gereği Iraklılarla sürekli temas halinde olmalıydı; yerel gazetelere Arapça ve İngilizce propaganda yazıları hazırlaması, on beş günde bir Arapların etkinliklerine ilişkin, Dışişleri'ne göndereceği istihbarat raporlarını yazması, ülkenin dört bir yanındaki casus ağını çalışır durumda tutması, dünyanın her yanından gelen gizli raporları okuması, haftada en az üç kez de İngiliz ve Arap kodamanlar için evinde çay ya da yemek davetleri düzenlemesi gerekiyordu. Kısacası, evi Bağdat'taki gücün merkezi olup çıkmıştı. Bir cumartesi gecesi önemli Iraklılardan (Sasun Efendi, Cafer Paşa, Abdülmecit Şavi) ve İngiliz meslektaşlarından (Philby, Yüzbaşı Clayton, Binbaşı Murray) oluşan konuklarını ağırlarken, söz bölgedeki isyanlara geldi. Cafer Paşa etkileyici, güzel sözlerle çatışmaların sona erdirilmesi için yalvardı: "Çiftçi sabanının başına dönmeli, çoban da sürüsünün. İnsanlarımızın akan kanı durmalı ve topraklarımız yine ürünle dolup taşmalı. Kabilelerimiz savaşta bir bir kırılsın, köylerimiz, kentlerimiz açlıktan ölsün mü?"

"Arap hükümetinin ömrü *inşallah* uzun olur," diye yazdı Gertrude ertesi gün babasına. "Onlara sorumluluk verip kendi meselelerini halletmelerini sağlarsak bunu bizden bin kez daha iyi yapacaklardır. Ayrıca bir kez sorumluluğu alınca hükümetin gereksinimlerini, yönetimin güçlüklerini çok daha iyi görecek ve boş gevezelikleri bir yana bırakıp sağduyuyla hareket edeceklerdir. Çünkü gösteriyi yönetmek zorunda kalacaklar, bunu da öyle martavallarla filan yapamazlar."

* * *

Mezopotamya'da Abbasilerden (13. yüzyıldan) bu yana kurulan ilk Arap hükümetinin devlet şûrası, 2 Kasım 1920 Salı günü toplandı. Şûra, Maliye Bakanı Sasun Efendi, Savunma Bakanı Cafer Paşa ve altı bakanın yanı sıra, İçişleri Bakanı Seyyid Talib'den oluşuyordu. Üyelerin şimdilik başlıca derdi, Arap bakanlarla onların İngiliz danışmanları arasındaki ilişkiyi çözümlemeye çalışmaktı. Öte yandan, ortalık güllük gülistanlık değildi elbette. Şiiler neredeyse tek ses halinde Arap hükümetine karşı çıkıyor, onu bir Britanya projesi olarak görüyordu; en kötüsü de, bir buçuk milyonu bulan nüfuslarına karşın (Sünnilerin sayısı bir milyonu geçmiyordu), şûrada azınlıkta kalmalarıydı. Sünniler onları iktidarın dışında tutmak için ellerinden geleni yapmıştı; Türklerin idaresi altındayken Şiilerin yönetimin hiçbir kademesinde yer almadıklarını, dolayısıyla en küçük bir siyaset gelenekleri olmadığını öne sürüyorlardı. Yeni ayaklanmaları önlemenin tek yolu, en kısa zamanda seçime gidip bir millet meclisi kurmaktı. Gertrude meclis delegelerinin "emir" olarak Şerif Hüseyin'in oğullarından birini (Faysal ya da Abdullah'ı) isteyeceğinden emindi: "Bence tek çözüm yolu bu."

Birkaç gece sonra, yine bir akşam yemeğinde yanında oturan bilge politikacı şöyle dedi: "Siz İngilizler, Irak hükümetini bildik, şaşmaz Britanya usullerine göre kurmak istiyorsunuz. Önce temeli yapıp sonra duvarları çıkmak, çatıyı kapatıp mobilyaları yerleştirmek. Oysa bu yöntem Irak'a uygun değil."

Gertrude afalladı: "Ne demek istiyorsunuz?"

"İşe çatıdan başlayın," diye yanıtladı adam. "Onu birkaç sütunla destekleyin. Çatı bize devam etme gücü, hevesi verecektir. Aksi halde, inşaatın yavaşlığı şevkimizi kırabilir. Bize bir kral verin. O bizim çatımız olacaktır; sonra, aşağıya doğru çalışmayı sürdürürüz." Gertrude bu sözleri aklının bir köşesine yazdı.

* * *

Kasımdaki soğuk hava kasımpatıları coşturdu; Marie köpeklere yeni palto ya da Gertrude'a kışlık bir elbise dikecek zamanı bulamamıştı, ama önemi yoktu, çünkü *Hatun*'un aklı fikri Seyyid Talib'in çevirdiği dolaplardaydı. Şûradaki en korkutucu ama en becerikli ve en etkin temsilci olarak, herkesin gözü onun üzerindeydi. Bir gün "emir" olma talebinde bulunuyor, ertesi gün istifa tehdidi savuruyordu. Gertrude, Cafer Paşa'nın şûraya katılmasının tek nedeninin, Talib'in iktidar hırsını dizginlemek olduğunu öğrendi.

Gertrude, Talib konusunda çelişkili duygular içindeydi. Aralık başında ona "düzenbaz" dedi, babasına şunları yazdı: "Onu emir seçerlerse, onlara tek diyebileceğim: Eh, layığınızı buldunuz." Sonra, kendini rahatlatmak istercesine ekledi: "Ama seçmeyecekler." Ertesi hafta Seyyid Talib onu ziyarete geldi. "Üzerimde olumlu bir izlenim bıraktığını itiraf etmeliyim," dedi Gertrude. "Bana dürüstçe Irak emiri olmak istediğini söyledi. Konumunu enine boyuna tartıştık; iyi niyetli ve akıllıca konuştuğunu söylemeliyim."

Bilgeliğine sonuna kadar güvendiği kabine üyesi, Sasun Efendi'ydi. "Hiç tartışmasız, o sahip olduğumuz en sağlam üye. Beni dost sayması bana gurur ve sevinç veriyor. İnsan onunla açıkça, dürüstçe konuşabiliyor, özgün görüş alışverişinde bulunabiliyor." Osmanlı döneminde, Türklerin idaresi altında gelişip zenginleşmiş olan Sasun, Bağdatlı Yahudilerin çoğu gibi Britanya'nın tavrından hoşnuttu. Geçmişi çok eskilere uzanan ve Ortadoğu'nun en büyüğü olan Irak Yahudi

cemaati, Babil zamanından beri çok müreffeh bir yaşam sürmekteydi; eğitim sistemi en üst seviyede, sağlık sistemi iyiydi; Arapların arasında rahatça serpilip gelişmişlerdi. Çoğu, Filistin'de bir Yahudi devleti isteyen çığlıkları kulak tırmalayıcı buluyor, bunun Arap dünyasında sorun yaratmaktan başka işe yaramayacağına inanıyordu. Sasun'un Siyonizm karşıtı olması Gertrude'un hoşuna gidiyordu.

Britanya'nın Filistin'deki askerî birliklere para dökmesi, Gertrude'un tepesini attırıyordu. Bu paranın Irak'a harcanmasını istiyordu; eve yazdığı mektupta yakındı: "Filistin'deki iki tümeni çekip buraya, onlara asıl ihtiyaç duyduğumuz yere yerleştirebiliriz. Ama hayır," diye sürdürdü kinle, "kollamaları gereken Yahudi çıkarları var tabii." Sonra hınçla ekledi: "Yahudileri parayla susturuyorlar."

* * *

Seyyid Talib'i dikkatle kollayan kabine, bir yandan da yerel Şiilerin şûraya alınıp alınmaması konusunda ateşli tartışmalar yapıyordu. Bakanlar Gertrude'a akıl danıştı; Arap hükümeti bile onu aşiretler hakkında bir numaralı uzman sayıyordu. Gertrude şûradaki büyük toprak sahiplerinin (*Nakıp* dahil), Şiileri dışlamaya çalışacaklarının farkındaydı. Oysa Şii aşiretlerin şûraya dahil edilmesi hem adil hem de (Arap hükümetinin varlığını sürdürebilmesi için) elzemdi. Onlar her şey bir yana, nüfusun çoğunluğunu temsil ediyordu. Dışlanmaları bir başka ciddi ayaklanmaya yol açabilirdi.

Ancak temsil edilme isteklerinin önünde saygıyla eğilirken, öteki taleplerine körlemesine boyun eğmeye hiç niyeti yoktu Gertrude'un. Güçlü bir Arap ordusu tarafından denetlenmeleri şart, diye gözlemledi: "Mezopotamya çağdaş bir devlet değil; vatandaşlığın gerektirdiği yükü ve sorumluluğu omuzlamaya hiç niyeti olmayan, yabani aşiretlerden oluşuyor. Bir Arap devleti kurarken öncelikle kent halkının ve köylülerin çıkarlarını düşünüyor ve –gayet haklı olarak–

devlet geleneğinin zamanla diğer kitlelere de aşılanacağını umuyoruz." Ama o güne kadar aşiretleri denetleyecek, düzeni sağlayacak bir Arap ordusu gerekiyordu.

* * *

Bu arada ister kentli olsun isterse kabile üyesi, her Arap er ya da geç onun kapısını çalıyordu. "Ofisimde yaptığımız candan, içten sohbetlerin sayısını söylesem, inanmazsın!" diye yazdı Hugh'a, mutluluktan ışıldayarak. "Dostumuz olan Araplar... sürekli bana geliyor; salt mevcut yönetime ilişkin öğüt almak için değil, geleceği sormak için de. 'Peki ama, sen ne düşünüyorsun *Hatun*?' diyorlar." Onlara verdiği karşılıklar, iki yıl önceki sözlerinden, onları uyaran, dikkatli olmaya çağıran sözlerinden çok farklıydı şimdi. "İşe yarar tek bir çözüm yolu olduğundan artık kesinlikle eminim," diye açıkladı babasına. "Şerifin oğullarından biri; daha doğrusu Faysal." Oysa Iraklılar şerife pek de sıcak bakmıyordu. Bütün Araplar adına konuşması onları sinir ediyordu. Onlar Mezopotamyalıydı; şerif ise Mekkeli. Onun Britanya'yı temsil ettiğini düşünüyor, kendilerini temsil edecek birini istiyorlardı.

Yine de Fransızların Şam'dan kovduğu Faysal, Gertrude için "ilk ve tek seçenek"ti. Arap isyanı sırasında Türklerle savaşarak kazandığı askerî deneyim, Suriye'deki yöneticiliği, diplomatik becerileri, güçlü kişiliği ve karizması onu kusursuz bir lider yapacaktı. Yoluna çıkanlar olacaktı elbette, ama Gertrude, Faysal'ı Irak'ın ilk kralı yapmayı kafasına koymuştu.

29

Kahire Konferansı

"Dürüst olmam gerekirse, bu yılın bana ne getireceğini bilemediğime memnunum. Hiçbir yılbaşı sabahı bu kadar endişeli uyandığımı anımsamıyorum," dedi Gertrude, 1921 yılının başında.

Yeni yıl müthiş bir sağanakla başladı, ama Gertrude'un moralini böylesine bozan şey yalnızca hava koşulları ya da politik durum değildi. En yakın meslektaşları sayılmazsa, tek bir arkadaşı yoktu. (Yakın olduğu tek kadın, Lynch şirketinin Bağdat mümessili olan Tod'un İtalyan karısı Aurelia Tod'du.) Sosyal ilişkileri önemsememiş, o kibirli, tepeden bakan tavrı yüzünden kendine bir özel yaşam kuramamıştı. Verdiği davetler bile mesleğinin bir parçasıydı; tarzına uymayan konukları defterden siliveriyordu. En sevdiği siyasi subaylardan biri olan Binbaşı Dickson'la genç karısı Violet'i de davet ettiği bir akşam yemeğinde, erkek konuklardan birine döndü, Arapçadan İngilizceye geçerek şöyle dedi: "Gelecek vaat eden, genç İngiliz erkeklerinin kalkıp böyle budala kadınlarla evlenmeleri *çok* yazık."

Mrs. Dickson daha sonra şu yorumda bulundu: "Harold onun 'gelecek vaat eden genç İngilizlerinden' biri olduğu için, fena halde rahatsız oldum." Yeni gelin için uzun ve acıklı bir gece olmuştu; ev sahibesi "oldukça mesafeli ve ilgisizdi". Oysa Gertrude eve, şölenin "gerçek bir başarı" olduğunu yazdı.

Üstüne kat kat geçirdiği duygusuzluk zırhları, onu katılaştırmıştı. Eski esnekliğinden eser yoktu, o artık nüfuz edilemeyen bir kabuktu; savaş onun tutkularını, sevgilileri, dostları ve akrabalarıyla birlikte gömmüş, A.T. Wilson'ın çirkin tutumu da olanca duyarlılığını ezip geçmişti. O da, çocukken öğrendiği yöntemle kendini korumuştu: acıyı elinin tersiyle iterek, kendini işine vererek. Buysa onu ekşi ve yalnız biri yapmıştı. 1920 yılının Noel günü, oturma odasında tek başına, Hugh'a yazdı: "Bildiğin gibi, neredeyse hiç arkadaşım yok. İnsanları, onları dert edecek kadar umursamıyorum, doğal olarak onlar da beni dert etmiyor – neden etsinler ki? Ayrıca onları neşelendiren günler, bayramlar beni gözyaşlarına boğuyor, ben de bu tür kutlamalardan uzak duruyorum; dolayısıyla iş arkadaşlarımın dışında hiç kimseyle görüşmemiş oluyorum."

Cox'ların o gece verecekleri yemek davetinin hazırlıklarına yardım etti; sonra yirmi çocuğa (İngiliz, Çerkez, Yahudi ve Arap) Noel çayı düzenleyen Tod'lara gitti; çocuklar, "sanki aynı evde doğup büyümüşçesine" hep birlikte oynayıp eğlendiler. Ama Rounton'da kutladıkları türden neşeli bayramlar çok uzaklarda kalmıştı; mektubunda da belirttiği gibi, ailesinden uzak sekizinci Noel'iydi.

Sir Percy Cox onun yaşamındaki en şaşmaz unsur, kendi deyişiyle "Cebelitarık Kayası" idi – nazik ama sağlam, zarif ama kararlı. İşyerinde omuz omuza çalışıyor, her gün öğle yemeğini birlikte yiyor, bazı hafta sonlarını da tekne gezintisi, piknik ya da atış talimi yaparak, birlikte geçiriyorlardı. Bu az ve öz konuşan erkek, çok iyi bir dinleyiciydi. Gertrude'un onun üzerindeki etkisi giderek artıyordu. İşin aslı, bu etki öyle baskın bir hal almıştı ki, Philby daha sonra şöyle bir yorumda bulundu: "Gertrude Bell'in Cox'un yargı ve kararlarında aşırı, neredeyse ipnotize edici bir etkisi vardı."

Cox'la yakınlaşmaları meslektaşlarını kıskandırıyordu; birkaçının dışında, siyasi subaylar Gertrude'u alaya almak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Bir gün, ziyaretine gelen şeyhlerle kahve içip sohbet ederken, Araplardan birine çöl-

deki durumu sordu. "Rüzgârlı," diye karşılık verdi şeyh. Gertrude bu sözleri hemen yüksek komisere iletti. Ama onun "tehlikeli bir çalkantı" olarak yorumladığı şeyin, havaya ilişkin sıradan bir yorum olduğu anlaşıldı ve "rüzgârlı" sözcüğü Britanyalı subaylar arasında uzun bir süre alay konusu oldu.

* * *

Evden gönderilen ve ocak ayının ortalarında Bağdat'a ulaşan gazeteler, Miss Gertrude L. Bell'in hazırladığı kapsamlı, göz alıcı yapıta, *Review of the Civil Administration of Mesopotamia*'ya [Mezopotamya'daki Sivil Yönetime İlişkin Bir İnceleme] ilişkin övgülerle doluydu. Edebî üslubuyla dikkat çeken, sağlam olgulara dayanan bu derleme, yüz kırk yedi sayfalık bir resmî bülten olarak parlamentoya sunulmuştu. İnsanbilimsel, sosyolojik, tarihsel ve siyasal gerçeklerle dolup taşan, söz konusu coğrafyadaki bütün önemli kişilikleri içeren bu inceleme, Hindistan Keşif Gücü D'nin Kasım 1914'te Basra'ya çıkışından başlayıp bir Arap hükümetinin ilk adımlarının atıldığı güne kadar olup bitenleri, yani son altı yıldır Mezopotamya'da yaşanan bütün önemli olayları kapsıyordu. Gevşek ve yoz Osmanlı yönetimi tanımlanıyor, gelişmeler son derece ayrıntılı, açıklayıcı bir dille aktarılıyordu: Savaş sırasında ve savaştan sonraki Britanya işgali, kavgacı ve Türk yanlısı aşiretlerin yarattığı sorunlar, şeyhleri kazanmanın güçlüğü, Kut felaketi, Basra, Bağdat, Musul'un, dinî liderleri yangına körükle giden kutsal Necef ve Kerbela kentlerinin alınışı, İngiliz-Fransız Bildirisi, Britanya'nın manda kararına kadar karşılaştığı sorunlar, okulların, eğitim-öğrenim birliğinin, hastanelerin ve sağlık hizmetlerinin, bir hukuk sisteminin yaratılması, polis teşkilatının kurulması, bir ticaret bakanlığının ve vergi kurumlarının oluşturulması, kısacası sivil yönetimin örgütlenişi, 1920 ayaklanması sırasında kabilelerin nasıl denetlendiği, Araplarla Kürtlerin ilişkisi ve milliyetçi hareket.

Gertrude'un neredeyse bir yılını alan eser, İngiltere'de büyük övgülerle karşılandı. Ama yine de, Gertrude övgülerdeki erkeksi tınıdan rahatsız oldu. Entelektüel açıdan kendini bir erkek saymasına, erkeklerden de zaten eşit muamele görmesine karşın, cinsiyeti asla unutulmuyordu; ne kadar yetenekli ve becerikli olsa da bir kadındı o.

Eve öfkeyle yazdı: "Annemin 15 Aralık tarihli, raporumun yarattığı etkiden söz eden mektubunu aldım. Basının ortak tavrı, arka ayaklarının üzerinde durabilen bir köpeğe duyulan hayreti yansıtıyor: Bir kadın resmî bir broşür yazmış! Umarım, bu şaşkınlıktan bir an önce kurtulup dikkatlerini raporun özüne çevirirler – Mezopotamya'nın nasıl bir yer olduğunu gerçekten anlamak istiyorlarsa elbette!" İyice anlaşılmasını istediği bir nokta vardı: Bu raporu hazırlamasını, ön yazıda belirtildiği gibi A.T. Wilson değil, doğrudan Hindistan Bürosu istemişti. "Üstelik her şeye karşın raporu kendi usulümce hazırlamakta direttim; benim yöntemim kusursuz olmayabilir ama Wilson'ın önerdiğinden çok daha iyi olduğu kesin. Her neyse, iyi ya da kötü, tamamlandı artık; şu anda İngiltere'de gazetecilerin ablukasında olmadığıma şükrediyorum."

İngiltere'de tepesini attıran başka olaylar da oluyordu: Mezopotamya konusundaki tartışma kötüye gidiyordu. Savaş sonrası patlak veren ekonomik krizin yarattığı korkunç işsizlik vergi mükelleflerini isyan ettiriyor, Britanya'nın Ortadoğu'da güdümüne aldığı yeni bölgelerin masrafı, kamuoyunu çileden çıkarıyordu. Şimdi sömürge bakanı olan Winston Spencer Churchill, İran'daki petrol çıkarlarının ve Mısır-Hindistan yolunun güvenliği açısından, Basra'daki üssün mutlaka korunması gerektiğini savunuyordu. Ama yöredeki askerî birliklerin yüksek maliyeti yüzünden Britanya, Irak'ın geri kalanından çekilebilirdi. Gertrude ile Cox'a göre bundan daha saçma, daha akılsızca bir öneri olamazdı.

"Devlet yönetimi açısından tarihimizi baştan sona incelesen, orada Lloyd George ile Winston Churchill'den daha zayıf devlet adamı bulamazsın," diye dudak büktü, babasına

yazdığı mektupta. Churchill'in aldığı yanlış kararların acısını yeterince çekmişti: Gelibolu'ya asker gönderme kararı, Doughty-Wylie'nin ölümüne neden olmuştu. Şimdi de onun bu fevri, saçma sapan önerisi Mezopotamya'nın sonunu getirebilirdi.

Bu tehdit karşısında Cox, Whitehall'a Irak'ı terk etmenin tehlikelerini ve bir tek Basra'yı elde tutmanın olanaksızlığını açıklayan bir mektup yolladı. Gertrude'un sıkıştırmasıyla ve tutarlı bir Arap hükümetinin kurulmasını hızlandırma umuduyla, Faysal'ın emir olarak seçilmesini önerdi. Cox, 10 Ocak Pazar sabahı Gertrude'u evine çağırdı. Gertrude yemek salonuna girince, Cox ona Churchill'den aldığı son telgrafı uzattı. Okuduklarından dehşete düşen kadın eve dönünce hemen babasına bir not yazdı:

"SON DERECE GİZLİ. Korkarım bu öykünün sonuna geldik... Londra, Mezopotamya'da izlenecek politikayı savaş bakanına bırakmış, o da yüksek komisere ve başkomutana, önerilen programın masrafını İngiliz halkının sırtına yükleyemeyeceğini bildiriyor: Sir Percy'nin Faysal'ı Irak emiri seçme ve güvenilir bir Arap hükümeti oluşturup bölgedeki Britanya ordusunu küçültme programının."

Gertrude'a göre, Britanya'nın desteği olmadan yerel bir hükümet kurmak olanaksızdı. Wilson'a duyduğu öfke sürüyor, onu sorunların ana kaynağı olarak görüyordu. Milliyetçiler, Wilson'ın bir Arap hükümetinden küçümseyerek söz ettiği o mayıs gününden başlayarak, İngiliz karşıtı kampanyalarını yoğunlaştırmıştı. *Cihat* fikrinin kitlelere cazip geldiği doğruydu; gönlünce eşkıyalık yapıp vergi ödememenin kabilelerin aklını çeldiği de; ama, diye vurguladı: "A.T., Asya'da yaptığımız hataların en büyüğünü yaptı – öyle büyük bir hata ki, onu düzeltme şansımız 'yazı tura' atmaya kaldı."

Birkaç hafta sonra her şey değişti.

Mezopotamya'nın maliyetine duyulan öfke (1920 yılında harcanan para yirmi milyon sterlindi), Bağdat'ta kimin emir seçileceğine ilişkin karmaşa (Şerif Hüseyin'in oğullarından biri mi, Seyyid Talib mi, yoksa bir Türk prensi mi),

Filistin ile Ürdün'e ne yapılacağı ikilemi, Churchill'i Doğu uzmanlarından oluşan bir grubu Kahire'de toplamaya itti. Britanya İmparatorluğu'nun en yetkin Ortadoğu uzmanları Mezopotamya, Ürdün ve Filistin'in yazgısını belirleyecekti. İngiltere'den, Kraliyet Hava Güçleri'nden Mareşal Hugh Trenchard; Mısır'daki maliye bakanına bağlı olarak çalışan istihbarat uzmanı Kinahan Cornwallis ve asıl görevinden yeni emekli olmuş, Arap uzmanı, sarışın Albay T.E. Lawrence; Filistin'den Yüksek Komiser Sir Herbert Samuel ile Mr. Wyndham Deedes, Aden'den General Scott; Somali'den (yanında, Kahire hayvanat bahçesine teslim edilmek üzere iki aslan yavrusu getiren) Sir Geoffrey Archer; İran'dan, şimdi İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin temsilcisi olan A.T. Wilson; Arabistan'dan General Ironside ve Albay Trevor. Churchill, Mezopotamya'dan da Sir Percy Cox'u ve kırk kişilik resmî heyetin tek kadın üyesi olan Miss Gertrude Bell'i çağırdı.

Gertrude şubat ortasında kolları sıvadı, Kahire'deki bu acil toplantıya hazırlandı.

Delegeler arasında Iraklıları temsilen iki şûra üyesi vardı: Cafer Paşa ve Sasun Efendi. Bu karar Seyyid Talib'i büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Yine de yola çıkmadan önceki son akşam, Talib'le yemek yediler. Gertrude geceyi babasına şöyle aktardı: "Viski kadehleri peş peşe kaldırılırken, kulağıma giderek duygusallaşan bir sesle, beni her zaman bir kız kardeş saydığını, öğütlerimi dinlediğini, şimdiyse tek dayanağı olarak gördüğünü fısıldadı. Bu adamın hırslarının asla tatmin edilemeyeceğini, zaten de edilmemesi gerektiğini düşünen bense her yana çekilebilecek, yuvarlak dostluk sözleri gevelemekle yetindim." Mezopotamya ekibini taşıyan tekne ertesi sabah, 24 Şubat 1921 günü Dicle'ye yelken açtı; akşam yemeğinden sonra da Gertrude, Percy Cox, Binbaşı Eadie ve Cafer Paşa, Bağdat'ın en yaygın gece eğlencesine, briç oynamaya oturdular.

Tekneden gemiye aktarma yapacakları Basra'da Gertrude hemen van Ess çiftini görmeye koştu. Dostlarıyla yediği samimi öğle yemeğinde, konu hâlâ kafalarını meşgul eden

ayaklanmaya geldi. John van Ess bir misyoner olarak yedi yıl boyunca 1920 İsyanı'nı başlatan Fıratlı kabilelerin arasında yaşamıştı; isyanın köklerinin milliyetçilik mücadelesinde değil, Sünnilerle Şiiler arasında sürüp giden din savaşında yattığına inanıyordu. Wilson'ın uyguladığı katı yöntemleri savunmuştu; üstelik Gertrude'un hiç hazzetmediği bir şey daha yapıyor, Seyyid Talib'i destekliyordu. Yine de, Gertrude onun çözümlemelerini ilgiyle dinledi. "Mr. van Ess'le yaptığım yararlı sohbetleri hiç kimseyle yapamıyorum," diye yazdı Florence'a.

* * *

Mezopotamya heyeti Hardinge gemisiyle Mısır'a doğru yol alırken, Sömürge Bakanı Winston Churchill hızlı adımlarla Victoria İstasyonu'ndaki kalabalığı yardı, daha sonra gemiye yüklenecek olan trendeki özel kompartımanına girdi, bir puro yaktı ve işe koyuldu. Basına söz vermişti: "Sizi milyonlarca sterlinlik masraftan kurtaracağım!" Daha birkaç gün önce parlamentoya müttefiklerin Dünya Savaşı'ndaki başarısından söz etmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması üzerine Britanya'nın Filistin ile Mezopotamya'yı alarak çok büyük bir sorumluluk altına girdiğine değinmişti. Bunun bedeliyse ağır oldu, dedi: manda altındaki bölgelerde asilerle mücadele etmek, anarşiyi ve kaosu önlemek için yirmi beş milyon sterlin. İşte şimdi bu maliyeti kısmaya kararlıydı. Mezopotamya'da bir Arap devleti kuracak, İngiliz halkını sırtındaki yükten kurtaracaktı.

* * *

Gertrude sırtında çizgili ipek elbisesi ve gümüş rengi tilki etolü, başında çiçekli şapkasıyla çok iyi bildiği Kahire Garı'nı süzünce, eski dostu Lawrence'ın kendisini beklediğini gördü. Lowell Thomas'ın söylevleri ve *Arabistanlı Lawrence* adlı kitabının büyük başarısı, Lawrence'ı dünya çapında

şöhrete kavuşturmuştu; artık Gertrude'dan çok daha ünlüydü. "Sevgili oğlum," diye haykırarak, eldivenli elini bu utangaç, ayrıksı dostuna uzattı. Onu "Gertie!" diye selamlayan Lawrence çevresine bakındı: "Ortadoğu'daki herkes burada."

Faytonla iki yanı palmiyeli Korniş'te, Nil kıyısındaki geniş caddede ilerlediler; el-Ezher Üniversitesi'ndeki din öğrencilerinden yükselen, İngiliz karşıtı sloganları duyabiliyorlardı. Semiramis Otel'in lobisinde beklenti dolu bir telaş vardı. Personel günlerdir harıl harıl hazırlanıyordu; pirinçler parlatılmış, palmiye ve çiçek saksıları sulanmış, odalar hazırlanmıştı; telgraflar, şapka kutuları, el çantaları, sandıklar taşıyan hizmetliler mermer döşeli zeminde sağa sola seğirtiyor, seçkin konuklara saygıyla yol gösteriyordu.

Gertrude odasına Lawrence'la birlikte çıktı. Erkek, 1920 Mezopotamya ayaklanması sırasında ve manda uygulamasının yüksek giderleri tartışılırken, İngiliz basınına sayısız mektup göndermiş, Bağdat'taki sivil yönetimi bazen yüceltmiş ama çoğunlukla eleştirmişti. Gertrude başlarda ılımlıydı; "Genelde sana katılıyorum," diye yazdı Lawrence'a. Ama haftalar geçtikçe adamın eleştirileri arttı, düşmanca bir tını aldı. "İngiliz halkı Mezopotamya'da, şerefli ve onurlu bir biçimde kurtulmayı kesinlikle başaramayacağı bir batağa saplanmıştır," diyordu, *The Sunday Times*'a yolladığı mektupta. "İşler bize söylendiğinden çok daha kötü durumda; yönetimimiz halkın bildiğinden daha kanlı, üstelik yetersiz." Gertrude ona öfkeyle karşılık verdi, iddialarını –haklı olarak– "saçmalık" ve "zırva" diye niteledi. Ama şimdi baş başa vermiş, kadının yazdığı iki mektuba kahkahalarla gülüyorlardı. Lawrence şöyle dedi: "Birinde beni bir melek olarak tanımlıyorsun, ötekinde şeytanın emrine girmekle suçluyorsun."

Mezopotamya'nın yol açtığı harcamaları, bazı birliklerin çekilmesi gerektiğini konuştular; Arap hükümetinin kurulmasıyla Büyük Britanya'nın bu ülkedeki varlığını ve giderlerini küçültebileceği konusunda hemfikirdiler. Otel odasının mahremiyetinde, tam bir görüş birliğiyle fısıldaştıkları en önemli konu da, Faysal'ı Irak'ın gelecekteki yöneticisi

yapma tasarılarıydı. Lawrence, Londra'da Churchill'i ikna çalışmalarına çoktan başlamış, Gertrude da aynı şeyi Bağdat'ta Cox'a yapmıştı; emir olmasını istedikleri adam için el ele verebilirlerdi artık. Bir saat sonra Gertrude'un odasından çıktılar; Lawrence ayrıldı, Gertrude da Percy Cox'la birlikte Churchill çiftine bir nezaket ziyaretinde bulundu. Ertesi gün, 12 Mart 1921 Cumartesi, Kahire Konferansı resmen başladı; görüşmeler tam bir sır perdesine bürünmüştü, basına tek sözcük bile sızdırılmıyordu.

Gertrude iki hafta sonra Florence'a şöyle yazdı: "Konferans harika geçti. On beş günde, daha önce bir yılda bile zor tamamlanabilen bir iş çıkardık. Mr. Churchill olağanüstüydü; herkese tam da gerektiği gibi yaklaştı; önce bütün katılımcıların hazır bulunduğu genel bir toplantıya başkanlık etti, sonra da bizi asıl görev yapacağımız küçük, siyasal komitelere ayırdı."

* * *

İlk toplantı günü siyasi komite masanın başında toplanınca Gertrude sigarasını, Churchill de purosunu tüttürürken, Cox, Bağdat'ta son beş aydır olup biteni özetledi: Geçici bir hükümet kurulmuş, *Nakıp*'tan bir kabine oluşturması rica edilmişti. Şimdi, diye sürdürdü sözünü, hiç zaman yitirmeden bir açıklama yapılmalı ve yeni bir otoritenin yakında geçici devlet şûrasının yerini alacağı duyurulmalı. Delegeler, otoritenin tek bir kişide toplanmasında hemfikirdi. Peki ama kimde? Ortaya çeşitli adlar atıldı: Bağdat'ın *Nakıp*'ı, Seyyid Talib, Muhammara şeyhi, hatta Türk sultanının bir akrabası. Hiçbir tartışmaya gerek kalmadan, hepsinden vazgeçildi. McMahon ile Hüseyin arasındaki müzakerelerde şerif ailesine verilen Arap krallığı sözü, vicdanların üstünde kara bir bulut gibi asılı duruyordu; delegeler en uygun seçimin şerifin oğullarından biri olduğuna karar verdiler.

Peki ama, diye sordu Churchill, daha genç olan Faysal'ı neden ağabeyi Abdullah'a yeğliyorsunuz?

Cox, çıkabilecek karmaşayı bastırmak için bir Arap ordusuna ihtiyaç duyulduğunu, Faysal'ın çöldeki isyanı yönetirken edindiği deneyimin ve Allenby komutasındaki müttefik orduyla yaptığı işbirliğinin onu Abdullah'tan daha olgun, daha nitelikli bir lider yaptığını açıkladı. Üstelik Şam'daki görevi sona erdirilmişti, dolayısıyla müsaitti. Britanyalılar tarafından yarı yolda bırakılmış olması da, cabasıydı.

Sohbete diğerleri de katıldı. Lawrence, "İlk yönetici, kitleleri harekete geçirebilen, atak biri olmalı," yorumunda bulundu. "Rakip adayların iddialarını çürütebilmeli, geri kalmış ve yarı uygar bir ülkenin sağa sola saçılmış parçalarını toparlayabilmeli," dedi; karizmatik bir kişiliği olması önemliydi. "Oysa Abdullah," diye ekledi, "güçlü, baskın bir karakteri olmayan, tembelin teki."

Churchill, Irak'ın başına Faysal'ı getirmenin, İngilizlere şerif ailesinin kalanına karşı belli bir üstünlük sağlayacağına dikkat çekti. Faysal davranışlarının (bir başka deyişle, İngilizlerle işbirliği yapmasının) salt babasının gelirini ve kutsal yerleri Bin Suud'un saldırılarından korumakla kalmayıp ağabeyi Abdullah'ın Ürdün'deki konumunu da etkileyeceğini bilirse, çok daha uyumlu davranırdı. Buna karşılık babasıyla ağabeyi de adımlarını daha dikkatli atardı.

Gertrude, Faysal'ın seçilmesi halinde, Seyyid Talib'in direnişiyle karşılaşacaklarını belirtti. Ne de olsa Irak'ın en güçlü adamlarından biriydi. "Ama," diye yatıştırdı grubu, "Faysal'ın alacağı alkışlar sayesinde, Talib'den gelecek muhalefeti göğüsleyebiliriz."

Günün sonunda Gertrude'un umduğu oldu ve Faysal' dan yana oy kullanıldı. Churchill ülkesine bir telgraf çekti: "Mezopotamya'daki gelişmeler umut verici. Şerifin oğlu Faysal en iyi ve en *ucuz* çözüm yolu."

Gertrude'un Winston Churchill hakkındaki görüşü bütünüyle değişmişti. Buna şaşmamak gerek: Toplantılar, tam da kendisinin arzuladığı biçimde gelişmişti. Yeni Arap devletinin kralı olarak Faysal'ı öne süren oydu; Basra, Bağdat ve Musul *vilayet*'lerinin Irak devletine dahil edilmesi, Şiilerin,

Sünni ve Kürtlerin kucaklanması için savaşan oydu; sınırları saptayan ve Irak'ın çevresindeki çöllere sınır çizgileri çizen oydu. Gözünde canlandırdığı her şeyin yavaş yavaş şekillendiğini görmekteydi.

* * *

Bir sonraki toplantıda Gertrude ile Lawrence, Faysal'ı Irak'a getirmenin yollarını araştırdılar. Çoğunluğu Şii olan bir ülkenin Sünni hükümdarı olarak Faysal'ın meşruluğunu ailesinin kökenlerine, yani bir "şerif" oluşuna dayandırması gerekiyordu: O her şeyden önce, Hz. Muhammed'in soyundan gelen biriydi. Dolayısıyla, diye açıkladılar Churchill'e, şu anda Londra'da bulunan emirin ilk işi Mekke'ye, Peygamber'in doğum yerine gitmek olmalı; İslam dininin bu en kutsal merkezi, Faysal'ın dinsel önemini vurgulayacaktı. Orada Faysal'ın Irak halkı tarafından davet edildiği açıklanacak, o Mekke'den kuzeye, Bağdat'a doğru çıkarken de, İngilizlerin ve Arap sempatizanların yardımıyla, ona verilen destek bir çığ gibi büyüyecekti – Gertrude'un bundan en küçük bir kuşkusu yoktu.

Iraklı delegeler, Cafer el-Askari Paşa'yla Sasun Eskail Efendi odaya çağrıldı, düşünceleri soruldu. Gertrude'un tahmin ettiği gibi (bu konuyu onlarla saatlerce tartışmıştı), kararı yürekten onayladılar.

* * *

Bunu izleyen görüşmelerde Musul, Kürtler ve Britanya askerî varlığının yüksek maliyeti tartışıldı. Konu Irak'ın kuzeyindeki fırtınalı yöreye geldiğinde, Churchill özerklik önerdi; burada oluşturulacak bir Kürt bölgesi, Araplarla Türkler arasında bir tampon görevi yapabilirdi. Iraklı bir yöneticinin "Kürtlerin hassasiyetini yok saymasından ve Kürt azınlığı ezmesinden" korkuyordu. Gertrude onunla aynı fikirde değildi. Kuzey, Irak için fazlasıyla önemli, diye bastırdı:

Musul yalnızca bir petrol kaynağı değildi; bütün ülkeye tahıl sağlayan, verimli toprağıyla Mezopotamya'nın ekmek sepetiydi. Üstüne üstlük nüfusu, Şii çoğunluğu dengeleyecek hatırı sayılır sayıda Sünni içeriyordu. Yine Sünni olan Kürtlerinse, altı aya kalmadan Arap hükümetine katılmaya can atacaklarından emindi. Ama Lawrence karşı çıktı: Kürtler bir Arap yönetiminin eline bırakılmamalı, diye uyardı. Sonuçta konu sürüncemede kaldı; Kürdistan şimdilik yüksek komiserin gözetiminde, ayrı bir bölge olarak tutulacaktı.

Başlarda son derece edepli davranan Lawrence, bir hafta süren müzakerelerin ortasında bildik tavırlarını sergilemeye başladı. Bir gün, her zamanki ele avuca sığmaz haliyle, öyle saygısızca bir yorumda bulundu ki, salonda buz gibi bir hava esti. Gertrude ateş saçan gözlerini ona dikmiş, yiyecekmiş gibi bakıyordu. Küstahlığa tahammülü yoktu. "Seni küçük iblis!" diye tısladı. Lawrence kıpkırmızı kesildi; asla geri adım atmayan biri olmasına karşın, susup oturdu.

Etkin Arap şeyhlere, Britanya'ya sadık kalmaları için yapılan yıllık ödemeler tartışma yarattı. Sahip olduğu çölde uçaklara iniş alanı ve Filistin ile Irak arasında gidip gelen araçlara yol sağlayan Fahad Bey'in ödeneği otuz altı bin sterlindi. Hicaz'ın bekçisi Hüseyin'e yüz bin sterlin, Bin Suud'a da altmış bin sterlin ödeniyordu. Cox, Bin Suud'un ödeneğinin artırılmasını isteyince, delegeler "tek bir koşulla" dediler: Bin Suud, Hüseyin'e karşı yürüttüğü sefere son vermeye, Irak'ın güney sınırındaki Şammar Aşireti'yle barış yapmaya ve Kuveyt emiriyle arasındaki savaş tehdidini ortadan kaldırmaya söz verecekti.

Churchill'in gündemindeki en önemli madde, Britanya askerî varlığının kaygı uyandıran boyutuydu. Hâlâ havacılık bakanı unvanını koruyan Churchill kara birliklerinin yerine uçakların kullanılmasıyla Irak'ın hem daha ucuza hem de daha etkin bir biçimde denetlenebileceğine inanıyordu. Ayrıca, Irak'taki hava üsleri Hindistan'a stratejik bir bağlantı sağlayabilirdi. Britanya ordusunun yerini Kraliyet Hava Kuvvetleri'yle Arap ordusu alacağına, onlar da zırhlı araçlara

ve sağlam bir istihbarat sistemine sahip olduklarına göre, Britanya'nın çıkarları kollanmış olacaktı. Kürtlere gelince; konferansa katılanların tamamı, küçük bir hava filosunun, asi kabileleri dizginlemeye yeteceğinden emindi.

Mezopotamya gündeminin son maddesi, bir kez daha Faysal ve onun Irak'a geliş tarihi oldu; Faysal'ın Bağdat'a genel seçimlerden önce davet edilmesinde anlaştılar. Churchill, Londra'ya bir telgraf çekti: "Hem Cox hem de Miss Bell, önerilen usule uyulduğu takdirde Faysal'ın Mezopotamya'ya ayak basışının genel kabul göreceği konusunda hemfikir." Yine de Iraklıları Faysal'ın Britanya'nın vekili değil de kendi seçtikleri aday olduğuna inandırmak, ustalık gerektirecekti.

Filistin ve Ürdün'de süren manda uygulamalarına ve şerif ailesinin geri kalanına ilişkin bir karara varılmalıydı. Kendini çoktan kral ilan eden, İngilizlerce "zorba", "istibdat yanlısı" ve "açgözlü" diye nitelenen Hüseyin, oğlu Ali'yle birlikte Hicaz'ın başına geçmişti (ama dört yıl sonra, Bin Suud tarafından kovulacaklardı); Abdullah Ürdün'le, yani Şeria Nehri'nin doğu kıyısından Irak'ın kuzey sınırına kadar uzanan Arap bölgesiyle, (torunu Kral Hüseyin'in yıllarca, bugünse onun oğlu Abdullah'ın hüküm sürdüğü) topraklarla ödüllendirilmişti. Balfour Bildirisi'ni savunan Churchill'e karşın, Filistin konusu bir karara bağlanamadı.

* * *

Gezmeyi çok seven Churchill yorucu müzakerelere biraz ara verip piramitleri görmek istedi. Ona eşlik eden Gertrude, el-Gize'de bekleyen devenin sırtına bir çırpıda yerleşiverdi, ama hörgücün tepesindeki ahşap semere tırmanmaya çalışan Churchill dev boyutlu, kaygan bir denizanasından farksızdı. Şişman Churchill tam ince yulara uzanmak üzereyken, dizlerinin üzerinde doğrulmaya hazırlanan deve iki yana yalpaladı. Churchill kendini bir anda yerde buldu. "Ne kadar da çabuk düştü!" diye söylendi karısı Clementine. Birtakım Mısırlı süvariler, atlarını sunmak için koşturunca inat-

çı Churchill onları kışkışladı. "Deveyle başladım, deveyle bitireceğim!" diye kükredi. Az sonra sfenksi arkasına alan grup, develerinin sırtında kameraya poz verdi. Konferansta çekilen birkaç fotoğraftan biri olan resimde, Gertrude'un bir yanında Churchill, öteki yanında Lawrence var.

Akşamları bir davetten ötekine koştular. Babası onu görmeye Mısır'a gelmişti; baba ve kız kente gelen bir şeyhin Shepheard Otel'de verdiği çay davetine, Kral Fuad'ın Cezire Sarayı'nda verdiği şölene katıldılar. Yüksek Komiser Allenby'nin konutundaki baloda vals yaptılar, Semiramis Otel'de Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel'le akşam yemeği yediler, son akşam da Abidin Sarayı'ndaki ziyafete katıldılar. Sultanın sarayı, dönümlerce genişliğindeki göz alıcı bahçeleri, altın kaplama küvetlerle dolu banyoların bulunduğu özel yaşama bölümleri ve saray hanımlarının konuklarını ağırladığı salonuyla büyüleyici bir kent gibiydi. Sarayın Bizans usulü görkemli salonunda toplanan, Churchill'in "kırk harami" diye takıldığı kırk delege, başarılarının şerefine kadeh kaldırdı, muhteşem bir ziyafetle ağırlandı.

Kahire Konferansı 25 Mart 1921'de sona erdi. Zaferle ülkesine dönen Churchill, parlamentoya, Mezopotamya'daki hedeflerine ulaştığını açıkladı: Britanya garnizonu, otuz üç taburdan yirmi üç tabura indirilecek, harcamalarda ilk yıl beş milyon sterlin, bir sonraki yıl on iki milyon sterlin kısıntı yapılacak, iletişim hatları kurulacak, bütün imparatorluğu birleştirip güçlendirecek olan stratejik hava yolları yaratılacaktı.

Münzevi bir yaşamı her zaman yeğlemiş olan Lawrence konferansın bitmesine birkaç gün kala, erkek kardeşine şöyle yazdı: "Yaşadığım en uzun on beş gündü... Silme mermer ve bronzdan, son derece pahalı ve lüks bir otelde kaldık – korkunçtu. İnsanı zorla Bolşevik yapıyor!"

Oysa Gertrude harika vakit geçirmişti. Onu Irak'a götüren teknenin güvertesinde, açık havada oturdu, dostu Frank Balfour'a yazdı: Babasını gördüğüne çok sevinmişti, ama onu bir yıl daha göremeyeceğine çok üzülüyordu. "Ne yapa-

lım," diye sürdürdü: "Emirimiz gelince, uzunca bir süre yardıma ve rehberliğe gereksinecek; yanında olmak, ona elimden gelen yardımı yapmak zorundayım. Ah Frank, bizi öyle ilginç şeyler bekliyor ki!" Neredeyse bütün dilekleri gerçekleşmek üzereydi. Ülke, her üç *vilayet*'i de (Basra, Bağdat, Musul) kapsayacak, Sünniler, Şiiler, Yahudi, Hıristiyan ve Kürtler, şerif soyundan bir kralın çevresinde toplanacak ve Irak, Faysal'ın liderliğinde zengin, müreffeh bir ülke olarak Britanya'ya bağlılığını sürdürecekti. Gertrude bütün bunların gerçekleşmesini sağlayabilirse, Irak ilginçten de öte, bütün Ortadoğu için örnek ülke olacaktı.

30

Direniş

Gertrude'un bu seferki çetin görevi, Faysal'ı tahta çıkarmaktı. Onun Britanya'nın bir vekili olduğu izlenimini kesinlikle yaratmadan, Iraklıları Faysal'ın en iyi ve tek seçenek olduğuna inandırması gerekiyordu. Plana göre Şerif Hüseyin oğlunun Irak krallığına aday olduğunu açıklayacak, bunun üzerine Faysal, Mekke'den ayrılıp trenle Basra'dan Bağdat'a gidecek, yol üzerinde halka seslenerek krallığına zemin hazırlayacaktı. Bağdat'a ulaşıncaya kadar yeterince destek toplayacağı umuluyordu; böylece halk onu liderliğe kendisinin seçtiğine inanacaktı. Bir yandan da Faysal'ın Britanya'nın onayını aldığı açıkça gösterilmeliydi. Irak seçimleri yapılacak, İngilizlerin de onayıyla Faysal taç giyecekti.

On üç yüzyıl önce aynı senaryo Faysal'ın atası, Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin tarafından sahnelenmişti. Ama Gertrude'un çok iyi bildiği gibi, oyun felaketle sonuçlanmıştı. Irak halkınca halife olmak üzere Mekke'den çağrılan Hüseyin, MS 680 yılında Kerbela'ya varmış, en yüksek dinî otorite rolünü üstlenmeye hazırlanmıştı. Ama beklenmedik gelişmeler sonucunda Hüseyin kalleşçe kandırılmış, yandaşları tarafından karşılanmayı beklerken, karşısında düşman bir ordu bulmuştu. Yanında kalan bir avuç takipçisinin neredeyse tamamı kılıçtan geçirildi; Muharrem'in onuncu günü Hüseyin de öldürüldü. Şii Müslümanlar hâlâ bu kutsal ayda ellerinde meşalelerle, göğüslerini döverek acılı geçit törenle-

ri düzenler, Hüseyin'in yasını tutarlar. "*Absit omen*," diye mırıldandı Gertrude kendi kendine: Bu bir kehanet olmasın!

Daha Cox'la birlikte Bağdat'a dönmelerine kalmadan, hava bozulmuştu bile; düzenbaz Seyyid Talib onların yokluğunda yaşlı *Nakıp* adına var gücüyle kulis yapmıştı. Kurnaz içişleri bakanının plam bu yaşlı, güçsüz adamı emir seçtirmekti; o ölünce de Talib'in adı "halef" olarak ortaya atılacaktı, elbette. "Irak Iraklılarındır" sloganıyla *Nakıp*'ın (ve kendisinin) Mezopotamyalılığını vurguluyor, Faysal'ın "dışarlıklı" oluşunu, Hicazlı kökenlerini eleştiriyordu. Fırat civarına yaptığı kapsamlı gezide, halka Britanya'dan yana olduğuna ilişkin güvence verdi, muhaliflere gözdağı verirken, olası dostlarına binlerce İngiliz sterlini dağıttı.

Ve semeresini gördü: Yörenin en güçlü şeyhlerinden biri olan Dulayimli Ali Süleyman, *Nakıp*'ı desteklediğini açıkladı. Ama Gertrude, Talib'in başarılı olduğuna inanmıyordu. 12 Nisan'da döndüğü Bağdat'tan yazdığı ilk mektupta, "Havanda su dövüyor," dedi babasına. Orta Fırat'ın dikbaşlı kabileleri, Britanya'nın Talib'in arkasında olduğunu sandıkları için, Talib'i desteklemeye yanaşmamıştı. "Bizim, şerifin oğullarından birini yeğleyebileceğimizi akılları almıyor." "Ne de olsa," diye anımsattı, "aşiretler bir yıl önce şerif ailesinden birini istediler ama arzuları hiçe sayıldı."

Britanya hükümetinin Faysal'ı kayırdığından kuşkulanan Talib, *The Daily Telegraph*'ın bölgeye gelen muhabiri Percival Landon onuruna bir akşam yemeği verdi. O akşam Talib'in evinde toplanan on üç konuğun arasında Tod çifti, Fransız ve İran konsoloslarıyla iki önemli Arap vardı. *Hatun* davet edilmemişti.

Ertesi sabah Gertrude bu konuklardan kimisinin getirdiği haberleri dinledi. Alkolün etkisiyle dili çözülen Talib, Sir Percy Cox'tan ve Britanya hükümetinin yaklaşımından "tam anlamıyla hoşnut" olduğunu söylemiş, "Ama," diye eklemişti, "Yüksek komiserin maiyetindeki bazı görevliler [Gertrude'u kastettiği açıktı] partizanlık yapıyor ve halkın kafasını karıştırıyor." Arap konuklarının (daha da önemlisi, kendisinin) öne-

mini İngiliz gazeteciye özenle vurgulayan Talib tehdit savurmaktan da geri kalmamıştı: "Seçimleri etkileyecek en küçük bir girişim, karşısında er-Rabia emirinin otuz bin tüfeğini... ve Kabayiş şeyhinin adamlarını bulur." Sonra, dinî liderin geniş nüfuzunu anımsatmıştı: "*Nakıp* bütün İslama, yani Hindistan, Mısır, Konstantiniye ve Paris'e hitap edecektir."

Talib'in sözleri Gertrude'u sinirlendirdi; hemen oturup Percy Cox'a bir rapor yazdı. "Ülkeyi geçen yıl ayağa kaldıran bir adamın ağzından çıkan her söz isyan kışkırtıcılığı, hatta *cihat* çağrısı sayılmalıdır," diye uyardı. Talib "her şeyi yapabilecek" biriydi. Kötü ünü unutulmamalıydı. Gücünü acımasız Ortaçağ yöntemlerinden alıyordu: şantaj, zorbalık ve cinayet. Savaşın başlangıcından önce bir Türk yetkilinin ortadan kaldırılmasını buyurmuş, suikastı gerçekleştiren kişiyi de geçenlerde Bağdat'a getirtmişti. Gertrude onun, en hafifinden (*Nakıp*'ın gücünden yararlanıp) İngilizlere karşı bir aşiret ayaklanması, bir *cihat* örgütlemesinden korkuyordu; daha da kötüsü, Faysal'a suikast girişiminde bulunacağından emindi. Adam çok tehlikeliydi; derhal bir şeyler yapılmalıydı.

Aynı gün öğleden sonra her şeyden habersiz Lady Cox'un her cumartesi verdiği çay partisi vardı. Çaya katılamayacak kadar meşgul olduğunu ileri süren Percy Cox at yarışlarına gitmişti, ama diğer konuklar davete katıldı – Gertrude, Cox'un talimatıyla Talib'i sıkı takibe almış olan Binbaşı Bovill ve başkaları. Saat dört buçukta Seyyid Talib göründü, yarım saat kadar onlarla sohbet etti, sonra da vedalaştı. Gertrude ona konutun kapısına kadar eşlik etti, arabasına binmesini bekledi, sonra da salona döndü. Talib, şoförünün kullandığı arabayla yakınlardaki bir köprüye yaklaşınca, bozulmuş bir kamyonun yolu kestiğini gördü. Talib'in arabası durmak zorunda kaldı ve ansızın ortaya çıkan Binbaşı Bovill bu hırslı adayı tutuklayıp zırhlı bir araca bindirdi. Talib pusuya düşürülmüştü. "Arabistan'ın en uyanık adamı dünyanın en basit tuzağına düştü," dedi Philby. İki gün sonra Talib, Seylan'a sürüldü.

Cox büyük bir tehlikeyi göze almıştı. Talib'in sınır dışı edilmesi bu politikacıya duyulan sempatiyi artırabilir, onu

insanların gözünde "çilekeş" bir kahraman yapabilirdi. Ama halk, tıpkı Cox'un tahmin ettiği gibi, Talib'den kurtulduğuna memnun oldu ve Britanya'nın bu güç gösterisine olumlu tepki verdi. "Sir Percy'nin bu oldubittisine tek bir itiraz gelmedi, tam tersine Talib'in sahneden çekilmesi bütün ülkeye rahat bir soluk aldırdı," diye yazdı Gertrude.

Faysal'ın önündeki en büyük engel kaldırılmış, Gertrude rahatlamıştı. Babasına övündü: "Tanrı'm! Raporumda usturuplu bir dil kullandığıma öyle memnunum ki! Hassas bir siyasal sorunun üstesinden kimse Sir Percy gibi gelemez, derken haksız mıymışım? Zihnimden ağır bir yük kalktığını hissediyorum." Eski düşmanını bir kez daha suçlamaktan kendini alamadı: "A.T.nin verdiği zararlar zincirinin son halkasıydı, çünkü buraya getirirken Talib'e ne vaatlerde bulunduğunu Tanrı bilir."

Ama Talib'le ilintili sorunlar henüz çözülememişti. Her Arap bakana bir İngiliz danışman atanmıştı. Talib'in danışmanı olan Philby, görevinin boyutu karşısında bir süredir bunalmaktaydı. Monarşiye şiddetle karşı çıkan ve Talib'in Faysal'ın yolunu açmak için uzaklaştırıldığına inanan Philby, hemen Cox'un ofisine gidip istifasını verdi. Ama yüksek komiser onu yatıştırdı: İngilizlerin Faysal'ı kral olarak dayatmak gibi bir niyetleri yoktu. Ayrıca, diye ekledi, İçişleri Bakanlığı'nı yürütebilmek için Philby'ye ihtiyaçları vardı.

Gertrude ile Philby'nin dostluğu epeyce eskiydi. Basra günlerinden beri birlikte gayet iyi çalışmış, yakın arkadaş olmuş ve bir Noel'i birlikte, Dicle kıyılarında geçirmişlerdi. Wilson'dan her ikisi de nefret ediyor, Araplara ait bir Irak hayalini paylaşıyorlardı. Ama onun Faysal'a verdiği desteği bilen Philby şimdi, Talib'in düşürülmesinden Gertrude'u suçluyor, her karşılaştıklarında yüzünü buruşturuyordu. Bu soğuk tavrı Gertrude'a acı veriyordu, sonunda adamı açık açık konuşmaya zorladı. Yalnızca ona "yüklenen" görevi yerine getirdiğini söyledi. Philby, Cox'la dalaşmayı göze alamıyordu, Gertrude da onun yerine kendisiyle dalaşmasına izin vermeyecekti. Bir süre sonra araları az çok düzeldi; Gertrude

birkaç gün sonra hazırladığı raporda, "Faysal'ın emir seçilmesi halinde, meslektaşımın Irak'ta kalıp kalmayacağını bilemiyorum," dedi.

Gertrude iki hafta sonra, 21 Mayıs'ta, Cox'ların evindeki davete katıldı. Sir Percy'nin tutkusu yüzünden konut, bir hayvanbilimcinin hayalindeki yere dönüşmüştü: kuşlarla, köpeklerle dolu, (daha sonra bütünüyle yabanileşecek olan) bir ayının bulunduğu bir hayvanat bahçesi. Gertrude hayvanları görmezden gelip mağrur adımlarla oturma odasına girdi; elli iki yaşında olmasına karşın bedeni dinç ve ince, çenesi yukarıda, sırtı dikti; krem rengi dantel elbisesi son modaya uygun fırfırlarla süslüydü. Ailesine gecenin "son derece dostça ve keyifli" geçtiğini yazdı. Bir tek Mrs. Philby "göze batacak kadar soğuktu". Nedenini anlayamamıştı. "Belki de benden hoşlanmıyordur, hepsi bu." Mr. Philby'ye gelince; onu fazla görmüyordu, ama görüştükleri zaman adam "oldukça sevimli" davranıyordu.

Oysa Philby'nin şirinlik filan yapmaya hiç niyeti yoktu. Talib gittiği için İçişleri Bakanlığı'nı üstlenmişti, dolayısıyla içişlerine bağlı bütün kurumların başındaydı. Gertrude, Sir Percy'nin de onayıyla şeriflerin reklamını yapacak ulusal bir gazete kurulmasını önerince, Philby kesin bir dille, "Olmaz," dedi. "Faysal'a karşı öyle önyargılı ki," diye yakındı Gertrude babasına.

Philby'nin tavrı Gertrude'un canını sıkıyordu. "İzlediğin resmî politikanın, kendi adamlarından biri tarafından sekteye uğratılması kadar tatsız bir şey olabilir mi? Hiç ziyaretime gelmediğine bakılırsa, beni bir numaralı düşman saydığı belli. Ona dostça bir uyarıda bile bulunamıyorum. "Muhalif" damgası yiyerek kendi kuyusunu kazıyor. Çok üzülüyorum, ama bir köprü kurmak için elimden geleni yaptım; bu köprüden geçmek istemiyorsa, kendi bilir."

Erkeğin soğukluğu, kadının gerginliğini artırıyordu. Faysal'ın gelişi fazlasıyla gecikmişti. Cox, Şerif Hüseyin'e gizlice sayısız mesaj yollamış, Faysal'ın Irak'a gelmek üzere olduğunu açıklamasını istemişti. Ama neredeyse iki aydır bir yanıt

alamıyordu. Sonra 12 Haziran 1921'de, Cox ile Gertrude'u rahatlatan telgraf geldi: Faysal yoldaydı. Gertrude bütün heyecanına karşın, erkeğin boy göstereceği gün yaşanabileceklerden çekiniyordu:

"Hiçbir halk sürekli bir başka halk tarafından yönetilmekten hoşlanmaz," diye gözlemledi bilgece. "Şimdi milliyetçiliği besliyoruz, ama yabancı karşıtlığını içermeyen bir milliyetçiliğin, cılız bir bitki olup çıkacağının farkındayım. Sahnede bizimle el ele boy gösteren bir Faysal, kutsal bir *cihat*'ın başını çeken Faysal figürü kadar romantik görünmeyecek! O bir *cihat* lideri olmayacak. Bu boşluğu doldurmasını, bir Arap devletine gerçek bir ilham kaynağı olmasını sağlayabilecek miyiz? Her şey Faysal'ın kişiliğine ve Sir Percy'nin göstereceği "arka planda kalma" basiretine bağlı."

Neyse ki, şefine güvenebileceğini biliyordu: "Politika oyununun gerçek bir ustası," dedi saygıyla. "Onu bu oyunu oynarken izlemek, başlı başına bir ders."

* * *

Hükümetin İngilizce basılan yayın organı *Baghdad Times*, Faysal'm buraya gelmek üzere olduğunu duyurunca, başta belediye başkanı, birtakım genç, şerif yanlısı politikacılar Gertrude'un ofisine doluştular. Bir sonraki adımla ilgili tavsiyelerini istediler. "Geçici bir bayrak konusunda fikir birliğine varmamız gerekti," diye bildirdi babasına. "Sonra sıra, Faysal'ın nereye yerleştirileceği sorununa geldi." Gertrude'un ısrarıyla eski Türk hükümetinin resmî dairelerinin bulunduğu ve onarımı süren sarayda Faysal için özel bir bölüm hazırlandı; yine onun önerisiyle kent halkından beş yüz kişi toplantıya çağrıldı. Gertrude'un "özel casusu" Hacı Naci'nin de aralarında bulunduğu, altmış erkekten oluşan bir heyetin Basra'ya gidip geleceğin emirini karşılamasına karar verildi. Philby'yi yumuşatmak için de, Cox onu Faysal'ın resmî refakatçiliğine atadı.

Bütün bu telaş arasında, masasında Philby çiftinden gelen bir balo davetiyesi bulan Gertrude'un tepesi attı. "Burada tam bir cinnet hüküm sürüyor," diye homurdandı. "Kulüpte, haftanın dört günü dans ediyorlar. Rezalet! İşleri gerçekten ağır olan görevliler böyle bir zamanda, sabahın birine, ikisine kadar eğlenip saat yedide-sekizde nasıl ofislerinde olur? Onları ayartanlar, karıları elbette; olup bitenden haberleri bile yok; tek kelime Arapça bilmiyor, tek bir Arap'la bile görüşmüyorlar. Kent yaşamından bütünüyle kopuk, kapalı (ve gayet ikinci sınıf) bir İngiliz toplumu yaratıyorlar. Britanya hükümetinin Hindistan'da neden hüsrana uğradığını şimdi çok iyi anlıyorum – kadınlarımız aynı şeyi orada da yaptı çünkü."

İngiliz görevlilerin yüzdüğü, tenis ya da bilardo oynadığı, lüks Alwiya Kulüp'teki baloda Philby, Lady Cox'la zarif bir dans yaptı. Sonra, dansa kaldırdığı Gertrude'a, Faysal planının artık gizli bir yanı kalmadığını söyledi. "Kahire, baklayı ağzından çıkardı," dedi. Gecenin sonunda, çiftler dans pistinde fırıl fırıl dönerken, Philby sarhoş ve saldırgandı.

Bir sonraki hafta, uzun gece elbisesini bir kez daha sırtına geçiren Gertrude, saat dokuzda evinden çıktı, önce kocasının yanına, Seylan'a giden Mrs. Talib'i uğurlamak için tren istasyonuna uğradı, sonra da Lady Cox'un düzenlediği baloya yollandı. Spor Kulübü'ne varınca konukları dışarıda, çimenlere serilmiş halıların üzerinde dans ederken buldu, ama dansa katılmadı. Onun yerine, Sir Percy'yle birlikte kamım doyurdu, gece yarısı olunca da Mr. Tod'la birlikte evine döndü. "Şen Lady Cox'umuz sabahın dördüne kadar dans etmiş," diye dudak büktü, daha sonra. Gertrude'un yardımıyla, dört yüz kişilik bir "*garden party*" vereli daha birkaç hafta bile olmamıştı. Çimenliğe halılar serilmiş, koltuklar, iskemleler bahçeye çıkarılmış, ağaçların arasına ampuller gerilmişti. Davet için saatlerce, canla başla uğraşan Gertrude, yüksek komiserin eşini dinlerken kulaklarına inanamamıştı. "Keşke bütün ağaçları yıkatsaydık," demişti Lady Cox; ağaçlar öyle "tozluydu ki"!

* * *

Gertrude 23 Haziran'da, Faysal'ın Basra'ya vardığını ve Philby tarafından karşılandığını öğrendi. Faysal'ın Peygamber soyundan gelen biri olarak dinsel önemini vurgulamak üzere, doğruca Şiilerin kutsal kentleri Kerbela ve Necef'e gitmesi, sonra da kuzeye, Bağdat'a doğru ilerlemesi kararlaştırılmıştı. Kent halkı onun gelişinin onuruna, şeriflerin bayrağını açmıştı; Gertrude ofisine giderken geçtiği çarşıda, sancağın dükkânların önünde dalgalandığını gördü. "Niyet iyi ama hanedanlık arması kötü," dedi Hugh'a; eleştirel gözleri rahatsız olmuştu.

29 Haziran 1921 Çarşamba sabahı erkenden, Irak hükümetinin Askerî Danışmanı Albay Joyce'la birlikte yola koyuldu. Ellerindeki Arap bayraklarını sallayan insan yığınlarının arasından, flamalar, çiçekler ve zafer taklarıyla süslenmiş binaların önünden geçen araba, Bağdat Garı'na doğru ilerledi. Müthiş bir kalabalık toplanmış, sabırsızlıkla Faysal'ı bekliyordu. Albayla birlikte, seçkinlere ayrılmış olan özel koltuklara yerleştiler, ama bir saatlik bekleyişin ardından, can sıkıcı bir haber geldi: Gecikme vardı, tren öğleden önce burada olamayacaktı. Gün ortasında hava böyle bir törene izin vermeyecek kadar ısınırdı. Faysal'a, treni akşamüstü altıya kadar oyalaması için haber gönderildi. Karşılayıcılar o saatte dönmek üzere evlerine dağıldı.

Faysal sırım gibi bedeni, bol kıvrımlı, dökümlü, ipek harmanisi ve sırmalı *kefiye*'siyle vagonun kapısında durdu, şeref kıtasını selamladı. Sir Percy Cox ile General Haldane onu törensel bir biçimde karşıladılar, kalabalık alkışladı. "Şeref kıtasının önünden ağır ağır, muhafızları inceleyerek geçti," diye anlattı Gertrude. "Sir Percy ona Arap kodamanları, *Nakıp*'ın vekillerini, vesaireyi takdim etti. Ben Mr. Cornwallis'in arkasına gizlendim, ama Faysal beni gördü, elimi sıkmak içim bana doğru ilerledi. Heyecanlı ve endişeli görünüyordu (bir krala da coşkulu, hatta gergin bir hava yaraşır); bu da onun doğal asaletine insanca bir çekicilik katıyordu."

Sonra Gertrude uzun boyuyla hemen göze çarpan Kinahan Cornwallis'le tatlı tatlı gevezelik etti: "Bir güç ve bilgelik anıtı." İri, gaga burnu, delici, mavi gözleriyle bir kartala benzeyen Cornwallis gerçekten de bütün o kalabalığın arasında sivriliyordu. Son derece zeki, bilgili ve mantıklıydı; önce Kahire'deki Arap Bürosu'nun müdürü, sonra da Faysal'ın Şam'daki danışmanı olmuştu; emirle yan yana beş yıl çalışmış, onun saygısını kazanmıştı. Öyle ki Faysal, "Onsuz Bağdat'a gelmem," demişti.

Öte yandan, görkemli Cornwallis'in trenden inerken suratının asık olduğu Gertrude'un gözünden kaçmadı. Kadına, Basra'daki karşılama töreninin berbat geçtiğini anlattı çabucak. Kral adayını karşılamaya gelenler kordon altına alınmış, tezahürat filan yapılmamıştı; tren Bağdat'a doğru yol alırken de, bu meraklı suskunluğun yerini apaçık bir düşmanlık almıştı. Yol boyunca uğranılan kentlerdeki siyasi subaylar, Cox'un kuyusunu kazan ve her türlü katılımın ya da desteğin önünü kesen Philby'nin etkisinde kalmışlardı; Faysal'ı karşılamaya gönderilen Philby, ona karşı pek de kibar davranmamıştı. Emire, "İngiliz subaylara talimat verildi; seçimler mutlak bir özgürlük ortamında yapılacak," demiş, sonra uyarmıştı: Faysal halkın oylarını "Büyük Britanya'nın adayı olarak kazanmayı umuyorsa, başarı şansı hayli düşük" demekti. Halk bir cumhuriyet istiyor, diye bastırmıştı Philby; kendisiyse lider olarak Bin Suud'u destekliyordu. Bu cesaret kırıcı sözler yetmezmiş gibi, Faysal'ın kulağına yol boyunca pek çok söylenti çalınmıştı: Philby ona karşıydı, *Hatun* ondan yanaydı, Sir Percy Cox ise yansızlığını koruyordu. Aklı karışan Faysal, yüksek komiserin onun yanında olup olmadığını bilmek istiyordu. Eğer öyleyse, nasıl oluyor da Cox'un *kendi* adamları ona karşı tavır alabiliyordu?

Sıcak bir kucaklama bekleyen Faysal bir direnç duvarıyla karşılaşmıştı. Basra'da liderler, kendi bölgelerini yönetmek için özerklik istiyordu. Aşağı Fırat'ta aşiretler cumhuriyet için bir dilekçe hazırlıyordu. Kerbela ve Necef'te Şii din adamları, şerif ailesinden birine karşı çıkıyordu. Ülkenin bir-

çok yerindeki Türk yanlıları, Türklerin döneceğine inanıyordu. Bağdat'taysa *Nakıp*'la cemaati onay vermekte duraksıyordu. Hüseyin ve Muharrem'in gölgesi Bağdat'a düşmüş, Gertrude'un umduğu o görkemli karşılama gerçekleşmemişti. Çöl, çığa dönüşeceği sanılan kartopunu eritmişti.

31

Faysal

Saat daha sabahın yedisi bile değildi, ama her temmuzda olduğu gibi sıcak dalgaları Bağdat'ın üstünde titreşmeye başlamıştı bile. Gertrude, Faysal'ın gelişinin ertesi günü saraya uğradığında, ısı kırk dereceyi aşmak üzereydi. Gertrude'un evinden pek de uzakta olmayan bu uzun, tuğla yapı ırmak kıyısındaydı – sere serpe uzanmış bir güç ve zarafet anıtı. Kartvizitini yavere verdi; Faysal'ın o gün akşamüstü ya da ertesi gün onu davet etmesini umuyordu. Adam sordu: *Hatun* lütfen bekler miydi? Emir onu görmek istiyordu. Bir hizmetkâr Gertrude'u geniş bir salona götürdü, az sonra da Faysal göründü; bol, dökümlü giysisinin içinde bile bir deri bir kemik görünen erkek ona doğru ilerledi. Paris Barış Konferansı'ndaki uzun sohbetlerinin üstünden iki yıl geçmiş ama Faysal onu unutmamıştı. Sıcak, sevecen bakışlarla uzandı, kadının her iki elini de tuttu, minnetini dile getirdi: "Benim için bunca şey yapabileceğini, bu kadar yardımda bulunabileceğini tahmin edemezdim."

Gertrude'u bir divana götürdü, onun yanına oturdu, sigaranın birini söndürüp ötekini yakarak korkularını sayıp döktü. Gertrude bu endişeli adayı rahatlatmak için elinden geleni yaptı, Percy Cox'un "kesinlikle onun yanında" olduğunu belirtti. Aklından geçeni Sir Percy'ye açmalısın, diye öğütledi. "Ayrıca, *Nakıp*'la mutlaka görüş ve onu kazanmak için elinden geleni yap."

Faysal'la ekibinin Şam'da tahta geçmesi, sonra da tahtı Fransızlara kaptırması *Nakıp*'la cemaatini hayal kırıklığına uğratmıştı. Şimdi de Bağdatlı yaşlılar, Faysal'ın kurmaylarının Irak'ı kontrol altına alacak kadar güçlü olmadığını düşünüyordu. Gertrude seçkin kıdemlilerin sıradan, genç adamları iktidarda görmekten hoşlanmadığının farkındaydı. *Nakıp*, Faysal'ı karşılamaya gara gelmemiş, gerekçe olarak da hastalığını ileri sürmüştü.

Faysal'ın alttan alma, düşmana ödün verme fikrinden nefret ettiğini bilen Gertrude yine de bastırdı: *Nakıp*'ın desteğini kazanmak için her yolu denemeliydi. Faysal onun öğüdüne uyacaktı ama, "Gelişmelerden seni sorumlu tutacağım," diye ekledi. Oyunu *Nakıp*'ın kurallarına göre oynamayı kabul etti ve yaşlı adamı evinde ziyaret edip, "Geçmiş olsun," dedi; bu görüşme buzları eritti.

O akşam Gertrude bahçesinde düzenlediği davette ağaçları aydınlatan ampulleri, süslemeleri hoşnutlukla süzdü, Faysal'a "Irak kralı" diye seslenen ünlü hatibi keyifle dinledi. Ama Faysal'ın bazı adamlarının davranışları onu dehşete düşürdü. "Faysal'ın sarayına düzgün, resmî bir teşrifat sistemi oturtmak için kolları sıvamam gerekiyor," diye yazdı güncesine, "kurallardan hiç kimsenin haberi yok." Davet sırasında kendi sohbetlerine dalan konuklar sık sık, gruplar halinde uzaklaşmış Faysal'ı tek başına, öylece dikilir durumda bırakmıştı.

Yemek servisi başlayıp yiyecekler masaya sırayla yavaş yavaş getirilirken, geleceğin kralı çok az yedi; sabırsızlığı her halinden belliydi, her an fırlayıp gitmeye hazır gibiydi. "Arap usulü bir yemek daveti, başlı başına bir sohbet konusudur," diye gözlemliyor Gertrude. "Bütün yemekler sofraya serilir, istediklerini seçip yersin, işin bitince de masadan kalkar, sigaranı yakıp kahveni yudumlarsın." İşin kötüsü, yemek sonrası yapılan konuşmalar uzadıkça uzadı. Faysal yorulmuş, sıkılmıştı; ayağa kalktı, Gertrude'un yanına gitti ve görmüş geçirmiş bir politikacının bezginliğiyle kulağına fısıldadı: "Suriye'de bu söylevlerden kurtulabilmek için çok uğraştım; galiba burada beni daha da kötüsü bekliyor."

* * *

Atılan birkaç çiçek buketine karşın Faysal'ın yürüdüğü yol dikenliydi. Irak'a daha önce hiç gelmemişti; yöneteceği insanlar, hüküm süreceği topraklar ve miras alacağı tarih hakkında çok az şey biliyordu. Iraklı aşiretleri bilmiyor, şeyhleri tanımıyordu; ne araziye (güneydeki bataklıklar, kuzeydeki dağlar, ekili tarlalar, ırmak yaşamı) ne de çok eskilere uzanan tarihine aşinaydı. Hatta dili bile farklıydı; konuştuğu Arapça Hicaz, Mısır ve Suriye'de kullanılan dillerle Türkçenin karışımı olan, farklı bir lehçeydi. Ama Gertrude onun çabucak öğrenecek zekâya da, insanları peşinden sürükleyecek karizmaya da sahip olduğunu biliyordu.

Faysal sık sık onu çağırıyor, akıl danışıyordu. Kendisine ayrılan özel bölümde, bodrumdaki geniş, serin, kemerli salonda buzlu limonatalarını yudumlayarak baş başa konuşuyorlar, Gertrude ona önerilerde bulunuyordu: Sir Percy'ye neler söylemesi, Bağdatlı işadamlarına nasıl davranması, kabinesini nasıl kurması, Kürtlere nasıl yaklaşması gerektiğini. Sırtında en şık elbiseleri, en kadınsı, en cilveli halleriyle haritalarını yere serdi, bu çekici erkeğe Irak'ın aşiret coğrafyasını öğretti.

Faysal'a muhalefet güçlüydü. Bazı aşiretler cumhuriyet istiyordu; başkaları –örneğin Fahad Bey'in önderliğindeki Anazeler– ülkeyi Britanya'nın yönetmesini isterken, kimileri de (örneğin Dulayimler) *Nakıp*'ı istiyordu. Gertrude'un karşıt görüşleri uzlaştırmak için verdiği mücadeleye karşın gerginlik giderek arttı. "Buna daha fazla katlanamayacağımı hissediyorum!" diye haykırdı. Adayını pazarlamak için gücünü "son damlasına kadar" kullamyor, yaşamını "konuşarak, ikna etmeye çalışarak, yazarak", hatta uykusunda bile tartışarak geçiriyordu.

Her gün işe giderken konutun avlusundaki gölgeliklere toplaşan, emir adayıyla tanışmak için saatlerce bekleyen kaygılı şeyhlerin, nüfuzlu kişilerin arasından geçiyordu. Neyse ki, diye yazdı güncesine, Faysal'ın müthiş cazibesi işe yarıyor. Ra-

porunda da belirttiği gibi, "hayran kitlesi hızla artıyor"du. Buna ek olarak, Gertrude'un İngiliz yanlılarına verdiği güvence, yani Sir Percy'nin Faysal'ın arkasında olduğu sözü, havayı yumuşatıyordu; kodamanların aklı, emir olarak şerif soyundan birini seçmenin en iyi, hatta tek yol olduğuna yatmaya başlamıştı.

Hizaya gelen en önemli kişiliklerden biri de, kutsal *Nakıp* oldu. Bu saygın adam 7 Temmuz Perşembe günü evinde bir akşam yemeği verdi. Yüz konuk, bahçeye kurulmuş olan masalara yerleşti; en seçkinlerse bu gecenin onuruna halıların serildiği, güzelce aydınlatılan dama alındı. Onur konuğunu merdiven başında karşılayan *Nakıp*, Faysal'ı iki yanağından öptü, onunla el ele, kentin etkin liderlerine doğru yürüdü. "Burada tarih yazıyoruz!" diye haykırdı Gertrude güncesinde. Yemek davetleri ertesi hafta da sürdü; önce Cox'lar Faysal için, ardından da Faysal, Dicle ve Fırat şeyhleri için şölen düzenledi. "Ah, bu yemekler!" diye inledi Gertrude. "Bu havada hepsi gerçek birer işkence." Geceleri hava neredeyse hiç serinlemiyor, dev boyutlu tabaklardaki çeşitli patlıcan yemeklerini, yaprak dolmalarını, kızarmış kuzu, pilav, taze meyveleri yiyen, bu arada da bitmek bilmez nutukları dinleyen konukların yüzünden ter fışkırıyordu.

Gertrude, *Nakıp*'la cemaatini Faysal'ın yanına çekebilmişti, ama meslektaşı Philby'de o kadar başarılı olamadı. Cox'un on günlük istirahat izni verdiği Philby, işe dönünce yüksek komiserin odasına çağrıldı. Cox görüşlerini değiştirip değiştiremeyeceğini öğrenmek istiyordu. Philby kararlıydı; bir Arap emir adına yürütülen resmî politikayı benimseyemezdi. Cox'un tepesi attı, yardımcısına, onu bu görevden almaktan başka seçeneği kalmadığını söyledi. Philby'nin kendi kendini mahvettiğini görmek, Gertrude'u üzmüştü. "Azledilmesi gerçek bir trajedi," diye yazdı kederle, "ama buna kendisi sebep oldu." Cox ona "uzun bir ip" uzatmış, kullanması için de yeterince fırsat tanımıştı. "Görevini yerine getirmekte asla duraksamayan bir insan olan Sir Percy'ye bu kördüğümü kesip atmaktan başka seçenek kalmamıştı. Biliyorum ama yine de çok üzülüyorum."

Kendini ne kadar kötü hissettiğini Philby'nin de bilmesini istedi, onu evinde ziyaret etti. "Jack, habere öyle üzüldüm ki," dedi. Ama karıkoca ona dostluk eli uzatmak yerine, neredeyse suratına haykırdılar. "Hayır, hiç de üzülmedin!" diye yapıştırdı Mrs. Philby; sonra da gözyaşlarına boğuldu. Kocasının azlinden Gertrude'u sorumlu tutan kadın döndü, odadan koşarak çıktı. Philby ateş püskürüyordu. "Bu eli sen kazandın," diye hırladı, "ama oyun henüz bitmedi!" Gertrude onunla didişmeye hiç niyeti olmadığını belirttikten sonra kestirip attı: "Asıl kazanan ve her zaman da kazanacak olan, majestelerinin hükümetidir." Philby'ye uzun yıllara dayanan dostluklarını anımsattı, ekledi: Buyruklara karşı gelmemesi için onu ikna etmeye çalışmış, elinden geleni yapmıştı. "Şu rezil Talib'in davasını nasıl savunabildiğini aklım almıyor," diye yazdı babasına.

Bir hafta sonra Cox'ların evindeki öğle yemeğinde Gertrude karşısında bir kez daha Philby'yi buldu. Ama artık duyguları değişmişti. "Philby meselesi aydınlanıyor," diye yazdı eve. "Benim için korkunç bir şeydi; tamamen kendi hatası yüzünden azledilmesine karşın, karıkocanın –en azından Mrs. Philby'nin– öfkesini bana kusması gerçekten çirkindi. Ama kadının aklını başına topladığını sanıyorum." Philby, Gertrude'a politikayı bırakacağını söyleyince, Gertrude hayıflanmaktan kendini alamadı: "Kaybetmeyi göze alabileceğimiz biri değil."

* * *

Geniş Yahudi cemaatinin de şeriflerin yanına çekilmesi gerekiyordu. Gertrude bir Arap yöneticiyi kabullenmekte duraksayan (ve bir Arap hükümetinin kurulması durumunda, İngiliz vatandaşlığına geçmeye hazırlanan) Yahudileri, Faysal'ın Britanya'nın tam desteğini aldığına inandırmak için kolları sıvadı. Faysal için büyük bir kabul töreni düzenlendiğini duyunca da morali az çok düzeldi. 18 Temmuz Pazartesi sabahı, kentin Yahudi, Hıristiyan ve Arap önde gelenleri

hahambaşının resmî konutunun avlusunda toplandılar; avlunun üstüne bir tente gerilmiş, avluyu çepçevre dolanan, üstü kapalı balkondan Arap renklerini taşıyan (yeşil, kırmızı ve siyah) bayraklar, sancaklar sarkıtılmıştı. Çocuklar balkona doluşmuştu, kadınlar üst kattaki pencerelerden aşağıyı seyrediyordu. Sıra sıra dizilmiş iskemleler türbanlı Yahudi hahamlar, önemli Hıristiyanlar, Arap hükümetinin bakanları, önde gelen Müslümanlar ve Şii din adamlarıyla tıklım tıklım doluydu.

Resmî heyet geldi, yerini aldı ve kalabalık alkışladı. Gertrude'a şeref koltuğu, yani Faysal'ın sağ tarafı ayrılmıştı. "Hakkımda çıkarılan olmayacak söylentileri biliyorsun," diye yazdı babasına. Tören başladı; bu boğucu sıcakta, iki saat boyunca nutukları ve şarkıları dinleyen konuklara sürekli soğuk içecekler ikram edildi. Gertrude, hahambaşı için, "Gentile Bellini'nin bir resminden fırlamış gibi," dedi; çok iyi hazırlanmış konuşmalar için de alttan alta sezilen gerilim nedeniyle "ilginç" yorumunda bulundu: "Yahudilerin bir Arap hükümetinden korkması demek, kaos demektir; bu korkuları zamanla giderecek olansa Faysal'ın bilge, olgun tutumu olacaktır."

Altın silindirlerde saklanan ağır Tevrat kutsal sandıktan alındı, önce hahambaşına getirildi; Hahambaşı, Tevrat'ı öptü, ardından Faysal da aynı şeyi yaptı. Sonra geleceğin kralına "On Emir"in altın yaldızlı bir kopyasıyla nefis ciltli bir Talmud verildi. Gertrude, Faysal'ın kulağına eğildi, bir şeyler söylemesini rica etti. Faysal bir konuşma hazırlamadığını, ama şu anda gerçekten de kendini bir şeyler söylemek zorunda hissettiğini söyledi. "Ama ben onlar gibi konuşamıyorum," diye ekledi. "Yalnızca aklımdan geçeni söylüyorum."

Törenlerin sonunda Faysal ayağa kalktı. "Yurtseverlik söyleminde Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için farklı sözcükler yoktur," dedi kalabalığa. "Yalnızca Irak adında tek bir ülke vardır ve o ülke Iraklılarındır. Vatandaşlarım olan Irak halkına, yalnızca Iraklı olun diyorum, çünkü hepimiz aynı soydan, atalarımız olan Sami soyundan geliyoruz.

Hepimiz o soylu ırka aitiz. Müslümanlar, Hıristiyan ve Yahudiler arasında hiçbir ayrım yoktur."

Gertrude beğeniyle not etti: "Gerçekten çok güzel konuştu; az, öz ve çarpıcı. Müthiş etkileyiciydi. Araplarla aynı soydan geldiklerini vurgulaması Yahudilerin çok hoşuna gitti... Britanya'nın desteğine gönderme yapması da dostlarımızı memnun etti."

* * *

Gertrude, Bağdat'ta zaferini kutlarken, babası yenilginin acısını tatmaktaydı. Şirketini canlandırmak için yaptığı girişimler başarılı olamamıştı; maden işçilerinin çok uzun süren grevi de Hugh'u bankalara karşı ağır bir borç yükünün altına sokmuştu. Gertrude, temmuz sonunda ondan umutsuz bir mektup alınca babasını avutmak için hemen kâğıda kaleme sarıldı: "Bir tanem, sırf kendini bana daha yakın hissedesin diye, sana bu mektubu uçakla yolluyorum; yedi-sekiz gün içinde eline geçer. 28 Haziran tarihli mektubun, ailemizin içine düştüğü üzücü durumu yansıtıyor; böylesine zor günler geçirmen içimi parçalıyor, ama er geç her şeyin düzeleceğinden eminim; biz buradaki engelleri nasıl aştıysak, *inşallah* sen de aşacaksın. Yine de bir tanem, lütfen kendini üzme – her şey olacağına varır ve insanoğlu her duruma ayak uydurabilir. Önemli olan tek şey senin sağlıklı ve huzurlu olman."

Ne yazık ki, Bell ailesinin yıldızı parıltısını yitirmek üzereydi.

* * *

Farklı grupların bir araya gelip Faysal konusunda fikir birliğine varmaları gerekiyordu. Sünni kentlilerin, Yahudi, Hıristiyan ve sofu Ermenilerin Bağdat'ta, Kürtlerin de Musul ve Kerkük'te ağırlığı vardı, ama taşrada nüfusun çoğunluğunu oluşturanlar Şii aşiretlerdi. Her aşiret ulusa tek tek yaklaşılmalı, onayı alınmalıydı. Merkezî bir otorite fikrine

bile yabancıydılar. Onların ana kaygısı, aşiretleriydi. Yasaları, aşiretin "kısasa kısas" ilkesine dayalıydı; seçilmiş aşiret reislerini tek lider sayıyor, sürüleri için gereken otlakların dışında neredeyse hiçbir şeyi dert etmiyorlardı. Sınır filan istemiyor, bürokrasiyi saymıyor, ülkeyi yönetecek bir kral ihtiyacı duymuyorlardı. Onları bunun aksine ancak çok dinamik, çok etkin biri inandırabilirdi. Gertrude en büyük iki aşiret (Britanya otoritesinden yana olan Anazelerle, *Nakıp*'ı destekleyen Dulayimler) arasında bir toplantı ayarlaması için, eski dostu Fahad Bey'e başvurdu.

30 Temmuz sabahı saat dörtte, çoktan kahvaltısını etmiş, giyinmiş olan Gertrude şapkasını başına geçirdi, güneş şemsiyesiyle fotoğraf makinesini aldı, büyük, siyah Ford'a bindi ve şoföre hızla Fırat'a doğru sürmesini buyurdu: Faysal'la kurmayları yola çıkmıştı bile. Araba yarı yolda Faysal'ın konvoyuna yetişti. İki otomobil yan yana gelince, Gertrude Faysal'a seslendi, önden gitme izni istedi. Felluce'ye daha erken varıp fotoğraf çekmek istiyordu. Faysal onun isteğini başıyla onayladı.

Yolun iki kıyısına dizilmiş olan, naralar atan atlıların uzunluğu, birkaç kilometreyi buluyordu. Halk Felluce'nin bayraklarla süslenmiş, capcanlı sokaklarını doldurmuştu. Gertrude'un arabası kasabayı, tezahürat yapan güruhları geçti, ırmağa doğru ilerledi. Kabile atlıları konvoyu çevirmişti; övücü naralar atarak arabaların çevresinde dört dönüyor, yerden toz bulutları kaldırıyorlardı. Arabalar, kabile üyelerinin hıncahınç doldurduğu yoldan, araba vapuru iskelesine doğru ağır ağır ilerlediler; Fahad Bey'in oğlu onları bekliyordu.

Faysal'ın *meclis*'i toplaması, talepleri, istekleri dinlemesi için büyük, siyah bir otağ kurulmuştu; Dulayimliler de gelip yerlerini alınca tavuk ve pilavdan oluşan öğle yemeği sunuldu. Sonra arabalar asma köprüden, Gertrude ile Faysal da tekneyle karşıya geçtiler. Fahad Bey onları karşı kıyıda bekliyordu. "Muhteşem bir andı," diye övündü Gertrude. Anaze' nin yüce şefi "bir Arap hükümetine şiddetle karşı"ydı; Şerif

Hüseyin'in oğluna bağlılık yemini etmek, canını fena halde sıkıyordu, ama Britanya'nın maddi desteğini kesinlikle yitirmek istemediği için Gertrude'un arzusuna boyun eğmişti ve işte buradaydı.

Araba konvoyu ırmaktan uzaklaşıp çöle doğru yol alırken, Anazeli savaşçılar az ilerideki kumulların üzerinde ürkütücü bir hayal gibi belirdiler: develerin, atların sırtında dimdik duran, ellerinde sancaklar tutan, tüfekleri baldırlarından sarkan bir ordu. Arabalar durdu, önce Faysal, ardından da Gertrude savaşçıları selamladı. Dulayim Şefi Ali Süleyman onları karşılamak üzere ilerledi, önlerine düşüp yine dev boyutlu, duvarları taze, yemyeşil dallarla süslenmiş bir otağa götürdü. Altmış metre uzunluğundaki çadırın dışına, atlı ve develi, yüzlerce Dulayimli sıralanmıştı; kır, alımlı bir atın sırtındaki bir zenci, aşiretin sancağını taşıyordu. Faysal beyaz entarisi, siyah kaftanı, ağır gümüş işlemeli, yürüdükçe dalgalanan, gösterişli *kefiye*'siyle, bir kürsünün bulunduğu ön tarafa doğru ilerledi. Sağında Fahad Bey, solunda Gertrude, kürsüdeki yerini aldı.

"Onu hiç bu kadar görkemli görmemiştim," diye çığırdı Gertrude. "Önündeki küçük masaya doğru hafifçe eğildi ve konuşmaya başladı; bir eli havadaydı, elini arada bir, sözlerini vurgulamak için masaya vuruyordu... Çölün muhteşem dilini konuşuyordu – hiçbir dil, bu yankılı, etkileyici ve olağanüstü dille boy ölçüşemez. O, bendelerine seslenen bir derebeyi, bir aşiret reisiydi."

Faysal'ın Arapçası nefis bir çan gibi yankılandı: "Kardeşlerim! Sözüm sizedir; size bir kardeşin bir kardeşe, bir dostun bir dosta ve bir hükümdarın kullarına seslenmesi gibi sesleniyorum. Ben sizin yabancınız değilim. Sözüme sonuna kadar güvenebilirsiniz. Sizlere Arap ve Bedevi olduğunuzu bilerek geldim; dört yıldır ne böyle bir yerde ne de böyle bir topluluğun içinde bulundum." Irak, dedi, büyük bir güvenle, sanki çoktan seçilmişçesine, onun başkanlığında hak ettiği yere gelecekti. Elini masaya indirdi. "Ey Araplar; birbirinizle barış içinde misiniz?"

"Evet, evet," diye haykırdılar, "barış içindeyiz! Allah şahidimizdir!"

"Bugünden sonra – bugünün tarihi ne?" diye sordu. Sonra da, "Saat kaç?" Söylediler, o da konuşmasına devam etti: "Bugünden ve sabahın bu saatinden itibaren, bir kabile üyesine el kaldıran bir kabile üyesi bana karşı sorumludur – onları yargılayacak ve şeyhlerinize danıştıktan sonra hüküm vereceğim. Emiriniz olarak üzerinizde hakkım olacaktır."

"Evet, evet!" diye bağırdılar defalarca. "Öyle, Allah şahidimizdir ki öyle!"

Ak sakallı bir adam seslendi: "Peki ya bizim haklarımız?"

"Sizlerin de bendeler olarak haklarınız olacak; onları kollamaksa benim görevim."

Kalabalık bir kez daha haykırdı: "Evet, evet! Kabul ediyoruz! Allah şahidimizdir!"

Faysal'ın konuşması bitince, Anazelerin Yüce Şefi Fahad Bey ve Dulayim Şefi Ali Süleyman doğruldular. "Britanya hükümetinin onayını aldığın için, bizler de sana bağlılığımızı sunuyoruz," dediler.

Faysal bu sözleri beklemiyordu. Yine de Gertrude'a dönüp gülümsedi, kesin bir dille şöyle dedi: "İngilizlerle ilişkimden hiç kimse kuşku duyamaz, ama meselelerimizi kendi aramızda halletmeliyiz." Gertrude'un gözlerinin içine baktı, kadın da ona her iki elini uzattı; Arap-İngiliz birliğini vurgulamak istercesine, elleri sımsıkı kenetledi.

"Olağanüstü bir andı," diye yazdı eve. "Bu iki büyük adam ve ırkının en seçkin temsilcisi, bizimse en güvenilir bağlantımız olarak onların arasındaki yerini alan Faysal, tarihin bu önemli ânına damgalarını vurmuş oldular." Gerçekten de Faysal ve Gertrude için olağanüstü bir zaferdi.

* * *

Günümüze kıyasla çok kısa bir sürenin sonunda (yalnızca beş haftalık bir hazırlığın ardından) taç giyme töreni gerçekleşti. Kahire Konferansı'nda, Faysal'ın anayasal meclis

tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştı, ama meclisin toplanmasının en az üç ay sürebileceği ve Kürt vilayetlerin ona karşı oy kullanabileceği korkusuyla Arap Bakanlar Kurulu, Cox'un isteğine uydu, kabineden alelacele ve "tam ittifakla" geçirdikleri bir önergeyle Faysal'ı kral ilan etti. Yine de bunun "özgür ve adil bir seçim" olduğunu göstermek için, bir halk referandumu yapıldı. Soru şuydu: "Faysal'ın sizi yönetmesini istiyor musunuz?" Yanıt, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak kadar kesindi.

Faysal'ın tahta geçirilişi son derece önemli bir olaydı. Gertrude bu olayın tarihsel önemini, anlamsal derinliğini erkeğin çok iyi algılamasını istiyordu. Daha önce, onu aşiretler konusunda bilgilendirmek için, önüne haritalar sermişti. Şimdi de en gözde öğrencisini eğiten bir öğretmen gibi geleceğin kralına, geçmişinin ihtişamını göstermek için sabırsızlanıyordu. Yaşamının büyük bir bölümünü Mezopotamya'nın antik kalıntılarında geçirmiş biri olarak, Faysal'ı Ktesifon'u görmeye davet etti. MS 6. yüzyılda İran Sasanileri tarafından kralları Hüsrev için yaptırılan bu görkemli saray, yüz yıl sonra Arapların eline geçmiş, sökülen taşları Bağdat kentinin yapımında kullanılmıştı.

2 Ağustos Salı günü, Gertrude erkenden yola çıktı. Faysal, iki yâveri ve Mr. Cornwallis kendi arabalarıyla ona katıldılar; sabahın beşinde hareket edildi. Kahvaltı zamanı mola verildi; hizmetkârlar yere serdikleri halıların üzerine porselen tabakları, gümüş çatal bıçakları yerleştirdiler; yumurta, söğüş dil, sardalya ve kavundan oluşan kahvaltıyı hazırladılar; Gertrude sırtında ipek elbisesi, Faysal ise subay üniformasıyla yere bağdaş kurup karınlarını doyurdular. Bir saat daha yol aldıktan sonra, Ktesifon'un, neredeyse bin beş yüz yıldır sarayı simgeleyen, görkemli kemerini gördüler. Faysal'ı yıkıntıların arasında dolaştırarak, onunla (hep yaptığı gibi) Arapça konuşarak yapının mimarisini, yapılış öyküsünü anlattı, hâlâ ayakta duran sarı tuğladan, yuvarlak tonozu ve hemen yanındaki masif, tuğla kemeri gösterdi. Sarayın özgün planını bir çırpıda çizdi, Hüsrev'i tahtta oturur durum-

da betimleyen resmi gösterdi. Faysal'ı bir zamanlar güneye bakan, yüksek pencerelerin bulunduğu yere götürdü, parmağıyla Dicle'yi işaret ederek efsanevi Arap fethini anlattı: Mekke'den Irak'a yürüyen, koskoca bir Müslüman ordu. "Bu, onun kendi halkının destanıydı," diye yazdı babasına. "Bunu ona anlatmanın nasıl bir duygu olduğunu tahmin edebilirsin. Hangimizin daha çok heyecanlandığını bilemiyorum." Irak'ı geçmişindeki kadar muhteşem bir yer yapacağız, diye söz verdi geleceğin kralına.

Mektubunu neredeyse kendinden geçmişçesine sürdürdü: "Faysal bana bir Arap alayı sözü verdi: *Hatun*'un Özel Ordusu! Yakında senden alayın renklerini taşıyan bir sancak yaptırmanı istersem, hiç şaşırma. Nuri bir Arap müfrezesine sahip olmam gerektiğini söylüyor. Ah baba, ne kadar harika değil mi? Bazen kendimi bir rüyada sanıyorum."

Aynı zamanda Cafer Paşa'nın kayınbiraderi olan Nuri Said, Bağdat'a geleli birkaç ay oluyordu. Gertrude cana yakın Cafer Paşa için, "Zor biri değil," diye yazmıştı. "İçten gelen bir yumuşak başlılığı, dev gibi bir göbeği ve insanın içini ısıtan bir gülümsemesi var. Dostluk ve güler yüze aynı sıcaklıkla yanıt veren, insana güven aşılayan biri. Ruhsal ve fiziksel olarak böylesi özelliklere sahip olan birinin, siyasal inançları konusunda bu kadar ateşli ve dikbaşlı olması gerçekten şaşırtıcı. Öte yandan sahne ışıklarından uzak durmaya özen gösteriyor." Oysa Nuri Said farklıydı. Dikkat çekecek kadar zayıf ve kıvraktı; bu keskin, gri gözlü erkek Cafer'den daha sessiz, çok daha zekiydi; anlama ve içyüzünü kavrama yeteneği çarpıcıydı. Gertrude daha onu görür görmez, notunu vermişti: "Ağır topların en güçlü ve en zekisi."

Şimdi tek sıkıntı kaynağı Bin Suud'du; Faysal'm göçebe Irak kabileleri üzerindeki otoritesini tehdit ediyordu. Bin Suud, Fahad Bey'e bir mesaj gönderip Anazelerin sadakatini istemiş, ama bu dayatma Yüce Şef'i kızdırmış ve Ortadoğu' nun bildik üslubuyla, "düşmanımın düşmanı dostumdur" noktasına getirmişti. Dolayısıyla Bin Suud'un bel bağladığı bu kurnazca taktikler, Fahad Bey ile Faysal arasında beklenmedik bir bağ oluşturdu.

Birkaç gece sonra akşam yemeğinde Faysal, Gertrude'a döndü: "Allah şahidimdir, Bin Suud'u durdurmazsak, üç ay sonra Ktesifon'da tıpkı bana anlattığın gibi bir savaş yaşanacak." Gertrude, Bin Suud'un durdurulabileceğinden emindi. "Onu engelleyeceğiz," dedi kararlılıkla, "istekleri asla kabul edilemez." Gertrude şimdilik başarıya ulaştığını düşünebilirdi, oysa aileler arasındaki düşmanlık yakında derinleşecek, hiçbir zaman da silinmeyecekti. Bu husumet, (Ürdün'ün merhum kralı) Hüseyin'in kendi soyundan sık sık "şerif" diye söz etmesi dikkate alınırsa, Ürdün'ün Haşimi Krallığı'yla, ona duyduğu küçümsemeyi nadiren de olsa belli eden Suudi Arabistan monarşisi arasındaki gergin ilişkide hâlâ zaman zaman su yüzüne çıkmaktadır.

14 Ağustos'ta referandum tamamlandı. "Hayır" oylarının görmezden gelindiğini, sayılmadığını ileri sürenler olsa da, Gertrude'un içi rahatlamıştı. Faysal neredeyse oybirliğiyle kazanmıştı. Rakamlar belli olur olmaz, Gertrude hemen van Ess çiftine sevincini dile getiren bir not gönderdi: "Faysal güle oynaya kazandı!"

Ertesi hafta uzun boylu Mr. Cornwallis'le yaptığı bir dizi görüşmenin ardından biraz bedenini çalıştırmak için ofisten erken çıktı. Atıyla ırmak kıyısında ilerlerken, geleceğin kralı için hazırlanan yeni yapının önünden geçti ve arabasının ön tarafta durduğunu gördü. Durdu, atının dizginlerini Faysal'ın kölelerinden birine verdi. Emir yaverleriyle birlikte biraz serinleme umuduyla damdaydı. Gertrude günbatımının kızıllığında, damdan bakınca hemen aşağıdaki kayalıkların kıvrımlarını, kenti çevreleyen hurma bahçelerini ve onların hemen gerisinde uzanan pembe çölü görebiliyordu. Faysal onu gördüğüne sevinmişti; hep birlikte oturup çene çaldılar.

"*Enti*," dedi Faysal. "*Enti Irakiyah, enti Bedeviyah.*" Gertrude'a en büyük övgüde bulunmuştu. Çiçekli şapkalara, gösterişli elbiselere düşkün, her sabah bahçesiyle uğraşan, her akşamüstü çay içen, adının önünde şerefli bir unvan taşıyan, ileride de *lady* unvanı alacak olan, soylu mirasını kraliçelere yaraşır bir vakarla taşıyan, imparatorluk için yaşamım bile

tehlikeye atan bu İngiliz kadının dünyada en çok istediği şey de, bu Arap emiri tarafından onaylanmaktı. Kendi insanları onu dışlamıştı; kısırlaşan özel yaşamı onu kız kuruluğuna, mesleki yaşamıysa yalnızlığa mahkûm etmişti. İngiliz erkeklerinin çoğu onu eşit saymıyor, çok küçümsediği İngiliz kadınları da onu hor görüyordu. Oysa Araplar onu benimsiyor, kendilerinden biri sayıyordu. Faysal az önce sevgiyle şöyle demişti: "Sen bir Iraklısın. Sen bir Bedevi'sin."

Gertrude ertesi akşam Lady Cox ve diğerleriyle buluşup tekne gezisine çıkacaktı; en sevdiği yere, Faysal'ın yeni sayfiye evinin yakınlarına gideceklerdi. Ama konuta varınca zavallı Lady Cox'u sinirden titrerken buldu. Sir Percy'nin hayvan tutkusu iyice çığrından çıkmıştı. Bir süredir, Mezopotamya kuşlarından oluşan bir koleksiyon yapmaktaydı, son avıysa bir kartaldı. Lady Cox'un canını sıkan şey, kuş değil, gıdasıydı. Dev boyutlu kartal canlı yarasalarla besleniyordu ve onları sabahları yemekten hoşlanıyordu. Yarasalar bir tek geceleri avlanabildiği için de, geceyi mutfakta, buzdolabında geçiriyorlardı. Lady Cox dolabın kapağını açınca, kendisine bakan yarasa yüzleriyle karşılaşmıştı.

Gertrude onu sakinleştirdi, hep birlikte yola koyuldular. Tekne kıyıya yanaşırken, Gertrude'un gözüne terasta toplanmış olan tanıdıklar çarptı: Arap giysileriyle her zamankinden de şişman görünen Cafer Paşa, bazı yaverler ve uzun, kumlara sürünen, gösterişli harmanisiyle mağrur, yakışıklı Faysal. Gertrude teknede mayosunu çıkarıp elbisesini giyebileceği bir yer olmadığı için, üzerini "az ilerideki tepede, söğütlerin arasındaki şirin kulübede" değiştirdi. Islak saçlarla, yalınayak tekneye dönerken ona seslendiler, "Faysal'ın verdiği akşam yemeğine" çağırdılar. Arap erkeklere katıldı, teknedeki İngiliz yemeğine dönünceye kadar onlarla sohbet etti.

Her zamanki gibi, kulağı delikti: "Bu bir sır," diye karaladı babasına. "Ortada bir huzursuzluk var. Sömürge Bürosu bize 'çok gizli' ibaresiyle gönderdiği telgrafta, Faysal'ın taç giyme töreninde yapacağı konuşmada, son sözün yüksek komisere

ait olduğunu mutlaka belirtmesini istedi. Faysal bunu kabul etmedi; gayet haklı. Bildiğin gibi mandayı bırakacak ve Mezopotamya'yla anlaşmaya uygun, yeni ilişkiler kuracağız."

* * *

Otuz altı yaşındaki Faysal'ın kral olarak taç giydiği gün, Gertrude için bir rüyadan farksızdı. Buna benzer bir törene katılalı, Westminster Katedrali'ndeki iskemlesinden, tacın V. George'un başına geçirilişini huşuyla seyredeli, on bir yıl olmuştu. Birkaç ay sonra da, 1913 baharında, gönlünü şehvetli Dick Doughty-Wylie'ye kaptırmıştı. Üstünden yüzlerce yıl geçmiş gibiydi. Dick'in Anadolu'daki konsolosluk evine, çay içmeye gitmeseydi, Doğu'ya sızma tutkusunu onunla paylaşmasaydı, yaşamı bambaşka olabilirdi. Ama yine de, her ânından büyük bir zevk almış, erkeğin sözcüklerini kâğıt üzerinde görmesi bile tir tir titremesine yetmişti. Ölümünün açtığı yara hiçbir zaman kapanmayacak, yüreğinde sancılı bir sızı olarak kalacaktı. Hayatına başka erkekler girseydi bile, artık hiçbiri onu böyle kör edici bir yıldırım gibi çarpamazdı. Ama işte şu anda, en ön sırada oturmuş, her ânını bizzat hazırladığı töreni izlerken, içinde yeni bir sevda usul usul tomurcuklanıyordu. Liseli bir kız gibi krala tutulmak üzereydi.

23 Ağustos Salı sabahı altıda kavurucu güneş henüz etkisini göstermeye başlamamışken, kentin önde gelenlerinden oluşan bin beş yüz kişilik bir kalabalık (Britanyalı, Arap, Yahudi, Hıristiyan, kentli, kabile üyesi, din adamı, politikacı), ırmak kıyısındaki sarayın avlusunda toplandı. Faysal, haki üniforması ve sivri uçlu miğferiyle, ciddi bir komutan edasıyla biraz uzakta dimdik duruyordu. Hemen arkasına nişanlarla, yıldızlarla süslü beyaz, diplomatik üniformasıyla Yüksek Komiser Sir Percy Cox resmî, beyaz giysisine bürünmüş olan General Sir Aylmer Haldane, Faysal'ın danışmanı, uzun boyuyla herkese tepeden bakan Kinahan Cornwallis ve bir dizi yaver sıralanmıştı. Grup, muhteşem Osmanlı bi-

nasının geniş basamaklarını ağır ağır indi, yere serilmiş olan Acem halısının üzerinde ilerleyerek Dorset şeref kıtasının önünden geçti ve avlunun ortasındaki kürsüde yerini aldı. Bu saygın grup ilerlerken, avluda toplananlar ayağa kalktı; onlar yerini alınca da, herkes oturdu. "Faysal alabildiğine vakur, bir o kadar da gergin görünüyordu," diye gözlemledi Gertrude, şefkatle. O, bu erkeğin akıl hocası, hamisiydi. "Çok sarsıcı bir andı. Ön sırayı şöyle bir taradı, göz göze geldik, ona hafif bir selam verdim."

Sir Percy'nin Arapça okuduğu bildirisi, Faysal'ın Mezopotamya halkının oylarının yüzde doksan altısını alarak kral seçildiğini duyurdu. "Çok yaşa kral!" diye haykırdı hatip. Gertrude bir kez daha kalabalıkla birlikte doğruldu ve artık kralın bir bendesi olarak yeni efendisini saygıyla selamladı. Faysal'ın yanına yeni ulusal bayrak çekildi; yirmi bir parelik top atışından sonra, bir milli marş henüz bestelenmemiş olduğu için, bando "Tanrı Kralı Korusun"u çaldı. "Kuzeyden güneye, bütün Irak'ı bir araya toplanmış görmek inanılır gibi değildi," diye övündü Gertrude. "Tarihte ilk kez oluyor!"

32

Kral

Faysal'ın taç giyme törenini izleyen birkaç hafta, olağandışıydı. Gertrude'un düzenlediği görüşmeler, toplantılar birbirini izledi. Törenden hemen sonra konuta dönünce koridorları tıklım tıkış dolduran, sarıklı erkeklerle karşılaştı; kimisiyle henüz tanışmamıştı, kimisiyse Bağdat'a ilk kez geliyordu. Bol, çizgili pantolonuyla iriyarı, şişman, Şuşlu Kadir Ağa'dan Nasturi mezhebinin, göğsünden kocaman, altın bir haç sarkan, on yaşındaki başpiskoposuna, şeytana tapanların dinî liderine kadar sayısız kişi, yeni kral hakkında bilgi edinme telaşıyla Gertrude'un çalışma odasına doluştu. "Eğlenceli, öyle değil mi?" diye sordu babasına, kazandığı zaferin tadını doyasıya çıkartarak.

Cumartesi günü Faysal, Gertrude'u baş başa çay içmeye davet etti. Gertrude yeni bitirilen sarayda, Dicle kıyısındaki bu iki katlı, alçakgönüllü binada "nefis bir saat" geçirdi; kralla, Bin Suud'un Batı'ya düzenlediği, kaygı uyandıran akınlardan kralın özel bayrağına kadar, pek çok konuyu konuştular. Hugh'a mektup kâğıdına çizdiği taslağı gönderdi: "Şimdilik böyle bir şey tasarladık... kırmızı bir üçgenin içinde altın bir taç bulunan, Hicaz sancağı. Lütfen bana Hicaz sancağındaki hanedan armasının doğru olup olmadığını bildir... Ayrıca, Faysal'ın bayrağı için daha iyi bir önerin varsa, duymak isterim."

Esmer tenli, kara sakallı Arap emiriyle, pembe yanaklı, mavi gözlü İngiliz kadını çok yakın dost olmuşlardı; çekici

kral onu akıcı, dökümlü harmanisiyle sarıp sarmalarken imparatorluğun canlı bir simgesi olan İngiliz hanım da güneş şemsiyesiyle onu koruyordu. Onu sık sık saraya çağıran erkek şık elbiselerini övüyor, ona en derin korkularını açıyordu. Aşiretlerin arasındaki kan davalarını (özellikle Anazeler ile Şammarlar arasındaki husumeti) çözmek için akıl danışıyor, kurmaylarının seçiminde onun öğütlerinden yararlanıyor, sarayı çekip çevirme konusunda ona başvuruyordu. Piknik yapıyor, tenis oynuyor, yarışları izliyor, yüzüyor, çay içiyorlardı. Aralarında zaman zaman cilveli kıkırdaşmalar geçse de zamanın çoğunu, bir devlet kurmak için omuz omuza çalışarak geçiriyorlardı.

"Bütün bir haftaya, yeni oluşturulan kabinenin yol açtığı gizli çalkantılar damgasını vurdu," diye yazdı babasına, 1921 Eylül'ünün başında. "Bu ilk atamalar Faysal için can alıcı önem taşıyor, çünkü bunlara göre yargılanacak. Salt güvenilir ve bize sadık oldukları için bildik isimleri seçse, ateşli muhalifler hemen yeni kabinenin bir komedi olduğunu, Faysal'ın gerçek bir kral değil İngilizlerin kuklası olduğunu söyleyecektir. Öte yandan," diye kabullendi, "ne yapıp edip sağlam ve güvenilir bir kabine kurmak zorunda."

Kabine üyelerinin seçimi, saflar arasında karmaşaya neden oldu. Britanyalılar Britanyalılarla çekişti, Araplar Britanyalılarla tartıştı, Arap milliyetçiler, radikal Şiiler ve Türk yanlısı politikacılar koltuk kavgasına girişti. Gertrude'un eski dostu *Nakıp* Başbakanlığı, Cafer Paşa, Nuri Said ve Sasun Efendi de kendilerine verilen görevleri üstlenince kral, Gertrude'a İçişleri Bakanlığı'nı sordu. "Talib sepetlendiği için, orası boş," dedi Gertrude. Önce Gertrude ile Mr. Cornwallis'in beğendiği ama Sir Percy'nin fazlasıyla değişken bulduğu Naci Suveydi'yi tartıştılar, sonra zeki, iyi eğitimli ama Faysal'ın mutlak güvenini kazanamayacak kadar Türk yanlısı olan Tevfik Halidi'de karar kırdılar. Bu arada Türk yanlısı şeyhlerin en önde gelenlerinden biri, İslam adına bir ayaklanma örgütlemekteydi.

Arap hükümetinin kuruluş aşamasını dikkatle izleyen Gertrude, saray hazinedarlığı için en doğru adamı seçme gö-

revini bizzat üstlendi ve Cox dışında hiç kimseye söz etmeden, kabineye yeni bir makam ekledi: dümenini Musul'dan çağırdığı Hıristiyan bir doktora teslim ettiği, Sağlık Bakanlığı. "Sana bir sır vereceğim," diye yazdı babasına, "onu atayan bendim. Herkes çok memnun oldu, ama bu işin arkasında benim olduğumu bilmiyorlar."

Irak için muhteşem planları vardı. Sarayın kabul odasında kralla çay içerken, ona bir piknikte çektiği fotoğraflarını gösterdi, sonra *The Times*'tan kestiği Suriye haritasını çıkardı. Haritayı kralın önüne açtı, Fransızların ülkeyi nasıl eyaletlere böldüğünü gösterdi.

"Allah adına, bu yasaktır," dedi kral kaşlarını çatıp haritaya eğilirken.

"Suriye için tek bir umut var," diye karşılık verdi, Faysal'ın hâlâ Şam hayalleri kurduğunu bilen Gertrude, "o da burada sessizce oturup kendi işimize bakmamız." Az önce gelen Cafer Paşa ile Nuri Said'e döndü: "Mezopotamya'yı örnek bir devlet yaparsak Suriye ve Filistin'deki her Arap, onun bir parçası olmak isteyecektir." Sonra ekledi: "Ölmeden önce Faysal'ın İran sınırından Akdeniz'e kadar olan bütün topraklarda hüküm sürdüğünü görmek istiyorum."

Onun gayretleri kimilerine göre verici, cömert bir dostun çabalarıydı, kimileri için de Britanya emperyalizminin kötücül işaretleri ya da –daha da kötüsü– tahtın arkasından ipleri oynatan, dişi bir kuklacının marifetleri. Ama güdüleri ne olursa olsun, hem İngiliz hem de Araplar ona "Irak'ın taçsız kraliçesi" diyorlardı. Faysal'ın tahta geçişi, Gertrude'un başarısının taçlandırılışıydı. Gazetecilerin gözünden kaçmayan bu ad, bir çöl fırtınası gibi Arabistan'dan Avrupa'ya, oradan Amerika'ya, kısacası bütün dünyaya yayıldı. Ama yine de temmuzda Amerikalı bir gazete onun gücünü ilan eden bir makale yayımladığında, Gertrude suratını buruşturdu, bu tür tanıtımları "çok avam" bulduğunu belirtti.

The New York Herald'ın manşeti "MEZOPOTAMYA'NIN TAÇSIZ KRALİÇESİ" diye haykırıyordu:

Yerel halkın "Mübarek", Downing Caddesi'nin de "Bilge" dediği Miss Gertrude Bell, manda nedeniyle ortaya çıkan sorunları çözmede paha biçilmez yardımlarda bulunuyor. İngiliz demir kraliçesi olan, yaptığı keşiflerle, daha sonra da savaşta, en ön saflarda verdiği hizmetle ünlenen Miss Bell, kadınsı çekiciliğini bir an bile yitirmeksizin, bir erkeğin olanca sorumluluğunu başarıyla yüklenmiş durumda.

Yarımadada es Sitt'i, yani "kadın"ı tanımayan tek bir Arap bulamazsınız. Yalnızca "Gertrude" deseniz bile, Kahire'den Tahran'a, her İngiliz kimden söz ettiğinizi anlar. Ve yaşadığı Ortadoğu toprağını, insanlığın beşiğini şu kadarcık tanıyorsa, bu adın yanına hemen bir hayır duası ekler.

Londra'daki Sömürge Bakanlığı'nda ve Bağdat'ta, Sir Percy Cox'un Batılı yönetim biçiminin en yeni yöntemlerini yerleştirmeye çalıştığı, dünyanın bu en eski topraklarında, o, yani Miss Gertrude Bell, Mezopotamya'nın "Taçsız Kraliçesi"dir.

Bedevi şeyhleri ve Bedevi dilenciler onu sayar – ve ona bilge der. Üniversite mezunu, eğitimli erkekler ona hayranlık duyar – ve bilge der. Hannover Meydanı'nın ve Paix Caddesi'nin en güzel, en şık elbise mağazaları, en iyi ürünlerini ona sunar ve ona bilge der. Britanya İmparatorluğu'nun kalbi olan Downing Caddesi, Ortadoğu'nun birbirine dolanan, karman çorman çilelerini çözemediği zaman, "Gertrude"u çağırır ve onun düğümü "bilgece" çözeceğini bilir.

* * *

"Münasebetsiz saçmalıklar," diye söylendi Gertrude. "Irak'ın geleceğine benim karar verdiğim doğru değil, ben yalnızca Arap hükümetiyle birlikte mücadele ettim ve hak ettiğim yere geldim. Bana bu kadar güvenmeleriyse, beni çok hassas bir konuma getiriyor."

Arapça bir çocuk şarkısına konu olmuştu:

Miss Bell
Rikbat trambell...

diye haykırıyordu çocuklar, sokakta koşarken:

Miss Bell
otomobille gezer.

Ana babalarıysa kendi dizeleriyle onun siyasal gücünü vurguluyordu:

Miss Bell yakınlarda yellendi
Yetkililer sersemledi.

Nuri Said bir eylül günü atla gezerlerken, köylülerin selamına karşılık veren Gertrude'a, "Bu kadar göze çarpmanın nedeni, kadın olman," dedi. "Yalnızca tek bir *Hatun* var," diye sürdürdü sözünü. "Tıpkı Sidi Faysal'ın Londra'dayken sürekli Arap giysileriyle dolaşması gibi – böylece herkesten farklılaşıyordu. Dolayısıyla, daha yüzlerce yıl, atla gezen *Hatun*'dan söz edecekler."

Gertrude onayladı: "Bence de öyle."

Aynı gün daha sonra ofisindeki telefon çaldı; karşı uçtaki ses onu kralla akşam yemeğine çağırıyordu. Gertrude evine Arap bakanlardan ikisini davet etmişti, ama hemen arayıp iptal etti. "Faysal'ın davetlerini emir saymakta yarar var," yorumunda bulundu.

Akşam olunca tuvaletini ve pelerinini giydi, arabasıyla Dicle'nin doğu kıyısına yollandı; küçük, tuğla sarayın kumlu girişinden geçti. Her zamanki gibi kralın önünde reverans yaptıktan sonra, üç Arap konuğa katıldı. Faysal yemekten sonra birlikte dışarıya çıkmalarını önerdi. İki dost, ırmağa bakan balkonda oturup sigaralarını tüttürdüler, gelecekten söz ettiler. Gertrude, gündüz Nuri Said'le yaptığı sohbet sayesinde, Faysal'ın yüzündeki hüznün nedenini artık anlayabiliyordu.

Çocukken itilip kakılan Faysal, ortanca çocuk olmanın mutsuzluğunu tatmıştı. İki kardeşinin, Abdullah ile Ali'nin arasında sıkışıp kalmış, salt onlar değil annesi tarafından da küçümsenmişti. Annesinin ölümünden sonra Faysal, babasının ikinci evliliğinden olan Zaid'le yakınlaşmış, böylece Abdullah ve Ali'yle arasındaki uçurumu daha da açmıştı.

Faysal'ın temkinli, derinlikli kişiliği, Abdullah'ın dobra, dolaysız tavrıyla tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Abdullah bir şey istediğinde açıkça söylerdi. Oysa Faysal ketumdu, niyetini gizlerdi; onu olduğundan çok daha yaşlı gösteren bir ağırbaşlılığı vardı. Daha sonra Abdullah yetmiş yaşındayken ölünce, en çok elli gösterdiği, oysa elli yaşındaki Faysal'ın yetmişinde göründüğü söylendi.

Şimdi Irak'ın kralı olarak Abdullah ile Ali'nin kıskançlığının hedefiydi. Kendini dışlanmış ve yalnız hissediyor, ülkedeki kaygı verici işaretlere üzülüyordu; Muharrem'in ortasında oldukları gerçeğiyse kapkara bir gölge gibi tepesindeydi. Her gece Faysal'ın atası, Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in yasını tutan, karalara bürünmüş Şii gruplar davul çalarak, ellerindeki zincirleri savurarak, sırtlarını döverek sokaklardan geçiyordu.

Kral, yüreğini Gertrude'a açtı. Yaralı bir kuş gibi onun sevecen ruhundan medet umdu. Gertrude onu karısıyla çocuklarını Hicaz'dan Irak'a getirtmesi için sıkıştırıyordu, ama erkek gergindi, "Gelecek öyle belirsiz ki," diyordu. Halkın bağlılığını henüz kazanamadığını itiraf etti; ülkenin büyük bir bölümünde yeniden Türklere ve reformcu, devrimci liderleri Kemal Atatürk'e doğru bir eğilim vardı. Bir sigara daha yaktı, sözünü sürdürdü. Britanya ile Irak'ın korunmasına yönelik bir anlaşma yapmaya hazırdı; ama İngilizlerin dayatacağı koşulları ya da kendisinin bunları kabul edip edemeyeceğini bilemiyordu. Öte yandan radikal milliyetçilerin mandayı kırmak için yaptıkları baskı giderek artıyordu. Gertrude babasına birkaç gün önce şöyle yazmıştı: "Ne yazık ki, bu ülkede gerçek yurtseverlikten eser yok; halk *arkasında olduğumuz* Arap hükümetinin hüsranla sonuçlanmayacağını gö-

rünceye kadar da olmayacak. Bu arada, 'gösteriyi ya biz yönetiriz ya da bozarız' diyen ahmakların sayısı da azımsanmayacak kadar çok. Her ikisini de yapamayacaklar."

Ama şimdilik kralı yatıştırdı, kaygılanmaya gerek olmadığını söyledi. Majestelerinin gönül çelen, çekici kişiliği sorunlarımızı çözecektir, deyip, çekingence ekledi: Majesteleri bu özelliğini neden daha fazla kullanmıyordu ki?

Evet, diye yanıtladı kral hevesle; insanlarla daha fazla temas kurmak istiyordu – daha sık davet verse miydi? Peki ama kimleri çağırmalıydı?

Gertrude ona İngiliz ve Arap konukları kapsayan bir dizi davet listesi çıkarmaya söz verdi. Ama uyardı: Sıkıntıdan patlamayı göze almalıydı. "Kodamanlar genellikle çok sıkıcıdır, ama onları tanıdıkça onlardan hoşlanmaya başlarsınız."

"*Vallahi!*" diye haykırdı erkek coşkuyla. "Bu evin hanımı sensin – kimi uygun görüyorsun çağır."

"Anlaşıldığı kadarıyla sarayı kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar yönetmem gerekiyor," dedi, Gertrude ertesi sabah davetler için düzenlemeler yaparken. Davetiye örneklerini matbaaya gönderdi, personele boş satırların nasıl doldurulacağını, zarfların üzerinin nasıl yazılacağını gösterdi.

2 Ekim'de, yarısı Arap yarısı İngiliz bir düzine konuk Faysal'ın verdiği ilk resmî akşam yemeğine katılmak üzere saraya geldi. Gertrude'un dikkatli bakışları altında hizmetkârlar uygun kadehlere şampanya doldurdular, yaverler konukları, herkesin kralla konuşabilmesini sağlayacak biçimde yönlendirdiler. Gertrude eve, gecenin büyük bir başarı kazandığını, Faysal'ın da cana yakın bir ev sahibi olduğunu, ama şöleni hazırlayıncaya kadar da canının çıktığını belirtti.

Arap sarayının hanımlığını kolayca üstlenivermiş olsa da, durumun tuhaflığına şaşmaktan kendini alamıyordu. Yorkshire'daki bahçesinde dolanırken bir anda Doğulu bir prensese dönüşüvermiş bir masal kahramanıydı sanki. Kendi geçmişini Faysal'ın ve toprak sahibi dostu Faik Bey'in geçmişiyle karşılaştırıyordu: "Bazen, Faik Bey ile Faysal'ı düşünüyor, olup bitenlere şaşıyorum. Yetiştirilme biçimleri, ait oldukla-

rı toplum ve gelenekleri böylesine farklı olan insanların, bir aradayken bu farklılıkları hissetmemesi, akıl alır gibi değil; bu hem benim hem de onlar için geçerli. Faysal'ı alalım; Mekke'de, kölelerle, haremağalarıyla dolu bir sarayda büyüyor, İstanbul'da eğitim görüyor, başkomutan, ardından kral oluyor, sürgüne yollanıyor, sonra yeniden kral oluyor. Peki ya Faik; hurma ve asma bahçeleriyle uğraşıyor, ürününü en iyi biçimde değerlendirmek için Bağdat'ın altını üstüne getiriyor. Ve bu iki erkek beni aynı sıcaklıkla, aynı sevecenlikle karşılıyor, oturup bana farklı üsluplarla da olsa yaşamlarını anlatıyor – kız kardeşleriymişim gibi. İşin en garip yanı da, benim de kendimi onların kız kardeşi gibi hissetmem."

* * *

Kardeş, kız evlat ya da sevgili, iş arkadaşı ya da dost olarak bağlılığını sunduğu kişilerin hepsi erkekti. T.E. Lawrence'ın daha sonra kibirle yazdığı gibi, "Her zaman, anlık bir gücün kölesi oldu. Bir ara Hogarth'm, sonra Wilson'ın, bir başka zaman benim, sonunda da Sir Percy'nin." Onun politik yeteneklerini takdir edenler, keskin zekâsına saygı duyanlar, etkin, baskın kişiliğine hayranlık besleyenler, erkeklerdi; buna karşılık o da erkekleri takdir ediyor, sayıyor, yüceltiyordu. Sivri dili ve sabırsızlığı bazı meslektaşlarını çileden çıkartıyorsa, varsın olsun. Ama bir-iki istisna dışında, onların karılarına neredeyse en küçük bir saygı beslemiyor, onlar da Gertrude'a aynı duygularla karşılık veriyordu. Kadınların yüzeysel ilgilerine, yabancı olana duydukları yoğun kuşkuya sinir oluyordu. Tek kadın dostu, İtalyan Aurelia Tod, başka yere taşınmıştı; kendini yakın hissettiği öteki kişiyse Hacı Naci'ydi. Ona sepetler dolusu meyveyle çiçek yollayan bu sevecen, kibar Şii için, şu itirafta bulundu: "Onu kadın arkadaş yerine koymam çok tuhaf, biliyorum, ama bir tek onu bulabildim. İşte, mektuplarımı bu kadar uzatmamın bir nedeni de bu!"

Britanya Askerî Akademisi'nde Arap kodamanlar için verilen gösterişli akşam yemeğinde, Gertrude dostu Hacı Naci, Nuri Said ve Cafer Paşa'yla gevezelik ederken, gözünün ucuyla kadınları tepeden tırnağa süzdü. Lady Cox'un "bir zarafet timsali" olduğunu gözlemledi, ama Mrs. Slater'in parlak, yeşilli sarılı, kısa kollu gece elbisesini "edepsizce açık" buldu ve Sir Percy'nin kulağına gizlice fısıldamaktan kendini alamadı: "Keşke kadınlarımız kılık kıyafet seçiminde biraz daha dikkatli davransalar." Eve de yazdığı gibi, "Arap kadınlarının tutucu, saygın giyim tarzı, kadının hiçbir yerinin görünmemesini amaçlıyor. Umarım Sir Percy harcamaların kısıtlanması için bir genelge yayınlar... ama benim aracılığımla değil – aramın zaten yeterince açık olduğu kadın dünyasıyla daha da zıtlaşmak istemem; kahrolası kadınlar!"

Bir Ortadoğu mutfağındaki aşçıbaşı gibi keskin kokulu, bol acılı bir yahniyi karıştırıyor, içine çeşit çeşit, gizemli baharatlar ekliyor, arada bir de, bu güçlü karışımın tadına bakıyordu. Kendi evinde düzenli olarak Arap politikacıları, İngiliz yetkilileri ve *The New York Tribune*'dan John Dos Passos gibi kenti ziyarete gelenleri ağırlıyordu. Arap kadınlar için düzenlediği salı çaylarını sürdürüyor, gerçekten yakınlık duyduğu kimi kadınları da haremde ziyaret ediyordu. Davut Bey'in, bu "bütün parasını dansözlere harcayan, beş para etmez, fesat" erkeğin evinden çıktığında, öfkeden köpürüyordu. Polodaki ustalığı nedeniyle İngiliz subayların gözdesi olan Davut'un, kendi evinde pek de sevildiği söylenemezdi. İslami yasalara göre, ailesindeki kadınlar onun malı mülkü üzerinde pay sahibi olmasına karşın, Davut ne annesine ne de birbirinden güzel, dokuz kız kardeşine beş kuruş koklatıyordu. Gertrude kadınlardan olup biteni dinleyince, hemen Davut'u çağırttı. Onun hakkında ne düşündüğünü söylerken, erkek önce yaltaklandı, sonra da diklendi, ama sonunda yola geldi. "Evden hiç çıkmayan, hiç kimseyle görüşmeyen Müslüman kadın, bütünüyle erkek milletinin insafına kalıyor," diye yakındı Gertrude. "Ve bir erkeğin ev yaşamına karışmak öyle ayıp sayılıyor ki, kimse bir şey yapamıyor. Ben

bir kadın olarak çok güçlü bir konumda bulunduğum için gidip kadınlarla görüşebiliyor, onların tarafını tutabiliyorum. Ah, İslamdan öyle nefret ediyorum ki!"

Öte yandan Arap kadınlara yaptığı bütün ziyaretler iç karartıcı değildi. Onlara bir Avrupalı gibi giyinmeyi gösteriyor, zaman zaman çocuklardan birinin eğitimini üstleniyordu; örneğin, Musa Çelebi'nin kızına İngilizce öğretiyor, bazı çocuklara da şarkı söyletiyordu. Eski bir piyanonun başına geçti, titrek sesli koroyu karşısına dizdi: "Açın ağızlarınızı! Bağırın! Daha yüksek sesle! Daha yüksek!" Arap çocuklar da yapraklar gibi titreyerek bir ağızdan haykırdılar: "Tanrı Kralı Korusun."

* * *

Az sonra kuzeyden gelen silah sesleri tatlı ilkbahar havasını bozdu. Kürtlere savaştan sonra bir cumhuriyet sözü verilmişti, ama Britanya ile Türkiye arasında resmî bir anlaşma bir türlü imzalanamadığı için, radikal Kürtler, aşiretleri isyana kışkırtıyordu. Sünni Kürtler Irak nüfusunun beşte birini oluşturuyordu; Gertrude yeni Irak devletinin başarılı olabilmesi için, petrol zengini Musul'u ve tahıl deposu Tikrit'le Kerkük'ü mutlaka içermesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca bağımsız bir Kürdistan asla ayakta kalamazdı, çünkü Kürtler ekonomik açıdan tek başlarına var olmayı başaramaz, İngilizlerse onları koruyup kollamayı ilelebet sürdüremezdi. "Kürt bağımsızlığını korumak için harcayacak bir penimiz bile yok," diyordu Gertrude, ısrarla. "Onlara cesaret verip sonra da bize ihtiyaç duydukları ilk anda sırt çevirmemiz, kötülüklerin en büyüğü olur."

1921 Ekim'inde, Musul yöresine yaptığı geziden Bağdat'a dönen Faysal, Kürtlerin bağlılığını kazandığından emindi. "Her iki yanda da kişisel bir güven duygusu oluştu," diye yazdı Gertrude babasına. "İşte, görmek istediğimiz tablo da tıpatıp buydu; kralla bendeleri arasında karşılıklı güven."

Ama kısa bir süre sonra, Musul sorununu halletmek için Lozan'da uluslararası bir konferans toplandı ve yerel halk bir kez daha birbirine düştü. Türk yanlısı Kürtler, görüşmeler tamamlanmadan önce bölgeyi Türkiye'ye bağlamaya çalışıyordu. Arap olmayan, etnik bir grup olarak Kürtler ise kendilerini, Irak'takinden çok daha geniş bir Kürt nüfus barındıran İran'a ve Türkiye'ye daha yakın hissediyordu. Öte yandan, Sünni Müslüman olmaları ve Şiilere karşılık bir denge oluşturmaları nedeniyle Kürtler, Faysal'ın krallığı için elzemdi.

Belanın kokusunu alan Gertrude, 3 Kasım'da trenle kuzeye yollandı. "Kerkük," dedi, "Faysal'la işbirliğine yanaşmıyor." Nüfusunun yarısı Kürt, yarısı Türk'tü; Türkmenler, Türkiye'yle bağlarını yeniden onarmak istiyordu. "Ama," diye işaret etti, "Kerkük, Irak'ın ortasında bulunduğu için, gözden çıkartılamaz." Gertrude en küçük bir saçmalığa göz yumamazdı; kışkırtıcıları uyarması için Sir Percy'yi sıkıştırdı: "Onlara, üzülerek bildirmeliyiz ki, bize yöneldikleri takdirde, onları gerçek bir karşılama bekliyor. Silah seslerini duydular; askerlerimiz hazır, arkalarında da gökyüzünü karartmaya yetecek bollukta uçak var."

Irak'taki istikrarsızlığı artıran bir başka şey de, güney sınırındaki anlaşmazlıktı. Bin Suud yıllar süren tehdit dolu akınların ardından, sonunda Hail'e saldırıp Bin Raşid'in kalesini ele geçirmişti. Şammar Aşireti'nin öfkeli üyeleri, intikam yeminini develerinin sırtına yükleyip Anazelere sığınma umuduyla kuzeye doğru kaçmıştı. Sınırdaki çarpışmalar çölü cehenneme çevirirken, Bin Suud salt Irak'taki Faysal'ı değil, Ürdün'deki Abdullah'ı ve babası, Mekke'deki Şerif Hüseyin'i de tehdit ediyordu. "Onunla şerif ailesi arasındaki derin husumet, sözcüklerle anlatılamaz," diye gözlemledi Gertrude.

Sir Percy Cox hangi aşiretlerle toprakların Arabistan'daki Bin Suud'a, hangilerinin Irak'taki Faysal'a ait olduğunun açıklığa kavuşturulması için bir toplantı yapılmasını istedi. Sınırların açık seçik belirlenmesi gerekiyordu; Gertrude haritanın üzerine eğildi, Şammarlarla Anazelerin hak iddia et-

tiği su kuyularını saptamak, Arabistan'la sınırları kesinleştirmek için saatlerce uğraştı. O çalışırken, Hail'den gelen bir Arapla, en sevdiği kabile reisi Fahad Bey de onun yanında oturdular. "Fahad Bey'in çöl hakkındaki bilgime böylesine güvenmesi, koltuklarımı kabartıyor," diye şakıdı Gertrude. "Mr. Cornwallis kabilesinin sınırlarını tanımlamasını isteyince Fahad Bey şöyle dedi: '*Hatun*'a sorun. O biliyor.'"

Hatun gücünün doruğundaydı. Ama yine de görkemli manzaraya bakarken altındaki toprağın kaymaya başladığını hissedebiliyordu. "Burada az çok yararlı olduğumu biliyorum, ama sonuna yaklaştığım duygusundan da kurtulamıyorum," diye içini döktü Hugh'a. "Burada kalmakla doğru yapıyor muyum dersin?" Ancak şimdilik bir yere gidemezdi; onu bekleyen binlerce iş vardı. Britanya ile Irak arasında bir ittifak anlaşmasının imzalanması gerekiyordu, ama manda meselesi havayı kirletiyordu.

Britanya, anlaşmanın temeline Milletler Cemiyeti'nden aldığı manda yetkisini yerleştirirken, Araplar bu anlaşmayı aşağılayıcı mandadan kurtulmanın yolu olarak görüyordu. O sırada sömürge bakanı olan Winston Churchill, Britanya'nın otoritesini mümkün olduğunca sürdürmek istiyordu, anlaşma da bu denetimin devamı için en uygun gerekçeydi. Atılacak imza İngilizlere, henüz emekleme çağındaki Irak devletinin ekonomik ve dış meselelerinde neredeyse mutlak bir yetke verecekti. Oysa Araplar için prangalardan kurtulmak, onurunu kazanmak, kırılan gururunu onarmak, kısacası bağımsızlığını kazanmak anlamına geliyordu. Bir kral olarak Faysal'ın hedefi ülkesini İngiltere'yle eşit duruma getirmekti. Eğer bir anlaşma imzalanacaksa, mandayı ortadan kaldırmalı, geçersiz kılmalıydı.

Manda kararını zaten hiç tanımamış olan ve Araplardan, hak ettiğine inandığı maddi ödülü koparmak isteyen Birleşik Devletler'in de yüreklendirmesiyle, Iraklılar mandaya karşı var güçleriyle savaşmaya hazırdı. "Asıl sorun petrol elbette – şu iğrenç madde," diye yakındı Gertrude.

"Çetin bir yol bu," diye yazdı bir dostuna: "Doğu'da şu anda kolay, pürüzsüz tek bir patika bile bulamazsın zaten; her yolculuk soluk soluğa bir serüven. Ama yolu tıkayan en büyük, en kötü kayalar da bizim eserimiz: tutulmayan sözler, gerçekleştirilmesi olanaksız, dolayısıyla kof tehditler, mandalar. Başımızı en çok ağrıtan da, sonuncusu elbette.

"En baştan beri," diye açıkladı, "kral bize büyük bir açıksözlülükle, manda uygulamasıyla ölünceye kadar savaşacağını söyledi. Nedeni gayet açık. Britanya'ya diş bileyen İslam dünyasına, İngilizlerin yardımını kabul ettiğini ama bir Arap devleti olarak, bağımsızlığından vazgeçmediğini kanıtlamak... Kazandığı şeyleri, bizim özgür ve eşit bir müttefikimiz olarak da kazanabileceğini bütün dünyaya ilan etmek istiyor."

Manda her iki tarafa da batan bir dikendi; hem Iraklıların hem de İngilizlerin duygularını incitiyor, bütün ilişkiyi zedeliyordu. Kralın sırdaşı, Cox'un da yakın danışmanı olarak *Hatun*, her ikisinin de sırlarını açtığı kişiydi. Ama Irak'a beslediği sevda, imparatorluğundan duyduğu kıvançla çatıştığı zaman, anayurdunun, yani İngiltere'nin tarafını tutuyordu. Mandaya karşıydı; fakat sonuçta İngiliz yetkililerin mevcut kuralları uygulatmak zorunda olduğunun farkındaydı. "Başka seçeneğimiz yok," diye kabullendi. "Krala, ona yalnızca iki yol sunabileceğimizi anlattık. Ya mandanın devamını öngören anlaşmayı reddeder – biz de çekip gideriz. Ya da anlaşmayı ve tabii desteğimizi kabul eder."

Irak ile Britanya arasındaki topraklar sallantıda olabilirdi, ama Gertrude ile Faysal arasındaki bağ güçlüydü, iyi dayanıyordu. "İlişkimizin ne kadar keyifli olduğunu anlatamam," diye yazdı, sevinçten ışıldayarak. "Hiçbir şeyin sarsamayacağı, sevgi dolu bir güven. Bazen bana, 'Ah, sevgili kardeşim,' diye seslendiğinde, kendimi *Binbir Gece Masalları*'ndaymış gibi hissediyorum. Tam bir gönül çelen elbette – çekiciliğine kapılmayan yok. İnanılmayacak kadar ince ve hızlı zekâsına, sürekli hissettirdiği, gerçek bir soyluluk eşlik ediyor."

Bir öğleden sonra kralla sohbet ederken, gelecek yaz memleketine dönmeyi planladığını söyledi. Faysal onun sö-

zünü kesti. "*Memleketine* dönmekten sakın söz etme," dedi sertçe. "Senin memleketin burası! Babamı görmeye gideceğim, diyebilirsin." Sesindeki sertliğe karşın, Gertrude onun sözlerine bayılmıştı; burada ona artık ihtiyaç duyulmadığından korkması yersizdi demek. Yanaklarının pembeleşmesinin bir nedeni de, başka yeni bir sevdanın tomurcuklarıydı.

33

Ken

Olympos Dağı'nın tanrılarına yaraşır cüssesi, iri burnu ve insanın içine işleyen mavi gözleriyle Kinahan Cornwallis, Gertrude'a çekici gelen her iki özelliğe de sahipti: güçlü bir görünüm ve keskin bir zekâ. Gertrude gibi o da Oxford'da okumuş, derslerde olduğu kadar atletizmde de göze çarpmış, yine onun gibi Arap Bürosu'na katılıp önce Şerif Hüseyin'le oğlu Faysal'ın irtibat sorumlusu olarak çalışmış, sonra da Kahire İstihbarat Bürosu'nun şefi olmuştu. Alçak, boğuk bir sesle konuşan, sakin tavırlarıyla güven aşılayan bir lider görünümündeydi. Lawrence'ın tanımıyla: "Ancak bin derecede eriyebilen o akıl almaz madenlerin birinden dökülmüştü. Karşısına dikilenlerin yaydığı alevlere aylarca dayanabiliyor, hiçbir şey yokmuş gibi katı ve soğuk görünmeyi başarıyordu." Gertrude içinse, "bir güç ve bilgelik anıtı"ydı; boş hayallerin yerine pratikliği, saçma arzuların yerine sağduyuyu koyma becerisiyle, Arapların Türkleri yenmesinde büyük pay sahibiydi. Gertrude romantik bir esintiyse, Cornwallis sağlam bir kayaydı.

Kralın özel danışmanı, İçişleri Bakanlığı'nın başdanışmanıydı; dolayısıyla, Faysal'ın Gertrude'dan sonra en güvendiği kişiydi. Gertrude ile Cornwallis, körpe kralın arkasındaki payandalardı.

"Arapların bakış açısını kavrayışı olağanüstü – son derece zekice ve gerçekçi," diye anlattı onu Gertrude babasına.

"Umarım bu değerlendirmeyi salt onunla aynı yöne bakabildiğimiz için yapmıyorumdur!" Karısından, çocuklarından binlerce kilometre uzaktaydı; onu ailesinden ayıran tek şey coğrafi uzaklık değildi, duygusal olarak da onlardan kopmuştu. Irak tıpkı Gertrude gibi, onun için de dünyanın merkezi, yaşamın odak noktası olmuştu. Gertrude ile Cornwallis birlikte, aynı kameranın merceğinden bakıyor, benzer bir görüntüye odaklanıyorlardı.

Bir gün erkeği beş çayına davet eden Gertrude, akıl danıştı: Irak'ta kalmaya devam etmeli miydi? Sir Percy bir yıl sonra emekli oluyordu; ondan sonra Gertrude'un rolü ne olacaktı? Daha doğrusu herhangi bir rolü olacak mıydı? Cornwallis onu sakin, kendinden emin bir sesle yanıtladı; dingin tavırlarıyla kadının yaslanabileceği, sağlam bir kayaydı. "Irak Dışişleri'nde gizli bir amacı olmayan tek kişi bizleriz," dedi. Gertrude'u buradan yalnızca çok ciddi bir zorunluluk uzaklaştırabilirdi. Erkeğin sayesinde güven tazelemiş bir halde, korkularını aklından uzaklaştırdı, çayını keyifle yudumladı.

* * *

İngiltere'den gelen ve babasının işlerinin iyice bozulduğunu duyuran iç karartıcı mektup, Faysal'ın geçirdiği apandisit kriziyle birleşince 1922 yılı tatsız başlamış oldu; ama görevinin en azından Sir Percy'nin emekliye ayrılacağı 1923 yılına kadar garantide olduğunu bilmek, Faysal'ın mutlak güvenini kazandığını hissetmek ve Cornwallis'le dostluğunun hızla pekiştiğini görmek, moralini düzeltiyordu. Bahar başında bahçesi zerrinler, kadifeçiçekleri ve şebboylarla coşmuştu; aşçısı tabaklar dolusu olgun yermantarı sunuyordu, dolabı memleketten gelen yeni elbiseler ve pelerinlerle doluydu. Şubatta, İngiltere'den gelen bir paketi çabucak açtı ve elmas bir taç buldu. "Kahkahayı basmamak için kendimi zor tuttum," diye yazdı Florence'a, "ofisteki dosyaların arasında öyle beklenmedik bir nesneydi ki. Onu bana göndermen büyük bir nezaket. Ne kadar zarif bir taç olduğunu

unutmuşum. Ama onu takmaya çekinirim, çünkü bu durumda kendimi "Mezopotamya'nın Taçlı Kraliçesi" ilan etmiş olurum."

Hugh'a yazarken coşkuluydu, içi içine sığmıyordu: "Bir tek sana, her şeyi bilen ve anlayan sana söylemek isterim ki, yaşamın bana ne kadar cömert davrandığının çok iyi farkındayım. İçim bir kez daha, var olmanın o delice mutluluğuyla dolu – koskoca bir ulusun sevgisini ve güvenini ta iliklerinde hissetmek, insanın aklını başından alan... Belki de biraz fazla alan, muhteşem bir şey. Kendimi böylesine kaptırdığım için beni bağışla ve sakın unutma: Bu sarhoşluk beni senden asla koparmıyor; yalnızca onu sana anlatmak müthiş bir zevk veriyor, özellikle de duygularımı anlayacağını bildiğim için. Son tahlilde Araplarla ve Asya'yla ilişkimizi doğrudan belirleyebileceğimi iddia etmiyorum, ama şimdilik, satrançtaki en önemli taşlardan biriyim." Cornwallis'e değinmemişti, oysa bu mutluluğun temel kaynaklarından biri de, erkekten gördüğü yakınlık, hayranlıktı.

Kaçırdığı evlilik ve çocuk fırsatlarını düşününce, hüzünle ekledi: "Bir keresinde bana, insan yaşlandıkça başkalarının yaşamlarını yaşamaya başlar, demiştin. Eh, benim yaşayabileceğim bir sürü yaşam var, öyle değil mi? Belki de her şeye karşın, böylesi daha iyi oldu. Bir başka deyişle, madem böyle oldu, pişmanlık duymayacağım."

* * *

Ne kabinenin Faysal tarafından azledilmesi (bakanların tamamı emirin sabrını taşırmıştı) ne de Kerbela'da şeyhlerle din adamlarının yaptığı kuşkulu toplantı Gertrude'un keyfini kaçırabildi. Babası Kudüs'e geliyordu! 29 Nisan 1922 sabahı, Bağdat'ın küçük havaalanına yollandı. Kadın yolculara uygulanan kuralları elinin tersiyle iterek ("Ben resmî bir görevliyim, dolayısıyla cinsiyetsizim") Britanya Hava Kuvvetleri'nin Ürdün'e uçan iki posta uçağından birine bindi. Hugh'la birlikte Kudüs'ten Şam'a geçmeyi tasarlıyordu, ama durum

fazlasıyla tehlikeliydi. "Amman'a uçmak bile riskli," diye yazdı güncesine. "Suriye'de atacağım her adımın, suç soruşturmaları kapsamında 'Kuşkuluların Hareketleri' başlıklı dosyaya işleneceği kesin... Yine de birlikte olmak bizi mutlu edecektir; hapse filan düşersem, gelip elimi tutması bile yeter!" 1914 yılında Arabistan'a giderken Türk yetkililerin onu yine Amman yakınlarında durdurmuş olması, o yolculuğun Hail' de tutsaklıkla, sonra da Irak'ta istihbaratçılıkla sonuçlanması, kaderin garip bir cilvesiydi.

Ürdün, Filistin ve Lübnan'daki üç haftalık gezinin ardından babasıyla vedalaştı, evine dönmek üzere yola çıktı. Altı saatlik Bağdat yolculuğunda, kuzeyden gelen rüzgârın hırpaladığı uçak saatte yüz mil hızla ilerlerken, Gertrude camdan dışarıya baktı, kumdaki lastik izlerini, küçük uçak pistlerini izleyerek uçtukları yerleri çıkarmaya çalıştı. Uçak yere konduktan sonra, "Korkarım bir uçak müptelası olup çıkacağım," dedi.

Faysal ona bir çay davetiyle, hoş geldin, dedi. Gertrude da ona duymak istediklerini anlattı, Fransızların Suriye'deki beceriksizliklerini aktardı: Görevliler tek kelime Arapça bilmiyordu, Araplarla kişisel ilişkiler kuramamışlardı, "bir isyandan ölesiye korkan" askerler sokaklarda devriye geziyordu. Gertrude, Irak'ın "doğru yolda ilerleyen tek Arap ülkesi" olduğuna bir kez daha emin olmuştu.

Kral, Churchill'den yeni aldığı ültimatomu aktarıp ne düşündüğünü sordu. Churchill, Arap hükümeti bağımsızlık anlaşmasına sahip olmak istiyorsa, Britanya'nın mandasını kabullenmek zorunda, diyordu. Irak bu koşulları kabule yanaşmazsa, İngiliz güçleri Noel'de Irak'tan çekilecekti. Görüldüğü kadarıyla sömürge bakanının taleplerine uymaktan başka seçenek yoktu.

Kısa bir süre sonra kral, tacını İngilizlere borçlu olduğunu, onların korumasına gereksindiğini kabullendi. Britanya, Irak'tan çekildiği an, muhalifleri Faysal'ı alaşağı ederdi. Dahası, bir karış toprak için didişen kentliler, kabile üyeleri, Şiiler, Sünniler, Kürtler ve Türkler ülkeyi paramparça edip afiyetle yerdi.

Churchill'in restini kabul eden Faysal, neredeyse aynı anda caydı. Milliyetçilerden gelen baskılar üzerine, anlaşmayı tek bir şartla imzalayabileceğini açıkladı: manda altındaki bir ülke olarak değil, Britanya'yla eşit konumda bir ülke olarak. İngilizler Irak'ı eşit ortağı saymalı, mandayı kayıtsız şartsız feshetmeliydi. Churchill'in yanıtı sert oldu: Britanya'nın bir anlaşma imzalaması, ancak mandanın devamına bağlıydı; çünkü Milletler Cemiyeti'nin uluslararası hukuka bağlı olarak Irak'a tanıdığı konum, buydu.

Bir grup aşırı milliyetçi Britanya aleyhine gösteri yapınca, Faysal onları engellemediği gibi, bazı radikal milliyetçilere de açıkça destek verdi. *Hatun* bir süredir bazı akıl hocalarının, kendini "Bağımsız İslami Kral" ilan etmesi için Faysal'ı kandırmaya çalıştığını biliyordu; böylece bütün ülkeyi hizaya getirebileceğini öne sürüyorlardı. Faysal'ın aklını çelmeyi başarmışlar mıydı? "Ülke onun etrafında toplanacaktır," diye yazdı Hugh'a, "ama bu, duygulardaki ani ve mucizevi bir değişim nedeniyle olmamalı. Bize gereken şey, yıllar sürecek dengeli ve düzgün bir yönetimdir: bir mucize değil, kararlı bir çalışmanın ödülü."

Bir yılı aşkın bir süredir, Faysal'ı kral yapmaya uğraşıyordu, şimdiyse Faysal salt Gertrude'un emeklerini değil, İngiltere ile Irak arasındaki özel bağı da mahvetmek üzereydi. Faysal tahtta ancak Britanya'nın desteğiyle kalabilirdi, Britanya da etkisini ancak Faysal sayesinde sürdürebilirdi. Gertrude, "muhteşem yedeğim" dediği Cornwallis'e başvurunca onun da "kendini fena halde aldatılmış" hissettiğini gördü.

Faysal'ın radikallere gösterdiği hoşgörüye tepesi atan Gertrude duygularını açıkça dile getirmeye karar verdi. 4 Haziran 1922 günü çaya davet edilince giyindi kuşandı ve kendini bir yüzleşmeye hazırladı. Saraya doğru ilerlerken, topraktan alev dalgaları yükseliyor, sokaklarda koşturan insanların, hayvanların alınlarından ter fışkırıyordu. Kralın evindeki beyaz badanalı kabul salonunda, tavandaki elektrikli pervaneler durmaksızın dönüyordu. Siyah gözleri, bembeyaz giysileriyle çarpıcı Faysal göründü; Gertrude reverans yapar-

ken gözleri öfkeden çakmak çakmaktı. Bütün bu zarif formalitelere karşın Faysal onun içten içe köpürdüğünü fark etmişti. "Senin için son kartımı oynuyorum," dedi Gertrude, dobra dobra. Sonra sordu: Kral onun içtenliğine ve kendisine beslediği derin hayranlığa inanıyor muydu?

En küçük bir kuşkum yok, diye yanıtladı Faysal; *Hatun*'un bir yıldır kendisi için neler yaptığını çok iyi biliyordu.

"Öyleyse, özgürce konuşabilirim," dedi Gertrude. "Öyle mutsuzum ki! Kardan biçimlendirdiğim çok güzel ve onurlu bir imgeye bağlılığımı sundum, ama şimdi gözlerimin önünde eriyip gidişini izliyorum. Bütün soylu dış çizgileri yok olmadan önce, uzaklaşmayı yeğlerim; Arap ulusuna beslediğim aşka ve geleceğine duyduğum sorumluluk duygusuna karşın, beni ayakta tutan, bana günbegün yol gösteren rüyanın yok oluşuna katlanamam."

Kralın yalnızca en yüce ilkelerin peşinde koşan biri olduğuna inanmıştı; oysa şimdi hiçbir şeyden hoşnut olmayan asilerin ve fesat dedikoducuların elinde oyuncak olmak üzereydi. Kral, savaş sırasında İngilizlere yardım etmiş olan Araplara ihanet eden, onların adlarını Türklere bildiren insanların sözüne kulak veriyordu; yarın, İngilizler gittikten sonra Türkler döndüğü takdirde, aynı adamlar bu kez de Faysal'a hizmet eden Arapları ele verecekti. Kral bu sözler üzerine onun elini tuttu, öptü.

Çaylarını içerlerken de durumunu açıkladı: Radikalleri yatıştırmak onun göreviydi; onları başıboş bırakmaktansa dizginlemesi daha iyi değil miydi? Oysa, diye anımsattı kadına, İngilizler onları tanımayı sürekli reddetmişti. Bu da Faysal'ın işini daha da zorlaştırıyordu.

Gertrude sakin bir sesle, bir *modus vivendi*[1] sağlanmaması için hiçbir neden olmadığını söyledi; kral mandadan yana olduğu sürece birlikte, uyum içinde yaşayabilirlerdi. Sonunda Faysal deneyeceğine söz verdi.

1. (Lat.) Geçici anlaşma. (Ç.N.)

Gertrude sonuçtan memnun bir halde, gitmeye hazırlandı; Faysal'ın elini tuttu, saygıyla öpmeye çalıştı. Ama kral izin vermedi. Onun yerine, kadını büyük bir sevgiyle kucakladı.

"Hâlâ bu görüşmenin etkisindeyim," diye yazdı babasına, eve döner dönmez. "Faysal dünyanın en sevilesi insanlarından biri, ama kişiliğinde inanılmaz bir zayıflık var. Beslediği o yüce ülkülerle, istese en katı engelleri bile aşabilir – atının yularını yıldızlara bağlamış, fakat yular öyle uzun ki, çalılara dolanıp düğümleniyor. İnsan ona kapılmaktan kendini alamıyor; ona bağlanmamak çok güç, ama bir oraya bir buraya savrulup durduğu da akıldan çıkarılmamalı. Bu akşam onun yanından ayrılırken, tek arzumun ona hizmet etmek olduğunu bir kez daha anladım; yarın bir sürü kuşku içini kemirecek, biliyorum. Ama zihninin derinliklerinde, sayısız gelgitin altında bize güveniyor, birkaçımıza gerçekten inanıyor – Mr. Cornwallis'e, bana ve Yüzbaşı Clayton'a, örneğin. Onun için sonuna kadar gidebileceğimizi biliyor; elimizdeki en güçlü koz da bu zaten."

Faysal iki gün sonra bir kez daha yön değiştirip aşırı milliyetçilere doğru dümen kırdı. "Ah kral, kral," diye inledi Gertrude. "Keşke biraz daha kararlı olsa. Yaşamının en büyük fırsatını kaçırıyor – ama elden ne gelir?"

* * *

On beş gün sonra, kraldan yeni bir davet alan Gertrude, kız kardeşi Elsa'nın gönderdiği yeni güneş şemsiyesini kaptı, söyleyeceği sözleri kafasında evirip çevirerek saraya yollandı. Boşuna kaygılanmıştı; sonuçta, o güne kadarki "en ilginç sohbetlerini" yaptılar.

Faysal'ın *mandayı* kabule yanaşmamasının kökeninde, Suriye'de uğradığı ihanetin acısı yatıyordu. Britanyalılar savaş sırasında ona büyük sözler vermişti: İlk Müslüman imparatorlukların, Emevi ve Memlukların merkezi olan Şam'a hükmedecekti; Türkiye'deki Toros Dağları'ndan Irak'taki

Fırat'a, İskenderiye'den Arabistan'a kadar uzanan, Kudüs'ü ve Ürdün'ü içine alan, "daha büyük" bir Suriye'nin hayalini kurarken, İngilizler onu yarı yolda bırakıvermişti.

Faysal şu andaki duygularının kökenini tanımlarken, Gertrude onun her sözcüğünü aklına yazdı. Kral hüzünlü gözleriyle Paris Barış Konferansı'nda olup bitenleri aktardıktan sonra, ona bir sürü vaatte bulunan İngiltere'nin sonunda onu Fransa'nın insafına terk ettiğini söyledi. Suriye'de bir Arap hükümeti kurmaya öylesine kararlıyken, hem radikal milliyetçiler hem de Fransızlar tarafından yalnızlığa itildiğini anlattı.

"Bana göre," diye karşılık verdi Gertrude, "hiçbir sözcük, Suriye felaketinden duyduğum sorumluluğu ifade edecek kadar güçlü değil."

Acılı gözleri hüsranını yansıtan Faysal, anımsattı: "O dönemdeki mutlak yalnızlığımı sakın unutma. Ne babamdan ne de ağabeyim Abdullah'tan destek gördüm. Arap seferberliğinin başarısının bana Suriye'de kazandırdığı konum, her ikisini de fena halde rahatsız etti, kıskandırdı. Ateşkesten sonra Avrupa'ya çağrıldığımda, bana besledikleri duyguların öylesine farkındaydım ki, Abdullah'ı benim yerime Paris'e göndermesi için babama yalvardım. Kabul etmedi; nedeniyse ailemin bana duyduğu güven değildi elbette. O güvene asla sahip olamadım ki!"

Mart 1920'de toplanan ve onu Suriye kralı ilan eden Arap Konferansı'na değindi. "Suriye'deki o bir avuç Iraklıya, ağabeyim Abdullah'ı Irak krallığına aday göstermeleri için neden bastırdığımı anlıyorsun, değil mi? Bildiğin gibi, o benim büyüğüm – ona Arap dünyasında saygın bir konum vererek bana olan hıncını silmek istedim. Babamla ikisi beni her zaman, salt kendi çıkarlarımı kollamakla suçladılar. Oysa benim ya da bir başkasının Suriye kralı olması, umurumda mıydı sanki? Benim görevim, aile çekişmelerini sona erdirmekti, bunun için de Abdullah'ı Irak kralı yapmak istedim. Olmayacak bir iş olduğunu biliyordum."

Ama artık yola devam etme zamanıydı. "Yeni bir Arap ülküsü oluşturmak zorundayım. Nereden başlamalıyım?"

"Irak'tan başlamalısın," dedi *Hatun*.

Gertrude bu erkeği anlıyor, seviyordu. Daha sonra, güncesine şunları yazdı: "Ona ihanet ettik; oysa bizi bağışlamakla kalmadı, bize güvenmeyi de sürdürdü. Bu kadarını hak etmiyoruz doğrusu."

Gertrude saraydan ayrılmak üzereyken, Faysal onun yaptığı o muhteşem kar benzetmesini asla unutmayacağını söyledi; o imgenin erimesine izin vermeyecekti. Eğer Britanya ona, onurlu bir biçimde (ki, işin özü buydu) imzalayabileceği bir anlaşma sunarsa, Faysal da Gertrude'un önerilerine harfiyen uymaya hazırdı.

O gece bahçesinde verdiği partide Gertrude konuklarının arasında büyük bir mutlulukla dolaşırken, ağaçların arasına astırdığı fenerler kadar ışıltılıydı. Anlaşmanın taslak metni Londra'dan gelmişti; hizmetkârlar kahve ve buzlu içecek dolaştırırken, konuklar anlaşmanın koşullarını tartıştı. Ama ertesi gün bakanlar, kabineye sunulan belgeyi onaylamayı reddettiler; Cornwallis'le Gertrude'un yapabileceği tek şey, onları müzakereyi sürdürmeye razı etmekti.

* * *

Tartışmalar yaz havasını uğultulu bir arı kovanına çevirdi; *manda* sözcüğü Irak halkını sokuyor, canını yakıyordu. Şii din adamları halkı bir kez daha Britanya'ya karşı isyana çağırdı; manda yanlısı iki Fırat şeyhi öldürüldü. Bağdat'ta kentin ileri gelenlerinden oluşan, kalabalık heyetler *Nakıp*'ı ziyaret etti, onu anlaşmanın kabulü halinde yaşanabilecek sarsıcı felaketlere karşı uyardı.

Kabine üyeleri ne yapacaklarını ateşli ateşli tartışırken, kral mandaya karşı olduğunu açıkça ilan etti. Britanya'nın, anlaşma imzalanır imzalanmaz Irak'a Milletler Cemiyeti'nde bir koltuk verme vaadi bile Arapların öfkesini yatıştıramadı. Büyük bir gösteri yapılacağı söylentileri yayılınca, isyanın pis kokusu daha da ağırlaştı. Çekişme bütün hızıyla sürüyor, zaman kazanmaya çalışan kral direniyor, karşı çıkıyordu; so-

nunda, bir hafta boyunca birbiri ardına önüne sürülen itirazları dinlemekten bıkan Cox, anlaşmanın hiçbir maddesinde başkaca bir değişiklik yapılmayacağını açıkladı.

Bütün bunlar olup biterken Gertrude, Ken Cornwallis'le fikir alışverişini sürdürdü. Kral, buluşmaları, flört etmeleri için çok iyi bir gerekçeydi, ama salt ondan söz etmiyor, birlikte yüzüyor, pazar günleri piknik yapıyor, öğle yemeklerinde buluşup bol bol gülüyor, akşam yemeklerinde, beş çaylarında fısıldaşıyor, bildiklerini birbirlerine aktarıyor, Faysal'ın değişken ruh halini irdeliyorlardı. Bir konuda tam bir fikir birliği içindeydiler: Kral, Ken'in koluna girebilirdi, ama tutmak istediği el, Gertrude'un eliydi.

Öte yandan, Faysal'ın çekiciliğinin bile bir sınırı vardı; onun ikiyüzlü, kaypak davranışları Gertrude'u çileden çıkarıyordu. Kadına anlaşmadan yana olduğunu gizlice, defalarca dile getirirken, kamu önünde anlaşmayı yerden yere vuruyor, bozulması için elinden geleni ardına koymuyordu. Gertrude, Nuri Said'e koştu, duygularını sayıp döktü. Kralın tavrı kesinlikle savunulamaz, diye hırladı; ona hâlâ nasıl güvenebildiğini aklı almıyordu. Ertesi gün, 6 Temmuz sabahı bir mesaj aldı; saraya çaya davet ediliyordu. Gelemeyeceğini söyleyerek af diledi. Ama iki saat sonra, Ken Cornwallis arayıp da mutlaka gitmesi için bastırınca, Gertrude istemeye istemeye saraya yollandı.

Faysal'ın cana yakın tavrı *Hatun*'u yatıştıramadı. Silahları indirmeye hiç niyeti yoktu. İstemeyerek geldiğini belirtti; on beş dakika kadar, ters ters konuştular. Kendisine de belirttiği gibi, Faysal'ın söylediği hiçbir şeye inanmıyordu. Ama buradan bu şekilde ayrılırsa, bir daha asla dönmeyeceğini biliyordu. "En iyisi, geçici bir ateşkes yapmak," dedi sonunda.

Kral başıyla onayladı.

Gertrude onun ikiyüzlülüğünü kanıtlamaya hazırdı: Anlaşmadan yana olduğunu söylüyor ama imzalanmasını açıkça engelliyordu. Faysal, "manda ilkesine baştan beri karşı çıktığını, bu uğurda mücadeleyi sürdüreceğini" itiraf etti.

Ateşli tartışma sürdü. İki saatin sonunda Gertrude ayağa kalktı. Kral da doğruldu, onu kollarına aldı, şefkatle kucakladı. Ama yararı olmadı: "Birbirimizden hoşnut kalamadık; aramızdaki güçlü, duygusal bağlılığa karşın, siyasal uyuşmazlığımız sürüyor!"

Gertrude'un tek umudu, Britanya'nın, mandanın daha sonra majesteleri kral tarafından feshedileceği vaadiyle Faysal'ı anlaşmaya razı etmesiydi. Churchill bu güvenceyi bizzat Faysal'a verebilirdi. "Manda tam bir saçmalık," diye yazdı Gertrude eve. "Bunu yapmazsak, Irak cehenneme dönecek. Faysal ikinci tacını da yitirecek; üçüncüyü nerede bulacak, dersiniz?" Sonra itiraf etti: "Şu anda ruhen tükenmiş durumdayım."

34

Cox'a veda

Irak, 1922 yılının büyük bir bölümünü fırtınalı bir denizde çırpınarak geçirdi: Kabine üyeleri neredeyse daha adları açıklanır açıklanmaz istifa etmiş, bir oraya bir buraya sürüklenen, sallantılı bir hükümetin yaratacağı tehlikeden habersiz görünen ve Britanya yanlısı Nuri Said'in öğüdüne kulak asmayıp *Nakıp*'a doğru kulaç atan Faysal'ın, aşırı milliyetçilerin anaforunda boğulmasına ramak kalmıştı. Gertrude, krala duyduğu büyük sevgiye karşın, onun bu ölümcül hatasıyla hem kendisinin hem de İngilizlerin mahvına neden olabileceğini düşünüyordu. "Kral sevilmeyi gerçekten hak eden biri," diye yazdı. "Ancak öyle dayanıksız ve fevri ki; saf ama anlık içgüdülerle dolu. İlk tepkisi, soylu ve verici; doğuştan ince ruhlu bir insan, ayrıca sezgileri çok güçlü, ama Doğu'ya özgü, malum kusurlara sahip – ahlaksal cesaretten ve entelektüel kararlılıktan, aydın duruşundan yoksun; buysa, anladığım kadarıyla, cehaletin kaçınılmaz bir sonucu... Kararsızlığı ve yüreksizliği, hep birlikte boğulmamıza yol açacak."

Radikallerin protestolarının baş döndürücü hızına, Faysal'ın kafaları daha da karıştıran kararsızlığına, Arap milliyetçilerle İngilizler arasındaki gelgitlere karşın temmuz, doyurucu bir ay oldu. Elli dördüncü doğum gününü Faysal'la *en famille*[1] yenen bir akşam yemeğiyle kutlayan Gertrude ülkedeki

1. (Fr.) Ailece. (Ç.N.)

arkeolojik kazıları korumak için hazırladığı yasa tasarısını Faysal'a onaylattı. Daha da iyisi Faysal, Gertrude'u (Cox'un da onayıyla) Eski Eserler Bölümü geçici müdürü yapmayı kabul etti.

İki hafta sonra, 30 Temmuz Pazar günü Arap konuklarını geçirdikten sonra, her hafta yaptıkları gibi yüzmeye gittiler: Ken Cornwallis, İngiliz meslektaşları Yüzbaşı Clayton ve yeni kurulan Adalet Bakanlığı'nın danışmanı Nigel Davidsons. Bu kez Faysal da onlara katıldı. "Kral kendinden pek hoşnuttu," diye not düştü Gertrude. Faysal kendine yeni bir mayo almıştı, ama Gertrude burun büktü: "Aman aman bir yüzücü sayılmaz."

İncir ağaçlarının altını giyinme odası olarak kullanan Gertrude, ıslak jarse mayosunu çıkardı, elbisesini giydi; olgun bir inciri yerken, havluyla saçlarını kuruladı. Hurma yapraklarından yakılan kamp ateşinde, kralın hizmetkârları tuttukları kocaman balıkları pişirdiler, çeşitli Suriye yemekleriyle birlikte sundular. Otlara serili halıların üzerine atılmış, iri yastıklara eski Yunanlılar gibi yayılan konuklar ay ışığında karınlarını doyurdular, ılgın ağaçlarının altında sohbet ettiler. Faysal, Gertrude'a hâlâ Mekke'de yaşayan ailesinden söz etti, kızlarının geleceğiyle, oğlunun eğitimiyle ilgili kaygılarını dile getirdi.

"Nefis bir hilalin ve sessiz ırmağın süslediği o ortamda, hiç de fantastik gelmiyordu," diye andı Gertrude, daha sonra, "ama şimdi düşününce, Muhammed'in soyundan gelen, Irak'ın kralı olan birinden aile sırlarını dinlemek, gerçekten tuhaf." Yine de, eski etkisini, nüfuzunu yitirdiği duygusu içini kemiriyordu. "Umarım bana duyduğu güven, bağlılık bugünkü gibi sürer," diye yazdı, gergince. "Çünkü bu işimizi hayli kolaylaştıracaktır. Aynı şey Mr. Cornwallis için de geçerli – son tahlilde Faysal'ı, dolayısıyla da Arap dünyasının yazgısını yönlendirenler bu iki kişi, yani Cornwallis'le benim."

* * *

Ağustos 1922'de, yani Faysal'ın tahta geçişinin ilk yıldönümünde, ülke anlaşma konusunda hâlâ ikiye bölünmüş durumdaydı. Gertrude'a göre, halkın çoğunluğu kralın anlaşmayı imzalamasını istiyordu. Faysal reddederse, onu tahttan inmeye zorlayabilirlerdi. Ama aynı oranda emin olduğu bir şey daha vardı: Kral anlaşmayı kabul etse bile, sonuçta İngilizler ülkeyi boşaltmaya zorlanacaktı. Her iki durum da Britanya'nın aleyhineydi. Kabine, kralın Şii radikallere verdiği desteği kınamak için istifa etmişti. Gertrude on gün sonra not düştü: "Humpty Dumpty gibi duvardan düşüp kırılan kabine hâlâ ayağa kalkamadı; kralın atlarıyla adamlarının da gerekli onarımı yaptığı yok." Bitmek bilmeyen dalaşmalar *Hatun*'u karamsarlığa itiyordu.

23 Ağustos'ta dantelli elbisesini giydi, güneş şemsiyesini aldı, yıldönümü kutlamalarına katılmak üzere yola çıktı; üniformasız Percy Cox'la buluşup saraya doğru akan araba konvoyuna katıldılar. Avluda birkaç yüz kişi toplanmıştı bile; iki İngiliz görevli kalabalığın arasından ilerlerken, bir ses tam da duyamadıkları bir şeyler haykırdı. Kalabalık alkışladı; ne Percy Cox ne de Gertrude söyleneni anlayabilmişti, ama havadaki öfkeyi hissedebiliyorlardı. Sarayda Faysal'la yaptıkları görüşme olumlu geçti, ama kralın gözle görülür derecede gergin olması, kuşkularını artırdı. Gertrude daha sonra muhbirleriyle görüşünce, bu kalabalığın kenti saran, daha yaygın bir protestonun bir uzantısı olduğunu öğrendi; üstelik gösteri kral tarafından onaylanmıştı. Avludakiler, "Kahrolsun manda!" diye haykırmıştı. Britanya İmparatorluğu'nun suratına atılan bir tokattı. Cox hemen öfke dolu bir mektup kaleme aldı, ama krala ilettiği açık görüşme isteği geri çevrildi: kralın yine apandisit ağrıları tutmuştu.

Faysal ateşler, sancılar içinde yatıyor, "acil ameliyat" kararı alan doktorları bekliyordu. Doktorundan izin alan Cox ile Cornwallis, kapıyı tutan muhafızların önünden geçtiler, silahlı, kuşkucu kölelerin doldurduğu yatak odasına girdiler.

Politik durum öyle vahim bir hal almıştı ki, iki erkek, radikallere karşı etkin önlemler alması için krala adeta yalvardı. Faysal radikallerden kopmak, Britanya'nın yanında yer almak zorundaydı – açıkça ve dürüstçe. Kabul etmesi için bastırdılar, gerekli önlemleri uygulama izni istediler.

Faysal kabul etmedi. Yüzünü acıyla buruşturarak açıkladı: Kabul ederse, halk ayaklanırdı. Ne kadar hasta olduğunun farkındaydı; vicdanında bir isyanın ağırlığıyla ölmek istemiyordu. O sırada içeriye giren doktorlar onu ahp ameliyata götürdü. Geç bile kalınmıştı. Apandisiti patlayan kral ölümün eşiğinden döndü.

Göstericilerin taşkınlığı 1920'deki ayaklanmayı çağrıştıran, tehlikeli bir noktaya ulaştı. Sir Percy Cox işi şansa bırakamazdı. Kralın hasta ve etkisiz oluşundan yararlanan yüksek komiser, tahrikçilerin elebaşısı olan yedi kişiyi tutuklattı, radikal gazeteleri kapattırdı, siyasi partilerini feshetti. Aynı akşam bir bildiri yayınladı: Ortada kabine bulunmadığı, kral da hasta olduğu için, yüksek komiser olarak yönetime el koyuyordu.

Gertrude bu hızlı, etkin tavrı alkışladı: "Sir Percy şahlandı; artık onu tutabilene aşkolsun! Hastalık, öne çıkma cesaretini bir türlü toplayamayan kralın imdadına yetişti. Yine de, her şeyi Tanrı'nın lütfuna bağlamak haksızlık olur. Sir Percy tek bir hata bile yapmadı; ne karar alırken ne de kararını uygularken."

Ertesi hafta, kentte bulunan ve onu ofisinde ziyaret eden bir Arap yazar, Emin er-Reyhani, kralı görmeye gittiğini söyleyince Gertrude'un tepesi attı. Faysal'a ilişkin şikâyetlerini sayıp döktü. "Kral Faysal için elimden geleni yaptım," diye söylendi, sigarasının dumanını öfkeyle salarken. "Aşiretler ona karşıydı, reislerin oyunu alması olanaksızdı. Hepsiyle tek tek tartıştım. Onları razı ettim. İkna ettim. Faysal'a oy vermelerini ben sağladım!"

Beyaz divandan kalktı, sert adımlarla odanın karşı köşesine gitti, Dicle'den gelen esintilerin girmesi için kanatlı pencereleri açtı. Sonra yeniden divana çöktü: "Evet, aynen

öyle. Onun adına var gücümle savaştım. Herkes, "Bu adam Hicazlı, bir yabancı," dedi. Ama ben güvence verdim: Ona *kefilim* dedim. İnan bana, Emin Efendi," dedi ("efendi" unvanını kullanıp ziyaretçisinin gururunu okşayarak), "Irak'ı en az kendi ülkemi sevdiğim kadar seviyorum. Ben bir Iraklıyım; Irak halkının özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşmasını, bu arada da, ülkenin gelişmesi için çalışan bizlere yardım etmesini istiyorum."

Birkaç gece sonra sarayda Faysal'ın erkek kardeşi, Hicaz'dan yeni gelen Prens Zaid'in onuruna verilen şölende, kral davranışlarının nedenini açıklamaya çalıştı. "Unutma," diye yalvardı Gertrude'a, "biz tam altı yüz yıldır köleyiz. Bir köle kendini kurnazlıkla korur. Her iki tarafı da hoş tutmak zorundadır – tıpkı benim yaptığım gibi. Bize özgür insan olmayı öğreten, yüzlerce yıllık bir deneyime sahip değiliz."

Sonunda Winston Churchill, Irak'ı Milletler Cemiyeti'ne aldırmak için elinden geleni yapmaya söz verince, Faysal'ın neşesi yerine geldi. Almak için direttiği hemen hemen her şeyi elde etmişti. 8 Ekim 1922'de anlaşma nihayet imzalandı. Geriye bir tek Millet Meclisi'nin onayı kalmıştı.

* * *

Gertrude bir sabah erkenden, Bakuba yakınında, Fahri Bey'in bahçesinde düzenlenen kahvaltıda Faysal ve Cornwallis'le buluştu. Meyve ağaçlarının altına kurulmuş olan uzun masada yiyip içtikten sonra, Ken'le birlikte dolaşmaya çıktı; verimli arazi asma bahçeleriyle, portakal ve hurma ağaçlarıyla dolup taşmaktaydı. Nar toplayan köylüleri seyrettiler, ırmak kıyısına sırtüstü yatıp gökyüzüne uzanan kavak ağaçlarına baktılar. "Fahri'nin bahçesi cennetten inmiş gibi," diye yazdı, daha sonra. On dokuz çeşitten oluşan mükellef öğle yemeğini yine kralla birlikte yediler; öğleden sonra Ken ile Gertrude ötekilerden ayrıldı, arabayla çölü geçti; yolda rastladıkları orman tavuğu sürüsünü kovalayıp ateş ettiler, iki kez patlayan lastiğe kahkahalarla güldüler. Bağ-

dat'a günbatımında, "güneşten ve temiz havadan sarhoş" bir halde vardılar. Bir erkekle baş başa geçirdiği bir günden, böylesine büyük bir neşeyle söz edeli yıllar olmuştu. Bir pikniğin dingin keyfi, coşkulu bir çöl yolculuğu onu Henry Cadogan'la geçirdiği gençlik günlerine döndürmüştü.

Şimdi gezip tozmak için daha bol zamanı olduğundan, Ken Cornwallis ve kralla daha sık buluşabiliyordu: Faysal'la akşam yemekleri ve (sürekli erkeğin kazanmasına izin verdiği) briç oyunları, saraydaki çay partileri, tenis maçları, cumartesi günleri at yarışları, hurma bahçelerinde araba gezintileri, pazarları da yüzmenin ardından evde Ken'le baş başa akşam yemekleri.

Selam Kütüphanesi'nin müdürü olarak –bu göreve seçilen ilk Avrupalıydı– yerine getirmesi gereken yükümlülükleri vardı; Arap kadınlarla görüşüyor, onlara son modaya uygun Fransız elbiselerinin nasıl giyileceğini gösteriyor, Kızılhaç'ın Irak şubesini kurmaya çalışıyor, çay partilerini kaçırmamaya özen gösteriyordu. Eğitim bakanının baş yardımcısı olan Sati el-Husri, karısı ve yeğeniyle ziyarete gelince, Gertrude onları oturma odasında ağırladı. Kadın konuklarının önüne bir kutu çikolatayla birkaç moda dergisi koyduktan sonra, hemen Sati'yle sohbete başladı. Ama biraz sonra, erkeğin Türk karısı onu hoşnutsuzlukla süzdü ve Gertrude'u şaşırtan, akıcı bir İngilizceyle şöyle dedi: "Bir daha kocamla konuşmak istediğinde, beni de davet etmene gerek yok." Bunun üzerine *Hatun* özür diledi ve konuklarına daha nazik davranmaya başladı.

* * *

Eski eserler müdürü olarak yeni atandığı saygın görevdeki işleri sayılmazsa, omuzlarındaki siyaset yükü hafiflemişti. Yine de, kuzeydeki Kürt asilerin düzenlediği bir dizi saldırının ve Britanya hava güçlerinin karşı saldırısının ardından, yöreyi kolaçan etmek üzere yola düştü. Londra, Kürdistan adı altında ayrı bir bölge oluşturarak sorunu çözmeye niyet-

liydi, ama iki bölge arasında savunulabilir bir sınır olmadığı gibi, Gertrude'un da işaret ettiği gibi: "Başta kral olmak üzere hepimiz, memlekettekiler de gayet iyi biliyor ki, kuzey eyaletini kapsamayan bir Arap devleti varlığını sürdüremez. Bağdat, Musul'a fazlasıyla bağımlı durumda."

Yerel Ermeniler, Hıristiyan ve Kürtlerle görüşüp nabız yoklaması yaptı, önemli şeyhlerin, din adamlarının, kodamanların neredeyse tamamıyla buluştu ve Türklerin bölgeye el atması önlendiği sürece, Kürtlerin sadık birer Irak vatandaşı olacağını anlamış bir halde, 16 Kasım 1922'de Bağdat'a döndü. Musul'daki durum Cox'u da kaygılandırıyordu; neyse ki, Bin Suud'la yapması gereken ama çok uzun zamandır ertelenen sınır görüşmesi, gerçekleşmek üzereydi; Gertrude Bağdat'a döndüğünde, yüksek komiser bu buluşmaya gitmeye hazırlanıyordu. Gertrude ona katılmaya can atıyordu, ama Bin Suud ona en küçük bir yakınlık göstermemişti (*Hatun*, bu şovenist erkeğin katlanamayacağı kadar güçlü bir kadındı); Bin Suud'u yıllardır besleyip pohpohlayan Cox'un, tam da böyle bir anda ortamı gerginleştirmeye hiç niyeti yoktu. Binbaşı Dickson, Binbaşı More, İçişleri Bakanı Sabih Bey, Anaze Şefi Fahad Bey ve tabii Sir Percy Cox'tan oluşan ekip, en şık takım elbiselerini toplayıp 19 Kasım'da yola çıktı.

Sir Percy, Bin Suud'u Körfez'de görev yaptığı günlerden beri tanıyordu; tam on sekiz yıldır bu Vahhabi lidere bir baba, bir dost ve elbette bir banker olmuştu. Cox, Bahreyn yakınındaki Okayir'e doğru yelken açarken, Bin Suud'un köleleri onu karşılamaya hazırlandı. Kumların üzerine uyumak, yıkanmak, yiyip içmek için çeşitli boylarda, görkemli, beyaz çadırlar kuruldu; yere serilen kalın halıların üzerine gösterişli mobilyalar yerleştirildi, *Kokus* için bir sürü şey depolandı: taze meyve, Perrier su, Küba purosu ve Johnny Walker viskisi.

Sınır çizgileri konusundaki tartışmalar beş gün beş gece sürdü; takım elbisesi, papyon kravatı ve fötr şapkasıyla şık, çekici Cox, Irak, Kuveyt ve Arabistan'ın entarili temsilcileri arasında arabuluculuk yaptı. Bin Suud, sınırların araziye değil aşiretlere göre belirlenmesini istiyordu; onun planına göre

iki grup –Fahad Bey'in Anazeleri ile Şammarların bir bölümü– ne kadar kuzeye sızmış olurlarsa olsunlar, Arabistan'a dahil edilmeliydi. Bu iki aşiret, hayvanları için otlak ararken genişleyip daralan, kendini araziye göre ayarlayan, gezgin bir hudut oluşturacaktı: Sınır, onların göçebelik gereksinimlerine göre değişecekti. "Doğu Doğu'dur, Batı da Batı," demişti ünlü yazar Kipling. Ve bu ikisi, hiç bu kadar kopmamıştı birbirinden. Cox ve İngilizler için, "mülk" kavramı demek toprak demekti, arazi demekti; oysa Bin Suud ve Bedeviler için mülk, bütünüyle insanlara bağlı bir kavramdı.

Herhangi bir ilerleme kaydetmek mümkün olmadı; altıncı gün Sir Percy'nin sabrı taştı. Bir tek Binbaşı Dickson'm hazır bulunduğu toplantıda, Bin Suud'u bir okul çocuğuymuş gibi azarladı. Ağır kokular sürünmüş Arap liderine, her iki tarafın da kat ettiği yola bakılırsa, bu tartışmalar daha bir yıl böyle sürer gider, dedi. Bin Suud gözyaşlarına boğulmak üzereydi; acıyla haykırdı: Sir Percy Cox onun hem anası hem babasıydı; onu yoktan var eden, şu andaki konumuna getiren kişiydi. "Sir Percy'nin tek bir emriyle krallığının tamamını değilse de yarısını teslim etmeye" hazırdı.

Bunun üzerine Sir Percy haritayı önüne çekti. Kâğıda dikkatle çizdiği kırmızı bir çizgiyle, Necid'in irice bir bölümünü Irak'a kattı; sonra Bin Suud'u yatıştırmak için, Kuveyt topraklarının yaklaşık üçte ikisini Arabistan'a verdi. Son olarak, iki kuşak çizip bunların tarafsız bölge olduğunu bildirdi: Kuveyt Tarafsız Bölgesi ve Irak Tarafsız Bölgesi. Bin Suud'un temsilcilerinden biri, "Kuveyt için bir tarafsız bölge oluşturma," diye bastırınca, Cox sordu: "Neden?"

"Dürüst konuşmak gerekirse," dedi adam, "orada petrol bulunduğuna inanıyoruz."

Yüksek komiser hiç duraksamadı: "İşte, orayı tarafsız bölge ilan etmemin nedeni de bu. Böylece, her iki taraf da yarısına sahip olacak."

1922 Aralık ayının başında, taraflar arasında imzalanan anlaşma, Gertrude Bell'in büyük bir özenle çizdiği sınır çizgilerinin onaylanmasıydı. Ama sınırlar hakkındaki kavga yet-

miş yıl boyunca, günümüze, Irak ile Kuveyt arasındaki Körfez Savaşı'na kadar sürecekti.

* * *

"Biliyor musun," diye yazdı Gertrude babasına, 1922 yılının sonuna doğru, "elde var sıfır! Yaptığım değerli ve benzersiz hizmetlere karşılık, buradan gönderilecekler listesinde adımın dört kez geçtiğini öğrendim. Sömürge Bakanlığı için bir form doldururken, taradığım dosyalarda adımla karşılaşmak benim için tam bir sürpriz oldu – gerçekten de inanılır gibi değil." Daha geçenlerde Arap kadınların katıldığı bir çay partisinde, "Bağdat'ın en zeki kadını kim?" diye sormuş, kadınlar bir ağızdan, "Sen elbette!" diye yanıtlayınca, yüzü zevkten ışımıştı. Oysa bütün bu övgülere karşın, önemini çoktan yitirmeye başladığının farkındaydı. Aralık ortasında, Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı yıllık rapora esef dolu bir yorum ekledi: "Göründüğü kadarıyla ülke çıkarlarına yaptığım katkı fazlasıyla küçümseniyor." Gertrude gücünü, Britanya'nın varlığından alıyordu; Arap hükümeti yönetimi ele geçirdikçe, *Hatun*'un ağırlığı azalıyordu. Kralla dostluğu sürüyor olsa da, Faysal'ın ona yüksek komiserle arasındaki köprü olarak ihtiyacı kalmamıştı artık. Gertrude'un siyasal danışmanlık rolü siliniyor, yerini "yakın arkadaş" rolü alıyordu.

Noel'de, Ken Cornwallis ve iki İngiliz görevliyle çıktığı Fırat gezisinden büyük bir keyif aldı; ay sonunda kente dönüp de onu bekleyen işleri görmek bile neşesini kaçıramadı: Cox ondan bir yığın rapor bekliyordu. "Gelecekte ne iş yaparsam yapayım, onun kadar yürekten, canıgönülden hizmet ettiğim bir amir bulamayacağım." Sir Percy birkaç ay sonra emekli oluyordu, ama öncelikle İngiltere'ye gidip hükümetiyle Türkiye arasında yapılacak barış anlaşmasının sonuçlandırılmasına, buna bağlı olarak Irak'ta izlenecek politikanın saptanmasına yardım etmesi gerekiyordu. Cox, hâlâ Türklerin tehdidi altındaki bu dost ülkeyi tek başına bırak-

mamaya kararlıydı. Kabine komitesine de anımsatacağı gibi, Britanya petrol sahalarını, ticaretini ve İran Körfezi'ndeki çıkarlarını korumak için 1914'te Mezopotamya'ya gelmişti ve şimdi Irak'tan çekilecek olursa, korumak için harekete geçtiği her şeyi kaybedebilirdi. "Musul ile Bağdat arasında savunulabilir bir cephe bulunmadığını unutmayın; Türkler Bağdat'ı alırsa, gözlerini Basra'ya dikmezler mi?" diye soruyordu. "Kötü bir barış bize, mevcut sorumluluklarımızdan çok daha pahalıya patlayacaktır, çünkü bizi, kendi savunmamız adına özel, askerî önlemler almaya zorlayacaktır."

* * *

Cox, İngiltere'ye doğru yola çıkmadan önce, vekili olarak Henry Dobbs'u atadı. Gertrude ocak başında, Dobbs'u Adalet Bakanlığı Danışmanı Nigel Davidsons ve yakın dostu, Kral'ın Danışmanı Ken Cornwallis'le tanıştırmak için bir yemek daveti verdi. Sohbet, İngilizler sahneden çekildikten sonra da süreceği anlaşılan Kürt ikileminde yoğunlaştı. Türkler, Kürtlerin bağımsızlık talebini kabul etmiyor, Faysal ise Irak sınırları dahilinde özerk bir Kürt hükümetine tek bir şartla izin verebileceğini söylüyordu: Kürtler ekonomik ve politik açıdan doğrudan Irak'a bağlı olacaktı – bu, yıllar sonra Saddam tarafından uygulanan modeldi. Faysal'ın sözleri asileri yatıştırmıştı, ama birkaç hafta sonra, yeni saldırılardan korkan Dobbs, Türk akınlarının önünü kesmek için kuzeye askerî bir birlik yolladı, kral da Kürtleri Irak'ın yanına çekme umuduyla kendine orada da bir saray ayarlaması için kardeşi Prens Zaid'i Musul'a gönderdi. Bu arada, Lozan'da toplanan uluslararası konferans, Kürtlerin bağımsızlık istemini gündemine alacaktı.

Gertrude'un Musul konusunda yapabileceği pek bir şey yoktu; o da yeniden arkeolojiyle ilgilenmeye başladı. Chicago'nun Field Müzesi'nden gelen bir ekip Kiş'te çalışıyor, *British Museum*'la Pennsylvania Üniversitesi'nden karma bir

ekip de Ur'da kazı yapıyordu. Gertrude, Arkeoloji Dairesi'nin onursal başkanı olarak büyük bir coşkuyla kazı alanlarını inceledi. İbrahim'in doğum yeri olan, adı İncil'de geçen, antik Sümer kenti Ur, neredeyse altı bin yıl önce gelişmişti; örenyeri, yıllarca kazılsa bitirilemeyecek, çok değerli eserler barındırıyordu. Kazılar Sümer yaşamını her yönüyle gözler önüne serecekti: Ziguratlardan (MÖ 2000'den kalma, çok katlı, basamaklı, şaşırtıcı kuleler) hâlâ bataklığı geçmekte kullanılan ince, yay burunlu sallara, kral mezarlarındaki olağanüstü hazinelere kadar – altın heykelcikler, altın başlıklar, lacivert taşlarla süslü altın hançerler, bakır taslar, çivi yazılı tabletler. Kazıları daha ilk aşamalarında görmüş olan Gertrude, bunun arkeoloji alanında tattığı "en büyük heyecan" olduğunu söyledi. Daha da önemlisi, Gertrude Bell'in hazırladığı arkeolojik kazı yasası, Irak'ın eski eserlerinin soyulmasını önleyecekti.

Bahar başında, kralın yeni sarayının döşenmesiyle ve Sir Percy Cox onuruna verilen davetlerle oyalandı. Cox emekliliğini mayısa ertelemişti; ramazan olmasına karşın nisan ayı peş peşe düzenlenen veda davetleriyle geçti. Hacı Naci'den krala, Hint Pazarı'ndan Kraliyet Hava Güçleri'ne kadar herkes, yüksek komiseri ağırlamak için yarışıyordu. Sonunda, 1 Mayıs 1923'te Cox çiftinin veda zamanı geldi. Gertrude için çok hüzünlü bir andı. "Bu ayrılık beni çok sarstı," diye itiraf etti, ağırlaşmış bir yürekle. "Öyle duygulu bir vedalaşmaydı ki!"

Cox yaklaşık yedi yıldır Gertrude'un yaşamındaki en önemli kişi olmuştu; Araplar ona büyük değer verir, "tilki" derdi, ama Gertrude için bundan çok daha fazlasıydı; o zeki, düşünceli ve sakindi, bir baba, bir dosttu, Doğu'da, sıkıntılı zamanlarda başvurabileceği tek kişiydi. Kadının bakış açısını anlıyor, çabalarını takdir ediyor, becerilerine hayranlık duyuyordu. 1916'da Basra'ya ilk ayak bastığı gün Gertrude'u kabullenmiş, General Maude'un bütün itirazlarına karşın onu Bağdat'taki kadrosuna almış, savaş sırasında ve savaştan sonra onun istihbarat çalışmalarına yüzde yüz güvenmiş, onu A.T.

Wilson'ın sert eleştirilerine karşı savunmuş, arkeoloji bilgisine değer vermiş ve ona karşı saygıda asla, tek bir gün bile kusur etmemişti. Gertrude da ona bütün yüreğiyle bağlanmış, kendini ona adamıştı. "Hiçbir İngiliz Doğu'ya onun kadar özgüven aşılayamadı," dedi. Babasının dışında, hiçbir İngiliz erkeği Gertrude'u Cox kadar yüreklendirmemişti. Gertrude akıl hocasını yitirmişti; ülkesinde geçireceği tatile hazırlanırken endişeliydi, çünkü sonbaharda döneceği Bağdat'ta nasıl karşılanacağından artık hiç emin değildi.

35

Sorunlar

Gertrude'un Haziran 1923'te döndüğü Rounton çok daha küçüktü; bir çocuğun gözlerinden görünen muhteşem evren değil, ancak bir yetişkinin algılayabileceği güdükleşmiş, savunmasız bir dünyaydı. 20. yüzyılın değişen ihtiyaçları, savaş sonrasına özgü büyük çöküntü ve genel grevlerin yıpratıcı maliyeti, çok pahalıya patlamıştı. Bell ailesinin serveti hızla tükeniyordu. Masrafları kısmak için malikânenin büyük bir bölümü kapatılmış, çalışanların bir kısmı işten çıkarılmıştı; harcanan her kuruşa dikkat ediliyordu. Gertrude'un kendi dünyası da elinden kayıp gitmekteydi; John Singer Sargent'in yaptığı portre için poz verirken ya da T.E. Lawrence'la *Bilgeliğin Yedi Sütunu* hakkında yazışırken, kara kara geleceğini düşünüyordu. Percy Cox'un emekliliği, duygularını altüst etmişti. Cox'un ardılı Henry Dobbs'u savaşın ilk günlerinden tanıyordu; adam Basra'da maliye komiseriyken, Gertrude'la dertleşir, A.T. Wilson'dan yakınmasını dinlerdi. Ama Cox'tan farklıydı; Dobbs ne Gertrude'un akıl hocasıydı ne de usta bir devlet adamı. Neyse ki Irak'ta artık böyle birine ihtiyaç kalmamıştı. Devletin dizginleri çoktan Arapların eline geçmişti bile.

Gertrude'un kafasını meşgul eden bir mesele daha vardı. Faysal'la içli dışlı olması, Gertrude'u kralın en güvendiği danışmanıyla, yani Cornwallis'le yakınlaştırmıştı. O ve Ken birbirlerinin hayal kırıklıklarını, öfkelerini anlıyor, planlarını

birlikte oluşturuyorlardı. Onunla omuz omuza mücadele eder, kralı iktidara doğru iteklerken, Ken'e duyduğu hayranlığın yerini daha güçlü bir şey almıştı. Erkeğin ince uzun bedeni, güçlü, dürüst kişiliği, sevecen tavırları Gertrude'un ruhunu okşuyor, duyarlılığına sesleniyordu. Onun öğütlerini değil, arkadaşlığını da özlüyor, aşkını kazanabilmek için yanıp tutuşuyordu. Rounton'da bir arkadaşıyla bahçede gezinirken, Cornwallis'i Doughty-Wylie'yle kıyasladı. Dick'in yerini hiçbir erkek alamaz, dedi: "Okuduğum hiçbir mektup beni, Dick'in satırlarının uçurduğu o tutku düzeyine çıkartamaz." Ama Dick artık yoktu; Ken ise kanlı canlı, karşısındaydı. Gertrude'dan on yedi yaş küçüktü, yine de kadının içinde sönmeye yüz tutmuş közleri tutuşturmayı başarmıştı.

* * *

Gertrude eylülde, uçakla döndüğü Bağdat'tan hemen eve bildirdi: "Henry Dobbs tatlı ve sevimli; aslında onunla konuşmak Percy Cox'tan çok daha kolay. Evet, konuttaki atmosfer gözle görülür derecede değişmiş. Sir Percy'nin bilgeliğinden de, Lady Cox'un budalalığından da yoksun kalmış olabiliriz, ama Sir Henry Dobbs'un buraya belli bir şirinlik kattığı kesin. Araplar ona Sir Honri diyor."

Gertrude'un yaşamı da değişmekteydi. Ofiste saatlerce çalışıp didinmek yerine sarayda dolanıyor, Londra'dan getirttiği yazlık mobilyaları düzenliyor, birilerinin oraya buraya serpiştirdiği Fransız taklidi antikalara söyleniyor, krala uygun bir hanedan arması tasarlamak için kafa patlatıyordu. Akşamları evinde Ken'i ya da kralı ağırlıyordu; Cornwallis'in üzerine titrerken, yeni Kerbela demiryolunun kurdelesini kesen kralı da yalnız bırakmadı. Av partilerine, polo yarışlarına katıldı, tenis maçları, briç, mahjong[1], bakara turnuvaları düzenledi, öğle yemekleri, çay davetleri verdi; neredeyse her

1. Çin'e özgü, 144 taşla oynanan bir tür domino oyunu. (Ç.N.)

akşam yemeğinde Ken'le buluştu. Ken yeni bir eve taşınınca, Gertrude bütün bir pazar gününü onun yerleşmesine yardım etmekle geçirdi. "Uzun süren bir şenliği yaşıyorum," diye yazdı eve neşeyle, 1923 Kasım'mın sonunda.

Genellikle hüzünlendiği Noel bile bu kez, Ken ve birkaç arkadaşıyla Babil'de yaptığı bir haftalık av gezisi sayesinde harika geçti. Yola çıkmadan önce, onun binici giysilerini, gece elbiselerini hazırlayan hizmetçisi Marie, pembe Çin ipeğinden yapılma, en güzel geceliğini ısrarla bavula koydu. "Peki ama neden?" diye sordu Gertrude. "Bu bir av seyahati." Evet öyle, dedi hizmetçisi, ama Ken'in Sudanlı uşağı Gertrude'a hizmet ederken, bütün giysilerini görecekti, öyle değil mi? Marie'nin derdi, uşağın geceliği Ken'e nasıl tarif edeceği değildi herhalde. Ken'in, geceliği Gertrude'un üzerinde bizzat göreceğinden emindi elbette.

Gertrude dinlenerek, örenyerlerini gezerek geçirdiği altı günün sonunda Bağdat'a döndüğünde, halinden hoşnuttu: "Irak'ta hiç kimse bundan daha zevkli bir tatil yapmış olamaz."

Olanca neşesine karşın, herkes gibi o da, eski gücünü yitirdiğinin çok iyi farkındaydı. Bir demiryolu görevlisinin St. John Philby'ye yazdığı mektup, bunu acımasız bir dille kanıtlıyor: "Irak'ın 'taçsız kraliçesi'nin artık ülkenin bir numarası olmadığı kesin; belirsiz olan tek şey, ne zaman pes edeceği... Ayrıcalıklarının solduğunu, artık yalnızca her iki ulustan, dedikodu peşindeki bir kadınlar topluluğunun akıl danıştığı biri olduğunu ne zaman anlayacağı."

Cox'un tersine, Dobbs ona fikir danışmadığı gibi inisiyatif almasına, tek başına hareket etmesine de izin vermiyordu. Babil gezisinden döneli birkaç gün olmuştu ki, *Hatun*'un canı sıkılıverdi. Mezopotamya'nın geçmişindeki büyük uygarlıkları düşünmeden edemiyor, gelecekte, Faysal'ın yönetiminde kurulacak görkemli bir imparatorluğun hayalini kuruyordu. En iyisi, dikkatini yine eski eserlerde yoğunlaştırmaktı. 1924 yılının Ocak başında, ruhunu daha da ka-

rartan soğuk, yağışlı havada, kürküne sarınmış bir halde titreyerek ofisinde otururken, içini ansızın Kiş ve Ur'u görme arzusu kapladı. Aşağıya inerken, kararını vermişti: Bu kez çöle tek başına çıkacaktı. "Kendimi yeniden vahşi ve bağımsız hissetmek istiyorum," diye açıkladı.

Bu kısa ama olaylı yolculuk ona iyi geldi. Asistanı J.M. Wilson'la birlikte daha kentten doğru dürüst uzaklaşmalarına kalmadan, arabanın ön tekerleği, geçmekte oldukları dar köprünün kenarına savruldu, suya uçmalarına ramak kaldı. Yola devam ederken, araba gittikçe kontrolden çıktı, açık bir düzlüğe çıktıkları anda da yalpaladı, bir topaç gibi fırıl fırıl dönmeye başladı. Yardımcısı hayatını daha fazla tehlikeye atamayacağını bildirdi. Yağmur yağmaya başlamıştı; Wilson'la ikisi çizmeleri çektiler, çamuru yararak düşe kalka ilerlediler; Kiş'teki kazı alanına varmaları bir saatten fazla sürdü. Arkeolog Mr. Mackay onları bekliyordu; günün kalanını onun bulgularını inceleyerek geçirdiler. Gertrude'un eşyaları arabada kalmıştı; elinde yalnızca bir kalıp sabun, ödünç alınmış bir saç fırçasıyla birinin pijaması vardı. Ama umurunda bile değildi. Çadırdaki yatağına kıvrıldı, çölde olmaktan alabildiğine mutlu, mışıl mışıl uyudu.

Ertesi gün, tek başına yola koyuldu. Bir zamanlar Sümerlerin Uruk kenti, Babil'in de güneydeki başkenti olan Varka'ya varınca, kazı alanının hazine avcısı yerlilerle dolup taştığını gördü. Arapları çevresine topladı, itiraz çığlıklarını bastıran, sert bir sesle sordu: "Hiç *antika* buldunuz mu?"

"Hayır," dediler. "Allah şahit, hayır."

"O kürekler, kazmalar ne için peki?" diye bastırdı. Onlara, buldukları her şey için *bahşiş* vereceğini açıkladı. Para kokusu, her şeyi değiştirdi. Bir adam, gömleğinin içine gizlenmiş bir silindir buldu. Birisi ceketinin cebinde bir mühür buldu, bir başkası da bir çömlek parçası. Ellerine birkaç *anna* tutuşturdu, müzeye teslim etmek üzere bulguları aldı.

* * *

Bağdat'a dönünce çalışma masasında İngiltere'den gelen bir kutu buldu. Zor günler geçirmiş, Arapları hiç anlamadığını gördüğü Dobbs'la tartışmıştı; şimdi bu paket, hoş bir sürprizdi. Kartonu açıp ambalaj kâğıtlarını kaldırınca Percy Cox'un fotoğrafının bulunduğu, gümüş bir çerçeveyle karşılaştı ve çok sevindi. "Yoldaşların en iyisine," diye imzalanmıştı. "Bundan daha güzel bir şey yazılabilir miydi?" diye sordu. "Ah, onu hâlâ özlüyorum! Aralıklı da olsa, tam altı yıl birlikte çalıştık; güç günlerimiz de oldu. Her meseleyi önce benimle konuşmak için odama gelmeyi alışkanlık edinmişti. Sir Henry'nin bunu sıkça yaptığını söyleyemem," diye itiraf etti. "Neden yapsın ki? O genellikle önce eyleme geçip sonra haber veren birisi." Dobbs'la her öğle yemeğini birlikte yediği doğruydu, ama sohbetleri boş, havadan sudandı; sofrada Cox'la yaptığı özlü, can alıcı konuşmalardan eser yoktu.

* * *

Mart 1924'te yeniden Ur'a gitmeye hazırlanırken, Amerikalı bir gazeteci onu ziyarete geldi. Gertrude narin bedenini saran bej rengi, şık yün elbisesiyle doğruldu, masasını kaplayan kâğıt yığınlarının üstünden, manikürlü elini Marguerite Harrison'a uzattı. Konuğuna oturmasını işaret ederken, divanın üzerindeki kâğıt destelerini yerdeki öbeğin üzerine itiverdi. Harrison karman çorman odayı süzdü. Daha sonra yazdığı gibi gördüğü en "dağınık" ofisti; "kâğıtlar, haritalar, broşürler, İngilizce, Fransızca ve Arapça belgeler" iskemlelerin, sehpaların ve divanın üzerine saçılmıştı. Oysa Gertrude'un kendisi, bir Wedgwood porseleni kadar zarif, bakımlıydı. "Narin, oval yüzü, kararlı ağzı ve çenesi, çelik mavisi gözleri, başım bir hale gibi çevreleyen, yumuşak, kır saçlarıyla, olağanüstü bir hammefendinin yüzüydü bu. Ne görünüşünde ne de tavırlarında güneşin, rüzgârın yıprattığı bir kâşiften iz vardı. Tepeden tırnağa bir Paris şıklığı, bir Mayfair zarafeti. Ve bu, sırf düşüncesiyle bile –*'Anglez!'*– şeyhleri tir tir titreten kadındı!"

Gazeteci onunla söyleşi yapmaya gelmişti, ama Gertrude'un derdi başkaydı. Buraya gelmeden önce, altı ay Türkiye'de kalan gazeteciyi soru yağmuruna tuttu. Kemal Atatürk'ün niyetinden hâlâ tam olarak emin değildi. Türkiye'nin Irak'a karşı tavrı neydi? Resmî politikası? Ve gayriresmi? Musul için ne düşünüyorlardı? Irak'ın durumunu nasıl değerlendiriyorlardı? Duyduklarıyla yetinemeyen Gertrude, Harrison'ı akşam yemeğine davet etti. Konuklar arasında Ken'le birkaç görevli daha vardı; keten örtüsü, pırıl pırıl gümüşleri ve ışıltılı kristalleriyle, kusursuz sofranın başındaki yerini alan mavi kadife elbiseli ev sahibesi, Baltimore'lu kadının başından geçen çılgınca olayları dinledi. "Bir akşam yemeğinde bu kadar güldüğümü anımsamıyorum," diye yazdı Gertrude eve keyifle, "anlattığı öyküler hepimizi kırdı geçirdi... Masada bizim ağır toplardan biri olsaydı, utançtan kıpkırmızı kesilirdi." Beğendiği kişilerle bir arada olmak hoşuna gitmişti; zekâsıyla ve serüvenci ruhuyla kendisiyle boy ölçüşebilecek bir kadınla tanıştığına seviniyordu.

Ertesi sabah erkenden Ur'a doğru yola çıktı. Artık zamanının çoğunu, kuracağı yeni müzeye adıyor, harıl harıl, daha yüce bir Irak hayaline katkıda bulunan eski eserleri topluyordu. Eski Mezopotamya'nın başarısını, gelişmişliğini kanıtlayan her bulgu, Gertrude'un savını güçlendiriyordu: Irak er geç eski görkemine kavuşacaktı. Arkeoloji demek, yorucu ve sıkıcı bir çalışma demekti –kavurucu güneşte saatlerce uğraşmak, kazıları denetlemek, en küçük bir bulguyu bile incelemek– ama Gertrude aldırmıyordu; ülkenin çok eskilere uzanan tarihi onu büyülüyordu. Kazı mevsimi sona erince, "Eski Eserler Onursal Başkanı" unvanının ona tanıdığı hakkı kullandı ve bulunan her hazineye Irak hükümeti adına el koydu. Bulguları ayırma, sınıflandırma işlemine başlanırken, hatıra olarak alacağı parça için yazı tura atıldı ve Gertrude bin sterlin değerindeki bir skarabe[1] kazandı. Daha bü-

1. Eski Mısırlıların kutsal saydığı bokböceği biçiminde, küçük taş. (Ç.N.)

yük eserlerin bronz olanlarını Arkeolog Leonard Woolley'e teslim etti, ama üzerinde süt sağma resmi bulunan, dolayısıyla Mezopotamya'daki erken yaşamı betimleyen, çok önemli, bronz parçayı kendine ayırdı.

Ganimetleri Bağdat'a getirdi ve şimdilik sarayın bir odasında yer alan, küçük müzeyle uğraşmaya başladı; bir bilimcinin sabrıyla kırık parçacıkları birleştiriyor, objeleri sınıflandırıyor, arkeolojik bir kurumun ne işe yaradığından habersiz kişilere gözcülük ediyordu. Bir keresinde, yaşlı bir işçinin çatlak nesneleri alçıyla onardığını gördü; adam paha biçilmez, antik taştan oyulmuş çiçek yapraklarını alçıya batırıyordu. Bir başka sabah etiketleri ayıklarken, bir at heykelinden kopmuş mermer bir enseyle yele parçasına rastladı. Etikette şöyle yazıyordu: "Bir erkek omzu; mermer." Yardımcıya döndü: "O zamanki erkeklerin omzunda yele varmış demek?"

"Allah Allah; gerçekten mi?"

Küçümseme dolu bakışlarıyla adamı kötü kötü süzdü.

Müze onun eseriydi; eski profesörlerden kenti ziyarete gelen İngiliz yetkililerine, Arap bakanlara kadar, yakaladığı herkese gururla gösteriyordu. Woolley Mart 1924'te konferans vermeye Ur'a gelince, Gertrude, kralı adeta zorla götürdü, arkeoloğun ağzından çıkan her sözcüğü Faysal'ın ilgisiz kulaklarına tercüme etti.

* * *

Millet Meclisi'nin, Britanya'yla yapılan anlaşmayı onaylaması gerekiyordu; buysa oldukça sancılı bir sürecin başlaması demekti. Ülkenin bütün temsilcileri razı edilmeli, her şeyhin, her seyidin tek tek onayı alınmalıydı. Tansiyon yükselmişti; şubatta temsilcilerden birine düzenlenen suikast, ortamı daha da gerdi. 1924 Mayıs'ı fırtınalı tartışmalarla geçti. Gertrude, ramazanın bitişini simgeleyen bayramda, kralın doktoru Harry Sinderson, meslektaşı Iltyd Clayton ve Ken'le birlikte tatile çıkmayı tasarlıyordu. Diyala Irmağı'nın bir dereyle birleştiği Karaşan'ın yakınlarına çadır kuracak, üç gün

boyunca balık avlayıp yüzecek, şiir okuyup briç oynayacaklardı. "Amaç Ken'e biraz soluk aldırmak," diye açıkladı Gertrude şefkatle. "Öyle yorgun ve bitkin ki, anlaşmanın onayı biraz daha uzarsa, korkarım tam anlamıyla çökecek." Nefis bir tatil geçirdiler, ama çekişmeler hazirana kadar sürdü, sonunda, verilen sürenin dolmasına neredeyse dakikalar kala, anlaşma onaylandı. "Külkedisi'ni yarım saat farkla geçtik," diye yazdı eve.

Ken'le neredeyse her an birlikteydiler; erkek zamanının çoğunu onun rahat evinde geçiriyordu; kazandıkları zaferi kutluyor, uzun akşam yemekleri yiyor, saat ona, yatma zamanına kadar, tatlı tatlı çene çalıyorlardı. Ken'in İngiltere'ye yapacağı zor yolculuğun bir gece öncesini de yine böyle geçirdiler. Karısı boşanma davası açmıştı ve Gertrude erkeğin korkularına katılıyordu. "Ona çok derin bir hayranlık besliyorum; o bugüne kadar tanıdığım en düzgün insanlardan biri," diye yazdı eve. Sonra sordu: Molly onu bir öğle yemeğine davet eder miydi? "İnsanın, böyle bir şeyi isteyebileceği bir kız kardeşi olması, Tanrı'nın bir lütfu... Bence bir kız kardeş, babadan sonra dünyanın en büyük nimeti." Bu sıralamaya anneleri dahil etmemişti, ama Florence'a yeni bir sipariş listesi yollamayı unutmadı: ince ipekle kaplı bir güneş kepi, sabahları kullanmak için, mavi kurdeleli, hasır bir şapka, koyu renk bir mayo, birkaç metre dantel ve Galeries Lafayette'den üç çift brokar yemeni: "Ata binmek için değil, evde giymek için."

* * *

Temmuzun durgun, uyuşuk sıcağı kente çöktü; Gertrude elli altıncı yaşını "cehennemi" diye tanımladığı bir doğum günüyle kutladı; fırından fışkıran yalazdan farksız rüzgârdan ve içini asit gibi yakan yalnızlıktan bunalarak. Henry Dobbs, asistanı J.M. Wilson ve arkadaşı Iltyd Clayton dahil, herkes çekip gitmişti ama, "En çok Ken'i özlüyorum," diye inledi. "Burada ikimiz etle tırnak gibi olduk. O yokken sarayda, kabinede neler olup bittiğini doğru dürüst öğrenemiyorum."

Her sabah gün doğmadan kalkıyor, on beş dakika kadar Ken'den öğrendiği beden hareketlerini yapıyor, sonra bahçede çalışmaya koyuluyordu: yabani otları temizlemek, zinya çiçeklerini kırpmak, deste deste topladığı gülleri ve yaseminleri porselen vazolara yerleştirmek. Sırtında, bulabildiği en hafif giysilerle (ince bir gömlek, Çin ipeğinden bir etek, bol, muslin bir elbise), bir yumurtayla meyveden oluşan kahvaltısını yapıyor, aşçıya akşam yemeği için talimat veriyor, sonra şapkasını kapıp arabasına kuruluyor ve beş dakika uzaklıktaki ofisine gidiyordu.

Masasında her gün onu bekleyen bir yığın iş oluyordu; tavandaki pervane sıcak esintiler yayarken, bakanlara göndereceği pusulaları yazıyor, Yüksek Komiser Vekili Nigel Davidsons için açıklayıcı notlar ekliyor, Arapça gazeteleri tercüme ediyor ve Araplardan gelen dilekçeleri inceliyordu. Saat on birde, ter damlaları alnında birikmeye başladığında, uşağı ona bir kâse soğuk etsuyu getirirdi. Sigaranın birini söndürüp birini yakarak coşkuyla çalışır, dışişleri bakanı için hazırladığı raporlarda tek bir hata yapmamak için dikkat kesilirdi. Nigel Davidsons'la yediği öğle yemeğinde, acil meselelere değinirlerdi. Nedeni, ortalıkta konulara onun kadar vâkıf birinin kalmamış olmasıydı belki, ama aylardır ilk kez kendini "Biri" gibi hissediyordu. Yine de, özgüveni sarsılmıştı. "Korkunç bir hata yapacağım diye ödüm kopuyor," diye yazdı, endişeyle. "Neyse ki Nigel var, o beni engeller. Öyle dikkatli, öyle titiz ki." Bir gün erkeğin gösterdiği *Westminster Gazette*, zaten bozuk olan sinirlerini iyice altüst etti. Philby'nin gazeteye sızdırdığı haberde, Seyyid Talib'in 1921'deki tutuklanışı sert bir dille eleştiriliyordu.

Eskiden on saat geçirdiği ofisinde artık üç-dört saatten fazla kalamıyordu. Öğle yemeğinden sonra evine dönüyor ve karşısında, yalnızlığını haykıran, boş odaları buluyordu; Ken olmayınca, çay saatine kadar yapacak bir şey bulamıyor, pervanenin altındaki geniş divana serilip ya mektup yazıyor ya da mektup okuyordu. Florence üç yeni oyununu göndermişti: *Saint Joan* [Azize Joan], *Men and the Masses* [Erkek-

ler ve Kitleler] ve *The Adding Machine* [Hesap Makinesi]. Elmer Rice'ın "Bay Sıfır" adlı kahramanının sıkıcı, neşesiz yaşamını okurken, kendi yaşamını düşünmeden edemedi.

Çevresinde konuşabileceği çok az insan vardı; arada bir kralla resmiyetten uzak bir akşam yemeği yese de, neredeyse bütün öğünleri tek başına yiyordu. Cumartesi akşamları gelen postayı dört gözle bekliyordu; çalışma masasında soğuk çorbasını yudumlar ya da balığını yerken, İngiltere'den gelen mektupları okur, Ken'in mektuplarına dalıp giderdi. Saat onda dama çıkan basamakları tırmanır, yarın onu tıpkı bunun gibi bir günün beklediği duygusuyla yüreği ağırlaşmış bir halde, yatağına girerdi. "Biliyor musun," diye yazdı babasına, "bunca aydır neredeyse tek başıma yaşamak, beni münzevi biri yaptı."

"Bezdirici bir yaz" olmuştu; içini sızlatan yalnızlık yetmezmiş gibi, *Westminster Gazette* kabuk bağlamış bir yarayı deşmişti; onu ve Cox'u Araplara karşı komplo kurmakla, Seyyid Talib'i yurtdışına kaçırıp ortadan kaldırmakla suçluyordu. "Durduk yere eski defterleri karıştırıyorlar," diye yakındı, "Faysal'ı Irak'ın başına hileyle getirdiğimizi ve şûrayı sindirdiğimizi ileri sürüyorlar." Canını acıtan suçlamalar, yalnızlık ve dayanılmaz sıcak, Gertrude'u ruhsal bir bitkinliğin, ciddi bir çöküntünün eşiğine getirmişti. Ailesine yazarken, bu ruh halinden sıyrılmak için kendini zorluyordu, ama ağustos sonunda gerçekten hastalanıp yatağa düştü. Onun yaşamından endişe eden Doktor Sinderson haftada iki kez yokluyordu; ziyaretine gelen Nigel Davidsons şaşkınlıktan donup kaldı. Örtünün altındaki kadın zayıf, bitkin ve umutsuzdu. "Benim için dua eder misin," dedi erkeğe. Sonra ekledi: "Mutsuzluk tepeme kapkara bir bulut gibi çöktü."

36

Uyku

1924 sonbaharında kral, girdiği bunalımdan nihayet çıkan Gertrude'u, Hanekin yakınlarında yeni aldığı araziye davet etti. Kısa bir süre önce de, Faysal'la ikisi Bağdat Tiyatrosu'nda bir akşam geçirmişler, bu kaçamak Gertrude'u az da olsa neşelendirmişti. "Kral bol bol güldü," diye yazdı güncesine. "Dönüşte, (kolunu belime sımsıkı dolamış bir durumda!) Londra'da bir gece geçirdiği duygusuna kapıldığını söyledi."

Bir gecelik tren yolculuğunun ardmdan, cumartesi sabahı Hanekin'e vardı ve hemen kralla birlikte keklik avına çıktı; öğlen hava öylesine ısınmıştı ki, yapılabilecek tek şey, yatıp dinlenmekti. Gertrude çadırına çekildi (Faysal'ın sayfiye evi henüz tamamlanmamıştı), yan kanatların ikisini açtı, koşullar elverdiğince soyundu, yatağına uzanıp Thackeray'ın *Pendennis*'ini okudu. Londra'nın edebiyat dünyasından uzak, hafif yıllardı bunlar; ama çaydan sonra Faysal'la birlikte, İran dağlarına bakan, engin, açık arazide atla dolaşırken, onun geleceğe ilişkin hayallerini dinlerken, çok daha özel bir dünyanın parçası olduğunu hissetti.

Akşam özenle giyindi, yıldızların altındaki sofraya, kralın karşısına oturdu; gözleri hüzün dolu Faysal bir türlü mutlu olamadığını söyledi. Bağdat hiçbir zaman Şam'ın yerini tutamayacaktı; açıkça söylemese de, asıl hüküm sürmek istediği yer orası, Büyük Suriye'nin hızla gelişen çöl başken-

tiydi. Sabırlı, suskundu; aklından geçenleri saklıyor, duygularını çok ender olarak açığa vuruyordu. Ama bu mahrem gecede, Gertrude'a bir kez daha yalnızlıktan yakındı; Bağdat'taki o sıkıcı, iç karartıcı saraydan bunalıyor, kendini buraya, taşraya atmak için sabırsızlanıyordu. Gertrude bu daveti kabul ettiğine memnundu: "Tasarılarından söz edebileceği birine ihtiyacı var... ve ona, burada onunla birlikte olmanın, ava çıkmanın, onun ilgi alanlarını paylaşmanın büyük bir keyif olduğunu söyleyecek birine. İyi ki gelmişim," diye yazdı. "Ayrıca, gerçekten de müthiş zevk aldım; kendimi hapisten kaçan biri gibi hissettim."

* * *

Ertesi gün, kralın tek oğlunun Bağdat'a gelişini kutlayan kent halkına katıldılar. On iki yaşındaki Gazi, Hicaz'a saldırmak üzere çoktan yola çıkan Bin Suud'la Vahhabi savaşçılarının tehdidindeki Mekke'den ayrılmıştı; Faysal'ın ailesinden buraya gelen ilk kişiydi. Caddeleri dolduranlar, 1921'de Faysal'ı karşılamaya çıkanlardan daha kalabalıktı. Oğlan, babasının küçük bir modeliydi; zayıf, utangaç, uzun, duyarlı bir yüzü, vakur bir havası vardı. Gertrude onunla çabucak kaynaştı. Çocuğu kanatlarının altına aldı; giysilerini seçmek, yeni takım elbiseler, gömlekler ısmarlamak, Bombay'dan çağrılan İngiliz terziyle birlikte çizgili, tüvit kumaşlar seçmek için saraya koşturup durdu; bu arada, Thackeray'ın kahramanlarından biri gibi davranan, sekerek yürüyen kırıtkan terziyle dalga geçmekten de kendini alamadı: "Kumaşları gösterirken bir elini kalbine bastırıyor!" Gazi ölçüleri alınırken, "yarı utanmış, yarı hoşnut"tu. Çocuk çölde büyümüş, doğru dürüst eğitim almamıştı, ama zekiydi; Gertrude'un gözetiminde, hızla öğrenebilirdi. Oğlana bir mürebbiyeyle İngilizce öğretecek özel bir öğretmen tuttu; Noel için Harrods mağazasına oyuncak trenler ısmarladı. "Kölelerle ve cahil kadınlarla dolu bir evde, epeyce ihmal edilmiş," diye söylendi. Ne yazık ki, diye itiraf etti, yapmak istediklerini tam anlamıyla yapa-

mıyordu. Yeterli yetkesi yoktu; Ken'in dönüşünü beklemesi gerekecekti.

Cornwallis, İngiltere'den yolladığı son mektubunda, boşanmasını anlatıyordu. Karısına ve ailesine ilişkin sözleri, acılı bir ilişkiyi gözler önüne seriyordu. "Ne biçim insanlar bunlar," dedi Gertrude. "Her neyse, işinin başına dönüp de bizlere, onu tanıyan ve sevenlere kavuşunca, kendini çok daha iyi hissedecektir." Ona karısından çok daha iyi bakacağından emindi; yüreğinin en gizli köşesinde yeşerttiği umutsa, yeni Mrs. Cornwallis olmaktı.

Neyse ki Gertrude şu sıralar yalnız değildi. Kız kardeşi Elsa ile kocası, Seylan'a giderken Bağdat'a uğramışlardı, ama şiddetli bir bronşitin yatağa düşürdüğü Gertrude onlarla gönlünce ilgilenemiyordu. Ailesine, benim için kaygılanmayın, diye yalvardı. Doktor, "bir anda iyileşivermek gibi inanılmaz bir yeteneği" olduğunu söylüyordu; gerçekten de, Cornwallis ay sonunda döndüğünde, Gertrude ayaktaydı, "sapasağlam olduğunu" ileri sürüyordu. Şimdi asıl ilgi isteyen, Ken'di.

Boşanma çok olaylı geçmiş, Ken kendisine yöneltilen asılsız suçlamalar yüzünden mahkemeyi kaybetmiş ve çocuklarına karşı bütün yasal haklarından mahrum edilmişti. "Sevgili Ken için öyle üzülüyorum ki," diye yazdı Gertrude, "korkunç günler geçirmiş, hâlâ berbat halde." Yine de artık işine, meslektaşlarına ve onu çok seven dostlarına dönen adamın, yakında eski neşesine kavuşacağından emindi. "Bu dostların bir numarası da benim elbette. Onun en belirgin özelliği olan, neredeyse saldırgan dürüstlüğüne hayranım; bana beslediği mutlak güvene ve sınırsız sevgiye de her şeyden çok değer veriyorum."

* * *

Yeni yıl, on dört yıldır ilk kez görülen bir kar fırtınasıyla geldi; karın ardından bastıran, dört yanı bir buz ve çamur deryasına çeviren yağmurlar yüzünden, anımsayabildiği en "iğrenç" yılbaşı tatilini geçirdi. Saraya doğru ilerlerken, niha-

yet kraliçeyle tanışacak olması bile onu neşelendiremedi. Yağmurlara ne kadar sevindiyse, Hazeyma'nın gelişine de o kadar sevinmişti; pis, kaygan çamurları aşıp görmeye gittiği soylu eş için notunu hemen verdi: "Çok sevimli." Hazeyma'nın on sekiz yaşlarındaki iki büyük kızı, annelerinin modeliydi: "Biraz çekingen ama cana yakın kızlar." Birkaç gün sonra, onlara İngilizce, tenis ve "Avrupalı hal ve tavır" öğretmesi için Gazi'nin mürebbiyesi Miss Fairley'i görevlendirdi. Kraliçeye gelince, Gertrude'un fikri çabucak değişti; kadını artık görgüsüz ve cahil buluyordu.

Kraliçe, ocak ayının ilk haftası, Bağdat'taki ilk çay davetini vermek istediğini söyleyince Gertrude kolları sıvadı; en önemli Arap ve İngiliz kadınlardan oluşan bir liste hazırladı, davetiyelerini yollattı. Davetten bir-iki gün önce, masaların düzenlenmesine yardım etmesi için saraya çağrıldı ve kralı ilk kez ailesiyle bir arada gördü. "Kızlarla arası çok iyi, ama kraliçe onun yanındayken dilini yutmuş gibi," diye gözlemledi. Faysal'ın, Hazeyma'nın gelişinden pek de hoşnut olmadığını fark etmişti.

Gertrude, sarayın başkâhyası Ali Cevdet'in karısına, teşrifat müdiresi olmasını önermişti, ama deneyimsiz, genç bir kadının altından kalkmakta zorlanacağı bir görevdi; Arap kadınların konuşamayacak kadar korkup sinmeleri, İngiliz hanımların da Arapça konuşamaması yüzünden, davette çıt çıkmıyordu. Bunun üzerine Gertrude her zamanki gibi dizginleri ele aldı, konuklarla tek tek konuşarak, hepsini sohbete katarak havayı yumuşattı. Öte yandan, kraliçeyle iki kızının kıyafetleri gözünden kaçmamıştı: "Berbat giyinmişlerdi!" Kılık kıyafet konusuyla bizzat ilgilenecekti.

Kendi gardırobuysa, Worths ve Molyneux'nun katkılarına karşın, maddi sıkıntılar yüzünden pek de iç açıcı durumda değildi. Babasının ortaklık kurduğu şirketin uyguladığı sıkı para politikası nedeniyle, Gertrude kemerleri sıkıyordu. "Harcamalarıma son derece dikkat ediyorum; on sekiz aydır yeni bir elbise almadım," diye övündü. "Bu kış görüntüm biraz donuktu, ama banka defterimin çok daha parlak görüne-

ceğini umuyorum." Yıllık gelirinin beş yüz altmış sterlinini harcamıştı; çoğunluğu evdeki hizmetkârlara ve yiyeceğe, kalanı da kitaplara, tohum ve soğanlara, aksesuarlara ve Marie'nin dikeceği kumaşlara gitmişti. "Yine de, bu yıl müsriflik etmediğimi söyleyebilirim," diye yazdı babasına. "Ne dersin?"

* * *

Milletler Cemiyeti tarafından, Irak ile Türkiye'nin arasındaki sınırı belirlemesi için gönderilen Hudut Komisyonu, 1925 Ocak'ının ortasında Bağdat'a ulaştı. Türklerin üzerinde hak talep ettiği Musul *vilayeti*, Britanya için can alıcı önem taşıyan, stratejik bir bölgeydi; dağlık arazi bir Türk taarruzuna karşı savunma sağlıyor, kuzeydeki hava üsleri İran ve Abadan'daki petrol sahalarını koruyordu. Kerkük civarındaki petrol alanlarıysa Britanya'ya petrol pompalamakla kalmayacak, Irak'ın ekonomisini de ateşleyecekti.

Komisyona Irak'ın tam bir dayanışma, birlik içinde olduğunu sergilemek gerekiyordu; Gertrude Arapları örgütlemekle görevlendirildi. Irak cephesinde en küçük bir uyuşmazlık, çekişme hissettirilmemeliydi. Dobbs, Gertrude'u komisyon üyelerine yapacağı konuşma için krala öğütlerde bulunmaya gönderdi. Gertrude birkaç gün sonra, Faysal'ın komisyona ne dediğini öğrenmek için başbakanı ziyaret etti. Onun dışında, tamamı erkek olan, elli sekiz konuğun oturma planını ayarlamak için sarayda saatlerce uğraştı; Türklere karşı yapılan gösteriye katılan Iraklıların tekinin bile fes takmadığını görünce memnun oldu. "Bağdatlılar davalarını azimle savunuyor; bakanlar, her kademedeki görevliler, önde gelenler, hepsi de Irak'ın bölünmezliğinin canlı birer kanıtı. Bütün parti üyeleri, farklılıkları bir yana bıraktı," diye rapor etti zaferle. Şimdi onlara gereken tek şey, Musul halkının da aynısını yapması ve tek ses halinde konuşmasıydı. "Neyse ki komisyon söz konusu olanın, Britanya'nın egemenliğini genişletme çabaları değil, Irak halkının ölüm kalım mücadelesi olduğunu anladı."

Mart başında, komisyon Musul'u Irak'a verme kararını açıklayınca, Gertrude petrol müzakereleri için kolları sıvadı. Ona göre, Irak'tan Akdeniz'e uzanan petrol hatlarını döşeyebilecek kadar büyük ve zengin olan tek grup, Britanya, Fransa ve Amerika'nın çıkarlarını gözeten bir konsorsiyum olan "Türk Petrolleri Mümessilliği" idi. Ama yerel politikacılar küçük, yerel girişimcileri desteklemek için elinden geleni yapıyor, bu da gelişmelerin önünü tıkıyordu. "Ah, keşke Irak kabinesi bu kadar kalın kafalı olmasaydı," diye yakındı. "Karşımıza çok uzun zamandır bu kadar iyi bir fırsat çıkmamıştı... Bizim açımızdan en önemli nokta, ekonomik gelişmenin ve yabancı sermaye akışının bir an önce başlaması." 14 Mart 1925'te, Türk Petrolleri'yle yetmiş beş yıllık bir anlaşma imzalandı.

* * *

Gertrude birkaç hafta sonra, dışişleri bakanı için hazırladığı önemli raporu tamamlayıp ofisinden çıktı; neşesi yerindeydi. Ama eve varınca, Ken'i salonu arşınlarken buldu. Bin Suud'un Hicaz'ı çoktan ele geçiren iki bin Vahhabi askeri, şimdi de Irak sınırına saldırmıştı; kral endişeden deliye dönmüştü, ama Arapçası çok zayıf olan yüksek komiser, saldırı haberine kesinlikle inanmıyordu. Ne yapacaklardı peki? İrtibat görevlisi olarak, Dobbs'a durumu açıklamak Gertrude'un göreviydi; izleyeceği yolu Ken'le birlikte kararlaştırdılar, fakat gelişmelere canı sıkılmıştı, kötü bir gece geçirdi. Sabahın dördünde kalktı, eve uzun bir mektup yazdı, vazolardaki çiçekleri değiştirdi; kahvaltısını yaparken düşünceliydi. Sonunda, yürüyerek işe gitmenin zamanı geldi. Ofiste, yeni gelen raporlarla karşılaştı: Birkaç gün içinde, neredeyse iki yüz erkek, kadın ve çocuk öldürülmüş, yirmi altı bin baş koyuna ve üç bin yedi yüz eşeğe el konmuştu; savaştan kaçan aşiret üyeleri bir sel gibi Irak'a akmaktaydı. Bunun üzerine, Sir Henry'yi saldırının gerçekliğine inandırmak zor olmadı. Ama Gertrude ile yüksek komiserin arasında, giderek açılan bir uçurum bulunduğu gerçeği de artık yadsınamazdı.

1925 baharında, askerî bir görevle Bağdat'a gelen Edward DeGaury, durumu hemen fark etti. *Hatun*'u bir Arap atını dörtnala, bir toz bulutu içinde Kazimeyn'e doğru sürerken görmüştü. Yanında, yüksek komiserin hantal, siyah arabası, İngiliz bayrağını dalgalandırarak, paldır küldür ilerliyor, iki Hintli atlı koruma da arabayı izliyordu. DeGaury, Ford arabaya yaklaştı, yolcuyu, yani Sir Henry Dobbs'u selamladı. Gertrude kırbacını kaldırdı, ucunu üç kenarı kalkık şapkasının siperine dokundurarak selama karşılık verdi. Sonra atını mahmuzladı, yeniden Dobbs'un önü sıra, dörtnala kaldırdı. "Coşkusunda bir hırçınlık var gibiydi," diye yazdı DeGaury daha sonra, "Dobbs'un Gertrude Bell'le tam bir uyum içinde çalıştığı söylenemez."

Bir başka olayı, kralın askerî birlikleri denetlediği gün olanları da anımsıyordu. Haki üniformasını giymiş ve kır bir ata binmiş olan Faysal hurma bahçesinden çıkmış, ağır ağır teftiş yerine doğru ilerliyordu. Selamlama noktasına ulaştığı sırada, Gertrude göründü; sırtında beyaz bir binici giysisi, atını doludizgin sürüyordu. Kralın yanına gelince dizginlere asıldı, kara kısrağını durdurdu. Faysal gözucuyla, hoşnutsuzca onu süzdü. "Unutulmaz bir sahneydi," diye yazdı DeGaury. Daha sonra öğrendiğine göre, kral, Dobbs'a *Hatun*'u çekiştirmiş, "Hiçbir şeyden eksik kalmıyor," diye yakınmıştı.

İşin doğrusu, *Hatun* neredeyse bütünüyle safdışı bırakılmıştı. İki köpeğin (biri onun, biri Ken'in) ölümü yüzünden çok kötü geçirdiği bir hafta sayılmazsa, günleri "olaysız", tekdüzeydi. Akşamları, Eğitim Bakanlığı Danışmanı Lionel Smith'le yürüyüşe çıkıyor, Iltyd Clayton'la ata biniyor ya da Ken'le arabayla dolaşıyordu. Bir zamanlar on beş sayfayı bulan, siyasi haberler ve öykülerle dolup taşan mektupları şimdi ördek avlarını, piknikleri, kralla briç partilerini aktaran, kısa notlara dönüşmüştü. Kralın son zamanlarda briçi iyice ilerletmesi hoşuna gidiyordu: "Tek sorun, sinekle maçayı arada bir karıştırması." Paskalya tatilinde Fırat boyunda bir geziye çıktı. "Gerçekten şaşırtıcı," diye yazdı babasına, "planlarımın çoğunun gerçekleşmemesi."

Gertrude, Ken ve birkaç dostları yiyecekleri, yatak, küvet gibi kamp malzemelerini arabalara yüklediler, Fırat kıyısını izleyerek ilerlediler. Bir ara mola verip karınlarını doyurdular: havyar, söğüş dil ve stilton peyniri. Ertesi gün Kerbela'da kaldılar, sonra da çöle açıldılar; boyu bir metreye yaklaşan kertenkelelerin yanından geçtiler, Gertrude'un Ukhaydır'da keşfettiği kalıntıları gezdiler. Antik sarayı buluşu, yaşamındaki en heyecan verici olaylardan biriydi, ama hevesi kursağında kalmış, daha çalışmasını yayımlatmasına kalmadan, Fransız arkeologlar onun eserinin üstüne oturmuştu. Bu olay ona öyle derin bir acı vermişti ki, 1911'den beri buraya ayak basmamıştı. "Bunca yıldan sonra yeniden buralarda gezinirken, kendimi bir hayalet gibi hissettim; iyi ki yalnız değildim," diye yazdı babasına. "Temmuz sonuna doğru, bir-iki aylığına eve dönmeyi düşünüyorum."

* * *

Londra'ya özellikle durgun mevsimde gelmişti; kendisinin de belirttiği gibi, hem bedensel hem de ruhsal bir bitkinlik içindeydi, curcunadan kaçınmak istemişti. Aile doktorları, özenli bir bakıma gereksindiğini söyledi, iyice toparlanıncaya kadar Bağdat'ın iklimine dönmemesini öğütledi. Ziyaretine gelenler onu daha da zayıflamış ve halsiz buldular. Yaz sıcağında bile üşüyor, Sloane Sokağı'ndaki oturma odasında konuk ağırlarken, bütün camları kapattırıyordu; tilki kürküne sarınıp sırtını gürül gürül yanan şömineye veriyor, uzun ağızlığına taktığı Türk sigaralarını peş peşe yakarken, çeşitli konularda uzun uzun konuşuyordu. Onunla tanıştırılmaya getirilen genç yeğenler, kuzenler korkup siniyordu; yıllarca sonra bile ne kadar "hiddetli" göründüğünden söz edip durdular. Gertrude, akşam yemeğine gelen Janet Hogarth'ı bir köşeye çekti. "Ah, orası bir harika!" dedi arkadaşına, özlemle. "Burada ne yapacağım, bilmem." Parlamentoya gir, diye önerdi Janet; Gertrude da bir süre bu fikirle oyalandı.

Rounton'da, yaşamının sandıklara yerleştirilişini izledi. Evin masraflarını artık kaldıramayan aile, taşınmaya karar vermişti. Gertrude her sabah yaptığı gibi kütüphanenin kapısını vurdu, içeriye girince Florence'ı masada çalışır buldu. Yıllar içinde tartışmaları da olmuştu, küskünlükleri de, ama artık hepsi geride kalmıştı; annesi onu görünce kalemi bıraktı, ailenin yaşadığı maddi bunalımdan konuşmaya başladılar. Florence'ın yazdığı oyunlardan, Gertrude'un işinden, bir türlü evlenememesinin yarattığı hayal kırıklığından, Doughty-Wylie ve Ken Cornwallis'le yaşadığı hüsrandan, babasından ve gelecekten söz ettiler. Gertrude daha sonra, "Seni, bunca yıla karşın, daha önce *gerçekten* tanımadığım duygusuna kapıldım," diye yazdı Florence'a. "Seni baştan beri sevmiş olsam da, hiç bu kadar sevmemiştim."

Kırlarda yürüyüşe çıktı, Janet Hogarth'ın önerisini düşündü, sonra dostuna olumsuz bir not gönderdi: "Hayır. Korkarım beni Avam Kamarası'nda hiçbir zaman göremeyeceksin. Politikanın o türüne karşı hiç azalmayacak bir nefretim var; hem böyle bir göreve ne kadar uygunsuz olduğumu bilsen, önerini hemen geri alırdın... Evet, uygun değilim, ayrıca siyaset arenasının gerektirdiği hızlı düşünme yetisinden de, hazırcevaplıktan da yoksunum. Ben işini belli bir yöntemle yapan, bu yöntemin neden en doğrusu olduğunu da güzelce açıklayabilen biriyim, ama hem ilgi alanım yeterince geniş değil, hem de arka plana, arkeolojinin ve tarihin o rahat ortamına sığınmayı seviyorum; olup biteni yalnızca bir izleyici olarak seyretmek işime geliyor."

Kız kardeşi Molly'yle dertleşti, ona Ken'i anlattı. Erkeğe deli gibi âşıktı, boşandıktan sonra onunla evlenmeyi ummuştu. Oysa bu hayal, erkeğin bir yumrukta eziverdiği, narin bir çiçekti. Ken onunla evlenmeye yanaşmamış, ricalarını kesin bir dille geri çevirmişti. Şimdi ne yapacağım, diye ağladı. Bağdat'a geri dönüp bu aşağılanmaya nasıl göğüs gerecekti? Öte yandan, İngiltere'de kalırsa bu boşlukla nasıl başa çıkardı? Kız kardeşiyle dertleşmek, iyi geldi. Molly durumu önemsizleştirmeyi başardı. "Bir biçimde beni yeniden rota-

ma döndürdün, bana yine dümenin başına geçebileceğimi hissettirdin," diye yazdı Gertrude ertesi gün. "İçimdeki acılığı söküp aldın; en önemlisi de beni, ne yaparsam yapayım iyi ve güzel yapacağıma, ait olduğum insanlara layık olacağıma inandırdın."

Cornwallis'i unutmak için kendini zorladı; adam ağustosta kralla birlikte Londra'ya gelince, Gertrude kendisinin de yakında Londra'da olacağını ondan gizledi. Ama babası Faysal'ın onuruna Otomobil Kulübü'nde bir akşam yemeği vermeyi kararlaştırınca, Ken'i davet etmek kaçınılmaz oldu. Gertrude trenle kente varınca, Sloane Sokağı'ndaki evde Ken'den gelen notu buldu. Onu ertesi gün telefonla arayacağını bildiriyordu. Gerçekten de aradı ve sordu: Öğleden sonra onu ziyarete gelebilir miydi? Birlikte çay içtiler, Ken'in işlerinden, çocuklarından, kraldan söz ettiler. Yarın yine gelebilir miyim, diye sordu erkek alçak, boğuk bir sesle. Hayır, dedi Gertrude; günü doluydu. Faysal'la buluşacaktı; ayrıca o akşam kulüpte görüşeceklerdi nasılsa. Bir gün sonra Ken onu terziden almaya geldi, öğle yemeği yediler, sonra da Gertrude onu Victoria İstasyonu'ndan Yorkshire'a uğurladı. Her şey yolunda gitmişti. Ama farklıydı. Rounton'a dönünce, Molly'ye de açıkladığı gibi, "Bana ilişkimiz yeni bir dostluk boyutuna taşınmış gibi geliyor; benim açımdan ateş söndü sanki. Belki de nedeni, seninle yaptığımız konuşmaydı... Her neyse, bizim için endişelenmene gerek yok bir tanem... İngiltere'den ayın otuzunda ayrılıyorum."

Bağdat'ta onu, elini öpmeye gelen, ona "gözümüzün nuru" diye seslenen, türbanlı bir ziyaretçi kalabalığı karşıladı. Ken ilk akşam yemeğe geldi; ertesi gün de Gertrude müzedeki ve ofisteki işlerine döndü. Ama Cornwallis onun zaman zaman yinelediği evlenme ricasını duymazdan geliyor, Dobbs ise onun Araplara duyduğu yakınlığı, güveni paylaşmayı inatla reddediyordu. *Hatun* etkinliğini, ağırlığını artık bütünüyle yitirmişti. "Artık 'biri' olmadığımı lütfen unutma," diye yazdı babasına, hüzünle. Ama yine de, tutkusu, sevdası yerli yerinde duruyordu.

Molly'ye şöyle yazdı: "Gerçek şu ki, Ken'i en az eskisi kadar, hatta dünyadaki herkesten çok önemsiyorum. Dönüşümden sonra, aramızda oldukça acı konuşmalar geçti – onunla eskisi kadar yalnız kalamıyoruz, buysa bana karşı katı, kaskatı davranmasını kolaylaştırıyor.... Bense ona, aslında zaten bildiği bir şeyi göstermeye çalışıyorum: bensiz yapamayacağını, bana en az benim ona olduğu *kadar* ihtiyacı olduğunu..." Birlikte çalışırken, erkeğe sürekli yol göstermiş, onun için "gerçek bir esin kaynağı" olmuştu. Sonra, son noktayı koydu: Ken onunla evlenmediği takdirde, Irak'tan ayrılacaktı.

"Bana izin verse onu çok mutlu edeceğimi biliyorum; aynı şekilde, o da bana, başka hiçbir şeyde bulamayacağım bir mutluluğu tattıracaktır. Burada kalmak, bütün zamanımı alan ve beni alabildiğine doyuran müze çalışmalarımı sürdürmek istiyorum, ama bunu yapabilmem için, öne sürdüğüm koşulu kabul etmesi gerekiyor." Erkek onun aşkına karşılık vermezse, Gertrude İngiltere'ye dönecekti: "Yaşamımı sürdürmeye çalışacağım... Ama bu, yarım bir yaşam olacak." Ailesini elbette çok seviyordu ama, "Aşkın bu türü, diğerinden, yani aileme duyduğum sevgiden öylesine farklı, öylesine baskın ki. Beni anladığından eminim. Ne yapacağıma karar verinceye kadar sana bu konuda yazmayacağım – gitmek mi kalmak mı? Bunun yanıtı Ken'de."

* * *

Arkadaşı, diplomat ve yazar Harold Nicolson Kasım 1925'te ziyaretine geldi; onun evinde bir gece kaldıktan sonra, Gertrude için, "Hayranlık uyandırıcı... Ortadoğu konusunda zengin, üstelik cömert bir bilgi madeni," dedi. Oysa Dobbs'la mesleki ilişkisinde en küçük bir gelişme yoktu. Daha geçenlerde Suriye hakkında konuşmuş, daha doğrusu atışmışlardı. Hedefleri taban tabana zıttı; Gertrude bakış açısını dile getirirken politik davranıp zıtlaşmamaya özen gösteriyorsa da, Henry Dobbs ile Sir Percy arasında dünyalar kadar fark olduğunu düşünmeden edemiyordu. Cox'la ikisi

bazı ayrıntılarda çelişseler de, genel bakış açıları aynıydı. "Yaptığımız şeyde mutlak bir ruh birliği içindeydik. Sir Henry bu ruhu paylaşmadığı gibi, onun saçmalık olduğunu düşünüyor."

Yıl sonunda, fena halde üşütmüş olmasına karşın sarınıp sarmalandı, dizlerinin arasına bir sıcak su şişesi yerleştirip kralın sayfiye evine yollandı. Ertesi gün, ateşi yükselince yataktan çıkamadı; zatülcenp teşhisi konmuştu, ama gece gündüz başında nöbet tutan hemşirelerin ve Ken'in ilgisi sayesinde, çabuk atlattı. Bir ay sonra, ana babasının Rounton' dan taşınmasına birkaç hafta kala, erkek kardeşi Hugo tifoya yakalandı. Ölümü Gertrude için sarsıcı bir şok oldu; kardeşinin hayali gözünün önünden gitmiyordu. Gençken ona takılır, onunla dalga geçerdi; kiliseye katılmasını engellemek için elinden geleni yapmıştı, ama ablasının bütün alaylarına karşın Hugo, Gertrude'un yaşamı boyunca en çok isteyip de sahip olamadığı şeyi elde etmişti. "Onu düşününce, ilk aklıma gelen, dolu dolu bir yaşamı olduğu," diye andı, "kusursuz evliliği ve çocuklarının verdiği mutluluk."

* * *

Harold Nicolson'ın karısı, yazar Vita Sackville-West 1926 Mart'ında bir cumartesi günü Bağdat'a geldi. Basra'dan zorlu bir tren yolculuğu yapmış, eski bir Ford'la tozlu yolları aşmış, sonra da çamuru yarıp Gertrude'un evine ulaşmıştı. Boş, beyaz duvardaki kapıyı itti, patikada topallayarak ilerledi, iki kenara dizili karanfil saksılarının, ahır kapısından dışarıya bakan kır atın, köpeklerin (gri tazılar, bir tane de küçük, sarı Spanyel) önünden geçti ve kendini bir papağanın çalımlı çalımlı gezindiği verandaya attı. Birbirlerini Konstantiniye' den tanıyorlardı; Paris'te öğle, Londra'da akşam yemeği yemişlerdi, ama Vita onun asıl yuvasının burada, Irak'ta olduğunu çok iyi biliyordu. Gertrude'un keyfi yerindeydi; müzesi için ona bir bina vermişlerdi; orayı "Küçük bir *British Museum*'a çevireceğim," diyordu.

Vita'yı görür görmez soru yağmuruna tuttu: Körfez çok sıcak mıydı? Vita'nın ateşi mi çıkmıştı? Ah, bileğini incitmişti demek! "Çok kötü!" Vita önce bir şeyler mi yemek isterdi, yoksa banyo yapmak mı?

"Karşısındakini bir anda coşturmak gibi bir yeteneği vardı; hayatın parlak, dolu dolu ve heyecan verici olduğu duygusuna kapılıyordun," diye gözlemliyor Vita. Konuğunun bir tazı edinmek istediğini öğrenen Gertrude hemen telefona koştu ve aralarından seçim yapabilmeleri için, eve bu sırım gibi, ipek tüylü köpeklerden beş-altı tane göndermelerini istedi. Gerisini Vita'dan dinleyelim: "Sonra koltuğuna yerleşti, beni bir bilgi bombardımanına tuttu: Irak'ın durumu, Ur'daki kazı çalışmaları, doğru dürüst bir müze kurmak için gerekenler. Ardından, sorular geldi: yeni çıkan kitaplar, İngiltere'de olup bitenler. Doktorlar yazı Bağdat'ta geçirmesini istemiyorlardı, ama yüreği Irak için atarken İngiltere'de ne yapacaktı? Belki gelecek yıl, dedi... ama hiç de hasta bir halim yok, öyle değil mi? Bence var, dedim. Kahkahayı patlattı, yorumumu elinin tersiyle itiverdi. Sonra yerinden fırlayıp –bütün devinimleri hızlı, sabırsızdı zaten– sordu: Kahvaltımı bitirdiysem, yıkanmak ister miydim? Ofisine gitmek zorundaydı, ama öğle yemeğinde dönecekti. Ah evet, yemekte konuklarım var, dedi. Sürekli konuşarak, gülerek, aynaya bile bakmadan şapkasını başına iğneledi, hızla çıkıp gitti."

Aynı gün, daha sonra kralı görmeye gittiler; Vita, kralın "romantik, adeta Byron'vari bir melankolinin pençesindeymiş gibi" göründüğünü yazdı. O dinlerken, Gertrude ile Faysal soluk almadan konuştular – yeni sayfiye evinin mutfağına döşenecek olan marleyden, yeni aşçının ustalığından, hükümetteki son sıkıntılardan. İki arkadaş arabayla Bağdat'a dönerken, Gertrude, Faysal'ın yalnızlığından dem vurdu: "Onu arayıp çaya geleceğimi söylemem, çok hoşuna gidiyor."

* * *

Birkaç hafta sonra İngiltere'den gelen haberler Gertrude'u altüst etti; babası, Hugo'nun ölümü yüzünden derin bir bunalıma girmiş, aile Rounton'ı nihayet boşaltmıştı. "Bunca keder," diye yazdı Molly'ye, "beni serseme çevirdi, uyuşturdu... İçimde doğru dürüst tek bir duygu bile kaldığını sanmıyorum."

Ken'le yaşadığı aşkın yerini arkadaşlık almıştı; ilişkiyi "rahatlatıcı" diye tanımladı ve ayakta kalabilmek için, kendini bir kez daha işe verdi. Neyse ki, yeni müze kafasını epeyce meşgul ediyordu.

1926 Mayıs'ında ana babası eve dönüp dönmeyeceğini sorunca, kesin bir plan yapmak istemediğini bildirdi. İngiltere'deki genel grev onun maddi durumunu da sarsmıştı, birkaç aylık bir yolculuk için bunca masrafa girmeye değmezdi. Florence'a bildirdiği gibi, buradan bütün işlerini tamamladıktan sonra ayrılmak istiyordu. Ayrıca, diye itiraf etti, bunca emekle elde ettiği şeyleri geride bırakıp kendini "dünyada başıboş bir halde bulmaktan" korkuyordu: "Ne yapmam gerektiğini açık seçik göremiyorum, ama burada sonsuza kadar kalamayacağımın da farkındayım elbette." Ken arada bir uğruyordu, fakat erkek personelin daha genç ve daha yeni üyeleri tarafından dışlanan Gertrude genellikle yalmzdı. Sabahları müzede çalışıyor, öğle yemeklerini hâlâ Dobbs'la yiyordu, ama babasına da itiraf ettiği gibi: "Öğleden sonraları, geçmek bilmeyen, uzadıkça uzayan, bomboş bir zaman dilimi." Yalnızlıktan bunalıyordu; doktor uyuyabilmesi için ona Dial yazdı.

Yeni müze bitmek üzereydi; Gertrude müzenin resmî müdürü olarak atanmayı ve maaşa bağlanmayı umuyordu – "Yalnızca altı aylığına," diyordu; daha fazlasını istemeye hakkı olmadığını düşünüyordu. Doğrudan yüksek komisere bağlı olan görevi sona ermiş sayılırdı. "Politik manevralara gerek kalmadı, şimdi sıra büyük yönetim sorunlarında, buysa beni hiç mi hiç ilgilendirmediği gibi, gayet de başarısız olduğum bir alan. Öte yandan," diye ekledi, "Eski Eserler Bölümü, insanın bütün zamanını adaması gereken bir iş."

Haziranda, sevindirici gelişmeler oldu. Türklerle, Musul'u Irak'a veren anlaşma sonunda imzalandı. Ertesi gün de kral, Gertrude'un yeni müzesinin açılışı için düzenlenen küçük törene katıldı. Bir düzineden fazla Bağdatlının, topladığı üç bin nesneyi görmeye koşması, Gertrude'u çok memnun etti. Ama evden gelen mektup, yine üzücü haberler taşıyordu. Babası bir türlü toparlanamıyordu ve kızının en kısa zamanda eve dönmesini istiyordu. "Şu anda buradan ayrılabileceğimi sanmıyorum," diye direndi Gertrude. "Müze denen bu son derece ciddi sorumluluğu üstlenmiş durumdayım." Sonra ekledi: "En acil durumlar dışında" bırakıp gidemeyeceği, "dev boyutlu bir görev"di bu. "Doğu sekreterliği" görevinden de ayrılamazdı. Bu, yılda bin sterlinlik bir maaştan ve evinin masrafına çok büyük bir katkıdan vazgeçmek demekti. "En iyisi biraz bekleyelim; bakalım neler olacak."

Florence'a içini döktü: "Burada öyle yalnızım ki; insan sonsuza kadar tek başına yaşayamaz ki! En azından, ben yaşayabileceğimi sanmıyorum."

Artık İngiltere'de yaşayan eski asistanı J.M. Wilson'a, acı gerçeği itiraf etti: "Ufkum hiç de parlak görünmüyor. Kömür grevi bizi fena vurdu; bu yılı nasıl atlatacağımızı bilemiyorum. Müzenin ağları (eh, senin sayende!) elimi kolumu bağladı; onu böyle karman çorman bir halde bırakıp gidemem. Dolayısıyla, yazı büyük bir olasılıkla burada geçirecek, sonra da memlekete döneceğim – temelli. Müze sayılmazsa, hayatımda bana keyif veren hiçbir şey yok. İnsanın içini, hani yolun sonuna gelmiş gibi, keskin bir duygu kaplar da, bir sonraki adımının ne olacağını bir türlü bilemez ya, işte bu tür duygular içindeyim. İş dışında, her şey öyle renksiz, öyle sıkıcı ki. Günü nasıl atlatacağımı, akşamı nasıl bulacağımı bilemiyorum... Burada yaşamak demek, artık büyük bir yalnızlık demek."

Saraydan bir davetiye aldı; Türkiye'yle imzalanan anlaşmanın onuruna, 25 Haziran 1926 gecesi bir devlet şöleni veriliyordu. Aynanın karşısına geçti, eskisinden de delici, mavi gözleriyle iyice zayıflamış, narin bedenini süzdü, sonra da

son zaferini kutlamak için, özenle hazırlandı. Marie'nin yardımıyla uzun gece elbisesini giydi, onur kurdelelerini göğsüne iliştirdi, küçük tacını taktı, pelerinini omzuna alıp arabasına bindi. Katılacağı son resmî etkinlikti.

Yemekte, kral ayağa kalktı ve Irak için yaptıkları her şey için Britanya hükümetiyle temsilcilerine derin şükranlarını sundu; Gertrude, gözleriyle salonu tarayan erkeğin, ondan söz ettiğini biliyordu. Ama o zafer dolu, parıltılı günler bitmişti. Gücü, kardan çizdiği o imge gibi, eriyip gitmişti. Saltanatı sona ermişti. Aile serveti yok olmuştu. Son aşkı ona sırt çevirmişti. Sağlığı bozulmuştu. Bedeni yorgun, ruhu bitkindi; Irak için ve Britanya İmparatorluğu için yapabileceği her şeyi yaptığının farkındaydı. Artık gelecek başkalarının elindeydi.

* * *

Temmuz sıcağı Bağdatlıların çoğunu kentten kovaladı; Gertrude'un asistanı gitmişti, kral, Vichy'de tedavi görüyordu, Sinderson çifti bir dünya seyahatine (Hugo'yla yirmi küsur yıl önce yaptıkları yolculuğun bir benzerine) hazırlanıyordu. Dostlarını tren istasyonunda uğurlar, ince, kırılgan bedeniyle peronda dikilirken, Mrs. Sinderson'a "bir solukla bile uçabilecek bir yaprak" gibi göründü. Birkaç akşam sonra Henry Dobbs, ziyarete gelen bir dostun onuruna verdiği akşam yemeğine Gertrude'u da çağırdı. Britanya'nın Tahran büyükelçisi olan Percy Lorraine, Rıza Pehlevi'nin kendini şah ilan ettiği haberini vermek üzere ülkesine gidiyordu. Gertrude tam otuz beş yıl önce onun selefiyle, kraliyet çadırından Tahran'daki bir geçit törenini izleyen adamla tanışmıştı. Ah, İran'da ne çok anısı vardı! O zamanlar Britanya elçisi olan, enistesi Frank Lascelles'a konuk giden bu yirmi üç yaşındaki genç kadın nasıl da umutluydu. Henry Cadogan'la, o yakışıklı, ilgili, kültürlü ve zeki erkekle tanışınca ne büyük bir mutluluk duymuştu. Doğu'nun havasını nasıl da büyük bir coşkuyla içine çekmişti. Narlar, gül goncaları, çölden ge-

len ılık esintiler, ırmak kıyısında Henry'yle baş başa geçirilen, dingin saatler...

Ah, yaşlı Hayyam'a kulak ver; bırak bilge konuşsun
Tek gerçek, yaşamın uçup gittiğidir
Gerisiyse lafügüzaftır
Çiçek bir kez açtı mı, artık solacaktır.

11 Temmuz 1926 Pazar günü, elli sekizinci doğum gününden üç gün önce, Henry Dobbs ve Lionel Smith'le öğle yemeği yedi, sonra eve, her öğleden sonra tepesine bir kâbus gibi çöken yalnızlığına döndü. Biraz kestirdikten sonra, her pazar buluşup yüzmeye gittiği gruba katıldı, ama ırmaktaki akıntı çok güçlüydü, eve yorgunluktan ve sıcaktan bitkin bir halde döndü. Bahçesinde ağır ağır gezindi, çiçeklerinin, hayvanlarının önünden geçti, sonra içeriye girdi ve yatmaya hazırlandı. Ana babasına yazdığı mektubu bitiremeyecek, hatta bir not bile bırakamayacak kadar yorgundu; Marie'ye onu sabah altıda uyandırmasını tembihledi. Ama başka planları vardı. Ürkütücü geleceği eliyle kışkışlayıp başucu sehpasında duran uyku ilacına uzandı, haplardan bolca aldı, lambayı söndürdü ve uykuya daldı: bir daha da uyanmadığı, derin bir uykuya.

Sonsöz

Dedikodular kente hızla yayıldı; intiharı yadsıyanların sesiyle, bunun doğal bir ölüm olmadığını ileri sürenlerin sesi birbirine karıştı. Tanışları Miss Bell'in canına kıydığını duyunca şoke olurken, onu iyi tanıyanlar hiç şaşırmadı. Yakın arkadaşları onun ne kadar derin bir çöküntü içinde olduğunu biliyordu. Evraklarını hazırlamakla görevli olan siyasi subay, ertesi gün Gertrude'un evine gitti. Uşağı, Miss Bell'in fazladan uyku hapı aldığını doğruladı. Albay Frank Stafford resmî raporunda, *Hatun*'un doğal nedenlerle öldüğünü söyledi. Ama özel tutanağında, kanıtların intihara işaret ettiğini belirtti.

• • •

Miss Gertrude Bell için düzenlenen askerî cenaze töreni, elli sekizinci doğum gününe iki gün kala yapıldı. 12 Temmuz 1926 günü öğleden sonra yakından uzaktan, binlerce Iraklı yaşamlarını birebir etkilemiş olan İngiliz hanıma veda etmek için Bağdat'a koştu. Onu uğurlamaya gelenler, Savunma Bakanı Cafer Paşa'nın üniformalı askerleri, türbanlı şeyhler, sıradan vatandaşlar (köylüler, toprak sahipleri, tacirler, bürokratlar) yolun iki yanına dizildiler. Yüksek komiserin yanına sıralanan, sivil ve askerî, bütün Britanya personeli, başbakan ve Arap kabine üyeleri kederli yüzleriyle, *Hatun*'un tabutunu taşıyan, Britanya mezarlığının kapısından geçirip

yeni kazılmış mezar yerine götüren genç subayları seyrettiler.

* * *

Henry Dobbs ölüme ilişkin, resmî bir açıklama yaptı: "Yaşamının son on yılının her ânını, azimli ruhunun ve olağanüstü beyninin her zerresini Arap davasının, özellikle de Irak'ın hizmetine adadı. Sonunda, kırılgan bedeni ruhunun enerjisini daha fazla taşıyamadı... Kemikleri onun arzu ettiği yerde, Irak topraklarında dinlenecek. Dostları onu çok özleyecek."

Gerçekten de, dostu Hacı Naci, Gertrude'un ana babasına dokunaklı bir mektup yazdı. "İlk meyvelerimi ve sebzelerimi daima Miss Bell'e gönderirdim; şimdi onları kime göndereceğim?"

Dünyanın dört bir yanındaki gazeteler onun ölümünü duyurdu – kısa ilanlarla değil, fotoğrafının da bulunduğu, uzun makalelerle. İngiltere'deyse Kral George, Bell ailesine bir başsağlığı mesajı yolladı:

"Kraliçe ve ben, büyük bir saygı beslediğimiz, değerli ve yetenekli kızınızın ölümünden derin bir üzüntü duyduk.

Zekâsı, güçlü kişiliği ve yürekliliğiyle hem ülkesine hem de büyük bir sadakat ve özveriyle görev yaptığı bölgelere son derece önemli ve kalıcı hizmetlerde bulunan bir insanın yasını bütün ulus tutacaktır. Acınızı derinden paylaşıyoruz."

* * *

Vasiyetnamesi okununca, Gertrude Bell'in yoktan var ettiği, zamanla dünyanın en büyük eski eser müzelerinden birine dönüşen Bağdat Müzesi'ne elli bin sterlin bıraktığı anlaşıldı. "Irak'ta, savaştan sonra arkeolojik çalışmaların böylesine tutarlı, verimli bir gelişme göstermesinin temel nedeni, merhum Miss Bell'in bilgeliği, coşkusu ve benzersiz çabalarıdır," diye yazdı Percy Cox. "Irak'ın sahip olduğu Eski Eser

Müzesi için ona teşekkür borçluyuz." Bir plaket hazırlanıp müzeye asıldı:

Anısı Arap halkı tarafından hürmet ve sevgiyle
her zaman yaşatılacak olan

GERTRUDE BELL

Bu müzeyi 1923 yılında kurdu
Irak Eski Eserler Onursal Başkanı olarak,
Olağanüstü bilgisi ve azmiyle,
Müzedeki en değerli parçaları topladı,
Yaz sıcağında bile, her gününü
Öldüğü 12 Temmuz 1926 gününe kadar
her ânını Müze'ye adadı.
Kral Faysal ve Irak hükümeti
Kendisinin bu ülkeye yaptığı büyük hizmetlere
bir şükran ifadesi olarak,
Ana binaya onun adının verilmesini emretti
Dostlarının yaptırdığı bu levha da
yine onların izniyle asıldı.

Ölümünden yaklaşık bir yıl sonra, 4 Nisan 1927'de, Kraliyet Coğrafya Kurumu'nun toplantısında Sir Percy Cox, Sir Gilbert Clayton ve Hugh Bell onu öven konuşmalar yaptılar. Sir Percy Goodenough, "Yaşamı bir ilham kaynağıydı, ölümüyse büyük bir kayıp," dedi, "ama bu dünyadan zaferle ayrılan bir erkek ya da kadın varsa, o da Gertrude Bell'dir."

Arap Bürosu'ndaki eski şefi, Sir Gilbert Clayton, Arap dünyasının her köşesinde hâlâ tanındığını ve anıldığını belirtti. Kurumun başkanı, Gertrude'un arkadaşı David Hogarth ekledi: "Herhangi bir Avrupalının bu çapta bir ün kazandığını hiç sanmıyorum. Onda bir kadının çekiciliği ve zarafetinin yanı sıra, erkeklerle özdeşleştirdiğimiz bütün nitelikler vardı. Doğu'da işte bu erkeksi özellikleriyle tanınmıştı... Benim ve pek çok kişinin bu kaybı ne kadar derinden

hissettiğini söylememe bile gerek yok. Ruhu, Doğu'daki çabalarımızı aydınlatan en parlak alevdi."

Bağdat'ta bugün bile, yaşlıların Miss Bell'den söz ederken gözleri parlar, yürek atışları hızlanır. Şimdi doksanını aşmış olan eski bir görevli, kendisi yirmi yaşındayken (Gertrude ise elli altısındayken), onunla bir aşk ilişkisi yaşadığıyla övünüyor. Büyük bir olasılıkla hayal gücünün bir ürünü. Ama önemli olan, bu öyküyle gururlanması. "Onu tanırdım," diyor, bir kraliçeyle tanışmış birinin övüncüyle. *Hatun*, o ve diğerleri için Britanya İmparatorluğu'nun simgesi, Britanya gücünün ete kemiğe bürünmüş haliydi. O bütün engelleri aşmış, tarihe damgasını basmış, sonunda da en çok olmak istediği şey olmuştu: "Biri"si.

* * *

Gertrude Bell'in, uğruna onca mücadele verdiği anayasal monarşi yalnızca on yedi yıl sürdü. Kimileri yıkılışını aşırı Britanya yanlısı olmasına bağladı, kimileri de yörenin ve Irak'ı oluşturan farklı grupların başına bir yabancının, bir Hicazlının getirilmesine. Nedeni ne olursa olsun, Gertrude'un Bin Suud hakkındaki raporunda da işaret ettiği gibi, Arapları birleştirmek için dinamik, karizmatik bir kişilik gerekliydi ve Faysal hayatta olduğu sürece, ülke ayakta kalmayı başarmıştı. Ülkenin devrimcilerin eline geçmesi kısmen onun ardıllarının güçsüzlüğü, kısmen de yetkililerin yaklaşımı, yanlış politikaları yüzündendi.

Irak'ın ekonomik yükselişi 1927'de, Irak Petrol Şirketi, Kerkük'teki ilk petrol kuyularını açtığı zaman başladı. Zamanla, ülkenin dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olduğu ortaya çıktı – hâlâ da öyle. Ama olanca zenginliğine karşın, İngilizleri öteden beri kaygılandıran sorunlar, Irak'ı yoksullaştırmayı sürdürdü. Şii, Sünni ve Kürtlerden oluşan, birbiriyle sürekli didişen, uyumsuz nüfus bir türlü bileşik, sağlam bir topluma dönüşemedi. Bugün bile, kuzeydeki Kürtlerin bağımsızlık istemi sürerken, Fırat boyundaki Şii aşiret-

ler Bağdat'taki Sünni yönetime sık sık başkaldırıyor. Kral Faysal'ın döneminde, bir Arap milliyetçilik hareketi olarak, görece başarılı olan Haşimi Hanedanı, yabancı bir güç olarak görülmekten bir türlü kurtulamadı ve denetimi ele geçirmek için çatışan çeşitli unsurları birleştirmeyi başaramadı.

Kral Faysal'ın idaresinde manda kaldırıldı ve Irak 1932' de resmen Milletler Cemiyeti'nin üyesi olarak mutlak bağımsızlığını kazandı. Ertesi yıl, 8 Eylül 1933'te, düşmanı Bin Suud'la nihayet barış yapan ama Orta ve Aşağı Fırat'taki Şii aşiretlerin gönlünü bir türlü kazanamayan Faysal, İsviçre'de tatildeyken, ansızın öldü. Yönettiği ülke, yeni yaratılan Arap devletleri içinde Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen ilk ülke olmuş, manda altındaki diğer ülkelere örnek gösterilmişti.

Faysal'ın yerine tahta yirmi bir yaşındaki oğlu Gazi çıktı; sevilen ama yetenekleri fazlasıyla sınırlı bir liderdi. Arap milliyetçiliğine verdiği desteğe karşın, babasının politik becerilerinden de, ülkeyi bir arada tutma gücünden de yoksundu. Altı yıl sonra, 1939'da Irak ordusunun yaptığı askerî darbede, Savunma Bakanı Cafer Paşa'nın vahşice katledilmesinin ardından, Kral Gazi de (pek çok kişinin kasten düzenlendiğine inandığı) bir araba kazasında can verdi. Dört yaşındaki oğlu Prens II. Faysal'ın ülkeyi, amcası Abdulillah'ın (Hicaz'daki Kral Ali'nin oğlu) gözetiminde yönetmesine karar verildi. 1953'te, II. Faysal'ın on sekiz yaşına bastığı ve tahta geçtiği yıl, kuzeni Hüseyin de Ürdün kralı oldu.

Nuri Said, başbakan olarak yıllarca görev yaptı ve İngilizlerle ittifak halinde Irak'ı yönetti, ama Süveyş Bunalımı' nda Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'a karşı İngiltere'yi savunması, gözden düşmesine neden oldu. 14 Temmuz 1958'de hızlı ve kanlı bir darbeyle, Kral ve Naibi sarayda öldürüldü, ertesi gün de kalabalık bir güruh Nuri Said'i katletti. Bu darbe, Irak'taki Haşimi Hanedanı'nın sonu oldu.

Abdülkerim Kasım'ın başını çektiği askerî cunta yönetime el koydu ve Irak'ta cumhuriyet ilan etti. Ama 1963'te o da yıkıldı; gizlice örgütlenen Baas Sosyalist Partisi hükümeti devirdi, Kasım'ı öldürdü. Bir dizi askerî darbe ve cunta saye-

sinde genç bir subayın, Saddam Hüseyin'in yıldızı parladı. 1971'de başlayan ve 70'ler boyunca süren bir dizi manevranın sonunda, Saddam Hüseyin 1979'da cumhurbaşkanı, başbakan, Devrim Komitesi başkanı ve Baas Partisi genel sekreteri oldu.

Bugün Bağdat'ta, kentin merkezinde, yoğun bir trafiğin egemen olduğu kavşakta, devasa bir kaidenin üzerinde Kral Faysal'ın atlı bir heykeli durur; sırım gibi bedeniyle çarpıcı bir görüntüdür. Boyu yirmi metreye yaklaşan bu dev boyutlu anıtın yüzü Şam'a dönüktür.

Irak Müzesi'nin bodrumunda, unutulmuş bir rafta duran Miss Gertrude Bell'in büstüyse, tozlarının alınmasını beklemektedir.

MEKKE ŞERİFİ HÜSEYİN'İN HAŞİMİ AİLESİ

